DU PERRON

E. DU PERRON VERZAMELD WERK

E. DU PERRON

VERZAMELD WERK

V

IN DEZE GROOTSE TIJD

SCHEEPSJOURNAAL VAN
ARTHUR DUCROO

ONVOLTOOID WERK

VERSPREIDE STUKKEN

G. A. VAN OORSCHOT AMSTERDAM
1956

COPYRIGHT E. DU PERRON-DE ROOS

BRIEVEN
VAN EEN ZWAARMOEDIG AUTEUR

Bij het ms. van een roman

I

Mevrouw, ik wist wat ik deed toen ik u waarschuwde dat mijn roman niet veel meer bevatte dan mijn hoofdpersoon. Maar natuurlijk hoopte ik toch dat u zich, al was het om bijkomstige redenen, voor hem zou interesseren: u had immers bij de figuur van mevrouw Faber aan uzelve kunnen denken, want zij werd door u geïnspireerd. Maar neen, ook deze verwachting is wel te stout; en hoe zou het anders? u weet dat ik u nooit op een soirée heb horen praten. Het enige wat zij, dunkt mij, onmiskenbaar met u gemeen heeft, is haar natuurlijke en sobere distinctie, die zo weinig uitstaande heeft met ‹onze ademloze tijd›, die stamt uit de jaren toen de vrouwen lange rokken droegen en opgestoken haar, toen zij de volle bekoring nastreefden van het ‹geheim›, van het verlokkende frou-frou, dat thans in de music-hall belachelijk wordt gemaakt. Toch, men kan haren afknippen en kousen uitstallen zoveel men wil, ik geloof dat de jeugdperiode een onuitwisbaar stempel op het wezen achterlaat, en dat men, waar ook maar enigszins van karakter sprake kan zijn, gemakkelijk de vrouwen herkent die heur beslissende jaren in die àndere tijd hebben doorgemaakt. Het is niet alleen het verschil van bekoring tussen de vrouw van dertig en die van twintig, het is een verschil van stijl: het radicale verschil dat bestaan moet tussen vrouwen die in open wagens reden en zij die zich op de taxi hebben ingesteld (taxi, torpedo, limousine, de naam is mij om het even). Mevrouw Faber is een vrouw als u, indien ik er iets aan heb kunnen doen, maar evenals u, leeft zij niet meer in die andere tijd, en een vrouw beneden de veertig – of moet ik zeggen: beneden de vijftig? – past zich altijd nog wel aan, ware het slechts omdat zij daarin zo krachtig geholpen wordt door het

genre dat haar japon haar geeft, zelfs ‹à son corps défendant›. Ik heb een botsing tussen mevrouw Faber en haar stiefdochter Margot vermeden; anders had ik mij beijverd te doen uitkomen dat de wapens ongelijk waren, in zoverre dat de eerste zou hebben gestreden met een dolk en een waaier, zo'n beetje bazaar-japans, en de tweede met een nikkelen browning, een beetje film-amerikaans. Ik zou willen bewijzen dat een meisje als Margot, ook als zij haar vader en stiefmoeder volkomen zou ‹begrijpen›, zelf fatalerwijs een vrouw blijft uit de taxi-en-kousen-tijd, en dat dit onherroepelijk zo zou blijven, ook als zij moeder werd en een goede huisvrouw daarbij, ook als in later jaren de slepen terugkwamen, de lange handschoenen tot in de huiskamer verplichtend werden, de wandelritten in open rijtuigen als het meest volstrekte kenmerk van chic in ere werden hersteld. De vrouwen van het Directoire hebben nooit iets anders dan de veronderstelde wulpsheid der romeinse dames teruggevonden; haar eigen jeugd lag in de Revolutie, alle kapsels en tunieken ten spijt, en madame Tallien was geen Julia, madame Récamier geen Portia, al was de eerste de Vesuvius en de tweede een dorische tempel gelijk.

Met al het moderne dat u in uzelf heeft aangebracht zult u om mij lachen, maar ik verbeeld mij soms dat ik in de tijd van mijn grootvader had moeten leven, van mijn vader desnoods, die in Parijs was omstreeks 1880, toen men op de boulevards nog iets anders moet hebben ingeademd dan de gemengde geuren van het automobilisme, toen men walste en loog, maar aan de leugens geloofde, toen de mannen hun knevels nog konden opstrijken en de vrouwen heur haren loswinden, toen een naakte vrouw nog zoiets gehéél anders was dan een geklede, kortom, toen men nog zoveel smaak en geloof had voor nuances, maar nog niet alles had geanalyseerd, van de kinderziel tot het budget van het laatste Palace, onfeilbaar naar de façade vastgesteld. Parijs rekent nu met de rekenmachine, in stijl *bisnèse*; en Klein-Parijs, het karakterloze oord waarin u en ik vertoeven, in precies dezelfde stijl natuurlijk, alleen met een knallend verschil van accent.

Het is vandaag een mooie dag: over mijn boulevard trekken steeds weer militairen voorbij, naar het manoeuvreveld, veronderstel ik, over al de boulevards waarvan de naambordjes veranderd zijn, die voortaan naar de meest denkbeeldige grote mannen van de Belzique zullen heten, met uitzondering misschien van Charlemagne. Maar u zult het ook hier zien: de enkeling neemt vroeger of later de kleur aan van de menigte, en verre van de Emielen en Alfonsen op te heffen tot de rang van Karolingen, zal de boulevard Charlemagne, niet minder dan de rue Vilain-Quatorze, eens het beeld oproepen van de een of andere stadsweldoener, al dan niet ingelijfd in de magistratuur. Duhamel vertelt van een Marokkaan, geloof ik, die op de strikvraag naar wie een rue Gustave-Flaubert, daar in Noord-Afrika, wel genoemd kon zijn, tot antwoord gaf: «C'est un roi». De kleinkinderen van de tegenwoordige Brusselaren zullen met trots antwoorden, tot smaad van de Kongolezen die hun zullen vragen naar het wie-en-wat van Charlemagne: «C'était un bourgmestre».

Maar laat ik het nieuwe stuk van mijn levenswerk inpakken en zelf bij u in de bus doen. De zon schijnt vandaag zo vol, dat ik mij wel op zou kunnen maken tot een wandeling. Een eenzaam heer in een slobbermantel, schuivend in het zog van de belgische armee. En het prettige besef dat van deze allen, evenmin als van hem alleen, iets overblijft dan die lichte schaduw, waarop Vigny zo trots scheen te zijn: *Nous marcherons ainsi, ne laissant que notre ombre, sur cette terre ingrate, où les morts ont passé...* Hoe triest, maar hoe knap gezegd! Ik wilde dat u mij verklaren kon, mevrouw, waarom het sterkste gevoel, zodra men er zich bewust aan overgeeft, door een soort rhetorica dreigt te worden ondermijnd. Is het u nooit overkomen dat u genoot van een heel zuiver verdriet – of laat ik mij beter uitdrukken, verdriet had en genoot van de grote zuiverheid van dat verdriet – en dat de volgende seconde reeds het verdriet onzuiver was, zodat u de keuze had tussen uzelf te bedriegen of een brutaal einde te maken aan dat niet meer zelfde verdriet? De analyse is ste-

rieler dan zij soms wel lijkt; en gelukkig de brave zielen die een heel leven weten zoek te brengen in niets dan handelen of ondergaan! Wij... maar ik spreek tot u als was u het noodzakelijkerwijs met mij eens, en als stelde ik uw geduld niet reeds voldoende op de proef met al de literatuur, waarmee ik u overstelp.

II

Met de stukken die ik u vandaag zend, mevrouw, zijn wij weer volop in Klein-Parijs; wat ik bij de herlezing zoëven drukkend gemerkt heb, maar wat ù toch – zo weinig heb ik gepoogd er de ‹atmosfeer› in te leggen – nauwelijks zal opvallen misschien. En toch, de personages van een boek, wanneer zij ook maar enigszins geslaagd zijn, brengen hun eigen decor met zich mee, zodat ik, om niet àlles op te geven, bijna hopen moet dat u, zij het als ongemerkt, zich bij de lezing in déze stad zult voelen, waar ik nu acht jaar tevergeefs geprobeerd heb met de dingen in harmonie te raken. Als ik bedenk dat er mensen zijn die hier komen omdat zij het er zo vrolijk vinden, voor wie dit oord een ‹lichtstad› is, iets minder druk natuurlijk dan de echte, maar daarom ook zoveel gezelliger!...

Ik weet niet wat u gedaan heeft, gedurende de grote ommegangen, lichtstoeten en andere maskerades van de laatste maanden. Ik heb al mijn kracht en slimheid aangewend, zonder dat het mij is mogen lukken ze overal en altijd te ontgaan. Ik ben plotseling door enige pseudo-Chinezen overvallen met een lampion, ik heb ook een allegorische voorstelling op een brancard zien voorbijdragen, waarvan ik alleen de details niet heb gezien, omdat ik mijn bril in mijn zak had. Helaas, alles hangt inderdaad af van de manier van zien; en hier zie ik alleen de wereld mooi, wanneer ik mijn bril in mijn zak heb – wat andere bezwaren met zich brengt.

Maar ik vermoed dat u deze gevoelens in mij zult laken; u houdt van hondententoonstellingen, u gaat naar de modeshows van Norine. Ik herinner mij nu zelfs dat ik eens met u op de Grand' Place heb gestaan, tussen vele woelige vrouwmensen, om de vorstelijke familie op het balkon te zien ver-

schijnen, na de verlovingsplechtigheid van prinses Marie-José met de prins van Piémont. Ik had mijn bril die dag thuis gelaten, en terwijl de koningen op het balkon kwamen glimlachen, keek ik naar u, en zorgde ervoor dat de ellebogen van het tegen ons gestuwde vrouwvolk uw mantel niet al te zeer doorstaken. De volgende dag, meen ik, had die bomaanslag plaats, ik bedoel: die revolveraanslag, op de prinselijke bruidegom. Een italiaans socialist van iets ouder dan twintig had het nodig geacht de feestvreugde te verstoren door een ver misschot; maar hij beschadigde, hoe licht dan ook, de gevel van een belgisch gebouw, en de dappere agenten, enkel bijgestaan door een italiaans fascist, maar die eveneens in de oorlog vele ridderorden had bekomen, wierpen zich op hem, en slaagden erin hem ter plaatse reeds neer te knuppelen. Die arme jongen, alsof de zenuwspanning die hem moet hebben gekweld voor hij zijn misschot verrichtte al niet erg genoeg was, werd zwaar gehavend naar het Paleis van Justitie gesleept, terwijl de prins van Piémont, die zich geenszins verwaardigd had op het misbaar te letten, zich nu omwendde en de menigte verrukte met een nieuwe glimlach. Donderend applaus – zoals trouwens voegde bij een zo bekoorlijke heldhaftigheid, en 's avonds stonden de kranten vol van het gezicht des assassijns, de glimlach des prinsen en de snorren der agenten. Zelfs de arditi, die zo juist van pas had meegeknuppeld, werd niet vergeten, maar gefotografeerd op de plaats die hem toekwam: naast en tussen de agenten. Kortom, iedereen kon tevreden zijn, behalve één agent in burger, die zo ijverig op de moordenaar was toegesprongen, dat hij, door de anderen voor diens spitsbroeder aangezien, een bijna even correcte mishandeling had ondergaan. Dat was de enige misschien die toen niet al te goed begreep wat beloond en wat gestraft wordt, op deze geordende wereld.

Op het ogenblik is het proces van de moordenaar, zoals u weet, juist afgelopen; verschrikkelijke dingen schijnen daar te zijn gezegd; de socialistische advocaat van de beklaagde moet hebben uitgeroepen: «Mais monsieur Mussolini lui-même est

un assassin et un goujat!» wat dan ook ongehoord is en alle italiaanse kranten in laaiende brand heeft gezet. Beledigingen zijn zelfs geuit aan het adres van de arme prins, die het misschot had uitgelokt, maar, zoals de procureur-generaal op een gegeven ogenblik treffend resumeerde: «Si le prince de Piémont n'était pas digne de toute notre estime, je pense que le roi Albert ne lui aurait pas donné sa fille?» Dit alles, als om te bewijzen dat men hier nog wel wat anders vertonen kan dan processies en baldakijnen, dat men, als het erop aankomt, ook nog wel over een politieke misdaad beschikt, en dat ontevredenen als ik overal ontevreden zouden zijn, zodat de schuld aan mij ligt en geenszins aan Klein-Parijs, waar de trams tenminste niet zo schandelijk gesteriliseerd zijn, zoals een van mijn vrienden zegt, als in Amsterdam.
Inderdaad: wij (altijd dat redeloze ‹wij›!) hebben tenslotte misschien reden elkaar te feliciteren dat wij wonen in een land als dit, waar de wetten zo streng, d.w.z. streng gehandhaafd, en toch nooit hard zijn, waar de mislukte moordenaar van de schoonzoon des konings er met een opsluiting van vijf jaar afkomt, terwijl hij onder het regiem der fascisten eenvoudigweg zou zijn doodgepurgeerd. Zou iemand als mijn hoofdpersoon Adriaan, die zich ook al over Klein-Parijs schijnt te beklagen, de moed hebben op een prins te schieten, elders dan hier, hij die zelfs hier niet op de gedachte komt zijn muizenissen met dergelijke middelen te bestrijden? Waarlijk, zodra een auteur – d.i. iemand die meestal de neus ophaalt voor ‹de vuiligheid van de politiek› – zichzelf of zijn personages met de geringste politieke misdadiger vergelijkt, voelt hij zich meestal niet op zijn gemak, waarmee ik bedoel, dat hij opeens niet meer weet wat voor gezicht hij zal trekken tegenover de politieke misdadiger of zichzelf. Er zijn auteurs, die ontzettend amoreel weten te zijn, zonder ooit iemand anders te bederven dan enige jongelingen uit de gegoede burgerstand – en ik ken iemand wiens lievelingstheorie luidt, dat alles wat gewoon is de pen te hanteren, zich eigenlijk zou moeten beijveren om de schelmenroman van onze tijd te schrijven: ‹want, zegt hij,

als alle auteurs zich inspanden om de *picaro* van hun dromen op papier te brengen, zou men een beetje kunnen lachen en een treurig idee krijgen van de vindingrijkheid van de P.E.N.-Club, om meteen maar een groot college te noemen›.
Ik citeer deze woorden met bitterheid, ik, die u bekend heb dat ik eigenlijk een avonturier had willen vertonen in mijn roman; ik, die alleen mijn Adriaan heb kunnen voortbrengen, en die hem daarnet tot zijn schade met de mislukte moordenaar van een prins ben gaan vergelijken... Ik zou mij natuurlijk nog kunnen troosten met ‹het leven des geestes›, maar is dit niet als een van die verouderde middelen, die door onze vaderen zo ijverig werden nagejaagd, van apotheek tot apotheek, tot zij zich moesten neerleggen bij het nieuwste patent en ontdekten dat zij met hetzelve hun kwalen even straffeloos konden soigneren? Misschien neemt men voor ‹het leven des geestes› op het ogenblik wat ‹neo-humanisme› of ‹vitaliteit›. Wij kunnen er toch éven zeker van zijn dat geen auteur een misschot zal doen in het publiek – ik bedoel: met zoiets als een revolver altijd.

III

Zal ik u over Adriaan praten of over mijzelf?... Het zou een kleine moeite voor mij zijn om uit de onrust van mijn hoofdpersoon over te stappen in een relaas van mijn eigen worsteling met de zwaarmoedigheid. Maar men is toch ook weer niet auteur om kaduuk te zijn in het openbaar; en laat mij vooral ù dit soort coquetterie besparen. Het wordt mij alleen iedere dag duidelijker dat ik geen held ben, en ofschoon ik voor sommige helden kan voelen, ik heb een bepaalde hekel aan mensen, die even wankel en zwaarmoedig als ik, voortdurend op hun program zetten dat zij helden zullen zijn, dat men in het Léven een held heeft te zijn, dat zonder helden het Léven niet heldhaftig genoeg zou zijn, etc. etc. Een zekere bewondering heb ik daarentegen voor mensen met werkelijk aplomb; of neen, ik bewonder ze minder misschien dan ik ze benijd – alleen, ook *dit* hangt weer een beetje van mijn eigen stemmingen af. Iemand die ik, op bepaalde ogenblikken, om zijn forse evenwichtigheid opzoek en aan wiens oppervlakte ik mij soms sterken kan, wordt mij op een andere dag bijna antipathiek, als er iets in de lucht hangt dat zijn houding voor mij belachelijk maakt. ‹Waarom ter wereld, denk ik dan, zit deze man, die waarschijnlijk de hele middag niets anders heeft gedaan dan vier, of zes, of negen glazen bier verslagen, hier met ongeveer de uitdrukking van iemand, die zojuist de Raad van Vijfhonderd uit elkaar heeft gejaagd?› Maar het spreekt vanzelf dat de man in kwestie die dag volstrekt niet gewichtiger, of zelfs maar behaaglijker kijkt, dan in de uren waarin ik mij zo gaarne in zijn schaduw neerzet; het is niet een verschil van temperatuur bij hem: mensen met werkelijk aplomb vertonen juist een grote gelijkmatigheid van temperatuur – maar een defect in de thermometer die ik zelf ben.

Vergeef mij, ik had beloofd u over temperatuurkwesties juist niet te schrijven. Wat zal ik u dan vandaag in deze geleidebrief vertellen, als ik u ook niet over de personages van mijn roman spreken wil? Het is moeilijk, voor iemand die vrijwel alleen leeft, om onderhoudend te zijn zonder zichzelf in zijn verhalen te betrekken. En bovendien, houdt mij deze bekentenis ten goede, maar tussen u en mij, mevrouw, zou ik voor mijn gevoel ook ongelijk hebben, als ik ‹de atmosfeer ging vullen› met allerlei anderen.

Ik heb met mijn hoofdpersoon Adriaan gemeen, dat niets in een gesprek mij zo interesseert dan wat te maken heeft met menselijke waarden. Als ik niet weet hoe iemand voelt, in zijn korte bestaan hier op aarde, is het mij eigenlijk volmaakt onverschillig met welke details hij zich bij voorkeur bezighoudt in de ogenblikken waarin hij niet bijzonder tot voelen is geneigd; dus, als wij ons tot u bepalen, in uw buien van modeshows en hondententoonstellingen. Ik hoor u zeggen dat u niet de minste lust heeft uw hartsgeheimen voor iedereen bloot te leggen. Maar dit antwoord zou onaardig zijn, want primo ben ik niet vóór alles benieuwd naar uw harts*geheimen*, en secundo zou ik, voor u, bepaald niet ‹iedereen› willen zijn. Ik heb mij soms verwonderd over de egale vriendelijkheid waarmee u ‹iedereen› wist te behandelen, en wellicht heb ik verkeerd gedaan toen ik in uw vriendelijkheid tegenover mij een blijk van sympathie zocht. Een vrouw als u, die, zonder er enige moeite voor te doen, een zo eigen atmosfeer met zich brengt, moet wellicht oppassen voor de neurasthenische heerschappen, die door haar sfeer aangetrokken konden worden en er zich – en tout bien, tout honneur, en zelfs met de beperking welke men zich oplegt bij het genieten van delicatessen – bijv. tweemaal in het jaar, thuis zouden willen voelen, zo ongeveer als een eerlijk arbeider bij rijke mensen. Ik weet niet waarom, maar ik krijg opeens het gevoel dat ik niet alleen beter zou doen met u wat minder te bezoeken, maar dat ik het opzenden van deze roman vooral achterwege had kunnen laten...

Daar heeft u weer de onvermijdelijke ijdelheid van de auteur, het kwaad humeur van de scribent, zodra men zijn pennevruchten niet met stralend gezicht verorbert! Misschien ook is het wèrkelijk uw schuld, en had ik niet algeheel ongelijk toen ik meende te mogen hopen dat u mij, als reactie op de geleverde pakketten, een woordje zou schrijven. Of had ik vooruit moeten begrijpen dat iemand als u zich aan literaire beoordelingen niet waagt, en dat iemand als ik, hoezeer hij zich ook mag vleien slecht te schrijven, in uw ogen sedert lang de vorm heeft aangenomen van een hyper-schoolmeester, een maniak die nu eenmaal de komma's telt, tot zelfs op de meest elegante cartes-de-correspondance? Misschien ook had ik zelf een beetje meer mondain mogen doen en tenminste mijn geleidebrieven behoren te schrijven op een edel papiersoort, met paarse inkt bijv., of wie weet? een versierde beginletter. Ik kan naar sommig briefpapier niet kijken, zonder mij voor te stellen dat men er een miniaturist bij nodig zou hebben om het ook maar enigszins waardig te behandelen. Maar dit wijst veeleer op schroomvalligheid, bij mij, dan op iets anders, en wat die komma's betreft: ik houd van de mensen die mij sympathiek zijn, om hun fouten, en deze goede eigenschap, waarop ik nu eens trots ben, strekt zich minstens uit tot de fouten van hun briefstijl, moet u weten. Ik zou het dus verrukkelijk vinden als u mij, na lezing van dit laatste hoofdstuk, enige regels zou willen schrijven, hoe haastig dan ook, om mij te zeggen: niet of ik in uw ogen een groot romancier ben, maar of het geval Adriaan u aanvaardbaar lijkt, in – hoe zullen we zeggen? – het ‹menselijk gebeuren›. Let wel, dit is geen examenvraag, veeleer een praatje voor het thee-uur. ‹Die mijnheer, wiens geschiedenis ik u nu heb verteld, wat denkt ù daar nu van, mevrouw?› En het gaat om een soort familielid van mij, goed, maar wij zitten in ùw salon.

Maar neen, pardon, ik weet immers al dat ik u heb teleurgesteld. Ik dank u voor de duidelijke wijze waarop u mij uw mening toch kenbaar hebt gemaakt: onmogelijk, moet u wel vinden, karakterloos en eigenlijk heel vervelend. En u hebt

gelijk: mijn hoofdpersoon had anders kunnen zijn, ten eerste als romanheld, maar zelfs als behoorlijk mens. Ik kan mij voorstellen hoe u hem – als heel jong meisje reeds, in het werkelijke leven zou hebben beoordeeld; u, die – het strekt u tot eer – het geval niet zien kunt, op zijn best de persoon. Hoe meer ik erover nadenk, hoe meer ik overtuigd raak dat u duizendmaal gelijk heeft: hoe kwam ik tot het onzalig voornemen zo iemand de hoofdpersoon te maken van een roman? Geen jongmeisje met enig gezond verstand had hem ooit tot verloofde aanvaard, want noch in zijn jeugd, noch in het ouder worden, vindt men bij hem de eigenschappen die nodig zijn om ook maar énigszins een figuur te maken in de wereld, ik bedoel, naast een knappe, bekoorlijke, welopgevoede vrouw. Voor zo'n vrouw, nietwaar, zijn nodig: niet alleen een goede familie, maar ook een solide maatschappelijke positie, een ernstig verantwoordelijkheidsgevoel, een goed oog voor zaken, of althans voor het beheer van eigen goederen, en indien bij dit alles nog mogelijk: een opgewekt humeur. Indien men dit lijstje op mijn Adriaan zou leggen, als een rooster op een geheimschrift, dan las men zijn tekortkomingen uit alle hoeken en gaten. Ik heb mij inderdaad in de vingers gesneden toen ik hem tot onderwerp van een karakterstudie nam: wat heeft men aan een ingewikkelde berekening wanneer men vooruit weten kan dat de slotsom een hoogst armoedige zal zijn? – maar vooral zou ù gelijk hebben, indien u mij verweet uw belangstelling voor hem te hebben willen opwekken.

Iemand als deze Adriaan, het is duidelijk, valt buiten uw belangstelling. Maar déze slotsom was wellicht de moeite waard. Het zou mij ook nog geïnteresseerd hebben te weten hoe u denkt over Alice, maar waarschijnlijk zou u zeggen dat u van haar te weinig weet om er ook maar enigszins over te kùnnen denken, en ik zou wederom moeten toegeven dat uw redenering juist is, dat het mijn taak was haar ten voeten uit voor u neer te zetten en niet mij te beroepen op uw intuïtie, hoe groot die dan ook moge zijn. Indien de auteurs voortaan een

beroep gingen doen op de intuïtie van hun lezers, zou de verdeling in rangen en categorieën niet meer gemaakt moeten worden voor de auteurs, maar voor de lezers, met bijna volkomen terzijdestelling van de auteurs; en men zou de ene prijsvraag na de andere moeten uitdenken voor de lezende wereld, van de roman voor telefoonjuffrouwen af tot de categorie waarin de lezers zouden worden verondersteld de gedachten te kunnen aanvullen der grote leestrommelfilosofen, tot dusver zo onnavolgbaar vertegenwoordigd door de heer Maeterlinck.

Mevrouw, ik neem hier afscheid van u, in de hoop dat u mij noch mijn roman noch deze brieven te zwaar zult aanrekenen. Wij zijn onuitstaanbaar met de pen in de hand, maar au fond zo naief en gemakkelijk te doorzien. En wij zijn tenslotte toch beter, d.i. minder geborneerd dan allerlei zakenmensen, geleerden en zelfs broederkunstenaars: schilders of, o 't ergste van alles! acteurs. Weet u iets dat overtuigender zou zijn, op het gebied van de domheid, dan een acteur? Wij schrijvers zijn minstens even ijdel, maar naast een acteur staat een van ons toch altijd nog als een pauw naast een kalkoen. Ik zou u hier meer over kunnen zeggen, als ik niet besloten had te eindigen. Ik heb sedert lang een lievelingstheorie dat in dat vak, de besten niet uitgezonderd, men toch al bijzonder leeg moet zijn, om zo telkens weer de ziel van een ander door zich heen te kunnen laten gaan. Ik hoop deze theorie eens uit te werken. ‹Das Zweite›, noemde Nietzsche de hele santekraam; kan men verachtelijker zijn? niet eens een scheldwoord, een vonnis in één cijfer: ‹das Zweite›! Maar neen, ik eindig. Tot ziens dan, mevrouw, nogmaals dank voor uw mening, en duizendmaal excuus, zo ik u mijn roman niet opdraag.

Brussel, Najaar 1930

BIJ WAT STENDHAL NOEMT ‹ENERGIE›

I

Dit is een onwaarschijnlijk verhaal, omdat het een romantisme bevat van ruim een halve eeuw terug. De consequentie van de vrouw erin grenst aan krankzinnigheid voor iedereen die een werkelijk doorgedachte liefde op zichzelf al voor een soort krankzinnigheid houdt, wat het misschien ook is. Er zijn soms toch mensen geweest die van hun liefde hielden, van wat als liefde tussen hen gerealiseerd werd, meer dan van elkaar; die liefde zien vervallen, of zelfs maar veranderen, moet voor hen een karakter hebben gehad van uiterste tragiek, zoals voor de *werkelijk* gelovige het verlies zou zijn van het geloof. De vrouw in dit verhaal houdt zich aan haar belofte uit trouw aan de liefde, zonder verdere grief, en met een medelijden voor de ander, dat alleen onbegrijpelijk is voor wie het leven boven de liefde stelt. Ten opzichte van wat zij beiden eens bereikt hebben, is zij niet alleen consequent maar edel, en Stendhal zou haar rijk aan ‹energie› bevonden hebben en haar geval onder dat hoofd hebben genoteerd.

De man was even naief als zij, maar zoveel ouder dat hij eigenlijk reeds verminderd was door zijn vorig leven op het ogenblik dat hij haar ontmoette. Hij was toen vijf-en-veertig jaar en stond op het punt voor een zonderling door te gaan, ook omdat hij uit de koloniën kwam. Hij heette Horner en was oud-officier; op zijn twee-en-dertigste uit de dienst gegaan, omdat zijn vrouw hem onmogelijk had gemaakt voor heel het garnizoen. Hij had nooit een grote militaire eer gehad, was officier geworden omdat zijn vader, die een arm ambtenaartje was, dat honorabel vond en hijzelf dacht aan een romantische loopbaan. Hij had later enige malen gevaar gelopen, in de binnenlanden, maar over het algemeen was zijn

leven uiterlijk kalm geweest; hij was niet gedecoreerd maar geliefd bij zijn manschappen om zijn rechtvaardigheid en kalmte; daar hij een hoge gestalte had, nogal stijf zelfs, met een nogal houterig gezicht, imponeerde hij meestal zonder veel moeite ervoor te doen. Op zijn acht-en-twintigste was hij getrouwd met een vrolijk meisje, een van de weinige in een kleine garnizoensplaats; hij was eerst erg gelukkig met haar. Toen hij naar een hoofdstad werd overgeplaatst, kwamen spoedig grote verschillen tussen hem en haar aan het licht; hij zag opeens hoe oppervlakkig zij was, en zijn eigen diepte, die in het binnenland niet in wrijving was gekomen met de luchtigheid of de berekening van anderen, kwam hemzelf nu verrassen en hinderde hem; maar zijn vrouw vooral noemde hem somber, verouderd, zelfs onbeschaafd. Om te laten zien hoezeer zij zelf in het grote stadsleven thuis was, overdreef zij haar vrolijkheid, ging al te ongedwongen om met zijn medeofficieren, zocht te schitteren in het liefhebberijtoneel. Tenslotte, als om zichzelf te bewijzen hoe zij het grote leven wist te erkennen, bedroog zij hem met een soort intellectueel die juist goed genoeg was om dit liefhebberijtoneel te leiden, zelf een gewezen officier die alleen had uitgeblonken als voordrachtskunstenaar, van de militaire school af. Horner hoorde spoedig genoeg dat hij bedrogen werd; hij meende even dat hij het zijn eer verplicht was met de andere man te duelleren, maar alles in hem kwam tegen het idee in opstand; hij verachtte de man, hij verachtte eigenlijk zijn vrouw al genoeg om rustig aan te kunnen nemen dat zij van diè man hield, maar hij had ook een soort medelijden met haar, hij verbeeldde zich dat zij niet alleen dom, maar onherroepelijk een kind was. Zijn overplaatsing redde hem; zij verliet zonder veel spijt de stad om hem te volgen, zij hield dus niet eens van die man. Maar in het garnizoensplaatsje waar zij daarna kwamen, werd het haar spoedig weer te machtig, het scheen dat de gewoonte al sterker geworden was dan haar goede voornemens: zij bedroog hem nu met een andere officier, een beroemdheid in het profiteren van de vrouwen van zijn kameraden, een

lege schetteraar die met naam en toenaam over zijn successen blufte, zodra de ‹geschiedenis die hij onder handen had› uit was. Toen Horner ook dit hoorde, stond hij voor hij het wist op het punt zijn vrouw als een stout kind af te straffen; bij hief de hand tegen haar op, maar schrok op hetzelfde ogenblik van het idee – hij begreep alleen dat nu verder leven met haar onmogelijk was. Hij wilde nog minder met de schetteraar vechten dan eertijds met de held van het liefhebberijtoneel; nu eerst begreep hij ook dat wat hem weerhield voornamelijk was: dat hij zijn vrouw die eer niet bewijzen wilde. Maar zijn kameraden zagen hem aan, niet alleen voor een bedrogen echtgenoot, maar voor laf; zij lieten hem links liggen, op een enkele na die hem soms meewarig aansprak om hem te laten voelen dat hij beter deed uit het leger te gaan. Hij maakte expres enige fouten in de dienst en vroeg zijn ontslag; zijn walging van de kameraden en van zijn vrouw, onderdrukt omdat hij het gevoel had geheel alleen te staan en zich tegenover niemand te kunnen verklaren, vervolgde hem jaren lang, ook toen hij uit de dienst en van zijn vrouw gescheiden was. De reputatie van zijn vrouw, die voortging onder militairen een populaire figuur te zijn, die ‹blonde Trees› werd genoemd of iets in die trant, drong af en toe nog tot hem door. Hij voelde zich bevuild en verburgerlijkt door een lot dat hij alleen door onvoorzichtigheid tot het zijne gemaakt had, dat logisch was geweest voor zijn vrouw, maar alleen door haar *zijn* leven had kunnen beheersen. Zonder het te weten, want hij had niets van een filosoof, leefde hij wrokkend voort over de liefde en de vrouw in het algemeen; dit éne geval was voor hem het bewijs geworden dat iedere vrouw de liefde van een man vergiftigt en de man minder maakt. Maar uiterlijk was hij bescheiden en waardig tegelijk, een beetje houterig, merkbaar ongelukkig, en toch zo eenzaam en zwijgend over zichzelf, dat niemand hem belachelijk vond.

Op zijn vijf-en-veertigste jaar vond hij, tegen al zijn gevoelens in – die geen principes geworden waren, niets dan sterke

nauwelijks geanalyseerde gevoelens – de liefde weer. Terwijl hij, in Europa terug, een paar weken in een badplaats doorbracht, kwam hij in gezelschap van mensen die hij alle voor bereisder, ontwikkelder, europeser in één woord, dan zichzelf aanzag; tot zijn verwondering trok hij de aandacht van een ernstig meisje van vier-en-twintig. In het begin dacht hij dat zij hem enkel uit wilde horen omdat hij zo zwijgend en ernstig was; toen zij alleen zaten en zij naar zijn militair verleden vroeg, zag hij zich opeens zitten als de plechtige krijgsheld van reeds oudere leeftijd, en terwijl hij een kleur kreeg zei hij: «U vergist zich in uw belangstelling; ik ben alleen bij ongeluk officier geweest en heb u niets bijzonders te vertellen; u ziet, ik ben zelfs niet gedecoreerd». Zij lachte en zei dat zij dit altijd wel gedacht had, en met een soort onstuimigheid voegde zij eraan toe: «Anders zou u mij niet zó sympathiek zijn!» en kreeg dan op haar beurt een kleur. Hoe bescheiden hij ook was, na enkele dagen merkte hij dat zij om hem gaf. Het verwonderde hem, vooral omdat hij ook haar voor zoveel ‹wegwijzer› in dit beschaafde Europa hield dan zichzelf. Zij was een Duitse, de dochter van een rijke fabrikant in Ulm. Op een avond, op de promenade, terwijl zij over de balustrade hingen en keken naar het gewriemel van de voorbijgangers beneden hen, zei hij tot haar zonder verdere inleiding dat hij aan de liefde niet geloofde, dat de vrouw iedere liefde bederf, enz. Hij dacht: ‹Nu zal zij mij uitlachen, mij dom vinden, en niet meer met mij willen praten›; hij was er ook zeker van dat hij, als zij hem een verklaring gevraagd had, haar die niet had weten te geven. Hij had alleen het verhaal van zijn vrouw kunnen vertellen, en dit voelde hijzelf op dit ogenblik als te dom en ontoereikend; hij wilde het niet geheim houden, maar de gevoelens die door dat ene geval in hem zo sterk waren geworden, stonden los, voelde hij nu, van het geval. Maar zij vroeg hem niet uit, en zonder hem aan te kijken nam zij over de balustrade zijn hand. Het was hem of hij jonger was dan zij, of zij onweerstaanbaar en logisch de leiding nam. «Eén vrouw kan niet voor alle andere gelden, zei ze. En als het er

vele waren, misschien wel *alle*, voor uw gevoel, dan zouden die alle niet altijd één uitsluiten, die de uitzondering kan zijn».
Het was hem onmogelijk om iets anders te vragen dan of zij die ene, zonodig tegen alle, dacht te zijn. Zij keek hem nu aan, en even rustig: «Misschien niet voor u, zei ze; maar ik weet dat ik het in bepaalde omstandigheden zou kùnnen zijn. En u hebt niet het recht daaraan te twijfelen, vindt u wel, voor ik ù het tegendeel bewezen heb. U zou het met mij moeten proberen om mij dit geloof aan mijzelf te ontnemen».
Zij verloofden zich, en nog voor zij trouwden, gaf zij zich aan hem, volgens de wetten van de nieuwe tijd. Het maakte op hem een diepere indruk dan het op een ‹europeser› man zou hebben gedaan; zij was maagd en hij had het gevoel dat zij zich aan alle schande blootstelde, voor hem. Alles wat hij voor stugheid en domheid in zichzelf had aangezien, veranderde in hun verhouding; zij leerde hem zichzelf kennen en dat hij altijd gelijk tegen de anderen had gehad, eenvoudig omdat hij gevoelens had van een hoger peil. In een nacht gaf hij haar een pakje, dat hij uit zijn diensttijd overal meegenomen had; hij had zich nooit zo acuut gelukkig en zeker van de liefde gevoeld, zei hij, als in deze nacht; dit was een vergift dat hij zichzelf wel eens had willen toedienen, als het leven werkelijk hopeloos voor hem werd. Maar ergens moest hij gevoeld hebben, dat het dat nog niet was, en nù, nu alles juist zo hoopvol terug geworden was, wilde hij *dit* uit handen geven aan haar. Zij moest hem beloven dat zij het hem geven zou, als ooit *hun* liefde bleek te kunnen falen; het leek misschien romantisch, maar dat was het toch niet, het was alleen maar de uiterste, de eenvoudigste logica toch, van zijn levensopvatting. Hij was er zeker van dat hij het eerder dan zij nog zou merken wanneer iets in hun liefde haperen ging, maar als dat niet zo was, als het voor haar overging en hij het niet merkte, dan, liever dan hem te waarschuwen, moest zij hem dit geven, zij kon er zeker van zijn, zij moèst het zelfs zijn, nietwaar? dat dit voor hem de zachtste dood was. Er was ook geen gevaar voor ontdekking, het zou altijd iets blijven tussen

haar en hem, iets waar niemand ook mee te maken had; het was een pijnloos gif, dat verschijnselen van hartverlamming gaf. Hij zou dood zijn in enkele minuten, na zich maar even vreemd te hebben gevoeld; hij zou zelfs niet weten dat haar liefde voor hem was overgegaan.
Zij vond het één minuut dwaas van hem, maar bij nader bedenken het bewijs zelf van zijn waarde. Zijn stijfheid, die soms in een soort mokkende verlegenheid omsloeg in gezelschap van anderen, had dit bewijs zonder dat zij het merkte ook voor haar nodig gemaakt. Tot kort voor hun huwelijk had hij nooit over haar fortuin gesproken, dat groot genoeg was om hen buiten materiële zorgen te houden; zij was de eenvoud zelf in haar levenswijze en toen hem later bleek dat hij eigenlijk een rijk huwelijk had gedaan scheen hij zich tegenover haar zelf te schamen. Alsof het vanzelf sprak stelde hij haar voor dat haar broer voort zou gaan haar gelden te beheren, en vanaf hun huwelijksreis scheidde hij streng hun bronnen van inkomsten. Hij kon zover meegaan dat hij zich niet beschouwde als de echtgenoot van zijn beste vriendin, zoals hij het uitdrukte, dat hij haar vrijheid poogde en zelfs verlangde te erkennen, maar daarom juist, meende hij, moesten zij ook financieel gescheiden leven. Zij vroeg hem lachend of dit ook zo geweest zou zijn als hij de rijkste van de twee was; hij beet zich op de lippen en zei kort: «Natuurlijk niet».
Zij lachte nogmaals en sprak er verder niet over; zij vond het in werkelijkheid een beetje burgerlijk van hem, maar verstikte in zichzelf meteen deze gedachte: het was immers zijn verleden, zijn vorming buiten het europese leven die hem deze houding voorschreef, voor de zuiverheid van zijn karakter was ook dit tenslotte noodzakelijk. In het begin van hun huwelijk vroeg zij zich af of zijn verleden hem ook tegenover haar wantrouwig kon hebben gemaakt; als hij het was zonder het zelf te weten, rekende zij op haar eigen doorzicht om het toch te zien en zij nam zich voor om zich, zonder hem er op haar beurt iets van te laten merken, zo te gedragen dat hij nooit ongerust zou hoeven te zijn. Maar als hij iets van wan-

trouwen overgehouden had, was het zelfs voor haar onmerkbaar. Zij sprak hem er op een avond opeens over, als om hem te overrompelen. Hij antwoordde zonder enige emotie, alsof hij een puzzle moest oplossen. «O, je denkt: zij en... jij? Neen, zei hij, dat is toch al te ver gezocht. Vanaf dat ik jou heb leren kennen, is alles immers juist veranderd?» Het klonk zo onschuldig en trouwhartig dat zij het gevoel had jaren ouder te zijn dan hij. Dat hij ongenuanceerd was geloofde zij toch niet, hij was alleen uit één stuk omdat hij zo echt was, hield zij zich voor, en iedere vrouw weet immers dat in iedere man een kind steekt. Dit kind was boosaardig of lief; in hem was het, gelukkig voor haar, het laatste.

Toen hij haar het vergift gaf, kreeg zij het bewijs dat ook in hem een andere wereld leefde; iets dichterlijks, iets romantisch, zonder twijfel datgene wat haar zo onmiddellijk tot hem aangetrokken had. Zij was er natuurlijk zo zeker van dat zij het pakje zelfs nooit zou openmaken, dat zij op het punt stond het meteen in het geheim weg te gooien. Maar dit zou toch een soort verraad zijn; hij had het haar *toevertrouwd*, het moest werkelijk als een bedwongen noodlot in haar handen blijven. Zij deed het weg in een roodfluwelen zakje dat zij als kind van haar moeder gekregen had, en in die vorm kreeg het, als zij het soms onverwacht terugzag, iets van een onderpand, een talisman voor hun liefde. Zij had nooit enig verlangen gekend naar stormachtige gevoelens in haar leven; integendeel, wat zij in de boeken daarover had gevonden, had haar altijd geïnteresseerd als iets vreemds voor andere mensen, iets dat eigenlijk behoorde tot de wereld van de gemengde berichten, van de ongelukken die blijkbaar gebeuren konden, zonder dat men er in zijn eigen leven iets van hoefde te merken. Haar vriendinnen die ongelukkig getrouwd waren en haar tot confidente hadden genomen, hadden haar medelijden ingeboezemd, maar ook iets van afkeer, het gevoel dat men zulke dingen niet hoefde door te maken als men het niet zelf een beetje wilde. Zij was vol van een aangeboren wijsheid en het leven was werkelijk te kort, vond zij al op haar twintig-

ste, om het voor jezelf te bederven. De verering en verliefdheid tegelijk van Horner bleven dagelijks nieuw voor haar, en dat ook hier iets stak dat een andere vrouw gemakkelijk als burgerlijk had herkend, ontging haar geheel; voor haar was hier niets dan de meest *gezonde* romantiek tussen twee mensen die een leven lang in liefde samen moesten blijven. Zij spraken er ook bijna nooit over, misschien omdat zij beiden meenden dat erover spreken hun gevoelens kon aantasten. Toen zij gelachen had omdat Horner haar het vergift had gegeven, had hij haar met verwijtende diepe ogen aangezien; de volgende dag had hij haar op zijn manier gezegd dat het toch gevaarlijk zou zijn wanneer voortaan alle twijfel tussen hen scheen opgeheven. Het had haar vertrouwen in de qualiteit van zijn gevoel met een warme golf verrijkt. «Ik twijfel dan ook wel, had zij gezegd. Ik begrijp soms helemaal niet wat je in mij ziet; heus. Ik ben toch eigenlijk helemaal niet mooi, ik heb een te lange kin en te smalle ogen». Hij had naar woorden gezocht om haar uit te leggen dat haar schoonheid elders gezocht moest worden dan in de regelmatigheid van haar trekken, maar toen zij hem met iets van gretigheid aankeek brak hij af, denkend dat zij hem toch weer dom zou kunnen vinden. «Je hebt prachtig haar, zei hij met een mannelijk lachje; het mooiste blond dat ik ken en vol electriciteit, er is genoeg om het hele huis mee te verlichten». Als een man die naar de vijftig loopt zulke dingen zegt, is wat hij eigenlijk zeggen wil altijd duidelijk en soms meeslepend.
Jaren gingen voorbij in een geluk dat werkelijk niet scheen te kunnen veranderen. ‹Al zou ik het willen, dacht zij soms, tussen ons zit het onverwrikbaar; dat gepraat van twee vrije levens was goed voor vroeger, nu is er in wezen maar één leven, en het doorsnijden ervan zou gelijkstaan met zelfmoord›. Toen hij acht-en-vijftig was en zij zeven-en-dertig, keek zij terwijl zij op een avond alleen zaten naar hem en kneep zich in de arm omdat zij geen enkel gevoel meer voor hem in zich kon vinden. Hij zat in het licht van de lamp met dichte ogen onder zijn dunnend haar; zij vroeg zich met ergernis af

waarom hij op zijn gezicht toch een trek van vermoeienis had die voor een spoor van leed zou kunnen doorgaan en of dit alleen de ouderdom was; van leed had hij toch, zolang hij met haar was, niets meer geweten. Als hij de ogen zou opslaan zou alles meteen veranderen, want hij zou natuurlijk haar toelachen. Zij zei iets tegen hem; hij sloeg de ogen op en lachte. Zij keek hem intens aan en voor zij het wist vormde zich in haar deze gedachte: ‹Je weet niet meer hoe dom je soms bent; je bent niet eens dom, je bent dood zonder dat je het weet›. Hij wist het werkelijk niet; hij stond op, liep naar haar toe, drukte over haar schouder haar hand en ging naar de kast om port en glazen te halen. ‹Alles klassiek, dacht zij op de plaats waar zij zonder zich te verroeren was blijven zitten; ook dat ik hier zit en dit denk is klassiek. Kan men werkelijk niet ontsnappen aan het fatum van een te gelukkig samenleven?› Maar de volgende dagen, met een feilloze scherpte, werd het ware haar duidelijk: het was niet het geluk alleen, zij waren niet meer dezelfden. Zonder dat zij er iets van gezien hadden door de stilte waarin het proces zich voltrokken had, waren zij definitief van elkaar gaan verschillen, en zij logen wanneer zij deden als de twee mensen die zij ver achter zich hadden gelaten. ‹Is het het leeftijdsverschil alleen?› dacht zij en huiverde bij een zo banale oplossing. Maar zij leed afschuwelijk omdat zij het geheim had leren kennen dat hij nog niet vermoedde en zonder haar misschien nooit vermoeden zou, omdat hij in goed vertrouwen en onveranderd door zou kunnen leven naar de dood misschien, en zij niet meer,... dàt vooral niet meer!

Het had twaalf jaar geduurd, en zij was, zonder het zelf te weten, dacht zij nu met bittere ironie, blijven *leven*, en toch had zij zich als een ware vrouw in bijna ieder opzicht aan zijn leven aangepast. Ook dit zag zij nu in, en onweersprekelijk; nu zij hem losgelaten had, ook bijna zonder het te weten. In enkele dagen had zij zich van hem verwijderd, verder dan zij ooit denkbaar had geacht, en zij wilde de gevoelens die zij nu voor hem had niet analyseren: er scheen iets van medelijden

en verachting in te zijn, waardoor zijzelf verlaagd zou worden; zij wilde hem voor zichzelf nu alleen zien als een geval, misschien dat zij op deze manier juist alles nog zou kunnen redden. Maar alles wat zij verder leerde beseffen was juist de onmogelijkheid van een redding; hij was eigenlijk al dood, ingeslapen, in een dikke rust gezakt, en zij voelde zich met steeds meer kracht en als protesterende herleven. Zij had het genot van te kunnen twijfelen, dat zij in haar jeugd versmaad moest hebben, nu onverdiend teruggekregen; zij was begerig naar iets anders, iets dat niet de vulgaire vorm van een andere man had aangenomen, maar dat steeds sterker voor haar ging zijn, voelde zij, en waartoe hij geen toegang meer had. Zij trachtte haar kwelling voor hem te verbergen, maar de rust waarmee hij vanzelfsprekend niets zag, kwelde haar nog sterker; weldra beproefde zij hem door kleine dingen te wekken, wantrouwig te maken. Zij werd steeds stoutmoediger, zij verbeeldde zich zelfs dat dit de enige manier was om hem zelf weer levend te maken, om hem mee te krijgen naar waar zij heen zou gaan *als zij weer alleen was*. Maar in dit laatste lag alles, en zij gaf er zich rekenschap van: hij wàs nu oud, dom, voorbij wat de dingen waarde geeft; zijn geloof in de liefde was iets versteends, en het zou zelfs al te wreed zijn om hem op de éne manier tot het leven terug te roepen, die onfeilbaar gebleken zou zijn – hij was te oud om iets geheel nieuws te beginnen, het zou tòch een levende dood voor hem zijn. Hij beantwoordde haar onrust met duizend liefheden; aan een ander middel dacht hij niet. Die twaalf jaar waren voor hem, fase na fase, een zegetocht geweest binnen de liefde die zich in volmaakte rust omzet; hij had alleen willen twijfelen voor het genot zich alle twijfel te voelen ontnemen; hij twijfelde nu aan haar evenmin als aan zichzelf, en dat was wel het ergste wat haar kon gebeuren.

Op een avond gaf zij hem het vergift: in een drankje dat zij altijd voor hem klaarmaakte als zij naar bed gingen. Hij dronk het op, zodra hij onder de lakens lag; toen zette hij het glas op het nachttafeltje neer en keek haar glimlachend aan.

Zij opende de mond, en in hetzelfde ogenblik zag zij hem de hand aan zijn hart brengen, zijn ogen puilden even uit, zijn tong bewoog dik tussen zijn lippen, toen zakte zijn hoofd tussen zijn schouders in, met iets van een rilling viel hij dieper onder de lakens terug. Zij voelde zich geheel kalm nu alles voorbij was: dit was dus het ‹handelen in een droom› dat sommige misdadigers deden. Maar zij voelde zich geen seconde misdadig, zij verwonderde er zich zelfs over dat alles zo logisch bleef, dat haar verantwoording zo volkomen juist was, want zij voelde geen medelijden met hem, niets dan een werkelijke trouw aan de man die hij in wezen was. Zij liep naar de telefoon en liet de dokter komen, die tot een hartzwakte besloot. De rest van de nacht bracht zij naast de dode door, en dat zij in hem niets meer herkende van het verleden, dat zij zijn hoofd strelen kon en meteen voelen dat dit lichaam haar niet aanging, dat zij alleen ontroerd was als zij aan zijn beeld van vroeger terugdacht, het hield spoedig op haar te verwonderen, het gaf haar gelijk en sterkte haar.

Maar de volgende dag kwam de dokter terug, beziggehouden door een vreemd schuim dat hij van de lippen van de dode had weggeveegd; hij nam nieuw schuim weg en liet het onderzoeken, de wetenschap had vorderingen gemaakt en ontdekte het vergift. Voor de rechtbank ontkende zij niet; zij deed haar verhaal met bewonderenswaardige preciesheid, men zag zich verplicht haar te geloven en de publieke opinie vond haar bijna sympathiek, maar de burgerlijke logica was sterker dan alles en zij werd veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf. Zij zou dus zeven-en-veertig zijn geweest voor zij aan het leven teruggegeven werd. Misschien zou zij dan even levend dood geweest zijn als hij, maar zij stierf na vier jaar in de gevangenis, geheel uitgeteerd en grijs. En nooit meer, ook niet de dag van haar dood, kwam zij op het geval terug; het was of *zij*, na haar logica voor de rechtbank, de stille overtuiging van onbegrip was ingegaan die de zijne was geweest voor hij haar leerde kennen, en zij kreeg de kans niet meer om van deze dwaling te genezen, als het een dwaling was.

Een journalist met iets meer vernuft dan zijn collega's schreef gedurende het proces dat zij eruit zag alsof zij nog steeds van ‹haar slachtoffer› hield en boudeerde omdat zij hem vermoord had. Ondanks haar verklaringen bleef men natuurlijk toch ijverig zoeken naar een medeverantwoordelijke in de vorm van een minnaar; het was toch zoveel gemakkelijker geweest, was de moraal voor iedereen, als zij ‹gewoon van haar man was weggegaan›. Het portret van Horner dat in de kranten kwam werd algemeen sympathiek gevonden; het was een portret in uniform van lang voor hij haar ontmoet had.

II

Bij dit voorbeeld uit een familie-archief is het woord ‹energie› nog toepasselijk, maar deze karaktereigenschap werpt hier een vrouw in het avontuur, en de wetten van het avontuur blijken zo, dat zij het vrouwelijke tenslotte meer doen uitkomen dan de energie.

Als dochter van een in Indië schatrijk geworden chirurg kwam Frieda Moone op haar zeventiende jaar in Holland. Een zuster van haar moeder had een jonkheer gehuwd en was terechtgekomen in die haagse aristocratie die, om haar achterlijkheid op peil te houden, zich zo afsluit voor de buitenwereld. Frieda werd, niet zonder kunst en vliegwerk, bij haar tante aan huis ontvangen, want daar haar vader volstrekt geen aristocraat was, kon zij wel met haar nicht Erna omgaan, maar alleen als het zo geschikt kon worden dat de adellijke familieleden het zo goed als niet merkten. De naam van Frieda's moeder klonk al veel beter dan die van haar vader, maar het was nu eenmaal niet doenlijk om haar als wettig kind bij de naam van haar moeder voor te stellen. Wat daarentegen wel iets goed maakte, was het feit dat zij zich twee jaar later al liet inschrijven op de universiteit.

Erna van Duyll was enige jaren ouder en studeerde niet; toch was aan haar opvoeding natuurlijk niets verwaarloosd, zij was in den vreemde op allerlei internaten geweest om de talen te leren ‹in het land zelf›, zij had vele privaatlessen gehad, boetseerde en speelde piano, het laatste zelfs met meer dan gewone begaafdheid. Zij was daarbij heel mooi, wat van Frieda op het eerste gezicht niet kon worden gezegd, en zeker niet wanneer zij naast Erna stond – tegen die slanke gestalte, dat ovale gezicht, stak zij bijna plomp af; zij had ook iets fels in

haar ogen en mond dat in de familie-omgeving van de Van Duylls meteen met vulgariteit werd vereenzelvigd. De mooie Erna was bij al haar aristocratische volkomenheden ongewoon vroom, en sprak over Christus en Thomas à Kempis als had zij persoonlijk aan hun voeten gezeten. Zij was de heldin geweest van een romantische historie, die Frieda van anderen te horen kreeg. Op een bal was een jongeman naar haar toegegaan; hij was bleek geworden terwijl hij haar met stralende ogen aanzag; zij was achteruitgedeinsd, en de jonge man had met grote zelfbeheersing duidelijk en langzaam gezegd: «Freule van Duyll? Ik ben Frits Rheede van Loftingh. Vanaf heden begint mijn ongeluk». Hij was slank, blond en zo edel in de harmonie van zijn bleke huid, stralende blauwe ogen en vlekkeloze familienaam, dat zij zich meteen onweerstaanbaar tot hem aangetrokken voelde. Zij hielden van elkaar, maar de familie van de jonge baron vond haar te arm, en zijn vader, die een groot diplomaat was met een beroemde ijzeren wil, wenste dat hij huwen zou met een poolse erfdochter en bezorgde hem een post bij de diplomatie in Warschau. Hij gehoorzaamde; zijn ongeluk scheen volmaakt af te hangen van de wil van zijn vader en de bestemming van een adellijke telg; uit Warschau schreef hij Erna dat *zij* altijd voor hem de vrouw zou blijven, en kort na zijn verloving met de erfdochter kwam hij in de Weichsel zwemmende om. Men sprak over zelfmoord, ofschoon het ongeluk geheel in stijl was gehouden en met alle denkbare smaak zich verre gehouden had van een schandaal. De oude vader kreeg de schok van zijn leven, want hij was dol op deze zoon; Erna bezwijmde bij het bericht, lag enige maanden tussen dood en leven, en kwam eindelijk in de wereld terug met een ‹gesloten boek› achter zich, en tweemaal zo vroom als zij het in aanleg altijd was.

Toen Frieda dit verhaal hoorde, kwam *haar* hele ziel in opstand. Zij vond het wild romantisch, maar niet alleen verouderd, zij vond het over de hele lijn lamlendig en op het idiote af. Als de jonge baron Frits niet sinds lang de kiem in zich had van zelfmoord of van zelfbevrediging in het on-

geluk, en Erna dus niet veel meer was geweest voor hem dan een middel om zijn persoonlijk drama op te luisteren, vond zij hem een verachtelijke slappeling, monsterlijk uit iedere mannelijkheid ontwricht door de traditie van zijn wereld, een man om er in verbeelding je hakken op te zetten, als je op zo'n manier door hem behandeld was. Bij Erna, die het slachtoffer van zijn liefde en zijn carrière in haar hart bleef ronddragen als een hoger wezen, van een onvergelijkelijk nobele origine om te beginnen reeds, en de rest navenant, zou één woord van Frieda in die richting een formele breuk hebben teweeggebracht. Frieda die dit begreep en haar nicht in gevoelens van deze aard niet kwetsen wilde, gaf zich meteen rekenschap dat van vriendschap tussen haar nooit sprake kon zijn, en zonder naar verdere redenen te zoeken, overtuigd als zij ook meer en meer was dat zij de familie Van Duyll er eigenlijk een dienst mee bewees, maakte zij haar bezoeken schaarser, tot men op een dag merkte dat zij helemaal niet meer kwam.
Frieda stond open voor de moderne ideeën; haar reactie op de romantische geschiedenis van Erna was hier slechts een verschijnsel van. Zij besloot haar leven moedig in te gaan, het zo nodig tragisch te maken, maar met een tragiek waarin zijzelf telkens de hand hebben zou. Zij koos een medestudent uit die evenals zij meende dat het leven tragisch geleefd moest worden, maar dat men er zich met alle intellectualiteit *boven* verheffen moest en kon; zij zag in hem een Raskolnikov, in ieder opzicht de meerdere van een Frits Rheede van Loftingh, en gaf zich aan hem. Zij was toen achttien. Hun verhouding duurde een paar jaar; daar zij beiden studenten waren, had het bepaald iets russisch, vond zij; maar geen ogenblik waakte zij tegen een doodgewone vrouwelijke behoefte in haar: die van de situatie te bestendigen, van bij de man te blijven die zij gekozen had. Toen de Raskolnikov zich ook boven hun verhouding zette en haar bedroog met iedere tingel-tangeljuffrouw die hij op zijn weg vond, want hij was vooral groot in zijn zekerheid achter de coulissen, merkte zij dat de theorie niet overeenkwam met haar gevoel en zij weigerde om een

tussen de velen te zijn, hoe tragisch dat dan ook was. De Raskolnikov was doodgewoon een windbuil die met een dramatischer stem kon spreken dan een ander en die met juist voldoende intelligentie voor de omstandigheden Dostojevsky had bestudeerd; hij gaf een tragische afscheidsscène, waarin hij het fatum over hun beider leven te hulp riep, erop wees dat er gelukkig geen kind was en dat hij immers altijd eerlijk was geweest. Eén gezonde reactie – zuiver van het bloed – zette Frieda op dit moment opeens hoger dan de hele intellectuele constructie waaraan zij twee jaren zo ijverig hadden geknoeid; zij sprong opeens op, greep de Raskolnikov bij de schouder en zei: «Ga weg». Hij stond eerst wat geschrokken op, lachte toen en greep haar bij de pols om haar te zoenen; zij trok zich los en sloeg hem tweemaal, heen en terug, haar hand over het gezicht. Zij was sterk en het gezicht van de Raskolnikov werd gloeiend rood, meer nog van de behandeling die het had ondergaan dan van drift. Toen zij de deur voor hem openhield en hem de rug toekeerde, ging hij met een niets minder dan intellectuele overtuiging de trappen af. Het was een zielig einde, waarin alle moed inderdaad van haar kwam, maar geheel onvoorzien door hun beider conceptie van tragiek.
In deze tijd stierf haar vader in Indië en haar moeder kwam in Holland. Haar moeder was allesbehalve gelukkig met haar vader geweest; zij was een zonderlinge vrouw geworden die aan zwaarmoedigheid leed, maar daarbij driftig, vol critiek en sarcasme tegenover iedereen. Zij kon het met haar dochter niet vinden, maar liet haar iedere vrijheid en gaf haar al het geld dat zij verlangen kon; zelf woonde zij geheel alleen en wees alle raad van de hand om zich luxueus te vestigen en te ‹ontvangen›, omdat zij toch alleen maar indische mensen kende – ‹en ach, je weet, die klimmen bij je in de lamp!› Ook haar zuster zocht zij niet dan node op; de haagse aristocratie werkte op haar lachlust, en de geestige zetten die haar als afkomstig van de jonkheren werden verteld deden dat allerminst. Na een jaar ging zij reizen, zich vervelend of haar collectie van menselijke lelijkheden vergrotend, van Triëst tot San Sebastian.

Frieda had haar studie opgegeven en was naar Parijs gegaan. Zij waande zich nu rijp voor het leven, vol *nieuwe* durf, nu zij dacht dat zij zulke toch nog romantische vergissingen als met de Raskolnikov niet meer maken zou. In Parijs ontmoette zij een spaanse weduwe die al gauw haar vriendin en leidster werd. Een jaar later schreef zij haar moeder of zij, in plaats van zich alleen te vervelen, niet met haar en de vriendin wilde meereizen naar Caïro. De moeder kwam, zelf nog een knappe vrouw die op haar reizen vele avances had moeten afslaan, en de drie stapten in een slaapwagen tot Marseille. In de slaapwagon kreeg de moeder het ondergoed van Frieda te zien, naast dat van de spaanse vriendin, en: «Het is een concurrentie tussen twee cocottes, hè kind?» zei ze de volgende dag, toen zij even met haar dochter alleen zat.

Mevrouw Moone had in Stresa haar beginnende reisverveling opeens in een soort paniek zien omslaan. Zij had met vertedering gekeken naar een knap paar in het hotel, beiden even jong, even lang, hij bruin en mat van huid, zij hoogblond en lichtend, hij een Spanjaard, zij een Zweedse: volkomen een idylle. Op een dag was zij weggegaan, en de man zat met een moe gezicht aan een tafeltje alleen. Mevrouw Moone sprak hem met haar opgewekte bruuskheid aan: «Dat geeft een verandering voor u, is het niet?» Hij keek haar zoekend aan. «Wat? O, die vrouw? Wij praatten nooit.» Hij sprak slecht frans, maar zij sprak het helemaal niet; mevrouw Moone wilde weten hoe zij elkaar dan verstonden. «Kom, zei hij, men hoeft toch niet te praten om elkaar te verstaan voor *dat*?» Hij keek weer erg mismoedig op zijn bord. «Maar het verveelt u toch maar dat zij nu weg is», zei mevrouw Moone koppig. Hij keek haar aan met gloeiende ogen. «Wat denkt u toch? vroeg hij met ingehouden woede; als ik haar nu op dit bord kreeg voorgediend, zou ik ervan overgeven». «God, kind! zei mevrouw Moone toen zij het Frieda vertelde, ik dacht opeens dat ik zelf onpasselijk werd van al dat bederf dat er zo snoezig uitziet!» Frieda lachte minachtend.

In Caïro zaten zij aan een tafeltje bij dat van een Turk, al-

thans van iemand met een rode fez op, een prachtige burnoes en decoraties op de borst. Het was een mooie blonde man van zes voet, met een hard, beheerst gezicht en golvende snorren, met prachtige blauwe ogen waarmee hij over de rug van haar moeder strak naar Frieda keek. De spaanse vriendin wakkerde het spelletje aan; mevrouw Moone, die het even snel door had, werkte het tegen; het was precies wat voor het slagen ervan nodig was. De man sprak hen de volgende dag reeds aan; hij bleek geen Turk te zijn maar een uit de dienst gegaan hongaars cavalerie-officier, die mohammedaan was geworden en tegen de Engelsen gevochten had als europees aanvoerder van de troepen van een opstandig arabisch hoofd; hij had zijn hongaarse naam veranderd tegen die van Mansoer ben Abdallah en hij was op dit ogenblik krijgsgevangene van de Engelsen op erewoord, en in afwachting dat men hem weer losliet; als strijder stond hij bekend onder de naam van de Emir van de Rode Ster. Frieda vroeg hem hoe hij zover gekomen was in de achting der mohammedanen. Het was heel eenvoudig, zei hij; hij was eerst als spion van de Duitsers in vermomming de woestijn ingegaan; hij had de taal geleerd en voor zijn accent gezegd dat hij een Pers was, maar toen zij in de woestijn waren, had men hem gewantrouwd en ontdekt dat hij niet besneden was. Aan zijn vader Abdallah dankte hij dat men hem niet gestenigd had. Abdallah geloofde hem toen hij de waarheid vertelde, nam hem als zoon aan en toen hij de besnijdenis met het grootste stoïcisme had doorstaan, waren de anderen ook vol achting voor hem. Abdallah reisde met hem naar het arabische hoofd door wie hij zich weldra erkennen liet als superieur strateeg.

De man leek zeker niet op een ander; ofschoon zij niet geloofde aan alles wat hij zei, interesseerde hij Frieda toch. Zij vroeg hem wat hij doen ging als de Engelsen hem zouden vrijlaten. «Ik zou naar mijn vaderland terug willen gaan, zei hij, en er een kasteel kopen in het gebergte; alleen weet ik nog niet hoe ik het geld daarvoor vinden kan». Hij keek haar met een lachende blik aan en vervolgde: «Een rijk huwelijk zou

een uitkomst zijn. Maar welke vrouw zou met mij willen gaan in de woeste bergen?» Het cynisme en het soort humor van de man vonden weerklank bij haar: «Ik ben, geloof ik, wel rijk, zei ze, en zou wel de bergen in durven gaan». «U bent bovendien jong en knap, zei hij, dat is een rijkdom apart. Maar denkt u dat u zonder liefde trouwen kunt?» «Is het nodig om te trouwen?» vroeg zij, maar meteen bedacht zij: ‹Met het oog op mijn moeder wel. Met het oog op het geld dat voor het zijne moet doorgaan, misschien ook›. «Als u het beter vindt, wil ik ook wel met u trouwen», zei ze peinzend.
Een maand later was hij van de Engelsen af, na zijn erewoord gegeven te hebben dat hij naar Europa terug zou gaan. Frieda had niet op hem in Caïro gewacht: misschien voelde zij instinctief dat het beter was voor hun plannen om elkaar niet meteen zo goed te leren kennen. In Wenen vonden zij elkaar terug. Zij was nu net meerderjarig en had ook haar vaderlijk erfdeel gekregen; haar moeder vond het onnodig een toestemming te weigeren waar Frieda toch buiten kon, alleen reisde zij niet mee naar Wenen, maar naar Holland terug. Frieda huwde met Mansoer en merkte dat zij dolverliefd op hem werd. Het was niets anders; hij maakte niets goed in wat zij meende dat zij voorgoed verloren had, maar dàt was het volop, een sensuele verliefdheid, met de intellectuele prikkeling van iets vreemds, iets feitelijk onverenigbaars. Hij was teder tegen haar, vol attenties, en zei dikwijls lachend dat hij werkelijk wel van haar hield. Zij bleven enige weken in Boedapest, waar hun huwelijk voltrokken was; daarna begon meteen het zoeken naar het kasteel. Hij koos een oud, zwart, feodaal gebouw, werkelijk hoog in de bergen, en richtte het in als een boerderij; volgens de gebruiken van het land aten zijn boeren met hem samen aan één lange tafel. Hij kocht van Frieda's geld niet alleen het kasteel met land, maar een grote hoeveelheid vee.
Nog geen half jaar later werd Frieda's moeder per telegram ontboden, in wanhopige termen. Zij deed de lange reis, kwam doodmoe in het laatste spoorstationnetje aan en werd door

haar schoonzoon met een wagentje afgehaald, waarmee zij nog twaalf uur rijden moesten voor zij op het landgoed waren. De attenties van de mooie Mansoer waren geheel verdwenen; zodra hij haar zag, voer hij tegen haar uit: «Een mooie dochter, die van jou! men moet zelf wel een beestachtig karakter hebben om zó'n dochter op de wereld te kunnen zetten. Verbeeld je dat ik jou ook nog in huis genomen had; het zou wat moois geworden zijn met twee zulke satansvrouwen: een jonge als zij en een oude als jij!» «Vertel mij liever wat er gebeurd is, zei mevrouw Moone kalm. Dat domme gescheld maakt mij niets wijzer». «Gebeurd? gebeurd? Vraag aan je dochter wat er gebeurd is!» En hij wilde er volstrekt niet meer over praten. Toen de moeder bij Frieda was, voelde zij zich gerustgesteld omdat deze er zo vol en blozend uitzag; zij was zelfs zwanger, ofschoon zij dat later eerst bekende. Maar de moeder dacht dat de bruut van een schoonzoon, ‹die avonturier›, haar wel iedere dag zou slaan, dat zij Frieda haveloos, vermagerd, misschien wel gekwetst terug zou zien. Neen, slaan deed hij niet; maar zij hadden elkaar dingen gezegd die onherstelbaar waren. Toen mevrouw Moone hoorde wèlke dingen, was zij het er geheel mee eens. Zij hadden gemerkt dat zij niet meer van elkaar hielden, zelfs de sensualiteit had uitgewerkt. «Het was of die mensen bij elkaar waren gekomen alléén om het leven aan dat kind te geven», zei mevrouw Moone later.
Het kostte moeite om Frieda uit de bergen weg te krijgen, maar het gelukte. De persoonlijkheid van mevrouw Moone werd met volle kracht tegen die van de ex-Emir van de Rode Ster in het spel gebracht. Hij raasde tegen haar, denkend dat hij ongeneeslijke wonden sloeg als hij ‹oude vrouw› zei; op een avond, nadat Frieda met een verachtelijk lachje was weggegaan, sloot hij zich met haar op en keek haar aan op een manier die haar deed vrezen voor gewelddadigheden van een heel ander soort dan die zij voor haar dochter gevreesd had. «Je zult naar mij luisteren!» zei hij en begon door de kamer te lopen, terwijl hij voor de zoveelste maal al zijn grieven tegen

Frieda opsomde; zij luisterde naar hem tot hij moegesproken was. «En nu wil ik slapen», zei ze toen. Hij barstte uit en wou opnieuw beginnen; toen stond zij op en tikte hem tegen de neus. «Ik ben niet zóveel bang voor je, zei ze, en ga nu de kamer uit». Hij brieste dat geen vrouw ter wereld hem dat ooit gedaan had, maar hij voelde zich belachelijk, vooral toen zij weer op haar plaats was gaan zitten, en hij ging met een klappende deur achter zich weg. De volgende dag, zonder enige verdere moeite, reed hijzelf zijn vrouw en schoonmoeder naar de trein.

Toen zij in Holland terug was, vergat Frieda de episode in haar leven als iets onverklaarbaars. Wat haar ooit in de man had aangetrokken, die wettig nog haar man was, zij begreep het niet meer; zij had geen haat voor hem, geen verachting ook, als voor de Raskolnikov uit haar jeugd; op haar vier-en-twintigste werd zij moeder, en het was of met de komst van haar kind haar hele verleden tot een volmaakt afgesloten periode behoorde, waartoe zij zelf nauwelijks toegang had. Vooral alles wat zich met die vreemde avonturier had afgespeeld, was voor haar als een verhaaltje geworden dat een ander aanging. Zij dacht dat zij nooit geweten had wat liefde was, noch het ooit weten zou; waarschijnlijk bestond zoiets niet dan in de verbeelding van jonge mensen, die er tot elke prijs aan wilden geloven; men dacht zich daarvoor dan als partner een karakter uit dat aan geen enkele werkelijkheid beantwoordde. Daar zij zinnelijk was, nam zij tot haar vijf-en-dertigste jaar een paar minnaars, vrij blijvend zoveel een vrouw maar enigszins vermocht. Zij meende te leven voor haar kind. In werkelijkheid kleedde zij hem alleen aan als een pop, liet veel foto's van hem maken, omdat hij zo'n mooi jongetje was, en vergat hem zodra zij hem niet meer zag. Het kind hield meer van zijn kindermeid en zijn grootmoeder dan van haar. Toen het acht jaar oud was, zat het zwijgend bij haar aan tafel.

Het was vroeg wijs en vroeg ontgoocheld. Toen zij de veertig had voelen naderen en opeens uit dégoût haar laatste minnaar

vaarwel gezegd had, voelde zij zich alleen en reisde als haar moeder weleer, uit verveling en omdat zij nog geld had. Op een van die reizen, toen haar zoon met vacantie haar gevolgd was en zij hem in San Remo van de trein haalde, zag zij opeens dat hij een man was. Hij zag er veel ouder uit dan zijn achttien jaar; hij had haar verachtelijke trek op zijn gezicht, maar leek sprekend op zijn vader ook: dezelfde mooie donkerblauwe ogen, dezelfde mond en kin, maar zonder hardheid. «Zou je geen lust hebben om eens te gaan zien waar je vader nu is?» vroeg zij hem die avond. «Welneen, zei hij, wat kan het mij schelen waar hij is?» «Maar ook niet *wie* hij is?» Zij had er een bijzondere nadruk op gelegd. Hij schudde het hoofd met dezelfde verachtelijke onverschilligheid. «Misschien lijkt hij sprekend op jou», drong zij aan. «Laat me met rust, zei hij landerig. Het zou mij vooral niet kunnen schelen als hij op mij leek».

Vanaf die dag bestudeerde zij hem. En vreemd genoeg, vanaf die dag misschien ging zij van hem houden met iets dat op liefde leek. Zij was nooit werkelijk een moeder geweest, het mooie kind had vroeger alleen een soort ijdelheid bij haar opgewekt, de man interesseerde haar; er was niets incestueus' bij, zij gaf zich daar eerlijk genoeg rekenschap van, maar het was of haar mogelijkheid tot liefhebben glad in tweeën was geslagen, alsof zij, met uitzondering misschien van de Raskolnikov, nooit anders dan sensueel had liefgehad en nu eerst tegenover het soort man dat haar zoon geworden was, realiseerde dat zij ook anders had kunnen voelen. ‹Ik ben toch niet oud, hield zij zichzelf voor, ik ben pas twee-en-veertig›. Zij zag in de spiegel een knappe vrouw, met nauwelijks iets van een scherpe trek langs de mond, met welig haar en een nog lenig figuur. «Je oude moeder», coquetteerde zij tegenover haar zoon. «Je bent jong genoeg voor een nieuwe vriend», zei hij vaderlijk. «Wat bedoel je?» vroeg zij; maar hij keek haar met een meewarige glimlach aan. «Nu?» zei ze heftig. «Je denkt toch niet, zei hij, dat ik niets geweten heb van...» en hij noemde de vier namen van de mannen die haar minnaar

waren geweest. Zij dacht even na: «En heeft je dat nooit iets gedaan?» «Wat ging het mij aan?» vroeg hij oprecht verbaasd. Zij had willen weten of hij sterk was in zijn onverschilligheid, of een doodongelukkige jongen die van zijn eenzaamheid *dit* bastion had gemaakt. Zij probeerde nog een paar malen, maar zijn onverschilligheid bleek ondoordringbaar; zij althans bleef buitengesloten. Zij dacht dat zij hem misschien zou leren kennen wanneer hij verliefd werd, als zij hem met een andere vrouw samen zou zien. Maar hij werd ouder, zonder dat zij ooit zoiets zag. Toen zij vijftig werd, bespeurde zij dat zij jaren lang, voor zichzelf geheim, terugverlangd had naar de onwezenlijke Mansoer, de man die zij evenmin ooit gekend had. Via hem zou zij misschien het mysterie doorgronden dat zo rustig naast haar leefde. Zij schreef naar het oude adres in het gebergte, maar er kwam geen antwoord; zij besloot er zelf heen te gaan. De volgende reis die zij deed was naar Boedapest: zij won daar inlichtingen in en vernam dat Mansoer sedert jaren vertrokken was; hij had het kasteel verkocht en was zeker het land uitgegaan. Het laatste wat men van hem gehoord had, was dat hij de regering voorstellen had gedaan (waarover wist men niet, spionnage misschien) die men afgewezen had. Zij bedacht dat hij op dit ogenblik diep in de zestig moest zijn; zij droomde even over hem, als over een oude mohammedaan, ergens aan de kust van Noord-Afrika, maar zij verwierp het onmiddellijk daarop als romantisch en ongerijmd: waarom zou hij naar die streken zijn teruggegaan? Wanneer hij werkelijk een hart bezat dat tol aan het verleden betalen moest, zou hij allicht zijn zoon of haar hebben opgezocht.

Zij stierf op haar een-en-vijftigste jaar. Haar zoon zat bij haar. Hij was nog steeds ongetrouwd en leefde zonder veel behoeften; hij leek uiterlijk steeds meer op zijn vader, maar een avonturier was hij allerminst. Zij hield zijn hand vast en voor zij stierf, vroeg zij: «Heb je ooit van iemand gehouden, Abbie?» (met de naam die zij hem als kind gaf). «Welzeker, zei hij; van grootmoeder vroeger, van Jetta ook.» (Dat was

het kindermeisje geweest.) Zij durfde niets meer te vragen, maar keek hem strak aan. Hij gaf haar een lauwe kus op de slaap: «En van jou ook wel», zei hij. Zij trok hem opeens tegen zich aan, met dezelfde energie waarmee zij de Raskolnikov eens van zich afgestoten had; haar adem trof hem zwaar in het gezicht. «Heb je mij iets te verwijten?» bracht zij uit. Hij maakte zich langzaam los en ging een stap van haar bed af: «Welneen, zei hij, wat maak je je toch druk?» En zij stierf met de vraag in het hart waaròm dit kind geboren moest worden uit haar en uit die avonturier, terwijl het misschien zó weinig op hem en zeker niets op haarzelf leek. Het laatste dat haar bezighield, was het beeld van Mansoer, dat dat van haar zoon verdrong; maar het had ook andersom kunnen zijn; er was geen enkel antwoord op haar vraag.

IN DEZE GROOTSE TIJD

De meester: Na regen komt zonneschijn.
De kinderen: Hoera!
De meester: Na zonneschijn komt?...
De kinderen: Regen!

Aan Jean de Sturler

WOORD VOORAF

Deze notities spreken eigenlijk voor zichzelf. Zij zijn de uiting van een gestoorde intellectueel, een intellectueel (het woord is op zichzelf haast een beschuldiging geworden), gestoord door een grootse tijd. Dat de grootsheid van deze onze tijd evenredig is aan de wijze waarop hij door politiek werd bevracht, weet iedereen. De intellectueel van de notities dus, werd gestoord, omdat de politiek ‹zich met hem bemoeien ging›.

Let wel, niet hij bemoeide zich met de politiek, maar de politiek zich met hem. Hij reageerde slechts. Hij legde in notities getuigenis af van die bemoeienis die niet *van*, maar *tot* hem kwam, en van al zijn pogingen om zich te blijven interesseren voor andere onderwerpen, waaronder in de eerste plaats zijn oude liefde, de literatuur.

De vorm nu die hij aan deze tenslotte passieve werkzaamheid gaf, werkte op velen agressief. *Groot Nederland*, waarin deze notities voornamelijk verschenen, ontving menig protest. Dat men hier met een soort tijdsdocument te maken had, ontging hen juist, die zich toch het meest verslaafd toonden aan de actualiteit. De geest van deze notities deugde niet, was tegelijk tijdgeest en niet tijdgeest; de vorm deugde niet, was niet literair en niet journalistiek genoeg, verwijderde zich te vrijmoedig van het *opstel*, waarbij, onder welke naam dan ook, de nederlandse geest bovenal baat en vrede vindt.

Het spreekt vanzelf dat iemand die notities schrijft inplaats van opstellen, lui is. Het spreekt vanzelf dat hij zo handelt, omdat hij geen opstellen schrijven kan. Dat hij te ongegeneerd ook met zichzelf bezig is. Dat wat hij hier doet, eigenlijk iedereen wel doen kan.

Aangezien iedereen het niet heeft gedaan, en gezien deze notities bij hun periodieke verschijning zoveel ergernis hebben gewekt, geef ik ze hier nogmaals en bloc. Ook dat spreekt eigenlijk wel vanzelf.

E. d. P.

I

October 1934. In *Commune* en elders lees ik de toespraken van het eerste congres van sovjet-schrijvers te Moskou, van Augustus. Het is de eerste officiële stap terug – of verder – van een militair proletarisch sectarisme tot een soort democratie, althans voor de kunst. Een woord als ‹vrijheid› hoeft nog niet te worden gebruikt. En het eerste idee dat men heeft is: dat deze stap misschien nog niet gedaan zou zijn zonder de boekverbranding in het Derde Rijk. Het zou tegelijk belachelijk zijn en hoopvol: de ene razernij kan de andere dus genezen – met de tijd?

Het congres was ditmaal althans vol van mensen die horen wilden dat literatuur literatuur is, en van anderen die al horen wilden dat literatuur geen revolutie is. Wat een horizon voor antifascistische ‹burger›auteurs: zal de overal bedreigde kunst, de cultuur, dáár behouden blijven? Er zijn nog altijd te veel politieke belangen, om zich helemaal aan deze vreugde over te geven. Hitler-Duitsland te verslaan in de concurrentie om de cultuur is een gemakkelijke taak. Maar men kan in het Westen moeilijk dupe zijn van een pseudo-vrijheid die in Rusland zelf al een paradijs moet lijken na de weergaloze cultuurverkrachting door de stootbrigadiers, fabrieksmaniakken en andere hulponderwijzers van *Rapp*, na de dictatuur van een Auerbach (iemand die alleen te slachten zou zijn, uit een oogpunt beschouwd van cultuur), na een 3-jarige zondvloed van brutale botheid en cultuurkwakzalverij, die even ‹historisch› heten mag, helaas, als in de cultuurhistorie ongeëvenaard.

Vragen aan een verdediger der cultuur.
«Waarom is de dichter Goemilov daarginds gefusilleerd?»

«Omdat hij meegedaan had aan de contra-revolutie.»
«Is dat werkelijk waar?»
«Neen. Hij was een grappenmaker. Onder het tsarisme was hij revolutionnair, toen de revolutie gewonnen had was hij er meteen tegen. Toen men hem ter verantwoording riep, zei hij: ‹Ik ben edelman, officier en monarchist›. Zoiets stinkt van overdrijving. Hij wilde doodgeschoten worden, hij had in al zijn verzen gezet, dat hij niet gemaakt was voor een zachte dood.»
«Waarom heeft de dichter Jessénin zelfmoord gepleegd?»
«Omdat hij voelde dat hij geen contact meer had met het proletariaat, neen, met de boeren waar hij uit voortkwam, neen, omdat hij gewoon door het grotestadsleven bedorven was. Hij was niet voor niets getrouwd geweest met die malloot van een Isadora Duncan, die zijn grootmoeder had kunnen zijn. Hij was altijd een bohème geweest, een verrukkelijke bruut maar een bruut, hij was bijna nooit nuchter, en misschien had hij ook nog een ongelukkige liefde op het laatst. Alles bij elkaar ook een grappenmaker, ook niet de ware revolutionnair.»
«Misschien is geen enkele dichter dat?»
«Toch wel; maar hij niet. Hij was altijd te weinig gedisciplineerd. Tenslotte is het ook mogelijk dat hij zich van kant heeft gemaakt omdat hij voelde dat zijn kunst verstikt werd, wie weet?»
«Waarom heeft de dichter Majakovsky zich van kant gemaakt? Dat was dan toch wel een echte revolutionnair.»
«Ja, ofschoon toch te veel... futurist ook. En misschien voelde ook hij zijn kunst verstikken, wie weet. Alles is mogelijk; al is dit niet waarschijnlijk, gegeven zijn geweldig contact, altijd, met de revolutie juist.»
«Misschien had hij ook te veel gedronken, misschien had hij ook een ongelukkige liefde? Het is mijn bedoeling niet de revolutie verantwoordelijk te stellen; ik vraag alleen maar.»
«Het schijnt dat hij altijd in allerlei vrouwenhistories verwikkeld zat. Het is eigenlijk bijna zeker dat *hij* zich door de vrou-

wen heeft laten nekken. En dan, in woelige tijden komen naturen die voor zelfmoord bestemd zijn – anderen gaan zich daar niet aan te buiten – gemakkelijker dan anders tot zelfmoord.»

Maar *Rapp* is niet altijd meester geweest. Geen enkel ogenblik van de sovjet-historie heeft eigenlijk de dialoog opgehouden tussen de auteurs die vóór alles kunst wilden en zij die buiten de propaganda en de partij geen heil zagen. Deze dialoog luidt ongeveer zo:
«Jullie vergeten dat de kunst... kunst vergt.»
«Jullie vergeten dat in de middeleeuwen ware kunst voortgebracht werd door dwang.»
«Jullie weten niet wat dwang is. Diè dwang was geen dwang, diè kunst was eenvoudig het gevolg van een bestaande cultuur.»
«Wacht tot wij onze cultuur ook hebben gedwongen om te bestaan.»
«Ondertussen maken jullie prullen. Ondertussen weten jullie niet wat talent is. En in jullie leerlingeń hebben wij bepaald geen vertrouwen.»
«Jullie zijn zelf leerlingen en navolgers van een verouderde samenleving. Jullie zijn de epigonen, wij de grondleggers van het nieuwe.»
«Jullie zullen als grondleggers omkomen, als grondleggers worden vergeten. Het nageslacht zal jullie gepruts nog onleesbaarder vinden dan wij. Alles waar jullie recht op hebben is een klein historisch plaatsje.»
«Wij zijn betere revolutionnairen dan jullie, wij offeren ons op voor de nieuwe mens. Jullie kunstenaarseerzucht maakt ons misselijk. En bovendien, wij vinden even onleesbaar wat jullie schrijven.»
«Jullie zijn zo dom dat je goede propaganda denkt te maken met slechte boeken.»
«Jullie zijn zo blind dat je denkt goede boeken te maken met wat voorbij is.»

«In de cultuur gaat niets werkelijk voorbij! Juist de revolutionnair is erfgenaam van alles wat de wereld voor hem gevonden heeft en veroverd.»
«Maar toch zullen wij, en niet jullie, de nieuwe mens helpen maken.»
«Dat valt zeer te bezien, omdat de mens, enz.»
Het zou op zichzelf boeiender zijn – òf geheel te verwaarlozen – zonder de sfeer van politieke vuiligheid die aan de afgunst alle wapens geeft: verdachtmaking, aanklacht, bedreiging en dwang.

Formule: *Pour un individualiste, la révolution est synonyme de révolte. Mais la révolte ne prend pas corps que dans la masse. D'où la tragédie de l'individualisme, qui doit s'incorporer dans la collectivité pour libérer l'individu. En même temps, l'individualisme meurt. (Goriély, Les Poètes dans la Révolution Russe)*
Als in de vicieuze cirkel van deze vier zinnetjes geen enkel gaatje was om te ontsnappen, dan betekende dit werkelijk de dood van het individualisme. En het ziet er naar uit alsof de cirkel genadeloos gaaf getrokken werd.
Maar de logica zegt: ‹Dat kan niet› – als in de hermetisch gesloten kamers zonder moordenaar erin, waarin toch een moord gepleegd werd. In dit geval is wat de logica zegt opwekkender: ‹Het individualisme kàn niet vermoord worden›.
Alleen door het individualisme kunnen mensen de dingen toetsen aan een eigen waarheid. Zonder individualisme geen contrôle; in een wèrkelijk collectief accoord zou men zelfs ophouden te voelen; men zou niet meer bewust bestaan.
Slotsom: zowel wie individualist als wie collectiviteit zegt, overdrijft; vervalst voor zijn ‹partij›, en door overdrijving. Er bestaat niet één volslagen collectiviteit, zoals er niet één volslagen individualist bestaat: uit deze waarheid moet de verzoening komen (voor hoe lang, is een tweede vraag) tussen twee levensopvattingen die wèl bestaan.
Op het congres te Moskou is men gaan onderscheiden tussen

‹individualisme› (verkeerd, ongeveer gelijkstaand aan egoisme) en ‹individualiteit› (onmisbaar, zelfs voor de revolutie). Het lijkt een flauwe truc, maar voor dit soort onderscheidingen ruimt men elkaar op; dit wijsje zou een jaar geleden nog als alarm geklonken hebben in elk collectief orkest.
(Later toegevoegd, uit *Mémoire sur diverses manifestations de la vie individuelle* van Gobineau:)
La plénitude la plus grande possible de la conscience, la sensation vive d'être, d'être individuellement, d'être séparément de tout le reste de la substance ambiante, d'être pour soi et en soi, peut seule être admise comme conférant la vie complète. A quelque autre stage que l'on considère celle-ci, elle s'aperçoit en voie de formation; elle ne s'arrête pas, elle monte; mais, à vrai dire, elle n'est pas; seulement, elle est en travail pour devenir. Il faut donc chercher la vie et l'observer dans son épanouissement le plus grand connu, qui est l'individualité, et non pas dans ses origines qui ne la fournissent pas réellement.
In de woorden *en voie de formation* ligt het hele drama besloten. De collectiviteit is nodig om te veroveren; om te ontsnappen aan het ‹machteloze protest van de anarchist›. Maar wat veroverd moet worden is wat de individualist predikt; is de vrije ontwikkeling van elk individu, die ook het doel is van Marx. Alleen, het ergste drama komt nog: het is even onmogelijk dat dàt ooit bereikt wordt. Daarvoor is de variëteit tussen de individuen te groot; wie hier vrijheid, individu en variëteit zegt, zegt het tegendeel van accoord, van stilstand, zegt botsing. De erfzonde van de mens is misschien dat hij individualist geboren is, hypocriet zodra hij zichzelf hierin verloochent. En dat, zoals ook Gobineau zegt, hij zijn individualiteit alleen in de botsing merken kan.

Eindeloze toespraak van de oude Maxim Gorky, zeer ‹wetenschappelijk› opgevat: historisch natuurlijk, en met een faux air van denkerschap. Voortreffelijke samenvattingen naast de grofste nonsens, vooral waar het tekort van de ‹burgerlijke›

literatuur moet worden aangetoond; de slechtheid van de bourgeoisie moet dan blijken tot uit het succes dat alle schelmen in boeken hebben gehad, van Lazarillo de Tormes tot Arsène Lupin! Het is vreemd dat deze man voor Tolstoï een soort hyper-intellectueel was, terwijl het toch duidelijk is dat hij een zeer middelmatige intelligentie bezit; dat hij daarnaast doorgaat voor een kunstenaar met grote smaak. Ik heb niet één boek van hem gelezen dat mij niet machtig heeft verveeld, dat mij ook niet op zijn best derderangs leek van stijl (wat aan de vertalingen toegeschreven wordt). Hij schijnt in Sovjet-Rusland onbetwistbaar ‹hors pair› te zijn, een ‹reus›, en waarom ook niet? ik ben ervan overtuigd dat er ‹reuzen› zijn op de derde rang. Mijn criterium van *qualiteit* is even aantastbaar als iets anders, en daarbij, waarop baseer ik ‹mijn› qualiteit? Maar ik begrijp mezelf volmaakt: ik heb Tsjechov maar naast Gorky te leggen (om Tolstoï inderdaad ‹hors concours› te laten), en ook hier heb ik toch nooit anders dan vertalingen in handen gehad.

Het schijnt dat van Stalin in persoon de definitie komt: *Een schrijver is een ingenieur van de ziel.* Voortreffelijke formule, vooral voor een volk dat in organisaties en machines is opgegroeid. En toch geeft het precies ook het tekort, of liever: de vervalsing aan. ‹De artistieke creatie is niet goddelijk of mystiek, zei ook Trotsky, maar heeft toch haar eigen wetten›. Voor Gorky schijnen de genieën van de toekomstige sovjet-literatuur te kunnen worden voorbereid als uit een broeikas. Als men ingenieur is van de ziel èn bovendien zoiets als minister van de literatuur... Hij gelooft heel erg in de folklore, een folklore die hopelijk geen schelmen, althans niet àl te pittoreske, voortbrengen zal. In menig opzicht zou zijn lezing een inleiding hebben kunnen zijn tot zijn eigen ‹grootste werk› *Klim Samgin*, de *Jean-Christophe* van de sovjet-literatuur. Voorzover ik erover oordelen kan is dit boek heel wat slechter dan *Jean-Christophe*, dat zelf ook verre van eersterangs is.

Het betoog van Radek – tegen de vormen van de ‹burgerlijke› literatuur ook, voor die van de ‹revolutie› – is handig zonder meer. Enige platitudes tegen Joyce, die hier als filmfotograaf gezien en wiens werk naar de objectieve waarheid getoetst wordt, verzwakken wat er overtuigend in had kunnen zijn. Hier en daar doet deze journalistiek wat meer gebeurt wanneer journalistiek geestdriftig wordt: ze slaat over in een mislukt sermoen. *Lorsque les pique-assiette esthétisants de la bourgeoisie nous reprochent de susciter une étroite littérature de parti, nous leur répondons que le sommet de notre parti est l'avant-garde de l'humanité...* Mogelijk, maar niet dat van de kunst, noch van de cultuur. De belofte moet hier in de plaats treden van wat er niet is, men krijgt weer een wissel op de toekomst.
De volgende argumentatie – blijkbaar op de aesthetische waarde van ‹klassieke› vormen afgestemd – is rustigweg potsierlijk: *Nous déclarons aux écrivains esthétisants... qu'ils ne trouveront pas dans le monde capitaliste des êtres pareils aux statues antiques. La révolution du prolétariat, elle, a déjà formé des centaines de milliers d'hommes dont chacun est digne du ciseau de Phidias ou de Michel-Ange.* Men ziet de komende schoonheidskoning voor zich, Mr Universe, in gewone doen stootbrigadier.
Het stuk eindigt dan ook op de joviaalste manier met de verzekering dat het beste van de wereldliteratuur... *se rangera sous le drapeau de Marx, Engels, Lénine et Staline, car seul ce drapeau mènera l'humanité à la victoire.* De vlaggen van de literatuur geven helaas altijd een slechte literatuur en zelfs een literatuur van vlaggen. Kameraad Dinges wordt hier gemakkelijk de concurrent van een Déroulède.

Zeer intelligent stuk van Boecharin over het socialistisch realisme (dat een soort staatsvoorschrift geworden schijnt). Het mag eenzijdig zijn, het is tevens verzoenend en overtuigt door het begrip van wat een kunstwerk is, iets dat in het betoog van Radek pijnlijk ontbrak. De manier waarop Boe-

charin zijn synthese maakt van realisme en romantiek, van het recht op dromen èn de wil de wereld verder te veroveren, van lyrisme èn zin voor deze aarde, d.w.z. van poëzie en van een methode die niettemin is *l'ennemi de toute transcendance, de toute mystique, de tout au-delà idéaliste*, is vol subtiele denkkracht. Er is maar één vijand, voor zover ik in dit stuk zien kan: het socialistisch realisme is anti-individualistisch. Het is overigens vol belangstelling voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid, die juist door het collectieve bewustzijn rijker zal zijn dan ooit. (Iets dergelijks ook bij Malraux: *à la bourgeoisie qui disait: l'individu, le communisme répondra: l'homme.)* Hier gaat het dus weer tegen het individualisme dat niet alleen egocentrisch, egotist is, maar meteen egoïst in de grofste betekenis. Ik heb moeite mij met deze opvatting te verzoenen; het komt mij voor dat ze nooit de mijne was, – maar misschien vergis ik mij. Stendhal noemde zich egotist, was ongetwijfeld individualist, geloofde niet aan *cette nouvelle superstition: le bonheur du plus grand nombre*. De laagste manifestaties van burgerlijk egoïsme te vereenzelvigen met individualisme (woord dat voor ettelijke interpretaties open blijft) lijkt mij oneerlijk; precies overigens als die subtiele onderscheiding ‹individualiteit›, door het communisme eerst verworpen, nu weer als onmisbaar ingelijfd. Er is geen ‹ik›, hoezeer ingelijfd dan ook, dat zich niet in meer dan voldoende mate tegenover de collectiviteit stelt, al zou het zich in de collectieve gemeenschap verrijken (wat ik principieel niet betwisten wil); er is geen *bewuste* ‹individualiteit› die niet duidelijk ‹ik› zegt. De persoonlijkheid bij Boecharin, de mens bij Malraux lijken mij niet onverzoenlijk met het individu bij Stendhal – het enige wat hier in de weg staat zijn de politieke wachtwoorden van deze tijd.

Het congres van Moskou heeft op dit gebied toch een belangrijke etappe afgelegd: leve de individualiteit (of de persoonlijkheid, of de mens). Zelfs de psychologie in de roman, door zoveel ‹marxistische› schrijvers tot dusver met frisse moed veracht, kan er bij winnen, en Malraux heeft de moeilijkheid

hier op een werkelijk ‹politieke› manier overwonnen, door in Moskou te verklaren: *Le refus du psychologique, en art, mène au plus absurde individualisme. Car tout homme s'efforce de penser sa vie, qu'il le veuille ou non; et le refus du psychologique signifie concrètement que celui qui aura le mieux pensé sa vie, au lieu de transmettre son expérience aux autres, la gardera pour lui.*
De chinese, japanse, spaanse delegaties vertellen prachtige voorbeelden van revolutionnaire moed; men voelt hier zoveel bewondering dat de vraag niet opkomt: ‹en hoeveel talent?›
De delegatie van de Kirgiezen, meen ik, is ontroerend: «Men heeft ons gezegd dat wij alleen mochten dichten over het Vijfjarenplan. Het Vijfjarenplan heeft ons één huis gegeven, en onze dichters hebben het nu van alle kanten bezongen. Wij komen u vragen: geef ons nog een huis, opdat onze dichters verder zingen kunnen...»
Het is poëzie, en geen grap.

Een geëmigreerd duits schrijver verklaarde mij dat hij de ‹draai naar rechts› van het congres in Moskou zeer afkeurde, want het gaat in deze tijd nog lang niet om kunstwaarden, het proletariaat wordt op deze manier bedrogen, enz. (zoals J. G. zei: ‹Het wordt een mooi weer spelen met de cultuur tegenover het proletariaat, terwijl het voor het proletariaat zelf nog heel slecht weer blijft›. Het beste duitse boek van het afgelopen jaar, lichtte hij toe, was *Auf der Flucht erschossen* van Schönstedt, dat als literatuur beschouwd zeer matig was, – zéér matig..., herhaalde hij meditatief.
«U verkiest het proletariaat dus te bedriegen in de cultuurwaarden, zei ik. Want u zult later verplicht zijn te verklaren dat alles wat voor goed is doorgegaan in werkelijkheid slecht was. Dit is doodgewone zwendel voor mij, die mij niet op humanitair of politiek standpunt stel, maar op dat van de cultuur.»
«Ach! zei hij, wij verstaan elkaar niet!» (Zoals E. D. zei, in

een soortgelijke discussie: ‹Ik vind uw standpunt *monsterlijk* intellectueel›.) «Inderdaad, zei ik, en ik wil u in dit opzicht alleen maar niet verstaan».
Ietwat later: «Die jongen, zei hij (over Van der Lubbe sprekend), was opgevoed in proletarische kringen, maar had natuurlijk toch een geheel eigen aard...»
«Werkelijk?»
«Ja, want daar zijn de omstandigheden, maar daar is natuurlijk ook de eigen aard. Ik ben niet zó'n domme marxist als u misschien veronderstelt; misschien kunnen we elkaar toch nog wel verstaan.»

De reden waarom Poesjkin, naast Tolstoï, tot het grote voorbeeld werd voor de sovjet-schrijvers, is allerminst mysterieus: het gaat er immers om de schrijver te vinden wiens taal het best tot *leermiddel* dienen kan. Zoals Tolstoï tot Gorky zei: ‹Ik weet niet meer wat men tegenwoordig voor verzen schrijft en voor wie ze geschreven worden; leer klare verzen schrijven van de klassieken›. Maar het was Tolstoï die dat zei, iemand wiens stijl zelf zozeer als voorbeeld dienen kan, dat het meer dan gevaarlijk wordt: wat blijft er over van de kleine talenten die zó sober hebben leren schrijven, en dan denken dat ze er als kunstenaar zijn, en totaal vergeten hebben welke inhoud er ook nog kwam uit diè persoonlijkheid? Ik weet toch nog hoe ik mij, nu bijna tien jaar geleden, ergerde aan de straffe moedwilligheden die ik in Tolstoï's *Wat is kunst?* tegenkwam, en waarvan mij is bijgebleven het Droogstoppel-commentaar op een vers van Verlaine, het ‹gezond verstand› dat protesteerde tegen *La neige incertaine – Luit comme du sable* (wie had nu ooit sneeuw gezien die op zand leek?) en dat eenvoudig dol werd toen het ook nog horen moest van een maan die van koper was: *La lune est de cuivre – Sans lueur aucune...*
Maar een grote persoonlijkheid kan tot in zijn beperking gelijk hebben; en dat niet alleen: achteraf merkt men dat die beperking nog heilzaam was ook, voor de schare of voor zichzelf nog zoekende, maar verwante, genialiteiten.

Ik zei tegen J. L., die het congres in Moskou had meegemaakt en mij bekende dat hij nu werkelijk niet meer wist hoe hij het had, dat het nu wel leek alsof alles een kwestie van *vorm* was geworden, en dat hij tot dusver nooit aan dergelijke problemen gedacht had, maar zich altijd afgevraagd wat ‹de jongens› nodig konden hebben: «Houd je dan maar aan de eenvoud van Tolstoï». Wat zou over die eenvoud eindeloos te praten zijn!
In dat gesprek kwam het mij voor dat een arbeider die niet in staat zou zijn Tolstoï te begrijpen, gewoon ongevoelig was voor literatuur, en waar duizenden gelukkig kunnen leven zonder literatuur leek mij dit niets erger dan dezelfde ongevoeligheid bij een burgermevrouw. In werkelijkheid was ik natuurlijk alleen dupe van mijn neiging om als schrijver elk compromis te ontgaan; ik vergat dus de kleine bijzonderheid dat men misschien ook nog Tolstoï zou moeten zijn.

November. Kijk waar hij zit.
De enquête over ‹overschatting of onderschatting in onze literatuur›, gehouden door *Het Vaderland*, en die over het algemeen niet al te boeiend werd beantwoord, heeft mij hier en daar toch met onverwachte scherpte bijgelicht. Zo weet ik nu dat de heer Van Duinkerken liever Dirc Potter, Coornhert, Spieghel en Roemer Visscher leest dan de ‹overschatte opstandigen› van deze tijd: wie? Slauerhoff of Jo van Ammers-Küller? Bovendien weet ik nu dat de heer van D. zich verbeeldt ook nog te kunnen uitmaken dat deze Potter etc. *beter schreven*, wat op een bewijs van arrogante betweterigheid neerkomt.
De heer Defresne (die zich, volgens getuigenis van de deskundige Scholte, van een middelmatig auteur tot een eersterangsregisseur heeft ontwikkeld) reageerde per telegram: *Heb antwoord eindelijk gevonden: alle schrijvers worden overschat.* Dat hij deze banaliteit voor een vondst en deze stommiteit voor geest houdt is het minst onthullende; de mise-en-scène

van het telegram dat ervoor gebruikt werd onthult gelukkig ook nog welk soort kunstenaars hij zeker niet onderschatten zal en welke ‹creaties› zijn toestand prefereert.
Maar alles wordt overtroffen door de als gewoonlijk even pertinente als gracieuze samenvatting van M. Nijhoff. Deze roept in weinig regels een zo verrassend beeld van de wereldliteratuur op, dat ik er wel bij moest ‹contra-mediteren›.
Alle eersterangs schrijvers, zegt Nijhoff, *worden in Nederland onderschat, alle tweederangs schrijvers worden er overschat. Daar is inderdaad een zekere stelselmatigheid in.*
Een stelselmatigheid zelfs die wellicht uiteraard en overal onvermijdelijk is,... maar hij gaat voort:
De vraag wordt thans deze: wat is een eersterangs schrijver? Het is een schrijver die verdwenen is in zijn werk. Dante is de wandelaar in de Divina Commedia. Shakespeare is de secretaris van Hamlet en Coriolanus. Multatuli is Max Havelaar. Willem ‹die Madok maakte› is Reinaert de Vos.
Dat Willem die Madoc maakte Reinaert zou zijn en Shakespeare alleen de secretaris van Hamlet, is een klakkeloze bewering die ik tienmaal om- en omgedraaid zou willen zien, voor ik er een woord van geloofde *. Rousseau is, als Nijhoff mij geloven wil, op deze manier de secretaris van zijn eigen verleden en Homerus is Odysseus met een werkelijk ergerlijke zelfvervuldheid: het kan niemand iets schelen wat hij in allerlei grotten wist te vinden en of zijn vrouw hem bedroog of niet. Dante is een ‹wandelaar› die onbehoorlijk veel persoonlijke avonturen noteert: die te veel flauw valt, verloren geliefdes ontmoet, enz. enz., om in zijn werk verdwenen te zijn; het voorbeeld is – vooral naast de onbekende Willem die eer Nijhoff hem ontraadselde alleen maar Madoc maakte – werkelijk opvallend slecht gekozen.
Maar het komt er misschien alleen op aan, te verkondigen

* Ik neem aan dat de draai van slecht naar goed bij de opmerking over Multatuli plaatsheeft. Want dat Multatuli behoren zou tot de auteurs die zich in hun werken verbergen – zij het dan in Max Havelaars – lijkt mij zelfs voor Nijhoff te gezocht.

dat Dante en Shakespeare groter schrijvers waren dan Multatuli en genoemde Willem, hetgeen jong en oud met ongeschokt gemoed zal kunnen toegeven. Het faciele opstellen van Dantes en Shakespeares als ‹eersterangs-schrijvers› is tegelijk het doorzichtige bedrog waarmee men slecht redenerend gelijk tracht te krijgen; want op deze voet hebben de verenigde Nederlanden *niet één* ‹eersterangs-schrijver› opgeleverd, hebben wij misschien 3 of 4 ‹tweederangs-schrijvers›, nog geen 12 ‹derderangs-schrijvers›, enz.

De tweederangs schrijver schrijft bespiegelend of weerspiegelend. (Voorbeelden van mij: Plato, Ruusbroec, Erasmus, Montaigne, Bacon, Diderot, Nietzsche enz.) *Hij brengt hoogstens een portret voort of een vaag gezoem van leven. Hij blijft zelf belangrijk. Hij doet wat Kloos zegt: hij laat den mensch sterven, opdat de kunstenaar leeft. Maar hij laat niet den kunstenaar sterven opdat het kunstwerk leeft.*

Dit laatste is kenmerkend een van die quasi-diepzinnige trekjes van Nijhoff, die mij altijd onnozel zijn voorgekomen *. Wat Kloos zegt komt n.l. heel aardig overeen met wat Nijhoff zijn eersterangs-schrijver voorschrijft: immers, wat in het kunstwerk verdwenen zou moeten zijn is (volgens zijn eigen logica) niet de kunstenaar, zonder wiens voortdurende aanwezigheid van het hele kunstwerk niets terecht zou komen, maar juist de mens, de niet volmaakt tot kunstenaar geworden persoonlijkheid. De mens die ook nog de kunstenaar laat sterven ‹opdat het kunstwerk leeft›, is iets als een foetus die met zijn navelstreng zijn pasklaar genie bestuurt, d.w.z. een uitvinding voor na het literaire souper.

Maar misschien word ik te somber en ontgaat Nijhoff's literair credo mij helemaal. Volgens zijn criteria kan men n.l. ook

* Ander voorbeeld: *Awater* schijnt van ‹awatara› te komen; het is duidelijk dat Nijhoff bewondering verwacht voor dit gedurfd vernederlandsen, zoals hij de historische hutspot van zijn *Vliegende Hollander* aanvaard wenst als een door hem via de poëzie aan Nederland geschonken legende. In werkelijkheid wekt het woord twee gedachten: ‹Hij heeft het awater›, of: ‹Hij watert niet meer, hij is awater›.

een rijtje bijeenbrengen van eersterangs-kunstenaars die zozeer in hun werk wisten te verdwijnen, dat men ze meteen boven Multatuli kan stellen: de Schartens, Van Hulzen, Van Eckeren, Ina Boudier-Bakker, mevrouw Székely-Lulofs, mevrouw Emmy van Lokhorst en mevrouw Zoomers-Vermeer. Ik twijfel bij een vernuft à la Nijhoff aan niets meer, dus ook niet dat hij al deze auteurs, plus enige anderen die ik alleen uit plaatsgebrek weglaat, niet grievend onderschat vindt. Voor de goocheltoer van ‹A. zit niet in zijn werk en toch weer wel en B. zit er wel in en toch zie je hem niet›, is ook na dit alles ampel gelegenheid. Er zijn zelfs schrijvers die meer in de Pen-Club voorkomen dan in hun werk, en òf dit niet weten òf op die grond aannemen eersterangs-schrijvers te zijn.

Door welke dwaasheid kwam ik ertoe die brusselse verzekeringsagent (genaamd César Bondroit!) te vragen wat hij liever zou zijn geweest, een Trotsky of een Löwenstein?
«Dat is moeilijk te zeggen, overwoog hij: de een is verbannen en de ander is uit de vliegmachine gevallen. Bijgevolg...»
Het was voor mij zo bliksemend onverwacht, dat ik met stomheid stond geslagen.

December '34. In *De Nieuwe Kern*, ‹socialistisch maandblad voor politiek, cultuur en wetenschap›, waarvan ik twee proefnummers ontvang, staat een rubriek *Cultuurspiegel*, waarvan de verzorger boze woorden spreekt over Theun de Vries, Helman, Jef Last ‹en hun soortgenoten›, welk laatste toevoegsel in dit verband vaag is. Men zou geneigd zijn hem gelijk te geven, als men niet vreesde voor *zijn* positieve waarden, als men daarvoor – ik bedoel voor het minderwaardige daarvan – niet een al te zekere garantie vond in zijn stijl, in het soort cultuur dat zich door *zijn* toon en redeneertrant verraadt. Hij drukt zich natuurlijk vol verachting uit over ‹kleinburgers›, zoals iedere halfbakken fascist, nazi, communist, socialist, royalist dat tegenwoordig doet als hij bedoelt wat hij

meestal zelf is, maar wat hij in andersgeoriënteerden heftig wenst uit te bannen. *Het geval Helman-De Vries is beschamend, niet voor die twee jongens, die het misschien niet eens zo kwaad bedoelen en die alleen maar een flink pak rammel nodig hebben, opdat ze goed begrijpen dat bepaalde onderwerpen niet op een vlegelachtige wijze behandeld kunnen worden*, enz. – zo luidt deze taal, die met de Kultur van de S.A.-held schijnt te zijn besmet, d.w.z. met die van de *rabiat gewordene Kleinbürger* bij uitstek. Zou de redactie van *De Nieuwe Kern* verwonderd zijn wanneer, beoordeeld vanuit een zeker cultuurpeil, haar cultuurspiegelaar weinig overtuigend blijkt? Men zal mij niet van sympathie voor Theun de Vries verdenken, maar èn hij èn Helman vertonen soms meer cultuur in één zin die zij schrijven dan deze cultuurspiegelaar ‹en zijn soortgenoten› zullen vermogen te vatten, wanneer zij lijken op het proza hier geciteerd. Zij schijnen van de overtuiging uit te gaan dat wanneer een paar bulkende idioten iemand ‹een flink pak rammel› toedienen, de cultuur meteen aan hun kant staat. De poenigheid en de idiotie van deze overtuiging kunnen alleen overtroffen worden door het in toepassing brengen ervan; een poenigheid en idiotie die door geen orthodoxe schoolmeesterij en wegwijsheid gered worden, helaas, omdat Marx – zelfs orthodox gezien – toch werkelijk iets anders is dan een cultuurdrager die schrijft en denkt als een stalknecht. Het moest weerzinwekkend zijn voor ieder behoorlijk communist om in zijn voorlichters ‹geesten› aan te horen voor wie *Mein Kampf* van Hitler het cultuurwonder van de eeuw zou zijn, gesteld dat het geschreven was door een partijgenoot. Een mij bekend communist, op het politiebureau gevraagd met wie hij placht om te gaan, antwoordde zonder aarzelen: «Met mensen van een geestelijke aristocratie». De commissaris was er verbaasd over; ten onrechte. Lieden als deze cultuurspiegelaar zouden hem weer gelijk geven.

II

1935. De naar algemene waarheden, geldigheden en wetten strevende intelligentie van H. brengt mij in verwarring wanneer ik zeg dat ik een Rus heb ontmoet die een zwetser was en wanneer hij mij laat zeggen: een Rus is een zwetser. Op een ander ogenblik, gesteld dat ik zeggen zou dat ik geen vriendschap heb voor X. die mij voor een zwetser schijnt te houden, zou hij in staat zijn mij uit te leggen dat ik mij vergis, omdat X. alleen bedoelen kan dat, waar alle mensen min of meer zwetsers zijn, ook ik daartoe gerekend mag worden.

De Eeuwige Terugkeer was voor Nietzsche een ramp; met doodsangst in zijn stem vertelt hij Overbeck zijn ‹geheim›: «Denk je in, jij en ik zullen eens, precies zoals nu, in deze zelfde kamer zitten». De ramp lag blijkbaar in de mogelijkheid deze herhalingen *ineens te beseffen*. Practisch lijkt mij het ongenoegen gering: of men zou het vermogen moeten hebben, niet alleen om zich te herinneren wat eens gebeurd was, maar om op een bepaald ogenblik, na ontelbare complete levens, zich de repliek van dat ogenblik nog precies voor te stellen; en alles wijst erop dat zoiets tot het practisch onmogelijke behoort. Als de ik die mijn ik voortzet, niet meer *precies* mijn ik is, welke ramp kan zijn herinnering dan voor mij zijn? Wat kan hij zelf nog voor mij zijn of ik voor hem? Ik ben zelfs de ik vergeten die in mijn wieg te keer ging om redenen die ik nooit geweten heb.

Hoe ik er ook mijn best voor doe: het lezen van kranten is mij onmogelijk, misschien omdat het voortdurend zich schrap zetten tegen een overmaat van leugens-in-het-klein het ver-

moeiendste is wat een lezer doen kan. Met de opbrengst van dat alles: de leugens-in-het-groot, komt men gauwer klaar, – en dan, die zijn soms al te niet gedaan tegen dat men zich ervoor gaat interesseren.

E. zegt: «Het gevaar van wonen in Holland, schrijven voor Holland, is: dat men iedere kleine nuance, die men elders met enkele woorden kan aanstippen, daar in een uitvoerig betoog moet afdoen, wil men begrepen worden. Men komt er op den duur toe kleine vondstjes aan te zien voor belangrijke waarheden». Inderdaad, zelfs het dynamische temperament van Multatuli is er niet aan ontsnapt; *geen enkel* hollands schrijver. Men ontkomt niet aan de acoustiek van de zaal waarin men spreekt.

Wat de schoolmeesters op het gebied van de ‹zuivere roman› voorstaan, waar zij eigenlijk altijd aan denken, ook als zij het niet weten, zijn de voorbeelden van *Madame Bovary* en *Anna Karenina*. Natuurlijk hebben zij ook een roman als *Le Rouge et le Noir* aanvaard, maar dit voorbeeld beantwoordt niet aan hun eigenlijke verlangens, een roman in een stijl van mémoires is tòch niet voor hen gemaakt. De *roman*-formule in *Le Rouge et le Noir* komt van Walter Scott; de stijl van mémoires uit de 18e-eeuw; de psychologie van *Les Liaisons Dangereuses*.
Het is nuttig na te gaan uit welke ingrediënten een volkomen *nieuw* boek bestaat, zoals het nuttig is door data vast te stellen hoe rommelig onze kijk op een bepaald tijdperk zijn kan. Zowel Julien Sorel als Rastignac hebben Napoleon voor zich uit zien zweven, – zoals later Raskolnikov. Maar Julien Sorel ontstond 5 jaar vóór Rastignac, en op het ogenblik dat *Le Rouge et le Noir* verscheen (1830), onderging Balzac niet minder dan Stendhal de uiterlijke invloed van Scott. Sue's *Mystères de Paris* is 20 jaar ouder dan *Les Misérables*, maar *Les Misérables* (1862) is dan ook een laat gekomen roman, wanneer men Hugo in het verband van zijn tijd ziet; Balzac

was toen al 10 jaar dood. Toch verscheen het 4 jaar vóór *Schuld en Boete*, de eerste van Dostojevsky's grote romans.

Ik ben niet zo gevoelig als misschien zou moeten voor de grote franse boeken van deze tijd (*La Condition Humaine* uitgezonderd). Céline ergert mij meer dan dat hij mij overtuigt; er is een soort Gratie van de Duivel nodig om – zelfs als men ‹anarchist› is – het leven zo zwart te zien en er steeds maar over te praten, met dat geborrel van een theepot die overkookt. *Le Chant du Monde* van Giono, zijn beste boek volgens velen en door mij in Bretagne toch wel met bewondering gelezen, deed mij voortdurend denken aan *De Woudloper* van Gabriel Ferry, naverteld door Claudel.

P. M., voor wie de kwaadsprekerij een middel is om zelf nog te bestaan, volgens H. Hij komt bij mij met de een of andere leugen om wat geld los te krijgen, soms vertoont hij daarvoor een telegram: hij kan in een ander oord een millioen ontvangen als hij nu het geld maar krijgt voor de reis. Hij krijgt geen geld, maar wel drank. In het begin doet hij bij elk nieuw glas angstige vragen: of hij er mij werkelijk niet van priveert. Langzamerhand voelt hij zich warm en behagelijk worden en steekt zwijgend zijn hand met het glas uit als het weer vol moet. Vanuit deze zelfde warmte begint hij dan kwaad te spreken over alle mensen die wij kennen, over wederzijdse vrienden ook. F. is altijd een puber gebleven, en bovendien een bourgeois; V. is een woordenmolen, hij is altijd bang als hij V. om een inlichting moet vragen, want dan krijgt hij er een kaart bij van de hele stad; H. is natuurlijk iemand van betekenis, maar er is heel wat humbug in het personage dat hij van zichzelf gemaakt heeft. Zijn boek, dat op mijn tafel ligt, is bovendien oppervlakkig.» Op dit punt gekomen zeg ik: «Zie eens het verschil tussen jou en mij; jij vindt het oppervlakkig en ik vind het diep». Hij schudt het hoofd, staart, steekt dan de armen in de lucht alsof hij zeggen wil: Nu ja, als je zoiets nog diep vindt! «Maar het is mij duidelijk, zeg ik,

wat het meesterwerk is dat jij zou willen hebben». Hij begrijpt mij onmiddellijk en vult zelf met een hoonlachje aan: «Natuurlijk; wit papier!»
De volgende dag komt hij bij H., zegt dat hij zijn boeken zeer bewondert, vertelt over een dienst die C. hem bewezen heeft, vervolgt dan: «Hij is werkelijk èrg sympathiek, C. Hij is absoluut betrouwbaar. Jammer dat hij wat kleinzielig is». H. geeft te kennen dat de draai van het gesprek hem niet bevalt; hij haast zich dan te zeggen: «Ja, ik neem nu ‹kleinzielig› in een bepaalde betekenis». H. zwijgt. Hij vervolgt: «Enfin, ik bedoel: C. is niet D.». H. geeft dit toe; hij vervolgt: «Ofschoon, wat D. betreft, er zijn gevallen, weet je, waarin hij toch ook niet...» H. zegt dan: «Het is nu wel genoeg».

Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan (in de parijse krant). Een oude heer van 65, ingenieur, komt op een avond thuis en heeft zich te bed begeven, als hij gerucht hoort in zijn spiegelkast. In het donker gaat hij erop af, als de deur ervan opengaat en hij gemitrailleerd wordt door revolverkogels. Hoewel hij zich getroffen voelt, grijpt hij een cavaleriesabel van een wapenrek boven zijn bed en om zich heen houwend gaat hij het gevaar te lijf. Opeens een schreeuw: een vrouwenstem! Hij herkent die als van een ex-maîtresse, een weduwe van nu 61, met wie hij 3 jaar geleden gebroken had. Zij houdt niet op met schieten en zijn sabel knapt in twee, misschien door een kogel geraakt; hij werpt zich op haar (het blijkt later dat zij dan geen kogels meer heeft), zij worstelen, en hij drukt haar het venster uit – hij woont op de tweede verdieping – vanwaar zij met groot geraas op de binnenplaats terecht komt. Zij wordt met een kapot bekken en een opengehouwen wang naar het hospitaal vervoerd; de andere duellist vindt men binnen op de vloermat, helemaal buiten adem en met een kogel in zijn schouder. Hij wordt naar hetzelfde hospitaal vervoerd; zij liggen daar nu vlak bij elkaar.
En het mooiste nu: men vindt in de kast de resten van een koud maal dat de dame daar al wachtende tot zich genomen

had. En zij had twee revolvers bij zich! 61 jaar, twee geladen revolvers en een picnic in een spiegelkast. Als de surrealisten het verzonnen hadden...

Nog meer uit de krant. Een oude arbeider is op een avond bezig in de keuken hout te hakken, terwijl zijn vrouw ziek in bed ligt. Zij vraagt hem haar een kop warme melk te brengen. Hij doet het, de melk is niet warm genoeg. Hij gaat naar de keuken terug, warmt gedwee verder op, komt weer bij haar; de melk is nu natuurlijk te warm. Hij gaat weer naar de keuken, komt met zijn bijl terug en slaat haar op bed de hersens in. In de kroeg beneden drinkt hij een ‹quart de rouge› en zegt dan tot de kroegbaas: «Ik heb dorst gekregen, want ik heb daarnet mijn vrouw met een bijl doodgeslagen». En tot een andere arbeider: «Je mag blij zijn dat je er niet bij was, want toen ik eenmaal begonnen was kon ik gewoon niet meer uitscheiden».
Toen hij de kroeg weer verlaten had kwamen de anderen tot bezinning, dachten dat het wel eens waar zou kunnen zijn en belden de politie op. Het lijk werd gevonden, de oude arbeider gearresteerd. Op het politiebureau vertelde hij het gebeurde met de grootste soberheid en besloot: «V'là comment ça s'est passé; y a pas de quoi faire un drame».
Het bewonderenswaardige hiervan is niet alleen dat hij de taal haar oorspronkelijke betekenis teruggaf in de woorden ‹un drame›, maar dat hij van een werkelijke bescheidenheid moet zijn geweest in de ‹comédie humaine›.

Febr. Ter Braak en Marsman bestrijden elkaar in *Forum* over poëzie, en het lijkt mij – ditmaal buitenstaander – volkomen nutteloos. Wij hebben vroeger eindeloze debatten gevoerd over wat meer waard was, *ook* in de poëzie: de persoonlijkheid van de poëet of de schoonheid van het poëem. Wij hebben toen ongeveer vastgesteld dat een schoon gedicht van een epigoon vrijwel waardeloos blijft, en het was tenslotte niet eens een zo machtig resultaat, maar in onze literatuur

had het zijn nut. Het debat gaat nu om iets anders: is een ‹sierdichter› een dichter van betekenis of iemand die zijn ‹roes› te zeer au sérieux neemt? Is Ter Braak, die zich minachtend over deze ‹roes› heeft uitgelaten, wel tot oordelen over poëzie bekwaam?
De advocaten gaan elkaar met citaten uit Nietzsche te lijf; en Ter Braak, die het laatste woord heeft, stopt Marsman de mond met een welgekozen citaat, d.w.z. stopt Nietzsche de mond met Nietzsche, wat wel het gemakkelijkste is wat iemand doen kan die een complete Nietzsche in zijn boekenkast heeft staan. Alle citaten van Nietzsche tegen Nietzsche zijn waardeloos. Men kan uit Nietzsche alles halen en alles bewijzen, niet alleen pro en contra het nazisme, maar ook pro en contra de poëzie.
Blijft de roes. Zonder roes geen kunst, heeft Nietzsche zelf vastgesteld. Bravo! aangezien het een idioot standpunt zou zijn Nietzsche kunstenaarschap te ontzeggen, mag men aannemen dat hij voortdurend de roes heeft beleefd. Er is zeker zelfs een roes van het denken, zonder welke men slecht, d.w.z. banaal denkt, zoals er een roes van het dichten bestaat. Het gescherm met Dionysos laat ik (ondanks Nietzsche) liever buiten beschouwing: dit over en weer ingeroepen patronaat is mij te goddelijk in een discussie waarbij één van de strijders ons althans uitnodigt te twijfelen aan de goddelijkheid van de roes, of van de poëzie.
Ter Braak verklaart dat hij geen pleidooi tegen de roes (en voor de nuchterheid) heeft willen houden, maar *voor de roes*, indien die roes dan maar als zodanig erkend wordt – en ik voeg hieraan toe, wat ik ook uit zijn vorige uitingen heb menen te mogen opmaken:... en als niet zóveel zaaks. Het probleem wordt dan wel kinderlijk eenvoudig: de roes heeft niets goddelijks, men wordt er alleen maar een kunstenaar, of een dichter (ik voeg erbij: of een denker) door, zoals Nietzsche, of zoals Jan Engelman. Binnen de roes, erkent Ter Braak Engelman graag. Des te beter! want Engelman's gedichten niet te erkennen als superieure roesvoortbrengselen zou zijn positie ver-

zwakken, en die van Marsman versterken waar deze meent dat Ter Braak inzake poëzieroes analyseert wat hij niet kent.
Ter Braak heeft geschreven: *Waarom zou iemand zijn toevlucht nemen tot de poëzie als het niet was dat hij er zijn goede redenen voor had zich niet in proza uit te drukken?* Er staat: zijn *goede* redenen. Niet: zijn *slechte* redenen. Ter Braak heeft deze redenen, achteraf beschouwd, dus werkelijk als *goed* bedoeld.
Men had zoveel niet durven verwachten, en de conclusie lijkt mij dus: dat Ter Braak volstrekt niets kwaads van de dichter heeft willen zeggen, en dat iedereen verkeerd gelezen heeft die in zijn uitingen over de roes iets minachtends meende te bespeuren. Deze conclusie is mij een pak van het hart. Zelfs als Ter Braak nu nog zou komen verklaren dat hij Nietzsche (en diens roes) tòch boven Engelman (en diens roes) blijft stellen, is er nog niets misdaan, alles welbeschouwd.

Wie zijn leven verliest, zal zijn leven vinden is eenvoudig een recept voor vermindering van eisen en van trots. Zodra men de duisternis van de blinde aanvaardt, kan men verrukt zijn als er nog wat schemerlicht komt; zodra men zich te slecht acht om het geringste te vragen, kan men zich verbazen dat men altijd nog wel iets krijgt. Dit is misschien een diepe waarheid; een hoge is het allerminst.

In een gesprek met R. over zijn vrouw: «Sommige vrouwen zijn als was; je *eigen* warmte komt eruit terug, als je ze zo lang gekneed hebt dat ze een klein beetje zijn gesmolten».

H. vertelt een anecdote over B. en Raymonde A. in een auto op weg naar Marseille. Raymonde, aan het stuur, overrijdt een hond. Een beetje verder bijna nog een hond. Schreeuwt dan tegen de eigenaars van de hond – boerenmensen – om haar ongenoegen te luchten; de mensen antwoorden iets van ‹stik›. Zij laat de auto stoppen en scheldt heviger; B. zegt niets. De boeren, ziende dat de man in de auto niets zegt,

komen nader en schelden haar voor sale putain, ordure, enz. B. zegt niets. Raymonde rijdt door, B. zegt dan: « Goed zo, je hebt het verdiend». Zij: «Dat kan je wel zeggen, maar in werkelijkheid was je bang!» Waarop B. haar twee klappen geeft om te laten zien dat hij niet bang is.
Ik merk op dat het een uitstekend begin zou zijn voor een roman; de personages waren meteen getekend. H. antwoordt dat elke anecdote met een zekere betekenis het begin van een roman zou kunnen zijn; daarna dat het meer iets voor een vaudeville is (dat hangt van de belichting af); daarna dat het te sociaal is, want eigenlijk een sociaal conflict; daarna worden zijn commentaren steeds dieper en ingewikkelder, omdat hij soms de neiging heeft om van alles een aanleiding te maken tot diepzinnige verantwoording. Ik voel mij moe en suf, maar stribbel tegen; als ik blijf volhouden dat *ik* het niet als een vaudeville zie, niet sociaal, of althans, alleen sociaal voorzover alles sociaal kan worden gezien, enz., komt hij mij opeens verlossen: «Je bedoelt dat de anecdote een prachtige ellips kan zijn in de psychologie, en dat, als een anecdote een betekenis heeft in deze zin...» Inderdaad, de waarde van de *ellips* is wat ik er zo in savoureer.

Les Cloches de Bâle gelezen van Aragon. Is dit volgens de leer van het socialistisch realisme? men vraagt zich dan af met hoeveel masochisme (ander modewoord) hij zijn wezenlijk talent heeft gefnuikt. Er is nagenoeg niets over van de Aragon van *Le Libertinage*. En toch, als men zich, verveeld door deze nieuwe roman (zo satiriek en toch zo zwaar op de hand, zo gehaast en toch zo lijvig) afvraagt of dit werkelijk alleen door de nieuwe *bedoeling* komt, dan herinnert men zich zijn eerste boek, *Anicet ou le Panorama*, dat ook even boeiend als afwisselend had moeten zijn, en dat ook, ondanks alle gaven, een zeer vervelende lectuur uitmaakte.
Een intellectueel die, hoe eerlijk en met hoeveel inspanning dan ook, zich van zijn revolutionnaire gevoelens bedient om zijn mede-intellectuelen de rug toe te keren, is daarom nog

niet opgenomen in het proletariaat. Door zijn programma gebonden, heeft Aragon waarschijnlijk toch ingezien dat niet *hij* geroepen was het franse proletariaat ‹uit te drukken›, zoals dat heet; hem bleef dus over, zich te keren tegen de gemeenschappelijke vijand, de hem zoveel beter bekende bourgeoisie. Dat zelfs een schrijver van zijn gaven in een propagandistische taak bezwijkt onder de cliché-taal van *L'Humanité* is bedroevend, maar misschien onvermijdelijk, maar Aragon stelt dubbel teleur door zijn satire zelf; zijn beeld van de bourgeoisie is te caricaturaal om doeltreffend te zijn, behalve voor geloofsgenoten die alles slikken wat men hen volgens het bekende recept opdient. Men begint met een kleine roman (deel I, Diana) die de bourgeoisie zelf behandelt; deze 100 blzn zijn aesthetisch genomen nog de beste van het boek, hoewel als beeld van de bourgeoisie mislukt. Tot armoede vervallen aristocraten, waarvan een deel in de demi-monde verzeild raakt, woekeraars die ook nog verklikkers van de politie zijn, grote automobilisten en wat militairen, – het is het schuim van het kapitalisme, allerminst *de* bourgeoisie. Een marxist diende dat te weten. Natuurlijk zoekt men tevergeefs één gevoel onder deze allen dat niet overtuigd en intens laag is, maar wat de franse bourgeoisie *is* kan men met oneindig meer juistheid, en bijgevolg met groter walging bestuderen bij Henri Bordeaux, en in een ‹hoger stadium› bij Mauriac, in een werkelijk belangrijk boek zelfs als *Les Thibault* van Roger Martin du Gard. Bij ons heeft men maar het eerste deel te herlezen van Couperus' *Kleine Zielen* om meer haat op te doen tegen het wezen van de bourgeoisie dan Aragon ook maar bij benadering vermag te geven.

Les Cloches de Bâle is voor een groot deel een bewust didactisch boek: waarom is het communisme beter dan de anarchie, hoe gaat men zich interesseren voor de strijd van het proletariaat? Het tweede deel, *Catherine*, beschrijft, op nog veel minder boeiende wijze, het doelloze leven van een russische émigrée, die een even losgeslagen als vrijgevochten juffrouw blijkt te zijn met enerzijds een ‹tête de linotte› dat naar het

anarchistische neigt, anderzijds een onbedwingbare erotische voorkeur voor het militaire. Als bezitster van genereuze gevoelens die de andere bourgeois missen, en als proefkonijn voor het sociale bewustzijn is deze Catherine Simonidzé nog onbeduidender en minder bevredigend dan als gewone vrouwelijke protagoniste. Toch schijnt zij voor Aragon de ‹ vrouw van heden› te moeten vertegenwoordigen, op haar manier; de vrouw die hij voortaan ‹bezingen› wil. Nieuw misschot, en nieuw misverstand ten opzichte van de lezer, die geen querulant hoeft te zijn als hij zich ook hier voelt tekort gedaan. In het derde deel – verkeerdelijk geheten *Victor* – komt Catherine, als zij op het punt staat zich in de Seine te werpen, in aanraking met de kloeke proletariër: de taxi-chauffeur Victor, die meer of minder onbewust de mentor van haar verdere sociale leven wordt. Van deze Victor zelf merkt de lezer weinig; waarschijnlijk omdat Aragon's gebrek aan kennis met het proletariaat hem wel in staat stelt tot aforismen van het veelomvattende soort, maar niet tot een proletarisch portret. Er is in dit derde deel sprake van een staking onder taxi-chauffeurs met al de taaie kracht (van de *goede* soort!) die daarvoor nodig is, tegenover een paar romantische flarden uit de geschiedenis van de autobandieten van 1912 (een oude liefde van Aragon en ook hier nog als heroïsch en aangrijpend voorgesteld, maar toch van de *verkeerde* soort). De ongeveer 150 blzn die Aragon voor zijn derde deel nodig heeft, zijn knap vervelend: de biografie van de vrije Catherine, die ook nog een apart romannetje vormde, verloopt hier in een soort historische kroniek die helaas uitsluitend uit oude kranten schijnt samengesteld. Slechte methode voor een roman, en verfoeilijk voor ‹geschiedenis›. En tenslotte een epiloog van 20 blzn met niets dan politiek, waarin alle personages verlaten worden voor propaganda-coupletten van zeer gering allooi, los opgehoopt om de reputatie van de militante Clara Zetkin, voor wie Aragon een grote bewondering belijdt en die hij persoonlijk schijnt te hebben gekend maar die desondanks voor de niet-ingewijde lezer nagenoeg onzichtbaar blijft.

Men kan van Aragon (die nog niet helemaal 40 is, meen ik) nog van alles verwachten, en in de eerste plaats dat hij de mogelijkheid vindt zijn militante taak ondergeschikt te maken aan zijn kunstenaarschap. Een andere stijl dan de leukig-droog-constaterende die *Les Cloches de Bâle* meestal vertoont, ware dan aan te bevelen. Deze stijl, die in sommige verhalen van *Le Libertinage* zeer goed voldeed, vervlakt op grote lengte tot een ongeïnspireerd kletstoontje, dat haast zonder overgang om kan slaan van een pasklare wereldwijsheid in een krampachtige kinderachtigheid.

III

Eind Juni. Het besluit van het communistisch Centraal-Comité van April 1932, waardoor aan de knoeifabricatie van literatuur door *Rapp* een eind werd gemaakt, heette niet alleen historisch, maar geniaal – de genialiteit ongeveer van een dokter die uit hygiënische beweegredenen een woning voor mensen doet ontluizen. Het congres in Moskou van Aug. '34, direct gevolg daarvan, als men de toestand in Duitsland niet meetelt, heette nogmaals historisch. Met Gr., M. t. B. en J. L. heb ik nu deelgenomen aan het ‹Congres ter Verdediging der Cultuur› in Parijs, anti-fascistisch georiënteerd maar niet uitsluitend uit sovjet-schrijvers bestaande, direct gevolg niettemin van het moskouse congres.

Even direct sluiten deze notities dus aan bij die ik verleden jaar maakte; alleen mijn verwarring is groter door het persoonlijk beleven. Een verwarring overigens met een duidelijke uitkomst; één overweldigend gevoel, na de vier dagen in de sonoriteiten van het Palais de la Mutualité doorgebracht, één onverbuigbare waarheid voor mij, na dit congres, voor het grootste deel bestaande uit preken door geluidsversterkers: de onmogelijkheid mij hier ‹mee te organiseren›. Ik sterf ook *als schrijver* liever voor eigen rekening dan als soldaat of ambtenaar.

A. M. zegt: «Dat is de verkeerde manier van redeneren, ook als je je door idioten voelt omringd. Weggaan betekent de plaats aan de idioten overlaten. Blijven is het enige, als je de idioten wilt beletten de toon aan te geven». Volkomen juist, maar afkeer kan sterker zijn.

De sovjet-propaganda is voor mij erger geweest dan alles wat ik tot dusver heb aangehoord; ik zou nu naar fascistenver-

gaderingen moeten om erger te zoeken. De enkele genodigden die gesproken hebben voor een congres-publiek waren of onverstaanbaar, of zijn weggevaagd door het koor van zielenwervers en predikanten. Ik weet nu, dat in Sovjet-Rusland een auteur in fabelachtige getallen zijn boeken verkoopt. Een paar franse auteurs (genre Jean-Richard Bloch) die hier een klein publiek hadden en daar als grote geesten zijn ingehaald, vertaald en verkocht, weten dit ook. Ik kan niet zeggen dat deze wetenschap mij meer overtuigd heeft dan te voren, toen ik dergelijke dingen ook wist. *De Klop op de Deur* en *Merijntje Gijzen* waren de bestverkochte boeken van Holland, en het heeft soortgelijke ideeën over de waarde van deze veelverkochtheid bijgebracht, mag men aannemen, aan hun auteurs.

Ik zie en hoor de sovjet-sprekers weer: de heren Panferov, Tichonov, Ivanov; de ietwat subtieler-prekende Ehrenburg, toonbeeld toch van de parvenu revolutionnair, met zijn stem van geschoold afslager, zoals M. t. B. zei, zijn Felix Timmermans-kop, zijn buik vooruit en zijn ene oog op de zaal en het andere op Gide gericht; de even parvenuachtige toneelschrijver Kirsjon die het succes van de planken daarginds heeft opgehemeld tegenover de klaagzang van een oude toneelschrijver van hier; de overtuiging van al deze mensen dat het succes voor een kunstenaar ongeveer alles is. De ‹verdediging van de cultuur›, zo problematisch nog waar het bovenal op het aanpreken van een toekomstige cultuur aankwam, werd ongemeen reëel wat deze ‹economische basis› betrof. *

En de slagwoorden waarop de mystiek van dit alles drijft: *l'homme nouveau – l'homme total – l'homme qui sera enfin exprimé* (men vraagt zich af wat de literatuur tot dusver ge-

* Er gaan berichten dat de sovjet-auteurs hun toespraken kant en klaar van hogerhand hebben meegekregen, zodat men hen alleen verantwoordelijk zou mogen stellen voor het opzeggen. Maar dit is nu juist essentieel waaraan men zich hier nog moet wennen; dit lijkt op de ‹gelijkschakeling›, de verlaging van de cultuur tot propaganda in Duitsland, – waartegen hier geageerd zou worden.

daan heeft) – en de heerlijkheden waarin deze nieuwe mens zwelgen zal: *l'adhésion – la communion – la Joie*. Men moet tot de uitgehongerden of definitief ingepalmden behoren om, na vier dagen van deze slagwoorden, niet voorgoed ervan te gruwen. Er waren ook de woorden die, minder als mystiek bedoeld, des te krachtiger dienst deden als applausverwekkers, de herkenningswoorden met de nog collectiever magie van nog oudere gemeenplaatsen, waaraan de zaal de ‹communie› herkende als aan een vlag: *révolution – prolétariat – masse*. Ik ben de eerlijkheid, het diepere fatsoen, de menselijke waardigheid, de sportieve moed misschien ook van de sprekers gaan toetsen aan het al of niet gebruiken van diè projectielen. Gide, die in een citaat uit de *Action française* het woord ‹masse› uitsprak, kon door het applaus niet verder gaan. * Wonderlijke massa-psychose van dit congres: de naam Victor Hugo werkte als projectiel ook zeer dynamisch. Er was juist een herdenking van deze dichter, die door de massa zeer genoten wordt, voor een groot deel natuurlijk om het volksvergaderingskarakter van zijn genie.

Ik merk nu eerst hoezeer dit congres voor mij is geweest: de aantrekkingskracht van Gide en Malraux; en ook nu vraag ik mij af wat het zonder hen geweest zou zijn. Ofschoon de vraag ook anders gesteld kan worden: hoe het geworden is ondanks hen.

Gide: ondanks de voor sommigen touchante manier waarop hij zijn verouderde idealen met deze nieuwe wereld in overeenstemming tracht te brengen, heb ik naar hem geluisterd, naar zijn mandarijnenkop gekeken, als naar de grootste garantie hier, niet alleen van goede trouw, maar van cultuur. En zijn toespraak heeft mij de grootste ontroering gegeven van alle. Malraux: ik ken hem te goed om onpartijdig te oordelen, maar zowel hier als bij een vorige gelegenheid leek hij mij als spreker ongeëvenaard. De kunst van het spreken is bij hem zo groot, dat de intelligentie die hij ermee over het voet-

* Bij het overlezen merk ik dat het woord zelfs niet ‹masse› was, maar ‹masque›!

licht krijgt, bijna aandoet als een overdaad. Ieder goed spreker is in zekere mate acteur, maar het toneel van Malraux heeft dan de goede smaak van geheel overeen te komen met het karakter van zijn werk: zijn woord is tegelijk gevleugeld en diep, en de romantiek van zijn hele figuur vloekt tegen wat vulgair en mechanisch is om hem heen. De eerlijkheid van Malraux heeft zich voor mij, jaren achtereen, op een hier misschien ontstellende manier bewezen: deze revolutionnair, die tenslotte alle aanspraak mag maken op de naam militant, is de *enige* ‹van links› geweest die tegenover mij nooit als zielenwerver heeft gesproken. J. L. roemde als goed spreker Aragon, voor mij luitenant-van-Moskou bij uitstek, onverdragelijk in zijn voordracht, oppervlakkig in zijn overzicht van de franse literatuur, voor deze zaal aangepast als vroeger voor de surrealistische kring (het enig-ware zal ontspruiten uit *Les Châtiments* van Hugo en *Germinal* van Zola, en een Arcadië komt daarna), verwoed in de uitvoerige afrekening met zijn ex-vrienden de surrealisten, waarin de botsing tussen Sovjet-Rusland en dit parijse literaire schooltje, zo ‹historisch› weer voorgediend, toch uitsluitend potsierlijk was.
Ik heb de ene avond niet meegemaakt waarin de surrealisten, ofschoon met veel moeite, aan het woord zijn gekomen, met trotskistische, althans anti-stalinistische argumenten ten behoeve van het ‹verraden proletariaat›; dezelfde avond waarop de oude antifascist Salvemini, in een sterk-napolitaans frans maar met nog sterker logica, het publiek raadde te onderscheiden tussen landen met enige vrijheid en andere, tussen b.v. Engeland aan de ene kant en aan de andere Italië en Rusland. Het was een stormachtige zitting, en de hardste wind die woei was niet bezwangerd van cultuur. De volgende middag echter hoorde ik de trotskistische oppositie het probleem stellen van de naar Siberië gezonden Victor-Serge, en rumoer was er wederom genoeg. Magdeleine Paz, sprekend gelijkend op een hollandse schrijvende dame, verdedigde Victor-Serge, roemde zijn revolutionnaire loopbaan op een beheerst-ontroerde melodie die haar uiterlijk werkelijk geen ogen-

blik tegensprak; dramatisch bestreden door Anna Seghers die het gerevolteerde Sprotje had kunnen zijn. De heren Tichonov, Ehrenburg en Kirsjon kwamen de een na de ander voor het billijke van de strafmaatregel pleiten, de ene de andere weer slaand in spierenopzettende parvenuïgheid. De belgische trotskist Plisnier sprong met gezwaai van armen en knieën voor de verbannene in de bres, met spreekmiddelen die er ook na de sovjet-delegatie mochten zijn. Dezelfde man liep door de zaal om handtekeningen te verzamelen voor Victor-Serge, symbool geworden opeens, niet meer voor het gevaar van politieke actie, maar voor de ook in Rusland bedreigde cultuur. Toen ik mijn handtekening brengen kwam, werd ik opzij genomen door een grieks ‹afgevaardigde›, twee meter lang en met byroniaans hoofdhaar: «Weet u wie Victor-Serge is?» «Een beetje.» «Ik heb ook getekend; maar hebt ù er goede redenen voor?» «Iemand die door velen vervolgd wordt, is dat niet genoeg?» «Het is wat anarchistisch van opvatting.» «Misschien is het mij daarom wel sympathiek.»

Ik heb de toespraken niet meer overgelezen die ik slecht heb verstaan: de beminnelijke Forster van *A Passage to India*, telkens afgebroken door de franse vertaling; Robert Musil, die beschaafd en toonloos opkwam, las en verdween; Aldous Huxley, die iets hoger sprak dan op fluistertoon, maar zijn papier dan nog hield tussen de luidspreker en zijn mond. Na de toespraken van Gide en Malraux behoud ik de aangenaamste herinnering aan de stijl en spreekwijze van de ‹clerc› Julien Benda. Onder de sovjet-vertegenwoordigers één verrassing, die op de laatste avond te voorschijn kwam: het optreden van Babel en Pasternak. In de eerste plaats vreemd, daarna inderdaad neurasthenisch aandoend, was de laatste zijn grote reputatie waardig, en eenvoudig hartveroverend zoals hij sprak, ongezocht en niettemin verward, een Buster Keaton met onmiskenbare inhoud, maar die deze inhoud hier niet geven kon en dus alleen suggereerde met af en toe een dichterlijke paardezucht. Babel, vlot verteller en onbetaalbaar van gemoedelijkheid, vertoonde de nieuwe mens niet in een preek

maar in een paar voortreffelijke anecdotes, en het was heel de charme van de dorpspastoor die tot besluit en na de jezuïeten over de zaal kwam.
Ik zei A. M. na het congres dat ik het betreurde dat Rusland zo weinig sprekers had gezonden die met deze laatste twee te vergelijken waren, en hoezeer ik getroffen was door het conformisme, het militarisme, het parvenuïsme van de andere sovjet-cultuurdragers. Hij antwoordde: «Les premiers chrétiens aussi étaient des emmerdeurs, mais ils étaient le sens du monde». Ondanks dit cultuurhistorische woord ben ik ongetroost heengegaan.

Hollandse overweging: wat een genot een auteur te zijn, die in een geheime taal schrijft! Ter Braak, uit vriendelijkheid tussen Ehrenburg en Malraux geplaatst, en met waardigheid een artikel oplezend dat voor een congres zonder luidsprekers geconcipieerd was, zag zowel de schrijverstafel achter hem zich ontbloten tot op de voorzitters Heinrich Mann en Jean-Richard Bloch, die wel verplicht waren te blijven, als de helft van de zaal vóór hem naar de bar stromen onder onafgebroken applaus van klapstoelen. De dorst die de zaal hier beving, werd alleen overtroffen toen Barbusse zijn eindeloze verklaring ontrolde. Ter Braak ging met bewonderenswaardige rust voort zijn franse zinnen naast de luidspreker te stuwen; om dit publiek te pakken, op dàt ogenblik en met zijn onbekendheid, had hij de spreekvermogens van de heer E. E. Kisch moeten bezitten (die, hoewel beroemd, de hele eerste avond wegmitrailleerde), een ‹razende reporter› moeten zijn met de razernij van Kokadorus. Achter hem zag men Heinrich Mann zich naar Bloch overbuigen met de duidelijke vraag: ‹Wie is dit eigenlijk?› of ‹wat heeft hij geschreven?› en Bloch antwoorden: ‹Ik weet er ook niets van›, hoewel hij ‹le grand écrivain hollandais Ter Braak› had aangekondigd en Ter Braak zelf ‹camarade› genoemd had. Maar wij vroegen ons af of het anders geweest zou zijn als daar, met een even weinig politiek artikel, de hollandse roem gestaan had van Arthur van Schendel.

Uit een interview dat mij werd afgenomen voor *Het Volk:*
‹Ik ben nog altijd niet anti-communistisch, in zoverre als de verwezenlijking van het socialisme en de klassenloze maatschappij van Marx mijn politiek ideaal blijven – ik gebruik met voordacht hier deze twee woorden: *politiek* en *ideaal!* – maar de discipline die Moskou eist blijft voor mij onmogelijk, ook al zou ik die moeten erkennen als het enig-mogelijke *in de strijd.*
De sovjet-propagandisten houden er ten opzichte van de cultuur een humanitair, mystiek en religieus taaltje op na, dat mij op zichzelf een bedreiging van de cultuur lijkt, omdat een religieuze geest in laatste instantie een leugenachtige geest blijft. Het is mij onmogelijk niet te protesteren tegen het bedrog dat talent met een humanitaire houding vereenzelvigt. (Dit bedrog heerst bovendien in nauwelijks geringer mate in de ‹burgerlijke› beschaving, en zeker in Holland.) En het lijkt mij een uiterst ‹individualistische› houding om zich bij de sovjet-schrijvers – met zóveel garantie op een lezerskring – aan te sluiten, als men geen of weinig talent heeft. Zonder boosaardig te worden, zou men van de talentloze schrijvers van deze richting bijna zeggen dat het een geluk voor hen is als er zoveel menselijke ellende bestaat, omdat zij anders helemaal niets te vertellen zouden hebben›.

Gide's *Pages de Journal* overgelezen: bij hun publicatie in de *N. R. F.* vielen zij mij tegen, op langere afstand winnen deze notities altijd het pleit. Hij geeft te veel garanties voor zijn eersterangspersoonlijkheid om hem op details te wantrouwen. Wat ik nu vooral betreur is niet genoeg aanwijzingen over russische auteurs bij hem te vinden. Dat hij *Rapace* van Ehrenburg zo bewondert, lijkt mij ondanks zijn critiek op Gladkov een vergissing. Ik weet verder dat hij veel goeds denkt van Sjolochov. Maar ik heb nu *mijn* sterke ‹historische› voorkeuren, en het gevoel dat ik, als ik in Rusland geweest was, alleen ‹Serapionsbroeder› had kunnen zijn. Het manifest van de ‹Serapionsbroeders› is, voorzover ik zien kan, het

waardigste dat men daar als schrijver heeft kunnen meeondertekenen, en zeker in 1922.
Ik lees de twee toespraken van Gide over: het eerste van October '34 (na het congres van Moskou waar hij niet bij was), het tweede van een paar dagen geleden. Het is opvallend hoe hij de harde waarheden die zijn eerlijkheid hem dwong te zeggen, telkens heeft moeten laten volgen door het zalfje van toekomstvertrouwen; zowel in de eerste als in de tweede toespraak kan men de scheidslijn trekken.
October '34: *J'estime que toute littérature est en grand péril dès que l'écrivain se voit tenu d'obéir à un mot d'ordre. Que la littérature, que l'art puissent servir la Révolution, il va sans dire; mais il n'a pas à se préoccuper de la servir. Il ne la sert jamais si bien que quand il se préoccupe uniquement du vrai. La littérature n'a pas à se mettre au service de la Révolution. Une littérature asservie est une littérature avilie, si noble et légitime que soit la cause qu'elle sert.*
Dan: *Mais comme la cause de la vérité se confond dans mon esprit, dans notre esprit, avec celle de la Révolution, l'art, en se préoccupant uniquement de vérité, sert nécessairement la Révolution.*
Gelooft hij werkelijk dat revolutie en waarheid hetzelfde zijn? Alleen als reactie tegen de verleugende burgermaatschappij? Deze ‹noodzakelijkheid›, dat de ene leugen niet door de andere kan worden gevolgd, lijkt mij simplistisch. Maar als hij dat niet geloofde – inderdaad, wat deed hij daar dan?
Juni '35: *Communier avec sa classe, pour l'écrivain bourgeois, impossible. Communier avec le peuple... Eh bien, je dis que c'est impossible également, tant que le peuple n'est encore que ce qu'il est aujourd'hui,* (en nu komt het weer:) *tant que le peuple n'est pas ce qu'il peut être, ce qu'il doit être, ce qu'il sera, si nous l'aidons.*
Het is, ondanks de wissel op de toekomst, toch harder, deze keer, en eerlijker ook. Hij voegt er overigens aan toe:
Il ne reste possible que de s'adresser au lecteur inconnu, futur, et d'être certain de l'atteindre dès que l'on atteint en

soi-même ce que l'on sent de plus profondément et irréductiblement humain.
Dit is tenslotte niet ver van de schrijver die voor Nathanaël schreef. Maar de mogelijkheid van *deze* lezer was in de ‹burgerlijke› samenleving even klein of groot. Gide schijnt niets te willen opgeven: *Je prétends pouvoir être profondément internationaliste, tout en restant profondément Français* (wat hem met Barrès verzoent zonder Barrès een duim breed toe te geven), ... *comme je prétends rester profondément individualiste, en plein assentiment communiste et à l'aide même du communisme.* Zoals hij in *Numquid et tu...?*, zijn christelijke inzinking gedurende de Oorlog, schreef: *C'est ici le centre mystérieux de la morale chrétienne, le secret divin du bonheur: l'individu triomphe dans le renoncement à l'individuel.*
En: *Joie, Joie... Je sais que le secret de votre Evangile, Seigneur, tient tout dans ce mot divin: Joie.* – Goddelijk woord waarmee hij ditmaal zijn toespraak besluit:... *Je me plais à imaginer, à vouloir, un état social où la joie soit accessible à tous et des hommes que la joie aussi puisse grandir.*
Gide heeft gelijk gehad toen hij het woord ‹bekering› verwierp; het idee bestond alleen voor minder genuanceerde geesten die het christendom stelden tegenover het communisme. Voor hem is dit één, – zoals revolutie en waarheid één zijn. De nuance erin is volmaakt gideaans, en in de individualist Gide bewonderenswaardig. Als mijn individualisme zijn geloof had, zou ik hem *helemaal* kunnen volgen.

Jef Last zei eens tegen mij: «Als *Hamlet* verkeerd begrepen wordt door arbeiders is dat niet erg. Zij halen er het hunne uit, en dat is óók juist». Op ‹hoger peil› gezien valt tegen deze redenering niets in te brengen: de meest ingewijde 20e-eeuwer heeft een interpretatie die noodzakelijkerwijs verschilt van een gelijkwaardige uit de Elizabethaanse tijd. Maar ik, die door de domheid helaas altijd geplaagd word, zei tot Last: «Dus jij zou het best vinden als een burger je *Liefde in de*

Portieken las en er de moraal uit trok: ‹Hoe heerlijk om meester te zijn in een fabriek en af en toe met een proletarisch meisje uit vissen te gaan›?» «Neen, neen, zei hij, dat toch liever niet!»
Wat betekent deze opinie van iedereen? Er is mevrouw Meier, bourgeoise, en Janne de schoonmaakster, proletarische. Als Janne een betere opvoeding gekregen had... was ze wellicht het equivalent van mevrouw Meier geworden *. Het lijkt mij even ongewenst naar de eerste als naar de tweede te luisteren.

Met enige aarzeling zoek ik mijn houding te bepalen tegenover iemand als Jean Guéhenno. Zijn *Journal d'un Homme de 40 Ans:* mémoires van een ‹serie-mens›, was vooral buitengewoon zuiver. De korte zinnetjes mochten wat gepolijst en schools aandoen, de toon was overal zo juist, dat de waarde van het boek bijna geheel daarop scheen te berusten, ondanks andere qualiteiten: de grote smaak bijv. in de oorlogsherinneringen. Maar wat men er als vakman vooral in bewonderen kon, was de manier waarop de schrijver van een onontkoombaar ‹ik› wist uit te gaan, het te erkennen en toch voortdurend om te goochelen in een ‹wij› dat, in werkelijkheid door het ‹ik› gevoed en gedragen, toch overtuigend dat ‹ik› te voeden en te dragen scheen. Dat hier ‹ik› niet zo *vanzelf* ‹wij› was als een argeloos lezer zou kunnen geloven, blijkt reeds uit de grote nadruk die de schrijver op zijn ‹serie›-karakter legt; hij komt er trouwens rond voor uit: hij is een intellectueel geworden die het vaak betreurt op deze wijze gescheiden te zijn van zijn oorspronkelijk proletariërschap. Maar ook deze nadruk doet, na deze bekentenis, niets dan het accent van zuiverheid versterken dat het hele boek beheerst.
Ik heb Guéhenno persoonlijk ontmoet en hem onmiskenbaar trouw bevonden aan het beeld dat zijn boek van hem geeft. Zodra ik hem in het publiek hoorde spreken, voelde ik een verwijdering. De eerste keer was kort voor het congres op een

* Ik houd hier wel degelijk rekening met de bedenking dat zij niet *dezelfde* opvoeding zou krijgen.

middag van de Union pour la Vérité, in een milieu dus dat uitsluitend uit intellectuelen bestond. Over *Le Temps du Mépris* van Malraux sprekend, betreurde hij het dat de hoofdpersoon nog zozeer een ‹held› was, nog zo ‹verschillend›. Zijn grote theorie was dat men ‹gelijkend› moet zijn, dat dááruit alleen alle grote kunst bestaat. Hij ging te keer tegen het succes voor kleinere kring, van subtiele en kleine plaketjes, en alles was zo ongenuanceerd, zo plat, zozeer al voor de openbare meeting, dat ik het ogenblik toejuichte waarop Gide hem tot de orde riep, een ogenblik waarop hij het ‹gelijkende› van Victor Hugo met mollige kreten verheerlijkte, van Hugo die in zijn grootheid toch zéker ‹verschillend› was. De stem van Gide onderbrak deze vervoering: «Mais voyons, Guéhenno, als Hugo zich zo gelijkend voordeed terwijl hij zich zo verschillend wist, dan was dat niets anders dan onoprechtheid». Tweede les: «Je vermindert het communisme door op deze manier over het ‹gelijkende› te praten. Heb je trouwens ook niet geschreven, onlangs: *Un homme en vaut un autre?*» «Ik heb geschreven: *une âme!*» «Nu goed, *une âme* dan. Ik wend mij tot mijn christelijke vriend Charles Du Bos.» En deze moest toelichten: «Ja, maar alleen: *devant Dieu!*» Er ontbrak alleen nog maar aan dat men tot de theorie overging die wil dat alle zielen evenzeer gelijken op God. Het was hoogst onbevredigend.

Een artikel van Guéhenno over *Le Temps du Mépris*, dat ik daarna las, was voor mijn gevoel niet minder onjuist en vervalsend; wat er mij vooral in tegenstond was een streven om het talent van Malraux te plooien naar, dienstbaar te maken aan *zijn* vooroordeel, met belachelijke profetieën ten opzichte van dit talent. Het gaf mij lust om op even simplistische manier te verklaren dat, ondanks het streven naar de *fraternité virile* bij Malraux, zijn protagonist uitsluitend van belang is omdat hij een ‹held›, omdat hij een ‹chef›, omdat hij ‹verschillend› is; met een profetie daarachteraan dat Malraux alleen zijn talent misvormen kan wanneer hij het ‹serie›-karakter ging nastreven dat Guéhenno zo ter harte gaat. Maar

tenslotte, zou ik hier niet overdreven hebben in mijn eigen belang?

Op het congres was Guéhenno als spreker nog ontstellender, hoewel iets genuanceerder, na de vorige ondervinding. Hij gaf nu toe dat ook het communisme zijn chefs hebben moest; alleen, deze chefs werkten voor de massa, buitten die niet uit. Tegen de ietwat academische cultuuropvatting van Julien Benda, riep hij met de armen in de lucht het deel van Hercules aan, dat er toch ook altijd geweest was, naast dat van Prometheus! Als hij zijn armen niet opstak, breidde hij ze uit alsof hij de hele zaal aan het hart wilde drukken; alle romantische dichters (als ik goed begrepen heb) werden ‹gelijkend›; af en toe, en vooral na een kreet, liet hij de armen zakken alsof hij uitgeput was; hij bette zich het voorhoofd, vloog dan de zaal weer tegemoet, na een paar seconden naar zijn voeten gekeken te hebben als iemand die èn verstikt door emotie èn zijn les kwijt was. Ik heb zelden een zo goede illustratie gezien voor de freudiaanse bewering dat een redenaar iemand is die de liefde beoefent met de zaal.

Maar wat zegt dit alles? Deze manier van spreken, zegt men, is geheel in de traditie van de oude franse sociaaldemocraten; men kan daar niet van houden, maar het wordt dan een verwijt, minder tegen zijn persoonlijkheid gericht dan tegen een bepaalde school. Bovendien, als hij schreeuwt en grote gebaren maakt, is hij er niet juist bewonderenswaardig om, waar hij ongetwijfeld over weinig fysieke middelen, en zelfs over weinig stem, beschikt? Hij schreeuwt, maar zijn stem – moreel nu – is die van Caliban (*Caliban parle* heette zijn eerste boek), en het is niet alleen ontroerend, het is het moreel recht van Caliban om te schreeuwen als hij eindelijk aan het woord komt. Meer nog: hij spreekt misschien allerminst voor zijn plezier, alleen omdat hij het voelt als zijn plicht. En wanneer hij ‹gelijkend› zegt (ditmaal is het Malraux die hem verklaart) bedoelt hij eigenlijk ‹fundamenteel›. Wat blijft er van mijn grieven over als ik deze argumenten naga, en daarna een nog klemmender: dat men toch werkelijk zijn sympathie

voor iemand niet wijzigen kan omdat men denkt dat hij minder gelukkig optreedt in het publiek?
Het vreemde is dat, juist door mijn sympathie, het gevoel van verwijdering blijft. De man van zijn boeken – ongetwijfeld de ware toch – lijkt mij deze vertoning onwaardig, dit soort welsprekendheid, de draai ook die hem telkens weer doet zeggen: ‹mijn vader was schoenmaker›, zoals een bepaald soort aristocraat gezegd zou hebben: ‹mijn vader was kamerheer›. Zoiets treft mij, in *dit* verband, als een geheel uiterlijke vervalsing alweer, en als hij uitroept: ‹Onze vaders, die niet schrijven konden, waren beter dan wij!› lijkt mij dat zéér te bezien, al is de mogelijkheid natuurlijk niet uitgesloten. Ik moet in Guéhenno, juist omdat ik hem in elke persoonlijke ontmoeting echt bevond, het typische slachtoffer zien van het publieke woord.

De sovjet-verdedigers doen tegenwoordig verontwaardigd omdat ‹men› hun régime verwijt de mens te willen nivelleren, uniformiseren, desindividualiseren, etc. Deze verontwaardiging is kluchtig, want het verwijt is door hun eigen theorieën uitgelokt. Het is niet omdat zij sinds 1934 anders, genuanceerder, zijn beginnen te praten dat hun theorieën daarvóór opeens niet meer bestaan hebben.
Het zijn niet dezelfden die vroeger zo praatten, beweren zij. Zeer wel mogelijk, maar men kan niet verwachten dat het buitenland alles negeren zou van de dictatuur van *Rapp*. Dit doen alsof zij altijd gezegd hadden wat zij nu zeggen – wat zou dan ook het verheugende, het *nieuwe* zijn geweest van hun eerste congres? – is wat men alleen als hypocrisie voelen kan.
En *nu* zeggen zij dat men in Rusland vrij is. Bij hen hoeft het individu immers niet tegen de maatschappelijke verhoudingen in opstand te komen, zoals hier. O juist, het is niet zó onwaar wat zij zeggen, als men hen maar goed verstaat! Het nieuw-ontdekte individu is vrij in Sovjet-Rusland zolang hij met de maatschappij accoord gaat; zodra hij dat niet meer is,

is hij er onvrijer, geknechter dan hier. Het jezuïtisme van de revolutie antwoordt hierop glimlachend: «Maar hij kàn niet niet-accoord gaan». Getuige de mensen die er niet kunnen schrijven wat zij willen (Zamiatin, Achmatova, Boelgakov, Lebedjenko Voinova), die soms naar Siberië gezonden worden als Victor-Serge, getuige een tyrannie daar, die door woorden als ‹totalitaire beschaving› en ‹ staat van oorlog› moet worden goedgepraat.
Zij die liegen dat men nu al zo vrij is daarginds, doen hun werk van soldaat, van wie, in oorlogstijd, de zwakheden van het eigen leger niet verraden willen. Uitnemend. Maar zij die nog niet in een leger zijn ingelijfd, hebben dan dubbel de plicht om de waarheid te zeggen: tegenover diè beschaving zo goed als tegenover deze. Geen behoorlijk schrijver denkt er *hier* aan te verklaren dat de bourgeoisie zo eerlijk en edel is. En dat men hier relatief – alles is relatief, helaas – een groter vrijheid van mening heeft, van critiek, is een feit; is *nog* een feit. En hoe relatief dan ook, deze critiek vermindert de hypocrisie.

«Door zulke praatjes zou men eindigen met nièts te doen!»
«Ik zeg niet dat er niets gedaan moet worden, ik verzet mij alleen tegen de leugens ook in deze propaganda.»
«Als men de mens stelt tegenover het individu wordt alles gemakkelijk; en daarom is het individualisme veroordeeld, daarom is alleen een nieuw humanisme mogelijk.»
«Ja, voor wie een ‹prachtig vertrouwen heeft in de mens›, zoals Guéhenno zei. Voor hem, niet voor mij.»
«Ik spreek niet van vertrouwen. Ik spreek van de *wil* om de mens te maken.»
«Men kan ook deze wil niet hebben zonder geloof. En als we zó gaan onderscheiden proef ik weer het jezuïtisme. Er is soms een even groot streven om te *verbergen* als om te onthullen, wanneer men gaat onderscheiden tussen de woorden.»
«In ieder geval: wie het doel wil, wil de middelen?»
«Maar dat is het juist: ik *wil* het doel wel, maar ik ben helemaal

niet zeker dat ik erin *geloof*; en juist de middelen zouden mij het laatste beetje geloof ontnemen dat ik ervoor vinden kan.»

Met een instemming waartoe ik mij niet in staat achtte hierna de brochure *Nederland's Geestesmerk* gelezen van Huizinga. Ons volk is in wezen burgerlijk, onheroïsch, hij constateert het met een soort tevredenheid die ik niet delen kan, en Bakhuizen van den Brink heeft het lang vóór hem gezegd, maar hij zegt het dan ook met de rust van een bezonken overtuiging en hij is volmaakt consequent. De feilen van deze ‹grootse tijd›: het mechanisme, de organiseerwoede, het goedkope heroïsme, hij geeft ze helder aan. Als deze tijd werkelijk van belang is, dan omdat hij ons naar onze *wezenlijke* laatste consequenties drijft, omdat hij ons dwingt allerlei schijnwaarden, overblijfselen van valse romantiek, van kinderachtigheid, uit ons te purgeren, allerlei valse symbolen ook van een cerebrale opstandigheid. Dsjengis Khan en Morgan de Zeerover zijn vooral aangename metgezellen in drukinkt op papier, en zeer uitsluitend charmant als dragers van een zekere poëzie. Als de symbolen voor het werkelijke leven moeten gelden, is mijn keus althans gedaan; in mijn rangorde staat Napoleon een heel eind beneden Spinoza. En de bewonderenswaardigheid van een Erasmus wordt mij, dieper dan in de hersens alleen, duidelijk na dit ‹Congres ter Verdediging der Cultuur›.

In de grond komt alles misschien neer op de opvatting die men heeft van dit woord cultuur: in de eerste plaats geestelijk en aesthetisch, of ethisch en maatschappelijk. Het is meer dan waarschijnlijk dat de bevrijding van de laatste slaven (dus van het proletariaat) de hoogste cultuuractiviteit is die de mensheid nog vóór zich heeft. Maar dat de cultuurdragers in naam daarvan worden verplicht tot een slavernij die de eerste voorwaarde van cultuur alweer, die de critische gedachte en vrije mening uitsluit, is stuitend, zelfs in een voorlopige vorm. Het fascisme in Duitsland beroept zich eveneens op voorlopige misstanden waaruit later een stralende – zij het nationale –

cultuur verrijzen zal. Er is hier schijnbaar een tegenspraak die alleen door compromissen kan worden opgelost; maar de leugens om bestwil, de hypocrisie, kortom de propaganda, blijven voor een bepaald soort cultuurgeweten toch onverdragelijk. Dit is niet meer een aesthetisch of geestelijk, maar een ethisch verzet; een bedenking dus die zich niet meer alleen tot kunstenaars en intellectuelen richt, maar wel degelijk tot hen die de cultuur uitsluitend als het heil van de gemeenschap beschouwen.

En wat te antwoorden op iemand die zeggen zou: «De grootste naiefheid is te geloven dat literatoren op een literair congres er beter op kunnen worden omdat men er ook nog halve politici van heeft gemaakt». *

* Het schijnt dat enige burgers (al of niet in uniform, dat doet er in dit geval weinig toe) mensen als Ter Braak, Greshoff en mijzelf met grote luciditeit hebben ‹gevangen› onder de ietwat gecompliceerde term van *semi-crypto-communist*. Voor luciditeiten van dit soort gaat men trouwens naar congressen als hierboven beschreven, alleen en uitsluitend om er ‹instructies uit Moskou› op te doen (waarschijnlijk in grote geheime enveloppen achter de schermen verstrekt). Als deze benauwde domheid het peil van Moskou's tegenstanders aangeeft, dan begrijpt men dat Moskou niet voelt voor het vermorsen van te veel ‹qualiteit›.

IV

Juli. In de vlaamse afdeling van *Forum* stelt Walschap de dichterlijke ‹roes› nog eens aan de orde, en roemt dan *De Ruiters* van Bert Decorte als *een grandioos gedicht, waarin hij op slot van zaken zichzelf en ons maar wat wijs maakt* – maar: *Laat een intelligente naast dat gedicht zijn zakken omkeeren, wat heeft hij, wat weet hij, waarin is hij superieur?* Antwoord: hij zou de superioriteit kunnen hebben zijn zakken niet met alcohol van Rimbaud te vullen om die voor eigen fabrikaat uit te geven; hij zou althans, ook als hij zich hieraan een ‹roes› dronk, kunnen *weten* dat hij zich bedronk met de vervalsing van een gerenommeerd merk. Men zou uit de trots waarmee Walschap zijn vraag stelt haast opmaken dat hij nooit *Bateau Ivre* las, nooit diè roes beleefde, of, die roes beleefd hebbende, het van zo weinig belang achtte dat hem er niets van is bijgebleven.

Het gedicht van Bert Decorte is als namaak anders van een ontwapenende eerlijkheid. Van de eerste strofe af levert hij zich over aan alles wat Rimbaud hem in deze éne prestatie voordeed; de symboliek, de wisselende kleuren, het metrum, de bijzondere verdraaiingen daarvan, alles is zeer naievelijk geïmiteerd; Decorte heeft alleen de bescheidenheid gehad zich als een ruiter te paard voor te doen waar Rimbaud de a bitie had zich met een dronken boot te vereenzelvigen. Eerste strofe van Rimbaud:

> *Comme je descendais des Fleuves impassibles,*
> *Je ne me sentis plus guidé par les haleurs:*
> *Des Peaux-Rouges criards les avaient pris pour cibles,*
> *Les ayant cloués nus aux poteaux de couleurs.*

Eerste strofe van Decorte:

Nog voor het roze vlees der blanke zonnetanden
werd blootgelachen door een rode negermond
reed ik nadat ik mij verlost had uit de handen
van 't inlands volk weer vrij en moedig in het rond.

Ook *'t inlands volk* is, na de *Peaux-Rouges criards*, bescheiden. Als Rimbaud's dronken boot van het zeewater getuigt dat het

Me lava, dispersant gouvernail et grappin

zegt de ruiter van Decorte alleen maar:

Ik had mijn zadel en mijn stijgbeugels verloren,

maar als Rimbaud zich toonverschuivingen veroorlooft als:

Et les lointains vers les gouffres cataractant!

volgt Decorte hem toch zonder aarzelen in verzen als:

Die openvallen tot een veelkleurige bloei.

Men mag het Bert Decorte niet kwalijk nemen dat hij, als zovele anderen, voor de neiging is gezwicht een pastiche van Rimbaud te schrijven, en misschien komt hem zelfs lof toe voor de overtuiging en de lange adem waartoe hij in staat bleek, want het gedicht van Rimbaud telt 24, dat van Decorte 25 strofen. Men vraagt zich in dit verband alleen af wie Walschap voor zich heeft gezien toen hij hieraan de berooidheid toetste van *een intelligente?* Het probleem van de intelligentie is zo gevarieerd, zo weinig elementair en zo quasi-onoplosbaar, dat de filosofie van Taine er twee lijvige delen aan moest wijden. Ik weet niet of het de intelligentie is van Spinoza, van Edison of van Deterding die hier beoogd werd; Sallustius vertelt wel van Jugurtha dat hij een krachtige intelligentie bezat omdat hij zo bedreven was in het vallen zetten voor roofdieren.

Weinig boeken zijn zo leerzaam en zo actueel in deze tijd, voor hen die belang hebben bij de vrijheid van de geest, als

dat van John Charpentier over *Napoléon et les Hommes de Lettres de son temps*. Men ziet er een despoot met de kleinzieligste waakzaamheid alle literatuur degraderen of militariseren en als figuur toch groter blijven dan de schrijvers die het min of meer wagen hem te weerstaan. Men gelooft soms bijna aan zijn autoriteit in de zaken des geestes, omdat men, gegeven zijn parvenuachtigheid, zozeer verwacht een sergeant te horen praten, dat men al verrukt heengaat als het blijkt dat hij nog over de cultuur beschikt van een artillerieofficier: Goethe is dupe geweest van deze ‹autoriteit›. Als men zijn *roem* met alle literaire roem vergelijkt, blijft hij natuurlijk verre superieur: Mme de Staël ademde dus altijd moeilijk in zijn tegenwoordigheid. Hij stelt een bijzondere politie in voor de literatuur, wat een originele bestemming heten mag, en daarbij griezelig juist, voor een bepaald soort literatoren; de pers brengt hij, gedurende het consulaat al, van 63 kranten terug tot 13, wat op zichzelf een weldaad lijkt, maar die 13 zijn dan ook door de zuiverste lakeien geredigeerd. En als pittige bijzonderheid merkt men dat uitgerekend *Le Journal des Hommes Libres* betaald wordt door de minister van politie Fouché.

Alles wat nog aan kunst mag doen bestaat in zijn schaduw door vleierij, en het symbool hiervan is de Bonaparte op het paard dat de Sint-Bernard schijnt te willen overvliegen (in werkelijkheid ging hij te voet of op een ezel), op vererend verzoek geschilderd door David. Vanuit onze tijd gezien is het een bedroevend schilderwerk; maar de vleiers met de pen hadden zo weinig talent dat zij hemzelf soms onpasselijk maakten. Hij beklaagt zich op een dag: «Ik heb de kleine literatuur vóór mij, maar de grote tegen mij». En toch heeft hij ongeveer alle literaire ‹groten› op een gegeven ogenblik ingepalmd, want hij heeft niet alleen zijn befaamde persoonlijke magie, maar hij is ook nog op sinistere wijze acteur; Stendhal nog daargelaten, zijn ergste vijanden zijn, de ene vroeger de andere later, bereid geweest zijn handlanger te spelen: de hysterische Mme de Staël, de ontgoochelde Benjamin Constant,

zelfs zijn mythomane ‹tegenpool› Chateaubriand. Het *enige* wat men met succes tegenover hem had kunnen stellen: de waarde van de ‹honnête homme›, ontbreekt bij al deze penvoerders ongeveer totaal. Om de geest te dwingen aan zijn kant te staan, beschikt hij letterlijk over alle middelen: niet alleen de gevangenis, maar verbanningsoorden als Saint-Domingo en het gekkenhuis van Charenton. Maar als alle despoten is hij tegelijk bang dat de geest hem niet rechtvaardigen zal, en hij is niet cynisch genoeg om op dit gebied niet te liegen waar hij het nodig acht in zijn *Mémorial de Sainte-Hélène*.
Overgevoelig voor de minste critiek, controleert hij zelf de kranten en schrijft ridicule kruideniersverantwoordingen aan Fouché, als daarin gestaan heeft dat hij zoveel uitgeeft. En de abjecte Geoffroy (bête noire van Stendhal, kampioen voor het geloof en tegen de filosofen natuurlijk ook) vleit hem zo straf dat hij het monopolie krijgt van de critiek, wat hem veroorlooft iedere collega-auteur op te vreten die nog een schijn mocht vertonen van meningsvrijheid of talent. Van tijd tot tijd neemt de Keizer zelf de rol over, wordt journalist tegen Engeland en kraakt in de *Moniteur* eigenhandig *Corinne* van Mme de Staël. Zijn censoren vinden dat *De l'Allemagne* besnoeid moet worden; hij leest het boek zelf en laat de hele oplage verbranden. ‹Vrouwen moeten breien›, vindt hij; mannen alleen mogen schrijven, maar eerst (zegt Charpentier) na vooraf behoorlijk te zijn ontmand.
In 1806 is het verboden een woord te schrijven over het bestaan van Lodewijk XVI, zoals heden in Sovjet-Rusland de dictator Stalin elk woord verbiedt over het bestaan van Trotsky. De kleinzielige angsten van de despoot kunnen altijd nog heel wat groter zijn dan de politieke belangen waarmee hij deze ‹rechtvaardigt›. Henri IV, een Bourbon immers ook, is nog te dicht bij de held om hem geen concurrentie aan te doen; hij verbiedt dus een toneelstuk over hem en schrijft aan Fouché: *La scène a besoin d'un peu d'antiquité*. Als die oudheid, wel te verstaan, helden op de planken brengt waarin men hèm herkennen kan, en vooral niets dat tegen zijn be-

tekenis in zou gaan. (Men kan zich amuseren met het idee dat een heer Mussert, eindelijk despoot geworden van Nederland, een stuk bestelt over Brinio, maar kopschuw wordt bij het woord Colijn.)
Toch heeft dit alles natuurlijk niets te betekenen voor hen die de krijgsroem boven alles stellen; zij vinden wellicht dat een groot generaal aan grootheid wint wanneer hij op het gebied van de geest 100 % kleingeestig weet te zijn. «En als generaal genomen, zoals iemand mij eens zei, ziet men niet goed wat men hem zou kunnen verwijten, hij heeft meer veldslagen gewonnen dan hij er verloren heeft». Hij heeft zijn maarschalken veracht en tegen elkaar uitgespeeld volgens de mensenkennis die altijd zijn enige was: dat er niets bestaat buiten de laagste gevoelens van eigenbelang; en deze helden waren de behandeling volkomen waardig, zoals men na kan gaan in ongeveer alle mémoires waarin men hen ziet optreden, tot die toe van de cavalerist Marbot. Met hun enige deugd van fysieke dapperheid moet men al hun verdere eigenschappen zien te bedekken: *La postérité ne saura jamais*, schrijft Stendhal die hen persoonlijk gekend heeft, *la grossièreté et la bêtise de ces gens-là, hors de leur champ de bataille. Et même sur le champ de bataille, quelle prudence! C'étaient des gens comme l'amiral Nelson, songeant toujours à ce que chaque blessure leur rapporterait en dotations et en croix.* *
Op Sint-Helena nog behandelt de meester zijn getrouwen precies als in de dagen van zijn roem: hun haat en nijd tegen elkaar en de manier waarop hij die exploiteert, is een familiehotel vol gepensionneerde kantonrechters waardig. Het enige wat men van deze man tenslotte voluit vereren kan is zijn legende. Zo heeft men hem gevonden toen men kind was. Altijd kruitdamp, gescheurde vaandels, blote sabels, paarden, lijken, uniformen; hij als de tovenaar die altijd wint daartussen. Ik vroeg aan mijn vader of hij ook mooi was, zoals men wil dat Achilles het is, en Siegfried en Ardjoena. Zodra

* De walging die uit deze zinnen spreekt is des te treffender als men bedenkt hoeveel waarde Stendhal hecht aan alle moed en ‹energie›.

men genoeg onderscheidingsvermogen heeft om te gaan ontleden, blijft er een idool over voor zakenmannen, voor captains of industry. Niets heeft de bewondering van mijn vader voor hem kunnen aantasten, elk woord zelfs van Napoleon leek hem prachtig; hij genoot van zijn ‹liefdesleven› in de goedkope boekjes die daarover bestaan, en hij sprak met afschuw over Taine, die hij nooit gelezen had, maar waarover hij bij zijn navertellers de notie had opgedaan dat hij ‹veel kwaads van Napoleon verteld had›. Daarentegen had Masson ‹betere dingen› geschreven; men moest als Napoleon-bewonderaar Masson als geleerdste autoriteit zien zoals men de valse geleerde Taine moest wantrouwen. Hiernaast ontmoet men, als kind, al de lieden die Napoleon met imbeciliteit bestrijden, voor wie hij zonder meer een ‹moordenaar› is, en die hem zelfs zijn persoonlijke moed zouden willen ontnemen (‹hij stond altijd buiten schot op een heuveltje en op de brug van Arcola had hij de vlaggestok om hem te beschutten›).
De brug van Arcola, meest theatraal voorbeeld van Napoleon's persoonlijke moed, heeft iedereen getroffen. Stendhal vertelt de episode op deze manier: *Napoléon se jeta lui-même à la tête des grenadiers; ceux-ci, criblés par la mitraille, reculent; Napoléon tombe dans le marais; il est un instant au pouvoir de l'ennemi qui ne s'aperçoit point de la prise qu'il peut faire; les grenadiers reviennent chercher leur général et l'emportent*, etc. Maar hij maakt er allerminst uit op dat Napoleon niet moedig zou zijn geweest en hij lacht om Chateaubriand die tot dergelijke uitlatingen overgaat en tot verwijten als dat Napoleon niet Napoleon zou hebben geheten maar Nicolas. Stendhal vermijdt, als altijd, de officiële, de parade-lezing van het geval, maar hij zegt dan ook voortdurend: *j'ai renoncé à toute noblesse de style*; reden waarom men, 6 regels verder dan bovengeciteerde passage, een zinnetje aantreft als: *Mais il était déjà trop tard; on ne pouvait plus tomber avec avantage sur les derrières d'Alvinzi surpris* (oostenrijks generaal; bedoeld wordt: zijn achterhoede). Stendhal besluit tot *l'incroyable fermeté d'âme du général Bonaparte*

et le danger extrême qu'il avait couru lorsqu'il tomba dans le marais– waar Tolstoï met verachting sprak over de modderplas van Bonaparte en het vaandel dat hij bevuild had.
Het is een zaak, bijna van persoonlijke sympathie of haat; en toch lijkt het mij moeilijk om de opkomst van de onbekende artillerie-officier Bonaparte te lezen zonder de grootste bewondering; deze bewondering wordt eerst overstemd door afkeer en verzet wanneer hij keizer geworden is, d.w.z. *tyran*. De historici die het dan hebben over Napoleon's ‹menselijkheid› en eigenschappen van hart, doen hypocriet of kluchtig aan, omdat het voor een kind duidelijk kan zijn dat alles beheerst werd door de geweldigste eerzucht niet alleen, maar door een niets-ontziende zucht tot overheersen, door een onlesbare dorst naar gehoorzaamheid van ieder ander; dat alle ‹menselijkheid› eerst begint waar aan dit a priori voldaan werd; dat men dus op zijn best altijd te maken had met de vriendelijkheden en gunsten van een *tyran*. Er zijn goddank altijd mensen geweest voor wie de tyran nooit *enige* bekoring had.
Later gaat men dus met zekere sympathie denken aan hen die zich tegenover hem hebben durven stellen en die men eerst zonder meer als gemene lieden zag: een Moreau, een Cadoudal, een Malet zelfs, de romantische duitse student Stapps. Maar ook dit blijft bedrog, zoals het dromen blijft wanneer men zich voorstelt dat een Hoche of een Saint-Just, hadden zij geleefd, Bonaparte belet zouden hebben Napoleon te worden, zoals het poëzie blijft om de jong-gesneuvelde Desaix en Marceau als zuivere revolutie-generaals te stellen tegenover de latere maarschalken van het keizerrijk. Desaix is gesneuveld in de slag die het consulaat bevestigde, Marceau zou misschien gewoon de rivaal van Murat geworden zijn. En een Hoche of een Saint-Just, met de macht van Napoleon in handen, zouden de betekenis verloren hebben die men nu in hen bewondert. (Julien Sorel is vooral sympathiek omdat hij in staat blijkt zijn eerzucht door een crime passionnel de bodem in te slaan, omdat hij jong onthoofd wordt inplaats van minister te worden.)

Het ‹genie in alles› van Napoleon weet voor de bloei der letteren niets beters te bedenken dan de ‹oorlog van de critiek› te verbieden en van het Instituut een soort hooggerechtshof te maken. Hij is op soortgelijke manier bewonderenswaardig als politicus, waar hij zich door Talleyrand, door Fouché en door Metternich in de luren laat leggen, en als staatsman waar hij Frankrijk op de rand van de ondergang weet te brengen. Maar ook dit alles is niets naast zijn legende. Het is haast als moest men hem als boeman tegenover de schrijvers van zijn tijd bijvallen, alleen omdat uit hem toch het voedsel komt voor de napoleontische inspiratie bij een Stendhal, een Balzac, een Hugo, bij de wereldliteratuur haast omstreeks 1830.
De grondtrek van dit universeel genie is overal aanwezig en van een geniale eenvoud: militarisatie van de Staat, van het onderwijs, van de geest, van *alles*; het woord ‹universeel› is dus inderdaad nog toepasselijk. Tegenover Chateaubriand, die de vrijheid van het woord opeist, is zijn reflex dan ook even eenvoudig om hem door zijn dragonders te willen laten neersabelen op de treden van de Tuilerieën. Iedere keer als hij het civiele tegenover het militaire heeft voorgestaan, gebeurde het uit berekening; geen gedicht, geen toneelstuk, geen schilderij had waarde voor hem dan wanneer het in nauw verband stond met het leger of met zijn macht. Hij heeft dan ook de kunst gekregen die hij verdiende, besluit met nuchtere eenvoud Charpentier.
De geleerden, en vooral zij die aan metafysica deden, konden zich uiteraard beter met de tyrannie verzoenen: hun letteren doorkruisten een domein dat de wereldveroveraar weinig hinderde; hij beschouwde zich als de erfgenaam van Charlemagne, maar de hogere sferen kon hij versmaden als nutteloos en onbekend. Men vindt niettemin in het journal intime van de meest metafysische onder de napoleontische filosofen, de edele Maine de Biran, op 17 Mei 1815 deze definitie: *Bonaparte, dont le nom sera un jour le titre le plus odieux dont on puisse flétrir un tyran* – wat voor een filosoof en psycholoog van een zekere rijkdom aan illusies getuigt.

Mathematicus en soldaat, met een enorm gevoel voor het theatrale, dat is in drie trekken de man die voor ‹dichter› kan doorgaan zodra men zijn leven en zijn lot van buiten af beziet als een ‹epos in actie›. Maar Attila blijft essentieel iets anders dan Homerus. De analyse van dit karakter is een ondankbaar onderwerp, niet alleen om de anticlimax Bonaparte-Napoleon, maar omdat men, bij deze individualist buiten alle proporties, toch zou moeten uitgaan van het idee: Napoleon dupe van zijn rol. Er zijn historici die zeggen dat hij inderdaad, van het keizerschap af, de vrede gewild heeft; de rol die hij zich veroverd had was dus ook hier machtiger dan zijn wil; maar hoe ook gezien, de dwaasheid is om te veronderstellen dat deze individualist vrijer zou zijn geweest naarmate hij machtiger werd. Een artillerie-officier, tot keizer geknecht, is uiteraard een slecht verstaander van wat een ander vrijheid noemt en daarmee voorhebben kan. En het gevoel voor de werkelijkheid van deze epos-figuur doet hem dus ook hier de knoop doorhakken, met de banale uitspraak van alle staatsleiders dat de vrijheid een woord is en nooit heeft bestaan.
Het is het noodlot van wie aan de geest geloven, om de vrijheid nodig te hebben als een plant water en licht. Voor de intellectueel of kunstenaar die zich niet wenst te laten degraderen tot soldaat, bestaat onder een dictatuur maar één levensmogelijkheid: te denken en te voelen buiten de eigen tijd. Het is niet onmogelijk zoiets te doen (de moralist Joubert onder Napoleon is er een voorbeeld van), maar het is *bijna* onmogelijk het te doen zonder een flink quantum lafheid.

Volgens zekere hollandse critici, waarvan het aantal schijnt toe te nemen, moet de intelligentie, zoal niet helemaal om te vermoorden dan toch iets zeer beschamends zijn, en met het begrip kunst ongeveer onverenigbaar. Het ziet er naar uit of men een wat bolle jongen moet zijn die niet al te veel begrijpt, wil men nog voor een ernstig kunstenaar doorgaan. Deze opvatting, lees ik bij Julien Benda, is ‹democratisch› en ‹ger-

maans›; democratisch waarschijnlijk omdat iedereen instincten en gevoelens heeft, terwijl het bepaald roekeloos zou zijn zoiets van de intelligentie te zeggen.
Maar hoe dan ook verklaard, het werkt verwarrend wanneer men deze kunstenaarsdeugd zozeer door de critici ziet nagestreefd als bij ons gebeurt; of althans, men zou van lieden die eigenlijk alleen deze éne deugd bezitten, kunnen verlangen dat zij desnoods kunst, maar liever geen critiek meer schreven.
En als het creëren in domheid een vereiste wordt, laat men dan niet vergeten dat iedere creatie op papier nog van begrip, van inzicht, van intelligentie dus, getuigt; dat de grootste creaties op papier tenslotte nog maar creaties bij wijze van spreken zijn; dat men niets zó volledig en in domheid creëert als levende mensen. Laat men dan ook de kunst liever helemaal verachten, als zijnde nog veel te rijkelijk door het begrip besmet, en zich uitsluitend verlaten op de domme listigheid van de spermatozoïden.

Afbrekende formules. H. zegt in minachtende zin over Poe: «Het is eigenlijk een superieure Samain». Dit wil niets anders zeggen dan dat H., voor zijn persoonlijke smaak, het declamatorische genre dichters (Whitman, Claudel) hoger stelt. Overigens *is* Poe een superieure Samain, zoals Baudelaire een superieure Rollinat is; zonder het bepaalde accent is de formule alleen maar juist, en dus ook voor bewonderaars van Poe niets ermee miszegd.

In een kring waarin men het anti-semitisme van de nazi's heftig veroordeelt (en er zijn geen Joden bij), valt de vraag: «Waarom zijn jullie eigenlijk *niet* anti-semiet?»
Antwoorden:
A: Omdat ik geen christen ben, d.w.z. het op diè manier niet wens te zijn; d.w.z. omdat het mij koud laat dat de Joden Christus hebben laten kruisigen.
B: Omdat ik geen ogenblik mee wens te doen met een onwetenschappelijke, onwaardige, kinderachtige rassentheorie.

C: Omdat ik de Joden nog altijd heel wat meer mag dan dat weerzinwekkende germaanse ras van ‹blonde beesten›. Niets is erger dan een Goering!
D: Omdat ik liberaal ben.
E: Omdat ik een paar joodse vrienden heb.
F: Omdat ik een joodse vrouw heb.
De vrager zegt dan: «Geen van deze antwoorden lijkt mij bevredigend, zelfs niet de som van allemaal. De Joden hebben zich zelf altijd gehouden voor een uitverkoren ras. Als men niet wetenschappelijk bewijzen kan dat het germaanse ras hoger staat, het tegendeel evenmin. De Hitlers en Goerings zijn tenslotte een ongelukkig toeval; bovendien, het overwicht dat de Joden in Duitsland hadden gekregen valt niet te ontkennen. Het christelijke anti-semitisme valt te verwaarlozen als bijgeloof. Het liberalisme zou iedere andere opvatting, dus ook het anti-semitisme, moeten kunnen toelaten. En voor degenen die joodse vrienden en vrouwen hebben, wil ik hier opmerken dat ik persoonlijk nooit een behoorlijke Jood ontmoet heb en dat mijn joodse vrouw mij bedrogen heeft».
Er is stilte; tot iemand vraagt:
«Dus bent u wèl anti-semiet?»
«*Dus* ben ik geen anti-semiet!» klinkt het antwoord verwoed.

Ongetrouwd – maar dat doet er hier minder toe – leven een jonge man en een jonge vrouw samen met hun zoontje van 6 jaar, in de grootste armoede. De vrouw is dol op het kind, de man aanvankelijk ook, later begint hij het te haten. (Althans, men neemt aan dat het zo is.) Op een avond lopen zij met hun drieën langs de Seine; opeens trekt de man het kind mee tot aan de rand van het water, duwt het met het hoofd erin en houdt het bij de voeten vast terwijl het tegenspartelt. De moeder, een paar stappen verder, ziet het gebeuren en *doet niets*, net zo lang tot het kind dood is. Later blijkt dat de man vaak genoeg gezegd had dat hij dit nog eens doen zou.
Het is misschien het ergste krantenbericht dat ik ooit gelezen

heb; na jaren kan ik mij nog in al de mogelijkheden verdiepen, proberen te verzinnen wat er tussen die man en die vrouw kan zijn voorgevallen *voor* dit gebeuren kon, wat er in hen is omgegaan *terwijl* het gebeurde, *wat* daar precies vermoord werd, wat daarna heeft kunnen voortleven als de man niet ter dood veroordeeld werd, of in de vrouw alleen als hij het wèl werd, – altijd kom ik er benauwd en suf uit, met de behoefte aan het idee dat *alles* is verzonnen.

Een jaloers arbeider ziet in het musée de Cluny een middeleeuwse kuisheidsgordel en wordt erdoor ‹bezeten›; hij maakt er een tekening van, laat het voorwerp namaken, dwingt zijn vrouw het te dragen. Desondanks laat zijn jaloezie hem niet los; hij slaat haar bijna dagelijks en dreigt haar te vermoorden, tot zij naar de politie loopt, met de gordel en al haar kneuzingen om haar verhaal te staven.
De krant brengt een portret: de man en de vrouw beiden, met, vergroot ingelast, de kuisheidsgordel.
De vrouw heeft bezworen dat zij hem nooit heeft bedrogen; het wordt eindeloos waarschijnlijk als men het portret gezien heeft, zij heeft geen kin en uitpuilende ogen. Pakkend detail: hij heeft de gordel laten maken, voor heel veel geld, van *haar* spaarpenningen. («Het was niet meer dan billijk, vond Gr., dat zij haar eigen toilet betaalde.»)

Macht van knoflook. De intelligentste man zegt domme dingen, de bekoorlijkste vrouw vulgaire, als de dingen die zij zeggen in een knoflookadem tot ons komen.
(De libertijn Gille – in Drieu's *Homme couvert de Femmes* – zegt: ‹Liever knoflook dan tandpasta›, wat haast genoeg is om hem bij een bepaald soort minnaars in te delen.)

‹Ik, die geen marxist ben›, zei Marx. Men moet hieruit toch niet afleiden dat àlle marxisten geborneerde beunhazen zijn. De marxistische critiek heeft, als iedere critiek, haar bevoegde en soepele geesten en haar hulponderwijzers. Men kan alles

van de marxistische methode leren – ook als men er niet door overtuigd zou worden – wanneer men haar ziet toegepast in *De Groote Dichters* van Herman Gorter, in *De Lage Landen bij de Zee* van Dr Jan Romein; men zou vooral willen dat de hulponderwijzers van het marxisme zich hier grondig aan toetsten. Bij de hulponderwijzers volstaat de ijver van het nieuwe bijgeloof, naast de grote subtiliteit reeds te kunnen zien of iets ‹marxistisch opgevat› is of niet. Wat marxistisch opgevat is deugt, al de rest deugt niet, weet het cementen brein van de hulponderwijzer. Als men hem op de kunst loslaat blijft hij even onvervaard, d.w.z. immuun voor deze primaire waarheid: dat men zonder iets van het marxisme te weten een groot talent kan bezitten, zoals men doorkneed kan zijn in het marxisme zonder een spoor te vertonen van talent. Hij is voor het leven verzekerd tegen deze waarheid door de even grote waarheid dat hij geen spoor vertoont van marxistisch talent.

P. M. zei van een bekend literator die op zijn raad zijn leven te boek had gesteld en die van hem zelfs de titel gekregen had, *Dossier secret:* «Ja, hij had werkelijk heel mooie verhalen, vandaar dat ik op die titel kwam; maar nu heb ik alleen gelezen hoeveel tijdschriften hij heeft opgericht, wat men noch erg ‹dossier› noch erg ‹secret› kan vinden; de juiste titel hiërvoor zou zijn: *Trente ans de porte-plume!*»

Augustus. Op het punt met vacantie te gaan, krijg ik een uitgebreid schrijven van een socialist; hij stuurt een artikel over volksonderwijs en wil van mij weten hoe men de arbeiders bij kan brengen dat de goede auteurs in ons land beter zijn dan de slechte. Het is mij onmogelijk hierop te antwoorden, mijn eerste vraag zou zijn: *welke* arbeiders? Het procédé van avondcursus en volksuniversiteiten is mij antipathiek, althans niet zo heel veel sympathieker dan het thuisbezorgen van alle wijsheid door de krant. Geef mij garanties voor het

literatuurgevoel van, zeg 5 arbeiders op de 100, en ik wil veel tijd doorbrengen met het vormen van deze 5, niet volgens *mijn* smaak, maar met al de vereiste moeite om te begrijpen wat *zij* nodig hebben, elk apart en ‹individualistisch›. Het is een mandarijnenopvatting misschien, maar de enige die mij niet oppervlakkig lijkt. De oppervlakkige wegwijsheid inzake literatuur van een massa arbeiders laat mij even onverschillig als die van een massa welopgevoede jongedames.

Georges L., door zijn vrouw bewonderd om zijn intelligentie, heeft inderdaad de intelligentie die op slag doorziet hoe iets in elkaar zit, hoe een blikje opengemaakt moet worden, enz. Na ons dagen achtereen verpletterd te hebben met zijn kennis van motoren, van hoe men verschillende auto's bestuurt en hoe men een werkelijk heel oude auto nog met winst kan verkopen, wilde hij mij bewijzen hoe een zeer slecht opgemaakte krant nog een van de aantrekkelijkste was die er bestonden. Ik had nog geen twee zinnen uitgesproken om aan te tonen dat hij zich vergiste toen hij meende te moeten zeggen: «O, van kranten weet ik niets af. Spreek mij over films of balletten, dan kan ik u antwoorden».
Op een dag kwam hij los over een vriend die hij geniaal scheen te vinden. Wat hij het meest bewonderde in deze vriend was dat hij zelf kookte: «En met een raffinement! Het was iemand die eerst met een seringue Pravaz x gram cognac in een kilo vlees spoot, dus ik hoef verder niets te zeggen!»
Voor zijn dochtertje van 9 jaar had hij een kleine kodak gekocht, die hij met trots aanwees, erbij fluisterend: «Kost bijna niets. Pasklare foto's, u weet wel». (Met een knipoogje.) Het ging om een bekende bedriegerij van foto's die het kind denkt te maken, terwijl het toestel niets bevat dan een rol reeds gemaakte opnamen, die alleen nog maar ontwikkeld moeten worden. Het kind dat haar vader gekiekt heeft, ziet Charlie Chaplin tevoorschijn komen.
«Wat een gemeen iemand, zegt Harriet, wat een *verachting* voor het kind spreekt uit zo'n vondst, – tenzij de ‹uitvinder›

rekende op het gevoel voor wonderen dat een kind nog heeft, wat hij hoogstwaarschijnlijk niet gedaan heeft».
Georges L. antwoordt: «In werkelijkheid is mijn dochtertje er een jaar te oud voor; het is bedoeld voor kinderen tot en met 8 jaar».

«Irène laat zich alleen maar de handen kussen, vertelt Rosy, omdat ze weet dat ze uitgekleed niet mooi is; niet omdat ze haar man niet zou willen bedriegen. Maar dit weinigje is genoeg; ze is helemaal veranderd, ze is in een ogenblik 8 kilo afgevallen (je ziet er niet zoveel van, maar toch...) en ze maakt haar man nooit meer een jaloeziescène».
«Wat een geluk voor hèm. Maar is hij nu niet jaloers?»
«Stel je voor, hij heeft het zo rustig als hij het nog nooit gehad heeft! Hij is alleen woedend omdat hij jaren lang gepest is geworden, alleen omdat er niemand was om de handen van Irène te kussen.»
«Maar zou zij zelf geen behoefte kunnen krijgen om verder te gaan? En zou hij het dan ook nog prettig vinden?»
«Geen gevaar, zegt Bernard (man van Rosy) op een toon die geen tegenspraak duldt: ‹verder gaan› is voor mannen het erotische hoogtepunt, voor vrouwen volstrekt niet.»
«Maar de arme heer dan die de handen kust?»
«Au fond, zegt Rosy, ben ik er zeker van dat die ook gelukkig is dat hij niet verder hoeft te gaan.»
Dit is het *tout le monde heureux* op de ‹hogere› franse manier.

Rosy is de moeder die al haar intelligentie wijdt aan haar dochtertje, omdat zij haar een gelukkige jeugd wil geven (die zij zelf niet gehad heeft). Het vermoedelijke resultaat is ‹onmogelijkheid›: een pretentieus kind dat zich nu al voelt als middelpunt van alles, en erg veel ongeluk zal hebben later.
Rosy is de freudiaanse die alle ‹complexen› vermijden wil en vergeet dat men zonder complexen alleen maar lege kamers en onbenullen verkrijgt, want die gevreesde complexen zijn

waarschijnlijk de meubels van ons binnenhuis en de grondstoffen voor ons karakter.
Een andere razernij bij Rosy is haar feminisme. Om geen vrouwelijke minderwaardigheidscomplexen te hebben, moet het kind later op haar 15e jaar een amant nemen: de eerste de beste, want zij moet weten dat dàt er volstrekt niet op aankomt. Wij moeten ons volkomen losmaken van alle christelijke vooroordelen, die ons alleen maar minderwaardigheidscomplexen kunnen bezorgen. Wij zijn niet religieus, dus als wij onze kinderen opvoeden moet het zijn volgens *onze* waarheid. Hoe moet dat kind alle verhoudingen onder onze vrienden zien en morele of deugdzame opvattingen hebben? dat is toch iemand in de leugen grootbrengen! Zij zou het afschuwelijk vinden als haar kind tòch christelijk zou gaan voelen – denk maar aan Psichari, die van Renan en Anatole France afstamde – en dan, de mannen geven zich nu eenmaal geen rekenschap van wat in een maagd omgaat tussen haar 18e en 23e bijv. Als de mannen zich niet met de nieuw gewonnen vrijheid van de vrouw kunnen verzoenen, betekent dat niets anders dan dat zij vrouwenhaters zijn zonder het zelf te weten, en wat een vrouw verplicht is aan vrouwenhaters op te offeren, is haar werkelijk niet duidelijk. Als de gevoelens van de mannen onder de nieuwe vrijheid van de vrouw lijden, dan moeten zij die gevoelens maar leren disciplineren. Wat drommel, een vrouw is niet bedorven, al zou zij allerlei idioten gekend hebben! die idioten geven toch niet af! Enz.
Terwijl D. naar het betoog luistert, kan hij alleen nog maar verlangen dat het kind inderdaad christelijk zal gaan voelen en hij voelt zichzelf inderdaad gloeiend vrouwenhater worden.
Die avond wordt hij gewroken door het gejengel van het kind, dat haar moeder geen ogenblik toestaat de kamer te verlaten. Men hoort Rosy, die alle boeken over kinderopvoeding gelezen heeft, om het kwartier zeggen: «Nu gaat mama weg!» twee stappen in de gang doen en dan weer naar het krijsend dochtertje terugkeren. Overdag volgt zij het overal

door de tuin, smeltend van vertedering als het zich opeens helemaal uitkleedt: «Zie je wel, ze heeft niet de *minste* kuisheid!» (kuisheid beschouwd als christelijke ondeugd) en hardop, waar het bij is: «Ze heeft werkelijk een snoezig lichaampje! Ze voelt zich echt gelukkig in haar huidje!» Het kind zelf, komisch nog, zegt soms: «Kiki heeft een snoezig zichje». Maar D. kan er niet meer naar kijken zonder te denken dat zij zich op haar 15e zo dapper zal moeten weren.
Rosy brengt slapeloze nachten door, want na de komedie van weggaan en terugkomen is Kiki overstuur en schrikt om het uur wakker met: «Mama, ben je daar nog?» Zó'n aanleg tot aanhankelijkheid, denkt D., schijnt de plannen van haar moeder ook wel erg te bedreigen.
Een avond later zit iedereen in de tuin te luisteren naar het geschreeuw van Kiki dat uit het raam komt, want Rosy heeft haar ditmaal toch alleen gelaten en is bij het gezelschap komen zitten. Het schreeuwen neemt af, zet weer op, neemt weer af; men let op niets anders. Rosy zegt dan: «Ik ben er zeker van dat het op zal houden, want ze heeft een soporal (nieuw onschadelijk slaapmiddel) binnen». Later, zegt D., ontmoet men een morfinomane die vertellen zal: ‹Mijn moeder sloeg mij nooit, om mij geen complexen te bezorgen, maar ik kreeg iedere avond een soporal, vandaar mijn liefde voor verdovende middelen›. «Ja, zegt Rosy, slaan zal ik haar nooit, en hoor maar...» en inderdaad, de soporal heeft het geschreeuw overwonnen. «Als men zoiets bij Van der Lubbe doet, zegt D., spreekt de hele pers er kwaad van en er wordt een tribunaal in Londen belegd om te protesteren».
D. begint te beseffen dat opvoeden iets heel moeilijks is en de brave burgers te begrijpen die zeggen: «Wij hebben ons kind tenminste een goede opvoeding gegeven».

Harriet, die een maand op het land doorbrengt, wil soms halve dagen tochten maken. Een boerenmeisje van 16 moet, onder toezicht van een oudere boerin, die haar handen vol heeft met de keuken, voor haar zuigeling zorgen.

De eerste de beste dag komt zij te laat thuis: 10 uur 's avonds inplaats van half 9. De boerenvrouw komt vertellen dat het kind de hele avond geschreeuwd heeft, dat het geen melk heeft gehad maar suikerwater, omdat de melk geschift was. Een half uur later komt het boerenmeisje met de oudere boerin, die voor haar het woord voert, om te zeggen dat zij naar haar ouders terug moet, dat zij trouwens de verantwoordelijkheid niet aandurft, enz. Harriet vraagt zich af wat dit precies heeft te beduiden en komt tot de gevolgtrekking:
1e. dat de twee haar een ontaarde moeder vinden en een verachtelijke stadsmevrouw, omdat zij te laat is thuisgekomen;
2e. dat zij inderdaad bang zijn geworden voor de verantwoordelijkheid, of zich geblameerd voelen en op deze manier de ‹vlucht naar voren› hebben genomen;
3e. dat er ook iets met de melk moet zijn gebeurd, omdat die anders nooit schift – maar zij kan dit niet nazien, want de melk is weggegooid.
Het meisje mag natuurlijk weggaan, en Harriet ziet zich al veroordeeld haar verdere vacantie aan de wieg gekluisterd te blijven.
De volgende morgen wordt alles duidelijk. De oudere boerin komt zeggen dat zij wel alleen voor het kind zal zorgen, onder voorwaarde dat mevrouw haar zal leren (dit met nadruk en bij herhaling) die bijzondere melk te maken.
Het is niets anders geweest dan een melkdrama: het kind krijgt poedermelk en Harriet heeft die zelf klaargemaakt vóór zij uitging, zonder de boerinnen het geheim te verklaren. Zij hebben de poedermelk voor geschift aangezien, en de oudere boerin (die zelf 5 kinderen had grootgebracht) had tot de jongere gezegd: «Ik heb nog nooit een kind geschifte melk gegeven, ik doe het nu ook niet!»
Zo werd de melk weggegooid, maar de vernedering kwam toen zij daarna het kind niet beletten kon te schreeuwen. Zij durfde geen andere melk te geven, het suikerwater bleek niet voldoende, kortom, zij sloeg een figuur tegenover het toegevoegde boerenmeisje. Zodra het meisje weg was en Harriet

haar geleerd had de poedermelk te maken, voelde zij zich in haar eer hersteld en bleek bereid voor het kind te zorgen, alleen en ondanks de keuken.

«Waarom, vraagt H., hebben sommige vrouwen gevoel voor de geest, terwijl zij daar zelf niets van bezitten, en voor de kunst, terwijl zij daar niets van begrijpen?»
«Mij lijkt dit doodeenvoudig, zegt D. De mens wil nu eenmaal ‹hoger leven›. Kunst is betrekkelijk gemakkelijk daarvoor: een schilderij *is* gemakkelijk mooi te vinden, een gedicht ook; het is de overgang van poëzie-album en overgeschreven chansons tot verzen, en zo verder. Later komt de theorie, en soms een diploma. En daarmee het bewijs: ‹ik die dit alles begrijp, gegeven mijn diploma of mijn boekenkast of iets anders›...»
«Neen, zegt H., het is zo te eenvoudig. Ik spreek ook niet van vrouwen die vooral voor de roem voelen. Ik bedoel de vrouwen die werkelijk die smaak hèbben.»
«Het is èn een middel om zich van andere vrouwen te onderscheiden èn, zoals ik je zei, het deelnemen aan het hogere leven. Als het niet het geloof of de theosofie is, of sociaal werk, is het dit. En je houdt nu eenmaal van de dingen waarvoor je je moeite hebt gegeven.»
«Maar dat wil niets zeggen, want waarom hebben ze zich dáár moeite voor gegeven?»
«Omdat ze het óók werkelijk mooi vonden. Het ene mooi doet studeren voor het andere. Ik had een buurvrouw die filmactrice geweest was. Haar latere man was rijk en bovendien knap, zij danste heerlijk met hem, zij werd echt verliefd op hem, zij trouwde met hem en hij haalde haar weg van de film. En hij deed aan theosofie en ging naar lezingen; en zij ging met hem mee hoewel het haar verveelde. Tien jaar later – toen ik hen kende – had zij hem al vaak bedrogen. Maar zij wilde niet van hem weg en zij was van de theosofie gaan houden. Waarom? Omdat hij wist dat zij hem bedroog, maar haar toch niet missen wilde en omdat het ‹hogere› van de

theosofie hem troostte. ‹Mijn man zegt altijd: *zij* is mijn vrouw; haar lichaam heeft lelijke dingen gedaan, maar dat is *zij* niet.› En in alle oprechtheid, zij was van het hogere van deze *geest* doordrongen.»
«Ik zou liever hebben dat je me een voorbeeld gaf waarin de vrouw zichzelf rechtvaardigde.»
«Best. Een voordrachtskunstenares, getrouwd met een zakenman die alles voor haar overhad en van wie zij dus hield – althans, zij bedroog hem niet – had de gewoonte om over hem sprekend tot haar artistieke vrienden te zeggen: «Je moet hem maar nemen zoals hij is». Het grappige was dat die vrienden hem meestal heel wat liever namen dan haar. Maar zij was doordrongen van haar superioriteit, zij die urenlang verzen in haar mond nam en nog wel met een ‹enorme techniek›, volgens de ingewijden. Je kunt er zeker van zijn dat het gevoel voor de geest hier ook authentiek was, al vertoont de geest zelf zich soms in verrassende vormen.»

Madame Racineux (prachtige naam voor een pachtersvrouw) heeft la gencive abandonnée (hoe dat in het hollands te zeggen?) en het is het begin geweest van haar huwelijksmisère. Haar man heeft haar een nieuw gebit aangeboden; zij heeft geweigerd, zeggend: «Ik wil in mijn mond geen tanden die van *lijken* komen!»
Haar man bedroog haar dus. Zij, toen zij dit hoorde, hing zich op. Een voorbijganger zag het door het raam; zij werd losgesneden en bijgebracht. Zij lag twee dagen te bed, maar zodra zij weer op kon staan ging zij naar de buurvrouw met wie haar man haar bedrogen had, ranselde haar af, sleepte haar bloedend naar haar man en zei: «Kijk, nou breng *ik* je haar!»
De man schrok er zo van (hij had al eiwitverlies) dat hij kort daarna overleed. Zij was ontroostbaar.
«Maar u had haar moeten zien, zei degeen die het mij vertelde, het was een vrouw als een paard, en zó dik».
«En de buurvrouw?»

«U zult het niet geloven, maar die was net zo dik.»

De jonge Serge G., 15 jaar, sterk en soepel maar meisjesachtig knap, met veel donkerblond haar, is als een page verliefd op de zuster van zijn schoonbroer, een getrouwde vrouw van 30, die er nog heel jong uitziet en met gitzwart haar. Zij is getroffen, zegt zij, door deze hulde, ofschoon zij het dadelijk aan haar man heeft verteld. Hij van zijn kant blijft heel aardig met de jonge Serge, plaagt zijn vrouw soms, maar is eigenlijk zelf gevleid. Alleen zijn moeder is er helemaal niet over te spreken, zegt dat zij in haar jeugd nooit zulke grapjes geduld heeft en legt zoveel zij maar kan beslag op de jongen, dwingt hem een hele avond met haar te bridgen opdat hij haar schoondochter met rust zal laten, enz. Op een avond, na het bridgen, zegt zij: «Nu, wel te rusten allemaal, maar Serge heeft zich vanavond, geloof ik, erg verveeld?»
En Serge, keurig opgevoed, antwoordt met lieve stem en hoofs gebaar: «O ja, mevrouw! maar zoiets komt weleens voor...»
Als hij vertrokken is, wordt de 30-jarige openlijk geplaagd; haar man zegt in gezelschap: «Vertel eens hoe je de kleine Serge hebt verleid!» Zij, blozend: «Verleid! Ik heb hem niet eens gezoend». «Wat? je bent zo vaak met hem gaan wandelen en je hebt hem nooit gezoend?». «Nu ja, gezoend... ik noem zoenen als het op de mond is.» «Oho! dus niet op de mond heb je hem wèl...» «Ach, ik heb hem ééns op zijn ogen gezoend (nog dieper blozend), toen hij verdriet had.» «En je bloost er nu nog van. Hij heeft je toen zeker op je ogen teruggezoend, en hoe waren die maagdelijke zoenen wel? vertel op!»
Als hij weg is vertelt ze: «Hij deed nooit iets; het was zo aardig en hij was nog zo'n kind. Op een dag schreef hij met zijn nagel iets hier, op mijn arm. Hij vroeg of ik niet voelen kon wat hij schreef; ik zei van neen en het was ook waar, maar ik wist het natuurlijk tòch wel. Later zei hij dat hij altijd van mij houden zou, ik lachte erom en zei waarom dat niet zo zou

zijn, en hij, kwaad: ‹Ik ben niet als anderen›. Mijn kamer was boven de zijne. Ik had armbanden die rinkelden en zonder erover na te denken had ik ze opgeborgen. Twee dagen later zei hij tegen mij: ‹Doe die armbanden weer aan, ik hoor ze 's avonds rinkelen boven me en dat maakt me zo gelukkig›. Om hem plezier te doen heb ik ze weer aangedaan.»

D., die Caesar's oorlogsboek bij zich heeft, vertelt Rosy hoe het vroeger toeging.
Een stad wordt door de Romeinen belegerd, de Galliërs vluchten, met achterlating van vrouwen en kinderen. De vrouwen laten, van de wallen af, geld en kleren vallen en vertonen zich, met ontblote borsten en uitgestrekte handen, smekend hen te sparen en niet te doen als bij een vorige gelegenheid, toen aan vrouw noch kind genade verleend werd. Sommigen laten zich aan hun handen naar beneden zakken en leveren zich aan de soldaten over. De Romeinen bezetten de stad, maar de Galliërs verzamelen zich, krijgen versterking en trekken in grote drommen naar de stad terug. En de vrouwen, hun getalsterkte ziende, bieden zich nu terug aan, met losse haren zoals hun gebruik was, smeken nu de genade van de Galliërs af en houden hen hun kinderen voor, om niet gedood te worden.
Het geeft Rosy de behoefte een boek te maken met niets dan zulke fragmenten, om een beeld te geven van de vrouw door alle eeuwen.

V

Er moet een ‹filosofie› te knopen zijn aan de eerste zin in boeken – of de eerste en laatste, maar de eerste lijkt meestal onthullender. S. V. en J. C. B. waren beiden meteen geladen door de eerste zin van *Moby Dick: Call me Ishmael.* De eerste zin van *Wilhelm Meister* luidt terecht: *Das Schauspiel dauerte sehr lange*. De eerste zin van de *Confessions* van Rousseau, van *Max Havelaar*, is te beroemd om te citeren; gymnasiumleerlingen slagen er soms hun leven lang niet in om de eerste zin kwijt te raken van *De Bello Gallico* of de *Anabasis.* Maar zodra men aan wetten gelooft en zijn bibliotheek op de eerste (en laatste) zin naleest, krijgt men de ene teleurstelling na de andere.
Nadat ik het bij vele beroemde boeken geprobeerd had, keek ik in *Het Land van Herkomst.* De eerste woorden luidden: *Sinds ik met Jane...* en de laatste:... *wat je mij aan te bieden hebt.* Beter dan een ander kan ik weten hoe onopzettelijk dit is, en toch geloof ik hierna weer aan verborgen wetten, want hoe zwaar lijkt het van ‹onderbewustheid›!

Terecht heeft M. t. B. voor de documentaire waarde het z.g. actuele boek van Malraux, *Le Temps du Mépris*, achtergesteld bij *Die Moorsoldaten* van Langhoff. *Le Temps du Mépris* is het meest ‹artistieke› boek dat Malraux tot dusver schreef; behalve voor de lezers die juist in het kunst-element de sterkste realiteit proeven, is het onloochenbaar dat de abjectie, zoniet de tragiek, van het concentratiekamp, in een zakelijk rapport veel meer tastbaar wordt. De bijzonderheden van Langhoff (en anderen) zouden *Le Temps du Mépris* hebben doen springen tot schrik van alle lezers. En toch, de kunst

ontkracht altijd in zekere mate de verschrikking, door die te sublimeren, heft die, in dubbele zin, op: men denke zich de moordtonelen in Goya's *Rampen van de Oorlog* naast foto's die dezelfde onderwerpen zouden hebben weergegeven. Een stapel bloedige lijken, geëtst door een meester, blijft cerebraal verschrikkelijk voor de kunstgevoelige; naakte gevangenen, verminkt en tegen staketsels gebonden, met afgesneden hoofden en armen ernaast, een ander die met een grote sabel ontmand wordt – het blijven composities; men heeft geen ogenblik neiging om de ogen dicht te doen of achteruit te deinzen, men is vóór alles door het meesterschap gegrepen.
Er is in *Le Temps du Mépris* bovendien een bewuste behoefte om het actuele te ontvluchten; men zou dit boek moeten bespreken, ook nu, alsof er geen concentratiekampen naast bestonden. In de voorrede vergelijkt Malraux zijn novelle zelf met het antieke drama, zoals Chateaubriand *Atala* daarmee vergeleek; tussen de christelijke romantiek van *Atala* en de revolutionnaire romantiek van *Le Temps du Mépris*, beide georiënteerd naar de elementen van het antieke drama, is tenslotte meer verband dan tussen Malraux en Langhoff.

Gide heeft gelijk waar hij verklaart dat hij romans, die toch zo afgerond zijn als *L'Immoraliste* en *La Porte Etroite*, dat hij deze twee drama's of problemen, deze twee kanten van zichzelf, eigenlijk gelijktijdig had willen schrijven. Een herlezing van deze boeken overtuigt volkomen: niet alleen is Alissa een zuster van Marceline, maar Jérome is een volle neef van de ‹immoralist› Michel, – en een van de grote betekenissen van *Si le Grain ne meurt* is dat in de ‹ik› daarvan, dus in de jonge Gide zelf, deze twee mannen geheel zijn opgelost of samenleven.

De jonge en frisse heldenmoed van de Kuitenbrouwers en het andere afval van *De Gemeenschap* dat zich, met meer of minder fascistische gevoelens, als *Nieuwe Gemeenschap* aanbiedt, heeft een hele tijd geteerd op één problematische oor-

vijg die Den Doolaard de heer Van Duinkerken heeft – of niet heeft – toegediend. Zó'n trilling heeft een ‹werkelijke› klap, ook waar hij problematisch bleef, in het eigen kamp veroorzaakt, dat er nog af en toe een kroniek over geschreven moest worden toen de sterke man zelf zich allang teruggetrokken had uit deze engelenbak. De jonge heldenmoed wordt *brallando* verder uitgeleefd, tussen bepaalde begrippen over ‹fatsoen› en onthullende dialogen over politieke stromingen, in de trant van: ‹*Jouw heele communisme brengt geen cent meer op*›.

Gelukkig dat op een gegeven ogenblik de Kuitenbrouwer die zich Kuyle heet op het idee kwam om zijn utrechts-roomse persoonlijkheid naar Italië over te brengen; utrechts-roomse hekelarijen schreef hij weldra over allerlei moderne ongerechtigheden in het zondige buitenland. In de bioscoop in Napels, waar de mensen hun kinderen zo laat nog wakker houden, overal elders, krijgt hij het te kwaad. Maar in Syracuse, op 11 Maart, gebeurde eindelijk het enorme feit dat de frisse dapperheid van het zootje, na die éne klap van Den Doolaard, weer bewijzen zou: gezegde Kuyle, die zich niet meer houden kon toen hij een ‹slavinnetje› een baby zag dragen voor een ‹vermaledijde oude taart› – want het dienstbodenprobleem zit hem ongelooflijk hoog – is toen tegen die oude burgermadam opgebotst – ja, helemaal alleen in Syracuse! – en beschrijft dat nog hijgend van trots. *Ik ben eenmaal, duidelijk en met hartstocht, tegen zoo'n tulband opgeloopen, en heb afgewacht of ze het hart zou hebben ook maar de minste aanmerking te maken.* Want wat had hij haar allemaal al niet aangedaan, deze roomse patjepeeër, als het oude mens iets gezegd had, al was hij dan, rooms en utrechts en met *zijn* habitus, helemaal alleen in Syracuse! Maar de ‹tulband› schijnt niets te hebben gezegd: ‹è un porco› zal ze hebben gedacht. Het werd een verhaaltje volgens de traditie: er komen meer drekvliegen op taarten en tulbanden af, en altijd is het alleen de vlieg die bromt. Laat men zich bij dit alles toch niet vergissen, want de jonge en frisse moed van de Kuitenbrou-

wersoort is door dit staaltje tòch beter bewezen dan men hopen kon. Men kan verzekerd zijn dat dit tuig zich *even* moedig betonen zou, als het nog eens tegenover iemand kwam te staan zoals in de *Moorsoldaten* van Langhoff zo uitstekend beschreven wordt, zes tegen één, en de zes met knuppels in de hand. Het is uit heldenmoed van dit allooi, uit minderwaardigheidscomplexen van dit formaat, dat men, met wat riempjes en beenkappen, overtuigde S.A.-mannen maakt. En als het zover is, maken radio en pers er een nationaal epos van.
Vóór het zover is: het zielige gebral dat De *Nieuwe Gemeenschap* nu oplevert, een stinkend periodiekje dat erin geslaagd is zijn grootste vijand, de heer Van Duinkerken, naar voren te brengen als een denker en een aristocraat.

September. Als men de mémoires van Sacha Guitry leest, kan men precies nagaan wat een Parijzenaar is met flair en succes en die toch tot de onbenulligste wezens behoort aan wie ooit een leven werd verspild. Men weet dan ook waarom Molière een auteur was, die ook toneel speelde, terwijl men hier te doen heeft met een toneelspeler, die ook toneel schreef.
Als men *Portraits-Souvenir* van Cocteau leest, proeft men, bij een oneindig groter schrijftalent, nog precieser wat een leven is dat tussen decors werd afgeparadeerd. Er is in dit boek geen enkele verhouding of ontmoeting, poëzie of belichting, die niet 100 percent theater is; hier is de geboren acteur die bovendien letterkundig ‹sterk begaafd› mag worden genoemd. Dat wil zeggen, als alles gezegd zal zijn: iets dat nooit heeft bestaan.
Door al dit werk heen de verzekering dan ook dat het geniale eigenlijk het pueriele is. Hij is niet tevreden met het genie van de pueriliteit, hij zou willen dat genie en pueriliteit één waren.
Tenir l'affiche – zelden is een wezen zo compleet in een leuze gegaan; erin opgegaan. De vergulde karossen van de firma Rostand werden even handig als tijdig in verlakte auto-

mobielen omgezet; en het brevet voor talent moet hier zo geredelijk worden uitgereikt, dat het woord zich als vanzelf alleen nog maar pejoratief gebruiken laat. En het ‹grote leven› dat het leven verijdelt, zoals voornoemd talent iedere ‹inhoud› onmogelijk maakt.
En toch: onder al deze parijse doorhebberijen, spitsvondigheden, artistiekheden, dans- en koorddansvermogens, de slechtverstopte prullen van wat de werkelijke etalage had kunnen zijn, de onuitputtelijke cargo van karakterloosheid tot-de-dood-erop-volgt, de lucht van bedorven vlees ondanks de peterselie; want karakterloosheid is nooit zó negatief als het woord belooft, wordt altijd gekruid met zeer positieve oprispingen uit de gebieden van het laffe, het domme, het groteske.

Op de grote tentoonstelling in Brussel is een katholieke tent, bestaande uit een kerk en een bierknijp, – de kerk als bovenverdieping van de knijp; religie opbloeiend uit het andere; beeld van het gezellige katholicisme; en eigenlijk sprekend het portret van de heer Van Duinkerken, – toutes proportions gardées.

Gr., die tegen Mussolini is, verlangt dat men in hem de wilde zal zien en in de negus van Abessynië de beschaafde. Trouwens, zegt hij, de negus heeft Matteotti niet vermoord.
«Maar, zegt iemand, het schijnt dat de negus zijn schoonmoeder heeft vergiftigd, om rustiger te regeren».
Gr. is geen ogenblik ontwapend. Ook als dat waar zou zijn, dan nog was het een familie-affaire. Matteotti wàs de schoonmoeder niet van Mussolini.

«In de vertaling van *Ubu roi* door Kelk en Van Wessem, zegt E., hebben ze de deformatie ‹merdre› vertaald door ‹verrek›, wat wel één betekenis weergeeft, maar noch het volledige woord noch de deformatie. En verderop, als Ubu het woord gebruikt in zinnen als *Eh! la merdre n'était pas mauvaise!* hebben ze zoiets gevonden als ‹turfmolm›. Het enig juiste

was geweest: ‹verdrek›. Als uitroep zou het precies de twee betekenissen hebben weergegeven plus de deformatie, en verder zou Ubu gesproken hebben van ‹het verdrek›, wat de kluchtigheid en de schijn-van-fatsoen even goed gediend zou hebben als ‹la merdre›.»

Onder de ‹kenners› is men meer en meer het onderscheid gaan opheffen tussen het ‹slechte› proza van Stendhal en dat van de kunstenaars (Pierre Louys had een ex. van *Le Rouge et le Noir* op de vloer van zijn kamer liggen om er iedere dag een schop tegen te geven). Men bewijst nu dat Stendhal niet minder kunstenaar was en misschien zelfs vooral dàt, waar hij een, weliswaar eigen, aesthetiek erop nahield, maar zich daarvoor nauwelijks minder moeite gaf dan Flaubert (waarheid sinds het publiceren van alle manuscripten, ontwerpen, kladjes, programma's van Grenoble). Ik had dit bewijs niet nodig toen ik bij mijzelf vaststelde dat ik het proza van *Malte Laurids Brigge* lelijk vond, bepaald lelijk, en dat van *Henri Brulard* mooi.

Vanwaar, onder de hollandse critici, die hartstocht om steeds weer uit te maken of iets een ‹echte roman› is of niet? Ook hier de provincie, waar men zich beijvert om toch nog bepaalde japonnen te maken à la mode de Paris, als de mode van die japonnen in Parijs en elders allang voorbij is. Nog heerst bij ons het bijgeloof van het ‹geregeld vertellen›, dat voor sommige critici het laatste criterium van talent schijnt te zijn, – criterium waarbij men *Max Havelaar* meteen ver achter mevrouw Székely-Lulofs zou zetten. Daarentegen houden de bezwaren voor een goed deel op wanneer de eigenlijk-toch-niet-echte roman op de lafste manier het laatste procédé van het buitenland kopieert (Revis en Wagener); hier durft de arbiter elegantiarum van de provincie zich toch weer niet verzetten. Een ander bijgeloof, krachtig ontbloeid uit de kinderachtigheid van lieden die niet weten wat het weergeven van leven, zelfs in een roman, betekent, en waarschijnlijk nog

berustend op de conceptie die zij hadden toen zij ‹verzonnen sprookjes› van ‹echtgebeurde verhalen› onderscheidden, is: dat in een roman alles door de fantasie van de romancier moet zijn voortgebracht, dat het een romancier onwaardig zou zijn bij het leven te lenen. De aanhangers van deze theorie zouden diep ontgoocheld zijn als zij precies te horen kregen wat er aan ‹echte gebeurtenissen› steekt in een roman die zij, bewust of niet, toch vereren als een model van hùn genre: *Anna Karenina*.

Ondanks alles wat er, aan romans juist, door onze koloniale bellettrie is opgeleverd, moet *de* indische roman nog geschreven worden: ik bedoel nu zoals *De Boeken der Kleine Zielen* de hollandse roman, en *De Waterman* het grote hollandse verhaal vertegenwoordigen.

Boven zijn bespreking van *Het Land van Herkomst* zette Ter Braak: *Roman voor Jane*. Ik kan mij de reactie van een bepaald soort hollandse lezer hierbij op slag voorstellen: ‹Als die mijnheer dat boek voor zijn vrouw geschreven heeft, heb *ik* er niks mee te maken!› Maar zelfs waar dit voor een groot deel juist was, heeft Ter Braak de nadruk te sterk op dit element gelegd; of liever, hieruit alleen blijkt mij dat het boek de qualificatie ‹roman› toch verdient: Ducroo heeft niet alles over zijn verhouding tot Jane kunnen schrijven omdat hij toch een ‹boek› schreef, dus rekenen moest met bekende en onbekende lezers. Had hij inderdaad een ‹brief› aan Jane geschreven, hij had wèl alles kunnen zeggen.
Aan de andere kant: mijn reële schrik toen mijn uitgever mij schreef dat van dit boek bij vooraanbieding 950 exemplaren verkocht waren. Het was allerminst het voor mij ongehoorde aantal dat mij opschrikte, het was voor het eerst het idee dat ik de inhoud van dit boek aan 950 mensen zou kunnen vertellen, aan een schare van 950 Hollanders nog wel, of, anders genomen: dat ik dit voor mijzelf had kunnen opzeggen, maar met 950 hollandse oren achter gaten in de muren. Ook aan lezers denkend had ik dus toch nooit gerekend op een ander

contact dan het individuële van 1 met 1 (toon van de bekentenis), in dit geval dus aan 950 maal dit contact van 1 met 1, in tegenstelling met de sfeer van de toespraak, het collectieve contact van 1 met 950. Ik vond zo het essentiële verschil terug tussen ‹dagboek› en ‹toneel›.

Degenen die met zoveel ijver ontdekken moesten dat het boek geen roman was, maar veel meer een autobiografie, hadden natuurlijk bij voorbaat gelijk. Maar ik zou, als het boek een autobiografie *moest zijn* (daargelaten nog de veranderde namen) er eerlijkheidshalve een lijstje bij moeten leggen van alle veranderingen die mijn romanciersstandpunt mij het recht gaf aan te brengen: ik denk hier zowel aan het genoegen van sommige mensen die zich meer dan voldoende verhuld zagen, als aan de boosheid van anderen die mij in een reeks echte gebeurtenissen op een gelogen anecdote betrapten. Als het boek werkelijk volstrekt geen roman was, had ik in deze beide gevallen inderdaad *gelogen*. Dat ik met de grootste gewetensrust kon offeren aan wat ik als ‹superieure waarheid› zou kunnen verdedigen, toont mij aan dat de qualificatie ‹roman› toch weer niet zo onjuist is als de gelijkhebbers het zouden wensen.

Eén curieuze opmerking, van een criticus (die overigens zelf romancier is): wat hij vooral betreurde was dat zoveel materiaal hier zo jammerlijk verkwist was. Hij had blijkbaar het gevoel dat men uit dit ene boek wel zes ‹echte romans› had kunnen maken. En het is precies omdat ik dat *niet* gedaan heb, noch het geprobeerd, noch zelfs erover gedacht, dat ik door ‹mijn› lezers gewaardeerd zou willen worden. Een argument dat weer tegen mijn romancierschap pleit, of dat, juister nog, aangeeft hoe weinig deze hele onderscheiding van roman of niet mij feitelijk kan schelen. Ik zou waarschijnlijk ongeruster zijn als men mij de inferioriteit van andere ‹bastaardvormen› (*Adolphe*, *Havelaar* en *Barnabooth*, het werk van Proust en *Ulysses*, *Les Faux-Monnayeurs* en *Point counter Point* zelfs) had kunnen bewijzen.

Zowel bij de z.g. aardse als de z.g. hemelse (buitenaardse) poëzie, vindt men drie elementen, zonder welke poëzie misschien helemaal niet meer zou bestaan: het muzikale (Poe, Verlaine), het beeldende (zowel de sonore Hérédia als Vestdijk), het mysterieuze (zowel Blake als Mallarmé of Valéry). Dichters die het buiten alle drie deze elementen zouden willen stellen, zien zich verplicht tot goedkopere of voor goedkoper doorgaande middelen hun toevlucht te nemen, als: gedachteninhoud, uiterlijke welsprekendheid (en zelfs rhetoriek), gevoel (en zelfs sentimentaliteit). De voorstanders van deze laatste middelen zijn over het algemeen minder aestheet dan die van de eerste; dit neemt niet weg dat men in bepaalde gevallen uit een harmonie van de drie eerste elementen een onbeduidend gedicht ziet ontstaan en een voortreffelijk gedicht gebaseerd op één van de drie laatste. Maar misschien mag men dan eerst recht van het ‹mirakel der poëzie› spreken.
De poëzie van Greshoff, als geheel gezien kenmerkend tot het aardse soort behorend, vertoont, of men het wil of niet, alle (zes) elementen, terwijl men sommige gedichten (als *De Gevangene*) zelfs tot de ‹buitenaardse› poëzie zou mogen rekenen. En de ‹miskenning› van Greshoff, die bovendien zo groot niet meer is als sommigen beweren, is die van àlle kunstenaars met een uitgesproken karakter: dat zij gemakshalve met één etiket (cerebraal, verdroomd, blijmoedig, of iets anders) door het leven moeten. Dit etiket is wat de katholieke encyclopedie zich verplicht voelt ‹onbetekenend hoewel soms charmant› te vinden, en wat Raymond Brulez op een volmaakt adequate manier (d.w.z. met alle poëzie in de naam zelf) weergaf toen hij Greshoff ‹de krekel bij de haard› noemde. De waarheid vergt meer facetten. Het grote gevaar voor Greshoff is – hoewel veel minder in zijn poëzie dan in zijn proza – de ‹rhetoriek van de directe toon›, zoals A. R. H. het voortreffelijk formuleerde.

The gentle art of making comparisons.
«Als dansers en danseressen geniaal mogen heten, zegt D.,

dan zie ik ook niet in waarom men zou protesteren tegen geniale boksers, toreadors en zelfs koks, tegen Carpentier, Joselito en Vatel. Ik weiger het element ‹ziel› bij een danser gelijk te stellen met dat bij een Nietzsche.»
«Je fout is, zegt H., dat je altijd het onvergelijkbare wilt vergelijken.»
«Als ik zeg Nietzsche tegen Nijinsky laat ik me heel goed begrijpen, als ik zeg Nijinsky tegen Joselito ook. Die mensen maken het zich wel erg gemakkelijk, die, nadat ze alles eerst in categorieën hebben onderscheiden, daarna alleen nog maar willen onderscheiden binnen hun categorieën. Dat Nijinsky een genie is vergeleken bij een danseur mondain lijkt mij geen verpletterend vernuftige constatering.»
«Maar op jouw manier krijgt men zulke gekke combinaties! Ik zie het genie van Nietzsche evenmin de stervende zwaan dansen als ik bij Joselito, die ik in zekere zin wèl zie dansen, de stier in een dans zie veranderen. Of zou de stier... de muziek zijn in dezen?»
«Neen, de stier *vervangt* de muziek. Zowel de muziek als de stier worden van elders aangebracht bij dit soort genieën. Dat is mijn bezwaar. En als je het genot dat de kookkunst geeft, voor de ‹ziel› wilt uitschakelen – ik zou dat niet zomaar durven beweren! – dan blijft de ‹zielsverrukking› die Joselito met een stier aan de toeschouwer geeft toch zeker te vergelijken met alle stervende zwanen?»
Maar H. blijft onwillig, zeggend dat bij een danser die Bach zou dansen, het genie van Bach moet worden meegerekend. Wat D. woedend maakt en overbrengt op voordrachtskunstenaressen.

VI

11 October. Bij het begin van de italiaans-abessijnse oorlog heeft een aantal franse intellectuelen, waarbij natuurlijk alle mensen van rechts, van Maurras tot Claude Farrère, maar waaronder ook een Drieu la Rochelle voorkomt, een manifest uitgevaardigd om Italië bij te staan in dit ‹historische uur›, omdat Italië in dit conflict de blanke man vertegenwoordigt tegenover de zwarte. Men moet wel ieder eergevoel zijn kwijtgeraakt, iedere lafheid met moed zijn gaan verwarren in ideologische verdwazing, en daarbij met een flinke portie aangeboren oneerlijkheid zijn behept, om dergelijke argumenten voor overtuigend aan te zien; en om de cultuur, het blanke ras en soortgelijke slogans te baseren op een schaamteloze overmacht die dank zij nog schaamtelozer oorlogsmiddelen erin slaagt lieden te verslaan, oneindig moediger maar oneindig slechter uitgerust, en door vrouwen en kinderen gehinderd bovendien. Ik dacht dat het een voorrecht was van beroepspolitici om alle ideologie te bevuilen; de ondertekenaars van het manifest bewijzen dat het niet zó eenvoudig is, o neen.
De bijna komische hypocrisie van een koloniserend land als Engeland, dat hier plotseling als zedenmeester optreedt, maakt de Italianen geen haar sympathieker, en onderstreept alleen andere fraaie eigenschappen van het blanke ras. Te kiezen tussen de blanke Italianen, de blanke Engelsen, en de andere blanke marionetten van hun belangen, is een kwestie van politiek, van eigenbelang ook, voor zover men een nieuwe europese oorlog tot elke prijs vermijden wil. De Abessijnen kunnen, ook als zij de laatste blanke in hun land uitmoorden, alle aanspraak laten gelden op moreel recht. De totaal verkochte pers in Frankrijk, betaalde specialisten op ieder ge-

bied, die hun ‹ondervinding› in het spel brengen om tegen de zwarten te getuigen, het hele bedrijf van deze zogenaamde cultuur is zo laag en volmaakt in de verachtelijkheid, dat men iemand die deze zijde kiest zonder aanzien des persoons kan houden voor een rund of een schoelje. Ik geloof niet aan een middenweg. Men mag van een volwassene vergen dat hij de systematische leugens heeft uitgeziekt, waarmee men hem in zijn schooltijd heeft ingeënt.

Men is het, als blanke, aan zijn cultuur juist verplicht enige grove effecten in alle eenvoud te doorzien. *Les hommes d'Etat sont les goujats de l'humanité*, heeft de ‹clerc› Benda ons onlangs herinnerd, en het *Napoléon, bandit qu'un pleutre loue!* van Tailhade blijft als simplistische formule zeer geslaagd. Het is voor de 20e-eeuwer onnodig om met Mussolini te geloven dat hij Caesar, en dat Abessynië Gallië zou zijn. Het gaat hier om concurrentie onder de mode-artikelen van deze tijd: de dictatoren; om iemand die het zijn reputatie verplicht is van de administratie (malgré tout!) in het heroïsme over te gaan, sinds de heroïsche stembanden van de buurman-Führer in zoveel korter tijd zoveel meer schenen te kunnen bereiken.

Een vergelijking van Abessynië met Gallië moge de gecultiveerde blanke ertoe brengen uit te zien naar de figuren die authentiek Ambiorix en Vercingetorix kunnen evenaren – tegen een superieure bewapening, waarbij het overwicht van de romeinse legioenen kinderachtig wordt. Het heroïsme van de zoons en schoonzoon* van de Duce, speciaal uitgezonden om te schitteren in een luchteskader met een zo leugenachtige naam als *la Disperata* onderstreept hiernaast het element KUL; zoals de Duce zelf zijn Caesar-toneel belachelijk zal maken wanneer hij werkelijk naar Adoea vertrekt om daar het monument met de 2 data heilig te verklaren. Maar iedere keer dat men deze man in het filmjournaal op een balkon te zien en te horen krijgt, valt weer op hoè kermisachtig zijn

* Deze draagt de ridicule naam van Galeazzo Ciano di Cortellazzo; men heeft nooit iets beters gevonden in het operette-genre.

krachteffecten zijn, en tot welke graad van botheid hij zich richten moet om zich gespiegeld te zien zoals hij het begeert.

Een hongaars revolutionnair, nu werkeloos te Parijs en goed in de zestig, vroeger strijdgenoot van Bela Kun, wil niet horen van critiek op het communisme van Stalin en verweert zich aldus:
«Ik heb met onpartijdige blikken niet te maken, ik ben niet onpartijdig, ik ben altijd partijdig geweest en ik wil partijdig zijn. Je moet zonodig je ogen en oren en neus dichtstoppen, en niets vóór je zien dan de Idee!»
Hij zei er soms bij: «In mijn jeugd ben ik katholiek geweest». Hij had een goede training achter zich.

Sofka N., vroeger verpleegster in het witte leger van Wrangel, nu emigrante in Parijs, zegt over Rusland sprekend: «Al is het dan van de sovjets, ik zie het toch als mijn Rusland, als een eenheid die ik door niemand zou willen zien aangetast. Als Duitsland Rusland aanviel, zou ik bereid zijn opnieuw als verpleegster mee te gaan, als de roden mij wilden hebben. En ik zou ook niet kunnen verdragen dat bijv. de Kaukasiërs zich vrij vochten! Het past mij dus ook niet om nu tegen Italië te razen».
D. antwoordt: Duitsland is iets anders dan de Kaukasiërs. Je zou moeten kùnnen denken dat de Kaukasiërs gelijk hebben als ze zich vrijvechten.
S.: Ik kan dat juist niet. Rusland is ondeelbaar voor mij.
D.: Je kunt proberen te denken wat waar is.
S.: Dat kan ik ook niet, op deze manier. Wat ben ik? Een christin en een ex-verpleegster. Wat waar is, voor mij, is alleen in het christendom. Rusland is iets van deze aarde.
D.: Als je in het paradijs bent, zal je het dus anders zien?
S.: Als ik in het paradijs ben, wil ik alleen nog maar goed doen. Zieken verplegen.
D.: Er zijn waarschijnlijk geen zieken meer in het paradijs. En als je daar zit, kan je behoorlijk over Rusland denken, omdat Rusland je dan niets meer kan schelen. In het paradijs voel je

alleen maar de hele dag door dat het paradijs ondeelbaar is en je ziet God voorbijkomen, minstens driemaal per dag, als de Tsaar!
S.: Zieken wil ik hebben!
D.: Die krijg je niet, omdat ze er niet zijn. Maar misschien word je eerst in een aanvangsklas van het paradijs gezet om die instincten kwijt te raken; daar mag je dan nog wat fröbelen met hospitaalpoppen.
S.: Italië kan me niet schelen en Abessynië ook niet; ik zou liegen als ik partij koos voor de een of voor de ander. Het enige wat me kan schelen is dat ze Rusland ongemoeid laten. Is het lelijk van mij om zoiets te zeggen?
D.: Het is helaas altijd mooi om iets met overtuiging te zeggen.

Kort overzicht van een joods drama.
Mama P. woont bij haar jongste zoon Bob en diens vrouw Dé (niet joods) in huis; het echtpaar heeft twee kinderen, een meisje van 9 en een jongen van 8. Op een morgen heeft de hele familie een purgans genomen, zij lopen ‹dus› met wat betrokken gezichten door het huis. Opeens wordt het Mama P. te machtig: zij merkt op dat zelfs de kleine Nora haar geen goedenmorgen gezegd heeft en neemt veronal. Het is 9 uur 's morgens.
Om 11 uur wordt de getrouwde dochter Tilly opgebeld door haar (niet-joodse) schoonzuster Dé, en hoort: «Nou, het is zo ver, hoor! mama heeft vergif ingenomen!» Tilly begint door de telefoon te schreeuwen, haakt op voordat Dé verdere berichten heeft kunnen geven, belt onmiddellijk haar oudste broer Dolf op om hem van de dood van mama te beschuldigen en hem uit te schelden. (Dolf is de laatste tijd meer dan onverschillig geweest tegenover ma.) Maar Dolf, in zijn werk opgeschrikt, zegt Tilly dat dit niet te pas komt, dat zij naar de pomp kan lopen en haakt op.
Allen gaan per taxi naar de Bob's, ook Huibert (niet-joodse man van Tilly), die de hele geschiedenis iets voor Zangwill

vindt en bar onaangenaam, maar zich in de grond toch amuseert. Eenmaal iedereen in huis, is er grote drukte om de stervende moeder, die intussen gauw bijkomt. Het dochtertje van Bob, Nora die ook niet gegroet heeft, een snoezig blond kind met zwarte ogen, gaat op in de familiebijeenkomst en vraagt: «Komt oom Bram ook niet?» (Dit is een jongere broer van mama P.)
Later, als ze weer opgeknapt is en met Tilly alleen zit, zegt mama P.: «Wat een drukte toch! ik heb helemaal geen zelfmoord willen plegen, ik heb ze alleen maar wat bang willen maken, omdat niemand mij goeiemorgen gezegd had».
Waarop Tilly weer heel kwaad wordt en tegen haar uitvaart, zeggend dat je je kinderen niet zoiets kunt aandoen.
De familie Bob gaat vrij uit, omdat men het toch niet aan iedereen hoeft te vertellen als men zich purgeert. De grief die het langste nablijft is die van Dolf tegen Tilly, omdat Dolf door dit telefoontje er weer aan herinnerd is dat Tilly altijd de grootste schreeuwlelijk was van de hele familie.

Gesprek over *Anna Karenina*, waarbij aanwezig drie vrouwen: Sofka, russisch, Rosy, joods-frans, Harriet, amerikaanse. Bernard heeft het onderwerp aangeroerd, zeggend: «Ik heb het net weer eens herlezen, het is tòch iets bijzonders. Bij het eerste kwart denk je dat je eigenlijk je tijd zit te verdoen met een realistische roman als een andere. Je vraagt je af wat het lot van een mondaine als Anna je eigenlijk kan schelen, je vindt het rhythme traag en zomeer; maar opeens merk je dat er veel meer gebeurt dan je denkt, dat het misschien juist het grootste genie is om het ‹gewone› leven zo te grijpen, zo eenvoudig met de betekenissen van dood, liefde en menszijn te confronteren. De stijl van Tolstoï is sober bij het droge af, dus eerst langzamerhand...»
Sofka, met haar keelstem: «Neen, dat komt door de vertaling! In het russisch is de stijl van Tolstoï nooit droog, maar juist zinnelijk: een rangschikking van woorden om te *eten*. En o! wat kèn je als russische al de personages! Tenminste, als je

tot het oude regime behoord hebt. Tolstoï had allerlei critiek op de russische aristocratie en tegelijk was hij er dol op.
Bernard: Maar in Sovjet-Rusland wordt tegenwoordig niemand zo gelezen als hij; dus wat dat betreft... En juist *Anna Karenina* wordt verslonden door de sovjet-vrouwen.
Sofka: O, Anna! Zóiets charmants! Wat heb ik als meisje van haar gehouden! Ik heb *precies* geweten hoe ze eruit zag, en dan die liefde van haar voor Wronsky, die liefde die tot alles bereid is, die alles in haar releveert...
Ik: Die Wronsky is een wonderlijk personage. Hij heeft, als je het boek nog niet gelezen hebt, de reputatie van een groot verleider te zijn, en als je hem daarop controleert, merk je dat het eigenlijk een gentleman every inch is, en een gemartelde minnaar. Hij leeft met deze vrouw helemaal alsof hij haar man was; hij schiet zich voor haar door het lijf, hij offert zijn carrière voor haar op, hij wordt door haar gekweld omdat *zij* bang is dat alles verkeerd moet lopen en omdat *zij* de vlucht naar voren neemt en hun verhouding bederft, en hij verdraagt alles bijna zonder ongeduld.
Sofka: O ja, het is een aardige man. Het *is* een echte gentleman, de superieure garde-officier. Je kunt als vrouw begrijpen dat Anna van hem ging houden. En dan die afschuwelijke Karenin daartegenover: zoals je die ook ziet, met zijn uitstaande oren!
Bernard: En Wronsky met zijn witte tanden. Al die onopvallende trekjes zijn bij Tolstoï altijd zeer gepremediteerd aangebracht: de man met erge witte tanden *is* een bepaald soort man, hééft een bepaald soort optreden.
Ik: En zoals Tolstoï in de grond toch het land aan hem heeft en hem telkens een hak zet, juist als hij zich beijvert om het personage te geven wat het toekomt. Het is eigenlijk erg vermakelijk, de mensen die werkelijk in de objectiviteit van Tolstoï geloven. Hij maakt deze Wronsky af op de race: 's mans banaliteit die er zich zo briljant in uitleeft; hij geeft hem een klein, oppervlakkig schildertalentje, om hem er in het geniep om te honen; hij maakt hem voor je erop verdacht

bent schatrijk, geeft hem een verrukkelijk landgoed en wat een mens maar hebben wil, en... zorgt er meteen voor dat hij hem kan verachten om het snobisme van de engelse stijl waarin hij hem alles laat inrichten. De man van de race verloochent zich nooit en Tolstoï schijnt te zeggen: ‹Hij doet heus wat hij kan, het *is* een nette jongen›. Terwijl als hij Levin opvoert...

Rosy (fel): Levin, bah! wat een vervelend heer. En dat nare kind Kitty, waar hij mee trouwt, precies de vrouw die hij hebben moest, de vrouw die geschapen is om kinderen te maken.

Sofka: Gelukkig dat je hem ook niet kunt uitstaan; geen enkele vrouw, geloof ik. En Tolstoï is zó gelukkig met hem; dat is hij nu zelf. Toch is die ene scène wel aardig, als hij jaloers wordt op die onbeduidende stadsjonker die Kitty een beetje het hof maakt, en als hij hem met al zijn bagage op een hoop hooi in een tarantas laat wegrijden. Daar heb ik toch wel erg om moeten lachen.

Harriet: Werkelijk? Om die gek die jaloers werd terwijl zijn vrouw nog wel zwanger was? Ik heb nooit zoiets ergerlijks gelezen. En dan die flirt met God, het hele boek door. En die eindeloze praatjes over de landbouw, en die flauwe historie aan het eind, als hij opeens vlak bij God komt omdat zijn vrouw en kind niet door de bliksem zijn getroffen. Waarom eindigt het boek dáárop? Waarom moesten we die Levin weer krijgen, terwijl het met de dood van Anna afgelopen had moeten zijn? Alles over Anna, als zij voelt dat zij het bederft en het toch niet laten kan, is meesterlijk.

Bernard: Geen enkel russisch auteur durft op zoiets eindigen. Ik moet zeggen dat ik dit erg waardeer, deze angst voor alle trucage. En het is toch een feit dat je verplicht bent, of je het wilt of niet, om alle personages te zien zoals Tolstoï ze wenst voor te stellen.

Rosy: Hij heeft er mij toch niet toe kunnen brengen om zijn Levin te zien zoals hij dat zou willen. Ik zou van die man gevlùcht zijn, ook van zijn manier van... liefhebben. Geef mij dan maar de verachte Wronsky. Jij, Harriet?

Harriet: O ja, als het bepaald tussen die twee moest gaan, dan zeker ook Wronsky. En Sofka?
Sofka: O, Wronsky! Wronsky! Ik vind Levin soms wel grappig zoals Tolstoï hem beschrijft, maar voor niets ter wereld...
Rosy: En als je er nog over twijfelen kon, hoef je *De Kreutzer sonate* maar in te zien.
Ik: Die toch een uitstekende novelle is.
Bernard: Geschreven door een gek. Door een volslagen maniak. Trouwens, als je de dagboeken van graaf en gravin Tolstoï naast elkaar legt, is de verklaring niet zo moeilijk. Zij *is* de enige vrouw voor hem geweest, en hij de enige man voor haar, maar dat geeft dan ook *Kreutzer sonates.*
Rosy: En Levins! En Kitty's! De sovjet-vrouwen hebben gelijk dat ze dat boek lezen. Ze kunnen dan overdenken hoe afschuwelijk het was: een maatschappij waarin een verhouding als die tussen Anna en Wronsky moèst mislukken...
Sofka: O, die Karenin! Dat hij het hart had om zijn zoontje van zijn moeder af te houden! Zoals ik hem gehaat heb toen ik die scène las van Anna's laatste ontmoeting met dat kereltje...
Rosy: ...maar ze mogen er tegelijk trots op zijn dat ze in een wereld leven waarin verhoudingen als die van Levin en Kitty óók tot de onmogelijkheden behoren!
Harriet: Ik heb nooit begrepen waarom Anna niet houdt van het kind dat zij met Wronsky heeft. Dàt had haar toch kunnen redden.
Rosy: Ja, mij leek het ook erg onjuist. Een vrouw houdt altijd meer van het kind dat zij heeft met de man van wie zij houdt; en hier is het juist het tegendeel.
Sofka: Bij een russische vrouw is het mógelijk dat zij door wroeging tegenover het eerste kind niet van het tweede houden kan. Maar inderdaad...
Bernard: De monomanie van Tolstoï weer, als je het mij vraagt.
Enz. Zou dit gesprek van 1935 véél verschillen van een toen het boek pas verschenen was? Zoiets zegt meer voor een schrijver dan elk aesthetisch rapport.

Ik heb nooit begrepen waarom M. t. B., zo polemisch aangelegd en dus uiteraard steeds erop uit om de ene waarde te bestrijden met de andere, daarnaast en op het paradoxale af zijn eigen meningen wenst te ontkrachten, door steeds weer te zeggen dat er eigenlijk geen hiërarchie is, dat alles op eigenbelang neerkomt, dat men niets werkelijk bewijzen kan, dat de geest altijd weerloos blijft tegen de brute kracht, dat een intellectueel te zijn niets betekent, dat het relatieve toch de laatste waarheid schijnt, enz. Ik dacht dat men dit voor eens en voor al kon vaststellen, en tegelijk dat er *niets* mee te beginnen valt.

A. M., communist, verwijt mij evenals M. t. B. mijn hiërarchische neigingen, maar zegt erbij: «En alle morele hiërarchie, helaas, streeft naar een maatschappelijke dito». «Ook als dit zo was, meen ik, valt er toch niet aan te ontkomen. Iedereen is van 's morgens tot 's avonds bezig met het naleven van *zijn* hiërarchie, door het onontkoombare feit dat hij het ene verkiest boven het andere».

«Op precies dezelfde manier, zegt M., kan je ook beweren dat de maatschappelijke hiërarchie onontkoombaar is.»

«Zoù het onmogelijk zijn, overweeg ik, dat iemand daaraan ontsnapt? Zelfs in de kapitalistische maatschappij: iemand die niets heeft, een landloper bijv.?»

«Een landloper zit per definitie in de gevangenis, dat weet je.»

«Maar waarom? Als de man niets nodig heeft; als hij leeft van sprinkhanen...»

«Van sprinkhanen? Dan zat hij er des te gauwer. Men zou gauw genoeg bewezen hebben dat hij zijn sprinkhanen van andermans terreinen haalde.»

«Maar als hij dan wèl iets bezat: een hutje met net genoeg grond er omheen voor eigen sprinkhanen?»

«Wat? Ik begin te geloven dat het eigenlijk een kleine rentenier is, je landloper-met-sprinkhanen! En dan nog, kom: zou hij sprinkhanen eten en niet in de gevangenis zitten? Dat zou mij sterk verwonderen.»

Het moeten kiezen tussen communisten en fascisten doet mij steeds meer denken aan de indianenboeken waarin de blanke jager zich verbroedert met de Comanchen of met de Apachen. In het eerste geval heten de Apachen de bloeddorstige, roofziekste, enz. stam te zijn en de Comanchen de edelsten onder de roodhuiden, in het tweede geval is het precies andersom.
Het gaat voor mij steeds minder om de oppositie communisme-fascisme, als om het onderscheid massamens en niet-massamens.
Strijden tegen een bepaalde orde, in de oppositie zijn, betekent: *soldaat* zijn. Als men overwonnen heeft en de nieuwe orde is ingesteld, moet men (ware het voor het ‹heil van de mensheid›) deze nieuwe orde bewaren tegen alle mogelijke ontevredenen, andersdenkenden, enz.; dat wil zeggen: men houdt op soldaat te zijn om *politie-agent* te worden.
Ik spreek nu nog niet van de noodzakelijkheid om – altijd tot heil van het een of ander – gewezen strijdkameraden op te ruimen, zoals nog nooit *niet* gebeurd is, en al blijft men zodoende bijzonder trouw aan de leer. Deze manier van soldaat en politie-agent tegelijk zijn, heet: verantwoordelijkheid op zich nemen. En natuurlijk, als men dat alles een beetje te rot vindt, is men een gemene, laffe intellectueel.
Máár (*da capo*): men màg, men kàn zich toch niet afzonderen! Denk je in: als iedereen dat deed, waar moest het heen met de wereld?
Ik denk me in: als iedereen dat deed, zou ik collectivist worden. Want ik zou het dan zijn in mijn eentje, wat mij de verrukkelijkste manier lijkt voor zoiets.

November 1935. N., uitgeweken Italiaan, is niet alleen tegen de oorlog in iedere vorm, maar tegen de rooftocht van Mussolini op abessijns gebied, die voor hem elke grootheid mist, vergeleken zelfs bij rooftochten als die van Cortez. Ik zeg hem dat Jan Pietersz. Coen een nog genialer rover was dan Cortez, als men let op de *middelen* alleen, en niet op

de pittoreske details van de verovering van Mexico, op wat ‹groot› is in de zin van de *Ilias*. Zijn klassieke opvoeding komt direct in opstand, en hij weigert aan te nemen dat men met de rovers van Cortez een *Ilias* zou kunnen maken, want de helden van de *Ilias* waren zoveel edeler. Inplaats van te zeggen dat ik op deze manier alleen maar het verschil tussen Cortez en Coen tracht aan te geven, zeg ik dat de *Ilias* mij altijd verveeld heeft, dat het een eindeloze militaire historie is, met tenslotte niets anders erin dan lanssteken en zwaardhouwen en dat ik weinig voel voor de edele gebaren van een vechtdier als Achilles.

«Dáár gaat het niet om», zegt hij. «Waarom dan? alleen om de poëzie?» «Om alles bij elkaar; men kan van helden als Achilles niet iets anders maken dan wat Homerus van hen gemaakt heeft; men kàn er geen andere kijk op hebben, want men heeft geen andere gegevens, dan die van Homerus.» «Als ik de gegevens van Homerus au sérieux zou moeten nemen liep het helemaal mis. Een held die iedereen doodslaat omdat hij zelf onkwetsbaar is vind ik getruqueerd als held.» «Zie je! als je zoiets zegt, wil je alleen maar lachen. Wat ernstig blijft is het lot van Achilles. Hij wist immers dat hij sterven zou als hij Hector gedood had, en toch deed hij het.» «Goed; dus zijn waarde is niet die van held, maar van fatale figuur. Ondanks de eigenaardigheden van het griekse noodlot, moet deze sabreur dus eigenlijk bewonderd worden in de trant van Christus, die als God de Zoon ook het noodlot aanvaardde van aan het kruis te sterven als hij het mensdom gered had?» «Dat is toch al te kras! Ten eerste heeft het griekse noodlot niets uitstaande met het christendom, en ten tweede is het bewonderenswaardige van Achilles juist dat hij helemaal niet de dood aanvaardde om mensen te redden, maar om te zijn die hij was.» «Neem me niet kwalijk, maar als we nu eenmaal deze wonderwereld geloven, dan lijkt het toch beter het mensdom te redden dan een bruut te zijn die gewoon niet anders kan zijn dan dàt. Een sabreur als Murat zou ook een zekere dood aanvaard hebben, om zijn vechtnatuur

uit te leven. Voeg daarbij dat het in al deze militaire kringen voor een krijgsman eigenlijk vernederend was om anders dan in de strijd te sterven...»

«Neen, zei N., de vergelijking ging weer niet op, tòch bleef Achilles bewonderenswaardig om alles, om de conceptie van Homerus, om de betekenis van de griekse krijgsman, enz.».

«Het zal wel zo zijn, geef ik toe, maar ik probeer voor mijzelf vast te stellen waarom ook dit alles vóor ons lelijk zou moèten zijn. Wij vinden allebei de oorlog verfoeilijk; altijd. Wij vonden laatst die aanhaling uit Barbusse zo goed, dat het een misdaad zou zijn de schoonheden van de oorlog te bezingen, zelfs als de oorlog die had». «Jawel, maar een gedicht over de oorlog is iets anders dan de oorlog zelf.» «Helaas ja! en daar zit onze lafheid. Wij willen ons exciteren met bedrukt papier over dingen die wij in werkelijkheid zouden verafschuwen, en zodoende laten wij ons ongemerkt toch afbrengen van het juiste denken.» «Neen, want het juiste denken zegt ons juist dat een gedicht over de oorlog iets anders *is* dan oorlog; zoals de poëzie trouwens altijd iets anders is dan wat ze bezingt. En alle literatuur zelfs.» «Dus het is de leugen die mooi is?» «Natuurlijk.» «En uit deze mooie leugens bestaat de hele cultuur?» «Ontegenzeglijk; de cultuur *is* leugen, *is* hypocrisie; is de waarheid die alleen bestaat als men voor de werkelijkheid de ogen sluit.»

«Wat een pest! Maar om terug te komen tot ons punt van uitgang: je vindt dus dat de oorlog van Homerus edeler is dan die van Cortez, afgescheiden zelfs van de poëzie?» «Ja, want het motief is edeler. Cortez blijft met Mussolini te vergelijken, de *Ilias* niet: het gaat daar niet om roven van land.» «Neen, het gaat om het terughalen van een vrouw die geschaakt is omdat ze 't wel wilde. Dat is dan toch eigenlijk de akeligste mannenmoraal, en iedere vrouw van nu zou kunnen protesteren: die Helena werd als onverantwoordelijk, als ‹ding› beschouwd. En het sop was toch werkelijk de kool niet waard: zóveel lijken voor zùlke opvattingen van eer! Ik spreek altijd weer vanuit òns standpunt en zonder rekening te houden

natuurlijk met ‹fataliteit› of ‹aanleiding tot grootse daden plus poëzie›. Die beide dingen kan je trouwens ook aanroepen bij Cortez; de God van Montezuma was misschien even verstoord als Zeus. En zelfs het roven van land kan immers worden goedgepraat. Wat blijft er van òns standpunt over in dit alles?» «Ik vrees van niets. Want als men werkelijk op dit standpunt bleef staan, zou men zich moeten afsluiten voor *alles* wat niet moreel is; d.w.z. dat men eerst met recht afstand zou doen van de cultuur!»

A. C., deskundige in griekse aangelegenheden, het vorige gesprek horend, lacht en zegt: «De oorlog van Troje was wel degelijk een ‹marxistische› oorlog, en de Achaeërs met stevige scheenplaat een bandietenbende van het fraaiste soort. Nadat deze ‹blonde krijgers› (daar heb je ze al!) uit het noorden in Hellas waren afgezakt en alles van het zoveel beschaafder volk van Kreta hadden afgekeken, hebben zij eerst deze Kretenzers overvallen en beroofd; daarna, omdat het land hun te klein werd, zijn zij met de ook daar geleerde scheepvaart (eerst waren zij lang niet op hun gemak met het water- alle kusten gaan afstropen. Tweemaal uit Egypte teruggesla) gen, gaven zij het op om nieuwe wegen te vinden naar het zuiden, en zo richtten zij zich naar het noorden, waar Troje een rijke havenstad was. Daar heb je de historische waarheid van de *Ilias!* Geschaakte vrouwen waren toen al een oud verhaal, je kunt dat bij Herodotus nalezen op de eerste bladzijden; en ook de zeer gezonde opvatting van de Perzen, die het werkelijk overdreven vonden om zoveel moeite te maken voor een vrouw die zonder haar medewerking toch zeker niet geschaakt was. Dus...»

Ik kan mij een fascist voorstellen, een getrapte ‹burger›, die zeggen zou: «De communisten hebben nu bijna 90 jaar klassebewustzijn en klassenstrijd gepredikt; welnu, hier is òns klassebewustzijn en wij geven van onze kant de klassenstrijd die ze willen. Waar klagen ze over? Hebben wij geen gelijk?»

Het eerste ogenblik is men geneigd te zeggen: «Ja». Na éven verder doordenken kan men met de grootste rust antwoorden: «Neen».
«Dus u zou willen dat *wij* ons lieten verliezen?»
«Jullie, *ja*.»

In een klein russisch restaurant in Auteuil vroeg N. mij opeens, à bout portant:
«En wie is je liefste filmactrice?»
«Ik heb er geen.»
«Zie je wel: het is weer je houding van afweer!»
Inderdaad, dit is geen ontdekking. Ik heb de behoefte te werken met mijn rangorde en met enige consequentie te kiezen tussen de dingen waarvan ik houd en die mij tegenstaan. J. E. schreef, naar aanleiding van mijn opvattingen over toneel, over mijn ‹onlustgevoelens›; als hij daarmee zeggen wilde dat ik geen lust vind in de collectieve en vulgariserende geneugten van het theater, had hij geen beter woord kunnen vinden. Een heer in *De Telegraaf* (vermoedelijk de vertoneelde W. B.) meende een spitse opmerking te plaatsen toen hij schreef dat ik alleen belang stelde in de tekst van een toneelstuk (ongetwijfeld waar bij Shakespeare!) en niet in de ‹levende opvoering› (de opvoering is levend, voor dit soort geesten, de tekst natuurlijk dood). De levende opvoering zou mij wellicht meer interesseren wanneer de realiteit van de spelers (van de kwibus die Hamlet voorstelt en de malloot als Lady Macbeth) wat minder levend voor mij was. Maar om de zoveel tijd ga ik naar een toneelstuk om te zien of ik geen ongelijk heb, zoals ik soms met de beste bedoelingen mijn oordeel weer eens toets aan een roman van een van onze damesauteurs. Helaas, ik vind mijn gelijk altijd sterker terug dan mij lief is, en het gesprek met N. had plaats enige dagen na het zien van een toneelstuk over Elizabeth en Essex.
Maar de film is – in principe althans – iets heel anders. Om N. tegemoet te komen ga ik dus zoeken naar filmactrices die mij lief kunnen zijn geweest. Op mijn 13e was ik smoorver-

liefd op een filmactrice die men in Pathé-Color-films te zien kreeg als *Sterker dan de Haat* en *De Koning der Lucht:* Gabrielle Robinne, nu nog actrice van de Comédie Française. ‹Ze is zo dom als ze mooi is›, zegt men, maar van mooi gesproken, zij is – zij was althans – heel wat mooier dan alle Garbo's, en dan, ik vraag de niet-domheid van de anderen van dichtbij te zien. Vóór ik Robinne zag was het mij opgevallen dat alle vrouwen op de film uitstekende jukbeenderen hadden en ingevallen wangen; mijn verliefdheid toen deze bij haar ontbraken was dus zeer verklaarbaar. N. neemt geen genoegen met deze jeugdhistorie en eist althans andere ‹mogelijkheden›: ik noem Dorothea Wieck, vóór zij in Amerika bedorven werd, en een italiaanse die men nu niet meer ziet (een smal bruin gezicht met donkere kringen onder de ogen en een opeens alles verjongende glimlach), Maria Jacobini. Dit laatste is een raakschot, want het blijkt zijn bioscoopliefde te zijn geweest toen *hij* in Italië een kleine jongen was. Comme on se rencontre! En het malste is nog dat hij, oud-filmkenner (wat ik nooit was), op het ogenblik, evenals ik, het liefst van alles naar gangsterfilms gaat.

«Malraux, zegt hij, beweert, dat er één kunstenaar is, die in de burgermaatschappij door iedereen bewonderd kan worden: Charlie Chaplin. ‹Wij kunnen ons alleen nog maar verenigen om bitter om onszelf te lachen›.»

«Grappig, maar voor mij onwaar. Ik heb, vreemd genoeg, nooit kunnen voelen voor deze symbolische en overschatte komiek: zowel zijn plunje als zijn paardenglimlach hebben mij altijd tegengestaan, en ik heb kunnen lachen noch huilen om zijn ‹inhoud›.»

«Maar dit is weer een vooroordeel! Chaplin *is* soms toch prachtig?»

«De enige film die ik werkelijk goed vond van hem, was degeen waarin hij zelf niet optrad: *A Woman of Paris.*»

«En dat is ook de enige film waar je van gehouden hebt?»

«O neen. Als je het zo stelt wordt het anders. Ik heb soms een film gezien die mij verrukte, om ik weet niet wat voor lagere

instincten. Ik vond bijv. de eerste grote film van Ramon Novarro, *Scaramouche*, erg geslaagd; ten eerste omdat het boeiend was, ten tweede omdat ik mij verbeeldde dat men met die jeune premier, onder goede handen, een behoorlijke Fabrice del Dongo zou kunnen maken. Maar dit was toch niet het ware. Het ware, dat zijn twee films die waarschijnlijk niemand kent. De eerste heb ik gezien onder een titel als *De Tragische Tango*, meen ik: met Ricardo Cortez en Bébé Daniels. Het verhaal is zo: een jonge Zuid-Amerikaan is verloofd met een meisje dat voor haar opvoeding naar Europa is. Zij komt terug en aan boord gaat zij houden van een Noord-Amerikaan. Als zij weer thuis is, verbreekt zij dus haar verloving, maar de Zuid-Amerikaan zegt dat hij zich toch als haar verloofde beschouwt. Hij bespiedt haar, volgt haar, wil niet dat zij zonder hem uitgaat, dwingt haar met hem alleen te dansen en danst zó met haar, dat zij geen lonkjes kan geven aan anderen, wat zij voortdurend probeert. Heel boeiend allemaal, en het eindigt er natuurlijk mee, dat hij iemand doodslaat tegen wie zij toch gelonkt heeft, de zoon van een senator. Men wil hem arresteren en op dat ogenblik komt ook de Noord-Amerikaan aangezet; het meisje wordt bang dat de Zuid-Amerikaan hem ook dood zal slaan en zegt dat zij nu gauw zijn vrouw worden wil. Zij vluchten, en de Noord-Amerikaan, verwoed edel, neemt hun plaats in binnen het belegerde huis. Maar onderweg zegt zij aan de Zuid-Amerikaan dat zij hem haat. Hij rent dan terug, klimt het huis weer binnen (van de achterkant) en staat neus aan neus met de Noord-Amerikaan. Je denkt natuurlijk even dat hij hem zal doodslaan. Maar neen, hij zegt: «Ik heb gezworen dat geen man tussen haar en mij zou komen, maar uw moed en edelmoedigheid hebben mij getroffen, señor. Alleen – en hij gaat dan naar de deur – er zal niet gezegd worden dat in moed en edelmoedigheid, Juan Martin van Alcorta de mindere is geweest van wie dan ook!» En terwijl hij dat zegt tipt Ricardo Cortez zijn mantel over zijn schouder en heeft een prachtige espagnolistische glimlach. Dat is een onvergetelijk moment

voor mij geweest! En dan loopt hij natuurlijk naar buiten en de vader van de gedode jongen knalt hem op de stoep neer.»
Ik heb het blijkbaar niet mooi genoeg verteld, want N. glimlacht, maar met een toegeeflijkheid als tegenover kinderen en gekken. Alleen, nu hij mij hierop gebracht heeft, spaar ik hem ook niets meer.
«De andere film heette *Romance of Rio Grande;* met Warner Baxter en Mona Maris. Deze Mona had heel goed kunnen worden, zij was veel lelijker dan een Dolores del Rio en heel wat aardiger. Maar in een volgende film speelde zij met een tenor en er is niets van overgebleven. Hierin was ze verrukkelijk...»
«Zie je wel dat je voor filmactrices voelen kunt!»
«...want ze zingt een liedje, zo mooi als ik zelden heb gehoord. Zij is het wilde meisje op een haciënda en op een dag rijdt zij hard de pampa's op, en wat ziet zij? een gewonde man die nog net aan zijn paard bungelt. Deze man is een jong ingenieur, die zich een paar uur tevoren door een bende rovers, meen ik, heeft heengeslagen. Zij brengt hem thuis, wordt opeens een zorgvolle vrouw, legt hem in bed, en dan komt weer het onvergetelijke moment: een paar dagen later komt hij bij, je ziet hem in bed liggen, met een stoppelbaard natuurlijk, en de heerlijkste muziek van vrouwenstem met gitaar dringt tot hem door, omringt hem. Zijn ogen gaan zoeken, en je ziet dan de hele kamer om hem heen draaien, tot hij gevonden heeft: zij zit dan voor het venster, in dezelfde kamer, ja, en accompagneert zichzelf bij haar lied. Het is geen ironie als ik het je zo vertel, ik ben er nòg weg van; dàt vond ik nu echt heerlijk en onovertrefbaar. En als het niet in zó'n film was geweest, had ik het misschien verfoeid. Hoe moet je zoiets nu uitleggen aan bewonderaars van Eisenstein en Chaplin en God-weet-wie; zulke mensen zijn *hier* toch te dom voor?»
N. is teleurgesteld. Hij mompelt iets van ‹toevallige ontmoetingen›, van ‹instincten inderdaad›, en wijdt grote aandacht aan zijn dessert. Ik denk aan een nauwkeurige onder-

scheiding van Benda tussen wat *sympathie* is en wat *aesthetiek* in onze verhouding tot alle kunst, en in het bijzonder die van opvoeringen. Maar ik weet dat ik erg vermoeiend ben als ik deze heerlijkheden navertel. Door welke lage betovering werkt mijn sympathie voor een mijnheer Ricardo Cortez en een juffrouw Mona Maris, zozeer dat ik aan aesthetische gevoelens niet eens toekom, en dit terwijl èn mijn aesthetiek èn mijn sympathie ongeveer al hun collega's verwerpen? Omdat zij deze scènes voor mij *waar* hebben gemaakt? Och kom. Omdat het mengsel waaruit die scènes bestaan voor mij ‹poëzie› is, – die van ‹wensdromen› altijd? Misschien.

Het grootste plezier dat het leven oplevert is wellicht nog: te verkeren met beschaafde, vrije, intelligente mensen, ieder met een eigen stokpaardje, maar ieder geneigd om andere stokpaardjes te zien berijden. En toch, na enige tijd van een zo ‹levengevend› samenzijn, begint men naar de rust van een achterland te verlangen. Niet als naar een ontspanning. Als naar een beter plezier.

VII

Le Roselier, Bretagne. In verscheidene verhalen van Tolstoï, *Sebastopol* bijv., vindt men een ‹socialistisch realisme› gebaseerd op een ‹romantische materie›, om alle sovjet-schrijvers jaloers te maken. Weinig dingen op dit terrein zijn zo aangrijpend als de passage in *Sebastopol Mei 1855*, waarin de twee officieren Praskoechin en Michaïlov op de grond liggen te wachten tot de bom naast hen ontploffen zal en waarin Tolstoï beschrijft wat er in hen omgaat. De eerste, die denkt dat hij niet geraakt is, wordt gedood; de tweede, die denkt dat hij dood is, is maar licht gekwetst. De dood van Praskoechin is een onovertrefbaar meesterstuk; op zichzelf niet minder dan de gedachten van de gewonde prins Andreï in *Oorlog en Vrede*. Na dit stuk gaat men verwachten dat Tolstoï al zijn officieren zal gaan afmaken, met veel kunst en ieder naar eigen trant, als verschillende stieren door een gevarieerde matador.

In *Sebastopol Augustus 1855* volgt men de twee broers Kozeltzov met de zekerheid van hun einde, en men wordt niet teleurgesteld. Maar na de uitvoerige ontleding van de dood van Praskoechin kon Tolstoï hier volstaan met eenvoudiger suggestiemiddelen: de dood van Kozeltzov Sr is vooral roerend doordat het is alsof hij er zelf niets van kan waarnemen, en Kozeltzov Jr – die, evenals de junker Pesth in de vorige novelle, hoofdzakelijk dient om de gevoelens van een beginneling in het strijdgewoel te registreren – sterft decoratief en in drie woorden, is opeens ‹een langwerpige vorm in een kapotjas›, waargenomen door een ander.

Sebastopol is sterker en realistischer dan de beroemde slag van Waterloo in *La Chartreuse de Parme*, 1e omdat men niet het

gevoel heeft dat Tolstoï truqueert, terwijl men bij Stendhal kan zeggen dat Fabrice wel een erg kalm stukje Waterloo heeft meegemaakt, 2e omdat het hele romantische element van de jonge Fabrice hier ontbreekt (Pesth en Kozeltzov Jr laten zich uitstekend met hem vergelijken). De episode als Fabrice de vluchtende huzaren wil beletten de brug over te rijden, behoort niet meer tot de slag van Waterloo maar tot het psychologisch portret van Fabrice zelf. Overigens geeft Tolstoï zelf toe dat hij van Stendhal heeft geleerd. Aardiger is dat een even lucide (realistische) beschrijving van oorlog voorkomt bij de romanticus Lermontov, in het gedicht *De Valerik* (*Brief aan Varvara Lopoeckina*), geschreven bijna gelijktijdig met Stendhal: de *Chartreuse* is van 1839, de *Valerik* van 1840.

Hoezeer een ‹literaire opvoeding› dienen kan om de eenvoud – om, als men wil, de *waarheid* – te begrijpen, heb ik aan den lijve ondervonden, ik die op mijn 18e nog Tolstoï's *Oorlog en Vrede* flauw en saai vond naast *1812* van Rellstab; die *De Kozakken* ongemeen vervelend vond omdat er niet genoeg in ‹gebeurde› (niet zoveel als de titel scheen te beloven); die ongetwijfeld *Sebastopol* onbeduidend zou hebben gevonden, als ik het toen ontmoet had, naast het gelijknamige werk in 4 delen van de z.g. Sir John Redclyffe (ik weet niet of ik de naam nog goed spel). Feitelijk werd iedere napoleontische oorlogsroman, of oorlogsroman tout court, in die tijd voor mij bepaald door het meesterwerk van Conan Doyle: *Exploits of Brigadier Gérard.* (Dat deze visie eenvoudig die van Marbot was, bijgekleurd met wat engelse humor, wist ik toen niet.)

28 November. Een Hollandsch Drama uitgelezen, en nog geheel onder de indruk ervan. Het is ongetwijfeld het zwartste boek dat Van Schendel heeft geschreven, maar in stijl, bouw, sfeer, een van zijn volmaaktste; misschien niet aangrijpender, maar beklemmender, boeiender dan *De Water-*

man. Ik heb *De Waterman* bij 2 à 3 hoofdstukken per dag kunnen lezen, in een bepaalde tijd waarin deze lectuur een heilzame uitwerking op mij had; ik had hetzelfde willen doen met *Een Hollandsch Drama*, maar het liet zich niet zo behandelen; het drukte op de borst maar wilde achter elkaar uitgelezen worden. Onder de 3 latere meesterwerken van Van Schendel is *Het Fregatschip* voor mijn gevoel het zwakste. Er is iets opmerkelijks in de laatste ‹evolutie› van deze grootmeester van het nederlandse proza: *Het Fregatschip* was de roman van een schip, *De Waterman* de roman van de hollandse rivieren, *Een Hollandsch Drama* die van een huis.

Ter Braak heeft in zijn artikel erover uitstekend het noodlotskarakter aangegeven van dit boek: alleen, dit is het christelijk noodlot, tot in ieder onderdeel anders dan het ‹antieke›. En toch, zelfs het antieke koor ontbreekt hier niet: de altijd aanwezige buren. Ieder hoofdstuk van dit boek is geslaagd; de kinderjaren van Floris precies even goed en even ontroerend als de laatste stappen van zijn ondergang. Zowel Gerbrand als Floris zijn hoofdfiguren in het oeuvre van Van Schendel, maar Wijntje, Jans, Stien, Frans, alle mindere figuren zijn volmaakt. Ik ken in de hollandse literatuur maar één boek dat, hoewel totaal verschillend in gevoelswereld en opzet, even beklemmend is, het 3e deel van Couperus' *Kleine Zielen;* maar *Een Hollandsch Drama* heeft een ‹historischer› betekenis; Couperus is Den Haag, dit is bijna ‹heel Holland›. En men zou dit moeten aanstippen: in deze tijd waarin alle critici roepen om boeken die ‹sociologisch verantwoord› zullen zijn, zodat iedereen zich toelegt op de bestudering van de een of andere stof voor zijn middelmatige reportage, is Van Schendel met de grootste rust erin geslaagd om, met zuiver-artistieke middelen, een wereld op te roepen die ook ‹sociologisch› eersterangs mag worden genoemd. Dit is Holland op een haast onverdiende manier voor Holland. De echte hollandse lezer zal dit boek lezen en het naar of mooi vinden of de twee tegelijk, en er mijlen van af zijn om te beseffen wat

voor cadeau hier aan de specifiek-hollandse literatuur werd gedaan *; de z.g. betere lezer is iemand die waarschijnlijk al beseft dat het behoort tot het betere soort (Aart van der Leeuw bijv.) zonder te zien dat het van een intensiteit en een beheersing is, een concentratie en een compleetheid, zoals niemand het Van Schendel nadoet in ons land.

Vooral achteraf beschouwd, wekt het boek de grootste bewondering voor zijn ‹verborgen compositie›, voor de manier waarop overal details werden aangebracht die elders hun uitwerking hebben, hun echo of hun tegenzang. Het is of het noodlot zich tot met al deze kleine bijzonderheden bemoeid heeft; en zo weinig heeft de lezer het gevoel dat de schrijver het zo gearrangeerd heeft, dat het is of de schrijver zelf blindelings aan het noodlot gehoorzaamt.

Van Schendel heeft bovendien 100 % het standpunt ingenomen van de schrijver die zijn personages niet beoordeelt: men kan zich even goed voorstellen dat hij heel deze mikmak van overdreven christelijk schuldbesef afschuwelijk benepen en abject vindt als groot. Het waarschijnlijkste is allebei: de manier althans waarop hij met dit drama afrekent, zijn *stijl* in de ware betekenis, is zo, dat zelfs de meest onchristelijke lezers (waartoe ik mij vlei te behoren) de grootheid erkennen moeten die zelfs in deze christelijke onderwereld heersen kan. Wat een rechtschapenheid tot in het absurde, wat een krachtverspilling in het deugdzame, met als enig gevolg het onontkoombare omslaan van al wat goed leek in zijn tegendeel! Het is het enige boek van Van Schendel waarin hij iets met Dostojevsky gemeen heeft, die hij wellicht verfoeien zal **.

* Men leze het stuk van R. Blijstra in het *Critisch Bulletin;* voor hem is *Een Hollandsch Drama* een boek dat iedere hollandse schrijfster had kunnen maken: precies het imbecielste wat men ervan zeggen kan.

** Neen, zegt A. R. H., er is alvast dít verschil: bij Dostojevsky heb je het gevoel dat de personages altijd maar praten omdat ze weten dat Dostojevsky dat wil; bij Van Schendel denk je telkens dat een personage zo èrg graag iets zou willen zeggen, en niet durft omdat hij de blik van Van Schendel op zich gericht voelt, die dat volstrekt niet wil.

Bretagne. Als een opiomaan – ach neen! als een roker die niet zonder zijn pakje sigaretten kan – was de intellectueel de velden ingegaan met een boek in de zak van zijn overjas. Hij was er bijna zeker van dat hij niet lezen zou; hij hoopte het vooral; maar hij durfde de ellende niet trotseren van weerloos overgeleverd te zijn aan de leegte van de zee, van het landschap, van door honger overvallen te worden en geen drukletters bij zich te hebben om ze aan zijn ogen te eten te geven.
De zee was prachtig, dan eens breed, dan eng ingesloten als een kreek tussen twee heuvelhellingen; de intellectueel dacht aan *Robinson Crusoe* en aan *Treasure Island.* Toen verliet hij de zee en kwam langs een omgespit land. Hij beklom een helling, dwars door het natte gras; van boven kwam de zon, een late zon al, die recht langs de bovenste vlakte streek; de intellectueel werd erdoor opgevangen; eerst zijn hoofd, dan zijn schouders, zijn middel, eindelijk liep hij precies langs de rand waar het gras aan de ene kant belicht en aan de andere donker was. Gedachtenloos liep hij nu voort, tot opeens zijn ooghoek door iets getrokken werd.
Naast hem, maar onder hem nu ook, was een klein dal. Aan de overkant daarvan, iets lager nog altijd, maar opnieuw door de zon getroffen, een lange en hoge doornhaag. Tegen die doornhaag liep de schaduw van de intellectueel, rechtop, compleet, veel smaller en leniger alleen dan hijzelf; zonder het te merken was de intellectueel zo gaan lopen dat zijn complete schaduw evenwijdig met hem meeliep, even gedachtenloos als hij, maar oneindig echter in deze gedachtenloosheid, aan de overzijde van het dal. De intellectueel dacht aan het verhaal over de schaduw bij Andersen, aan *Peter Schlemihl* ook, maar meer om vast te stellen dat hij zich bijna een zeldzaam genot had laten ontgaan dan om van dit genot te genieten, als zoëven bij de zee. Gegrepen als zelden door een boek, begon de intellectueel met zijn schaduw te spelen aan de overkant. Hoe meer hij op de schaduw lette, hoe zelfstandiger de schaduw werd; de schaduw leek steeds minder op de intellectueel, steeds losser van de denkbeeldige lijn die haar met de

intellectueel verbond en waarvan dan ook niets te bespeuren viel op het donkere gras van het tussen hen in liggende dal. De intellectueel leefde in zijn schaduw, vergat zichzelf. De schaduw zwikte door in de knieën, deed grote stappen, draaide om zichzelf rond, ging in een hoek van 90 graden staan. Het duurde wel een kwartier eer de intellectueel meende de rand te moeten verlaten waarop hij zich bevond, en op het laatste ogenblik durfde hij niet meer naar zijn schaduw kijken, overtuigd dat ook deze hem de rug had toegekeerd en *achter* de doornhaag haar eigen weg was gegaan.
Een beetje verderop ging hij in de zon liggen op het gras, op een geheel andere schaduw die geen blik waard was. Hij sloot de ogen en tot het koud werd bleef hij daar, zonder ook maar even de drukletters te strelen die hij in zijn zak had.

Portret van een hollandse vrouw, gegeven in haar lectuur. Zij is begonnen met Boutens mooi te vinden; moeilijk, maar toch heel mooi; en dan vooral *Beatrijs*. Rilke natuurlijk ook, niet alléén de *Cornet*. Dan *Lanseloot van Denemarken*, dat zij niet alleen gelezen heeft maar ook heeft zien opvoeren, dan Shakespeare, en vooral *Hamlet*.
Dan merkt zij, dat zij om dit alles eigenlijk niet zo heel veel heeft gegeven, behalve om *Hamlet*. Haar liefde voor poëzie is afgenomen, ze vindt *Beatrijs* nog wel mooi, maar alleen de herinnering, de sonnetten van Boutens vindt zij lelijk, maar *Lentemaan* houdt toch stand, en dan wat engelse verzen: Rupert Brooke vooral, en dan de eerste verzen van A. Roland Holst. Ze weet dat de ‹kenners› de latere verkiezen, *Voorbij de Wegen* en *De Wilde Kim*, maar zij – het is misschien een kwestie van trouw – blijft tòch meer voelen voor die eerste bundel.
Zij leest nu meer romans, veel buitenlands maar ook wel hollands. Er is niet veel hollands. Slauerhoff vindt ze wel mooi, maar het is toch niets voor haar; een ogenblik heeft ze gedacht dat ze veel zou gaan houden van Van Genderen Stort, maar tenslotte nee, dat was toch tè kinderachtig, tè goedkoop

onder het mooi-mooi. Dan is een enkel boek van Couperus heel wat beter, alleen vindt ze het jammer (in 1930) dat die zo dateert.
Buitenlands: ze heeft eerst gedweept met Galsworthy, toen is het daarmee gegaan als met Van Genderen Stort. De mensen die Galsworthy bewonderen, haar beste vriendin o.a., gaven haar opeens aan dat het niet het ware kon zijn. Toch eigenlijk een commercieel auteur, ondanks de ietwat knappere stijl. (Bovendien, ook dat viel niet mee, dat had ze gezien toen ze Galsworthy zag staan tussen andere verhalen in *Nash*.) Duits leest ze weinig, ze weet niet wie de goede duitse auteurs zijn: Goethe vindt ze erg vervelend en *Christian Wahnschaffe*, daar is ze nooit ingelopen. *Berlin-Alexanderplatz*, nee, daarin toch ook niet: ze wil volstrekt niet zeggen, dat ze verstand heeft van literatuur, maar ze heeft instinct.
Frans leest ze zelden. *Climats* van Maurois vond ze toch wel een heel goed boek. Misschien niet helemaal eersterangs, maar door het onderwerp dan: want zoals die man die vrouw zag... al zoù het eig. niet veel beter zijn dan Galsworthy bijv., het had haar toch meer gedaan. Eigenlijk hield ze van dit boek, al vonden de malste mensen het ook allemaal zo mooi. Als ze er goed over nadenkt, vindt ze ook wel één boek van Galsworthy waar ze van is blijven houden: *The Dark Flower*.
Dan vindt ze sommige klassieken ook zonder aanstellerij heel goed. Tolstoï en Stendhal: *Le Rouge et le Noir* beter dan *La Chartreuse de Parme*. Men ziet, met gewoon instinct hoeft men heus niet de eerste de beste te zijn in de literatuur. Ze kan met de hand op het hart verklaren, dat ze nooit het minste gevoeld heeft voor Boudier-Bakker of voor de Schartens, zelfs niet toen ze 18 was.
Ze is nu 30, en ze vindt *The Fountain* van Charles Morgan. En van dit boek is ze wèg. Dat staat toch boven *Climats* zo hoog als een engels boek... als de engelse cultuur misschien boven de franse staat: dat is toch werkelijk prachtig. Ze laat zich niet zeggen dat Stendhal of zelfs Tolstoï beter zou zijn, of misschien waren die dan ‹groter› als men dat wou, maar

ze voèlde: dieper zeker niet! Daar kon toch geen hollands auteur bijv. tegen op.
Zij vindt Charles Morgan niet alleen een goed schrijver, iemand met de diepste gevoelens ook, maar een denker: zoals het boek doordrenkt is van de geest van Plato! En toch – dat was de kunst van de geboren romancier – volmaakt in personages, in gevoelens, omgezet.
Alles is best. Deze beminnelijke hollandse vrouw heeft werkelijk een hele weg afgelegd: van *The Rosary* van Florence Barclay over *Hélène Marveil* of *Kleine Inez*, en over *The Dark Flower* en *Climats* tot de hoge diepte van Charles Morgan. N'y touchez plus, elle pourrait se briser.
Degeen die haar zeggen zou dat een Stendhal vergeleken bij Charles Morgan nóg verder, dieper, zelfs hoger is gegaan, een glimlachende grootheid heeft waarbij deze boekse hoogheden pover aandoen, kamermuziek zijn in een bibliotheek, zou haar beledigen, niets meer of minder. En met het recht van de beledigde zielen (die toch *oprecht* aan het hogere deelnamen) zou zij hem verachten. Zij zou denken, ook zonder het te weten misschien: ‹Die Stendhal? eigenlijk toch een beter soort commis-voyageur›. Hier is *haar* hoogtepunt: als zij Boutens weer eens ter hand neemt, of misschien Van Eyck's *Uren met Plato*, zal dat gebeuren in een zacht meecommuniëren in een platonisch banket onder leiding van Charles Morgan. Welke ontmoeting kan de literatuur haar verder nog bereiden? Later, als zij 10 jaar ouder is misschien, de *Imitatio Christi*.

Wie als literair criticus werkelijk een ‹voorlichter› wenst te zijn, werkelijk met het ‹lezend publiek› rekening wil houden, moest beginnen met de te bespreken lectuur in te delen in categorieën, bijv.:
A. voor eerstbeginnenden en hen die altijd op dit peil wensen te blijven;
B. voor meergevorderden (‹les esprits à moitié chemin›) en die, al of niet pogend, nooit verder zullen komen;

C. voor de z.g. gecultiveerde lezer, maar van het passieve soort, d.w.z. die uit alle richtingen een zeker plezier of een zekere lering wil trekken, zonder ooit partij te kiezen;
D. voor bewuste lezers, d.w.z. altijd individuelen die, bij alle pro of contra, in een boek vooral uit zijn op een intense ontmoeting.
Natuurlijk blijven allerlei mogelijkheden van *toevallig* contact tussen een boek (d.w.z. de uiting van een gegeven mens) en een lezer (d.w.z. de gevoeligheid en ondervinding van een ander mens) bestaan, ondanks alle systemen van voorlichting. Maar zelfs desondanks, dus zo streng mogelijk binnen zijn categorieën, behoeft de criticus niet bang te zijn dat hij het lezend publiek op deze manier afkerig zal maken. Er zijn immers mensen die trots zijn tot categorie A te behoren en die op dat peil reeds zeggen: ‹Ik lees wat mij bevalt!› – zoals er mensen zijn die zich met gratie tot categorie B zullen rekenen, want tot het soort behoren dat men met tevredenheid van zichzelf hoort getuigen: ‹Een hoogvlieger ben ik niet›, etc.

Wat een naar boekje zou *Gaspard de la Nuit* zijn, als het niet zo grondig onbeduidend was. Men zou het niet lezen als het Baudelaire niet had geïnspireerd tot zijn kleine prozagedichten, die men ook met heel wat minder toewijding zou lezen als ze niet van Baudelaire waren. Toch zijn die onvergelijkelijk beter dan deze druppels romantiek, deze al te literaire Hoffmanndruppels. Nijhoff heeft kans gezien zich erop te inspireren: niet alleen is *Kerstnacht* een uitbreiding van *La Messe de Minuit*, maar de ontmoeting met de rattenvanger in het begin van de *Pen op Papier* doet alleszins denken aan de ontmoeting van Bertrand met ‹Gaspard›. Maar ook hier verkies ik tienmaal Nijhoff boven zijn inspirator.
Er moet door de tijd een element verloren zijn gegaan in dit soort beeldende poëzie. Baudelaire had ook een onbegrijpelijke verering voor de ‹magiër› Théophile Gautier, wiens werk, hoewel rijmend, even leeg is als dit. Bij Hérédia wordt

het beeldende tenminste nog gereleveerd door sonoriteiten; zijn poëzie is op een sonore manier idioot. Wat ‹mooi› betekent, in dit soort literaire werkjes, is een begrip dat mij totaal ontgaat; behalve bij de lezeres-met-de-boudoirboekjes die misschien nooit heeft bestaan *, kan ik mij niet voorstellen wat men met zo'n woord bedoelen zou.
Iedere keer als ik mijn best doe *Gaspard* sympathiek te vinden, mijzelf grof en die ‹fantasieën› toch wel de moeite waard, heb ik het gevoel gehad een klein, stoffig museum te bezoeken, met enge zaaltjes waarin betrekkelijk weinig te zien viel, en dit weinige bestaande uit meer would-be dan werkelijk grillige bibelots, met meer vakmanschap dan kunst vervaardigd, waarvan men toch al het fraais uitvoerig moet bewonderen en waarbij men telkens het gevoel houdt dat er een verrassing, iets van een ‹inhoud›, uit zou moeten springen, die geen enkele maal komt. Men is moe voor niets als men met het bekijken klaar is, en blij weer buiten te zijn.
Het boekje blijft overigens aan te bevelen als model voor alle onmachtigen met taalgevoel, die het schrijven niet laten kunnen. Het garandeert een soort maximum van de minuscule roem.

* Deze dame heet Abelone. Juffrouw Abelone *Gaspard de la Nuit* verorberend is een prozagedichtje in actie.

VIII

De roep van de heros. (Geschreven voor *De Sleutel*, orgaan van het Anti-fascistisch Studenten-Comité, Nov. '35.)

Het is, ondanks de verdwazing van deze tijd, onmogelijk voor studenten te schrijven, zelfs voor studenten die zich met een politiek doel georganiseerd hebben, zonder voorop te stellen dat men onder intellectuelen verkeert. De moraal van deze ‹grote tijd› wil dat de intellectueel een verachtelijk wezen zij, in de mate waarin hij *niet* meedoet aan politiek. Terwijl de intellectueel de tijden zegenen mag waarin hij het juist als zijn plicht beschouwen kon zich verre te houden van gevulgariseerde ideologieën en per partijblad aangekweekte passies. De nederlandse intellectueel heeft dit voorrecht langer gekend dan die van andere landen; in zekere mate kent hij het nog. Maar het valt te bezien of hij niet geroepen is zijn politieke partij te kiezen, juist wanneer hij zijn ware bestemming: het dienen van de geest met een maximum van vrijheid, van belangeloosheid en van waarheid, niet onherroepelijk verliezen wil.

Het fascisme is de meest platvloerse en despotische aanslag, sinds tijden gedaan op de intellectuele vrijheid. Een wetenschap die tot propaganda wordt geprostitueerd, een filosofie die de oprispingen heeft te rechtvaardigen van een hysterische hordeleider, een literatuur die met de wolven moet meehuilen of in een hoekje huilen met een prop in de mond, een cultuur die voor de meest politieke doeleinden wordt omgelogen, verkwanseld en bevuild. Het fascisme is de militaire organisatie van een bourgeoisie die eindelijk haar hooghartige toegeeflijkheid-in-schijn heeft laten varen omdat zij zich werkelijk bedreigd voelt; de organisatie volgens het recept

van deze tijd om eindelijk met alle cynisme dat het fatsoen tot dusver verbood, maar dat men met des te meer kracht nu ‹fatsoen› zal noemen, te ageren tegen de ‹rooien›. Deze actie was, volgens de ‹historische wet› waarop alle politieke ideologen zich tegenwoordig beroepen, wellicht onvermijdelijk, en is op zichzelf het bewijs van wat het georganiseerde proletariaat reeds wist te bereiken; maar de resultaten spreken het duidelijkst: het geneesmiddel is erger dan het kwaad. Het kwaad vertoont zich, hoe pijnlijk misschien op zichzelf, als de doorgang naar een betere staat; het geneesmiddel is de cynische teruggang naar alle egoïsmes. Aan de intellectueel, juist waar het zijn rol is verder te kijken dan de tijdelijke belangen, om uit te maken wat hij kiezen wil.

Het fascisme geeft geen uitzicht op een beter bestaan waarvoor het huidige misschien moet worden ingeboet, op een bevrijding van de laatste slaven waarvoor een geëvolueerd mensdom zich schamen kan, op de droom, als men wil, maar althans de schone droom, het reeds bijna metafysische ideaal van een volslagen hernieuwde mens en herordende wereld, zonder oorlog en zonder klassenstrijd. Het ‹ideaal› van het fascisme is een kortzichtige practische maatregel, berustend op het goedkoopste ongeloof in dat alles; een ongeloof overigens dat zijn wortels minder in een pessimistische filosofie dan in een bedreigde beurs vindt. Deze bourgeoisie die haar egoïsme agressief erkent en ter hand neemt, stelt ons ten doel: de tyrannie van een politiek *zonder* verdere uitkomst, het oorlogsideaal van een weerbare staat en een sterk volk, de helden-opvatting van een balorige voetballer gestut door de rassentheorie van een dronken onderwijzer, en in één woord de complete en snorkende vulgarisatie van een geestesgesteldheid, toen, om prof. Huizinga te citeren, *de gemiddelde dwaas van het eeuweinde sprak van den ‹Uebermensch›, alsof het zijn groote broer was.*

Wat het intellect, wat de cultuur, bij deze staat van zaken te winnen heeft is duidelijk: is, precies uitgerekend, niets. Het ligt niet in mijn bedoeling om, waar ik geen communist ben,

het paradijs aan te prijzen van een sovjet-cultuur. Maar zelfs de ‹bourgeois›-intellectueel die daarvan afkerig mocht blijven, kan, wanneer hij verder wil zien dan zijn onmiddellijk eigenbelang, daar de mogelijkheden zien van een nieuwe beschaving; hier doet hij beter zich meteen te wijden aan de geneugten, *pour tout potage*, van een ‹oorlog als normale staat›, een ‹heroïsche mensheid die elk geluk veracht›, en het loflied in alle variaties op de edele kwaliteiten van het ‹roofdier›. Het schoonste woord dat prof. Huizinga gesproken heeft in zijn *Schaduwen van Morgen* is: dat de mens *kan willen* geen roofdier te zijn. Voor de intellectueel is uiteraard het probleem vooruit opgelost: voor hem is de aanvaarding van het roofdierschap de meest contante dood.

Er zijn, naar het schijnt, toch fascistische intellectuelen: onze eeuw is nu eenmaal, zegt Benda, die van de intellectuele organisatie van alle politieke haat. Bij ons beginnen zij hun uiteenzettingen met een aanhaling uit Mussert, nauwgezet zoals dit soort knechten in het buitenland hun leiders nabrallen. Deze Mussert heeft gezegd – origineel, subtiel en onverwacht – dat wij... in een grote tijd leven. Daarom dus zullen de ware mensen uit deze tijd het heroïsme beoefenen, en mag men eerlang de zegen verwachten van een ‹gebundeld› volk (de terminologie verraadt zichzelf: ‹gekneveld› is beter nederlands) en de ‹klassieke deugden van zelfbeheersing en ridderlijkheid›.*

Wij hebben deze bundelarij, en vooral deze ridderlijkheid vol zelfbeheersing, uitvoerig en overtuigend aan het werk gezien, in het land vooral waar onze nationale apen hun levenshouding zijn gaan afkijken; wij kunnen deze opwindende practijken nog dagelijks waarnemen, in de dagbladen voor zover zij niet omgekocht zijn, en in de getuigenissen van lieden aan wie al dit heroïsme zich in zijn grondkarakter heeft onthuld, van een Gerhart Seger of een Wolfgang Langhoff. En wij hebben, ontaard, onheroïsch en verletterd als wij intellectuelen nu eenmaal zijn, daartegenover maar één reactie gehad: die van

* De fascistische auteur Kettmann in *Volk en Vaderland*.

te vomeren. Wij noemen, zolang òns nog geen prop in de mond en een gummiknuppel als eerste leesboekje gegeven zal zijn tot juister kennis van deze ‹idealen› en deze ‹ideologie›, zelfs in de grootste gemoedsrust een dergelijk bedrijf: lafheid, sadistische, wraakgierige, van iedere eer gezuiverde lafheid. En de wezens die, met de grijns van het nijlpaard, zich eraan overgeven, nauwkeurig niets anders dan lafaards. Wanneer ons intellectueel-zijn ons hiertoe niet voldoende het recht gaf, dan zouden wij dat ontlenen aan onze eenvoudigste menselijkheid.

Wij kennen bovendien te goed de grondslagen van al dit ridderlijk, jong en vurig optreden: de rancunes van de pantoffelheld, de raté en de kankeraar over te hoge belasting joelen zeer herkenbaar. Niemand zal zeggen dat de wereld waaruit deze karakters geboren konden worden, volmaakt is; maar het ‹ideaal› dat een versterking-per-sadisme tot gevolg heeft van ongeveer alles wat tot de vergiftiging heeft bijgedragen, wij bedanken daarvoor uit de grond van ons hart. Wij hebben geen lust om dáárvoor ook maar iets prijs te geven van onze intellectuele of maatschappelijke vrijheid, zelfs nù, zelfs voorlopig, zelfs indien de cultuur daardoor *niet* verder werd bedreigd. Wij zien te goed de rol die voor ons is weggelegd in dit bestel, zoals wij het beroep op de arbeiders doorzien dat ook deze ridders moeten doen om werkelijk heroïsch, d.w.z. in de meerderheid, te zijn; en wij verachten de laffe vleierij waarmee zij de arbeider trachten te paaien, heroïsch genoeg immers ook om hem te bedotten wanneer hij onder hun hoge leiding ‹gebundeld› zal zijn.

Ik geloof niet één woord geschreven te hebben in de voorgaande regels dat nieuw is; maar ik pretendeer dit dan ook allerminst: de waarheid, onder de nationaal-politieke schmink, is gelukkig eenvoudig genoeg en voor iedere onbevooroordeelde geest te herkennen zonder overmatige inspanning. In politieke aangelegenheden gaat het vooral om het getuigen, en een intellectueel kan prijs stellen op het ongunstige oordeel van de heroïsche geesten die hem hebben verstaan. Maar

ik heb er iets aan toe te voegen, *als intellectueel* juist, als iemand die het als zijn voorrecht beschouwen zou zo spoedig mogelijk zich weer te kunnen wijden aan zaken die hem liever zijn, die hem hoger en beter voorkomen ook dan alle politiek; ik heb iets te constateren juist als ‹dienaar van de geest›. Het is deze bedroevende waarheid, dat de geest alleen *niets* vermag tegen knuppelgeweld. Een van mijn vrienden, door mij gevraagd om mee te getuigen tegen het fascisme, antwoordde: ‹Het gefemel met woorden haalt niets meer uit; wie het nu nog niet weet, zal het nooit weten›. Dit lijkt mij geen boutade, maar de taal zelf van het gezond verstand. De taal van iemand die, tegen een goedgeorganiseerde ‹gang› in zijn stad, het verlangen te kennen geeft naar een speciale brigade van ‹G-men›.

Tegen knuppelargumenten, zèlfs van raté's, zèlfs van pantoffelhelden, heeft de geest alleen geen andere kans dan in zijn vertegenwoordigers te worden ‹gebundeld› en vertrapt. Er is één zekerheid, waar iedere organisatie – aangezien men in deze ‹grote tijd› daarbuiten niet meer kan – waar iedere tegen-wil, ieder tegen-streven, vroeger of later van zal moeten uitgaan: dat kracht het *enige* juiste betoog tegen brute kracht is. Wanneer men, op pacifistische of andere gronden, dat niet wil, zal men zich moeten organiseren met een snelheid, een preciesheid, een meerderheid niet alleen, maar een vastberadenheid, een *morele* kracht, die in theorie mogelijk, maar feitelijk misschien niet meer van deze ‹grote tijd› zijn.

En toch, dàt waartoe instincten van onbenul, van landerigheid, van rasechte minderwaardigheid en voorbeschikte bestialiteit op te drijven zijn met het wondermiddel van wat riemen en beenkappen plus een hemd, daartoe brengt ieder behoorlijk mens het ook wanneer hij de keus heeft de meester of de knecht van dit soort hervormers te zijn. Ik neem aan dat in ons land van hogerhand de fascistische manoeuvres nog niet in de hand gewerkt worden, zoals dat in Frankrijk gebeurt; dat bij ons geen schietscholen en exercitieterreinen voor dit zo warm aangekondigde heldendom worden toe-

gestaan, – maar *voor zover* toegestaan, kunnen tegenmaatregelen het worden aan iedere organisatie uit nederlandse burgers bestaande, die verklaren kan dat zij voor de eer van Nederland *dit* optreden niet wil. De heroën hebben niets dan getallen in de mond: 50.000 aanhangers, 300.000 stemmen; nogmaals, zij behoren niet tot het soort dat het eigen aantal en dat van de vijand niet acht; in dit opzicht zijn zij geheél van deze tijd, waarin ‹groot› vooral ‹talrijk› betekent, en nog ver genoeg van Brinio afgedwaald. Maar zij houden ‹landdag›, optochten en betogen; precies even nuttige dingen kunnen worden gedaan door wie hun manieren en hun mystiek verachten, maar er het slachtoffer niet van worden willen.
Men moet organisaties kunnen vormen waarin men zich, met alle toegestane vrijheid, doeltreffend tegen een overval van ‹roofdieren› voorbereiden kan. Men moet dus ook zoveel mogelijk aanhangers zien te krijgen, behoorlijke Nederlanders, onheroïsch maar onverdwaasd, die zich onder een programma scharen met één doel: het moderne despotisme tot het uiterste tegen te gaan. Dat deze organisatie zich dan ook oefene in alles wat de ‹anderen› doen, dat zij, *indien nodig*, weerbare lichamen stelle tegenover die kweekschool van kranigheid: men kan zich een kwaadwillende buurman, die zich dagelijks traint aan rek, ringen en op korte en lange bâton, niet van het lijf houden met de verzamelde werken van Erasmus. Dat men daarna optochten houde, niet meer maar ook niet minder dan nodig lijkt, onder slogans als deze: *Heroën horen op de Mokerhei – Lach niet om ons, maar om die ons hiertoe verplichten – Weg met het roofdier, voor menselijk geweten en verstand.*
En anders kan men bewijzen opsommen zoveel men wil, artikelen schrijven en toespraken houden, ideologieën afdraaien tegenover geloei, als wie sanskriet wil bijbrengen aan het bengaalse vee, – het einde zal zijn dat men zich op de weerloosheid moet toeleggen en op de enige heroïek die dan overblijft: die van zonder morren de slagen te tellen waarin de beloften van nu worden uitbetaald.

Voor studenten lijkt dit soort heroïek mij dubbel misplaatst: omdat zij niet alleen het intellect vertegenwoordigen, maar de jeugd. Dat hun plaats niet aan de zijde van het fascisme kan zijn, vergt na het voorgaande geen betoog. Zij kunnen staan waar zij willen, behalve, overtuigd en radicaal, *tegen* het denken en het geweten, *tegen* alle menselijkheid en alle cultuur.

December. Menno ter Braak is op het ogenblik de enige hollandse criticus, die in een dagblad een betrouwbaar – d.w.z. een zichzelf gelijkblijvend – oordeel over literatuur geeft, op een peil voor volwassenen. Zij, die in werkelijkheid niet van literatuur houden, beklagen zich dus bitter dat zijn helderheid ‹te moeilijk› voor hen is, en verwijzen naar de vroegere critieken van de heer Borel ‹waaruit waarachtig gevoel voor schoonheid straalde›. Het is wonderlijk om te zien hoezeer mensen die zich enerzijds op hun gebrekkigheid laten voorstaan, anderzijds geen ogenblik schromen om een zo pertinente definitie te geven; en men vraagt zich af wat iemand die aan de ene kant weigert verder te gaan (‹de criticus moet niet vergeten dat wij hem niet op de toppen kunnen volgen, dat hij ons alleen maar de schoonheid moet *wijzen*›), iemand, te vergelijken met een zuigeling die weigeren zou het chimpansé-stadium van de intelligentie te overschrijden, aan de andere kant opeens weet van ‹gevoel voor schoonheid›, al of niet in een criticus aanwezig, en van deszelfs ‹stralen›.
Een straf staaltje van deze vervloektste mentaliteit bij lezers trof ik aan bij een heer die vol mildheid *zijn* hiërarchische waarheid aan de criticus openbaarde: het afbreken van middelmatige hollandse romans, meende deze denker, was te laken, omdat die romans toch allicht beter waren dan de vele vertaalde detective-verhalen, en omdat mensen die van *deze* romans al profijt zouden hebben er nu van afgeschrikt werden; men moest dus, raadde hij, zich geestdriftig betonen bij het goede, maar ingetogenheid betrachten bij het middelma-

tige, en dat wel, was zijn slotsom, omdat niet iedereen op de hoogste toppen kon leven (de dwaasheid was: te veronderstellen dat de criticus zoiets wilde of er zelfs maar aan dacht zoiets voor te schrijven) en omdat middelmatigheid al een verheffing was boven het alledaagse en een eerste stap kon zijn tot iets hogers.
Dat het loven van middelmatigheid zwendel kan betekenen, eenvoudigweg *zwendel*, tegenover het goede, was in deze mildheid niet opgekomen. En zwendel ‹straalt› uit de opmerking over die eerste stap naar het hogere, omdat het immers het kenmerkende is van dit soort geesten dat zij bij duizenden van die ‹eerste stappen› wensen te blijven. Het goede is voor hen goed in de mate waarin het een verre reputatie blijft waarnaar af en toe wordt ‹gewezen›. En de wezenlijke bestemming van dit goede is voor hen *dat* het opgeofferd wordt aan de zwendel met het middelmatige, omdat dit middelmatige, ook als zij het zelf zo noemen, voor hun waarste gevoel *blijft:* het onvolprezene.

Er is een intellectuelen-wanhoop, of -ontgoocheling, of -masochisme, in de manier waarop M. t. B. telkens weer terugkomt op de onmacht van de geest en de tòch grotere kracht van de biceps. Het behoeft geen betoog dat in een directe botsing de geest niet bestaat, maar evenmin dat de geest altijd eindigt met de biceps weer te leiden zoals hem goeddunkt. Een autoriteit als Napoleon heeft dit erkend, toen hij zei: *Il n'y a que deux puissances dans le monde, le sabre et l'esprit. A la longue le sabre est toujours battu par l'esprit.*
Maar het is juist dit ‹à la longue› wellicht, dat M. t. B. ontmoedigt, en hij constateert de schade die eraan vooraf is gegaan. En dan, wat tenslotte wint, is vaak niet *dezelfde* geest. Als de duitse filosoof Heidegger het nazisme moet verantwoorden, minder belachelijk tegenover heel de wereld dan in *Mein Kampf* is geschied, betekent dit niets minder dan een triomf van de geest. De Goerings die zich Siegfrieds wanen, durven geen pas verzetten zonder een permissie geput uit de

Nibelungen, zoals een eventueel hollands heldendom zich alleen zal durven misdragen onder een vervalsing, soit, maar een slaafs aanroepen tevens, van de geest van *Karel ende Elegast* en misschien van J. F. Oltmans, als men niets beters vinden kan. Maar het is juist de vervalsing van Nietzsche die M. t. B. treft als een nederlaag en niet als een overwinning van de geest; het feit ook dat een eventuele overwinning van de geest-van-Heidegger niets verandert aan de nederlaag die de geest-van-Marx geleden moet hebben eer het zover is. Alleen, dit heeft niets meer uitstaande met *de* geest. Dat de ene geest de andere verdringt en dat geen enkele bepaalde geest definitief stand houdt, is nogmaals een overwinning, en zelfs een bestaansvoorwaarde van *de* geest.

In een interview lucht Maurits Dekker zich over de wantoestanden die gemaakt hebben dat hij, schrijver van *veertien romans*, nog steeds niet genoeg au sérieux genomen wordt door de critiek (ofschoon op het omslag van een van zijn romans toch de opinie geciteerd stond van een criticus volgens wie Dostojevsky nooit iets beters gemaakt had). En het straatliedje van de dag zingt ook Dekker uit volle borst: hij heeft het over de collega's ‹die misschien hersens hebben, maar zeker geen bloed›. Ontstemd over het geringe succes van zijn kinderachtige *Oranje* (na Dostojevsky gepasticheerd te hebben en zich zo'n bijzonder goed leerling te hebben betoond van de amerikaanse mode-auteurs heeft hij ditmaal immers weer trouw de stroming gevolgd die wil dat men, zowel in de emigratie als in Sovjet-Rusland, in oudere historische gebeurtenissen nogmaals de heerlijkheden van nu geniet en opdient), is hij vooral gebeten op Ter Braak, die in zijn twee romans veel minder ‹ver› kwam, moet hij wel vinden, dan een schrijver van veertien romans. Het zal wel weer aan mijn vriendschap geweten worden, maar ik kan niet nalaten te voelen dat ik - juist bij nadere beschouwing – de eerste, de ‹zwakste› roman van Ter Braak, *Hampton Court*, een flink stuk hoger stel dan alles wat ik van Dekker las. Het weinige

bloed dat Ter Braak dan heeft vermogen af te scheiden was eigen, was *eerlijker* bloed, had ook minder te maken met de mode-aftapperij op dit gebied. Overigens zou deze notitie dienen te gaan over de superioriteit van bloed op hersens of andersom, maar de plompe actualiteit van het probleem schrikt mij nu eens af. Ik wil aannemen dat hersens moeilijk kunnen werken zonder bloed, terwijl men veertien romans schijnt te kunnen vullen met bloed zonder hersens. En een bloedrijk mode-auteur is tweemaal een mode-auteur, zodat het gemis aan lovende critici hier tweemaal een gemis kan worden genoemd, en zelfs een bloedig gemis; dat men in dit alles echter symptomen zou moeten zien van genialiteit lijkt mij niettemin onwaarschijnlijk.

Benda-Huizinga of het standpunt der ‹clerken›. Ik had een artikel willen schrijven over Huizinga's *In de Schaduwen van Morgen* onder de titel *In de Schaduw van het Kapitalisme.* Een ontmoeting met J. R. weerhoudt mij; een van zijn vrienden, zei hij, noemt het boek: *In het Zonnetje van Gisteren.* Het is aardiger; en bovendien heeft J. de Kadt er een artikel aan gewijd dat eigenlijk niets ongezegd laat.
Toch kan men niet zeggen dat er geen voortreffelijke stukken in het boek staan. Alleen, zij zijn voortreffelijk als samenvatting, als voorzichtige voordracht over bekende waarheden. Er is niets in Huizinga dat ik niet reeds bij Benda gelezen heb, en beter. Benda heeft het persoonlijke standpunt van de filosoof; Huizinga tracht te zien als de historie zelf, men verwondere zich dus niet dat hij vooral goed ziet wat achter ons ligt. *De historie kan niets voorspellen* (blz. 210). Zijn befaamd aanvaarden van de oorlog, maar niet die met bacteriën, dat op zovelen schandaliserend werkte, is op dezelfde wijze te verklaren: waren de bacteriën historie geworden, hij had ze opgenomen in de oorlog die hij aanvaardt. Benda (in *Les Sentiments de Critias,* blz. 65–70) betoont zich in dit opzicht heel wat vrijer.
Het verschil tussen Benda en Huizinga is er vooral een van

stijl: Benda schrijft a priori beter dan onze om zijn stijl zo veelgeprezen historicus. De eerste wendt zich tot gecultiveerde lieden, tot ‹mensen van de wereld› althans, die hij als gecultiveerd wenst te beschouwen ook als zij het niet mochten zijn (en als hij hen in de grond van zijn hart hevig daarom veracht); hij wint hierdoor aan ‹toon en stijl›. Als hij hun iets uitlegt, doet hij of hij er aan herinnert: *On sait du reste que...* Huizinga schrijft voor het hollandse publiek, dat hij op zijn best met zijn studenten gelijkstelt; hij doceert, en men ruikt de eerbiedige hulponderwijzers op de achtergrond. De manier van Benda verplicht tot snelheid, tot een reeks ontdekkingen (zij het kleine); die van Huizinga, docerend, veroorlooft hem al te vaak tevreden te zijn met een correcte weergave van ‹bronnen›. Het tegelijk weinig-verrassende en o-zo-bevredigende van zijn laatste geschrift ligt hierin opgesloten.

Maar beiden zijn ‹clerken›: geleerden, denkers als men wil, met aesthetische inslag, geen werkelijke kunstenaars (die zich minder goed van het werkelijke leven kunnen losmaken). Zij denken volgens hun persoonlijke omstandigheden; hun filosofische en historische voorkeur wordt bepaald – op de meest menselijke wijze overigens en men hoeft er het marxisme niet bij te halen – door wat zij persoonlijk zijn. Iedere ‹clerc› kan hun redeneringen bijvallen; voor iedere niet-‹clerc› zijn zij vol lacunes, verdachte gezichtshoeken en vage conclusies. De ‹clerc› treedt op voor rechtvaardigheid en waarheid; het spreekt dus vanzelf dat hij in deze rol blijft, ook als hij in het publiek optreedt; waar hij altijd een beetje onnozel lijkt, is echter als hij begint te veronderstellen dat zijn rechtvaardigheid en waarheid met politieke regelingen van doen hebben. Het is soms al te ontmoedigend alleen een zuivere geest te mogen (willen, kunnen) zijn. De strijd van Benda tegen de valse ‹clerken› is dan ook nog ‹temporeel›, Spinoza maakte de *Ethica*.

De historicus Huizinga raakt telkens in een wagenspoor van het traditionele denken; deze wagensporen kunnen bijzonder diep zijn, diep genoeg soms om de hele denkkracht te ver-

bergen die erin voortkruipt. Hij zou willen dat de politiek al historie was, terwijl zij, vanuit zijn standpunt gezien, alleen nog maar bezig is het te worden. In zijn behoefte aan een metafysisch ideaal, komt hij alleen tot *wensen* (de historie kan niets voorspellen), en zijn wensen hebben telkens weer een akelig christelijk bijsmaakje. Geen zweem van onderzoek, laat staan van critiek, tegenover wat verkeerd mocht kunnen zijn in het kapitalisme; als het christendom al zijn achting heeft om het ‹metafysisch ideaal›, het kapitalisme heeft misschien weer al zijn achting omdat het historisch kan worden bijgezet. Op blz. 100–101 kan men lezen wat aan de christen allemaal geoorloofd schijnt als... practische maatregelen. Dat was dan erg veel; en de griezelige hypocrisie van de moraal die dit alles rechtvaardigt, zou een ander kunnen doen snakken naar de moderne en cynische methodes van de alleenmaar-politieke belangen. Maar de menselijke wreedheid en laagheid volgens christelijke moraal zijn voor een welopgevoed, historisch gemoed weer gerust aanvaardbaar: het verleden laat zich niet ongedaan maken. Geen ogenblik schijnt het dus in Huizinga te zijn opgekomen dat de inquisitie bijv. iets zou kunnen zijn dat men afwijst met *dezelfde* afschuw die opstandig maakt tegen moderne concentratiekampen.
Op blz. 212 besluit hij, sprekend over de komende rampen van de wereldpolitiek, met de meest traditionele kansel-opgewektheid: *Alsof een barmhartig God glimlachend zeide: houdt u maar strak, ik zal u wel kneden.* Op blz. 223 vraagt hij, verzuchtend: *Moeten wij door nog diepere laagten heen, om murw te worden?* Dit ‹kneden› en ‹murw-worden›, dat mij onweerstaanbaar een christelijke tante voor ogen roept met wie ik sinds lang alle relatie verbrak, zou men bij Benda althans tevergeefs zoeken. Tussen barbarie en welbehagen in murw-zijn is het moeilijk kiezen. Toch kan men ook Huizinga als ‹clerc› met genoegen en respect lezen; evenmin als Benda behoort hij tot de grootste ‹clerken›, bij wie men tenslotte toch altijd meer profijt vindt, maar evenals Benda heeft hij nu een poging gedaan tot samenvatting van het actuele.

Zolang men zich de luxe kan veroorloven deze pogingen op hun eigen terrein – dat van de geest – te volgen, hoeft men allerminst te protesteren; vooropgezet blijft dat men er precies *niets* aan heeft, wanneer men de naïveteit zou hebben ze te willen gebruiken als leidraad in het werkelijke leven.

Het is in de politiek – de zich voltrekkende historie – telkens weer de keus tussen hypocrisie en cynisme. Als men het ene kwaad maar lang genoeg ondergaan heeft, verkiest men wel het andere, zoals de man die kiespijn heeft zegt: ‹Geef mij tienmaal liever koliek!› tot hij de koliek heeft gekregen.

Zich met de massa één te voelen, *is* metafysisch, *is* een geloof. Het is de vergroting van het individu in *kracht*, het is het wegvallen van zijn grenzen, dus *bevrijding*, een soort roes ook (als in de papoea-dansen); kortom, een staat die voortdurend *gepreekt* wordt, waarin men meent zalig te zijn, maar die *gewild* is, los van de individuele waarheid (althans op een hoger peil van beschaving dan dat der natuurvolken).
Geloven aan de massa is dus geloven aan een ideaal, staat gelijk met geloven aan God. Het hierin zalig geworden individu denkt ‹ik ben massa›, zoals het andere, meer of minder bewust: ‹ik ben God›. In beide gevallen komt heel wat hoogmoed, die zich natuurlijk als deemoed vermomt; trouwens, deze soort ideeën behoort uiteraard tot de trots-opwekkende. De individualist, van hovaardij beschuldigd, heeft hiernaast alleen de *bittere* trots (uit wrok voortkomend, uit ‹van de nood een deugd maken›) van wie de eigen grenzen beseft.
Er is bovendien een voortdurend gepraat over de *grootheid* van zelfvergeten, de *grootheid* van in de Staat op te gaan, in de Massa, in God. Het uitgebuite individu moet ergens het gevoel hebben dat de Staat, de Massa, God, zonder zijn medewerking niet zou kunnen bestaan. Zijn ware grootheid begint, als hij dit begint te *geloven*. De individualist, die dit niet kàn geloven, blijft van deze ‹ware grootheid› verstoken.

In *Mon Premier Testament* vertelt Benda hoe hij heeft leren beseffen (na de Dreyfus-zaak) dat politieke hartstochten, altijd door ideeën vertegenwoordigd, geen hartstochten zijn door die ideeën veroorzaakt, maar dat die ideeën gekozen worden voor de reeds aanwezige hartstochten. De behoefte om te haten geeft bijv. anti-semitisme; moet het object vervallen en is de haat er nog, dan moet het vervangen worden, bijv. door anti-clericalisme.
Hij komt tot de slotsom dat men dus een geschiedenis zou moeten schrijven van de ideeën, niet zoals zij in werkelijkheid zijn (bij de filosofen), maar zoals zij voor het gebruik van de massa's verbasterd zijn. Dàt is het leven van de ideeën. Het is niet fraai, zegt hij erbij.
Neen, maar tenslotte is het dit ook misschien, wat Schopenhauer bedoelt als hij zegt dat er filosofen zijn voor vakfilosofen en filosofen voor de mensheid (of de mensen). En het noodlot voor de filosofen van de tweede soort om gevulgariseerd te worden, is toch beter... Men begrijpt op deze manier althans waarom alleen de dichterlijke waarde van de filosoof van belang blijft, waarom dichters (als Homerus) op de mensheid de indruk maken van even grote denkers te zijn als de filosofen.

Het verschil tussen een land dat politiek gezond en een dat ongezond heet, is het verschil tussen een beerput met een behoorlijk deksel erop en een open beerput waarin geroerd wordt. De staatsburger met ietwat gevoelig reukorgaan begrijpe hoèzeer hij dankbaar moet zijn voor een goed deksel en anders niet.
Maar hij houde dit weten voor zichzelf; het is onnodig erover te praten met hen die geloven aan de politiek: met hen die schreeuwen dat er nooit een beerput was en dat de stank uitsluitend komt van laster, en met hen die schreeuwen dat er geen beerput had moeten zijn en dat *zij* spoedig aan zullen komen met een politiek regime waarin van beerputten zelfs de idee niet zal zijn.

Een beeld van de huidige beschaving, ontleend aan de wereld van de bioscoop. Een afschuwelijke amerikaanse stem kondigt bij een forecast aan: «All those who have seen – *One Night of Love* – will see and admire – Grace Moore – in *Love me forever!* – Grace Moore (uitspr. More) with Leo Carillo (Lio Krillo) – in the first love-part of his career. – *Love me forever* is not only – a high – artistic – performance – but also – a great – romantic – love-story!»
Het is jammer dat men het geluid niet noteren kan. Men wordt er een week door vervolgd, en maanden later hoort men het opeens weer. Het is in zijn kitsch-en-humbug-soort, als fabrieksromantiek, even 100 % representatief als de mystiek van het nazi-heroïsme en de rochel-hysterie van Hitler door de radio.

Filosofie bij Ehrenburg, Dos Passos en soortgelijke lectuur: Goedkoop zijn is de ziel van populariteit.
Formule voor het toneel: Een tweederangs-kunst met zesderangs-mensen.

Eenvoudige waarheid die men de z.g. marxistische criticasters niet genoeg kan voorhouden (en beter helemaal niet moet voorhouden, omdat zij toch niets begrijpen): dat een oprecht, genuanceerd getuigenis van een ‹bourgeois›, marxistisch gesproken van oneindig meer belang is, ware het slechts ter documentatie, dan een grof, banaal, conventioneel geschrift van een ‹revolutionnair›, ware deze revolutionnair doorgefourneerd ‹marxist›, wat zijn kans vermeerdert op de qualiteiten hierboven opgesomd.

IX

Yvonne B., uit de kleine winkelstand maar ‹intellectuele› geworden, verveelt al haar artistieke vrienden met verklaringen over wat men zou moeten voelen en denken, vooronderstelt altijd dat men tot de goede kringen, d.w.z. tot de vrijgevochten intelligentsia behoort. Zij is weldenkend tegen de wereld in waaruit zij is voortgekomen, en waarvan zij nog allerlei instincten behouden heeft; zij zou voor scherpzinnig en fijnvoelend willen doorgaan terwijl zij niets anders is dan een nogal toegewijde zus, practisch, een beetje erg schooljuffrouwachtig en even plomp als zwaar-op-de-hand. Daar zij, met deze onuitroeibare eigenschappen toegerust, er bepaald op gesteld is haar vrienden uit te leggen wat zij zelf denken (althans zouden moeten denken), wordt zij in de algemene opinie langzamerhand van grotesk onuitstaanbaar. Het misverstand van dit karakter is toch, als men er eenmaal achter is, treffend eenvoudig en verdient allerminst dat men zich erover ergert: de arme vrouw is er voortdurend op uit om een examen af te leggen waaraan niemand denkt dan zij alleen; degenen aan wie zij hun eigenlijke gevoelens voorkauwt zijn haar examinatoren zonder dat zij het zelf vermoeden, – wat hen overigens vaak genoeg een hinderlijk dom gevoel geeft.
Hoe delicater Yvonne meent te zijn, hoe plomper en nadrukkelijker zij wordt, en zij eindigt met dingen te veronderstellen en ‹door te hebben› die niet alleen ernaast maar bijna beledigend zijn. Aan D. die lachend de opmerking gemaakt had: «Ik wil mij niet door mijn vrouw laten onderhouden!» houdt zij hoofdschuddend voor hoe ongepast zo'n gedachte is en dat zij er zeker van is dat zijn vrouw het afschuwelijk moet vinden dat hij zulke gedachten heeft. D. zegt, om er het vlugst

af te zijn: «Wat wil je? ik ben maar een burgerman». Onmiddellijk begeeft Yvonne zich in een uitleg van tien minuten om uit te leggen dat dit met burgerlijkheid nog niets te maken heeft; en tot besluit trekt zij D. op zij om hem vol tact toe te fluisteren: «En dat zeg je terwijl L. erbij zit!» De arme L. heeft namelijk een vrouw die lerares is, maar verdient, hoewel ongeregeld, voldoende om zich geen enkel verwijt te maken; zelfs indien van zich-verwijten-maken voor hem sprake zou zijn, iets waaraan noch D. noch L. één gedachte gewijd heeft. «Onder het politietoezicht van Yvonne's delicatesse eindigt iedereen met te geloven dat hij in geheime toespelingen spreekt», zegt D. L., die zich hogelijk amuseert, antwoordt: «Neen, want ze legt je uit wat je denkt, maar zonder haar eigen uitleg te begrijpen».

Twee soldaten ontmoeten, vlak bij de kazerne, een ‹donderhond› van een officier. Zij doen of zij hem niet zien. Hij roept hen, laat hen in de houding staan, zegt dat hij hen manieren zal leren, laat hen teruglopen naar de plek waar zij waren toen zij hem hadden moeten zien, dan naar hem toekomen om op het juiste ogenblik te salueren. Op dit ogenblik geeft een van de soldaten, inplaats van te salueren, hem een oplawaai dat hij suizebolt. Hij roept hulp, de soldaat wordt gegrepen. De officier staat op barsten maar beheerst zich, stuurt de andere soldaat terug, laat hem alleen weer naar zich toekomen, om te zien wat er nu gebeurt. De overgeblevene gehoorzaamt, uiterlijk even beheerst; bij de officier gekomen trekt hij zijn bajonet en steekt hem die in de borst. Het is zo precies en goed gebeurd, dat de officier binnen de seconde dood is. Ook deze soldaat wordt gegrepen; men hoort verder niets van hen.
De gebeurtenis werd mij in Brussel verteld, ik meen in 1924. Zij die de officier bewonderen vinden de bewonderaars van de soldaten ergerlijk en andersom. Maar de ergsten zijn misschien die noch voor de officier noch voor de soldaten kiezen.

Dostojevsky-scène voor het parijse café (in de *d'Harcourt*, terwijl ik met L. G. was).
Wij horen een groot geschreeuw achter ons en zien aan een tafeltje met verschillende mensen een vuurrood heer een klap geven aan een bleek en sloom ander heer, die gebelgd kijkt, maar met de hand wuift zonder op te staan. De rode heer houdt niet op te schreeuwen, maar gaat weer zitten. De cafehouder komt eens kijken, vraagt glimlachend wat er aan de hand is. De rode heer blaft tegen hem: «Dat gaat niemand wat aan! Ik heb mijn beste vriend hier een klap gegeven omdat hij zegt dat ik intelligenter ben dan hij; ik wil niet intelligenter dan hij zijn!» Iedereen lacht, ook de vriend, hoewel niet helemaal van harte; de cafehouder zet zijn wandeling voort.

In de *Murat*, vlak naast mijn tafeltje, een gesprek tussen een heel jong paar; hij genre kleine ambtenaar, ongeveer 22, zij 19 of 20, winkeljuffrouw of eerder nog dochter van een welvarend winkelier; hij lang gezicht met melancholieke uitdrukking, zij klein en poezig, met slimme oogjes. Zij spreken hardop, alsof niemand hen zou kunnen verstaan, uit het hele gesprek blijkt al spoedig, dat zij elkaar nog maar pas kennen. Ze zeggen ‹vous› tegen elkaar, misschien zijn ze voor het eerst samen gaan theedrinken.
Zij, opeens: « Vous êtes un sentimental ». ‹ Neen›, zegt hij, dat is hij toch niet; en hij begint erg langdradig te vertellen van mensen die wel gevoelig zijn, maar die nooit over hun gevoelens spreken; je weet immers ook niet tegen wie je erover spreekt; en zij moest ook maar oppassen... ‹O ja›, zegt zij, daar past zij wel op; voor haar hoeft hij het niet te zeggen.
Nog langdradiger begint hij een heel verhaal over een vriend, Roger, die uiterlijk ook zo koel was. Niet dat hij onbeleefd was, integendeel, hij was altijd héél beleefd, maar de mensen vonden hem toch... distant, enfin... koel, om het in één woord te zeggen. Nu, en toen die Roger op reis was, had hij op een dag zijn moeder bezocht en die had hem over haar zoon gesproken, en – hij ging nu misschien wel een geheim

verklappen, maar enfin, het was toch niets kwaads – en wat die moeder hem toen verteld had: dingen, neen, die hij nooit van Roger had kunnen vermoeden. Zó gevoelig als hij scheen te zijn (dit sterk herhaald), neen, hij had het nooit achter hem gezocht, want werkelijk, hij was erg koel... comme de marbre enfin. Maar hij was eigenlijk heel gevoelig, was hem uit dat gesprek gebleken: een èrg gevoelig iemand, enfin, un garçon sincère...
Zij vertelt dan van haar zuster, die veel gevoeliger is dan zij, althans veel *uiterlijker*, zoals hij dat zo goed gezegd had. Zij huilde altijd, in het theater, in de bioscoop, die zuster; *zij* niet. Maar zij voelde daarom wel... Daarna vertelt zij van haar vriendinnen, en dat *zij* niets begrijpt van meisjes die zo altijd door op zichzelf letten, die aan niets anders denken...
Alles met conventionele wendingen als ‹j'avoue franchement› en ‹j'imagine que...› en ‹je vous en prie›. En zij denkt duidelijk dat deze jongen sincère is (als zijn vriend Roger) en hij droomt zichtbaar voor zich uit dat zij heel wat echter moet zijn dan haar vriendinnen, en het hele gesprek voert naar het huwelijk. De komedie is zeker half onbewust, maar hij kijkt veel te melancholiek vanuit zijn koelheid, en zij heeft véél te slimme oogjes, om iets anders te willen dan te trouwen.

T. is notaris geweest, daarna, uit verveling, vliegerofficier geworden. Ik heb hem eens gezien: het is opmerkelijk hoe hij al het ellendigs van de officier heeft weten op te doen zonder iets te verliezen van de notaris. Een van de volmaaktste wezens om mij te doen bevriezen, na één minuut in elkaars tegenwoordigheid.
M., met wie hij bevriend is, vertelt mij een anecdote over hem: Hij heeft een vriend, bij de ambassade of zoiets, die tegenover vrouwen een ‹ballot› is. Hij, T., is dat allesbehalve, gegeven een aangeboren grofheid die bovendien krachtig is opgevoerd door zijn man-van-de-wereldschap: hij tutoyeert zelfs de vrouwen die hij *niet* heeft ‹gehad›, slaat ze op hun derrière, enz. De vriend van de ambassade bewondert hem dan

ook zeer. T. doet hem een vriendin over, waar de vriend ‹weg› van is, een typisch-russische emmerdeuse, volgens T.; zij emmerdeert natuurlijk volop de vriend, d.w.z. zij slaapt in als hij op kookpunt geraakt is, veinst wakker te worden als hij het moment suprême bereikt heeft en zegt dan: ‹René›, wat de voornaam is van T. De vriend klaagt erover; bij het laatste staaltje wordt T. kwaad en zegt: «Als ze weer zoiets doet, geef je haar twee oorvegen». De vriend protesteert dat hij geen vrouwen kan slaan. T. zegt: «Eén van de twee, of je belooft me, nu, dat je het doen zult, of ik wil niets meer met je te maken hebben». De vriend laat het zwaarste voorgaan en belooft. Bij de volgende gelegenheid geeft hij haar, hoewel met de ogen dicht, de afgesproken oorvegen; misschien juist vanwege de gesloten ogen komen ze flink hard aan. Nog voor hij weer durft kijken, hangt ze al aan zijn hals en kermt: «O! je bent toch een man!»
Grote triomf van T., van de vriend, van de hele wereld waarin dit soort stommiteit voor vernuft doorgaat.

Onaangenaamheid van de ‹historische gedachte›. Men zegt, zonder nadruk overigens: «Wat jammer dat iemand als Vigny zoveel tijd verspild heeft aan een Marie Dorval». Wat heeft men er eigenlijk mee willen zeggen? Vermoedelijk dat men zich zelf te goed zou vinden voor een dergelijke affaire.
Wat is het antwoord van de man met de historische gedachte? ‹Men had in die tijd de keus niet, want bijna alle vrouwen waren wezenloos, dus àls men een vrouw wilde hebben met wie men kon praten, was men al vanzelf op een actrice aangewezen. En onder de actrices was Marie Dorval weer een van de beste.› Enz.; hieruit spruit een gesprek voort dat de eerste spreker vermoeit en irriteert; vooreerst omdat hij geen historische verantwoording (examen) heeft willen uitlokken; vervolgens omdat hij daarvoor niet beslagen op het ijs komt, al voert hij aan dat de romans van Balzac niet zó'n pessimistische indruk geven van de vrouwen uit dat tijdperk (argument dat door de historische denker gemakkelijk wordt op-

geruimd); tenslotte, en dat is het ergste, omdat hij de historische juistheid van wat de historische denker zegt, machteloos maar sterk betwijfelt. Hij had zich volstrekt niet op dit terrein willen begeven, maar waar *hij* in de historische belichting oppervlakkig lijkt, krijgt hij nu lust om naar de Bibliotheek te gaan en deze kwestie in dat tijdperk te bestuderen. Het wil hem niet uit het gemoed dat de historische gedachte van zijn verbeteraar dan als heel oppervlakkig voor den dag zou kunnen komen.
Kortom, hij is bitter, want iets wat aangenaam had kunnen zijn is voor hem een parforce-rit op het stokpaard van een ander geworden.

Onmatig gevoel van bevrijding, van geluk bijna, bij het lezen van Stirner's *Einzige*, na het marxistische gepreek dat ik overal om mij heen heb gehoord; daarbij veel verwondering over een zo belangeloos egoïsme! Het portret dat Gide van Stirner geeft (waar hij hem met Nietzsche vergelijkt) is zeer oppervlakkig, en vervalst door een behoefte aan mythologie bij Gide zelf: hij ziet voor lager aan wat moediger is, tenslotte, meer ‹tot het einde doorgedacht›.
Daarentegen heeft Stirner ongeweten een raak portret van Gide gemaakt, alleen door zijn beschrijving van het milieu waaruit hij voortkomt, wat een marxistische psychologie mag heten:
Der Protestantismus hat den Menschen recht eigentlich zu einem ‹Geheimen-Polizei-Staat› gemacht. Der Spion und Laurer ‹Gewissen› überwacht jede Regung des Geistes, und alles Thun und Denken ist ihm eine ‹Gewissenssache›, d.h. Polizeisache. In dieser Zerrissenheit des Menschen in ‹Naturtrieb› und ‹Gewissen› (innerer Pöbel und innere Polizei) besteht der Protestant. Die Vernunft der Bibel (an Stelle der katholischen ‹Vernunft der Kirche›) gilt als heilig, und dies Gefühl und Bewusztsein, dasz das Bibelwort heilig sei, heiszt – Gewissen. Damit ist denn die Heiligkeit einem ‹ins Gewissen geschoben›. Befreit man sich nicht vom Gewissen, dem

Bewusztsein des Heiligen, so kann man zwar ungewissenhaft, niemals aber gewissenlos handeln. De franse vertaling (van Reclaire) voegt eraan toe: *on sera immoral mais non amoral;* wat de titel van Gide's *Immoraliste* schijnt toe te lichten.
Sindsdien geprobeerd Marx' critiek op Stirner: *Sankt-Max* te lezen; een geschrift van 400 bladzijden compresdruk, drijvende op de afschuwelijkste schoolmeestersgrappen die men zich denken kan, een bijbel van zelfverzekerde kleingeestigheid. De grote denker had beter gedaan zich te bepalen tot zijn éne grap in het motto: *Was jehen mir die jrinen Beeme an?* De uitvoerige uiteenzetting dat Stirner een typische kleinburger is, zegt precies *niets;* als men op dat punt gekomen is, kan men precies overbeginnen, bijv. met uit te leggen waarom niet iedere kleinburger een Stirner werd... En dat de waarheid van Stirner zich slecht leent tot practisch gebruik, iedere kleinburger, tot de jaren des onderscheids gekomen, zou zich daar zonder moeite en zonder Marx rekenschap van geven, voorwaar.
B. G., over Nietzsche sprekend, zei: «Het valt te betreuren dat hij telkens weer polemiseren moest tegen de duitse schoolmeester, inplaats van zich tot de werkelijke intelligenties te bepalen». Een geschrift als *Sankt-Max* verklaart dan weer Nietzsche's houding: men is als lezer beschaamd zo'n stevig stuk duitse schoolmeester in een toch zo werkelijke intelligentie te ontwaren.

Voorbehoudloze bewondering voor Napoleon komt voor:
1. bij kinderen: zij denken Napoleon te zullen zijn of zich onder een Napoleon te zullen onderscheiden;
2. bij alle soorten van parvenu's: om ‹redenen van het hart› die niet nader omschreven behoeven te worden;
3. bij een bepaald soort vrouwen: het soort dat alle parvenu's bewondert;
4. bij historici: zij kunnen zich niet beletten iemand te bewonderen die een zo groot terrein bestrijkt en in woeling brengt, in verband zelfs met ‹alle tijden›;

5. bij dichters: d.w.z. lieden die het plaatjesboek-achtige om deze figuur, met kinderen en historici mee, genieten. Soms ook om de ‹energie› (als bij Stendhal), omdat het daarom alleen al onmogelijk is Napoleon geen groot man te noemen. Maar deze bewondering berust in laatste instantie op een misverstand, terwijl de vorige categorieën zichzelf volkomen trouw blijven.

Bij het lezen van het voortreffelijke boek van Léon Blum, *Stendhal et le Beylisme*, bij de reeks van zelfportretten (de directe autobiografische geschriften nog niet eens meegeteld) waaraan Stendhal niet weet te ontkomen (Octave, Julien, Lucien, Fabrice, Mosca, Roizand, en zelfs Lamiel), vraagt men zich af met welke zelfverzekerde domheid iemand een oordeel velt als: «Hij kan niets dan zichzelf maken». Ook hier komt alles neer op het wie en hoe, op de persoonlijkheid en het talent. Ook een Multatuli heeft nooit iets dan zichzelf kunnen maken; en hoe onbehoorlijk vaak heeft Rembrandt, al of niet vermomd, zijn eigen portret geschilderd? Een korte studie in het Rembrandtboek van Bredius doet zien dat men hem zelfs terugvindt in verscheidene mansportretten die niet onder de zelfportretten gecatalogiseerd staan, terwijl onder de ‹officiële› zelfportretten verscheidene toch heel wat meer verschillen *. Maar Stendhal (in tegenstelling met Balzac) is nog meer ‹aan zichzelf gekluisterd› of ‹schaamtelozer›.

De provinciale critiek die zich telkens als voor een examen schrap zet, wil vooral goed tussen de genres onderscheiden: dit is een echte roman, dit maar half, dit is een verhaal maar dat meer een schets, dat eigenlijk een anecdote, dit een novelle. Het is een onuitputtelijke taak voor alle hulponderwijzers van de literatuur, en hun passie ervoor is te verklaren, omdat zij hierbij het gevoel krijgen op het examen punt na punt te halen en voor het auditorium te schitteren, terwijl zij hun eigen examinatoren zijn.

* Men vergelijke o.a. de nrs 286 en 287, 289, 292 en 293 (van de groep *Mansportretten*) met de nrs 41 en 61 (van de *Zelfportretten*).

Een bundel verhalen, door Marsman en mij bijeengebracht, heeft nagenoeg iedere recensent in staat gesteld dit examen weer eens af te leggen; een aantal verhalen immers waren eigenlijk geen verhalen maar ‹lyrisch proza›, of ‹monoloog›, of ‹dagboekfragment›, of ‹herinnering›, of nog wat anders. Een paar eeuwen wereldliteratuur heeft deze stuntels niets wijzer gemaakt en als zij niet op school geleerd hadden dat *Sara Burgerhart* nu eenmaal een roman-in-brieven heet, zij zouden in staat zijn te ontdekken dat het een boekvol brieven is en *dus* geen roman. Men kan hen wat helpen: Aeschylus, wiens koren gezongen werden, is geen tragedieschrijver maar de librettist van een opéra-comique; *Gil Blas* is een Baedeker voor Spanje; de *Wahlverwandtschaften* is een geromanceerd essay vol ongeoorloofde gesprekken, niet meer en niet minder dan vele boeken van nu, waarop dit stompzinnige criterium werd toegepast; Edgar Poe heeft geen *Tales* geschreven want voortbrengselen als *The Pit and the Pendulum* en *The tell-tale Heart* zijn eigenlijk analyserende monologen, terwijl over ‹verhalen› als *The Domain of Arnheim, The Colloquy of Monos and Una*, etc. zelfs niet hoeft te worden gedacht; Maupassant's bundels worden verkeerdelijk ‹verhalenbundels› genoemd, gezien de aanwezigheid erin van dagboekachtige, klinische en lyrische ongeregeldheden als *Sur l'Eau* en *Le Horla;* modernere auteurs als Joyce, Larbaud, Virginia Woolf, Huxley, Faulkner, Hemingway kan men slag op slag bestraffen om een hoogst ongepaste toepassing van wat spoedig zelfs niet meer te klasseren zal zijn als ‹verhalend proza›. Is *Le Neveu de Rameau* wel iets? het is geen toneelstuk en geen verhaal. Wat heeft Rabelais eigenlijk van zich gegeven, en wat Sterne? wat is *Bunyan's Pilgrim's Progress* precies? en moet men Marco Polo lezen als reiziger of misschien juist als romancier? Want deze ijverige zoekers weten zichzelf te overtreffen: kan men in hun gewone graad van subtielheid altijd van hen vernemen dat een essay geen roman is, als zij hun buitengewone graad bereiken weten zij ook nog te onthullen dat de een of andere roman een essay is.

Men denkt aan de uitbarsting van Malherbe: «*Eh bien, si ce n'est pas un sonnet, monsieur, c'est une sonnette!*»

Het is voor mij een uitgemaakte zaak en heeft met aesthetische maatstaven niet veel uitstaande: de literatuur is onder de kunsten superieur, omdat het de enige is die veroorlooft om met een minimum van theater (trucage, schijn) een maximum van menselijke ondervinding over te brengen *.

* En men versta mij niet verkeerd: dat ik voor één doek van Cézanne de verzamelde werken van Johan de Meester cadeau geef (al of niet op het ‹eenzame eiland›), wordt hier niet minder waar om.

X

1936. In het Rijksmuseum te Amsterdam zag ik twee kopiisten bezig, een oude die aan het werk was en een kleine, jongere, die met het palet in de hand het werk stond te bepraten. De oudere kopieerde de *Lezende Vrouw* van Vermeer. De kleine zei met klem: «Jao, de eenvoud. Eenvoudig mot je wezen. Er gaat niks boven de eenvoud».
De oudere keek even over zijn schouder om en zei niets. Hij scheen, al was het maar met zijn penseel, te beseffen dat er nog enige dingen nodig waren om van de eenvoud een Vermeer te maken.

De ontwikkeling van Van Gogh geeft duidelijk aan wat het zelfs voor een genie kan betekenen om òf in Holland te blijven òf zich met het buitenland te meten. Het werkelijke Van-Gogh-koloriet ontvlamt in het buitenland; in de hollandse tijd daarvóór vindt men alle gegevens aanwezig, en zelfs de verbetenheid, maar in een kleed van as en sintels; in Holland gebleven zou de kwelling van Van Gogh misschien nooit de hoogte hebben overschreden van een ideaal-talent om het drama te ‹verbeelden› van aansprekers en diakenhuismannetjes.

Het geadministreerde landschap van Holland. Het is vlak, maar allerminst pover; het is sappig, welig, maar men houdt altijd het gevoel dat men in een park loopt. Het is of iedere x vierkante meter grond een aparte opzichter heeft om zorg te dragen dat elke boom er uitziet zoals een fatsoenlijke Hollander dat in de huiskamer behoort te doen.

A. is een uitstekend gastheer en heeft zich zelfs aangewend, daar hij celibatair is en een beetje afgelegen woont, om zijn gasten 's morgens zelf hun ontbijt op bed te brengen. Dit dient hem ergens voor: hij raakt gespitst op verschillende geurtjes. «Er zijn vrienden die geuren alsof ze een beest bij zich hebben laten slapen, merkt hij op; er zijn er met melancholieke, andere met bittere geuren». Het is een wonderlijk idee, en uitstekend om in een roman gebruikt te worden: deze hoffelijke man, een uitstekend vriend overigens, te zien als verzamelaar of controleur van geuren.

C. over de hollandse vrouwen: «Bekijk ze, je zult een familietrek zien in bijna alle; niet alleen in de gezichten, vooràl in de lichamen. Van de schouders af valt de romp recht naar beneden, de boezem is iets volmaakt bijkomstigs, valt of wordt bijeengehouden zoals het toevallig uitkomt; de benen zijn een vervolg van de heupen zoals de romp van de schouders. Als ze op een fiets zitten, merkt men waar deze lichamen voor gemaakt zijn, men woont dan de triomf bij van deze rust in het onelegante; het zijn inderdaad altijd bewegingen voor een fiets, nooit voor het bed».
«Wat is ‹rust in het onelegante›?»
«Rust in de betekenis van gerustheid; ik spreek slecht hollands. Ze zijn zo gerust in hun onhandigheid, onelegantheid, on-sex-appealigheid, hoe je 't nemen wilt, dat het er weer een soort grootsheid door krijgt. Mannen met een bijzondere eetlust moeten deze vrouwen weer bijzonder op prijs stellen.»
«Maar er zijn uitzonderingen...»
«Ik ging het zeggen! Natuurlijk, er zijn hollandse vrouwen à la mode de Paris, hollandse vrouwen met italiaanse, met spaanse, met afrikaanse temperamenten. Peccavi! en laat ons nu weer over de familietrek bij alle ècht-hollandse praten. Als je er twintig achter elkaar een fietspad ziet afglijden, ben je geen ogenblik uit de sfeer: dikke of magere, ronde of schonkige, bolle gezichten of benige, het is *hetzelfde;* geloof me, omdat ik ze net weer een tijd niet gezien heb. Het vet is hier

altijd bijkomstig, vergeleken bij het frame; hetzelfde heb ik eigenlijk al gezegd toen ik zei dat de boezem hier altijd wel meegenomen wordt.»
«Mogelijk. Maar ik zie het al: jij behoort tot de Hollanders die in het buitenland aangetast worden door de ziekte van op Holland te moeten schelden.»
«Ja, zoals de man, die van zijn doofheid genas, scheldt als hij zegt: ‹Ik vind het prettiger te praten met mensen die horen›. Hij is, sinds hij hoorde, ziek aan een ‹overgevoelig oor› geworden. En misdadig, zijn ex-doofheid te vergeten.»

J., groot verleider, groot libertijn – iemand die in de *Sprokkelingen* van Van Genderen Stort bepaald door zou gaan voor wijze! – interesseert zich, ondanks alle humor die hij ook bezit, voor het verdere levenslot van zijn ‹achtergelaten› vriendinnen. «Ik vind het ontzettend, zegt hij met de grootste oprechtheid, als ik van die mensen zie, die voortdurend liefde met warme oprispingen verwarren». Hij constateert dus ook met genoegdoening dat een gewezen vriendin gelukkig gehuwd is; daarnaast hindert het hem volstrekt niet als dezelfde vrouw soms even bij hem terugkeert om haar gelukkig huwelijk te vergeten. Deze naieve oprechtheid is een onmisbaar bestanddeel in de psychologie van een bepaald soort libertijn, en het is de naiefheid van sommigen die hen ertoe brengt zich erover te verbazen.

Februari. Op de tentoonstelling *Satire '36* dit onderschrift genoteerd, dat ver boven de rest uitging: een italiaanse moeder zegt tot haar zoontje, dat zijn tinnen speelgoed ziet weghalen omdat het voor de oorlog moet worden versmolten: *Geef het maar, het is voor de abessijnse kindertjes.*

«Wij zijn in deze tijd te zeer geneigd te denken dat alleen de politiek onze hobby voor de kunst in de weg zit, zegt D.; maar opeens gebeurt er dan iets waardoor je merkt dat de

kunst altijd een heel klein wereldje apart is geweest. Bijv. je moet Parijs vertonen aan mensen waar je eigenlijk geen idee meer van had; mensen die uit Sicilië zijn overgekomen. Alles wat ons leven uitmaakt, ons ongerijmd bekend veronderstellen van allerlei literatuur, onze inspanning om het ware te weten van allerlei cultuur, alles lijkt opeens beschamend, een geheime zonde zoniet volslagen gekheid, tegenover deze absoluut vanzelfsprekende negatie. Cultuur is niet krachteloos, cultuur is *niets* voor een bepaald soort analfabeten. Overigens de sympathiekste mensen die men zich denken kan».
Toch bestaat ook voor hen een soort cultuurtraditie, waar men – al is het maar voor de opvoeding – mee te doen moet hebben. Er is: het graf van Napoleon, de Opera, de parijse revue, de Eiffeltoren, de Notre-Dame, en zelfs het Louvre (gezegd: Museum), waar men schilderijen beziet, te veel overigens om te onthouden. Ik heb gespeurd naar wàt inderdaad leven had voor deze mensen. Toneel en film; zoals precies uitkomt met mijn idee over deze kunsten. De 20e-eeuwse beschaving wordt voor hen belichaamd door acteurs en actrices, door een overigens even critiekloze geestdrift voor een Jean Murat (voor ‹kenners› volmaakt onbeduidend) als voor een Harry Baur (voor ‹kenners› een groot talent).
Deze kunst brengt dus ‹leven› voor iedere graad van botheid. Wat een waangedachte dat literatuur ook leven zou kunnen zijn. Het is goed af en toe aan den lijve te ondervinden hoeveel mensen literatuurblind zijn, zoals men met muziekdoofheid kan zijn behept. De meest levende literatuur voor deze mensen is de meest feitelijke mededeling, de krant. Niets raakt hen misschien werkelijk, alles is op zijn best ‹interessant›. Ik heb niet kunnen uitmaken op welke manier dit interessante functionneerde, en of zij, als zij geboeid waren door een filmdrama, daar althans éven geraakt waren, of alleen een hogere graad van geïnteresseerdheid bereikten. Ik kan mij niet voorstellen dat zelfs een filmdrama hun zou aangaan zoals bijv. het doen van inkopen in een groot magazijn, maar ik kan mij hier vergissen.

Wat ik zeker weet is: dat portretten van schrijvers even dood voor hen zijn als voor ons portretten van specialisten, van grote bacteriologen bijv. O neen, veel doder.
Dat er, in welke kunst ook, een element van levensondervinding kan voorkomen, waarvan zij dus zouden kunnen profiteren, is voor hen een ondoorgrondelijk geheim. Zij zijn het angstwekkend bewijs dat men iets van zichzelf gemaakt moet hebben, alleen al om in de kunst een behoorlijk ontvanger te zijn.

J. B. W. vertelde dat hij, in Engeland bij vrienden logerend, een kast vond vol detective-boeken, waartussen opeens de verzamelde werken van Hardy. Toen hij zich daarover verwonderde zeiden de vrienden: «O ja, wij hebben dat als huwelijkscadeau gekregen. Natuurlijk hebben we er nooit in gekeken; maar de keukenmeid leest ze (But cook reads them)».

Het is een grappige ontdekking dat de naam Van Schendel voor Engelsen ‹Scandal› wordt en voor Fransen ‹Chandelle›. Een naam die zich op surrealistische manier laat vervormen is de volgende:

Jan Ietswaart
Ja Nietswaart
Janie 't Swaart.

J. C. B. en Gr. hadden vroeger de gewoonte buitenlandse namen in het hollands te her-ontdekken: de gewoonste waren meestal de verrassendste, bijv. ‹Gedenkschriften van de heer Nieuwenhuis› voor Casanova. Jan Wortel en Pieter Kraai voor Jean Racine en Pierre Corneille waren ook nog heel goed; Drinkwater voor Boileau is tè eenvoudig *. Karel Schoonderlucht en Stephen Slechtbewapend voor Baudelaire en Mallarmé doen aan als ‹outré›; Wormwol en Schoonnier voor Verlaine en Rimbaud zijn gewoon inept. Corbière wordt natuurlijk gemakkelijk Hoornbier, maar aardiger is de dub-

* J. C. B. vertaalde John Drinkwater in Jan Hij-liever-dan-ik.

bele naam van Likdoorn Lijkbaar (voor de alliteratie) of van Eksteroog Doodkist. Ducasse gezegd Lautréamont wordt Van Stukkem gezegd Andropberg.
Larbaud vertaald in Schoonspek is wreed, maar in Schoonkunst lang niet onaardig.

Romain Rolland wordt om zijn 70e jaar gehuldigd. Een zaal die van goede wil zat te trillen; geen wanklank in het accoord; iedereen was overtuigd met een groot man te doen te hebben. Daarna spreekt men de mensen apart; zij die nog niet alle oordeel in het massagevoel hebben laten versmelten. A. C. zei: «Het is misschien inderdaad een groot man; maar wat jammer dat hij heeft geschreven». H. zei: «Je kunt op zo'n avond toch niet gaan verklaren dat zijn literair talent tòch middelmatig is en dat hij een afschuwelijke manie heeft om zich als sommige vrouwen aan de genialiteit van de Shakespeares en Beethovens te wrijven?» G. J. A. is positiever en protesteert: «Het staat me tegen dat een Gide op zo'n avond presideert; zoiets onderstreept het bedrog dat Rolland een groot schrijver zou zijn, wat hij positief niet is, daarmee uit».
M. zegt: *Jean-Christophe* is een voorbeeld; je hebt een groot succes als je zoekende mensen voorbeelden levert. En de betekenis van een boek als *Au-dessus de la Mêlée* in oorlogstijd, is iets dat men zich nu niet meer goed kan voorstellen.
Ik: Vooral niet als je het boek erop naleest. Ik, die niet in oorlogstijd hier was en het later heb gelezen, heb het een sympathieke, maar vrij povere journalistiek gevonden.
H.: We zouden *Jean-Christophe* misschien ook moeten overlezen; ik herinner me het nog maar van tien jaar geleden. Wat ik zeker weet is dat *L'Ame Enchantée* niet veel zaaks is. En *Liluli*, en eigenlijk alles behalve de levens van Gandhi, van Ramakrisjna en Vivekananda. Maar daar wordt de zaak anders: niemand betwijfelt de betekenis van die levens; met een Byron als model slaagt een Maurois er ook nog in, een behoorlijk boek te schrijven.
Ik: Ik kan zelfs diè boeken niet goed zien, omdat ik dan met-

een de mensen zie die er in Holland over hijgen. Wij hebben een speciaal publiek hiervoor: de ‹halfzachten›, dezelfden die Tagore, Noto Soeroto en *Orpheus in de Dessa* zo wonderheerlijk vinden.

M.: Je kunt toch ook een schrijver niet aansprakelijk stellen voor de ezels die hem bewonderen. Denk eens aan alle bewonderaars van Dostojevsky, en aan wat zich voordoet als stendhalianen! We moeten dit zelfs als regel stellen: Marx zonder de marxisten, Freud zonder de freudisten. Maar ik zal je de onmiskenbare betekenis van Rolland laten voelen; ik heb doodgewone Annamieten horen zeggen: ‹Laat ons dat aan Romain Rolland schrijven›. Dàt betekent iets: als je het zover weet te brengen dat je in de wereld, al was het maar de illusie gaf van een hoger beroep te zijn, het enige remedie dat er misschien nog bestaat tegen het onrecht van alle kanten.

Ik: Je doet me alleen maar betreuren dat hollands een geheime taal is. Wat zou Multatuli op dit gebied van betekenis geweest zijn; hij die zeker geen haar minder moedig was dan Rolland en een tienmaal groter schrijver.

Daarmee hield voor mij de discussie op. Enige dagen later las ik over Multatuli deze opinie van Frederik van Eeden, door de heer Kalff Jr aangehaald uit diens dagboek: *Ach! wat een kind! Het is toch maar een goedkoope volksuitgaaf van een genie. Geen geduld, geen menschenkennis, geen wereldwijsheid, geen hooge humiliteit. Alleen weekhartigheid, eloquentie, moed en oorspronkelijkheid.* Dit schijnt dus voor een hollands gemoed eigenlijk erg weinig te zijn, zo alles bij elkaar, maar men zou in Van Eeden niet vergeefs speuren naar een flink stuk Cornelis Paradijs. De heer Kalff Jr laat er dan op volgen: *Dit heeft hij dan (op den moed na) dóór in een tijd, dat hij Van Deyssel nog verslijt voor ‹een buitengewoon, zeer groot man›.* Ik heb met enige onzekerheid gekeken op die woorden tussen haakjes gezet: *op den moed na.* Wat heeft nu de heer Kalff Jr daar weer mee bedoeld? dat hij, Kalff, de moed van Multatuli ook ‹door› heeft, dus dat die moed eigenlijk ook niet bestond? Men kent dit superieure

oordeel van enige functionarissen, van wie voor het minst vaststaat dat hùn moed hen nooit in de omstandigheden van Douwes Dekker heeft gebracht. Vraag: Wie is moediger dan Multatuli? Antwoord: De bemanning van *De Uiver*.
Met dat al kan men betreuren dat Holland in deze ‹grootse tijd› geen Multatuli heeft opgeleverd, geen stukje Multatuli, om de heer Mussert te portretteren als wijlen Duymaer van Twist, en als over wijlen Thorbecke zijn licht te laten schijnen over Colijn. Ik geef mij rekenschap dat dergelijke gerichten in vlammend proza weinig uitstaande hebben met de practijk. Dit neemt niet weg dat de practische resultaten, door Multatuli in Indië bereikt, groter zijn geweest dan die van ieder ander schrijver van Nederland. En hiermee zijn we op Rolland terug. Er is ook in zijn optreden een practisch resultaat dat meetelt, dat zijn hele figuur bepaalt. Hij was *de* vredesapostel van het intellect in de Oorlog, al heeft Julien Benda in een open brief (die men nu nog lezen kan in *Les Sentiments de Critias*) voortreffelijk aangetoond dat hij niet denken kon, dat hij niets was dan een vage lyricus, dat niemand minder geschikt was dan hij om het intellect te vertegenwoordigen. Maar de *betekenis* van Rolland's willen en streven is groter dan zijn artistieke middelen en persoonlijkheid; een Benda krijgt, na over de hele linie gelijk te hebben gehad, dus toch weer ongelijk. In 1914 was Rolland voor een verbroedering met de duitse geest; terwijl hij nu, in de tijd van zijn huldiging, de 100 % pacifisten tegen zich had, door zijn verklaring dat een oorlog nodig zou kunnen zijn. Het is mogelijk dat hij nogmaals gelijk heeft, en dat de *betekenis* van de 100 % pacifisten ditmaal faalt: ik voor mij kan hierover zelfs niet nadenken, wanneer werkelijk één van de combattanten oprecht tot oorlog besloten zou zijn...
Rolland is een wereldvermaardheid, veel meer dan een Gide, oneindig meer dan een Multatuli nu zelfs hebben zou, eenvoudig om de materie die hij behandelt. De hollandse koloniën hebben voor Europa een groter belang dan Holland, maar het lot van Indonesië alleen is niet voldoende om

iemand een wereldreputatie te bezorgen, zelfs als hij over de grootste schrijversmiddelen beschikt. Het is niet nodig deze reputatie te wensen of te betreuren, maar het gaat hier nu om deze reputatie. Om groter te zijn dan Rolland als schrijver heeft Multatuli niets dan zichzelf te zijn; om groter te zijn als reputatie zou hij op Rolland's *plaats* hebben moeten zijn. Maar de vergissing van Rolland-als-groot-schrijver is er vooral een van een roman-in-tien-delen, en gaat uit van een daarvoor bestemd publiek.

Dat hij bovendien een beminnelijker, braver mens is dan Multatuli ooit was, neem ik grif aan; hij zal zeker ook veel rijker zijn aan ‹hoge humiliteit›. En natuurlijk heeft ook dit meegewerkt, is dit de voornaamste menselijke stof geweest voor zijn rol als symbool-der-rechtschapenheid. Daartegenover kan men dan de grieven nagaan die Multatuli heeft ontketend: hij was melodramatisch, vulgair, onmogelijk, een querulant die poseerde voor martelaar. Zelfs als deze summiere psychologie juist zou zijn, dan nog deed zij niets af aan zijn schrijverschap. Maar de laagheid bestaat eruit hem een eigenschap af te willen nemen waarvoor zijn hele bestaan heeft gepleit: zijn moed (en al wàs het dan ‹uit ijdelheid›); en de domheid, die zo vaak de laagheid dient, is om, vooral wanneer men ‹letterkundige› heet, niet te zien dat deze man de schrijver is van het beste soort levend proza dat ooit geschreven werd, en dat het schrijven van de *Havelaar*, in Holland en in 1860, op zichzelf het doorslaand bewijs levert van genialiteit. Maar om dit precies te weten moet men misschien niet alleen beseffen wat een nederlands schrijver is, maar wat een bestuursambtenaar die tegen de veertig uit de tropen terugkeert. En dan nog: ik ben altijd geneigd te weinig rekening te houden met de kinderachtigheid van de nederlandse ernst.

Is het nodig erop te wijzen dat het geval Multatuli de tegenstelling massa-eenzaamheid nogal grappig in zich verenigt? Als men Nietzsche en Rolland als polen stelt, staat Multatuli daar vrij precies tussen; en het spijt mij dan te moeten toegeven dat het evenzeer zijn ‹menselijke› als zijn ‹vulgaire›

eigenschappen zijn, die hem van Nietzsche verwijderen. Er bestaat ook een theorie dat Multatuli in deze tijd misschien fascist zou zijn geweest. Deze veronderstelling bewijst voor hoeveel botter men het individualisme aanziet wanneer men het bekijkt vanuit de partij-psychologie: het *soort* individualisme van een Multatuli garandeert de onmogelijkheid van zoiets.

Misverstanden bij de grote successen van Guilloux (*Le Sang Noir*) en van Malraux; waren deze boeken niet ‹van links› geweest, ze waren minder ‹begrepen›. Aan de andere kant: waren ze niet zo ‹groot› geweest, links had ze met minder kracht opgeëist. De qualiteit telt dus ook hier.
Le Sang Noir is ongetwijfeld het ‹sterkste franse boek van het jaar›, Cripure een ‹onvergetelijke creatie›. Men heeft Guilloux met Flaubert vergeleken; hij lijkt mij in zijn beste ogenblikken (Cripure en Maya) heel wat aangrijpender. Het is de haat tegen de bourgeois die de vergelijking ingeeft, want stijl en rhythme van Guilloux zijn volslagen tegengesteld; de invloeden die men het best bij hem ziet zijn die van enige Russen en van Vallès. ‹Enige Russen›, ook hier heeft smaak of instinct hem ervoor behoed zich te richten naar nieuwe grootheden van links à la Sjolochov. Zijn meesters zijn Gogol, Dostojevsky, Sjtsjedrin. Met dat al is zijn talent zo rijkelijk zichzelf geworden – om het eigen onderwerp: het drama van Georges Palante, dat hem jaren heeft beziggehouden – dat het aangeven van invloeden niets anders is dan een literaire burgerlijke stand, de bevestiging dat men altijd ‹ergens vandaan komt›.
Dit is een tijd voor rapporten over geweld, voor ruwe spanningen, voor grove alcohol. Goede maar zachte likeur smaakt flauw. Men kan het misschien het beste nagaan in de bioscoop: wat blijft er van een werkelijk superieur boek over, als men eraan terugdenkt onder de indruk van de ‹filmvitaliteit›? *Le Sang Noir* neemt, onder de sterke, bittere boeken van deze tijd, vrij zuiver zijn plaats in tussen *La Condition Humaine* van Malraux en *Voyage au Bout de la Nuit* van

Céline. Het is minder verbaal, minder exclusief zwartgallig, minder verwoed-in-de-kroeg ook, dan het laatste; minder intelligent en brandend, minder boven-menselijk tenslotte, dan het eerste. De ideologie van Guilloux berust veel meer dan die van Malraux op het gevoel; oppervlakkig beschouwd lijkt hij dus meer romancier, misschien *is* hij het zelfs. Er is in zijn verteltrant een zekere behagelijkheid die sommige plekken sloom maakt, tè drassig en tè smeuïg, terwijl Malraux ook in zijn meest lyrische ogenblikken gespannen blijft; maar de poëzie en de humor waarmee hij zijn zwarte gegeven weet te doorlichten is een bewijs van rasecht schrijverschap. (Dat *La Condition Humaine* een boek is van een hoger plan lijkt mij niettemin, voor wie maar enig gevoel heeft voor literatuur, vanzelfsprekend.)

Guilloux' likeur is goed en sterk tegelijk; onvergelijkbaar met de inferieure likeur die alleen maar sterk is. Ik heb met innig plezier het oordeel van Gide geregistreerd over Dos Passos: *Aucun de ces êtres pulvérulents ne m'intéresse. Qu'ils disparaissent, et le monde n'en sera pas beaucoup appauvri.* Maar de hele mythe van deze tijd berust op moord en massamoord; en zoals die ene revolutionnair zei, die er al zoveel om zeep had zien brengen, toen hij *Schuld en Boete* in handen kreeg: «Wat een eindeloos gezanik om twee vermoorde oude wijven!» Men schrijft een bepaalde tijd op van de revolutie (als in *Jaar 18* van Alexis Tolstoï), en het wordt vanzelf één keten van haat, bloed, moord. En als op de film: met uitschakeling van alle rustige ogenblikken die de werkelijkheid nog gaf. Schrijver noch lezer mogen even uitblazen.

De parijse bourgeois-auteur zou volgens dit procédé een roman kunnen samenstellen met 5 jaar criminologie geput uit de krant: wat een groot en sterk schrijver zou hij kunnen lijken, als hij maar een beetje handig redigeren en ‹monteren› kon. En als hij er dan nog een onmiskenbare ‹sociale gerichtheid› aan kon geven, zou het al te veel pech zijn als hij niet voor geniaal doorging.

Er is invloed en invloed, voorbeeld en voorbeeld.
Een aantal verhalen van de *New Arabian Nights* en *The Dynamiter* van Stevenson heeft op de meest vruchtbare wijze Chesterton geïnspireerd; men kan niet zeggen dat men het anders zou wensen. Dan zijn er de wonderlijkste kruisingen van voorbeelden of betekenissen-van-voorbeelden die in een ander verenigd opmerkelijk origineel kunnen aandoen: *Les Mystères de Paris* van Eugène Sue en het idee van de *Ilias* worden, in de stijl van Hugo, *Les Misérables*.
Maar de ‹exotische› literatuur van Larbaud, door Morand gevulgariseerd, wordt, uit Morand verder-gevulgariseerd, Dekobra.
A. Roland Holst en Buning, met banale rijmvaardigheid en burgermansgevoeligheid nagedicht, vormen de cocktail Campert. Waarom nu deze Campert lastig te vallen, terwijl men de voorbeelden van Holst en Buning ook makkelijk genoeg zou kunnen aanwijzen? Waarom zou hij hetzelfde recht niet hebben?
En toch, daar zit het hem in: gezien wat *hij* ervan maakt, mag men hem verschonen, op de schouder kloppen, beklagen,... het recht, dat is duidelijk, heeft hij niet.

Sofka N. op bezoek bij D. Zij beklaagt zich eerst over Benda: zo intelligent misschien, maar zo onbevredigend! Zij voelt het zuiver, maar haar voorbeelden zijn verkeerd. D. licht toe: «De intelligentie van Benda is altijd hetzelfde. Hij weet uitstekend wat hij wil en wat niet, hij weet scherp te onderscheiden, hij trekt meesterlijk een cirkel om het terrein dat hij tot het zijne wil maken en waarbuiten het ‹andere› valt. Daarna gaat hij voortredeneren en verdiepen. En de lezer raakt in een put die trechtervormig toeloopt; als hij op de bodem is gekomen, staat hij op een cirkel, even gaaf als de eerste, maar zo klein, dat hij zich nauwelijks meer bewegen kan. De redenering die hem daar gebracht heeft was heel boeiend, maar nu hij op deze cirkel staat en om zich heen kijkt, weet hij dat hij zich daarmee niet kan vergenoegen, dat

het misschien het laatste grondgebied voor een paar Benda's is, maar dat *hij* met erg veel goed recht behoefte heeft aan andere dingen».

Sofka wil nu meteen ook weten of Dostojevsky eigenlijk wel intelligent was. Liefst zou zij willen van niet, – omdat zij hem zo bewondert. D. zegt dat, als Dostojevsky niet intelligent genoemd kan worden volgens bepaalde opvattingen van intelligentie, zoiets niets meer zegt, omdat hij tenslotte toch weer heel wat intelligenter lijkt dan de geklasseerde intelligenties. «Dus, zegt Sofka, intelligent in de zin van Bergson en niet in die van Benda?» D. zegt dat het onnodig is zulke geleerde onderscheidingen te maken, dat het soms duidelijker is vaag te blijven. Verondersteld, zegt hij, dat wij, gewone mensen, onder ‹intelligentie› vrij precies verstaan een afstand tussen punt A, B, C en D, zonder overigens die punten te kennen. Nu komt een filosoof, Bergson of een ander, die die punten aangeeft. Daarna betoogt hij dat wat ‹men› verstaat onder intelligentie eigenlijk alleen de afstand is tussen B en C; maar dat deze opvatting idioot is, want dat tussen C en D een veel hogere intelligentie ligt. Een andere filosoof, die deze stelling niet kan uitstaan, maar de indeling niet wil verwerpen, betoogt dan dat wat tussen C en D ligt volstrekt geen intelligentie kan zijn, maar alleen: vage zielstof, intuïtie, of wat dan ook; het kan hem niets schelen, als uit zijn tegenbetoog maar blijkt dat de andere filosoof een grappenmaker is die zelf meer tussen C en D thuishoort dan tussen B en C. Over een tijdje komt een derde filosoof die aan zal geven dat alléén het stuk tussen A en B de eigenlijke intelligentie is; immers, dat het stuk tussen B en C daarzonder niet zou bestaan, daar enkel het gevolg van is. Deze filosoof komt dan tot de, laat ons zeggen biologische intelligentie, terwijl no. 1 de hogere of zielsintelligentie heeft bezongen, ten koste van wat no. 2 juist zo ter harte gaat: de bewuste of hersen-intelligentie. Wat hebben wij daarmee te maken? Wij begrepen elkaar en waren gelukkig vóór deze indeling, – waardoor wij opeens ook bij de ‹men› werden ingedeeld die eigenlijk dit of dat verstaan on-

der het woord in kwestie. Om elkaar te verstaan, kunnen wij beter de filosofische ruzie negéren en zeggen dat Dostojevsky intelligent is, zonder precies uit te maken dat hij meer tussen C en D thuishoort dan tussen B en C, hoewel hij tussen A en B toch ook een heel goed figuur slaat, enz.

«Ja, maar..., zegt Sofka, we mogen toch wel even voor onszelf uitmaken welke intelligentie hij bezit. Volgens mij uitsluitend die van de romancier. Iwan Karamazov lijkt mij, als ik Dostojevsky lees, zo intelligent dat niemand haast intelligenter kan zijn. Maar dat zal toch wel niet waar zijn? Dat moet toch een soort bedrog zijn van de romankunst?»

«Inderdaad, meent D., het zou misschien onvoorzichtig zijn de intelligentie van Iwan Karamazov te gaan toetsen aan die van bijv. Hegel».

Sofka knikt goedkeurend. Maar zij is nog lang niet klaar; al dit praten over intelligentie heeft haar niet bevrijd van haar lievelingsprobleem, dat spoedig loskomt: «Wat betekent alle intelligentie, wat betekenen alle boeken ter wereld, tegenover één kind dat van honger moet omkomen? Nietwaar, voor Dostojevsky althans zou het kind altijd het zwaarste wegen».

D. zegt: «Of ik ben niet intelligent genoeg om dat probleem op te lossen, of mijn intelligentie juist verbiedt mij daaraan te denken. Daaraan te denken en alle consequenties aanvaarden, zou voor mij betekenen dat ik mij in een rol stortte die de mijne niet is, dat ik mijn hele leven zou bederven, zonder waarschijnlijk één kind te beletten van honger om te komen. Dit is het soort opgave van wat-zou-je-doen-als-je-met-je-vrouw-in-de-woestijn-stond-en-er-kwam-een-hele-sterke-neger-om-haar-te-violeren? Ik erken graag dat ik zo laf ben deze problemen te vermijden».

«Neen! neen! neen! zegt Sofka; ik weet zéker dat je ze niet vermijdt. Je lost ze op een andere manier op, maar je jokt als je zegt dat je er nooit aan denkt!»

«Luister, zegt D., ik houd misschien meer van sommige dieren dan van kinderen. Een dier kan nòg weerlozer zijn, nòg meer aan wreedheid overgeleverd. Heb je ooit een kar vol kal-

veren naar de slachterij zien rijden? Zoals die beesten daar vol goed vertrouwen staan en om zich heen kijken? En wij zijn niet eens vegetariër geworden. Erger: heb je die slagerswinkel gezien, op de hoek hier? Iedere dag, als ik uitga en thuiskom, loop ik daarlangs; iedere dag zowat ligt er een gevilde kalfskop uitgestald, soms middendoor gezaagd, soms gaaf, en bij de gave zie je nog alle verschillen, er zijn er langere bij die op honden lijken, korte, die me altijd doen denken aan poezen. Ik moet er altijd naar kijken, en ik denk er nooit over na, eenvoudig omdat ik weet dat ik er toch niets aan doen kan».

«Maar een kind, een kind! zegt Sofka. Zo'n kalf kan toch alleen maar een koe worden! Een kind...»

«Kan een slager worden; of een dronkaard die zijn vrouw slaat; of een notaris. Het wordt me toch te... kinderachtig, als ik bedenk dat dáárvoor misschien alle boeken zouden moeten worden opgeofferd.»

«Neen, je kunt zo niet praten. Een kind is een kind; een kind is geen slager of een notaris. En het gaat bovendien niet om één kind, maar om millioenen kinderen!»

«Als het om millioenen gaat, voel ik me helemaal rustig worden. Als het ging om één bepaald kind, wiens lot van mij afhing, dan zou ik mijn deel verantwoordelijkheid aanvaarden. Ik geloof niet dat ik een ‹fascist› ben omdat ik zo spreek, maar edeler ben ik niet. Ik ken een humanist die zijn hele cultuur zou opofferen, als hij kon, voor zijn eerste humanitaire plicht, en ik bewonder die man. Maar een paar dagen geleden ben ik verrukt geweest, toen ik een vrouw – een heel sympathieke vrouw – met overtuiging hoorde zeggen: ‹Ik vind alles goed, als ze me maar niet met het geluk van de mensheid komen doorzagen!›»

Sofka wil wel even lachen, maar gaat weg, zeggend dat zij D. niet begrijpt, of liever, dat zij heel goed begrijpt dat hij toch veel menselijker is dan hij zich voordoet. D., die haar weggebracht heeft, loopt treurig naar huis terug, door een straat vol antipathieke mensen, woedend op zichzelf omdat

hij voor de honderdste keer met dit probleem geconfronteerd is en het nog maar altijd niet kan oplossen.

Een bepaald respect voor de literatuur. Het is duidelijk dat ik in de ogen van B. helemaal verliteratuurd moet zijn; maar het gekke is dat hij tienmaal meer respect voor de literatuur heeft dan ik, zodra hij de pen op papier zet. Ieder beginnend schrijver kent dat: angst dat hij de dingen niet literair genoeg zeggen zal. Ik begin te geloven dat er maar twee soorten schrijvers zijn (de mislukten niet meegerekend): zij die hun respect hebben leren overwinnen, en zij die er hun kracht van hebben leren maken. Het element kunst wordt nooit uitgeschakeld; maar in het ene geval verovert de kunst de natuur, in het andere blijft de kunst een prachtig-beheerste onnatuur. Er is, grappig genoeg, in Frankrijk een soort literatuur van de ambassade, die rigoureus tot het tweede soort behoort: Claudel, Giraudoux, Morand, St.-John Perse, Hoppenot, de ene is wat ‹machtiger› dan de andere – Claudel heeft de stem van een plénipotentiaire en Hoppenot is dun als een ondersecretaris – maar het is één onleesbaarheid, voor mijn gevoel. Iedere tijdsverspilling aan dit genre lijkt mij ontroofd aan het plezier dat men vinden kan bij mensen die hebben leren schrijven alsof zij gewone mensen waren gebleven.

Na het gezwijmel voor het kleine-en-fijne, de communie met de familieroman, de cultus van de boerenroman, raken wij in de razernij van de ‹brede grepen› en grote (historische) onderwerpen. Het is alleen zielig dat de breedheid van deze grepen bijna feilloos samengaat met een ongelooflijke kinderachtigheid van opvatting, oppervlakkigheid van behandeling en vulgairheid van stijl; dat het bijna altijd de triomf wordt van het schoolboek. Iemand die leren wil hoe het in een bedrijf toegaat, kan daar beter een technisch werk over opslaan dan een moderoman van het ‹brede› soort. En wat de historische gegevens betreft, het is wel vermakelijk dat allerlei middelmatige en slechte stylisten *daarom* voor groot auteur wensen

door te gaan, terwijl in ditzelfde soort sinds jaar en dag duizenden boeken bestaan, geschreven door meer of minder onbekenden, met veel minder pretentie maar vaak heel wat meer leesbaarheid, dan de producten die nu opeens voor het enigware door moeten gaan. En als men goed zoekt, vindt men dat deze malle bewondering van slechte literatuur niets anders is dan een gevolg van het voortdurend communiëren met de krant.

XI

3 Maart. Er bestaat een noodlot van de ‹mediterranese› cultuur, zoals er een bestaat van de Oxford-opvoeding. A. C., een van de beminnelijkste en zuiverste mensen die ik ken, heeft er een onoverwinnelijke afkeer door opgedaan voor Nietzsche. Hij vindt hem inderdaad een ‹bourgeois›, onmenselijk, een ‹rabiat gewordene Privatdozent›; hij stelt hem wel degelijk aansprakelijk als inspirator van het nazi-heroisme; maar wat hij hem misschien nog het meest kwalijk neemt, is dat hij ‹nooit iets van de Grieken heeft begrepen›. «Burckhardt en Rohde waren heel wat fijnere geesten», zegt hij welgemoed.

N., die Nietzsche bewondert, verdedigt hem maar slapjes. A. C.'s argumentatie wordt steeds onbillijker en dus komischer: tenslotte worden Valéry en Huxley veel belangrijker intelligenties dan Nietzsche. N. valt bij: «Hij was zeker ook geen goed filosoof. Hij is wel eerlijk en moedig zijn problemen tegemoet getrokken, maar eigenlijk is alles hem door de vingers geglipt. Hij spreekt zichzelf niet alleen tegen, maar zijn redenering is vaak troebel; zozeer dat men zich soms afvraagt òf hij wel zo intelligent was. Hij was trouwens te egocentrisch om als filosoof waarheden te vinden.» (Dit alles ondanks de bewondering die hij toch belijdt.) A. C., aangemoedigd, gaat dan met zijn afbraak voort: «Hij was eigenlijk ook geen goed schrijver; alles veel te groot, gezwollen en overdreven. Marx schreef eigenlijk veel beter (hier krijg ik althans een lachbui), en *Zarathustra* is een mislukt boek.» (dit lijkt mij nog zo gek niet.) Ik denk ondertussen aan een opmerking van A. R. H., na een lezing in Nietzsche: «Ik had voortdurend het gevoel dat iemand met een donderende stem

en met de vuist op tafel slaande mij stond te vertellen wat ik moest geloven; wat precies de manier is om te bereiken dat ik het nièt doe...»

A. C. gaat ertoe over om zelfs de persoonlijkheid van Nietzsche te betwijfelen. Wàs hij werkelijk zo moedig in zijn leven en denken? Hij was vaak onoprecht, want oneerlijk, juist als denker, gegeven het egocentrisme waar N. over sprak. Van Socrates en Plato (*oneindig* groter filosofen!), van Aeschylus en Euripides (*oneindig* genialer figuren!) heeft hij niets begrepen; zelfs zijn *Geburt der Tragödie*, zijn beste boek tenslotte, is niet veel zaaks, en de onderscheiding van apollinisch en dionysisch volgens zijn opvatting, wil eigenlijk niets zeggen. Tenslotte blijft er heus niet veel over van de arme.

Ik heb mij kwaad voelen worden, wat kinderachtig was; dit alles nu overziend blijft er niets anders over dan de ziekte van het ‹mediterranisme›, en trouwens, na een uur praten heeft A. C. toegegeven dat men ‹misschien toch wel zeggen kon dat Nietzsche beter schreef dan Marx›. Dat hij het recht zou hebben op een eigen interpretatie van de Grieken – op een Griekenland-van-Nietzsche – is natuurlijk uitgesloten; alles moet in het ‹mediterranese› *licht* blijven baden. Men mag alleen naar voren brengen wat juist is, of daarvoor doorgaat in de ‹mediterranese› traditie; vooral geen grote vervormingen, niets dan kleine subtiele wijzigingen en vondsten onder benefice van inventaris.

Alsof de marxisten en hellenisten niet 9 op de 10 keer precies zo idioot waren, een hevige behoefte bij A. C. om Nietzsche op te nemen in zijn gerechte wrok tegen de vervalsers: hitlerianen, mussolinisten, anarchisten en pseudo-übermenschen. «Ik heb de tijd meegemaakt, zei hij, waarin deze verdwazing *vers* loskwam; zo heb ik een spaanse anarchist gekend die je, zodra hij in het nauw gebracht werd, toeblafte: ‹yo souis du reste sur cette chôsse de l'opinion de Nètche!› En ja, als de opinie van Nètsje erbij gehaald werd, viel er verder niets meer te zeggen».

N. wordt tenslotte onrustig en probeert tegelijk rustig te oor-

delen en toch Nietzsche te rehabiliteren. Hij zegt: «Maar *als* Nietzsche werkelijk niets van Griekenland begrepen heeft, en van dit niet en van dat niet, dan zou hij tenslotte een idioot geweest zijn; wat ik toch weer niet kan aannemen... Waarin ligt dan zijn waarde? Wat zijn zijn fundamentele gedachten?» Ik antwoord dat het gemakkelijk genoeg is daar een lijstje van op te sommen, maar dat mij dat steriel lijkt en zonder belang, dat ik Nietzsche maar heb op te slaan om dit hele gesprek te vergeten en doordrongen te zijn van zijn fundamentele *betekenis*, die van ‹Umwerter› van alle traditionele waarden. Ik leg expres nadruk op ‹traditioneel›, om A. C. te treffen, en tot N. apart voeg ik eraan toe dat de vooropgezet grotere genialiteit van Aeschylus bijv. mij typisch een symptoom lijkt van de ‹mediterranese› denkverlamming. – Een dergelijke middag gaat voorbij met veel energie en onaangename spanning, met wat Nietzsche krachtverspilling zou noemen, en ogenschijnlijk zonder de minste winst. Tenzij om elkaar beter te leren kennen? Ik houd twee dagen wrok tegen A. C. omdat hij zich als een groot cultuurdrager en Helleen opgesteld heeft tegenover mij, kleine barbaar. Ik heb nog meer wrok tegen N. omdat hij, uit vriendschap voor A. C., Nietzsche meer dan half is afgevallen. Dit alles is een fout bij *mij*, die beter begrijpen moest dat er *niets* gezegd is geworden. Dat A. C., zijnde die hij is en met zijn vorming, een innige hekel heeft aan het nietzscheaanse, is alleen maar logisch, en dat hij zijn hekel bekent en uitleeft kan mij niet anders zijn dan sympathiek; *is* dat zelfs.

6 Maart. Om het ‹mediterranisme› te toetsen, de Orestestrilogie van Aeschylus herlezen; waarna ik tot de volgende notitie kom over de familie der ‹Atriden›:
Tantalos, zoon van Zeus, zet de goden zijn zoon Pelops voor als spijs. De goden merken het en maken hem weer levend, ofschoon Demeter, door verdriet verstrooid, zijn schouder heeft opgegeten. Tantalos wordt gestraft op de bekende manier.

Waarom? de goden hadden moeten inzien dat hij zwaar erfelijk belast was: als zoon van Zeus immers is hij kleinzoon van Kronos, die de gewoonte had zijn kinderen op te eten.
Zijn zoon Pelops schijnt aan het kannibalisme te zijn ontsnapt. Maar zijn kleinzoons Atreus en Thyestes doden eerst hun halfbroer Chrysippos; dan wordt Atreus door Thyestes met zijn vrouw Airope bedrogen; hierop weet hij niets beters te vinden dan twee zoons van Thyestes te doden en hem hun vlees voor te zetten. Een daad, Kronos en Tantalos waardig, met overslaan weer van één geslacht. (Ik herinner mij hier de regels uit Crébillon, door Poe geciteerd in *The Purloined Letter: Un dessein si funeste, – S'il n'est digne d'Atrée, est digne de Thyeste!*) Een derde zoon, Aigisthos, zou Thyestes moeten doden, maar doodt Atreus.
De zoons van Atreus zijn Agamemnon en Menelaos. Deze blijven bevriend, maar om de weggelopen vrouw van de tweede gaat de hele oorlog van Troje. Het kannibalisme uit zich in Agamemnon als hij, eigenhandig, zegt men, zijn dochter Iphigeneia offert, alleen om gunstige winden te verkrijgen. Zijn vrouw Klytaimnestra, moeder van Iphigeneia, terecht verwoed hierover, besluit zich op hem te wreken en begint met hem met zijn neef Aigisthos te bedriegen, dezelfde die al zijn vader Atreus gedood had. Hier komt men in de sfeer van de vendetta, want zij vermoordt hem ook, al of niet met medewerking van Aigisthos, als hij van Troje terugkomt.
Orestes, zoon van Agamemnon en in zekere zin prototype van Hamlet, moet zijn vader wreken en vermoordt daarom niet alleen Aigisthos maar ook zijn eigen moeder. Misschien is het ongepast hierin ook nog een spoor te zien van het familie-kannibalisme, maar de Erinnyen nemen het hem toch zeer kwalijk en vervolgen hem. Hij wordt tenslotte vrijgesproken omdat een vader boven een moeder schijnt te gaan en omdat aangenomen wordt dat Agamemnon wel zijn dochter, maar Klytaimnestra niet haar man mocht slachten. Hoe het zij, deze griekse traditie lijkt weinig licht en zonnig, ondanks alle intelligentie die Aeschylus erin heeft trachten te

brengen. Men maakt zich ongerust over Orestes, ook nadat hij werd vrijgesproken. Volgens een later schrijver is hij trouwens aan een slangenbeet bezweken. «Maar dit laatste trekje verdient geen geloof, zegt A. C., en bovendien, er is immers ook nog de uitkomst om alles symbolisch te ‹duiden›.»

Ik vroeg aan de stendhaliaan Henri Martineau wat de lengte was van Stendhal. Hij zei: «Ha, de lengte! Dat heeft mij ook altijd geïnteresseerd. Crozet noemt hem ‹de grote Beyle›, maar Crozet, ik heb het nagezien, was zelf heel klein. Een ander heeft het over ‹de grote en dikke consul van Cività-Vecchia›, maar die lette vooral op de plaats die Stendhal in het rijtuig innam. Een derde zegt dat hij ‹zonder klein te zijn›, al spoedig een corpulentie had die hem een gedrongen uiterlijk gaf. Stendhal zelf deelt mee dat hij de lengte had van Talma, en een half hoofd groter was dan Chateaubriand, die 1 M. 62 was. Tenslotte heb ik twee opgaven gevonden van zijn lengte: 1 M. 65½ en, volgens zijn militair paspoort, 1 M. 66».
Ik zeg het verrukt aan E., omdat het precies mijn lengte is. Daarna, geamuseerd om mijn eigen naiefheid, dat ik het in een blocnote-krabbel zal openbaren, met de bijbedenking dat ik alleen nog maar dezelfde grootte moet zien te bereiken op papier. E. oppert: «Je levert je op die manier uit aan allerlei rapalje». Ik zeg dat ik dit ook voorzien kan, maar of een dergelijke overweging moet tellen? Ik haal het voorbeeld aan van Valéry, zo ‹bezeten› door de figuur van Mallarmé, dat hij jarenlang rondliep met een mallarmeaans schouderdekentje. «Het is aardig om te vertellen, vindt E., maar niet om te laten drukken». Dit respect voor de drukletters doet mij meteen besluiten.

«Het is onmogelijk, zegt L., na een half uur te hebben gemokt, om met jouw belachelijke verachting te spreken over ‹de politiek›. Wat jij politiek noemt is de geschiedenis in actie. En politiek of geschiedenis, ons hele bestaan hangt ervan af.»

«Loop naar de pomp, zegt D., en vergun mij te vergeten dat mijn hele bestaan ervan afhangt. Ik wil dat pas weten op het allerlaatste ogenblik; ja, als het te laat is.»
«Best, zegt L., en ik begrijp je; ik zou ook zo doen als ik er even weinig van snapte als jij. Je hebt waarschijnlijk de keuze niet, precies als iemand die nu eenmaal niets snapt van algebra. Je ziet geen enkele politieke nuance, dat heb ik allang gemerkt.»
«Ik zie geen enkele nuance, geeft D. toe. Ik zie met de grootste stoutmoedigheid niets dan de grote lijnen. Daarom geloof ik ook geen aap meer van je sovjetstaat en de ideologie die daar tòch beveiligd wordt. Ik weet dat er een meneer Marx geweest is, die met veel genie een ideologie heeft gegeven en een soort krijgsplan aan het proletariaat. Daarna is een generaal gekomen die het krijgsplan ten dele heeft uitgevoerd, omdat hij in de practijk nieuwe dingen wist op te lossen: Lenin. Daarna heeft men de strijd niet voortgezet. Degeen die het oude krijgsplan voort wou zetten, Trotsky, had ongelijk, want op die manier had men alleen maar verslagen kunnen worden. Degeen die het nieuwe stadium vertegenwoordigde, Stalin, is in wezen alleen maar achteruitgegaan. Dat hij dat moèst, dat hij de keus niet had, dat hij gelijk had tegen Trotsky, niet in theorie maar in de practijk, is *misschien* waar, maar blijft iets anders. Het resultaat is toch maar: dat we in een Europa leven *zonder* internationalisme, *zonder* afgeschafte legers, een Europa dat *in feite* bestaat uit tot de tanden gewapende *naties*, die elkaar binnenkort zullen verpulveren. Communisme of niet, ideologie of niet, deze toestand had kunnen bestaan in elke eeuw. Ik houd mij daaraan, in al mijn domheid, en ik kan mij niet warm maken voor wèlke ook van die naties, van die legers, van die al of niet tot hypocrisie geworden, tot fraseologie geworden, ideologieën. Als de mensen elkaar morgen zullen verdelgen, overmorgen verdelgd zullen hebben, zal de wereld in een nieuwe staat verkeren die ièdere ideologie tot een aanfluiting maakt, een staat van ontbinding waarvoor anarchie een kinderlijk woord is.

Dus loop naar de pomp met je diepere betekenissen, met je verborgen nuances, met je verschillen van ideologie. Ik ben stom en simplistisch, jij genuanceerd en hypocriet. Maar ik ben minder stom dan jij als ik zeg dat al deze collectieve krachten beestachtig op elkaar lijken, of zij dat willen of niet. Hoè ze op elkaar lijken zal je morgen zien, als je het nu werkelijk niet ziet. Houd je jezuïtisme voor je en je genuanceerde politieke kijk; als we allebei gecrepeerd zullen zijn, zullen we niet eens meer zien dat het allemaal nèrgens op lijkt.»
«O, goed, zegt L. O, goed; als je het op die manier neemt hoeven we niets meer te zeggen. Zo kan je de mensheid alleen als een kerkhof zien. Je bent zo moreel in je pessimisme, dat je in je graf gaat liggen nog voor je kapot bent.»
«En jij, zegt D., bent zo optimistisch in je hypocrisie, dat je altijd denkt alles te hebben opgelost als je een beeld hebt gevonden dat ‹het 'm doen› zou door de spreektrompet. Al jullie nuances zijn geboren uit de spreektrompet. Ik ga niet in mijn graf liggen, ik wil alleen zo ver mogelijk uit jullie stank. Ik wil uit jullie stank om te leven; om te leven zolang als nog mogelijk is; en leven is mij alleen mogelijk buiten jullie stank.»
Deze mensen zullen elkaar nooit verstaan; en zelfs als zij vrienden zijn, zullen zij eindigen met elkaar te verachten.

De jeugd staat tegenover ouderen altijd critisch, omdat de jeugd:
1°. er altijd zeker van is alles beter te zullen doen (en deze zekerheid maakt dat zij denkt alles al beter te hebben gedaan);
2°. alle ondervinding van de ouderen òf uit onwetendheid negeert, òf waardeloos acht, want zelf beter denkt te hebben gevoeld, of voor-voeld, maar in ieder geval ‹overwonnen› te hebben.
Het gaat erom de jeugd altijd zacht te behandelen. Critiek van die kant blijft tenslotte genereus, want de jeugd wenst in de grond altijd dat de ouderen niet *teleurstellen*. D.w.z., in

hoofdzaak: niet zullen liegen *. En men kan er zo zeker van zijn dat al deze vroege overwinningen zullen moeten worden overgedaan, 9 op de 10 keer als nederlagen.

18 Maart. Gisteravond in de Mutualité horen spreken over ‹le réalisme socialiste›, dat al of niet hetzelfde schijnt te zijn als ‹le romantisme révolutionnaire›. Na alle definities en uitweidingen, schijnt dit bijzondere realisme *alles* te kunnen zijn. Het is een beest met een sociale kop, een buik vol realiteit, romantische poten en een lyrische staart; voor iedereen te bestijgen, al schijnen de schrijvers ‹van links› de voorkeur te hebben. De discussie was op hoger peil dan gewoonlijk, zei M.; ook zag men velen slapen in de zaal.
Eén opmerking van Aragon: «*Le Temps du Mépris* is een heel stuk beter dan *La Condition Humaine*, omdat men er een actuele duitse communist in ziet in de nazi-gevangenis, zo ongeveer als Dimitroff en Thaelmann, terwijl in het andere boek allerlei denkbeeldige Chinezen elkaar over leven en dood de persoonlijke problemen stellen van André Malraux». Deze sergeantenlogica geeft althans precies de meest hopeloze kant aan van de nieuwe school.
Maar overigens, men mag gerust schrijven wat men wil. Men ontsnapt tòch niet aan de tijd, die zich op de een of andere manier wel in het werk gelden laat. *Othello* drukt, volgens Lukacz, misschien minder de jaloezie uit, dan een sociale crisis uit de tijd van Shakespeare. Dit is de subtiele en troostrijke manier van de marxistische kunstbeschouwing.

M., uit Moskou teruggekeerd, vertelt boeiende anecdoten.
Een alleraardigste over Gorky. Hij vraagt hem welke indruk Romain Rolland op hem gemaakt had; antwoord: «Heel goed». Een paar dagen later hoort M. dat hij gezegd heeft:

* En pas op, oudere, om dit niet al te opvoedkundig op te vatten! Zij die opvoeden, liegen ongemerkt heel wat gauwer dan zij die zich daar niet om bekommeren.

«Toen Rolland hier was, had ik een week lang het gevoel dat wij twee heiligen waren».
Babel vertelt dat Jesénin tegen hem zei: «Ik ben de grootste dichter van het huidige Rusland; maar de plaats van grootste prozaschrijver is vacant. Misschien zou jij die plaats kunnen innemen? Maar bedenk dat het na Gogol, Tolstoï, Dostojevsky, een grote verantwoordelijkheid betekent...» Daarna, zei Babel, ging hij voort zich te bedrinken. Hij leefde in die tijd met de kleindochter van Tolstoï en haatte de gravin Tolstoï, haar moeder. Deze gravin had een levensgroot portret van Tolstoï boven haar bed hangen. Toen hij goed dronken was, stapte Jesénin haar kamer binnen, nam het portret van de muur, smeet het op de grond en trapte het rhythmisch aan gruis, zeggende: ‹Je hebt gezegd dat de moejik bij je binnen mocht komen, ik Jesénin, de moejikdichter, ben bij je binnengekomen en heb je op je smoel getrapt tot je niets meer zei›. Deze anecdote is voor de russische schrijvers boven alle critiek verheven.
Een andere betreft de hongaarse filosoof Lukacz, dezelfde die nu probeert intelligente marxistische kunsttheorieën te hebben over het realistisch socialisme en over de moderne (burgerlijke) roman, die met *Don Quichote* geboren schijnt te zijn en met Dostojevsky gestorven. Deze Lukacz had een groot boek geschreven, getiteld *Ethiek en Tactiek*, waarin hij betoogde dat het ene nooit in het andere moest overgaan, dat het ethische altijd zuiver gehouden moest worden en dat het tactische altijd op laagheden berustte. Drie maanden later werden Rosa Luxemburg en Liebknecht vermoord, en Lukacz trad toe tot de communistische partij.
«Ik vertel je dit niet als stichtelijk verhaal», voegde M. eraan toe.

N. vroeg M. wat hij van Gaston Bergery dacht, die hem zo intelligent leek, en zo apart, als politicus.
M. zei: «Ik wantrouw mijzelf, als ik dit soort politici bijval. Het is omdat zij op mijzelf lijken dat ik hen zo intelligent en

sympathiek vind: zij hadden schrijvers kunnen zijn. Een artikel van Bergery is altijd meer lezenswaard dan dat van een andere politicus; dit neemt niet weg dat de andere waarschijnlijk een betere politicus is. Trotsky, Bela Kun zijn briljante voorbeelden in het genre, en als politici gezien aangrijpende voorbeelden van *mislukking*.»
«Maar geloof je niet aan uitzonderingen?»
«Het schijnt dat Jaurès een uitzondering was. Maar anders... ik geloof dat het kunstenaarschap een fatum oplegt. Men wil òf de dingen anders ordenen, òf ze overdenken en herscheppen. De twee sluiten elkaar uit; men moet kiezen.»

De gesprekken, opgetekend door Eckermann, door Lady Blessington, zijn niet alleen van belang omdat men er Goethe en Byron in hoort, maar misschien vooral om wat *men* besprak in die tijden. (Zelfs een roman als *Die Wahlverwandtschaften*, eigenlijk onleesbaar, lijkt mij alleen van belang om deze reden.)

A., anders werkelijk bescheiden genoeg, wilde op een dag niet naar een lezing van Valéry, die over Poesjkin zou gaan, zeggend: «Er zijn duizend dingen die Valéry beter weet dan ik, maar ik denk dat ik toevallig meer weet over Poesjkin en dat ik hierover dus niet naar hem hoef te luisteren». Men zei ‹kom kom› en hij liet zich toch meetronen. Bij de eerste woorden van Valéry triomfeerde hij, want zij dienden om te erkennen dat Valéry eigenlijk weinig van Poesjkin afwist; hij had dan ook eerst gemeend te moeten weigeren over dit onderwerp te spreken, maar had tenslotte de heer Hofmann opgebeld die een dik boek over Poesjkin geschreven had en de heer Hofmann was zo vriendelijk geweest hem in te lichten. Hierna sprak hij een uur over Poesjkin; met die typische intelligentie, zoals N. zei, die alles kan behandelen maar die je altijd het gevoel geeft dat ze voortdurend *naast* het onderwerp is gebleven.
«Helaas, zegt M., de anecdote is treffend gelijkend. Het is al

te vaak een intelligentie die op de inlichtingen van een meneer Hofmann evolueert.»
«Jawel, zegt A. C., die Valéry bewondert, maar hij heeft toch ook wel essays geschreven *na* zich behoorlijk te hebben gedocumenteerd. En men geniet bij hem in de eerste plaats immers van het spel van de intelligentie.»
D. stelt voor: «Hij zou zijn intelligentie later in twee dikke delen moeten splitsen, getiteld *Voor* en *Na*. De lezer kan dan beter weten wàt hij wil zitten bewonderen.»

Het ‹geluk van de mensheid›: zij hebben elkaar in alle variaties gemarteld en vermoord om verschillen van opvatting over zaligheid in een andere wereld, zij zullen elkaar nu martelen en vermoorden om verschillen van opvatting over de ‹realistische› administratie van geluk op deze wereld.
Iedere infaamheid waartoe de collectieve domheid van een overmacht in staat is, wordt vrijgepleit met het vertrouwen op de goede bedoeling en de goede resultaten, met het fameuze ‹prachtige vertrouwen in de mens›.
De jeugd heet bedrogen door de ouderen die dit vertrouwen niet hadden. Een volgende jeugd kan zich met recht bedrogen achten door de ouderen die dit vertrouwen predikten.

Er is geen sprake van om aan het marxisme te ontsnappen, wanneer men marxisme gelieft te noemen: dat niemand ontsnapt aan het feit een bepaald leven te leiden, in een bepaalde tijd en in bepaalde economische omstandigheden. Maar dat iemand in de kou op een dakkamer anders leeft (denkt, schrijft) dan iemand met een half ton rente per jaar, is een waarheid waarvan men enig besef moet hebben gehad lang voordat Marx zijn intrede deed op deze wereld.
D. zegt dat hij het land heeft aan Marx; H. legt hem uit dat hij eigenlijk het land heeft aan de vulgarisatie van Marx; D. moet toegeven dat hij van Marx zelf inderdaad niet zóveel heeft gelezen. H. zegt: «Stel je eens voor wat het zijn zou als Nietzsche tot staatsfilosofie werd gemaakt. Daar is zelfs al

kans genoeg op, met het nazisme!» D. moet toegeven dat de abjectheid daarvan nog heel wat erger zou kunnen zijn. «Maar dan, zegt hij, Nietzsche heeft het er niet naar gemaakt, terwijl Marx op deze manier de wereld transformeert zoals hij het verlangde». «De wereld, zegt H., kan het voortreffelijk stellen buiten alle filosofen». «Dit was precies niet de bedoeling van Marx, meent D., maar wat mij betreft, of de mensen elkaar doodslaan onder de naam van Marx, van Jezus en morgen van Nietzsche, wat maakt dat voor verschil?» «Goed, maar wat heb je dan eigenlijk nog tegen Marx?» «Dat het allemaal even *lelijk* was, wat ik van hem heb gelezen.»

H. overweegt hoe hij D. aan zichzelf zal openbaren. «Ik begrijp niet wat lelijk hier zeggen wil, zegt hij dan. Al wat ik eruit opmaak is dat je Marx niet nodig hebt, omdat je andere waarden stelt boven de bevrijding van het proletariaat; wat je goed recht is overigens. En Marx, èn het proletariaat, èn de revolutie kunnen je in de grond niet schelen, omdat je het prettiger vindt om bijv. Stendhal te lezen».

D.: «Mogelijk. Misschien ben ik wel een fascist?» H.: «Dat zou mij verwonderen». D.: «Een mensenhater dan? Het is waar, een heleboel mensen bijeen geven mij *altijd* lust hard weg te lopen». H.: «Neen, je bent typisch een intellectueel. Lenin wist wel dat hij voor een revolutie niet op de intellectuelen kon rekenen: ze voelen altijd meer voor àndere waarden». D.: «Ik vrees met dat al dat mijn mensenhaat toch reëler is. Ik bedoel: als het geluk van de mensheid morgen van mij afhing, als ik daarvoor alleen maar een papiertje moest tekenen... dan zou ik dat natuurlijk doen; ja, natuurlijk; maar ik zou ergens het gevoel houden dat het niet zó prachtig is wat ik daar gedaan zou hebben». H.: «Dit probleem is van geen enkel belang, want je krijgt dat papiertje niet te tekenen!» D.: «Het probleem dat voor mij van belang is, is dan ook alleen wat zich in mij zou afspelen. Ik doe je een bekentenis, niets anders».

H.: «Ja, je bent een typische intellectueel, daarmee uit. En

waarom ook niet? dit mensensoort is nodig om de wereld telkens weer op de *qualiteit* te wijzen. Als je Spengler leest...» D.: «Ik wil geen Spengler lezen, en geen Marx, en ik geloof er niets van dat ik eigenlijk alleen maar van Stendhal zou willen genieten. Ik heb het land aan grote mensenmassa's, aan revolutionnaire bijeenkomsten, aan optochten, aan voetbalmatches». H.: «Omdat je zou willen dat ze naar een griekse tragedie keken». D.: «Ik? Zou ik dat willen? Het zou me niets kunnen schelen waar ze naar keken; ik constateer alleen dat ik het nooit prettig vind om naar hèn te kijken. En hoe vrolijker ze zijn, hoe minder prettig». H.: «Je zou tòch willen dat ze naar een griekse tragedie gingen kijken».

XII

Barnabooth was nooit een boek voor velen, maar de manier waarop het heden ‹impopulair› wordt, is kenmerkend voor deze tijd en voor de behoefte aan grove likeuren en geweld die ook de lezer van nu schijnt te hebben. Dat een proletariër dit boek decadent vindt, of om andere redenen verfoeilijk, valt gemakkelijk genoeg te begrijpen, maar ik neem het feit waar bij lezers met smaak, verfijning en intelligentie. Na verscheidene proeven merk ik de grote plaats die Larbaud inneemt bij lezers, die, zo zij al qua leeftijd niet ‹van vóór de oorlog› zijn, dan toch in hun formatie geheel buiten ‹deze tijd› vallen. N. bijv., 30 jaar, en ondanks zijn afschuw soms van de politiek, geheel binnen deze tijd gevormd, meent dat in *Barnabooth* alleen maar ‹literaire› gevoelens voorkomen; door mij aangevallen over zoiets bots (het is of Larbaud's finesse hem voor N. tot een betere Henri de Régnier stempelt en anders niet), geeft hij zich verder bloot door te zeggen dat, als het alleen om talent gaat, Cocteau meer talent heeft. Het vergelijken van *Barnabooth* met Cocteau is eenvoudig belachelijk, maar ik ga op het affront in en maak de enige vergelijking die afdoende kan blijken: die van *Les Enfants Terribles*, wellicht Cocteau's meesterwerk, met *Fermina Marquez*, jeugdwerk van Larbaud en, bij al zijn qualiteiten, zoveel minder dan *Barnabooth*. De superioriteit van *Fermina Marquez*, niet alleen om de inhoud, om de veel groter menselijke betekenis, maar zelfs om de stijl, lijdt voor mij geen twijfel: ik verkies de wat schoolse, klassieke vorm waarin Larbaud zijn gevoeligheid hier soms nog wel korsetteert, boven de kleurige, acrobatische maar tenslotte als altijd Rostand-achtige poëzie van *Les Enfants Terribles*. Beter gezegd: de poëzie van *Fermina Marquez* lijkt mij

juister, echter, dieper, in dit concours dat, oppervlakkig gezien, vooral een concours lijkt in bekoorlijkheid.
Maar het grapje van de vergelijking Larbaud-Cocteau is toevallig; wat geheel van deze tijd is, en inderdaad kenmerkend, is het zakken van de aandelen Larbaud, als men het zo noemen mag, tegen de hoge koers van bijv. Céline. Een verpolitiekte tijd spuit zijn drek nu eenmaal tot in de literatuur. Bloed en drek: Faulkner en Céline (Malraux valt hier buiten, zijnde veel te veel ‹vervalst›, ontheven aan de communie van deze sfeer al, door de doodzonde van een grote intelligentie). De waanzin en de lafheid tegenover de tijdstroming worden vooral duidelijk als men mensen die anderzijds zich afkerig verklaren van Dostojevsky, die zijn ‹ongezondheid› opzij zouden willen schuiven met de ‹hoge moraal› van Tolstoï, aan de bewondering voor Faulkner en Céline ziet toegeven met een gemak alsof zij nooit van decadentie hadden horen reppen of iedere decadentie aanvaardden, mits van deze tijd. Onderling zeer verschillend, drukken deze twee auteurs zeker het best uit wat in de wereld gist omstreeks 1935. De waarde van *Barnabooth*, dat ongemeen zuiver en volledig uitdrukt wat een élite gevoeld heeft omstreeks 1910 (een élite die tegelijk ‹burgerlijk› en zo anti-‹burgerlijk› was als men maar wil), toont zich eenvoudig te fijn voor deze tijd, wat zeker niemand minder spijten zal dan de schrijver. *Valeurs de loisir*... ik ben, als altijd, te gauw bereid mij over de miskenning ervan te ergeren: Céline en Faulkner, met al hun qualiteiten vrijwel onleesbaar voor mij, geven *mijn* onwil aan, mijn opvatting van wat ‹niet veel zaaks› is, voortspruitend uit mijn formatie natuurlijk. Ik verlies niettemin niets van mijn vertrouwen in de aandelen Larbaud, rekenend op een tijd waarin de verdwazing van nu over zal zijn.

De ‹verfijning› van een bepaald soort mensen is zo ergerlijk, dat het tien jaar geleden mijn droom was een grote collectie schilderijen te erven, bv. een zaal vol onbekende Carrières, en deze ten toon te stellen, overgeschilderd door Willink, alle

neveligheid weggetrompet door de schrille kleuren (baksteenrood, geel en blauw) die Willink toen wist voort te brengen.

Ik voel mij steeds afkeriger worden van de historische en sociale explicatie door de roman, die steeds meer een tijdsvereiste schijnt te zijn. Zowel M. als A. C., onderling zo verschillend, hebben deze eisen, en bij beiden is het waarschijnlijk een gevolg van het marxisme.
M. verklaart: «Als iemand een sociale roman wil maken, moet hij voor het minst weten wat marxisme is; zoals men geen sexuele roman kan maken zonder Freud te kennen, en al was het overigens om op te staan tegen Freud. Wil men geen marxistische methode, dan is men verplicht er zelf een te maken, maar men ontkomt er niet aan. Als men een psychologische roman schrijft, aanvaardt men de noodzaak om dingen te zeggen die onthullend of althans verklarend zijn in de psychologie. Men hoèft deze genres niet te kiezen, maar àls men het doet, enz.».
Dit lijkt heel helder en afdoend, maar verkleint toch de betekenis van het zuiver literaire, het talent. «Het talent, zegt M., is geen fundamenteel begrip». «Goed, ik verklaar mij nader. Literair talent is het vermogen om in literatuur volkomen uit te drukken wat men als inhoud in zich draagt, onverschillig of deze inhoud berust op ondervinding of op fantasie. *La Chartreuse de Parme* is het geslaagde beeld van een wereld die, zowel historisch als sociaal gezien, op een vermakelijke warwinkel zou neerkomen (een slag van Waterloo met herinneringen van schermutselingen in Italië gemaakt, een intrige van 1450 overgebracht in 1815, zonder de minste eerbied voor wat niet meer klopt, een fantastisch operetterijk in Parma, gevoed met niets dan ultra-persoonlijke verlangens en herinneringen). Het is onnodig dat het laten leven van iets dat op ondervinding berust, bv. de mexicaanse revolutie bij Martin-Luis Guzman, tevens een complete verklaring zou inhouden van diepere oorzaken en groter verband: *De Schaduw van de Caudillo*, sensueel, beeldend, door

en door levend, daarbij meestal voortreffelijk geschreven, overtreft in literair talent alle welingelichte, vragen-stellende of explicerende boeken van de heer Ehrenburg, en heeft dus voor mijn gevoel zelfs de mexicaanse revolutie ‹verklaard›. M., voor wie Victor Hugo een genie is, met ‹machtige romanciersgaven› enz., kan moeilijk zeggen dat men een diepere verklaring krijgt van de oorlog in de Vendée door *Quatre-vingt-Treize*. Men kan altijd zeggen: dit beeld verklaart niet *genoeg*. Is er één russisch boek, al of niet met talent, dat de hele russische revolutie verklaart? Zelfs als men alle romans buiten beschouwing liet en een boek nam als de geschiedenis der russische revolutie van Trotsky, zou men nog maar toe zijn aan één interpretatie; als men daarnaast geen andere opvattingen bestudeerde zou men inderdaad toch heel wat kunnen praten over de russische revolutie, maar als de papegaai van Trotsky.»

Hierna een uur van volslagen vruchteloos debat over romans die al of niet verklaren. Tolstoï's *Oorlog en Vrede* is een roman die erg veel verklaart, maar wat precies, daarover kan men het niet eens worden. A. C., die Anatole France bewondert, is in het nauw gebracht door de vraag of de franse revolutie soms door *Les Dieux ont soif* verklaard wordt; hij moet toegeven dat hij dat niet zeggen durft. Maar hij komt dan met de opvatting dat *Le Rouge et le Noir* die revolutie zou verklaren; en iedereen kijkt vreemd op, omdat, zelfs als dit in zekere zin waar mocht zijn voor de *gevolgen* van de revolutie, de opvatting al te subtiel lijkt in het huidige verband. Het idee dat *La Condition Humaine* een boek zou zijn dat de chinese revolutie verklaart, lijkt ook erg kinderlijk. Sjolochov, in *Terres Défrichées*, geeft heel aardig een verklaring van de strijd met de koelaks; moet men daarom aannemen dat hij een eersterangs-talent heeft? daarvan schijnt men in Rusland zelf niet zo zeker. En kortom, ik weiger meer dan ooit het idee te aanvaarden dat de schrijver die het meeste verklaren kan de grootste schrijver zou zijn.

A. C. en N. vinden daarop dit argument tegen Guzman: dat

zijn boek ‹grof› is. Het kan zijn dat hij niet overal evenveel smaak betoond heeft, maar wat een argument in deze tijd, waarin grofheid al een eerste vereiste schijnt te zijn door de onderwerpen! Als iemand, in een revolutieroman, sommige scènes zo meesterlijk heeft weergegeven als Guzman, zou *ik* althans geneigd zijn hem enig gebrek aan distinctie te vergeven. N. vergelijkt hem met de film *Viva Villa*, en ziet over het hoofd dat, als Guzman dan niet heeft wat hij van een auteur eist, de film niets heeft van wat Guzman's kracht uitmaakt; dat Guzman althans zonder bêtise is, terwijl de film uiteenspat van de goedkope effecten en groeit in de bêtise.

Een bundel critieken van Larbaud over engelse literatuur – zo compleet, zo ijverig en met zoveel respect geschreven en waarvoor eigenlijk zo weinig een Larbaud nodig was – heeft mij weer eens tot Whitman gebracht. Daar is de bewondering van Larbaud, het uitstekende (en volstrekt niet critiekloze) portret dat hij van Whitman geeft, de onmiskenbare invloed van Whitman, al was het alleen maar op Larbaud zelf, die onder die invloed *charmante* verzen heeft gemaakt. Maar Whitman zelf blijft onmogelijk. Vroeger, toen ik 18 was, las ik hem met de zekerheid hoofdpijn te zullen krijgen. Nu, 18 jaar later, ‹begrijp› ik zonder veel moeite, maar mijn hele wezen zet zich schrap; ik stap hier in en uit met de overtuiging dat deze man niets met poëzie uitstaande heeft, maar dan ook volstrekt niets; dat alle mensen die in hem een dichter zien zich zwaar en stomp vergissen, Larbaud helaas inbegrepen; dat dit alles is wat men wil: onverwerkte filosofie, preek-megalomanie, temperament, profetische woede gepaard aan grafomanie, maar nooit, nooit en nooit poëzie.

> O, Manhattan! Paumonok! O, *Leaves of Grass!*
> Bombastisch, hysterisch, autodidactisch geraas!
> O, Camerado! staak uw democratisch gebeuk, gebalk
> en geblaas!

Ik weet dat er mensen zijn met smaak, met literair gevoel en inzicht, die dit soort verzen in alle oprechtheid genieten. Maar telkens weer ben ik verwonderd als ik zoiets hoor. Hugo, Whitman, Claudel,... maar Whitman zeker het ergste van allemaal.
Het *respect* van Larbaud is tekenend waar hij een van de mooiste regels van Corbière aanhaalt als zijnde zijn lelijkste regel:

L'art ne me connaît pas. Je ne connais pas l'art.

Hij heeft hier gelet op de waarheid ten opzichte van de kunst, en die waarheid terecht minder dan half bevonden. Maar hij heeft helemaal de waarheid vergeten ten opzichte van het karakter van Corbière, dat in deze regel gegeven wordt met het zuiverste accent. Hij heeft dus zijn respect voor de literatuur boven zijn belangstelling voor de persoonlijkheid laten gaan, wat precies de ‹verkeerde› manier is om Corbière te lezen, – zoals ik waarschijnlijk Whitman nooit ‹goed› lezen zal.

V. zei mij dat hij op een dag geprobeerd had een jongmeisje met voorbeelden uit te leggen wàt poëzie was; dat hij meende zijn voorbeelden voortreffelijk gekozen te hebben, maar steeds minder duidelijk werd – ook voor zichzelf – naarmate hij er meer vond. «Wat ik alleen zeker weet, zei hij, was dat wat zij voor poëzie aanzag dat nu juist precies niet was. Maar ook dat heb ik haar niet kunnen uitleggen».
«Wat hield zij voor poëzie?» vroeg ik.
«*Le Lac* van Lamartine; de ergste rhetorica.»
Het wonderlijke is dat honderden kenners Lamartine voor de meest wezenlijke dichter gehouden hebben die men zich denken kan. Voor V. was het zomaar, vanzelfsprekend, rhetorica; voor mij, vreemd genoeg, volstrekt niet te ontkennen als poëzie, hoewel bijna altijd ongemeen vervelend. Maar het is niet hetzelfde als bij Whitman, veel meer als bij de ellendig overladen engelse poëzie; ik voel toch heel goed waar de poëzie zijn kan. Na het vertrek van V. heb ik de *Méditations*

weer ingekeken. *Le Lac* en *Le Crucifix* zijn voor mij vooral romantische gravures; maar *Le Vallon* is, in hetzelfde genre, al veel meer een sfeer, en ik heb (door welk toeval?) een werkelijke smaak voor althans deze strofe:

Mais la nature est là qui t'invite et qui t'aime;
Plonge-toi dans son sein qu'elle t'ouvre toujours;
Quand tout change pour toi, la nature est la même,
Et le même soleil se lève sur tes jours. *

Het is voor mij tegelijk vals en een beetje subliem. Maar er is meer; de slotstrofe van *Le Golfe de Baïa* doet mij opeens begrijpen hoè mooi dit vroeger moet zijn geweest, toen het nog fris was:

Ainsi tout change, ainsi tout passe;
Ainsi nous-mêmes nous passons,
Hélas! sans laisser plus de trace
Que cette barque où nous glissons
Sur cette mer où tout s'efface.

Men proeft hier nog net wat er verfijnd en spontaan in was, onder de banaliteit van woorden die nu in ieder provinciaal poëzie-album moeten voorkomen: *Tout lasse, tout casse, tout passe...* En men proeft het nog beter als men het hoort vernieuwen door Apollinaire:

Que lentement passent les heures
Comme passe un enterrement
Tu pleureras l'heure où tu pleures
Qui passera trop vitement
Comme passent toutes les heures.

* Ondanks de tweede regel, die men nemen moet met de wansmaak (voor ons gevoel) van de tijd. Zoals men in het prachtige *Herdenking* van Staring de regels moet slikken: *O zoet gelispel van dien mond, – Wiens adem de eerste kus verslond!* (met die afschuwelijke syntaxis, door een quasi-subtiele verbuigings-n mogelijk gemaakt)

E. beweert altijd dat *Het Boek van Ot en Sien* een meesterwerk is, in de eerste plaats al omdat het hele eerste stuk in monosyllaben geschreven is, verder omdat Jan Ligthart bepaald als voorloper beschouwd mag worden van de moderne boeken (korte zinnetjes, tegenwoordige tijd, kinderachtigheid die voor kracht doorgaat) volgens de zogenaamde nieuwe zakelijkheid. Het schijnt dat sommige kinderen dit boek wel driemaal achtereen voorgelezen willen hebben, vooral het eerste stuk in monosyllaben. Kinderen, meent E., zijn geraffineerde lezers, letten vaak meer op muziek en rhythme dan op het verhaal. Deze muziek moet dan een soort chinese muziek zijn; welbeschouwd is Jan Ligthart misschien ook nog de geniale auteur van een chinese roman in het nederlands.

Lijstje van boeken die als ‹enig meesterwerk› tevoorschijn springen uit middelmatige auteurs:
Van de gebroeders Tharaud, *La Maîtresse Servante;* van Pierre Benoît, *Mademoiselle de la Ferté;* van 't Serstevens, *Le Vagabond Sentimental;* van René Boylesve, *La Leçon d'Amour dans un Parc;* van Gilbert de Voisins, *Le Bar de la Fourche;* van Claude Farrère, *Les Civilisés;* enz. Het heeft niets te maken met auteurs die steeds weer hetzelfde boek herhalen en waaruit men dan éénmaal de ‹top-prestatie› haalt, want dit ene boek is meestal een uitzondering op de rest. Het heeft evenmin te maken met de z.g. ‹auteurs van één boek›, het is daarvan zelfs precies het tegengestelde: het éne boek van typische serie-auteurs.

De lang aangekondigde bloemlezing van dichters van de *N. R. F.* is verschenen en geeft, als nagenoeg iedere bloemlezing, een topografisch, d.w.z. essentieel oppervlakkig beeld van de hedendaagse franse poëzie. In 1936 neemt al deze poëzie, zo bij elkaar, zelfs een historisch karakter aan. Men kent nu al deze manieren van zich in poëzie te uiten, al deze meer of minder geheime talen, uitgevonden in doodsangst om met proza te worden verward. Men staat hierna versteld nog zo-

veel verzen aan te treffen die, een beetje anders gezet, alleen voor proza kunnen doorgaan, en zelfs voor een vrij pover proza, om de waarheid te zeggen. De angst voor besmetting met proza heeft de poëten alleen geheimzinniger gemaakt, en een synthese van heel deze opbrengst zou neerkomen op een indeling in pythia's en profeten. Ik heb sinds tijden het gevoel gehad, bij publicaties als *Le Journal des Poètes* bijv., van een huis in te gaan waar uit alle kamers hetzelfde onverstaanbare taaltje vloeit, zodat het er niet meer toe doet langs welke deur men komt en wie daar achter woont. Een heel enkele maal schrikt men even op omdat het is of men enige menselijke woorden heeft opgevangen, maar de sprekende vogel is spoedig verdrongen door een ander die zich beter aan de heersende zeden heeft weten aan te passen. De meeste dezer dichters moeten zo bewust geweten hebben dat alle werkelijke poëzie behoort tot het onzegbare, dat zij misschien wel hun voorzorgen hebben genomen om vooral niets te zeggen.

In de bloemlezing van de *N. R. F.* is het gehalte uitzonderlijk goed; inplaats van een aantal begaafde minores van ongeveer dezelfde kracht heeft men hier duidelijk het verschil tussen grote dichters en hele kleintjes. De dreun van Walt Whitman ontbreekt in deze franse poëzie geenszins, maar heeft soms wonderlijk charmante wendingen aangenomen, in het mineure genre bijv. van Valery Larbaud. Als men in het rijm terechtkomt, zijn het voornamelijk Rimbaud en Mallarmé die de toon aangeven; de tweede is trouwens in eigen persoon onder deze *N. R. F.*-dichters opgenomen. Het zou onbillijk zijn te verlangen dat men van de grote dichters een goed beeld kreeg in 5 of 6 verzen, van Mallarmé, van Apollinaire staat hier dus te weinig; van anderen bepaald te veel; een enkele keer precies zoveel als men zou willen hebben. Fragmenten als uit *La Chanson du Mal-Aimé* en uit Pellerin's *Romance du Retour* dienen alleen om de lezers lust te geven die verrukkelijke gedichten over te lezen of in hun geheel te leren kennen; men ziet niet goed met welke andere bedoeling de bloemlezer die fragmenten ook zou hebben gekozen.

Er is een inleiding van Valéry, een van die typisch-intelligente opstellen, door deze grote intelligentie zo rijkelijk op bestelling geleverd en waarmee zijn 3 bundels *Variété* gevuld werden, in tegenstelling met de uit persoonlijke behoefte ontstane notities in het genre van *Rhumbs*. Het betoog van Valéry richt zich hier, geserreerd en onontkoombaar, tegen alle elementen, biografische en andere, die welbeschouwd niets uitstaande hebben met het al of niet genieten, al of niet kennen, van *poëzie*. Hier gekomen staat men hijgend gespannen om te vernemen welk element dan wèl onmisbaar is – en men merkt dat men (met alle verkeerde commentators) in een hoek gedreven werd om de ontsnapping van Valéry mogelijk te maken. *Hij* is aan de gevolgen van zijn eigen pleidooi ontkomen, met het afscheidswoord dat het hier de plaats niet was – in het aanzicht van zo verschillende soorten poëzie – om eigen inzichten ten beste te geven. De lezer mag zich met enig recht bedot voelen, maar het zou niet voor zijn omgang met Valéry pleiten als dit hem beduusd liet: de grote intelligenties hebben zo hun geheime valluiken.

R. de K., jong bretons dichter, in een katholieke kostschool opgevoed, komt voor het eerst in Parijs en zegt overal: «Ik ben dichter en gek». Men denkt eerst dat hij het niet zal zijn, waar hij het zo zegt; weldra merkt men dat hij niet heeft overdreven. Hij heeft een innemend gezicht maar van de jezuïetenschool een loerende manier van kijken overgehouden, schuin naar boven, met hangend hoofd. Maar hij heeft een prachtige jonge glimlach vol witte tanden, en hij is al 25 maar ziet eruit als 18.

Over het algemeen vindt men hem gauw vermoeiend; hij praat haastig en staart dan weer verlegen voor zich uit; hij is trouwens doodverlegen en zegt tien keer: «O, u moet me maar gewoon wegsturen als ik te veel ben». Hij beweert bijna niets gelezen te hebben en alles meteen te vergeten wat hij leest; het is waar. Hij zegt: «O, u moet mij nooit een opinie vragen!» en het is waar. «Ik zal altijd volhouden, zegt hij,

haastig, dat Goethe geen minder groot dichter is dan Claudel». Dan valt hij zich in de rede met een hoge lach: «Ohoho, ik ken eigenlijk maar twee gedichten van Goethe uit een bloemlezing; *Erlkönig* en nog één!»
Hij wordt uitgenodigd in een familie waar men hem een taart aanbiedt. Het is een grote taart; hij weigert, maar blijft tien minuten lang buigingen maken ervoor, als een Chinees voor een huisaltaar. Maar bij een andere familie, waar hij luncht, springt hij midden onder het eten op en vraagt of hij in een andere kamer mag gaan, omdat hij dadelijk een gedicht moet schrijven. Men brengt hem in de enige andere kamer, die de slaapkamer is. Daarna blijft men aan tafel op hem wachten, men hoort hem zuchten, knarsetanden, maar hij komt niet terug. De gastheer moet naar zijn werk en durft niet gaan, de gastvrouw wordt doodzenuwachtig, maar men wacht. Eindelijk komt hij terug, rood en hijgend, zegt dat het gedicht niet gelukt is, laat zich op de sofa neer en valt er ongeveer in zwijm. De gastheer, die nu ver over tijd is, loopt het huis uit; de gastvrouw, door een andere bezoeker geholpen, tracht R. bij te brengen en geeft hem aspirine, maar hij kan geen aspirine slikken en het duurt een uur voor het gelukt is. Als hij dan weg is, dreigt de gastvrouw een toeval te krijgen.
Zodra hij een gedicht klaar heeft, typt hij het in vele exemplaren (hij krijgt er nog maar steeds geen gedrukt) en brengt die rond bij alle mensen die hij kent. «Laatst stond hij opeens in mijn kamer, zei: ‹Ik heb een gedicht geschreven!›, legde het op tafel en vloog weg door de schoorsteen», vertelde M.
Hij heeft een vriendin, getrouwde vrouw van 28 met 2 kinderen, en spreekt over haar zonder ook maar te denken dat hij haar zou kunnen compromitteren. «Ik denk spoedig te trouwen, zei hij tegen D.; als ik getrouwd ben komt u ook eens bij mij, nietwaar?» «Maar met wie gaat u trouwen?» «Met mijn vriendin; u weet wel, met die vrouw met 2 kinderen; o, ik ben dol op kinderen, en het zal net zijn of ze van mij zelf zijn.» «Maar gaat ze dan scheiden?» «O neen, maar ik heb altijd geluk; u zult zien, hij gaat spoedig dood.» «Wanneer denkt u

dat hij doodgaat?» «O, deze zomer!» «Maar... hebt u het land aan hem?» «Ik aan hem? Helemaal niet, hij is altijd aardig!» Hij vertelt dan nog dat hij feminist is; ja, de positie van de vrouw is iets vreselijks, dat merkt hij aan zijn vriendin; verder heeft hij geen geld en kan geen werk vinden en zij heeft ook niet veel geld, maar toch zal hij binnenkort getrouwd zijn, dat komt zeker uit.
Een paar jaar geleden had hij een groot succes kunnen hebben in sommige parijse kringen; nu heeft de crisis iedereen ernstiger gemaakt, wat ertoe meewerkt dat men hem zo gauw vermoeiend vindt. Het is overigens onmogelijk aan enige pose bij hem te denken, zo kinderlijk is alles wat hij eruit brengt. Alleen zijn verzen leest hij als een acteur van de Comédie Française.
Een maand nadat hij D. over zijn trouwplannen gesproken had, ontmoette hij E. en zei dat hij bij verschillende zieneressen geweest was, die hem allen zowel politieke als literaire wereldroem voorspeld hadden, maar ook ballingschap; en verder de dood van de man van zijn vriendin, die op een kruispunt door een auto zou worden overreden. «En weet uw vriendin het nu ook?» vroeg E. «O ja.» «En wat zegt ze ervan?» «Ze wacht af.» (Het lastige, zei E., is dat je er niet bij lachen mag.) Een ogenblik later zei hij treurig: «Men heeft mij ook een groot ongeluk voorspeld, iets waar ik tenminste erg op letten moet: als mijn vriendin een kind van mij krijgt, gaat ze dood. Dus, nietwaar, nu is er voor mij geen geluk meer...»

Met grote luciditeit heeft Léon Blum deze boeiende tegenstrijdigheid in Stendhal aangetoond: een voortdurende strategie in het leven, op ontgoocheling berustend, en een tot het uiterste jong-gebleven verlangen naar geluk. Men leze daarna Blum's boek *Du Mariage*, zo stendhaliaans soms van opzet (de anecdoten, de spontane rangschikking ervan lijken geïnspireerd op *De l'Amour*), en de zo volmaakt on-stendhaliaanse opvatting van het geluk – het enige – dat men in het

huwelijk schijnt te mogen verwachten. De hele theorie van Blum is die van iedere wijsgeworden burger: men moet eerst zijn wilde haren verliezen, daarna is men rijp voor de toestand van het eigenlijke huwelijk, die niets met liefde uitstaande heeft. Heel zijn originaliteit, als men het nog zo noemen kan in 1936, bestaat erin dat hij ook de vrouw het voorafgaand verlies van wilde haren voorschrijft.
Men ziet met één oogopslag wat de gelukzoeker Stendhal hierop geantwoord zou hebben: dat hij iedere ongelukkige *liefde* verkiezen zou boven dit *huwelijksgeluk*.
Blum zegt trouwens dat hij zijn diagnose gesteld heeft op de meerderheid en niet op de uitzonderingen. Ik zei al dat het een burgerlijk boek was; zo ergens dan ziet men Stendhal hier afkerig worden van ‹le bonheur du plus grand nombre›. En toch heeft Blum natuurlijk gelijk gehad, èn om zijn taak zo op te vatten èn in zijn diagnose zelf. Helaas voor hem en voor iedereen.

Valery Larbaud is met Léautaud de enige levende schrijver die ik ooit behoefte had te leren kennen. Het schrijven van brieven aan beroemdheden is nooit mijn genre geweest. Maar ééns, uit een hotel in Dijon, in 1924, meen ik, heb ik een brief aan Larbaud geschreven, na een herlezing van *Barnabooth*; een ‹brief in de nacht›, die ik met de nieuwe morgen verscheurde.
Mijn eerste ontmoeting met Larbaud had plaats in 1922, in Montmartre. Ik had daar een vaste boekhandelaar, een kale man met een roodachtig kneveltje en bruuske uitvallen; men zei dat hij zo bruusk was omdat hij zich cocu wist. Op een dag lag bij hem op tafel een herdruk van *Barnabooth* met een rose ‹manchette› erom: *Un jeune milliardaire sud-américain promène à travers l'Europe sa mélancolie* (of zoiets), daarnaast een grof portretje van een man met een panamahoed. Ik wantrouwde het boek, denkend met de een of andere Prins Koekoek te doen te hebben; ik vroeg de boekhandelaar wat het was. Hij keek er minachtend op neer, en met een van zijn uitvallen: «J'en sais rien! C' pas vous, ça?» Hij bedoelde dat

het portretje op mij leek, wat ik later van anderen opnieuw te horen kreeg.
Een jaar later ongeveer kocht ik het boek, bijwijze van locale lectuur, in een winkel in Florence. J. D. las het vóór mij, terwijl ik mijn dagen in Quinto doorbracht; op een avond vroeg ik hem hoe het was en hij antwoordde: «Ik zeg niets, je moet het zelf maar uitvinden». Toen ik het begon te lezen, was ik na enkele bladzijden veroverd, ik slaakte vreugdekreten en J. D. zei bedaard en wijs: «Dat dàcht ik wel: je herkent er natuurlijk jezelf in, en denkt dat het speciaal voor jou is geschreven». Hoeveel foto's met panamahoeden heb ik daarna in Italië niet van mij laten maken!
Ik schreef Larbaud en verscheurde mijn brief, maar bleef erop rekenen hem te ontmoeten. Alleen, het leven was mij en hem een bijzondere ontmoeting verschuldigd, meende ik, een ontmoeting buiten de literatuur, in buitengewone omstandigheden. Ik was jaloers op een artikel van Montherlant, waarin zomaar, rustig, stond geopenbaard: *...un écrivain que j'aime et vénère, M. Valery Larbaud...*
In 1925 was ik met mijn ouders in Venetië; mijn exemplaar van *Barnabooth* had ik in vier losse cahiers laten binden met italiaans papier erom, en ik las mijn ouders telkens een stuk eruit voor, dat zij maar heel matig waardeerden. Met hen en met bijna al hun kennissen was het hetzelfde: zij zagen de hoofdpersoon voor gek aan zodra hij zijn nieuwgekochte valiezen in de Arno liet afdrijven. Om hen te straffen weigerde ik mee te gaan naar het Lido; ik bleef met *Barnabooth* op het terras van *Florian* (waar ik met mijn vader een afschuwelijke absinth had gedronken, die hij eindelijk als die van vóór de oorlog herkend had). En op een avond, in de eetzaal van ons hotel, werd ik beloond met een nieuwe ontmoeting: aan een tafeltje vlak naast het onze zat een klein, gezet man, met een vriendelijk gezicht en kalend hoofd, en tegenover hem een forse, rossige vrouw, met blanke huid en volle lippen, de vrouw die Barnabooth zou hebben doen genieten van haar appetijt voor rood vlees, een Florrie Bailey. Maar deze was on-

miskenbaar een française: zij had een eindeloos verhaal voor de heer over een weggeraakt valies of douane-geld dat zij niet wenste te betalen. «Ah, non! pourquoi-le-ferais-je? Je serais folle alors! Pas?...» op het klassieke deuntje van de française die niet tevreden is maar zich in geen geval zal laten bedotten. Het leek mij duidelijk dat het een grote kwestie van ‹denaro› voor de heer zou worden. En hij keek naar haar met zachte geamuseerdheid, bescheiden en superieur zonder een woord terug te zeggen; op al wat zij hem vroeg antwoordde hij met korte gebaartjes, een armpje even in de lucht, een vluchtig uitspreiden van alle vingers. Zijn gebarentaal had niets dan wedervragen. Ik was er zo zeker van dat ik Larbaud gezien had, dat ik mij hem sindsdien altijd zó voorstelde.

Daarna leerde ik allerlei mensen kennen die hem kenden en beschrijvingen gaven. Ik zag verschillende portretten van hem, waaronder wonderlijke, met snorren.

Na mijn vertaling van *Le Pauvre Chemisier* kwam ik met hem in contact op de gewoonste, de literaire wijze. Hij stuurde mij een boekje met opdracht, ik deed iets dergelijks, wij wisselden een paar brieven (de eerste die ik hem schreef uit Spa, meen ik, Juli '32). In 1934, na een mislukte andere afspraak, ontmoette ik hem eindelijk in levenden lijve, op een zomernamiddag in het café *Helvétia*, rue de Médicis, tegenover het hek van het Luxembourg. Ik, die gedacht had hem bij Doney te ontmoeten. Ik was er precies op tijd en ging op het terras zitten, met een zekere spijt dat ik niet méér ontroerd was (elf jaar te laat, welbeschouwd, dit moment), maar na tien minuten ging ik binnen kijken. In het la-achtige donkere vertrek stond een kleine man op, een beetje gehinderd door zijn eigen tafeltje. Het was Larbaud zonder hoed, zoals ik hem kende op de portretten door Sichel, door Bécat, kleiner dan ik, kleiner nog dan ik gedacht had. Hij vertelde mij een verhaal dat binnenkort verschijnen zou in *Le Disque Vert*, een verhaal waarvoor hij zich heel veel moeite had gegeven, vooral om er in enkele woorden een compleet portret in te geven, zoals bij Sallustius. Het was hem gelukt, meende hij, om een

vrouw in dat verhaal weer te geven in één enkele zin; maar wat een moeite dan ook. De titel was ontleend aan een sonnet – een zeer mooi sonnet – van Jorge Manrique: *Tan Callando,* ‹zo stil›... Ik zei: «Zoals *Calla, hombre, calla!* in *Fermina Marquez?*» maar ofschoon het duidelijk was dat ik geen spaans kende, zei hij mij het sonnet in zijn geheel. Hij liet mij een cahier zien vol latijnse citaten, dat hij in de Bibliotheek gevuld had. Ik wilde het gesprek telkens naar *Barnabooth* trekken, hij naar de 17e eeuwse dichters, naar Scève, naar Brébeuf (die soms aan Baudelaire deed denken).

Ik vroeg hem wat *Dernières Nouvelles d'Alabona* zou zijn, en hij antwoordde zacht, als was hij er zelf niet zeker van: «Oh, ça, c'est monsieur Barnabooth». Hij sprak de naam uit met een lichte t, niet met een s-klank in de th. «Krijgen we daarin ook over zijn vrouw te horen?» vroeg ik. «Zijn vrouw?» «Ja, de juffrouw Yarza waarmee hij aan het eind van *Barnabooth* weggaat.» «O ja; neen, daar zal hij niet veel van vertellen. Ik heb opgemerkt dat de mensen weinig over hun vrouwen praten. Ik weet overigens niet precies waarom: de vreemdelingen misschien omdat ze hun vrouwen te goed kennen; de Fransen waarschijnlijk omdat ze bang zijn dat anderen hun vrouwen beter kennen.»

Ik vroeg hem waarom de *N. R. F.* zijn volledige werken niet in een behoorlijke editie gaf (als die van Proust, Gide, Valéry): «O Gaston, zei hij, van de directeur sprekend, is een oud vriend van me». «Is dat een reden?» «Neen, maar ik geloof dat hij wacht.» «Op wat? Op een revolutie om de verkoop te bevorderen?» «Neen, ik geloof gewoon op het ‹domaine public›.» Hij zei deze guitigheden op zachte toon, met een even schuin opkijken, als een jongen die een grap maakt om geen standje te krijgen.

Wat mij vooral opviel waren zijn ogen, diepe groene ogen, zoals ik ze bij hem niet verwacht had; die een beetje aan die van A. Roland Holst deden denken. En verder het broze en voorzichtige van zijn bewegingen; terwijl ik naast hem zat was ik voortdurend bang hem te stoten.

XIII

D., die geen grieks kent, probeert Pindarus te lezen in een franse vertaling, overigens bekroond door de Academie, indertijd. Hij ontdekt, behalve een straffe verveling door de gedichten zelf, in Pindarus het prototype van de ‹poet laureate›, van de gepatenteerde lofzanger. «Ik kan het zover brengen dat ik mij kan voorstellen hoe de Grieken hebben zitten trillen bij al die toespelingen op bekende sagen, bij al die aangehaalde namen, bij de *muziek* van dat alles; maar ik zou liegen als ik zei dat ik ook maar even gevoelig ben voor een op die manier door de goden bezielde zanger».

A. C., die Pindarus in het grieks uit het hoofd kent, kijkt hem met fronsende welwillendheid aan en spreekt dan het machtwoord: «Men moet Pindarus verstaan als men ook maar iets verstaan wil van de helleense gevoelswereld».

D. is even uit het veld geslagen; tenslotte, A. C. *weet* er meer van, veel meer, oneindig meer, dan hij. Dan zegt hij: «Het is jou onwaardig om dergelijke eenzijdigheden te debiteren, vooral tegenover mij. Je weet even goed als ik, dat wat je zegt onwaar is. Men kan wèl op een andere manier tot de Grieken doordringen dan door Pindarus alleen; het is nooit waar dat een zo groot geheel maar één ingang heeft; en je weet heel goed dat je me probeert te verpletteren met een manier-van-spreken en anders niet. Zeg dat er andere manieren zijn om de Grieken te begrijpen, A. C., alsjeblieft».

A. C.: Er *zijn* andere manieren om de Grieken te begrijpen, o D.! Maar niet alles van de Grieken zal je begrijpen, als je Pindarus niet verstaat.

D.: Ik heb mij allang neergelegd bij de gedachte dat ik niet alles van de Grieken zal begrijpen. Maar heb je ooit iemand

ontmoet die alles van een dergelijke materie had begrepen? Begrijp jij alles van de Grieken, A. C.?
A. C.: Dat zal *ik* zeker nooit durven zeggen. Maar goed dan, je zult een belangrijk stuk van de Grieken minder begrepen hebben als je Pindarus niet verstaat.
D.: Is het dan onmogelijk voor mij om te denken dat Pindarus in het grieks mooier is dan wat ik hier lees? Is het zó moeilijk om te begrijpen dat men bijna altijd niets overhoudt bij vertaalde poëzie? En als ik denk dat ik het, wanneer ik grieks kon lezen, nòg lelijk zou vinden, is het ondoenlijk mij voor te stellen dat de Grieken nu juist verzot waren op wat ik zo lelijk vind?
A. C.: Dat alles kan. Maar toch zal je op die manier nooit het rèchte begrijpen van de Grieken vinden, als ik mij niet vergis.
D.: Ik neem aan dat je je niet vergist. Maar is het heel erg als ik dan een minder recht begrijpen van de Grieken heb? Zijn er niet vele manieren van begrijpen?
A. C.: Je wilt je alleen maar een idee vormen. Je denkt dat je iets begrepen hebt, als je er een idee van hebt, helaas. Jouw idee over de Grieken is je meer waard dan de Grieken zelf, dan de griekse Idee; daarom ben je zo haastig; daarom tracht je je haastigheid sterk te maken door onstuimigheid.
«Amen, zegt D. De Grieken hebben je misschien geleerd mij zo goed te begrijpen. Maar wat moet ik zeggen, A. C., om genade te vinden in je ogen? Dat mijn hart bloedt omdat ik Pindarus niet lezen kan? Dat sindsdien een ongeneeslijke wond in mijn hart is geslagen?»

9 April. Begin van de lente, wandeling naar het Pré Catelan door een Bois de Boulogne dat charmant is en toch niets mooier dan het Haagse Bos bijv., zeker heel wat minder mooi dan het Soniën-bos. Langs de boulevard d'Auteuil stilgehouden voor drie huizen. Het eerste: een ouderwets frans herenhuis, stijl Louis-Philippe, grijze stenen balkons, een verrukkelijk grasperk vóór, en achter een boom een kind dat

hardliep met een kom water, rustig thuis in deze omgeving alsof er geen politiek was, geen Front Populaire en dreigende revoluties, alsof het volstrekt niet behoorde tot een familie die zich noodzakelijk ‹rijk gestolen› had. Tweede huis: welke gevoelige zonderling heeft het zo laten optrekken? modern en met de flank naar de straat gekeerd als een slagschip, een paar pijpen links, een halfverborgen trap met bordes, als in een decor voor Maeterlinck, rechts; als enige uitkijk in het midden een kleine patrijspoort, bijna een keldergat, onder een koepel als een helm van brons. Derde huis: een rijkgeworden negotiant heeft dit laten omwerken, laten bijplakken, liever gezegd, tot deze monsterlijkheid ‹dans le goût arabe›; de gewone franse ramen onderstreept door blauwe tichels met witte arabische letters, het hoofdgebouw geflankeerd door twee quasi-torens van een rozig-paars, de voordeur haastig vertimmerd tot een quasi-moorse ingang, en alle muren versierd met kleurige figuren, zoals hij er misschien op een reis naar het Alhambra heeft menen te zien, of op een zakentournée naar Fez? En toch, met belasting vrij, zou men zelfs dit huis niet weigeren; men zou het zelfs zo laten; er alleen een uithangbord bij zetten, in quasi-arabische letters ook, goud op groen: *Au Turc Parvenu* bijv. – met een epigraaf rechts onder, in heldere italieken: *Fort comme un Turc.*

Hoe kan men in de literatuur zijn rol au sérieux nemen, zolang men het voorbeeld van enige ouderen tot zijn dienst heeft? Al wat eens echt was in ons optreden verdwijnt; al wat vulgair was, overdreven, slogan-achtig, blijft. Het is al erg genoeg om door anderen onze overtuiging te zien vervalsen, moeten wij dan werkelijk nog persoonlijk meewerken aan onze caricatuur?
Hier ziet men de grote leider: hij weet niets meer af van inspiratie of gehalte, het ectoplasma van wat vroeger zijn talent was stroomt uit hem zonder dat hij het meer tegenhouden kan; ‹hij is zijn eigen weduwnaar›, zegt een concurrent van hem, dat is tevens: zijn eigen lijk, zijn eigen spook en zijn

eigen wassen beeld. Hij laat zich koesteren door de bewondering van wat familie en getrouwen, even seniel als hij, die van woede splijten als men eraan zou twijfelen dat iedere komma die hij zet niet even geniaal is als de komma die voorging en die volgen zal. En het is niet eens lachwekkend; eerder verbijsterend: een soort bewijs uit het ongerijmde, tragisch als alles wat tot de monsterlijkheden behoort.
En hier is de grote onafhankelijke: de man die over alles en iedereen altijd zijn mening heeft gezegd, het tegenwicht voor alle geijkte reputaties. Zijn verval is haast zieliger nog, en toch is ook hij alleen maar caricaturaal geworden in zijn eigen lijn. Hij wendt zijn laatste wrakke wapens aan om al wat talentvol is in de grond te boren, als hij kan; daarnaast beschermt hij een paar schrijvende juffrouwen die langzamerhand zijn huiskanaries geworden zijn. Hij mummelt zijn protesten voort, en het enige wat zij met grote wreedheid belichten is de intrinsieke poverheid van alles wat hij ooit gebromd heeft of geprotesteerd. Dit althans heeft de grote leider zich bespaard *.

Als men àlle gedichten van Perk uitgeeft en anders schikt dan Kloos het deed, als men dan ook nog kennis van zijn brieven neemt, als men tenslotte zijn invloed laat gelden op Kloos,... dan blijkt langzamerhand dat Perk een heel wat belangrijker en genialer persoonlijkheid was dan de laatste. Misschien heeft hij zelfs het hele programma van '80 overgeleverd aan Kloos, die het alleen maar heeft uitgewerkt.
Het is mogelijk. Als men de leeftijd in aanmerking neemt waarop Perk stierf en de tijd waarin hij schreef, is een zekere genialiteit hem zeker niet te ontzeggen. Ik heb (door Indië) het voorrecht gehad hem te ontmoeten in de juiste volgorde, na Beets en Da Costa, niet na Kloos en Gorter; hij verscheen mij toen als de personificatie van de jonge poëzie. Ik heb uit die dagen een grote sympathie voor hem overgehouden, reden

* Ik heb in het eerste geval aan Willem Kloos, in het tweede aan Frans Coenen gedacht.

waarom grapjes op zijn ‹vlasbaard›, zijn ‹burgermanswijsheden›, enz. mij nooit erg amuseerden. Wat zou Perk geworden zijn als hij had voortgeleefd: een betere Verwey of alleen maar de grootste concurrent van Hélène Swarth? het is niet te zeggen en misschien goddank. Zoals hij reilt en zeilt kan men best aannemen dat hij briljanter, minder verliteratuurd, sympathieker was, in één woord, dan zijn vriend of ex-vriend Kloos. Maar wat verder?

Al wat men van zijn werk kent, schrijft mij B., komt overeen met zijn persoonlijkheid, terwijl men het beste werk van Kloos (van het andere spreken wij liever niet) steeds meer gaat zien als losstaand van de zijne. Het lijkt mij een wonderlijke opvatting: aan de ene kant het genot om dat heerlijke kloppen van werk en persoonlijkheid, aan de andere een opzij gelegd probleem, dat juist oneindig boeiender had kunnen zijn. Want hoe men deze persoonlijkheids-verschillen ook beoordeelt, hier liggen de *resultaten*, de verzen van de jonge Kloos, niet zóveel ouder toch dan de jonge Perk, en onvergelijkelijk superieur als poëzie. Wat mij dan gaat interesseren, is niet hoe Perk met zijn kunst overeenkomt, maar welk verband er te leggen is, te leggen moet zijn, tussen de persoonlijkheid en het werk van Kloos.

Ook als de invloed van Perk bewezen is, doet het er, bij *deze* resultaten, weinig toe. Perk was 22 toen hij stierf, Kloos 26 toen hij reeds enkele van zijn beste verzen publiceerde *. Wat Perk geschreven zou hebben als hij vier jaar ouder geworden was, behoort tot de supposities; dat Kloos zijn superieur dichterschap realiseerde zonder hulp van Perk, is een feit. De manier waarop Kloos met Perk's nalatenschap is omgesprongen moet ‹onverantwoordelijk› zijn geweest (Greebe e.a.).

* De verzen die Kloos op zijn 22e publiceerde in *Astrea* (1881), nu nrs. 70, 71, 72, 73 van *Verzen I*, en een jaar later: nu nrs. 76, 77, zijn ongetwijfeld ‹perkiaans›, maar in *De Nieuwe Gids* (1885) staan reeds de tegenwoordige nrs. 1, 2, 3, 4, 6, waarvan 1, 2 en 6 althans reeds uitstijgen boven alles wat Perk schreef en zo ‹kloosiaans› zijn als de Kloos-verdediger maar wensen kan.

De maniakken van het laatste ms. en de volstrekt juiste volgorde (manie à la Verwey) hebben volkomen gelijk als zij op eindelijk een ontkloosde Perk aandringen. Laat iemand in godsnaam spoedig deze ware Perk uitgeven, om van al het gemuggenzift en geïnsinueer af te zijn. Dat Perk, als die bundel verschenen zal zijn, een groter dichter zal blijken, is een illusie die men aan de maniakken gunnen moet. En Here, wat een locaal drama is deze klozenperkse historie!

Jacques Perk tot polemische geesten (nagelaten sonnet in *De Nieuwe Gids* van 1894):

Wat zijn wij menschen toch verfijnde dieren,
Als eigen-liefde 't merk is van het beest:
Wie met ons één van smaak is en van geest
Dien hooren we ons met ‹lieve vriend› versieren.

Wien minnen wij, wien eeren wij het meest?
Wien vlechten wij het liefst de roem-laurieren?
Wie denkt en doet en wil als wij. Wij vieren
Wie 't fijnst geschoeid is, maar op ònze leest.

En moeten wij, mijn vriend, zijn als die lieden,
Die steeds op wie niet zoo als zij zijn, zijn verstoord,
En slechts zich-zelve in andren hulde bieden?

Wij laten vrij wat is beperkt, ontvlieden:
Open uw hart opdat het word' bekoord
Door al wat schoon en goed is, in zijn soort.

Antwoord van mij (1936):

O zeker, vriend, laat ons vooral begrijpen
Dat Schoonheid zelfs aan Soort gebonden is:
Geen honger slikt zelfs d'allerschoonste kris,
De schoonste kaas laat niet tot kris zich slijpen.

Wij kunnen slechts ons eigen wijsje pijpen
En zij het hunne, maar hij is gewis
Het edelst mensch, die aan eigen gemis
Elk ander proeft en in zijn geest laat rijpen.

Want is de weerld door kijven en door keffen
Ooit uitgestegen tot een stouter sfeer?
En zijn wij menschen, zoo wij niet beseffen
Dat zij als wij, ach! leven maar één keer?

Uw vorschend woord voert mij tot wijsheid weer:
Door Mildheid slechts kan elk zich overtreffen!

Tweede zang:

En, vriend, moeten wij voorts ook niet bedenken
Dat, als wij schelden, dit is zonder recht?
Zij vinden ons, als wij hen, éven slecht,
Met éven veel recht zouden zij ons krenken.

Door domme waan en woede laat zich wenken
Wie in zich-zèlf niet ieder pleit beslecht:
Zich-zelf beheerschen, is niet zijn geknecht,
Maar zich in waarde en eigen-waarde drenken!

O! laat ons streven naar het wijdst verstand
En toch onze angels wieden, want wij deren
Ons-zelven meer dan anderen en leeren:
Wijsheid gewordt ons niet door andrer schand.

Gevloekt de dampen van de polemiek,
Die 't hoofd onklaar maakt, en de lever ziek!

Een derde zang, schoon volstrekt niet onmogelijk, wordt om de wetten van de zelfbeheersing weggelaten.

Bij toeval *Feuilles tombées* in handen gekregen, van Boylesve. Wat een sympathieke man, al behoort hij tot de muzikale zielen, al is zijn stijl in overeenstemming met zijn baard en het hele fin-de-siècle-karakter van zijn generatie, ‹bourgeois› bij uitstek, zoals dat nu heet, en zonder sociale strekking. Ik heb altijd een voorkeur gehad voor dit soort intieme notities, maar die voorkeur werd hier niet teleurgesteld. Natuurlijk, hij is geen denker, hij heeft geen bliksemende inzichten; maar hij zegt gevoelige, fijne, vaak juiste dingen; het doet denken aan het journaal van Gide, niet als Gide op zijn allerbest is misschien, maar beter dan Gide in zijn mindere ogenblikken.
Het kan zijn dat ik dit boekje genoten heb als contrast met de tijd: Rijnland door Hitler bezet, de Abessyniërs werkelijk verpletterd; komt er oorlog of geen oorlog? – men zou haast weddenschappen gaan sluiten met dezelfde infame kinderachtigheid waarmee men in Amerika gewed heeft op Bruno Hauptmann in de electrische stoel of niet. Hier in Parijs spreekt men over niets meer dan de verkiezingen. Men moèt partij kiezen, manen ook de intellectuelen van *Vigilance;* ook zij beginnen het liedje te zingen van ‹wie niet met ons is, is tegen ons›. Goed, ik ben mèt jullie; ik kies partij; en laat me nu met rust.
Een tijdje geleden durfde ik *Barnabooth* niet meer herlezen, leek mij diè vrijheid haast immoreel, nu geniet ik haast van de zachte Boylesve als van een verboden vrucht. Tweemaal achtereen ontving ik dezer dagen een schrijven om een gedicht in te sturen van sociale strekking, voor een 1 Mei-bundel; briefjes met als aanhef: ‹Geachte Geestverwant›. Ik heb geantwoord dat ik in geen tijden poëzie geschreven heb, en dat wat ik nog hebben mocht zeker niet sociaal is, eerder antisociaal.
In een bespreking van *Het Land van Herkomst* uit een studentenblad las ik dat het boek de student-recensent verveeld had, terwijl hij zich nooit verveelde bij de krant. Dit onthullende woord zegt alles: welk een gelukkige inborst moet die knaap hebben, welk een smaak gepaard aan verantwoordelijkheidsgevoel (natuurlijk) en bezonken oordeel! Ik daaren-

tegen heb van Januari tot April mijn klassieken opgefrist: de complete *Ilias* en *Odyssee* gelezen, de complete Herodotus en Aeschylus, niet alleen om de inhoud zelf, maar om het verrukkelijke tegenwicht juist voor de krant. Die herlevende oudheid tegen het levende heden, dat daarnaast scheen in te slapen: Xerxes tegen Hitler, Laval en Eden weggeruimd door Solon.

Gisteren de prognostiek aangehoord van H.: «Binnen $1^1/_2$ jaar heeft Japan waarschijnlijk de oorlog verklaard aan Rusland. Komt er oorlog, dan wordt Japan verpletterd; geen mens bij de franse generale staf twijfelt daaraan; tenminste nú, want 3 jaar geleden zou het heel wat anders geweest zijn! Dan, waarschijnlijk, aanval van Duitsland op Rusland. Kan Rusland ook daartegenop, dan zal het Westen wel proberen rustig te blijven. Verliest Rusland, dan zie ik Frankrijk en Engeland optrekken tegen Duitsland: de evenwichtspolitiek van Engeland, nietwaar?... Enfin, niemand weet er iets van, maar zo kàn het».

O, snert, snert en snert! Denk aan een veld met lang gras, waarin je als kind gelegen hebt; met kruidje-roer-me-nieten onder je vingers die zich als oogleden sloten; aan een rivier met caramelbruin water daar vlak naast; aan een perk met crocussen en oleanders; aan de werkelijke betekenis die een puthaak voor je had, een kom vol regenwater, het kiezel waarmee je probeerde te knikkeren als je geen knikkers had. Naar de pomp met al die hervormers, die partijtoeters, die haat-en-moed-blazers, die mensheidsmaniakken, die ongehoorde ijdeltuiten van ‹wij›-zeggers, die verdwaasde knoeivirtuozen van de politieke actie, met hun spreektoestellen en hun leugenkrant! Als de vriendelijke Boylesve dan geen groot denker is, en geen groot schrijver ook – geen Marx en geen Tolstoï, etc. – wat een *verkwikkende* vriendelijkheid na de sociale blaaskaken die men nu van alle kanten gehoord heeft. Wat een zoet gemurmel als van een beek, na al de trompetsignalen van opstaan en nog eens opstaan voor de sociale strijd.

Dit *Feuilles tombées* is voor Frankrijk een boekje in mineur.

In het werk van Boylesve zelfs is het een toegift, een zij-licht dat men heeft laten schijnen na de dood van de auteur. Maar men vergelijke het eens bij het weloverwogen werk van een van ònze muzikale zielen, de *Sprokkelingen* van R. van Genderen Stort. Men kan dan zien wat het precies betekent als men van iemand zegt dat hij flink vulgair is in zijn krampachtig-nagestreefde distinctie. Ik heb zelden zulke bêtises naast zulke afgetrapte waarheden gelezen over Flaubert, Chateaubriand, Nietzsche en iedereen, zulke ijverig gestyleerde allemanswijsheid die men in iedere inleiding voor een schoolbloemlezing vinden kan, als in deze *Sprokkelingen* waar de vaderlandse critiek weer eens zo geïmponeerd door was. Wat een Hollander voor een blijk van innerlijke beschaving aanziet, is 9 op de 10 keer een vergulde knol voor een citroen. Schrijf met een bepaald vernis en de hollandse recensent zal het herkennen, zich gelukkig prijzend dat hij deze op-slag-te-herkennen beschaving prijzen kan.
Alleen de ‹sociale gerichtheid› springt zo mogelijk nog makkelijker in het oog, is nòg prijzenswaardiger, in deze tijd. ‹Een kunst die zich niet afwendt van de eigen tijd›, zoals de hulponderwijzer zegt; of, als hij beeldend is aangelegd: ‹Een kunst die niet met de rug naar de eigen tijd toe gaat staan›. Vergeleken bij 99 % van diè kunst zijn de *Sprokkelingen* althans genoegelijke lectuur: als men heel veel turf gegeten heeft, let men niet meer op de qualiteit van de beschuit. De sociale auteurs zouden het dan ook graag zover brengen dat men door de smaak van de turf vergat wat beschuit ooit geweest is, en zelfs dat men zoiets maken kan. Turf als voedsel, waarom geen turf als dessert?

Van twee verschillende kanten op één dag gehoord, dat Trotsky als schrijver eigenlijk een provinciaal is. Ik heb mij de verdere dag afgevraagd wat dit woord betekenen kon. Voor de éne, F., is het nogal duidelijk: hij bedoelt dat Trotsky niet behoort tot de muzikale zielen, tot de intellectuelen die met veel delicate gebaren kleine wijsheden suggereren van niets,

tot de ‹gecultiveerde geesten›, onverschillig welke verder hun waarde ook moge zijn; kortom, Trotsky is geen Proust en ook geen Charles Du Bos. Voor de tweede, A. C., is het moeilijker: hij immers ziet Trotsky vooral als historicus; bovendien heeft hij hem persoonlijk gekend. Er was altijd iets van de ‹coq du village› in Trotsky, zei hij; en zijn cultuur was indrukwekkend, maar toch haastig bij elkaar geraapt. Zijn geschiedenis van de russische revolutie is, documentair en onpartijdig gesproken, een heel stuk minder, volgens A. C., dan de geschiedenis van het bolsjewisme verwerkt in de *Stalin* van Boris Souvarine. Het is mogelijk, en toch zegt dit alles niets; hoe meer men erover nadenkt, hoe meer de critiek juist lijkt, hoe minder zeggend.
Multatuli is een provinciaal, op deze manier gezien, naast een ‹fijne geest› als bijv. Huizinga. Dit neemt niet weg dat in intensiteit, in menselijke waarde, in kracht van uitdrukking en zelfs in werkelijke intelligentie, een paar Huizinga's opeengestapeld geen halve Multatuli vormen. Bovendien, vergeleken bij een Spengler, zelfs bij een Benda, is Huizinga juist de provinciaal; een *fijne* provinciaal, zeker (dit is trouwens een veel voorkomend type), maar een provinciaal. Het woord wil *niets* zeggen, dan wanneer men het nader omschrijft en precies aangeeft waartegenover men het stelt. De juiste tegenstelling van provinciaal is niet cosmopoliet, zoals de spreker schijnt te suggereren, maar stedeling. En zelfs cosmopoliet biedt op zichzelf geen voldoende garantie. Een Huxley, een Drieu la Rochelle, gezien als typische stedelingen òf als typische cosmopolieten, zijn toch ‹poor stuff› vergeleken bij een werkelijk-intense persoonlijkheid. Een Trotsky en een Multatuli zijn dan koningen onder de provincialen, zoals men kleine ambtenaar, kapper of auto-prol onder de stedelingen kan zijn.

Eind April. Aangetrokken door zijn notities, de roman *Mon Amour* gelezen van Boylesve, door Charles Du Bos aange-

prezen als ongeveer zijn verborgen meesterwerk, sterker, als *le seul chef d'oeuvre, peut-être, du roman-journal.* Bevonden dat het onzegbaar is van gladde en toch stuntelige poverheid. Dit is – in het delicate soort dan – precies wat de haagse bourgeoisie van voor de oorlog verstond onder ‹een franse roman›. Deze schimmige ik, die verliefd wordt op een schimmige verlaten vrouw, die aan het eind tot haar teruggekeerde schim van een slechte man terugkeert, hoe onvergelijkelijk rijker is dit banale gegeven behandeld door Couperus in een typische roman, een roman-roman, als *Langs Lijnen van Geleidelijkheid.* Ik zal dus nooit afleren nieuwsgierig te worden naar onbekende boeken en boekjes, waarover iedere deductie vooruit scheen te kunnen vaststellen dat het prullen moesten zijn; ik zal telkens weer ‹mijn tijd daaraan verliezen›, zoals dat heet, en zoals het ongetwijfeld *is.* Tenzij ik denk te leren, te profiteren van het voorbeeld van hoe-het-niet-moet? «Het kan zeer nuttig zijn, zegt M., maar er is ook een gevaar aan verbonden: als je te veel van zulke boeken leest ga je ongemerkt tevreden zijn met wat je maken kunt om *dat* te overtreffen. Je spant je toch beter in, als je let op Stendhal of Dostojevsky...»

Het is dat niet alleen. Met al mijn polemische instincten ondervind ik telkens weer de behoefte om te zien of ik geen ongelijk heb, om het ernstig te proberen met een voor mijn gevoel geklasseerd prulschrijver, om weer eens een boek in te kijken van De Meester, van Emmy van Lokhorst, zelfs van Anna van Gogh-Kaulbach. Na 5, na 10 bladzijden komt dan meestal de verpletterende zekerheid dat het nog heel wat erger is dan ik dacht. Maar het is niet om die zekerheid te verwerven dat ik begonnen ben; ik begin altijd met de grootste eerlijkheid.

Dezer dagen ook *Schaduw der Bergen* gelezen, de tot dusver enige roman van Anthonie Donker, in de beide lezingen, de dikke eerste, de dunnere herziene. Behalve een zekere moderne banaliteit in het procédé van korte zinnen en onverzettelijk tegenwoordige tijd, is dit boek over het algemeen zeer be-

hoorlijk geschreven, vol kleine literaire vondstjes en fijnigheden, en de bekorte druk is herzien met een feilloze smaak. Het pleit misschien niet voor de schrijver dat hij een tekst van 422 bladzijden wist terug te brengen tot 288, maar hij heeft het werkelijk weten te doen zonder dat het boek er iets bij verloor aan inhoud, terwijl het er zeker bij won aan stijl. Maar als men dit gezegd heeft, wat een pijnlijk onbenul tegenover het leven, tegenover zijn personages en het drama van zijn personages in deze hopeloos-hollands gebleven auteur. Men kan er weer de oppervlakkigheid, de menselijke ongeborenheid aan toetsen van een z.g. ernstige, beschouwende geest. Het voorbeeld van *Der Zauberberg* heeft Donker voor ogen gestaan, maar zijn werkelijke leermeesters waren Feuchtwanger en Vicky Baum. Hij heeft het gebracht tot de vlijtige zeur-zakelijkheid van de eerste, en in zogeheten mensenkennis en kennis van de tijd is hij bepaald nog een stuk minder dan de tweede. De überlegenheit van Vicky Baum zou nog een paar femmes du monde kunnen bedriegen, die van Donker is werkelijk al te onnozel, zowel in de ogenblikken waarop hij zijn kleinere poppetjes hanteert als wanneer hij zichzelf in de persoon van de heer Römer schrap zet. Dit boek is niet *zomaar* een prul: het is het literair uitstekend verantwoorde maakwerk van iemand die van het leven griezelig weinig geleerd moet hebben en dus niets te zeggen heeft *.

Als derde onthulling in deze rij een boek dat eens beroemd was: *Monsieur de Camors* van Octave Feuillet. Léon Blum bijv. spreekt erover als over een roman van betekenis, met zelfs iets stendhaliaans erin; anderen, die Feuillet belachelijk vinden om zijn *Jeune Homme Pauvre*, behandelen *Camors* als een gedistingeerde uitzondering in zijn productie. En dit boek nu is boeiend. Het is overigens weer zo grof in zijn distinctie als maar enigszins mogelijk; het bulkt van de goed-

* Het is natuurlijk mogelijk ditzelfde ‹tactvoller›, ‹academischer› te zeggen, net zo onaangenaam voor Donker maar op een toon die mijzelf sympathieker zou doen lijken. Welnu, hollandse lezer, ik, Du Perron, verdom het.

kope effecten en de slechte smaak (de slechte smaak die van zichzelf niets vermoedt en zich voor hoog gedistingeerd aanziet); en de hoofdpersoon is een libertijn die – bij alle verschillen door de mode bepaald – precies op de hoogte staat van een libertijn van Vicky Baum. Een schrijver als Georges Ohnet, zei mij eens M., is een serieuze Dekobra, zijn meesterwerk (waarin ‹gedacht› werd!) is *Le Docteur Rameau*. Een boek als *M. de Camors* is precies even goedkoop. En met dat al is de hoofdpersoon – de gemene man die toch eigenlijk zo'n goed fond had – op de hoogte gebracht van de wetenschap van alle romans met een dergelijke held die eraan vooraf waren gegaan: Camors is de synthetische vulgarisatie van Nerciat's Monrose, van Valmont, van Adolphe, van de held van *La Confession d'un Enfant du Siècle*, van alles wat men wil zonder dat er sprake hoeft te zijn van Stendhal. Als iemand in Holland een precies gelijkwaardige figuur zou moeten maken voor onze tijd, en met dezelfde kietelende ernst, dan gaf ik een goede kans aan J. Otten, schepper van de ‹ik› van *Bed en Wereld*. Voor deze vergelijkende waardebepalingen bijv. is slechte lectuur van veel nut. Het niet genoeg omgaan met slechte lectuur heeft van de Donkers en Costers zulke kinderachtige critici gemaakt.

XIV

Teddy en Polly, die al lang geen vacantie gehad hebben (menen zij), gaan op reis en kiezen de Côte d'Azur. Teddy is er 9 jaar geleden voor het laatst, en Polly is er nog nooit geweest.
Zij zien eerst Dijon, waar zij in een hotel gaan dat Teddy van vroeger kent. Polly vindt Dijon mooi, maar toch niet om er te wonen. Zij bezichtigen het museum: een vermoeiende wandeling door drie verdiepingen, voor maar enkele goede stukken. Polly weet, uit haar gidsje, dat de beelden van Claus Sluter het mooiste zijn in het museum; Teddy vindt dat men ook naar de beelden van de dijonnese beeldhouwer Rude moet kijken, maar Polly weet al van tevoren hoe lelijk die moeten zijn en men laat ze links liggen.
Lyon heeft niets dan de Rhône. En restaurants. Verder na 8 uur 's avonds een vrijwel uitgestorven stad, met in de café's niets dan akelig burgerlijke mensen. Het schijnt dat de verborgenheden van Lyon zeer pikant zijn, meent Teddy te weten; dat gebeurt meer met typische besloten kringen van burgerlijke mensen. Polly wil Villeurbane zien, de arbeiderswijk die mooier moet zijn dan Moskou. Ditmaal zegt Teddy dat hij op de briefkaarten al zien kan hoe het eruit ziet: d.w.z. als een tentoonstellingsterrein. Lyon heeft verder, om Parijs niet te moeten benijden, een Notre Dame en een Eiffeltoren, beide op Fourvière, d.w.z. zo hoog op een heuvel gezet, dat men ze uit de verte naast elkaar ziet staan zonder lust te hebben ze van dichterbij te bekijken.
Avignon. Het waait er afschuwelijk, en Petrarca heeft zich daar al over beklaagd, lezen zij in het gidsje. De brug van Sint-Bénézet houdt te vroeg op, vindt Polly, die niet tot aan het eind durft lopen. In het huisje op het midden van de brug,

waar de muren volgekrast staan met namen (waaronder natuurlijk die van vele Hollanders), vindt Teddy een speciaal hoekje helemaal schoon, waar hij met een vulpen hun namen zet. Polly is woedend als ze het hoort en wil teruggaan om het weer uit te vegen; Teddy zegt dat hij het toch maar niet gedaan heeft, maar hij denkt: ‹Als wij over tien jaar daar terugkomen, misschien ieder alleen, wat zal er dan in ons omgaan als die namen daar nog staan...› Avignon is vol smalle straatjes; ook geen stad om er te wonen. Het Paleis van de pausen is zeer de moeite waard en het plein daarvóór, met het beeld van le brave Crillon als dat van Jan Pietersz. Coen te Batavia, bepaald indrukwekkend. Op een ander pleintje, vlak daarbij, drie smerige kotten, waarop staat: *Le Moulin Rouge* – *Le Chat Noir* (de kat staat er niet als woord maar als beeld) – *Tabarin*. Wat een concurrentie met Parijs, ook hier! Maar alvorens de trein te nemen, krijgen Teddy en Polly in een klein restaurant de verrukkelijkste olijven die zij ooit hebben gegeten.

Aix-en-Provence. Een lief stadje, misschien zelfs om er te wonen, maar wel wat veel toeristen-auto's. Van Aix gaan zij met zo'n auto naar Nice. In de buurt van St Raphael is de grond, zijn de rotsen die in de blauwe zee steken, zo rood, dat het landschap een parodie lijkt van de vreselijkste schilderijen. Polly vindt het toch wel mooi, maar na Teddy's verachtelijke uitbarstingen durft zij het niet te zeggen. Zij neemt haar revanche in Nice, waar *zij* alles even banaal en lelijk vindt, en onuitstaanbaar door de huizen. De hele Côte d'Azur lijkt Polly volgebouwd: wat heeft men aan zó'n zee, en waar is hier gras om op te gaan liggen? Zij gaan naar Villefranche: negen jaar geleden ging er een trammetje, maar Teddy kan het niet meer vinden. Het is vervangen door autobussen. Teddy kankert over dit lawaaiige vervoermiddel en vertedert zich over het verdwenen trammetje; wat Polly bespottelijk vindt en oudeheer-achtig. Zij hebben een eindeloos gesprek erover. In Villefranche kan Teddy niets meer terugvinden, omdat alles wat er nog open was in die negen jaar is volge-

bouwd. Polly krijgt dus wel gelijk, vindt de Mont Boron een kaal armoeiig bergje en wil naar Cagnes, waar ze veel goeds van gehoord heeft. Met nog een autobus gaat men naar Cagnes.
Cagnes is al even volgebouwd als de rest. «Zùlke lelijke banlieue-huizen! zegt Polly, die wel zou kunnen huilen. Is *dit* nu die Côte d'Azur waar zoveel moois van verteld wordt? En de mensen die je hier kunt zien, zijn toch zeker allemaal van het soort dat je elders zou verfoeien!» Er is ook nog een oud Cagnes op de top van de heuvel; dit is schilderachtig; tè schilderachtig: een nest van mislukte hollandse en engelse artisten, van lesbiennes en dergelijken. Op een monsterlijk villa-tje heeft een originele geest gezet: *Ça me suffit* (nòg origineler geesten spellen *Sam Suffy*): Teddy schrijft eronder: *Bravo!* Zij komen doodmoe in het hotel terug en gaan de volgende dag naar Hyères.
Hier kunnen zij eindelijk met de omgeving genoegen nemen. Het strand lijkt er nog op een strand, het oude Hyères, het quartier Chateaubriand zijn bekoorlijk; er zijn cactussen en er is gras. Zij gaan in een bootje naar Port-Cros, waar Polly haar hart kan ophalen aan de bomen, al is daar niet erg veel gras en al is er niet veel ‹molligheid› in het landschap. De drie dagen dat zij nog in Hyères kunnen blijven, brengt Polly door met het betreuren van de vijf dagen die zij aan het verdere reizen verdaan hebben. Reizen is heerlijk, maar zij moesten ook zo erg rusten, en zij hadden maar acht dagen.

8 Mei. De abessijnse oorlog is over: de italiaanse troepen zijn Addis-Abeba binnengetrokken. Alle generaals op wie men gerekend had: ras Desta, ras Nasiboe, de negus zelf, alles is versnipperd en gevlucht. En dat ondanks zoveel heldenmoed: voortdurend overstrooid door tonnen springstoffen. Iedere oorlog van nu, zeggen de kenners, wordt beslecht door de vliegtuigen. Alle grote mogendheden beren tegen elkaar op dat zij de sterkste luchtvloot hebben ter wereld.

Wat zou ik willen als ik een groot uitvinder was? Een toestel uitvinden dat met genadeloze preciesheid elk vliegtuig dat ook maar even zichtbaar was naar beneden haalde. Het hele aspect van de oorlog zou er weer door veranderen, alle moderne bewapening opeens verouderd zijn geworden.

Hoe meer ik erover nadenk, hoe meer ik ervan overtuigd raak dat geen schrijver van een autobiografie een zelfportret kan maken. Althans niet een zelfportret dat een volledige en getrouwe weergave van zijn ‹ik› zou zijn. Het ‹ik› is overgeleverd aan alle toevalligheden, bestaat uit een reeks van niet of nauwelijks-geordende ‹staten›, het is altijd alleen van buiten gezien een personage. De autobiograaf is verplicht om, zodra hij zijn leven *verhaalt*, een personage te geven. Dit personage wordt altijd bepaald door de kijk die de autobiograaf erop heeft, d.w.z. door zijn heden. En dit heden zelf – en het ‹ik› van dit heden – laat zich allerminst op dezelfde wijze beschrijven.
Het ‹ik› van het verleden laat zich gemakkelijk, soms natuurlijkerwijs, zien als een personage; het ‹ik› van het heden op dezelfde manier beschrijven is alleen mogelijk door een romanciersvervorming bij uitstek, dus op het oneerlijke af, wanneer men pretendeert zichzelf zo waar mogelijk weer te geven. Het contrast van het heden met het verleden, de noodzakelijke vervalsing van beide, de onvermijdelijke menging van de twee vervalsingen, geven een onjuist beeld, hoe dan ook, zonder dat dit met eerlijkheid of oneerlijkheid van de schrijver te maken heeft. Ik veronderstel iemand met een maximum van zelfcritiek en onderscheidingsvermogen, niet een mythomaan of een exhibitionist. Natuurlijk heeft dit alles ook niets te maken met het beeld dat de lezer *zich toch vormen kan* uit het boek in kwestie; de lezer kan zich een beeld van het ‹ik› van iedere schrijver vormen, en uit alles: uit zijn landschapsbeschrijvingen, zijn rhythme en woordkeus, zijn punctuatie en de keus van zijn eigennamen.
Ook als de autobiograaf geen zelfportret vermag te geven,

kan hij volmaakt eerlijk zijn. In deze eerlijkheid is opgenomen: het verzwijgen of vermommen van details (betreffende derden bijv.) die er in het verband van de autobiografie weinig toe doen. Als de autobiograaf pretendeerde ook op dit gebied alles te zeggen, zou hij geen onthullingen meer geven over zichzelf maar over al zijn kennissen, d.w.z. dat zijn eerlijkheid, bij 10 kennissen, zich verplicht zou kunnen zien tot het schrijven van 10 delen.

D., die een opmerking over Marx geplaatst heeft, wordt door H. tot de orde geroepen omdat hij te weinig van Marx heeft gelezen. Het oeuvre van Marx, zegt H., is een ongemeen *rijk* oeuvre, van zeker wel 30 delen. D. heeft zelfs nooit helemaal *Das Kapital* gelezen en mag er dus helemaal niet over praten.
D. zegt: Ik ben er wel toe gedwongen door iedereen die er nu over praat. Als iedereen die over Marx praatte hem werkelijk compleet moest hebben gelezen, zou bijna niemand er meer over mogen praten. Maar je hebt gelijk: ik ben incompetent. En ik heb lust om de lof van de algehele incompetentie te zingen. De mensen die met nadruk zeggen dat zij op één bepaald gebied niet competent zijn, zeggen dat alleen om met des te meer nadruk te doen uitkomen hoezeer zij het wèl zijn op een ander gebied; maar als men het goed nagaat, zijn zij het op geen van beide. Ik ben, als je wilt, op elk gebied incompetent, en belijd het gaarne.
H.: Je zou in ieder geval beter naar een ander kunnen luisteren op het gebied Marx.
D.: Neen, want niets zegt mij dat de interpretatie van die competente andere de mijne zou zijn. Een bestrijder van Marx zegt me niets, omdat hij tegen Marx is; een marxist zegt me even weinig, omdat hij door Marx overtuigd is. Als ik Marx zelf in alle hoeken en gaten ging lezen...
H.: Zou je ook marxist zijn. Ik kan mij niet voorstellen dat men Marx volledig ging bestuderen zonder marxist te worden. Al was het dan misschien zonder het te weten.
D.: Ik wil mijn vrijheid behouden. Die tenminste van niet te

worden ingedeeld. En wat je me nu zegt, zou je net zo goed kunnen zeggen over het katholicisme. Als ik alle katholieke denkers ging bestuderen, zou ik misschien even onvermijdelijk ‹thomist› worden als je nu voorspelt dat ik ‹marxist› zou worden.

H.: Neen, ik zou dat niet zeggen omdat ik niet veronderstel dat je de *mogelijkheid* in je hebt om katholiek te worden. Marx zou je je *eigen tijd* beter doen begrijpen.

D.: Dat is dan gewoon een toeval, een kwestie van *mode*. Als de interpretatie van de wereld door Marx mij nu nog bruikbaar lijkt, en die door Thomas niet meer, wil dat niet zeggen dat ik niet weten zou dat ik, achter Marx aan denkende, tòch evenmin *de* waarheid weten zou als achter een ander.

H.: *De* waarheid bestaat niet; er zijn alleen maar waarheden. Men kan zelfs niet zeggen dat de ene waarheid de andere weerlegt, in het abstracte. Tegenspreekt, ja. Weerlegt, neen. Je moet dus kiezen, ook als je zelf wilt denken. Men denkt toch altijd *vanaf* een vorig denken; ook als je een geniaal denker was zou de gedachte van Marx je alleen maar vooruit kunnen brengen.

D.: Ik word geremd door het besef dat Marx ook gedepasseerd kan worden; dat hij het zelfs grotendeels al is. Ik zou hem dus alleen kiezen als hij mij sympathiek was. Maar daar wringt hem de schoen: hij is mij antipathiek; zijn stijl, zijn karakter, ongeveer iedere bladzij die ik van hem heb gelezen.

H.: Wat wil ‹antipathiek› in godsnaam hier zeggen? Je kunt je over de intelligentie van Marx niet beklagen.

D.: Marx ‹intelligent› noemen lijkt mij al onzin. Het is een ‹formidabele geest›, niet een ‹intelligentie›. Maar je begrijpt mij niet als je niet begrepen hebt dat ik je *nu* alles gezegd heb door hem antipathiek te noemen.

H. begrijpt het inderdaad niet en D. begrijpt zichzelf nu eerst uitstekend. H. zegt dat D. als een ‹artist› redeneert, en D. aanvaardt deze definitie niet, die hem om allerlei redenen faciel en onjuist lijkt. Zij verlaten elkaar met het gevoel dat zij nog van alles zouden kunnen zeggen, maar dat zij elkaar op

het gebied Marx toch niets méér zouden kunnen bijbrengen.

Bij een overzicht van de nieuwe nederlandse letteren, in menig opzicht beter dan soortgelijke overzichten, word ik telkens gestoord door opmerkingen als: Die deed als Balzac, Die meer als Zola en Die meer als Goncourt, terwijl die Ander met Flaubert moet worden vergeleken. Het is wschl. nodig zulke dingen te zeggen als men aan een nederlandse literatuur wil – of moet – doen geloven. Maar als men *juist* wilde zijn, zou men moeten zeggen: Die is onze Henry Bordeaux, Die onze René Bazin, Die nog wat grotesker dan Jean Lombard (ik denk aan Querido), en die Ander kan men nog niet met Jean Rameau vergelijken.
Men kan een auteur als Van Deyssel met J.-K. Huysmans vergelijken: eenzelfde splitsing in naturalisme en stijl-acrobatiek, in geknotte mensenkennis en wat misvormde cultuur; men kan niet zeggen dat Van Deyssel meer te zeggen had, maar ook niet minder. Maar onze literatuurhistoricus zou hem naast ‹de grootste franse schrijvers› willen zetten. Couperus is iemand die een Paul Bourget in iedere zak heeft zitten, maar dat hij een *uitzondering* is in onze literatuur, iets essentieel anders dan de Robbersen en De Meesters, is iets wat onze historicus, in het licht van zijn geconstrueerd wereldje, niet zomaar kan beseffen. En hoezeer Multatuli in dit verband alles overschittert, is een waarheid die hem bijna, met zijn hele vak mee, zou te niet doen, en waar hij zich *uiteraard* dus wel tegen moet verzetten.

Vijftien jaar na hen in Indië verlaten te hebben, zie ik in Frankrijk de Louchins terug. Hij, Fransman (Morvandiau), was heel jong naar Indië gegaan: hij was toen een knappe jongen met stralend-rose wangen, waarom hij ‹Blos› genoemd werd. Zij, levendig en heel knap ook, indisch meisje: een van de weinigen die het werkelijk verdienden in Europa te worden opgevoed. Zij naderen beiden nu de 50; zij is betrekkelijk weinig veranderd; hij enorm geworden, en, met zijn baskenpet op of

met zijn bijna helemaal grijs haar, een zo ander *type* dan de man die ik gekend heb, dat ik eigenlijk alleen zijn glijdend frans-indisch hollands heb om mij naar vroeger te oriënteren.
Na hard werken hebben zij genoeg verdiend om in een kleine villa van hun rente te leven. Hij is in Indië van alles geweest: planter, handelsreiziger; zij heeft van alles ‹mee aangepakt›, een bloemenhandel gehad o.a.; tenslotte hadden zij een zaak overgenomen, die meteen prachtig was gegaan, een zaak van allerlei artikelen in slangen- en krokodillen-huiden, opgezette slangen en krokodillen inbegrepen. Een andere Fransman, naar Batavia gekomen als looier van de schoenenwinkel Roussel, had opgemerkt dat de krokodillen in de rivier achter het huis op het leer-afval afkwamen: het plan kwam in hem op de krokodillen te vangen en hun huid ook te looien; later werden de slangen eraan toegevoegd, die op Batavia niet te vinden waren en dus van buiten moesten worden besteld.
Op een avond, vertelt zij, zat zij alleen thuis toen een karrevoerder kwam aankondigen dat hij enige manden met levende slangen moest afleveren. Zij zei dat zij geen plaats had en hoeveel slangen er wel waren. «Vijfhonderd.» En de man stond erop alles af te leveren, want hij kon er niet mee terugrijden. Zij liet toen de 500 slangen in de keuken opsluiten.
Dat was de eerste keer; langzamerhand werd het een gewoonte. Als de tijd ervoor gekomen was werden de beesten op het achtererf doodgeslagen. In de buurt mocht men niet weten dat dit gebeurde, en hun huis stond tussen een drukkerij en een hotel. Af en toe ontsnapte een slang, zodat een van de drukkers op een dag een prachtig opgerolde in een zetraam had gevonden. En ééns – dat was het grootste avontuur – waren zes pythons uit de keuken ontsnapt; 's morgens vroeg was zij door de baboe wakker geroepen: de pythons hadden de deur opengekregen, als opgesloten katten, en waren er vandoor. Gelukkig waren het boom-pythons die op het voorerf meteen in een boom waren gekropen. Deze boom stond half op het erf van het hotel, maar met veel voorzichtigheid wisten de koelies er vijf terug te vangen. De 6e kwam enige dagen later

terecht: door een heer in zijn huis gevonden. Deze heer wilde dat men de huid zou looien, maar zei erbij: «Het is een prachtige slang en hij kan niet van hier zijn, zou de eigenaar hem niet kunnen opeisen?» Louchin, die volstrekt niet zeggen wilde dat hij meer van die eigenaar afwist, zei: «Dat lijkt mij niet waarschijnlijk. Laat mij hem maar voor u looien».
De klanten waren zonderling: er waren er die met een heel klein krokodillenhuidje kwamen en woedend werden als zij hoorden dat daar niet *drie* tassen uit konden. Vooral de dames hadden altijd gehoord dat zulke huiden *erg* elastisch waren. «De firma was later overal bekend, zei hij; ze noemden ons Lou Tsjin».
In een kast in hun zitkamer zie ik nog verschillende opgezette exemplaren, o.a. een kleine krokodil, recht overeind op zijn staart gezet, met open bek. «Daar heb ik veel critiek op gehad, zegt hij; ze zeiden allemaal: ‹Een krokodil staat toch nooit zo›. Ik zei dan maar: ‹Wat? Dan hebt u niet goed gekeken. Bij mij staan ze allemaal zo›.» Het was ook hier de kunst tegen de kopie van het leven.

Er zijn in deze tijd voortdurend discussies gaande over de tegenstelling massa–eenzaamheid, als positie voor de kunstenaar. Er zijn natuurlijk ook mensen die altijd weer tot de diepte willen gaan waar de tegenstellingen samenvloeien, die met recht betogen dat geen kunstenaar *ooit* werkelijk eenzaam is geweest, dat de werkelijk eenzame niet schrijven zou (of wat voor kunst dan ook maken), enz.; als men dat beaamd heeft merkt men dat de tegenstelling tòch bestaat. Nietzsche, heeft M. t. B. terecht aangestipt, is een even zuiver als in de grond onjuist voorbeeld van de eenzame man. Men heeft de tegenstelling Romain Rolland–Mallarmé, en Jef Last–A. Roland Holst. Vanuit kunstenaarsoogpunt beschouwd, geldt maar één ding, dunkt mij: de *qualiteit*. Het is volslagen zonder belang wanneer, door een politieke of andere actualiteit, een middelmatig kunstenaar van zijn massapositie profiteert.

En toch: vast staat *niets* – men kan zich ook van deze waarheid niet genoeg overtuigen. De revanche die de betere kunstenaar in de toekomst zou moeten krijgen, hangt ook af van politieke vormen, ‹beschavingen› en dergelijke; het ‹eeuwigmenselijke› is ook zeer relatief. Hier krijgen de lieden gemakkelijk gelijk, die gewend zijn hele eeuwen te doorvliegen, die niet meteen ontwapend zijn als men hun het latere succes voorhoudt van een Baudelaire, of zelfs van een Greco. Het hele duel tussen de twee manieren van kunstenaar-zijn wordt dus ook hier, in laatste instantie, d.w.z. in zijn eenvoudigste vorm, teruggebracht tot een wedden op de korte of de lange baan.

Iemand wiens historische kijk hem telkens parten speelt – die daardoor de eenvoudigste waarheden niet meer zien kan en geen stap kan doen van het ene onderwerp naar het andere zonder alle hoeken te hebben bezocht van het ‹kader›, enz. – zei mij dat de kunst van Ehrenburg, alles welbeschouwd, in de sovjetliteratuur de plaats innam van die van Roger Martin du Gard in de ‹burgerlijk› franse. Waar het kunstenaarschap van Martin du Gard doorslaand superieur is voor wie maar even onderscheiden kan, hoeft men een vergelijking als deze alleen maar historisch te situeren om te kunnen toegeven dat zij *juist* is: immers, zij zegt au fond niet dat Ehrenburg de gelijke is van Martin du Gard, zij constateert langs een omweg dat de sovjetliteratuur in qualiteit inferieur is aan de ‹burgerlijke› (die dan ook weer een zoveel oudere beschaving achter zich heeft, enz.). Het is maar hoe men al deze lichtelijk-vervalsende opstellingen verstaat.
Ehrenburg met zijn geromanceerde journalistiek van explicateur-van-sovjet-toestanden zal eens geconsulteerd worden, ongeveer als de *Spectator*-schrijvers (Addison of bij ons Van Effen) door de historische geesten die zich interesseren voor een bepaald tijdvak. Waarom ook niet? tenslotte is dit ook *nu* zijn grootste troef. «Natuurlijk, geeft mijn historische tegenspreker toe, Ehrenburg is geen Fielding, en geen Balzac; maar

een *Spectator*-auteur zijn is ook wat». Het is maar weer zoals men het neemt: immers, men zegt niet dat kopergeld geen waarde heeft als men weigert het voor goud aan te nemen. En mijn tegenspreker is iemand die op een ander ogenblik met de grootste verachting kan zeggen: «Nu ja, een documentaire waarde heeft tenslotte àlles wel: zelfs Ohnet en Dekobra!» (Ik zeg hiermee niet dat Ehrenburg niet beter is dan Dekobra; een *beetje* beter, immers *veel* ernstiger, is het zeker wel.) Allerlei russische auteurs, allen ook historisch aangelegd, begrijpen evenmin, heet het, dat een zo welingelicht en intelligent man als Ehrenburg niet inderdaad betere boeken schrijft. – Alweer de omweg die de kortste stap onmogelijk maakt: dit niet ‹begrijpen› komt erop neer dat zij niet verklaren kunnen waarom Ehrenburg grof, oppervlakkig, vaal of op welke wijze dan ook ontoereikend is als *talent*. Als schrijvende persoonlijkheid, wanneer men ‹talent› weer niet het juiste woord vindt. Er valt over alle woorden te redekavelen, net zolang tot de hele discussie verzandt; dat waar het op neerkomt is toch een kinderlijk-eenvoudige waarheid: men kan een zeer goed journalist zijn en een gering schrijver, en men hoeft, om dit laatste van Ehrenburg vast te stellen, bepaald geen tegenstellingen te zoeken onder de grootsten, geen grepen te doen naar Tolstoï's en Balzacs, met veel modester auteurs, maar van *talent* en *qualiteit* (voor het redekavelen zie boven) komt men er net zo goed, en zelfs beter, d.w.z. op een duidelijker plaatsbepalende manier. Bijv. met Roger Martin du Gard, hierboven door mijn tegenspreker zelf in het geding gebracht.

De roman-in-brieven van Marsman en Vestdijk, *Heden ik, morgen gij*, is een van de aardigste boeken die als spel in onze literatuur verschenen zijn. Des te meer valt daarom de groteske ernst op waarmee Albert Helman zich beijvert om alles op te sommen wat hier een vlotte ontwikkeling in het verhaal belemmert. Had men een verhaal vlot willen vertellen, men zou zeker niet dwaas genoeg zijn geweest om het in brieven te doen; en deze vooraf gesupposeerde dwaasheid waar Hel-

man zelf dupe van is, doet hem als ‹inzinkingen› signaleren wat door de schrijvers vanzelfsprekend in hun spel werd opgenomen. Een geheel andere vraag is of Helman zich verenigen kan met wàt hem als zogenaamde uitweidingen geboden wordt: de spaanse reisnotities van Rudolf Snellen (Marsman) bijvoorbeeld. Maar het was al even onintelligent, te veronderstellen dat deze spaanse notities toevallig hier benut werden; een goed criticus had moeten veronderstellen dat een der twee briefschrijvers *inderdaad* door Spanje reisde, wat dan ook het geval was. Een aantal verkeerde supposities en de belachelijke ernst altijd waarmee men mislukt heet wat niet aan de eigen (altijd o zo ernstige)'eisen beantwoordt, zo werkt men bij ons aan een critiek. De roman-in-brieven is ouderwets en vervelend, stelt de criticus Helman vast; geen ogenblik komt in hem op, na te gaan in welk opzicht deze brievenroman uit onze tijd zou kunnen verschillen van de meestal reeds aardig verwijderde voorbeelden (zoals bijv. Ter Braak heeft gedaan).
Marsman en Vestdijk hebben zich in menig opzicht voortreffelijk van hun opgave gekweten: Vestdijk door, ondanks de regels van dit spel, nauwelijks minder te zijn dan in zijn verhalen en romans, terwijl men bij Marsman, voor wie zijn werk volgt zoals men het zou moeten doen als men zo'n ernstig criticus is, hier een nieuwe fase kan nagaan van het boeiendste schouwspel dat hij, technisch gesproken, heeft geleverd: de verovering, door deze ‹prominente dichter› zoals Helman hem noemt, van een eigen romankunst. Men heeft, altijd technisch gesproken, het aandeel van Marsman in dit boek maar te leggen naast zijn vorige romanproeven (*Vera* en *De dood van Angèle Degroux*) om te zien hoe hij, langzaam maar zeker, zijn doel nadert. Er is meer kunstenaarschap en meer menselijke waarde in deze langzame verovering dan in alle vlotte romans van een stuk of wat van onze ‹geboren› romanciers, de nieuwste niet uitgezonderd.
Heden ik, morgen gij, als ernstige roman genomen, zou niets zijn dan kitsch. Het is de ònernstigheid, het spel, van het boek, dat èn boeit èn zichzelf boven de kitsch verheft, boven

de ernstige kitsch van Vicky Baum bijv., of van Den Doolaard. Maar op deze manier, met dit soort occulte grappen komt men, meent Helman, onherroepelijk bij *Lord Lister* terecht, ondanks alle qualiteit van schriftuur. Geenszins, en alweer verkeerd geredeneerd, alweer zeer ònliterair en zeer òncritisch geoordeeld: immers zonder een bepaalde afwezigheid van literaire qualiteit (die overigens misschien de charme van de *Lord Listers* uitmaakt) komt men daar *nooit* terecht, niet onherroepelijk en niet voorwaardelijk.

Zij die, *Heden ik, morgen gij* lezend, geloof zouden slaan aan deze occulte historie, zijn waarschijnlijk idioot. Maar het is even onwaarschijnlijk dat dit gebeuren zou, als dat de lezer van laat-ons-maar-weer-zeggen *Lord Lister*, die daaraan misschien wèl in zekere mate gelooft, dit boek met plezier lezen zou. Voor de gelover-in-kitsch is dit boek wellicht even vervelend als voor de gelover-in-alleen-maar-ernstige-romans. Men moet weten wat spel is, in de literatuur, en men moet al intelligent genoeg zijn, niet alleen om een spel gade te slaan, maar om dit spel te zien ontstaan, de spelers langzamerhand hun verhouding tot elkaar te zien vinden, elkaar beter te zien bestrijden en toch aanvullen, de goede zetten toe te juichen en de vergissingen met een *welwillende* glimlach te noteren, om als lezer de juiste verhouding te vinden tot dit boek. Anders leze men Top Naeff of Scharten-Antink, *De Dolle Dictator* of *Oriënt-Express*.

XV

Juni '36. Gedurende de stakingen lees ik Sorel; voor mij een soort strafwerk, opgelegd door ‹deze tijd›. Sorel lijkt van een sympathieker natuur dan Marx, hoewel ongetwijfeld minder geniaal. Hij zegt dat hij, geen partijman zijnde, alles bestuderen wil en dat men dit overlopen van zijn belangstelling verkeerdelijk aanziet voor overlopen naar een andere partij; deze redenering lijkt volkomen juist. Hij meent verder dat men om sommige bewegingen te kunnen begrijpen, niet er in, maar er buiten moet staan, dus ongeveer als bevestiging van het spreekwoord ‹de beste stuurlui staan aan wal›. Het kan zijn dat hij vanuit zijn standpunt ook hierin gelijk heeft. Hij schrijft zwaar en tenslotte vrij slecht. In zijn *Réflexions sur la Violence* gaat het erom telkens uit te leggen dat ‹geweld› in een bijzondere zin moet worden opgevat: die van ‹geweld van de arbeidersklasse› tegen ‹kracht van de bourgeoisie›; op dit geweld dat eigenlijk geen geweld is, en dat uitentreuren de vorm van algemene staking schijnt te moeten aannemen, is 's mans hoop eindeloos gevestigd. Alleen zó zal de arbeidersklasse overwinnen, anders vervalt men in pourparlers, in diplomatenwerk van bemiddelaars, waarin de socialisten zo sterk zijn, en hier bestrijdt hij – op een zware, weinig brillante manier, maar hij zal wel weer gelijk hebben – Jaurès. De stakingen van het ogenblik zouden waarschijnlijk zijn goedkeuring wegdragen en de regering van Léon Blum allerminst; Blum trouwens is uit de school van Jaurès.

Met hoeveel ‹begrijpen› ik Sorel ook tracht te lezen, zijn redenering als hij het over de overwinnende arbeidersklasse heeft, doet mij soms lachen. Zijn eigenaardig geweld moet deze klasse namelijk toch brengen tot een ‹napoleontische

overwinning›, en dit soort overwinningen schijnt gepaard te gaan met heel veel edelmoedigheid. Sorel verwerpt ergens een redenering van Renan, omdat die hem beïnvloed lijkt door Renan's moeder, die een superieure vrouw was, maar zoiets is een bijkomstigheid. Sorel, die de grootste critiek heeft op de Terreur van de Franse Revolutie, op de Robespierres die direct weer vervielen in oude, inquisitoriale en ancien-régime-achtige opvattingen van rechtspraak en recht, stelt alles op de edelmoedigheid van het overwinnende proletariaat, een edelmoedigheid die men nog voor het eerst bewezen moet zien. Dat het overwinnende proletariaat de Terreur van de Robespierres weleens kon hebben beïnvloed, komt schijnbaar niet in hem op. Wel krijgt men het kinderachtige getuigenis aangevoerd van een kolonel Lafaille, volgens wie wreedheden in de spaanse oorlogen van Napoleon nooit begaan werden door soldaten, *enrégimentés depuis un certain temps et ayant pris les moeurs propres à la guerre (!)*. Dit als garantie voor edelmoedigheid bij ‹napoleontische overwinning›. Het boek van Sorel vertoont de volgende opdracht: *A la mémoire de la compagne de ma jeunesse je dédie ce livre tout inspiré par son esprit*. Zijn vrouw was uit de volksklasse, en een gelijksoortig geval als hij aan Renan verwijt moet zich hebben voorgedaan: zijn vrouw zal zeer edelmoedig zijn geweest. Bovendien, zodra men met krijgsplannen aankomt, moet men op zijn minst geloven aan een *goed* resultaat.

Bij de tentoonstelling van Gros in het Petit Palais. (Deze militaire stukken worden het publiek weer voorgezet, met het oog op de komende oorlog waarschijnlijk; men moet het zelfvertrouwen van de natie steunen met alle middelen die men heeft.)
Gros heeft Napoleon vele malen geschilderd. Hij was een van de eersten om naar Italië te gaan en generaal Bonaparte te vragen voor hem te zitten, maar Bonaparte was ongemeen roerig en Gros dankte het aan Joséphine toen hij een iets rustiger séance verkreeg, omdat zij, naar de legende wil, de held

op haar schoot liet poseren. Behalve een tekening die in profiel een zeer goed beeld geeft van de magere jongeman met het haar in ‹honden-oren›, verkreeg Gros aldus de voorstudie voor zijn *Bonaparte op de brug van Arcola*, die een van zijn beste schilderijen is en een van de veroverendste portretten die er van Napoleon bestaan. Het definitieve, uitgewerkte portret (dat van Versailles) is veel minder warm, minder lyrisch en minder levend dan deze voorstudie; het is daar of het vlees zelf verkoeld is. Detail: de stijl van de voorstudie doet denken aan het portret van Rimbaud in de *Coin de Table* van Fantin-Latour, waarvoor het model ook alleen maar in de haast wilde poseren; maar de uitdrukking van Bonaparte is vurig, terwijl Rimbaud hypocriet-zoetelijk kijkt.

Na deze twee schilderijen maakte Gros er drie andere van Bonaparte: één als generaal te paard, met een hoofd dat duidelijk te groot lijkt voor het tengere lichaam; één als consul te paard, in volmaakt dezelfde houding, maar groter en in geheel ander koloriet, in rode inplaats van blauwe uniform, met bruin inplaats van gepoederd haar, en met een denkbeeldige wapenschouw, aangegeven door de aanwezigheid van twee grenadiers tegen de rechterkant van de lijst. Het derde als consul, nogmaals in het rood, staande bij een tafel, en zoveel meer geflatteerd nog dan de consul te paard, dat Bonaparte hier weeïg wordt van lamartiniaans beau-garçonnisme. De lijnen van het gezicht, de stand van het hoofd op de romp, de gezichtshoek van waaruit het genomen werd, zijn op deze *vijf* portretten identiek; het enige verschil is dat Gros zijn model meer likt naarmate hij in rang stijgt. Op het volgende portret, waar Napoleon al keizer is en het gezicht anders werd genomen – bijna geheel en face – begint alle uitdrukking te verdwijnen: het is een niet onknap hoofd dat men nu ziet, wat onwezenlijk, en dat opgedrukt lijkt door een te nauwsluitend militair kraagje.

Bonaparte als generaal vindt men nog op de beroemde compositie *Les Pestiférés de Jaffa*, die Delacroix zozeer inspireerde en die bij moest dragen tot de legende van Bonaparte's

geloof in zijn ster, want men ziet hem met onbewogen gelaat de pestbuil van een zieke soldaat bevingeren, terwijl achter hem Bessières (dit schijnt een wraakneming van Gros te zijn) zich een zakdoek voor de neus houdt. Deze door Bonaparte aanvaarde verheerlijking (in werkelijkheid schijnt zijn fatalisme zich bepaald te hebben tot een haastig door het hospitaal stappen, waarbij hij voortdurend met een karwats tegen zijn laarzen sloeg) werd voorafgegaan door een andere opvatting, waarvan alleen de voorschets bestaat omdat de verheerlijking hier aan Bonaparte zelf mishaagde. Men ziet daarop de held een naakte pestlijder innig tegen zich aandrukken en half wegdragen half wegslepen, men begrijpt niet goed met welke menswaardige voornemens; de geneesheer protesteert dan ook tegen een zo nutteloos ingrijpen.

Op de andere composities, waarop Napoleon als keizer voorkomt: de *Ontmoeting met Frans II na Austerlitz*, de *Capitulatie van Madrid*, de *Slag van Wagram*, en zelfs de imposante *Slag van Eylau*, die tot Gros' meesterstukken behoort, ziet men het gezicht steeds effener worden, een glad, wezenloos hoofd van was of van porselein. Alleen bij Eylau – Napoleon roept hier uit: *Si tous les rois de la terre pouvaient contempler un pareil spectacle, ils seraient moins avides de guerres et de conquêtes!* – valt een theateruitdrukking waar te nemen, maar dan een zoals slechts een zeer vulgair acteur zou hebben geproduceerd. Van later ook (retrospectief geschilderd dus) is de slechte compositie *Bonaparte bij de slag van de Pyramiden*, waarop de wezenloosheid van de keizer op het gezicht van de generaal schijnt terug te vallen, die hier *niets* meer heeft van de held van Arcola en alles van iedere jongeman met een uniform uit bijv. de boeken van P. J. Andriessen. Het is een mysterie of Gros goed gezien heeft, dan wel of hij in zijn zorg om vleiend te schilderen zijn held voor het nageslacht een slechte dienst heeft bewezen, maar amusant is zeker de verzuchting van lieden als de heer Escholier dat Napoleon aan Gros het monopolie had moeten geven van zijn beeltenissen.

Op al de doeken van veldslagen, uit deze tijd, overheerst de meest banale heroïsche opvatting: die van de ‹pompier› naar de *Ilias*. Dat Napoleon de Achilles bij uitnemendheid was, spreekt vanzelf, maar een Achilles blijkt overal onmisbaar. Op de *Slag van Aboekir* ziet men Murat de rol vervullen; het stuk is zeer onrustig en ondanks zijn middelpunt wat uitmiddelpuntig, maar het heeft meer geluk gehad dan het *Gevecht bij Nazareth*, waarop Junot de rol had en die daarom op een gegeven ogenblik weer mishaagde aan Bonaparte, altijd bijzonder groot van ziel in dergelijke aangelegenheden.

Het eerste optreden van kunstenaars schept een vreemde sfeer: men speelt dan soldaatje, ieder is een held in afwachting dat hij het bewijzen zal. A. en B. zien zichzelf en elkaar voor grote lichten aan; deden zij het niet, zij zouden misschien helemaal niet schijnen. Zij zèggen het ook van elkaar: ‹Hoe meer ik van jou zeg dat je een groot man bent, hoe meer kans er is dat je het wordt; hoe meer kans erop is dat ik, je vriend, het ook ben›. Er wordt veel in de lucht geschermd, omdat er sfeer moet worden gemaakt; en voorwaar, dit schermen *maakt* sfeer, en in die sfeer worden werken gemaakt.
Zij die deze tijd niet hebben meegemaakt, hebben iets verloren. Zij die in deze tijd wapenbroeders zijn geweest, hebben altijd iets gemeen: de droom, de illusie. Het zoetste is, eraan terug te denken als men later, hoewel verschillend geworden en uit elkaar gegaan, inderdaad de belofte gehouden heeft die men in die sfeer zo rijkelijk gaf. (Een tijdschrift met jeugdwerk van een halfdozijn latere goede schrijvers is vol van deze poëzie.) Maar ook als de enen de anderen verre gaan overtreffen in betekenis en in talent, als de verhoudingen geheel anders uitkomen dan de ‹eerste wapenen› schenen aan te wijzen, dan nog hebben *allen* deze droom met elkaar gemeen, ook later, of juist later, en ook zij die afgevallen zijn, die verraden hebben of te zwak bleken aan werkelijk talent.
Ik bedacht dit bij het herlezen van de eerste critische bundels

van Marsman (*De Anatomische Les, De Lamp van Diogenes*). Men voege daarbij – geheel in dezelfde geest zoniet in dezelfde stijl – de critieken uit diezelfde tijd van Binnendijk, van Engelman. Het beste, het èchtst klinkende trompetgeschal, bij alle vergissingen, bij alle overdrijving, is dat van Marsman; daarom alleen verdienen deze critieken te ‹blijven›, zoals dat heet. Een opstel als dat van Marsman over Gerard Bruning is, nuchter gelezen, voor mij althans, bijna 100 % kolder, maar als zodanig erkend, als getuigenis van een jeugd en van een tijd, hoe echt.

Als men nù de namen achter elkaar zet van die strijders uit *Getij* en *Vrije Bladen:* de hevig overschatte Van den Bergh, en Van Wessem, Kelk, Hendrik de Vries, Marsman en Slauerhoff, Engelman, Houwink, Scholte, Binnendijk, en Campert, Groenevelt, Van Klinkenberg, en dan weer Den Doolaard, Helman, Theun de Vries... dan heeft men de afgezakten, de opgeschotenen, de weggekwijnden, de commerciëel gewordenen; degenen voor wie literatuur èn literatuur èn zelfbevestiging in de hoogste zin is gebleven, en degenen voor wie literatuur een vak is geworden, een maatschappelijke functie of een geknot kamerplantje om af en toe te strelen (muziek uit de bladeren van een palmpje onder de lamp), of helemaal niets dan een herinnering en een zaak van anderen. Maar zij hebben hun eerste droom gemeen, ook als zij denken erop neer te zien.

Voor Ter Braak en mij bijv., die zowat ‹onszelf geworden waren› (fraaie term) toen wij *Forum* oprichtten, was deze sfeer al veel minder sterk. Er was de vriendschap, het goed vertrouwen, in zekere zin (anders begint men *niets*), een grotere zekerheid, want wàt er aan droom was, leek beter gefundeerd, – maar er was niet die jeugd, die men ruikt en proeft in het critisch werk van Marsman. Als ik mijn eigen portie jeugdgedaas opzoek (in de *Cahiers van een Lezer* bijv.), dan zie ik hoeveel minder vermomd, hoeveel ruiterlijker – c'est le cas de le dire – de jeugd van de ‹aanvoerder› Marsman is geweest. Hij heeft zich tenslotte meer blootgegeven dan ik, die

mij voortdurend vijanden maakte maar uit een versterkte positie van franctireur schoot; hij heeft zich vooral blootgesteld aan de haat en wrok van de eens ‹aangevoerden›, toen zij dachten hem niet meer nodig te hebben, en dat zij ‹er gekomen› waren, en dat hij was ‹uitgeput›.
Ook als zij niet in zulk ‹Proza met een P› geschreven zijn als men vroeger in deze kringen placht te zeggen, de critieken van Marsman zijn om hun *sfeer* even onmisbaar voor een goed begrip van dit stuk nederlandse letterkunde als zijn allerbeste poëzie.

De ouders die zo bang zijn om hun zoontjes met tinnen soldaatjes te laten spelen (volgens de ridicule opvatting: wie het meest met soldaatjes speelt wordt allicht de grootste slachter!) zouden er ook voor moeten zorgen dat zij niet de ‹jongensboeken› in handen krijgen waarin van niets dan heldendaden sprake is, van pooltochten, autorennen en aviateurs. Ik heb mijn jeugd onder helden doorgebracht, heel wat levender voor mij dan die van de *Ilias*, en waarvan sommige mij zozeer ‹bezaten› dat ik soms dagen in een droom rondliep, alleen niet zeker wetend of ik henzelf dan wel hun schildknaap was. Iemand die mij toen uitgelegd zou hebben dat Sherlock Holmes of d'Artagnan eigenlijk niet ‹bestaan› of alleen in ‹twee dimensies›, had mij het toppunt geleken van aanstellerige domheid. Ik heb elders over deze jeugdlectuur geschreven en noteer hier alleen de chronologie van mijn verkering met helden.
Van 7 tot 8: eerste ontmoeting met zeelieden; meer of minder stoute jongens die adelborst worden: *Jack Rustig* en *Pieter Simpel* van Marryat. Ik wilde adelborst worden; opmerking van mijn vader: «Je bent altijd zeeziek». Toen kwamen de prairiejagers: *De Woudloper* van Gabriel Ferry; de helden hierin heetten Bois-Rosé, José, Fabian, de schurken Cuchillo en Baraja. De Comanchen waren in dit boek sympathiek en de Apachen gemene kerels, zeer in tegenstelling met de visie van Karl May, later, volgens welke Winnetou het opperhoofd

der Apachen de edelste man was op het wereldrond en dus met recht de bloedbroeder van Old Shatterhand.
Van 9 tot 11: de dappere soldaten van de Krim-oorlog, Jan Dolleman, de *Zouaaf van Malakoff*. Deze franse zouaaf vond op het kritieke ogenblik een russische broer om hem te redden van het strafpeloton. Ik heb later ontdekt dat het boek van een bekend frans jeugdauteur is, Louis Boussenard, maar de hollandse bewerker, een zekere Hans Verwey, had zichzelf brutaal als auteur vermeld. De zouaven gingen hand in hand met de transvaalse boeren: *Pieter Marits*, en mindere grootheden: *De Held van Spionkop*, *De Rapportrijder*. Zij werden gedeeltelijk verdrongen door de middeleeuwse ridders (in harnassen en met zwaarden) die ik vond in Walter Scott: *Ivanhoe* bovenaan, later opzij gestreefd door Oltmans' *De Schaapherder*. De jeugd van nu leest deze boeken zeker niet meer.
Ik zelf was al te ‹modern› voor Jules Verne; als er niet zoveel plaatjes in zijn boeken gestaan hadden, had ik ze helemaal ongenietbaar geacht. Nu vond ik een zeker plezier in *De Reis om de Wereld in 80 dagen;* maar *Met een Kwartje de Wereld rond* van Paul d'Ivoy leek mij vijfmaal zo goed: Lavarède was dan ook een groter held dan Phileas Fogg (en zelfs dan Passepartout). Een intermezzo in de heldenrij vormt *Een Schooljongen* van Farrar, het mooiste jongensboek dat ik ooit gelezen heb. Dit was ontroerend, dit was ‹echter›, voelde ik, omdat het meer met mijn eigen leven te maken had. Maar het was, op vrome wijze, nòg romantisch: de dood van Edwin Russell, het verval van Eric, waren niet dingen die je zomaar zag. Ik wilde naar een kostschool om zulke dingen mee te maken, vergetend dat die bataviase kostschool vooral vol zoontjes van rijke chinezen zat.
De detectives die ik leerde kennen: de oude en vooral de jonge Wilson, daarna Sherlock Holmes, gaven mij lust ééns de detective te zijn (prairiejager, zouaaf, transvaalse boer en ridder had ik niet willen worden, misschien toch door een soort gezond verstand). Opmerking van mijn vader: «Je kunt

geen druppeltje bloed zien». Maar de detectives gingen door zich te laten gelden en liepen over in gentlemen-inbrekers zonder dat ik het goed merkte: naast Holmes drong zich Raffles (niet Lord Lister, maar de cricketspeler van Hornung), Arsène Lupin kwam tegelijk met Rouletabille. Conan Doyle, schrijver van Holmes, bracht mij intussen een nieuwe held: de napoleontische sabreur, de cavalerie-kolonel Gérard. Old Shatterhand begon de Balkan te bereizen en noemde zich Kara-ben-Nemsi, maar bekoorde mij minder in deze gedaante, die toch niet minder heldhaftig was.

Van 12 tot 15: *De Drie Musketiers* van Dumas overschitterde alles; de degen van d'Artagnan ruimde al het vorige op: de bajonet van Dolleman, de zilverbuks en berendoder van Old Shatterhand, de sabel van Gérard en de zwaarden van Richard Leeuwenhart en Jan van Schaffelaar. D'Artagnan, Athos, Porthos en Aramis waren eindelijk voor mij wat de helden van de *Ilias* voor de Grieken moeten zijn geweest, tegelijk voorbeeld en poëzie, *mythe* in één woord. Ik zocht overal andere helden van de degen, maar werd overal teleurgesteld, tot ik Cyrano vond. Maar dan nog, hoewel hij mij verrukte en ik mijzelf wijsmaakte van wel: Cyrano werd voor mij nooit de gelijke van d'Artagnan. Hij was al te veel ‹iets anders› en dit andere, de ‹rhetoriek van het karakter›, werkte op mij voornamelijk als trompetmuziek.

De musketiers werden, vreemd genoeg, als helden vervangen door studenten; ik las *Kippeveer* en nam de grappen van de studenten onbewust op in mijn heroïsche wereld. Zij waren de tweede soort, de ersatz-helden, en werden als zodanig later vervangen door de bohèmes: die van Murger en die uit *Trilby* van Du Maurier. Deze lectuur was ongezonder dan de vorige, omdat het in mijn macht bleek ze in practijk te brengen. De revolutionnaire studenten uit Hugo's *Misérables*, die mij veel meer meesleepten dan Jean Valjean, vormden misschien een schakel tussen de musketiers en dit nieuwontdekte heldendom.

Van 16 tot 18 begon ik andere liefdes te koesteren: Jacques

Perk, *Max Havelaar*, Van Schendel's Tamalone, Kloos, Edgar Poe, die ik niet meer aanzag voor alleen maar ‹de leermeester van Sherlock Holmes›. Maar ik huilde hete tranen bij de kennismaking met Marguerite Gautier en ofschoon haar Armand voor mij geen held was, zij zelf werd het symbool van... de vrouw die mijn toekomstig europees heldendom tot prijs begeerde; Dumas fils werd voor mij een voortzetting van Murger: als ik een soort Rodolphe zou zijn, Marguerite was een meer uitgewerkte, een begeerlijker Mimi. Ook dit was geen literatuur, maar leven, zoveel als het maar zijn kon. Maar tegelijkertijd ging ik op in de boksende dandy's van Jeffery Farnol, in de edele gentlemen die aan onedele gentlemen de verrukkelijkste vrouwen betwistten, in de meest onvervroren engelse schooljongenswensdromen: *The Broad Highway*, *The Amateur Gentleman*, bloemrijke opvolgers van Conan Doyle's *Rodney Stone*, waarvan ik al genoten had toen ik 10 was, maar dat ik toen nog niet geplaatst had in deze bijzondere wereld.
Wanneer heeft de eerste soort helden voor mij opgehouden te bestaan? Waarschijnlijk nu nog niet. Balzac en Stendhal, Stevenson en Conrad, Sawinkov en Malraux, wat zijn zij anders dan de psychologisch verantwoorde, de subtieler-menselijke opvolging van die ‹eerste soort›? En wat de tweede soort betreft: op mijn 23e, in Europa al, was *Les Civilisés* van Claude Farrère nog een nieuwe variant daarvan: ik ontdekte toen de cynische onverschilligheid na de parmantige onverschilligheid van de studenten en bohèmes. *Barnabooth*, dat in zekere zin *Les Civilisés* verdrong, was de eerste werkelijke verfijning en correctie, het ‹hogere peil› in deze lijn; Jean de Tinan en *Le Petit Ami* van Léautaud vervingen op dezelfde manier Dumas fils en Murger. Men verandert nooit zóveel...

Grappige onthullingen in de taal zelf! Het frans is er vol van, men denke aan woorden als *concupiscence*, welk een freudiaanse onderwereld in de gescandeerde syllaben van deze ‹be-

geerte›! Men lette op de tegenstelling in *vainqueur* en *vaincu*. IJdel hart en ijdele...; maar in beide gevallen ijdel.

De tegenwoordige oorlog gezien vanuit het napoleontische heroïsme – cavalerie-charges, Murat, Lasalle – heeft niets aantrekkelijks, is slavenwerk, karakterloos wreed. Maar als men zich met de wereld van de tegenwoordige vliegeniers vertrouwd maakt – het bombarderen van een loopgraaf op 50 meter, het duel in de lucht, de heroïek à la Guynemer – en men leest dan de mémoires van Marbot, dan lijkt deze typische cavalerist en sabreur eigenaardig veel op een flinke gendarme.

...Sachant bien qu'il faut plus de réel courage pour s'opposer isolément à un entraînement collectif que pour emboîter le pas, fût-ce pour affronter la mort. Het is Gide, die dat zo goed weet, en het gaat om dienstweigeraars. Hoe jammer dat dit hele boekje *(Nouvelles Pages de Journal)* op één inspanning neerkomt om collectief te denken; dat hij meer en meer het woord ‹bekering› waar maakt, dat men toegepast heeft op zijn toetreden tot het communisme, want voorwaar, hij praat en denkt als *de* bekeerde tot onverschillig welk kerkgenootschap. Wat een in werking stellen van subtiliteiten tegenwoordig, om het gemis – de opoffering – van eigen denken te verdoezelen: van *stijl*subtiliteiten waar hij communistische banaliteiten nazegt, van subtiele voorzichtigheden in de toon, als zijn denken hier en daar nog niet helemaal in de pas loopt. Een Gide de noodzakelijkheden van het stalinisme te horen verdedigen, geeft mij lust om trotskist te worden, zelfs als ik daar geen betere redenen voor vinden kon; ik moet aan de trotskisten denken om dan toch maar weer de moed te vinden tot het... isolement.

XVI

Begin Augustus. Burgeroorlog in Spanje; en, zegt A. M., allerlei lieden die niets zouden voelen voor een gewone oorlog, die in zo'n geval alleen zouden denken: ‹hoe blijf ik eruit?› zie je zich warm maken, overwegen om mee te doen. Het is een feit dat het lot van Europa beslist wordt, nu, opeens, in Spanje; en als je dan bedenkt dat het gebeurt in een reeks mexicaanse gevechten... (Hij zegt dit, op het punt er zelf deel aan te nemen, overtuigd overigens dat de oorlog alleen gewonnen kan worden door vliegtuigen.)

Een ander komt bij mij binnenstuiven, roepend: « Arm Frankrijk, het is verloren! » « Hoezo, hoezo? » « Wat! zie je dat niet? Spanje is binnen de maand fascistisch, Frankrijk is het dan binnen een jaar – wat wil je? een land helemaal alleen ingesloten tussen fascistische landen! » (Ik denk erbij: ‹En Holland volgt dan ook gauw genoeg: het is niet precies een zaak die van de heer Mussert afhangt›.)

De knappe politicus Bergery denkt uitsluitend dat men géén aanleiding mag geven tot een offensief van Duitsland. Spanje in de steek laten; vooral geen wapens verstrekken aan die kameraden, vooral niets doen wat een conflict zou kunnen veroorzaken met Hitler. En dit alles om Hitler *moreel* te ontwapenen, *moreel* in het ongelijk te stellen, – als hij tòch begint. Het is of de verdwazing algemeen wordt, wanneer men politici over morele wapens en beletselen hoort praten; en deze man, die in zijn diagnose van Europa's ziekte tot dusver niet met Spanje gerekend heeft, weigert zijn aandacht daarop over te brengen en blijft zich blindturen op de kanker Hitler, zonder te overwegen of de patiënt niet sneller aan het nieuwe abces bezwijken kan.

‹Het lot van Europa speelt zich af in Spanje.› Op het ogenblik lijkt het of tegen deze formule niets in te brengen is. Welke nieuwe gebeurtenis zal alles een ander aanzien geven?
Er zijn dingen die op dit ogenblik komisch aandoen, omdat men ze niet meer tragisch of verachtelijk genoeg vinden kan: 1e. het feit dat de fascisten althans weten wat zij willen, dat Italië en Duitsland aan de spaanse ‹rebellen› zoveel munitie en vliegtuigen zenden als zij maar nodig hebben, dat ook Portugal zorgt voor munitie en levensmiddelen, terwijl de Volksfront-regering in Frankrijk bang is voor de kapitalisten, voor de radicalen, voor de publieke opinie, voor alles wat een regering maar karakterloos maken kan; 2e. het feit dat, zelfs bij een overwinning op de spaanse fascisten, de spaanse ‹linksen› elkaar onderling zullen verscheuren, omdat het tussen anarchisten en communisten nu eenmaal niet gaat; 3e. het vooruitzicht op, hoe dan ook, een onvermijdelijke europese oorlog; 4e. de troost, als men het zo noemen wil (als anti-fascist) dat fascistische naties elkaar, in een fascistisch Europa, even verwoed zullen bijten als zij het nu Sovjet-Rusland dreigen te doen; 5e. de belachelijkheid, nu al, om van Sovjet-Rusland te spreken als van een ‹revolutionnair land›.

Eind Augustus '36. Terwijl in Spanje de strijd om de ‹revolutie› moeizaam wordt voortgezet, ruimt de heer Djoegasjwili-Stalin zijn vijanden op in het land waar *hij* troont als ‹dictatuur van het proletariaat›. De even domme als abjecte opsluiting van de vrouw van Erich Mühsam, eerst op alle congressen voor de sovjet-cultuur als reclame gebruikt, tenslotte als onvervalsbare anarchiste niet alleen onbruikbaar geacht, maar op gevaar af van antireclame in het geniep onschadelijk gemaakt, lijkt nu haast een voorspel tot het russische ‹Rijksdagproces› tegen de 16 terroristen van de groep Zinovjev-Kamenev. Men hoeft voor die heren niet te voelen, die ook maar politici zijn; wie zal ontcijferen hoeveel verraad, laffe moordzucht en soortgelijke deugden der politieke handeling

hier inderdaad werden opgeruimd? De oude Trotsky, in Noorwegen, lijkt groter dan dit hele gekuip; er is in zijn verklaringen een accent van trots, zoniet helemaal van waarheid (wie kan hem kwalijk nemen dat hij Stalin graag opgeruimd zou willen zien?) dat verkwikkelijk afsteekt tegen de verleugende lakeientaal van de stalinistische pers. God, Colijn of wat ook, redde ons nog van dàt soort vrijheid! De 16 veroordeelden zijn nu per revolverkogel in de kleine hersenen opgeruimd (als tenminste enige stromannen daaronder, zoals Trotsky veronderstelt, niet onder andere namen promotie hebben gemaakt); men kan zich nu – in de buitenlandse pers – weer bezighouden met de nog steeds weggeborgen mevrouw Mühsam, die, na haar man door de nazi's te hebben zien doodmartelen, zo naief was te vertrouwen op de gastvrijheid van de vijanden der nazi's. Ongetwijfeld zal deze vrouw nu zéér zwart tevoorschijn komen: zwart omdat zij niet aan de vervalsing van haar man's manuscripten en van zijn hele nagedachtenis (die o.a. door een sovjet-film zou worden ‹verbreid›, men raadt hoe) heeft willen meewerken, omdat zij niet met genoeg revolutionnaire geestdrift Djoegasjwili heeft willen meebejubelen als onvervangbaar ‹leider des volks›. In Gepeoe-taal moet deze vrouw dus wel gespionneerd hebben, gecomplotteerd en wat dies meer zij; men kan zich daarop voorbereid houden, want alles is te bewijzen met een corrupte pers, zoals vroeger de revolutionnairen van de burgerlijke kranten zeiden.

Wat de filosofisch-aangelegde buitenstaander in dit alles het meest bezighoudt is de rol van een Stalin, de onontkoombare angst waaraan blijkbaar iedere ex-revolutionnair lijdt die tyran geworden is, de vervolgingswaanzin à la Robespierre, à la Boris Godounov ook. Naast de overweging dat een schavuit altijd aangenamer is als verleden, als geschiedenis, als verhaal, dan wanneer men er nog mee te maken heeft in de onmiddellijke realiteit. En in de onmiddellijke realiteit – voor zover men tussen zùlke genietingen van een keus kan spreken – geloof ik dat een Pancho Villa bijv. verkieslijker is dan een Stalin, ware

het uitsluitend om het manco aan hypocrisie in deze primitievere menselijkheid.
Overwinning van het italiaanse leger op het abessijnse met gifgas en systematisch bombardement tegen vrouwen en kinderen; met de dappere zwarthemden in de achterste gelederen, zó strijdlustig immers dat zij de Erytreeërs moesten opduwen die vóór liepen: de *ploertigste* overwinning wellicht van de wereldgeschiedenis tot 1936. Leiding van de sterke man Djoegasjwili na de zwakke man Romanov, behorend tot de meest hypocriete verleugendheden van de moderne ideaal-staten, Hitler-Duitsland meegerekend. Maar... politiek gesproken, is dit alles natuurlijk *veel* te simplistisch.

25 September. Ik lees een boekje, getiteld *Le Procès du Centre terroriste Trotskiste-Zinoviéviste*, officieel verslag gepubliceerd door het *commissariat du peuple de la justice de l'U.R.S.S.*, waarvan de inhoud zich laat synthetiseren tot het volgende verhoor:
«Erken je dat je meegedaan hebt aan deze misdaad?»
«Ik erken dat ik meegedaan heb en zeer schuldig ben aan deze afgrijselijke en onnoemlijke misdaad.»
«Erken je dat X. en Y. je medeplichtigen waren?»
«Ik erken dat de afschuwelijke boeven X. en Y. mijn medeplichtigen waren.»
«Waren zij dus ook schuldig aan deze misdaad?»
«Zij waren, evenals ikzelf weerzinwekkende boeven zijnde, ontegensprekelijk en onzegbaar schuldig aan deze demonische misdaad, waarvoor wij niet genoeg kunnen boeten.»
Enz. Het is geen proces meer, maar een catechismus. Volgens andere bronnen heeft één veroordeelde althans, Fritz David, zich met de nodige schamperheid uitgelaten. Gevraagd waarom hij niet op Stalin geschoten had, antwoordde hij: «Omdat ik te erg van hem walgde». «Maar als hij dichterbij had gestaan, had je misschien tòch wel op hem geschoten?» «Misschien dan toch wel, ja.» «Dit is een duidelijke en

controleerbare reden, oordeelt de president, de rest is psychologie *».

Bij freudisme en andere x-stralen, maskers en ontmaskeren. – Men vergeet soms dat alles wat uitdrukking, ‹ziel› is, op het eerste gezicht moet worden afgelezen; dat het tweede gezicht een anatomisch spierenmasker kan zijn, het derde een doodskop. En men kan individuele verschillen waarnemen tussen doodskoppen, maar toch niet meer – eerder minder – dan tussen beklede gezichten.

Wie Slauerhoff met zijn eeuwige vermomming van vagebond-piraat-conquistador eenzijdig mocht vinden, krijgt in zijn oeuvre één kans om dit beeld aan te vullen met dat van de wraakzuchtige dominee. (Zijn opvatting van Jan Pietersz. Coen geeft iets aanverwants, maar hier overheerst weer de conquistador.) Het korte verhaal *Waar de levensvreugde vandaan komt*, in *Groot Nederland* van Februari '35 gepubliceerd, is vanuit dit standpunt gezien een onwaardeerbare bijdrage.
De àndere kant vindt men misschien het zuiverst vervat in deze drie regels, van ‹wensdroompoëzie› vol:

Een vrouw met wie hij eenmaal paart,
Blijft, daardoor levenslang ontaard,
Trouw aan Zwartbaard.

(En de waarheid ligt daar misschien nog niet eens tussen.)

De politieagenten voor vertalingen, die vaak uitstekend werk doen, beseffen met-dat-al blijkbaar niet dat het nooit gaat om een stuk of wat altijd verbeterbare dingetjes, maar om het al of niet juist weergeven van het peil van een auteur, van een boek. Te verbeteren is *iedere* vertaling, door iemand die alleen op de vlooien van de leeuw wil letten en die een innige

* Deze opinie van de president is in het officiële verslag opgenomen, alleen de compromitterende psychologische ‹rest› ontbreekt.

schoolmeestertoon aanslaat, waardoor de lezer van zijn artikel (en niet van de vertaling) geïmponeerd wordt, vooral waar hij niets te zien krijgt dan een ristje vlooien. Ik neem hierbij dan nog aan dat de verbeteraar altijd gelijk heeft. In een soortgelijk foutenlijstje, door de leraar Premsela opgesteld uit mijn vertaling van Larbaud's *Fermina Marquez* (hij zegt er uitdrukkelijk bij dat hij mij om vorig vertaalwerk heeft moeten roemen, maar men voelt hoe zwaar hem dit tenslotte vallen moest), leest men dan ook nog deskundigheden als: *de heer du Perron voelt toch wel de nuance tussen ‹je médite›* en *‹je réfléchis›?* Afgescheiden van het feit dat ik deze nuance natuurlijk *nooit* gevoeld heb, zou ik het alleen over mij kunnen verkrijgen op een dergelijke vraag in te gaan, wanneer mij zal zijn gebleken (wat tot dusver allerminst het geval was) dat gezegde leraar P. de nuance voelt tussen een schrijver als Larbaud en een als Maurois. Ik zou hem anders zulke dingen moeten leren, als wederdienst voor het werkje dat hij zich voor mij getroostte, – en de taak is, of men er al over mediteert of réfléchisseert, weinig dankbaar en heel erg hard.

Er zijn dichters die voortdurend op het respect van de lezer werken; die uitgaan van de meest eerbiedwaardige literatuur (Aeschylus, Shakespeare), bijv. Claudel. Als zij niet helemaal zonder talent zijn, worden zij altijd hoger aangeslagen dan zij verdienen, eenvoudig omdat hun speculatie juist is. Er zijn dichters – bijv. Corbière – die tegen het respect in schrijven. Voor ik mij gewonnen geef dat Aeschylus en Shakespeare in Claudel deze als dichter ver boven een Corbière stellen, zou ik àlle elementen willen berekenen, en niet in de laatste plaats het ongemene quantum oorspronkelijkheid dat van een Corbière een zo apart geval maakt. Maar het is wonderlijk, zoals men elkaar kan misverstaan. Een jong engels dichter signaleert Corbière (met ongewone durf voor een Engelsman) als een van de grootste franse dichters. Men leest het met vreugde, men denkt dat men elkaar verstaat... en men merkt wat verder, dat Corbière voor hem een soort voorstudie, een

soort gangmaker is voor wat hij als het allergrootste wenst te huldigen: Laforgue. Alles verandert opeens van aanzicht.

Bij een lezing van *Martha de Bruin* door Van Groeningen, een van onze oudste realistische romans (1889, hetzelfde jaar overigens als *Eline Vere*). Het is ongetwijfeld beter, korter, minder praatziek dan *Geertje* van De Meester, maar goede hemel, wat is het nog bête! Het gaat er bovendien alweer om, niet in Holland (waar zoiets toevallig blijft), maar in het buitenland, naar de werkelijke voorgangers te zoeken. Al dit soort literatuur stamt in indirecte lijn af van *Eugénie Grandet* en *Madame Bovary* (onderling toch nog zo verschillend), en in directe lijn van *Germinie Lacerteux*. De ‹sous-produits› van *Madame Bovary* hebben in Frankrijk menige schrijver in staat gesteld te bestaan (Mauriac, Green, en hoeveel anderen), maar met *Germinie Lacerteux* hebben de Goncourts feitelijk de klad erin gebracht. Dit boek is de verkeerd begrepen ‹voortzetting› van *Madame Bovary;* wat bij Flaubert, buiten de klasse waarin zijn roman speelde om, een menselijke waarheid was, werd bij de Goncourts de weergave van een speciaal geval, representatief, zoals dat heette, voor een bepaalde (de dienende) klasse. Martha de Bruin, Geertje en hoeveel andere figuren van dit soort zijn weer de ‹voortzetting› van Goncourt's meidenfiguur. Hun geestelijke vaders hebben de monologue intérieur van de simpele ziel ontdekt, bladzijden achtereen hebben zij ermee volgekwebbeld, en men mag er zeker van zijn dat àls de simpele ziel, langs welke vreemde kronkel dan ook, iets werkelijk merkwaardigs had gevoeld of gedacht, deze auteurs daar geenszins achter zijn gekomen, want zoiets viel buiten hùn simplistisch program. Men zegt van deze auteurs: ‹wat zijn ze diep›, waar men zou moeten zeggen: ‹wat zijn ze gemakzuchtig en dom›. De rechtvaardiging van deze inferieure boekenvullerij heet: deernis. Germinie, Martha en Geertje bestaan vrijwel alleen als vertegenwoordigsters van hun klasse; wat een algemene betekenis aan hen moet geven, verengt hen meteen zozeer dat

zij niet meer dan met-deernis-voorgedragen types zijn. Emma Bovary is een mens; het is even weinig verwonderlijk dat naar haar het ‹bovarisme› genoemd kon worden, als het verwonderlijk zou zijn geweest wanneer iemand een ‹lacertisme› had kunnen ontdekken door *Germinie Lacerteux*.
Maar wat een rùst om dergelijke boeken te lezen, als men nu juist geen lust in denken heeft; wat wordt het weinigje dat erin staat ampel voorgekauwd (en -gekout)! Ik had *Martha de Bruin* aan boord willen lezen (op de terugweg naar Indië), maar de rust die het geeft is zo groot, dat het de aangewezen lectuur werd voor tussen het kofferspakken. Een boek met ièts meer inhoud, meer geest, zou storend kunnen werken. Dit leest men met het prettig gevoel dat het goèd is als een schrijver zoveel deernis heeft, dat het juist is, als een dunne bestelling van dit soort ettelijke bestellingen ten gevolge heeft die met-deernis-en-al even dun zijn. En zo frans als het van oorsprong mag zijn, het is zo vertrouwenwekkend hollands geworden, zo volstrekt de tegenvoeter van een boek als *Les Jeunes Filles* van Montherlant bijv., dat de hele hollandse critiek meningitis zou hebben bezorgd, gesteld dat een Hollander het geschreven had.

Steeds meer de zekerheid dat voor sommige lezers het hoogste de poëzie is, en in de poëzie: het mysterie. Men is voor hen in de grond altijd vulgair – zoiets als kortzichtig en hovaardig tegelijk – als men zich met het mysterie niet tevreden stelt, het tracht te doorgronden, althans ertegen protesteert. Blake tegen Diderot, Diderot tegen Blake. Degenen die de eerste beschouwen als de ‹ware intelligentie› – immers de intelligentie die het mysterie aanvaardt, er zich aan overgeeft, er tenslotte weer eigen glorie uit maakt – zullen in een Diderot, hoe bewonderenswaardig verder ook, in laatste instantie altijd iets goedkoops zien. Voor de anderen zal een Blake, hoe imposant ook, in laatste instantie altijd een verkoper zijn van apenkool. Deze twee mentaliteiten zijn onverzoenbaar. Een Poe hangt ertussen: te mysterieus om geheel aanvaard te

worden door de aanhangers van de klaarheid, te helder, te intellectueel, te bewust, om voor werkelijk groot man door te gaan voor de minnaars van het mysterie; voor beide partijen tenslotte een ‹charlatan›. De mysterie-willers hebben erop gevonden dat het klare intellect eigenlijk een verminking is van de ‹ware intelligentie›; dat men op die manier het leven alleen steriel leven kan. De anderen?... nu ja, zij weigeren de spelletjes die men met het mysterie spelen kan aan te zien voor bron van leven, kunst, wijsheid, enz. Het is in wezen even onvruchtbaar als om de vrouw tegen de man te horen verdedigen door een vrouw, en andersom. Men heeft in dezen voor zichzelf vast te stellen of men man of vrouw is – en evenals daar valt het lang niet altijd mee.

Sommige critici – strategen van het kunstterrein – zijn bovenal angstig voor het soort byzantinisme van de kunst in onze tijd. Ik voor mij aanvaard dit byzantinisme heel wat makkelijker dan de neo-barbarie die er de reactie tegen is.
Byzantinisme bij Proust, Joyce, Giraudoux, Virginia Woolf, verzucht de criticus, bij Mallarmé en Valéry. De liefde voor de techniek van de kunst vervangt de liefde voor de kunst zelf; waar moet dat heen? het ‹creatief vermogen› gaat te loor. Met dit creatief vermogen gaat immers gepaard: een zeker geloof, alweer: een overgave aan het mysterie; te veel analyse, te veel ik-bewustheid doodt. De criticus zegt erbij: Het kan daarom wel *belangrijk* zijn wat men aldus maakt; want, nietwaar, Proust en Joyce... maar het is je wàre niet (d.w.z. niet meer Tolstoï en Balzac).
De criticus heeft voor een deel gelijk. Maar hij heeft het bijgeloof van de 3 dimensies, van de ‹figuren die uit de boeken stappen›. Aangenomen dat de figuren van Balzac zo zijn, dan vergeet de criticus dat de lezer al te vaak *medeplichtig* moet zijn met Balzac, dat hij allerlei dingen voor waar moet aannemen, zonder de garantie te hebben dat Balzac alles verantwoorden kan wat hij van zijn personen zegt. De manier van Proust om van zijn personages alleen dingen te zeggen die

hij *zelf* verantwoorden kan – deze filter van het ‹ik› van de auteur – is de garantie voor een ander soort waarheid; de lezer van Proust hoeft nooit zijn medeplichtige te zijn, en tenslotte zijn de personages van Proust in 2 dimensies méér waar dan die van Balzac; die van Balzac, in 3 dimensies, missen de 4e dimensie die de 2-dimensionale personages van Proust wèl hebben (3 tegen 2 + de 4e).

Bij Mallarmé-Valéry krijgt de criticus méér gelijk. Mallarmé blijft ‹echter› = zinnelijker, menselijker, als men deze woorden gebruiken wil, mysterieuzer en minder chemisch-verantwoord, dan Valéry, omdat hij het geluk heeft nog van Baudelaire uit te gaan, terwijl Valéry al het ongeluk heeft van Mallarmé uit te gaan. Maar de criticus heeft ongelijk als hij de zuivere dichters betreurt die (volgens Goethe) als vogels zingen, want in het beeld van de moderne franse poëzie *bestaat* deze dichter: niet Mallarmé of Valéry, maar Apollinaire. Wat een dichter ‹bij Gods genade› is, een werkelijk zuiver dichter, ‹poète pur› in de *juiste* zin des woords, kan men beseffen als men *Alcools* leest, even volmaakt als bij Villon of Verlaine.

Het bijgeloof van de 3 dimensies als enig teken van creatief vermogen is gebaseerd op de overschatting van een op zichzelf beperkt onderdeel van de literatuur: de 19e-eeuwse roman. Tolstoï is er misschien het zuiverste voorbeeld van. Maar noch de schelmenroman (de *Satyricon* van Petronius zo goed als *Don Pablo* van Quevedo), noch *Manon Lescaut*, *Werther* of *Adolphe* vertonen deze 3 dimensies, en *Rabelais* en *Tristram Shandy* staan dichter bij Joyce, wat hun ‹techniek› betreft, dan bij Tolstoï of Balzac. De overbewustheid der ‹techniek› is in de kunst bovendien geen groot gevaar, omdat men er zeker van kan zijn dat men hierna nooit verder kan gaan zonder zelfmoord te plegen (zoals Joyce reeds zelfmoord pleegt in *Anna Livia Plurabella* en *Work in Progress*). Edgar Poe is een der eerste voorbeelden van het *bewust* creëren; dit neemt niet weg dat zijn onvervangbaar ‹fluidum›, als men het zo noemen wil, er ook is; een ‹fluidum›, even onvervangbaar en van even grote qualiteit als nu dat van een Kafka. Een auteur

als Giraudoux telt niet mee dan als tijdverdrijf; van een veel groter gevaar voor de literatuur dan deze lege verfijning is de overtuigde botheid die naar Tolstoï terug wil, de kudde van zesderangs-auteurs die allen denken *Oorlog en Vrede* te zullen maken en reeds om hun programma bewonderd wensen te worden, die de medeplichtigheid inroepen van de politiek en van gevleide massa's. Deze ellende (die van de Sjolochovs en Panferovs bijv.) is op komst, terwijl de Giraudoux' voorbij zijn.

En tenslotte: is ook de vrees hièrvoor subjectief. Maar iedere vrezende criticus is dat. Als men werkelijk zichzelf vergeet en objectief naar de kunst kijkt (die-door-alle-eeuwen met hoofdletter) is het meteen dwaasheid te vrezen. De kunst herstelt zich immers altijd; de periodes van inzinking die zij vertoont zijn, objectief bezien, zelfs alleen maar voorwaarden tot de periodes van opbloei. Ook hier geldt in de eerste plaats: wie men is, waar men staat, wat men persoonlijk verkiest, hoe deze voorkeur door omstandigheden ontstond, enz. enz.

XVII

Dec. '36. Het intellectueel geweten is onverenigbaar met de slimmigheden van de politiek. Ook wanneer deze slimmigheden ons worden voorgesteld als superieur beleid, superieur belang, strategie en discipline. Er is een discipline voor leugenaars die de literatuur heeft aangetast, zozeer, dat een schrijver behorend tot een politieke partij, in strijd met alles wat zijn waardigheid kon uitmaken, uiteraard scheen te mogen worden beschouwd als organisator van leugens, – onverschillig of deze moesten worden opgevat als propaganda, ‹georiënteerd bewustzijn›, of wat anders.

Gide heeft nu in zijn *Retour de l'U.R.S.S.* getoond dat het intellectuele geweten het hoogste goed bleef van de intellectueel; hij heeft met de grootste zedelijke moed maar uiterlijk met de grootste rust bewezen dat men ‹clerc› kan zijn en wèl aan politiek doen, en zo nodig weigeren de hoogste waarde van de ‹clerc› op te offeren aan de leugen-discipline. Het gevolg is dat de wereld een rapport heeft gekregen over Sovjet-Rusland – het eerste van onverdacht karakter, immers door een vriend en niet een tegenstander van het communisme geschreven – waarin over de Staat van Stalin een paar harde noten worden gekraakt.

Wie Gide kent, wie Gide gezien heeft op het befaamde ‹congres ter verdediging der cultuur› in Parijs, wist dat men dit van hem verwachten kon. Hiervoor leek alleen nodig dat hij op zijn beurt de reis zou maken naar Rusland. Het verdere nodige was altijd in hem zelf: een onvergelijkelijke beschouwende intelligentie, een rusteloos wakker geweten, een superieure stijl, een onverdachte autoriteit. Het ziet ernaar uit, thans, alsof de getrouwen van het communisme en de

‹linkse literatuur› te kiezen zullen hebben tussen het ‹verraad› (d.w.z. de waarheidsliefde) van André Gide en het superieur beleid (d.w.z. de politieke slimmigheden) van de ‹meester der volken› Djoegasjwili gezegd Stalin. De keuze lijkt mij vooruit gedaan, voor wie zelf genoeg intellectueel geweten heeft om verachtelijk de schouders te kunnen ophalen voor een leugenbedrijf dat werkelijk organisatoren, adepten en vrijwilligers genoeg heeft. Wie *is* mijnheer Stalin voor een internationale groep intellectuelen, die door de jaren heen eigen eerlijkheid en bewustzijn heeft kunnen toetsen aan die van Gide?

Het schijnt dat Gide in Rusland berecht zal worden – o! door een overigens literaire rechtbank, en men weet wat ook dat zeggen wil – vanwege het voorbeeld dat hij hier aan intellectueel Europa heeft durven geven. De beschuldiging is die van ‹sabotage der belangen van de Sovjet-Unie› (d.w.z. de satellieten van dictator Stalin) en onder de aanklagers zal compareren de journalist Ehrenburg, welke rol evenmin iemand zal verwonderen die deze heer op voornoemd congres in zijn... intellectueel geweten heeft opgenomen. Voor het vulgus dat alleen in practische resultaten leeft en denkt, is Gide voortaan natuurlijk ‹contra-revolutionnair› en vermoedelijk ‹trotskist›.

Men zal genoeg uit zijn boek citeren om mij hier te veroorloven dat niet te doen. Eén van de walgelijkheden waaraan Gide zich heeft blootgesteld is: door de politieke vijand te worden geciteerd, met welk commentaar weet men dan ook vooruit. De politieke laagheid schroomt nooit gebruik te maken van het minste voordeel; het is het voordeel van de gewetenlozen van ‹rechts› om èn Gide èn Stalin te belagen, in één kwijlverheerlijking van het boek. Maar zelfs een zo onpolitiek man als Gide moet deze risico hebben voorzien nog eer hij de pen op papier zette. Het intellectuele geweten spreekt sterker zelfs dan dàt.

Voor dit kleine boek dat nauwelijks één werkelijke onthulling bevat, dat alleen doorlopend de verrukking biedt iemand de

waarheid te horen spreken, zelfs al is deze primair (er zijn primaire geesten genoeg voor wie zelfs dit nog te hoog gaat om er hun voordeel mee te doen, helaas!), voor dit langverwachte en door ieder ander uitgestelde rapport dat ons nu wordt voorgelegd, verdient Gide niet alleen de dankbaarheid, maar ook de grootste bewondering van allen die nog een grein gevoel hebben voor waarheden die boven de politiek uitgaan. *Les monstres glapissants, hurlants, grognants, rampants* van de politieke discipline willen wij versmaden, met al de nieuwe kracht die deze bewondering ons geeft.
Als men in aanmerking neemt hoezeer ieder woord in dit boekje overwogen moet zijn, om niet meer te zeggen dan de schrijver verantwoorden kon, om geen argeloze of andere zegslieden te verraden, om niet gelogenstraft te worden door ‹technisch beter ingewijden›, is het ook als schrijfkunst dubbel bewonderenswaardig. Deze tocht over een terrein vol voetangels en klemmen wordt door de lezer meegemaakt als iets volmaakt ongedwongens, iets waarbij de zelfbeheersing, of de superieure vrijheid van wat-er-niet-toe-doet, geen ogenblik gevaar liep. Alleen ware het misschien beter geweest wanneer Gide de stukken IV tot VIII van het appendix *(La Lutte Anti-Religieuse, Ostrovski, Un Kolkhose, Bolchevo,* en *Les Besprizornis)* in het corps van het als dagboek geschreven rapport had opgenomen, om alleen de tekst van zijn in de S. U. gehouden toespraken naar achteren te verwijzen; deze stukken immers, niets minder belangwekkend dan het andere, hadden de hoofdtekst nog iets afwisselender gemaakt en, zonder iets van de grondgedachte te verzwakken, het ‹requisitoir› daarin wat minder geserreerd.

1937. De ‹intelligentie in de literatuur›. Onderwerp dat, evenals de ‹persoonlijkheid achter het kunstwerk›, de ‹inhoud in poëzie›, etc. etc. bij ons alleen schijnt te kunnen worden begrepen met alle kenmerken der vulgariserende domheid.

Wij spraken van intelligentie *in* de literatuur. Wij vonden Stendhal en Multatuli grote schrijvers, maar *ook* intelligent. Men wenst te verstaan: intelligentie *inplaats van* literatuur, en dat Stendhal en Multatuli zulke grote schrijvers waren, *uitsluitend* om hun intelligentie. Ik zie en hoor een publiek dat – zich óók gered voelend – daarbij uitroept: ‹Daar zit iets in! Dat is toch goed aangetoond!›

Er zit *niets* in, precies niets, tenzij een wonderlijk gemak tot verkeerd begrijpen. En om het nu eens met een vergelijking te bewijzen, die deze anti-intelligenten uit het hart gegrepen zal zijn: wanneer iemand spreekt van angustora in de jenever, dan bedoelt hij dat die jenever erbij wint, wanneer er enige angustora *bij* komt, *in* komt, met de vanzelfsprekend aanwezig veronderstelde jenever, zonder welke van geen borrel sprake zou kunnen zijn, wordt vermengd. Er werd *niet* bedoeld dat men voortaan jenever zou drinken met niets dan glaasjesvol angustora. Om dat ook maar even zo te hebben kunnen opvatten, is de domheid nodig die bijv. een groot menselijk drama verwart met de roman van Bernard Bandt.

Gevolg, en ander voorbeeld tevens: de roman van Bernard Bandt is jenever zonder een droppel angustora. Maar ook dat is niet waar en werd alleen voor het omkeren van de vergelijking even zo aangenomen, want de waarheid is – en werkelijk geheel buiten mijn schuld – dat genoemde roman ook geen jenever, op zijn best een voor jenever uitgegeven vloeistof is van het allertamste soort, een fop-jenever voor kinderen die aan grote-mensen-spelletjes doen.

Door dit soort schranderheid voortgesleept, heeft de heer Robbers mij onlangs ‹vastgezet› door te constateren dat *Het Land van Herkomst* een... familieroman is, en nog wel in de beste nederlandse traditie. Immers, er komt een familie in voor, waarmee – in een *kroniek*, meende overigens de heer Robbers – zelfs uitvoerig wordt afgerekend. (Ergo: Arthur Ducroo = Willem Leevend, via *De Roman van een Gezin* eigenlijk nog familie van Bernard Bandt. En wij zijn allen broeders).

Het is een ondankbare taak dergelijke redeneringen recht te zetten in een omgeving waar men zich niet zou doen verstaan als men zei dat de *Nachtwacht* van Rembrandt, waar toch zoveel militairen op staan, geen militair stuk is – als bijv. de *Slag van Waterloo* van Pieneman. Zich op een bepaald standpunt verheffend: dat van de oppervlakkigste vormherkenning, heeft de domheid immers makkelijk gelijk. Moraal: Rembrandt = Pieneman. De domheid kan Rousseau voorhouden dat hij in zijn *Confessions* nièt het zielsportret van een mens heeft gegeven, aangezien het boek immers vol andere personages zit, en tenslotte evenzeer een historisch document is voor een bepaald tijdperk als de geschriften van Justus van Effen. Moraal: Rousseau = Van Effen *. De domheid kan... maar hiermee voortgaan werd monnikenwerk, omdat de domheid in haar eigen lijn tenslotte alles kan. Alleen niet ontsnappen aan de domheid.

Ook uit naam van Ter Braak (die in deze redenering mede betrokken werd) meen ik hier dus te mogen verklaren, dat wij nooit vermeend hebben, geconstateerd, beredeneerd noch gestipuleerd:

dat men romans kon maken met intelligentie alléén;
dat men romans kon maken met goede bedoelingen alléén;
dat men romans kon maken met pen en papier alléén.

Dit en soortgelijke dingen veronderstellen, om er daarna uitvoerig het tegendeel van aan te tonen, is kenmerk, voorrecht en noodlot van de domheid.

En dat dit betoog voor iets zo eenvoudigs, evidents en vanzelfsprekends nog zo lang moest worden, heeft maar één excuus: dat het zich uiteraard keert tegen de domheid, begrepen tracht te worden door de domheid, volmaakt overbodig en nutteloos zijnde buiten de domheid. Maar buiten de domheid had de nederlandse literatuur niet zoveel gelukkige lezers of de gelukkige lezers hadden niet zoveel nederlandse literatuur.

* Noot voor de slimmig-dommen: ik vergelijk mij niet met Rembrandt en Rousseau, ik toon met bekende voorbeelden aan hoe oppervlakkigheid zich in *genres* verwart.

1938. Wat een voortreffelijke passage, deze, uit Huet's *Land van Rembrand* (uit het hoofdstuk dat de Staten-vertaling van de Bijbel behandelt):

Zoo wij geen tooneelspelen en bijna geen romans kunnen schrijven; wij alleen uitmunten in het lyrische en oratorische; wij de kunst der gemeenzaamheid niet verstaan, en onze spreektaal met onze schrijftaal voortdurend in onmin leeft; het komt voor een deel doordat onze voorouders, gedurende eene reeks van geslachten, te ijverig den Staten-Bijbel gelezen hebben.

Dat was in Huet's tijd. Toen al ‹bijna geen romans›! En dat ondanks Loosjes, Drost, Van Lennep, Bosboom-Toussaint, Schimmel en de horde van nu totaal-vergetenen? Maar Huet legde maatstaven aan die de gevloekte intellectuelen van nu, zo terecht villenswaard geacht door de lectuurmakers, ook aanleggen; hij negeerde de vaderlandse romans blijkbaar, die rusteloos over hem heen stroomden. En een ander ernstig man uit die dagen, niemand minder dan Thorbecke, noteert in zijn *Historische Schetsen*, niet zeer fraai maar ondubbelzinnig:

De middelmatigheid beslaat bij ons eene breede ruimte; er worden bij ons boeken geschreven en met stichting gelezen, die elders slechts het uitwerksel hebben zouden de volslagen onbekwaamheid van den auteur aan een ieder in het oog te doen vallen.

Is het nu anders, ondanks het krankzinnige geschreeuw om ‹romans, romans!› dat onze uitgevers belet te slapen? De lectuurmakers hebben volkomen hun recht van bestaan, Antoon Coolen na Cremer, mevrouw Van Ammers-Küller na Elise van Calcar; leve de lectuurmakers. Maar hun gepraat over ‹gevoel› doet hen niet minder ridicuul erbij staan, wanneer zij zich daverend op de borst kloppen bij die zo juiste en verdiende naam: lectuurmakers. Zij kunnen het intellect verdoemen zoveel zij willen, en de meest valse redeneringen – redeneren immers was nooit hun fort – ten beste geven over het o zo lieve en grote gevoel tegen het o zo valse en kleine

vernuft, de zaak is zo eenvoudig niet en de literaire qualiteit een groter mysterie dan hùn gegeven zal zijn te onthullen. Maar laat hen voortgaan volijverig te zijn *die zij altijd waren:* de rij van hùn voorvaders is ook lang genoeg, en zij wortelen diep in onze bodem, al maar meer dingen om trots op te zijn en zich over op de borst te stampen. De heer Hamburger, die zo graag De Man is, moge zich uitputten in ‹aanklachten› van het soort waartoe hij is veroordeeld. Huet was een intellectuele ellendeling en een mislukt romancier, niet minder dan nu Ter Braak.

De lectuurmaker zal nooit begrijpen dat het proza van een Bakhuizen van den Brink, van een Fruin, beter want echter, adequater is, dan de rheumatische grapjes van een Potgieter, de gestolde geestigheden van een Jacob Geel. Huet zelf was alleen maar niet stijf voor zover *zijn* bijbelse afkomst het toeliet. Er is maar één schrijver in onze hele 19e eeuw die volmaakt wist te schrijven, in een taal zo natuurlijk als spreektaal, en wiens boeken zo goed als zijn brieven één massage betekenen van ons proza. Maar sst... men weet het nog niet – nog altijd niet, in Holland.

In onze tijd, even arm aan romans die tellen mogen, is één Huizinga meer waard dan een rits Boudier-Bakkers met toegevoegde De Mannen; één Ter Braak meer dan een rits Székely-Lulofsen – maar sst... men wil het niet weten, men geeuwhongert nog naar romans.

De stijl van ònze romans is immers niet stijf meer? de dialoog van ònze romans is toch even natuurlijk als gezellig? Hoe? na de heer Robbers, de heer De Meester, de heer Van Hulzen met hun schatten van natuurlijke conversatie! Zouden wij het dan nòg niet geleerd hebben? Zou iedere Jo Manders, Jaap Boenders, Jobs Lubbers, Jan Lubbes het niet even jeuïg en smeuïg bekokstoven?

Rondedans van lectuurmakers.

Laat ons wegsluipen met ons *gevoel*... voor qualiteit. Het *is* geen opgave, deze lieden telkens weer aan hun verstand te moeten brengen dat zij onder de streep blijven. En zij hebben

het eigenlijk ook al zo goed begrepen: de scheidslijn tussen literatuur en lectuur, het europese peil en de rest; als hun ‹aanklachten› iets bewijzen, dan dat.

April '38. Een nieuw boek van André Suarès gelezen, *Trois Grands Vivants* (Cervantès, Tolstoï en Baudelaire), om er verslag over uit te brengen voor een krant. Zulke verslagen zijn delicater taak dan soms wel lijkt. Wat verlangt de ‹gewone lezer› van zo'n boek? Wie van de behandelde grote mannen wèl iets weten mocht, zal er weinig aan hebben, omdat de redeneringen zelf – op wat spaarzame spitsvondigheden na tussen heel wat bombarie – volkomen zijn te veronachtzamen. Suarès is iemand die, wat de *onderwerpen* van zijn beschouwingen betreft, zich voor de toekomst volkomen gedekt schijnt te hebben: hij heeft het uitsluitend over, leeft uitsluitend met, ademt en snuift uitsluitend beproefde en quasi-eeuwige waarden. Het is een museumvertoner in voortdurende extase. Geen werkelijk groot man leefde ooit zo, of betoonde deze gepatenteerde belangstelling voor het enkelmaar grote, maar de heer Suarès is dan ook, naar mijn bescheiden mening, het nauwkeurig tegendeel van een groot man, krachtens de burgerlijkheid alleen al waarmee hij de schijn wekt niets anders te kunnen zijn dan één, behorend tot de groten.
Over wie hij het ook heeft, zijn toon blijft nagenoeg onveranderd. Het is dan ook opvallend hoe tenslotte al deze groten – niet alleen in dit boek, maar in het nog verfoeilijker *Portraits sans Modèles* bijv. – op het alignement zijn getreden om ons de geïnspireerde toon van Suarès te doen bewonderen. De een is op de ander gaan lijken, want allen lijken op de grote toon (hiermee is geen kwalijke woordspeling bedoeld) van Suarès. Maar die toon heeft niets bewonderenswaardigs dan voor hen die wellicht reeds jaren tot de ‹chapelle› van deze essayist behoren. Suarès is er met de jaren in geslaagd zijn overtuigingen te gieten in twee soorten zinne-

tjes, en het gedrens daarvan duurt een boek lang. De toon van die zinnetjes is – hoe 't te zeggen? – zonder inzinkingen geinspireerd-didactisch-constaterend. Het is naar, het zo te zeggen, maar de waarheid stelt zich in dit geval niet met minder tevreden. En eigenlijk is er maar één soort zinnetjes, want de variatie bestaat hierin, dat sommige wat langer zijn en sommige wat korter. Het theatrale is zelden of nooit van de lucht, zo wanneer Suarès verhaalt van zijn persoonlijke gesprekken met de grote Unamuno – die hem zo gecomplimenteerd had met zijn begrijpen van de grote Cervantes (hij moet in een bui geweest zijn van hevige mensenmin en door het geringste te bevredigen!) – en ons die gesprekken weergeeft, die even leeg zijn qua inhoud als opgesmukt qua weergave. Wat Suarès van Cervantes vertelt of interpreteert, lijkt mij nergens uit te komen boven het reeds vaak gezegde en uiterst middelmatige.
Precies zo is zijn essay over Baudelaire, waarmee, als ik mij niet vergis, de een of andere demi-luxe-uitgave van *Les Fleurs du Mal* werd bedorven. Tussen vele bekende waarheden en misschien twee niet onaardige opmerkingen, vernemen wij dat Baudelaire even eenzaam was als Nietzsche, maar *infiniment plus homme;* dat hij in de verskunst *les plus belles conquêtes* – men verkeert bij dit soort geesten nu eenmaal altijd in de superlatief en dit moge de onzin verzachten – van Poe en van Keats (!) heeft weten te brengen; dat hij in de poëzie een broer is van Wagner; dat zijn vertaling van Poe mooier is dan het oorspronkelijke, en meer dergelijk fraais, dat ons niet troost over deze ongenietbare Baudelaire, ook als wij ruimschoots overwogen hebben dat Wagner wel zo na moet liggen aan het theatrale hart van Suarès, dat hij diens smaakje wel proeven zal in alles wat hij zich verbeeldt ook lief te hebben, en dat hij, vermoedelijk behorend tot de Fransen die geen engels lezen, vanzelfsprekend franse banaliteiten over Baudelaire's vertaling ten beste moest geven.
Het essay over Tolstoï is het langste. Tolstoï is een halfgod-et-demi in het halfgoden-museum-Suarès. Ik heb dit essay van a tot z doorgevochten, speciaal om te zien of de grotere lengte

misschien meer gestalte aan de behandelde zou geven. Maar neen, het is ‹du même tonneau›, du Suarès, precies op dezelfde manier als altijd: een groot man in x bladzijden, één goede opmerking, maar dan nog in een onuitstaanbare toon, tussen stof en klatergoud bij kilogrammen. In Holland heeft Suarès twee geestverwanten: prof. Casimir en Dirk Coster (althans Dirk Coster vóór deze zijn stijl leerde vereenvoudigen). Men kan hem zelfs de franse Coster noemen, – in aanmerking nemend dat een Fransman altijd over meer ‹ideeën› beschikt dan een Hollander. Dat hij goed zou *schrijven?* – dat hangt natuurlijk van de smaak af, maar ik betwijfel het, bij iemand die van Hugo als definitie geeft dat hij is: *un graveur qui sonne puissamment de la trompette.* En één ding kan soms prachtig onthullend werken: in een versgeschreven inleiding tot zijn *Tolstoï* toont Suarès zich boos – o! maar bitter en razend! – omdat men tegenwoordig telkens weer ‹vivant› zegt van een schrijver, die in feite dood is, en hij, hij heeft dat in 1910 toch het eerst gedaan! Zoals Gustave Kahn meende in de tachtiger jaren de uitvinder te zijn van het vrije vers, zo meent Suarès dus in 1910 uitgevonden te hebben, dat men een dode ‹levend› kan noemen. En, zegt hij, onder al die navolgers die hem bestolen hebben, is er zelfs niet één geweest om hem... zijn boek op te dragen. *Pas un même n'a eu la pudeur de m'offrir son livre, qui est à moi, du moins par l'enseigne qu'il me vole.* Het blijkt een kwestie van uithangbord te zijn, bijzonder goed te rijmen voorwaar met deze Patentgezel der Allergrootsten.

Zelfs vergelijkt Suarès, die zich ook nog miskend schijnt te achten – dat doen wij allemaal op onze beurt – zich met vervolgd wild, maar eindigt: *Je ne suis plus un daguet. Je ne porte pas de bois sur le front, mais une arme violente dans les yeux; et quand je veux, j'en sais faire usage: ce regard du profond dédain qui perce une indigne proie, par ce qu'il la juge, et qui ne l'abat, à la fin, que pour en rire.* Het is, behalve nogal gecompliceerd frans, bepaald om *vreselijk* bang van te worden. Daarna, als men zijn angst bedwongen heeft,

lijkt deze gedachtengang: dat wild met een blik vol diepe verachting, dat de vervolger weer tot prooi maakt, dat die prooi velt met die blik, omdat die hem oordeelt (!), en alléén velt teneinde erom te lachen – lijkt al dat bitter-verhevene en manmoedige wel erg op... die graveur met zijn trompet.
Als het van mij afhing, zou men voortgaan Suarès te miskennen tot hij leerde om zichzelf te lachen. Niemand in de franse letteren komt méér daarvoor in aanmerking. En wat lectuur betreft over grote mannen: ieder boekje met eenvoudige maar betrouwbare gegevens is beter om hen te leren kennen, om hen ons voor de geest te roepen, dan dit groteske bedrijf van nu-lever-ik-u-ook-over-Diè-een-stukje-Trance. Als ‹evocateur› behoort Suarès tot die virtuozen die eerst ons geestesoog dichthameren en zich dan beklagen omdat wij van hun evocaties niets gezien hebben.

Montherlant verzucht ergens dat *alles* wat een schrijver over zijn boeken hoort, lof of blaam, geestdrift of afkeer, misverstand en compromis, compromis en misverstand is. Alles, alles. De enkele uitzonderingen... nu ja, die zijn er altijd. En daarbij is het dan nòg waarschijnlijk een verschil van graad.
Nu, in 1938, drie jaar na het verschijnen van *Het Land van Herkomst*, nu ik nog telkens lieden ontmoet die mij erover spreken, heb ik in dit verband de misverstaanders in de volgende categorieën verdeeld:
a. Zij die alles goed of althans aanvaardbaar vinden, omdat zij mij kennen en zich in eenvoud des harten overgeven. Dit zijn natuurlijk voor mijn persoonlijk gevoel verreweg de beminnelijksten.
b. Zij die de indische gedeelten boeiend vinden, omdat zij die herkennen, bijv. omdat zij zelf jong in Indië waren, dus als kind in een chinese toko gesnoept hebben, in de kali gebaad enz. Voor dezen zijn de europese gedeelten alleen maar om over te slaan, schadelijk voor het geheel, dat anders zo goed had kunnen zijn. Al dat gepraat van die ‹parijse bohèmes› (zo zeggen zij 't ongeveer, waar zij de bohème nog niet eens van

de intelligentsia leerden onderkennen) is hoogst vervelend en onbelangrijk. Belangrijk zou het geweest zijn als die gesprekken hadden plaatsgehad tussen indischmannen: ambtenaren en planters bijv. *Zij* zullen, vanuit Batavia bijv., uitmaken wat belangrijk is en wat niet. (Nietwaar, men is als schrijver niet bepaald hovaardig als men vraagt om andere maatstaven!)
Een variatie hiervan, maar over 't algemeen precies even intelligent, vormen de lieden die het indische deel niet uit eigen ervaring kennen, maar eruit willen leren hoe het 15 jaar geleden hier geweest is. Iets dommer (een paar later gekomen leraren van de H.B.S. en zo) en zij gaan betogen dat het nimmer zo was, dat *zij* het heel anders gezien hebben.
In al deze gevallen is in de eerste plaats sprake van misverstaanders die het boek lazen, vrijwel uitsluitend als *documentaire*. Men kan hen gerust en met veel meer profijt loslaten op *Java's Pracht en Praal* door miss Ponder, ingeleid door Colijn en bewerkt door Dr Gunning. In ieder geval is hun opinie mij precies zoveel waard als wanneer zij dat boek als een meesterwerk der koloniale literatuur verslonden hadden.
c. Zij die, wonder boven wonder, de indische stukken niets gedaan vinden en daarentegen – vermoedelijk ter compensatie – de europese stukken prachtig. Deze lieden zijn meest zelf ‹Indiëkenner› en hebben dus hùn kijk en belevenissen niet in het boek teruggevonden. Anderzijds zijn zij weer ‹intellectueel› genoeg om belangstelling te hebben voor die gesprekken tussen europese intellectuelen; tegenover het europese deel voelen zij zich dan opeens meer leerling, of laat ons zeggen: belangstellende, dan kenner. Alles wordt duidelijk zodra men maar even kijkt uit welke hoek de opinie waait.
d. Zij die kort en goed het boek ‹goed› = smakelijk vinden omdat zij het lezen als één geroddel en gelaster over personen die zij kennen of menen te kennen. Over dit soort kan men kort zijn: ieder z'n plezier, dus waarom het hunne te storen?
e. Zij die het kort en goed ‹slecht› = infaam, gemeen, per-

vers vinden omdat zij 1e nooit nog iets dergelijks lazen, 2e dit alles fel strijdig vinden met hun opvattingen over fatsoen en de dure plicht om niet zo over levende personen en nogwel je eigen familie enz. enz. te schrijven. Waar hun psychologische zin even nul is als hun literaire vergelijkingsmiddelen, is deze vorm van misverstand, zijnde de meest geborneerde, ook de meest onverkwikkelijke.
Alles welgeteld heb ik misschien tien mensen ontmoet die – hetzij als ‹vakman›, hetzij intuïtief – het boek aangepakt hadden zoals het behoorde. (Montherlant zou vermoedelijk zeggen dat dit véél is.) Alle critiek van dezen was van belang, omdat zij wisten waarover zij praatten.
Met-dat-al, ik ben dol op de ‹oprechte opinies› van de misverstaanders. Zij zijn op zichzelf voor een schrijver een bron van lering; en het is alleen te hopen dat hij *genoeg* van hen geleerd zal hebben tegen de tijd dat het ‹succes bij de scharen› hem deelachtig wordt.

Het kan geen toeval zijn dat in een tijd als deze, waarin zo geijverd wordt voor opbouwen en tegen afbreken, de volken meer en meer gereed staan elkaar naar de strot te vliegen, elkaar uit te roeien met alle middelen, zo mogelijk tot in het derde geslacht. De opbouwers hebben inderdaad prachtig werk geleverd. Opbouw van Rusland en Japan, van Italië en Duitsland. De afbraak van Spanje is het resultaat van twee botsende opbouwen; de afbraak van Europa, morgen, kan de apotheose zijn van de opbouw in het algemeen. Men kan zich geen land ter wereld meer denken dat Arcadië tot voorbeeld nemen zou: daarvoor zijn zones nodig buiten de voortdurende opbouw der beschaving, afgelegen hoeken die niet meer voorkomen op ònze aardbol, na de geweldige opbouw van het wereldverkeer. De destructieve geesten van de mensheid hebben nooit zulke resultaten geboekt als de grote opbouwers; zij havenden elkaar voor kleine gemeente, individueel. Er is minder gemoord op gezag van de Prediker dan van Jezus, op gezag van Nietzsche dan van Luther, op gezag van Multatuli

dan van Coen. Marx, die voor de weldenkende bourgeoisie natuurlijk een aarts-afbreker is, is waarschijnlijk een der grootste bouwers die de mensheid gekend heeft; Napoleon – al werd hij méér door de omstandigheden gedwongen en gedreven dan voor een zo algemeen erkend genie vleiend is – op zijn manier ook.

SCHEEPSJOURNAAL

VAN ARTHUR DUCROO

Aan Freddy Batten

Voorwoord van Juni '39. Het schip waarop de hierachter beschreven reis plaatshad, is onlangs uitgebrand. Het was een andere kapitein die er toen het beheer over had, en volgens het krantenbericht bleven alle passagiers doodkalm en ieder werd dan ook gered. Wij zitten nog in Indië, maar hopen binnen 3 maanden naar een Europa te zijn teruggekeerd, dat een nog verdwaasder moordlust vertoont dan toen wij het verlieten. Zo is de mens: het is niet altijd lafheid die hem naar rustiger oorden drijft; – logisch is deze lafheid althans niet, of zij zou hem in die oorden hebben gehouden. De wijsheid lijkt mij deze: het ene ogenblik is het andere niet, de ene plaats geeft een andere logica dan de andere, en zelfs lafheid is nooit onvermengd.

Wanneer ik, dit scheepsjournaal van 2½ jaar geleden, nu publiceer, gebeurt dit ook uit ‹geestelijke en morele herbewapening›. Ieder zijn manier, ieder zijn vermogens, om daaraan mee te doen, en de Koningin heeft, toen zij deze beweging steunde en aanprees, niet bedoeld dat zij, die zwaargekurast zouden zijn, de minder bewapenden in stukken zouden houwen en met al het onbegrip van een onverdraagzame geborneerdheid zouden vervolgen, maar de hoop geuit dat men elkaar zoveel mogelijk zou begrijpen. In nederigheid mijn vele slechte kanten, bij herlezing van dit geschrift, erin ontdekkend, openbaar ik het, juist omdat het mij, in zijn onverbloemdheid, een nuttige bijdrage lijkt tot beter begrip van een zeker onbegrijpen. Wie weet hoeveel wolken erdoor verscheurd kunnen worden? Een ogenblik heb ik er ernstig over gedacht, het te doen uitgeven met kanttekeningen van prof. R. Casimir, of althans van de heer D. Hans, maar tenslotte

heb ik geschroomd deze beroemde mannen, zij het slechts een ogenblik, af te leiden van hun andere en zoveel nuttiger werken.
De herbewapende lezer gelieve deze bladzijden dus op eigen gezag te beoordelen: te waarderen of te verfoeien, leerzaam te vinden of eenvoudig te haten.

A. D.

13 October '36. Marseille. Onze boot lag niet aan de pier die men ons had opgegeven, maar in een buitenhaven; want, zei de chauffeur, il prend de la poudre. «De la poudre? Een argot-term voor meel?» vraagt Jane zich af, en ik: «misschien voor zand?» Volstrekt niet, het is correct frans; van de eerste stuurman horen wij dat men wel degelijk kruit aan boord heeft, plus wat torpedo's, voor Siam. «They consider it dangerous», zei hij er lachend bij; om dezelfde reden zullen wij deze reis niet Djibouti aandoen, maar Port Soudan.
Het vertrek is pas om vijf uur; wij gaan de stad weer in voor onze laatste stappen in Europa. De Cannebière onder een motregentje, provincialer dan ooit. Het begrip restaurant schijnt hier onbekend, men drinkt wat in een café, maar als men wil eten moet men naar een hotel. Na Parijs lijkt dit een inleiding tot alle koloniën; en hier heb ik 15 jaar geleden voor het eerst de europese huizenrijen gezien, tot dan alleen bekend uit de bioscoop. Hier, in het Hôtel de Noailles, kon de oude baboe van mijn moeder haar stralende verbouwereerdheid niet op, bediend te worden door heren met gefriseerd haar en in rok, prinsen gelijk, maar hier ook lukte het mijzelf niet ‹garçon› te zeggen en liet ik mijn bestellingen volgen door een schroomvallig ‹monsieur›. Hoe zou een jongen uit de koloniën ook anders spreken tegen een *blanke*? In dezelfde winkel waar ik toen, de dag van aankomst, *Ma Vie de Boxeur* kocht van Carpentier, verlangde ik nu een jeugdwerk van Montherlant; men scheen er nooit van gehoord te hebben en ik nam een ander boek van dezelfde, in een gekartonneerd uitgaafje op krantenpapier. Dit aandenken, als zodanig aangekocht, verloor ieder karakter zodra het in de hut lag.

...Nu, Jane, nu zijn we er. Zogoed als onderweg. Al het praten dat we over Indië hebben gedaan; de enkele tranen toen je opeens beslissen moest; het ligt achter je: je zult Indië uit eigen aanschouwing kennen. Ik zal het terugzien. Ons zoontje zal sinjootje genoemd worden, enz.
Toen Parijs door te veel politiek zijn charme verloor, kwam het idee naar Indië te gaan weer echt boven. In een bootje van Hyères naar Port-Cros, even voor wij landden, bedierf ik het uitstapje voor Jane door daarover te beginnen. Waarom? Port-Cros met zijn stekelige plantengroei, zijn quasi-landelijk hotel, het kleine kerkje en alles wat sommige Fransen aan de Antillen doet denken, leek mij onbewoonbaar, tot niets inspirerend, herinnerde in niets aan Indië. Maar het noodlot van gesprekken woont in de lucht om ons hoofd, en het onze werd die dag opeens onvruchtbaar en pijnlijk, spitste zich in twee punten van methodisch onbegrijpen. Jane wilde, als wij ooit op Java zouden wonen, daar vooral niemand zien (niemand slaat op de Europeanen), en alleen Claudel en Saint-Léger Léger lezen onder een boom (een waringin vermoedelijk). Het stak mij als met een eigen angel: ‹Zijn wij dan werkelijk zó tot niets-dan-intellectuelen verworden dat wij niet meer met gewone mensen kunnen omgaan?› Ik blies vurige wolken uit, over de goedheid, de hulpvaardigheid, het aangeboren fijn gevoel van juist de ‹gewoonste› indische mensen. Ik sprak van pittoreske oude zonderlingen, van boeiende geleerden, van rijke harten, die ons heel wat minder dan de parijse causeurs zouden doorzagen. Dat vervloekte praten, praten, praten, van Parijs! Het was of opeens Jane alleen ervan hield, alsof ik nooit medeplichtige, altijd slachtoffer was geweest! Wonderlijke onbillijkheid: het natuurschoon van Port-Cros werd erdoor ontglansd. Dat was April 1936.
Eind Juni verscheen Taco Odinga in Parijs. Ik had hem in geen 10 jaar gezien, en 6 daarvan was hij nu al tuinemployé in het Bandungse. Hij was maar ièts ouder geworden: zijn jongensgezicht vertoonde een paar kleine groefjes meer, zijn kin en keel waren iets minder rond en glad, maar hij was haast

nog slanker dan vroeger en even hoogblond, en even vlug in zijn bewegingen. Al dadelijk – het was 's morgens heel vroeg, hij was met de nachttrein gekomen – in *Le Murat*, terwijl de kellners de tafels nog schoonpoetsten, sprak ik hem van mijn behoefte om weg te gaan. Hij zei met kracht: «Waarom niet naar Indië?» en vertelde hoe goedkoop het daar tegenwoordig was, en van een klein huis in de bergen. Het was eens pavillon d'amour geweest van een administrateur, nu overleden; zij die er zijn liefde was, bejaard nu, had het geërfd, maar zonder geld om het te onderhouden. Het stond in een heerlijke verwilderde tuin, en bovendien, in Indië staan de tuinen van je buren immers ook voor je open. Hij kon het huisje laten opknappen; de vrouw kon ons ‹en pension› nemen; de prijzen die hij noemde waren angstwekkend laag; het was het paradijs voor niets en dan nog ver van alle Europeanen. Daar en die morgen werd de kiem gelegd voor het serieuze plan van: naar Indië. Om er mij nog van te weerhouden, had Europa een minder moorddadig gezicht moeten vertonen.

14 October. Wij kunnen met vreugde bij onszelf nagaan dat wij niet zeeziek zijn. Deze boot, een motorschip, en niet bepaald groot, vaart bijzonder vast; voor mij is het de eerste maal dat ik aan boord ben zonder enige hoofdpijn. Kan het van de jaren komen: jeugd en zeeziekte samen slijtend? Iets anders is de zeeziekte veroorzaakt door het gedwongen samenzijn met mensen die ons niet aantrekken. Misschien geneest men daar nooit van. Mooi; zolang wij met niemand hoeven te praten, kunnen wij samen nagaan wat achter ons ligt. Wat vóór ons ligt, kunnen wij beter afwachten. Op het ogenblik bindt alles ons nog aan onze oude belangstellingen; deze gezichten om ons heen roepen telkens met kracht de gezichten op die wij verlieten, die Jane zich soms verbeeldt voor het laatst, en zeker weet voor het laatst zó, te hebben gezien. Wij roepen ze met kracht op – te hulp.
Medio Juli brak de burgeroorlog uit in Spanje. Ik zat met

Héverlé op het terras van een klein café bij de Porte de St Cloud (detail zonder belang voor anderen maar niet voor mij) toen hij de krant doorkeek en zei: «Ik heb grote lust erheen te gaan». Hij dacht aan een bevriend aviateur, spontaan was mijn reactie: «Ik ga mee». Een vlaag van lust om als de onbekende antifascist daarginds te sneuvelen (hollandse lezer, dit is ironie). Maar de lust zakte weg toen ik niet in het vliegtuig mee mocht, dat een frans militair vliegtuig bleek te zijn (bij een eventueel ongeluk zou de aanwezigheid van een hollands kadaver daarin een officieel personage hebben gecompromitteerd); en ook omdat Jane mee wilde. Iedereen wilde mee; heel Montparnasse gaf elkaar rendez-vous in Spanje; vooral alle vrouwen wilden er ‹het grote› beleven. Als de geschiedenis van de eerste vrijwilligers geschreven wordt, moet een hoofdstuk vol staan van het machtig verlangen om meegebombardeerd te worden bij alle wettige en andere gezellinnen. In geen enkel geval heb ik dit verlangen zien falen. Iedereen die alles te werk zou hebben gesteld om een patriottische oorlog te ontduiken, werd wild om zich met de spaanse broedermoord te bemoeien.

Ondertussen zond mijn goede Taco uit Holland allerlei prospecti en vertreklijsten van boten; halve vrachtboten, deense en noorse. Terwijl ik aan Spanje bleef denken, overwoog ik dat ik niet in December wilde vertrekken, waar dat Kerstfeest en Nieuwjaar aan boord zou geven; dan liever nog uitstellen tot Januari, hoezeer ik ook uit bijgeloof het nieuwe jaar in Indië had willen beginnen.

Parijs commenteerde Spanje: het lot van Europa beslecht door mexicaanse gevechten. Een paar kleine dorpen veroverd, verloren, heroverd, dat was het front; vandaag laf en morgen moedig, geestdriftig en niet wetend wat een geweer is, dat waren de milicio's. De eerste keer dat zij een loopgraaf veroverd hadden, kwamen zij 's avonds in Madrid terug, omdat ze het te koud vonden om in die loopgraaf te slapen. Men zei tegen elkaar: «Waar gaan we vandaag heen? naar het bos of naar het front?»

Tóch het lot van Europa: als de fascisten het winnen in Spanje is Frankrijk verloren, een eiland omgeven door een zwarte-en-bruine zee; dan is het, met de toch al wankele Volksfront-regering, binnen één jaar fascistisch. Wat blijft er dan over? Sovjet-Rusland alleen, dat dan wel door Japan en Duitsland wordt verpletterd. (Deze kijk, typisch van toen, moet amusant zijn later.)

Als antifascistisch intellectueel hoopte ik op een overwinning van de regeringstroepen; en dan, mijn parijse vrienden gingen de een na de ander. Er waren veel italiaanse uitgewekenen bij, veelal ‹liberalen›, die niet meer wisten hoe in Parijs aan de kost te komen. Renzo Giua, een jongen van 22, was Italië ontvlucht omdat hij niet tegen de Abessijnen wilde vechten; zijn vader, een bekend professor, werd tot vijftien jaar gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij deze vlucht niet belet had en later door spionnage werd vastgesteld dat hij zijn zoon in Parijs was gaan bezoeken. Renzo, die dit bericht in Savoye kreeg, waar hij juist vrijwel verhongerd door een familie in huis was genomen, wilde zich dadelijk aangeven. Een brief van zijn moeder bezwoer hem dit niet te doen: zijn vader liet hem zeggen dat hij de veroordeling alleen blijmoedig droeg omdat hij zijn zoon vrij wist en dat deze vooral niet zo naief moest zijn te rekenen op enige edelmoedigheid, zodat hij zich alleen kon laten fusilleren zonder iets voor zijn vader goed te maken. Voor lieden in de toestand van Renzo was de spaanse strijd een uitkomst; hij was meteen in Catalonië, waar hij zo goed vocht, dat hij binnen enkele dagen tot chef werd aangesteld van een kleine troep. Toen wij vertrokken, had hij deelgenomen aan verscheidene bloedige gevechten en was licht gewond geweest; hij schreef met grote helderheid over wat hij zag, zonder zich door haat of geestdrift van zijn oordeel te laten beroven.

Een bekend nederlands anarchist gaf mij zijn kijk op Spanje: vooruitzicht op massamoord tussen de anarchisten en communisten zodra ‹links› gewonnen zou hebben (en men had het nog zo helemaal niet gewonnen). Twee *totaal* onverenig-

bare opvattingen, etc. Het meest overtuigend was zijn belichting van het politieregime van Stalin; leven onder de Gepeoe of de Gestapo, is daar werkelijk verschil tussen? Iedere dag in Parijs verscherpte zich mijn gevoel van ‹er niet bij te horen›.
De enige band was die met mijn vrienden, Héverlé in de eerste plaats, maar het kwam mij steeds meer voor dat hij mij allerminst nodig had; men begon in Spanje iedereen te weren die geen ‹technicus› was, en Héverlé ging er langzamerhand heen als generaal (Saint-Just reorganisator van het Rijnleger). Indië riep onweerstaanbaar. Door het gevoel ook dat ik mijn eigen bestemming wilde, niet afhankelijk wilde zijn van die van anderen. Naarmate de slingering dieper in mij plaatshad, voelde ik mij meer gejacht naar Indië.
Vertrek van nog een goed vriend, Nicola Micheli, naar Spanje: hoewel van huis uit ‹filosoof›, kon hij ook zeggen dat hij reserve-officier bij de artillerie was geweest in Rome. Op deze zelfde dag maakte ik kennis met Harry Domela, degeen die eens voor valse prins van Pruisen speelde. Uiterlijk iedere jonge blonde Duitser, op een knobbeltje na in een van zijn kaken, dat aan een oude breuk of wond deed denken; zachte stem, meer dan bescheiden manieren. Ook hij wilde naar Spanje: bij de communisten of de anarchisten was hem om het even. «Als dit zich niet had voorgedaan, zou ik misschien (gebaar van zijn vuist naar de muur) op een dag een spijker daarin hebben geslagen, om... (andere beweging, om zijn hals en daarboven). Hoe ik tot op vandaag geleefd heb, weet ik eigenlijk niet». Bij allen ditzelfde gevoel: dat Spanje tenminste dood of leven betekende; *tot* aan de dood een intenser leven; niet het gestorven voortbestaan van de emigratie. Domela, die geen frans sprak, werd door Nicola gebracht naar een specialist voor duitse vrijwilligers. Zijn technische qualiteiten bepaalden zich ertoe dat hij soldaat was geweest in het duitse leger.

15 October. In Den Haag hebben wij een boy geëngageerd die als zeebaboe dienst zal doen voor ons zoontje. Hij was 10 jaar in Holland geweest en wilde zo graag naar Indië terug; hij was van alles geweest, zei hij, waarom zou hij niet een kind kunnen verzorgen? Uiterlijk zag hij er haast te keurig uit; hij was van Batavia en oorspronkelijk van Buitenzorg, maar men zou hem, met zijn baardeloos jong gezicht, keurig gescheiden haar en uilebril, niet onderscheiden hebben van de annamietische studenten in het Quartier Latin. Aan boord heeft men hem dan ook aangezien voor een Siamees. Ik heb Jane gezegd, dat inlandse boys vaak handiger waren dan baboes, niet goed wetend overigens of dit ook opging bij kinderverzorging; maar Rasidi toont na 3 dagen al, dat ik geen ongelijk had met voor hem in te staan, niet alleen weet hij het kind al heel goed te wassen en te kleden, maar hij houdt het op dek uitstekend bezig.

Wij zijn Corsica voorbij, kijken uit naar de straat van Messina. Vreemd gevoel Europa achter ons te hebben: voor hoe lang? Er zijn radioberichten aan boord, maar 4 dagen oud; is Madrid al gevallen? Wij zien de horizon glijden tussen de witte bouten door van de verschansing. Europa achter ons, dat meet je ook af aan de kou die van ons aflaat. De passagiers doen ons dagelijks meer beseffen in hoè grote luxe wij in Parijs leefden, waar wij eigenlijk jaar in jaar uit niemand spraken dan die wij zelf wilden.

Maar de ‹gewone mensen› die wij in Europa dan toch ook zagen?... Ik denk nu aan een oude dokter, vriend van mijn moeder en die ik zelf graag mocht, van wie ik in Brussel afscheid nam. Hij was vroeger officier van gezondheid geweest in Indië en leefde van zijn renten in een hollands ingerichte villa. De tijd drukte ook hem, hij zag er moe en somber uit. Men zou voor een roman een curieus portret van deze man kunnen maken, met zijn kleine, vlugge gestalte, zijn donkere huid en spierwit haar, zijn minzaam gezicht met de enkele verbeten trekken, zijn zachte stem en onderdrukte drift. Graaflant, die hem eens ontmoette, was vooral getroffen door

het geruisloze van zijn optreden: «Ik heb de indruk gekregen, zei hij, dat hij eigenlijk al lang dood is, maar het niet prettig vond zijn vrouw dat te moeten vertellen en nu op deze manier zijn vroom bedrog volhoudt». Het was een poëtische gedachte, maar weinig psychologisch. Mijn oude dokter was ongetwijfeld wat men door en door goed noemt, altijd tot helpen bereid, een engel voor zijn bedienden; en daarnaast behept met een felle haat tegen alles wat ‹proletarische mentaliteit› was. Het was waar dat zijn bedienden behoorden tot de gelovige Vlamingen, en dat hij zich voor hen geabonneerd had op een blad, waarin zij lezen konden hoe de spaanse revolutie-muze La Pasionaria een priester had opgegeten en niets dan pastoorsbloed als lippenstift gebruikte. De oude dokter, bereid mij toe te geven dat alle politiek verdoemelijk is, betoonde zich in zijn opvattingen vrijwel volslagen fascist. Met kinderlijke bewondering noemde hij de leider der brusselse ‹rexisten› – een opportunistische partij gevormd uit katholicisme en nazi-methodes, – de 23-jarige Léon Degrelle, een ‹eenvoudige jongen› en een ‹genie› (immers zo jong nog). Deze Degrelle vertegenwoordigde, voor wie maar even lezen kon, een summum van brutale cabotinage, politieke acrobatie en vulgair bedrog, – het is natuurlijk niet onmogelijk dat hij nog eens koning van België wordt. In een gesprek met een hotelierster bij wie wij gegeten hadden en die door de dokter gecomplimenteerd werd over haar zeer middelmatige tafel, kreeg hij te horen: «Pourvu que Degrelle ne se fasse pas acheter par un parti, car alors ce serait une farce aussi!» (Men vraagt zich af wat voor deze mensen geen ‹partij› is, misschien alleen het katholicisme?) De oude dokter antwoordde met zijn zachte stem, pertinent hoewel op een sussend toontje: «Non, non, c'est un homme de caractère».

Ik had soms het gevoel dat ik huichelde, omdat ik hem niet tegensprak; maar ik kon niet anders dan het accent leggen op zijn persoonlijke waarde en het was bovendien ook gemakkelijk genoeg om hem te begrijpen. Hij wilde het fortuintje, dat hij zich met hard werken verdiend had – hij was

een heel arm student geweest, had niets meegekregen in de strijd om het bestaan – behouden voor zijn oude dag en voor zijn kinderen; alle communiserende verdelingstheorieën waren hem dus een gruwel. In zoverre het type van de nette burgerij die de Franco's in Spanje wil zien winnen, omdat de Franco's betekenen: het behoud van hun geldkist. Het is doodeenvoudig, maar er is dan ook geen reden om het minder eenvoudig te zien dan zo. In Burgos liep een oude Oostenrijker een dassenwinkel binnen en de verkoper zei tot hem: «Nietwaar? wij zullen het winnen!» De ander zei: «Misschien; maar wie zijn ‹wij›?» En de dassenverkoper: «Wij, wij die dassen en boorden dragen!» Ook dat getuigt van dezelfde eenvoud.

Aan de andere kant zei mij mijn neef Jean de Sturler, bijna 10 jaar jonger dan ik en juist gepromoveerd op een historisch proefschrift: «Als ik het boek schreef dat mij op het hart ligt, dan zou het de balans worden van de vorige generatie, die van onze vaders. Ik zou het willen noemen: *La Génération Postiche*. Alles was hypocriet en vals in die generatie, zó zijn ze erin geslaagd gelukkig te zijn. Als ik de portretten uit die tijd zie, is het mij net of hun knevels en baarden vals zijn; ik haat die tijd, omdat *wij* voor al die hypocrisie moeten betalen». En vreemd genoeg, ik voel mij ook in dit ‹wij› niet opgenomen. Het kan toch niet om de 10 jaar verschil zijn? Voor Jean behoort mijn oude dokter typerend tot de ‹postiche› generatie.

16 October. Bekeken worden, zich schrap zetten of je wilt of niet, terugkijken. ‹Wat kunnen ons die mensen schelen?› maar je merkt tot je vernedering, dat je op stukken na niet zo los van ze bent als je dacht te zijn. Van alle kanten gespannen draden. Wij hadden via het agentschap gevraagd om een apart tafeltje, maar merkten hier dat één hoek van de eetzaal bijna ostentatief voor ons was vrijgemaakt en dat wij de enigen waren die apart zaten, en daar was meteen het vernederend zich afvragen: maakt het geen verkeerde indruk?

De collectiviteit van al deze onbekenden: *zij* tegenover *wij*. Maar dit is volkomen denkbeeldig, want ‹zij› bestaat alleen voor ons; onder elkaar zijn zij ook verdeeld, wantrouwig, schichtig, vijandig. Geen vlucht mogelijk zodra je uit de hut bent, en driemaal per dag gedwongen samenzijn, promiscuïteit; je hebt elkaar niet gekozen, je hèbt elkaar. Eén blik op de eetzaal was genoeg om te weten dat opgeprikte kleinburgerij overal zichzelf blijft; maar wat men in een toevallig hotel zonder meer verfoeien zou, tracht men hier uit eigenbelang te zien met minzaamheid.

De dagregeling is als van een kliniek: 's morgens tussen 6 en 7 een kop koffie geruisloos in de kamer gebracht (dadelijk door ons afgeschaft, want wij sliepen erdoorheen); tussen 8 en 9 ontbijten; na 9 uur wordt geen thee of koffie meer verstrekt. Verbod als op doktersvoorschrift, máár... om 11 uur bouillon. Je gaat erop loeren uit honger, als je, uit tegenzin je bed te verlaten, het ontbijt dan maar hebt laten lopen. Je wordt tòch geslagen door het regiem; tenzij je een koppigheid in het spel zou brengen buiten alle proporties. Je spreekt de eerste dagen toch lekker met niemand, hoewel je er zeker van bent dat dit niet zo door zal gaan; tenzij alweer... En dan, je hebt de passagierslijst genegeerd, je vindt al die mensen oprecht géén mensen, je vindt dat ze niet ‹bestaan›, maar je hebt werkelijk toch geen reden om honds tegen ze te zijn. En dus betoon je je goede wil, je stemt jezelf zo zacht mogelijk, vooral omdat je jezelf voorhoudt dat je toch niet een *afschuwelijke* intellectueel kunt zijn, je gaat ‹gezichten lezen›, probeert ‹iemand› te ontdekken, naar boven te sleuren uit diepten die er nooit waren, je wijst elkaar op goede details (‹kijk, deze heeft wel iets geschikts›) en dan zeg je weer, 's morgens als je het dek op moet: «O gottogot, al die gezichten weer!»

...Eind Augustus namen wij plaatsen op deze deense boot. Alle later vertrekkende boten waren vol; dus zagen wij ons verplicht een hut te reserveren op een die 13 October al uit Marseille ging. Om afscheid te nemen, ook van Holland, hadden wij in het Utrechtse kamers gehuurd bij een oude dame

die een prachtige tuin had, hier en daar verwilderd genoeg, en vol dennen. Deze dame kwam uit Indië, maar was nu 73 en dat was 46 jaar geleden. Zij woonde nu alleen met een oude meid, die als boerendeern in huis was gekomen, met wie zij dagelijks kibbelde, die ongetwijfeld veel van haar hield en sprekend op haar was gaan lijken. Tragische details: daar zij aan slapeloosheid leed en in de eenzaamheid de dood hoorde naderen, bleef zij hele nachten op bij muziek van de radio; om dezelfde reden, om niet te merken dat zij oud werd, harkte zij zelf, al brommende natuurlijk, de laan, of sloeg hout aan spaanders. Op een morgen sprak zij mij in de tuin aan; zij had van een leraar in het frans gehoord dat ik een frans auteur moest zijn en dat begon haar te verwonderen. (Niets verwonderlijk leek mij de leraar, immers hij bewees in één zet dat hij zijn eigen vak niet bijhield en behoorlijk niets afwist van hollandse letteren.) Het volgende verhoor, à bout portant afgenomen, weerklonk toen in de tuin: «En sedert hoè lang schrijft u?» «Och, wel een jaar of tien.» «Zó! Dan zijn wij hier wèl ten achter, dat wij niets van u hebben gelezen!» (Antwoord ingeslikt: ‹Ja, maar trekt u zich dat niet aan, want dat zijn alle Hollanders, Hollanders houden niet van literatuur›.) «En wat zijn de *titels* van uw werken?» (De gecursiveerde woorden uitgegild.) Met moeite breng ik eruit: «Een boek van mij is mm – mm *Herkomst*». «Zó! En is dat een roman? Schrijft u *echte* romans, zoals Melati van Java, ja? Of mevrouw Kooy-van Zeggelen?» Daar ik niet durfde bekennen dat ik onechte romans schreef, zei ik alleen: «Wel een beetje andere». «O! Meer *beschrijvingen* misschien?» (Dit met diepborende blik.) «Meer... mémoires.» «O, maar dat kan *ook* heel interessant zijn!»

Deze dame bezorgde mij opeens angst voor de mensen in Indië. Misschien had ik tegenover Jane een kwade zaak voorgestaan, mij baserend op niets dan jeugdherinneringen. Haar waarschuwende stem klonk in mij op en kwelde mij: «Als je naar Indië gaat, verlies je gewoon je identiteit. Ook de mensen die je zullen appreciëren, weten niet wie je bent, appreciëren

in jou iemand anders». Als je op je twintigste jaar aan timiditeiten laboreert reken je erop dat je later genoeg autoriteit verworven zult hebben om je zeker te voelen tegenover andersoortigen; nu, 36 jaar oud en met tenslotte een paar troeven in handen, kan ik van deze zekerheid vaak genoeg niets merken. Ik bezit geen humor genoeg tegenover de zelfverzekerde domheid; of liever, de humor komt later terug, maar op het ogenblik zelf sta ik altijd verbluft. De laatste dag, toen ik in de ontbijtkamer van de oude dame stond om de nota te voldoen, wees zij mij al haar familieportretten; er waren veel militairen onder en leden van de rechterlijke macht, als in mijn eigen familie. «Kijk, en dat is mijn man. Dat was zó'n lieve man! ach, dat zie je wel, de goedheid stráálde van zijn gezicht af!» Dan was er haar voorvader Struwelius, zou zij hem maar noemen (hij heette anders dan zij), die onder Napoleon gediend had. «Ziet u, hier mag nooit iemand aankomen, want dan valt het zo uit elkaar; dit portret is al *eeuwen, eeuwen* oud! En in die tijd, als je niet héél beroemd was, enfin, dat weet u zeker wel, dan werd je niet gefotografeerd. Nou, en van hem hier, Struwelius, bestonden bustes, portretten, schilderijen, allerlei. En zijn dochter, mijn grootmoeder, was zóiets moois, dat Napoleon haar tot vrouw wilde hebben. Maar hij hier, Struwelius, wilde niet. ‹Nee hoor, zei hij tegen Napoleon, jij hebt al zóveel liefjes, jij krijgt haar niet van mij›.»
Een neef van deze dame, die op een middag op bezoek kwam, haar niet thuis vond en op haar wachten moest, vond het nodig met ons kennis te maken en ons te vergasten op zijn goed-hollandse betoogtrant: «Weet u wel (of: hebt u wel bedacht) dat, volgens de laatste vondsten van de wetenschap, dáár wou ik nog even uw aandacht op vestigen, tweemaal twee vier is?» Deze heer, die geloofde dat je met vredelievendheid het verst kwam, sprak: «Heb-u wel 's over Napoleon nagedacht? Nou, die wou altijd maar vechten. En als-ie vocht, dan bereikte-die alles. Nou, maar de Russen... die kònden niet vechten. En toèn brak-tie z'n nek!»
Grenzeloos gevoel van onwaardigheid, van hypocrisie altijd

weer, buiten alle proporties met de werkelijkheid, als men een uur met zo iemand gesproken heeft. Men wil hem niet kwetsen, men wil terugpraten, terug-filosoferen, dazen over politiek, geschiedenis, toneel, concert, alles wat 's mans vermeende ontwikkeling hem voorschrijft in een ‹beschaafd gesprek› te loodsen. En men tracht al gauw hetzelfde taaltje te spreken, mimicry zelfs hier! Het enige middel om zich schoon te wassen van de kleverigheid die zoiets nalaat, is het achteraf humoristisch over te vertellen aan mensen die wel onze taal spreken. Maar wat er dan overblijft is een synthese, gesublimeerd, speciaal gekruid en belicht, aan zijn ware karakter ontheven door de satire. In werkelijkheid duurt het lang. Wijdenes zat eens een hele reis door, van Den Haag tot Parijs, met een achterhoekse leraar die hem ook over Napoleon onderhield. «Ik ga altijd naar Fontei-eineblo, damoetu ook 's gaan doen, daar hepje hie-ile intersante dingen, zo ondermier de abdikatie van Napoo-lion, door hemzelf ondertiekend met bie-ievend handschrift.»

Doodsangst voor Indië... Maar terwijl ik dit schrijf, merk ik weer hoe onzinnig het was die mensen anders te zien dan als rasechte Hollanders. Een bepaald soort natuurlijk, waarvan alleen maar angstig blijft dat het makkelijk het meest verbreide is. Maar dat het zich tot ver in Indië zou hebben verbreid, was juist een van Jane's voornaamste bezwaren. Iets beter soort, en je hebt nog altijd de Hollander die klaar staat om voor zichzelf weg te duiken. Laat ons zeggen: om te schrikken van iets dat het gesprek hem opeens over zichzelf zou kunnen onthullen. Cola Debrot, West-Indiër en schrijver van het verrukkelijke *Mijn Zuster de Negerin*, zei hierover: «Een Hollander is iemand die bij elk gesprek dat je een beetje doorvoert denkt: wat *wil* hij van mij? Vandaar dat je over sommige schrijvers het hollandse oordeel eerst kent 50 jaar na hun dood, want dan denkt de lezer: van *mij* wil hij tenminste niets meer».

Het werd October: in Parijs terug, terwijl de koffers gepakt werden en allerlei afscheiden bij herhaling genomen (ieder wil tot

de laatsten behoren), sterker dan ooit het gevoel van ‹losgeslagen› te zijn, ‹beschikbaar› op een bijna schandelijke manier; er nog te zijn en toch al veilig weg, en een verlangen naar Indië als naar een sanatorium. De trouw aan mijn eigen bestemming (op dit gebied voelde ik mij zeker van mijn recht) ontnam mij nooit geheel een soort wroeging, als over verraad begaan aan mijn vrienden. En iedere dag steeg mijn bewondering voor de ‹vijand›, voor de magnifieke verdedigers van het Alcazar van Toledo; maar de anderen, die van ‹links›, zonder wapens, zouden spoedig ook magnifiek moeten zijn. Héverlé, even uit Madrid over, zat vol heroïsche anecdoten van zijn luchteskader:

«Een vliegtuig komt met brandende vleugels in de nacht terug, als feestfakkels zo mooi: drie mannen worden eruit gesleept, zwaar gewond; dan stapt de piloot eruit, een oude heer in wie niemand enig vertrouwen had, stralend en met een kogel in de voet.»

«Een vijandelijk vliegtuig daalt brutaal op ons landingsterrein; men holt erheen om de bemanning gevangen te nemen, er stapt één man uit die naar binnen wijst. Men kijkt in het vliegtuig: twee lijken, badend in hun bloed. De levende man is een overloper en heeft de twee officieren die achter hem zaten in zijn eentje vermoord. Vier dagen later laat men deze zelfde man op de vijand los. Hij komt tegenover twee duitse vliegtuigen, merkt dat zowel zijn bewapening als zijn motor minderwaardig zijn; bedenkt zich niet lang, stuurt recht in een van de Duitsers, tuimelt met hem samen in vlammen naar beneden. Wat een bestemming!»

«Een vlieger daalt bij de kameraden in een andere streek, wordt meteen aan tafel genood. Het gebeurt in het open veld, daar vlakbij, onder een boom, ziet hij een grote bloedplas. Hij vraagt: ‹Wat is dat?› Antwoord: ‹O, niks, de pastoor›. Hij knikt – après tout, de pastoor... – maar het eten smaakt hem toch niet. De anderen merken het, en eten is een ernstige zaak in Spanje. Dus: ‹Maak je niet beroerd, zeg, het is de plaats waar de varkens geslacht worden›.» Dit laatste was waar, het vorige was een grap.

Nicola, onze ‹filosoof›, liet ons groeten en betreurde het dat hij nog niet met verlof kon, dat zijn vriendin nog steeds in Parijs zat. Maar hij stuurde haar een sportieve leren blouse, onder andere geplunderde zaken in Madrid verkocht. Eerst had hij niet willen kopen, maar horend dat de bezitster ervan idiote gedichten schreef op de monarchie, vond hij geen enkel gewetensbezwaar meer in zichzelf. Bravo Nicola! laat de poëzie ook hierin maar criterium zijn.
Ik zag hem terug, even voor mijn vertrek. Ook hij had mooie verhalen. Over de kinderlijke ijdelheid van de Spanjaarden: dat zij geboren filmacteurs waren, als het erop aan kwam een kiek te nemen van een schijngevecht. Over hun wreedheid en edelmoedigheid. De verdedigers van het Alcazar hadden de milicio's toegeroepen: «Jullie kunnen makkelijk vechten, jullie eten en roken!» waarop de milicio's hun onmiddellijk eten hadden toegeworpen en tabak. Een sovjet-autoriteit, die vragen kwam of dit soms discipline was, kreeg tot antwoord: «Non, camarade, è de la generosità!» Maar als men hun voorhield, dat zij toch geen jongens van 16 en 17 moesten fusilleren, omdat die niet verantwoordelijk waren (Nicola kon niet nalaten daar met klem op te wijzen), keken zij pijnlijk nadenkend en zeiden dan: «Nu ja, van 16 misschien niet. Maar vanaf 17 toch wel».

17 October. Er zijn, ik meegerekend, maar 3 Hollanders aan boord, met nog wat meer hollandse mevrouwen. Vandaag zijn wij aangesproken door een juwelier, die er naar hunkerde hollands te praten. Hij heeft een vreselijk minderwaardigheidsgevoel omdat hij geen engels kent, vertelt het met nadruk, zegt dan dat de deense hoofdmachinist, die aan zijn tafel zit, zó slecht engels spreekt dat die andere hollandse dame, die wèl goed engels kent, hem gewoon niet verstaat: «Nou, dan hoef *ik* hem zeker niet te verstaan!» Het vermakelijkste is misschien nog dat deze juwelier sprekend lijkt op Duhamel, de grootste franse schrijver voor Holland. Ik zeg het

hem, maar het zegt hem niets; wij spreken dan over Indië. Hij is er nu 13 jaar, maar hij wil mij inlichten, als hij hoort dat ik er 15 ben weggeweest. Welnu, de mooiste straat vind je in Surabaja, dat is Tundjungan; zo'n prachtige straat vind je in geen andere stad in Indië, zulke mooie winkels. In Bandung, ja, ook prachtige winkels, bijv. van Bogerijen. En de mensen weten dat in Holland zo niet, maar je kunt daar van àlles krijgen!

Hij leest, uit de scheepsbibliotheek, met ernstig vorsend gezicht een vertaling van Ethel M. Dell, en zijn vrouw, wat meer berustend, *Het Meisje met de Blauwe Hoed* van Fabricius. Op het prospectus stond aangekondigd dat de bibliotheek ook bezat ‹een keur van boeken uit de nederlandse literatuur›. Met het oog op de Indiëvaarders gekozen, blijkt deze verder te bestaan uit: *Tropiaden* van Jan Feith, *Rembrandt* van Theun de Vries en *Kinderen van ons Volk* van Coolen; verder *Avondgloed* van Pamela Wynne en *De Vampier van Loone Hall* van Sidney Horler.

Ik noteer dit onbenulligs en zou haast de droom vergeten die ik deze nacht had. Al was het voor de datum alleen, als de verschijning later ‹echt› blijkt te zijn geweest, zou men het moeten doen. Ziehier: bij het omslaan van een straathoek stuitte ik op Nicola, die aan een fontein zijn handen stond te wassen. Ik zag hem op de rug, maar hij wendde zijn hoofd over de schouder naar mij toe, en ik zag hem zo scherp als maar mogelijk was en tegelijk dat zijn handen pikzwart waren. Ik sprak hem aan, maar op hetzelfde ogenblik verliet hij de fontein en liep langs mij heen, zodat ik hem even geheel van voren zag; hij had uiterlijk niets, maar naar zijn mond wijzend, zei hij: «Excuseer me, mijn mond doet pijn». Nicola heeft een zeer knap gezicht, met vriendelijke denkende ogen; een nogal massief maar goed uitgehouwen, jong bruin gezicht onder zwart kroeshaar. In mijn droom was hij volmaakt zichzelf, alleen met een ongewoon ernstige uitdrukking en alsof hij dringend weggeroepen werd *.

* Noot van later. – Toen ik dit opschreef, was ik er bijna zeker van dat

18 October. Port Saïd, gelukkig kort; om het kruit en de torpedo's moeten wij ook hier buiten de haven blijven. Plezier van voor het eerst weer tropenkleren aan te trekken (hoewel in Parijs gekocht), maar ik had er mij te veel van voorgesteld en het was meteen weer voorbij. De passagiers krijgen als gewoonlijk ruzie met de kooplieden, de sloep moet wachten voor diverse haken en ogen die aan de rand van het water nog moeten worden losgerukt. Een verkoper van rahat-loekoem, wiens voornaamste argument bestaat uit ‹zèg, meneer!› druipt van 2 shilling af tot een kwartje en staat verbijsterd als men hem vraagt: «Wat doet je denken dat ik dat eten wil?» Tenslotte is het ook geen vraag en het antwoord kan men zichzelf geven: hij denkt dat men het eten wil omdat het nog maar een kwartje kost, wat duivel! Hij is beledigd als ik hem zeg, dat ik toch niet wil: «Yes, yes, thanks!» zegt hij met een patriarchen-uitdrukking (gesloten oogleden) op zijn tronie van oude rover.
De hele middag trekken wij door het Suez-kanaal; wij moeten telkens stoppen voor grotere boten die voorbij moeten, waaronder groen-en-witte italiaanse, propvol soldaten, voor het vervolg van de walgelijke abessijnse verovering. Bij avond wordt het aardig, als men zo vlakbij verlichte treintjes ziet rennen, een heel eind evenwijdig met ons. Ik loop nu over het dek met de juwelier. Hij klaagt over de hollandse dame die bij hem aan tafel zit en die de boot niet goed genoeg voor haar vindt; en ze had direct aangekondigd dat ze de hele reis door zou kankeren: «Nou, wat voor indruk maakt dat nou! En ze is zo sarcastisch; nou, sarcasme en ik, hè! Ze heeft laatst tegen ons ook wat gezegd; ja, en ik had wel wat teruggezegd, maar ik heb het niet goed verstaan. Als ik het maar goed verstaan had!»

Nicola gewond moest zijn of gedood. Een maand nadat ik in Indië terug was, kreeg ik berichten van hem: hij was naar Parijs teruggezonden, door de sovjet-commissarissen niet langer gewenst, omdat hij zijn sympathie uitgesproken had voor anarchistische medestrijders. Mijn droom was dus bedrog geweest.

Hij klaagt ook over de politiek, tegenwoordig, in Indië. Die ellendige communisten, die hebben ze tenminste wel klein gekregen, maar de nationalisten nog niet. Ik vraag hem wat de inlandse nationalisten willen, democratie of hun vorsten terug, en hij zegt: «Dàt zou ik u niet kunnen zeggen. Hé, dat is gek, dàt heeft me nog nooit iemand gevraagd».
Gelukkig en onbekommerd mens! Ondanks al mijn afkeer van de politiek denk ik vandaag sterk aan de positie van Héverlé terug en het is me of ik verraad pleegde door weg te gaan. Mijn droom van Nicola laat me niet los; ik spreek er telkens met Jane over en doe mijn ongerustheid aan haar over: ook voor haar had hij iets van een jongere broer. Terwijl ik mij over Héverlé, die evenveel gevaar liep en meer, nooit werkelijk ongerust maakte – een zeker vertrouwen in zijn ‹ster› – dacht ik in Parijs al van Nicola dat hij alle kans liep te worden gedood. En Bella Héverlé, met haar soms cynische ernst, onderstreepte dit gevoel: «Ja, je kunt het de mensen aanzien; ik denk ook dat hij wel gedood zal worden».
Anderen zijn nu al gedood, die ik gezien heb, die ik gevolgd heb met een belangstelling of het mijn vrienden waren. Het aangrijpendste geval was dat van Viezzoli. Hij heeft nooit geweten, dat hij voor mij bestond en ik heb steeds naar hem geïnformeerd, omdat het mij meer dan benieuwde hoe zijn avonturen, zijn lot zouden zijn. Wij zagen hem maar ééns, Jane en ik, door het geroezemoes heen van wat wij de samenzwering bij Héverlé noemden, in de tijd toen Héverlé zich beijverde zoveel mogelijk vliegtuigen naar Spanje te krijgen. De telefoon stond niet stil, hoewel die natuurlijk afgeluisterd werd, de officiële instanties werkten tegen of mee (een minister van oorlog die waarschuwde wanneer de vliegtuigen weg moesten zijn, want wanneer hij officieel het verbod zou uitvaardigen om ze te doen vertrekken en dergelijke komedies, de stromannen die ze moesten kopen en waarvan ikzelf er bijna een geweest was) en de vrijwilligers meldden zich de hele dag door. Als Héverlé weg was, zodat ze langer moesten wachten, vulden ze langzamerhand alle kamers en verstopten

het huis, want ze wilden bijna allen apart zitten om door elkaar niet gezien te worden. Bella, Jane en ik moesten vaak hartelijk lachen, in het laatste hoekje dat voor onszelf overbleef, om de groteske kant van al deze conspiratie. Ik herinner mij in één kamer een dikke Italiaan die kapitein was van de vrijwilligers en er uitzag als iedere joodse koopman, en die toch in zijn soort een held was, want hij was zwemmende ontvlucht van de Lipari-eilanden. Hij bracht het gedwongen wachten door met voortdurend te telefoneren, en daar Bella het toestel ook nodig had en het om de zoveel tijd aan een lang koord naar onze kamer terugbracht, begonnen om de zoveel tijd de gordijnen van de tussendeur te bewegen en klonk van daarachter de stem van de dikke, die we allang gezien hadden en zelfs van naam kenden, maar die zich vanwege de conspiratie toch niet vertonen wou, met zijn sterk italiaans accent: «Pouis jé avoir lé téléphone, s'il vous plaît, madame?» Héverlé nam hem zelf niet helemaal au sérieux, omdat hij niets aan een ander wilde overlaten, maar van elk van zijn luitenants met grote nadruk verzekerde: «Dou reste, c'est oun homme dé tout prémier orrdre! *»

Door dit geroezemoes heen stapte Bella op een dag resoluut onze kamer door naar de kinderkamer van haar driejarig dochtertje, met een vrijwilliger achter haar aan. Het was een knappe jongen, niet groot maar slank, met een nogal meisjesachtig gezicht dat strak en gedecideerd stond, en alles bijeen zo ernstig en eenvoudig, dat hij van de romantiek van zijn knap uiterlijk in verband met zijn vrijwilligerschap niets scheen te vermoeden. Hij kwam zich aanbieden, liep voorbij, liet zich rustig in de kinderkamer opsluiten, en daar Héverlé eerst 4 uur later kwam, bleef hij daar 4 uur. Hij gaf geen kik, en hij zat omringd door het speelgoed van haar kleine meisje,

* Noot van later. – Hoe ongepast deze manier van schrijven is, blijkt hieruit: een jaar later werd deze man, gedurende een kort reisje per auto met zijn broer in Normandië, in de nacht door vijanden in een andere auto ingehaald en eenvoudig op de grote weg met messteken afgemaakt. De zaak is nooit opgelost, officieel althans.

zei Bella. Wat een prachtige situatie voor een roman: de jonge vrijwilliger, die de dood trotseren gaat, en dat speelgoed, – en als hij blijft leven, later de ontmoeting met een knap jongmeisje tot wie hij zeggen kan: «Uw speelgoed heeft me in die omstandigheden gezelschap gehouden, 4 uur lang».
Héverlé nam hem aan. Hij was vlieger geweest, in Italië al, voor hij met zijn vader uitweek. Zijn vader was socialist van de oude stempel; zij waren samen uitgeweken en hadden zich even buiten Parijs gevestigd als electriciens. «Kijk, hier is de kaart nog van die jongen», zei Bella, dezelfde avond, en nam een breed vierkant stuk karton op van de sofa. Het was een karton met de naam van de zaak links boven gedrukt; maar de naam van de zaak was de naam van de vader: *Giuliano Viezzoli* (daaronder een paar rijen vaktermen) en de zoon had met potlood de voornaam doorgeschrapt en er *Gaetano* boven gezet.
Wij zaten die avond bijeen, toen de telefoon rinkelde; Bella ging erheen. Wij hoorden haar lustig zeggen: «Tu es au lit, mon petit chou? eh bien, viens demain à six heures!» daarna, ingehouden: «Pardon, met wie spreek ik?» Zij kwam lachend terug en wij drieën, Héverlé, Jane en ik, zaten te schudden. De Héverlé's kenden een pittoresk personage dat hen vaak zomaar eens opbelde om te vragen hoe laat het was, te vertellen dat hij dronken was, dat hij vroeg naar bed was enz. De stem aan de andere kant had eenvoudig tot Bella gezegd, de naam op zijn frans uitsprekend: «Viezzoli!» en Bella had verstaan: «J' suis au lit!» en de stem op slag met de grappenmaker vereenzelvigd. De ernstige jonge vrijwilliger had zich daarop horen toespreken zoals Bella deed, maar het 4 uur wachten in een kinderkamer met niets dan speelgoed had hem tot alles bereid gemaakt, veronderstelde Héverlé, want hij antwoordde prompt: «Demain *matin* à six heures?» Ditmaal was het italiaans accent Bella niet ontgaan.
Wij dineerden een uur later met Nicola, en ik deed hem in kleuren en geuren het verhaal. Hij kende Gaetano Viezzoli toen niet, ik, op mijn manier, wel. Maar *hij* zou zijn strijd-

kameraad worden en mij later over hem vertellen, toen hij met verlof in Parijs was. Viezzoli was zo ernstig en zo intens wanneer hij bombarderen moest, dat men het zocht in zijn siciliaanse afkomst, en de kameraden zeiden onder elkaar, waar hij bij was, al lachend: «Wij worden niet gedood, want wij maken er een grap van, maar Viezzoli wordt vast gedood, hij is veel te ernstig». Hij had het Alcazar van Toledo eens zo rakelings overvlogen en zo verwoed gebombardeerd, vertelde Héverlé, dat enigen van de belegerden de witte vlag hadden uitgestoken; toen, terwijl hij een zwenking nam, zag hij hoe deze mannen door de kameraden werden neergeschoten en de witte vlag weer binnen werd gehaald. Zou dit romantiek zijn? En van wie dan? Van Héverlé?

Het was Héverlé die mij zijn dood vertelde, toen Nicola het al wist en de oude Viezzoli op het spaanse consulaat had trachten te troosten. Nicola was er zelf ontdaan van teruggekomen: de oude man had het zo rustig verwerkt en toch was zijn smart zo diep geweest en hij had gezegd: «Het is *mijn* schuld; *ik* heb hem zo gevormd». Hoe het precies gebeurd was, hoorde Héverlé een paar dagen later. Het vliegtuig waarin het gebeurde, was doorzeefd teruggekomen en bij het landen over de kop geslagen door zenuwachtigheid van de piloot, die drie doden thuisbracht. De mitraillist was het eerst doodgeschoten, zijn remplaçant had zijn plaats ingenomen en was naast hem in elkaar gezakt. Viezzoli, die bombardeur was en geen mitraillist, maar die in dit gevecht met een ander vliegtuig niets te doen had, was van zijn plaats gesprongen, had de beide lijken naar beneden getrokken, had op zijn beurt plaatsgenomen achter de mitrailleur. Tak-tak-tak – de andere nam hem precies als de vorigen, en de tweede bombardeur zag hem op zijn beurt in elkaar zijgen, moest hem van onder wegtrekken en werd daarbij verblind door het bloed van Viezzoli dat hem in de ogen liep. Op dit ogenblik had de piloot besloten niet verder te vechten en was teruggevlogen, zo ver mogelijk achtervolgd door de overwinnaar. Door het over de kop slaan bij aankomst, werden twee van de

vier overlevenden nog gewond; de piloot had een bekneld been en zo'n zenuwschok gekregen dat hij gevraagd had van de lijst te worden afgevoerd. Toen de kameraden de inzittenden eruit haalden droop de binnenkant van het vliegtuig van bloed. Het is nog maar veertien dagen geleden dat Héverlé mij dat vertelde; en hier zit ik, op deze boot. Het lot van Viezzoli heeft zich compleet voor mij voltrokken, nog eer ik Europa verlaten had. Wat er met *deze* gebeurd is, weet ik. Van Nicola weet ik niets meer. Toen wij afscheid namen – hij zou de volgende morgen om 6 uur teruggaan – trok hij mij aan zijn borst en legde zijn wang tegen de mijne, op zijn italiaans. Mijn afscheid met Héverlé had plaats de avond zelf van mijn vertrek. Hij had voortdurend te doen op het spaans consulaat, maar toch een uur vrijgemaakt, en wij zaten op de Boulevard des Italiens. Hij vond dat ik niet langer dan 3 jaar weg mocht blijven, maar meende dat ik in Indië nuttig kon zijn: «Juist omdat je géén politicus bent, omdat je onbevangen kunt zien en onpartijdig getuigen. Bedenk: er zijn er zoveel niet die dat kunnen». Toen wij elkaar de hand gaven, zei hij: «Tot ziens!» met een glimlach.

19 October. Ja, er was veel verloren praten in Parijs, maar o, het praten hier aan boord! Wij krijgen ook wat van de engelse conversatie, die bepaald niet veel beter is. Persoonlijk weet ik nooit wat ik mensen in die taal moet zeggen, ook omdat ik de taal zelf niet soepel kan krijgen (er is geen taal met zoveel ezelsbruggetjes voor de ‹small talk› als deze). Wij hebben enige aanvallen te verduren gehad van een jonge Engelsman met krulhaar, uilebril en hemdenverkoperselegantie. Hij komt eerst een stoel vragen uit het schrijfkamertje waar wij ons hebben teruggetrokken: «Mag ik deze stoel?» (er zijn wel 6 andere); daarna, als wij binnenkomen terwijl hij er al zit, of wij misschien zijn tafeltje willen hebben (er zijn twee tafeltjes, maar we willen misschien *allebei* schrijven?) Een zware andere Engelsman komt binnen, de man van een bijzonder

vulgair vrouwtje dat haar ellebogen heeft uitgezet in de portsaïdse kibbelarijen, en de jonge begint een heart-to-heart-talk met hem, over dat vrouwtje, hoe lang hij al getrouwd is, of zijn kindje wel gezond is, waarbij de ander zichtbaar krimpt, hoewel met een pijp in de mond. Als men ze zo bij elkaar ziet zitten, ontdekt men dat de illustraties in de *Strand Magazine* en dergelijke niets romantisch hebben, bijna fotografisch juist zijn. De jonge gaat over tot eigen bekentenissen, die het effect bij de ander niet wegnemen, maar die dan ook misschien meer voor ons bedoeld zijn: dat hij zo het land heeft aan moderne meisjes, dat hij houdt van vrouwen met wie je uitwisseling van ideeën kunt hebben. Door de schuld van de ander zakt het gesprek af naar de man die aan hun tafel zit in de eetzaal (die wel ‹genuine in his type› schijnt te zijn, men moet opvatten: vulgair), en ‹a real cockney-humor› erop na moet houden. Deze derde man ontpopt zich als een kleermaker uit Singapore, maar de zware en de jonge zijn zonder enige twijfel moderne types van bankpersoneel.
Een dag later (vanmiddag) stapt de jonge in de eetzaal resoluut op ons af (in a brisk style): «Excuse the intrusion, maar we hebben een weddenschap aan ons tafeltje: aan welke hand draagt men in Holland de verlovingsring en aan welke de trouwring?» Ik open de mond om te zeggen, dat ik het nooit geweten heb en ook wel nooit zal weten (ik had ook mijn vingers voor hem kunnen uitspreiden), maar Jane is mij voor: «Well, for people who like that sort of thing...» en geeft haar verklaring. Hij is dieprose geworden, maar loopt toch even brisk weg en beduidt met grote gebaren aan zijn tafel dat hij de weddenschap heeft gewonnen.
Met enige moeite, als men er niet aan gewend is, deduceert men de oorsprong van dergelijke vragen: deze betreft het onvermijdelijke handschoentje, dat hollands is en ons ook al toegesproken heeft. Zij deelt haar hut met misschien het ergste wezen aan boord, een onnoemlijk dikke dame – een bovenwereld van vriendelijkglanzend vet boven een onderwereld van de afschuwelijkste burgerlijke vooroordelen – iemand die

tegelijk episch en belachelijk wordt met de warmte, want zij loopt nu met een tricot broek om haar achterdeel, een gazen blouse om haar voorwerk; en zij verbiedt het handschoentje, dat zeeziek is, over te geven als *zij* in de hut is, omdat *zij* er dan ook ziek van wordt.
Vanavond hebben wij een cocktailpartij, aangeboden door de kapitein. («Ja, *hij* betaalt het niet, hoor, licht de juwelier toe; wij betalen het zelf!») Wij zijn er voor in de hut gegaan, ondanks de hitte, maar worden opgeklopt; de hofmeester, een Siegfried-achtige jonkman, komt ons de vreugde van de kapitein boodschappen ingeval wij ook boven zouden willen komen. Ik stuur een tegenboodschap van hoofdpijn met excuses. Nieuw kloppen: de cocktails worden nu in de hut gebracht. «Je legt het immers altijd af tegen de collectiviteit, verzucht Jane, maar zeker als de collectiviteit je vriendelijk gezind is». O, gebrek aan moed tot grofheid! Ik ben nu verplicht in de warme hut te blijven omdat ik gejokt heb; niet zonder mij af te vragen wat een Stanley of een Schopenhauer in mijn plaats zou hebben gedaan. (Hollandse lezer, dit is ironie.) Jane gaat alleen naar de eetzaal, wordt natuurlijk aan de grote tafel gevraagd, komt stikkend van de lach terug. De jonge scheepsdokter, sportief-uitziende Deen, heeft mij pillen willen brengen en is slechts met moeite door Jane daarvan weerhouden; hij had pillen voor de dag en voor de nacht. De kapitein heeft met haar geklonken, natuurlijk ook op mijn beterschap.

20 October. In de vroegte opeens kennisgemaakt met de andere Hollander aan boord. Het is een oude heer van 70 jaar die er uitziet als nauwelijks 60; klein en met aplomb op zijn voeten geplant. Daar hij van de juwelier gehoord moet hebben wat ik ben, houdt hij een boek voor me op, en zowaar al een Marianne Philips. Of ik het ken? «Neen.» «Het is goed! (Het heet *Henri van de Overkant.*) Het gaat over Joden!» «Ja, de schrijfster is zelf joods, meen ik.» «Ja, ze weet er ook alles van.»

Hij is al héél oud Indischman, deze kleine meneer, en ongetwijfeld de ‹iemand› die wij onder de passagiers zochten. Hij is als scheepsjongen begonnen (als zovele Compagniesdienaren die als Edeleer eindigden); heeft het tot kapitein gebracht, op zeilschepen nog, later op de eerste K.P.M.-stomers. Daarna planter geworden: zijn eerste onderneming totaal verknoeid, maar toen had hij het geleerd, toen ging het beter. Geëindigd als hoge ome in de planterswereld, superintendent van diverse rubberondernemingen.
Of ik de film *Rubber* gezien had? Vakkundige opmerkingen: als je grote bomen ziet omvallen bij het kappen gebeurt dat op de film geruisloos, terwijl juist het typische is dat het hele bos dan vol is van geluid. Hij vindt overigens dat die boeken over rubberplanters erg overdreven zijn; maar ja, als ze niet overdrijven, willen de mensen het natuurlijk niet lezen. En hij kende ook iemand die Multatuli nog gekend had, maar die sloeg zijn vrouw en om haar te straffen zette hij haar soms bovenop de kast. (Van wie anders heeft men mij dit ook al verteld?) Overgaand op de juwelier: «'t Is een handige Jood, zeg!» en dat hij hem soms plaagde met het Palestina-vraagstuk: waar moeten de Joden nu heen, als het daar te vol wordt? Die Joden wéten wel dat ze zich nu koest moeten houden, enz.
Het lijkt, nu ik het zo opschrijf, abject genoeg. Maar de man zelf had uitgesproken iets aardigs. Gelukkig komt hij spoedig op zijn eigen terrein en vertelt jachtverhalen. Hij is een groot jager, heeft ettelijke tijgers geschoten en in Zuid-Afrika, bij zijn broer, zelfs een leeuw. Hier is het verhaal van zijn eerste tijger, die hij had geschoten. Als employé in de Oosthoek liep hij eens met het geld voor de uitbetaling en een inlander achter hem aan, met wie hij af en toe een woord wisselde. Plotseling geen antwoord meer; hij dacht eerst dat de man was weggelopen. Toen zag hij, aan een struik hangend, zijn hoofddoek, en hij begreep: de man was in alle stilte, zonder een kik te kunnen geven, door een tijger weggesleurd. Daar hij ongewapend was, ging hij haastig naar huis; liet daarna het lijk

zoeken; het werd, al half opgegeten, gevonden. Met de resten als lokaas, werd alles voorbereid om de tijger te schieten; hijzelf zat die nacht in een boom, geweer klaar; de tijger verscheen... Op het ogenblik van aan te leggen rook hij een walgelijke geur, begreep niet, merkte, dat zijn hand nat was, zijn geweerloop, zijn hele arm, keek op: bij God! de inlander die boven hem zat, had buikpijn van de tijger gekregen. Toen tot hem doordrong wat de man hem had aangedaan, dacht hij gewoon niet meer aan schieten: hij kafferde hem uit, de tijger ervandoor, de jagers de boom uit, en hij gaf de man een rammeling, maar de tijger kreeg hij er niet mee terug.
Voor delicate lieden is dit verhaal natuurlijk ook verre van mooi, maar ik verslond het als de eerste menswaardige kost sinds een week. Wij stonden bijna 2 uur naast elkaar over de verschansing te kijken, want hij had nog vele andere verhalen, o.a. een heel poëtisch over een pauwenballet dat hij in de ochtenddauw bespied had: de mannetjes, er waren er op het laatst 8, in het midden van een grasveld dansend, alle veren opgezet, en de vrouwtjes, telkens ‹een graantje pikkend›, eromheen, en het was zo bekoorlijk geweest dat hij ook toen niet had kunnen schieten.

21 October. Port Soudan. Twee of drie grote gebouwen in engelse kolonisatie-stijl, verder loodsen en hijskranen als in Aden en Perim. Negers komen aan boord met uitstaande ragebollen en fraaie tressen op de wangen gekerfd; zij hebben een eigenaardige dansende pas, tegelijk veerkrachtig en waggelend. Wij bezoeken eerst de winkelbuurt, men moet zijn vrienden briefkaarten zenden. Een gids die verstaanbaar engels spreekt en ons later met trots zal vertellen, dat hij eens ook zo'n ragebol gedragen heeft, tikt met klem op de foto's van een film met Greta Garbo; en alsof zij persoonlijk hier optrad: «Beautiful! Swedish girl!» en misschien omdat wij van een deens schip komen, laat hij erop volgen: «Sweden, Denmark, Norway, all one!» Onder zijn geleide gaan wij het in-

landse dorp zien: vrijwel niets dan krotten, dicht tegen elkaar aan, genoeg grond eromheen, maar droog, kaal, van een monotoon geelbruin, – waartegen enkele loslopende vrouwen prachtig afsteken, van top tot teen gehuld in stoffen van een giftig maar diep rood of paars. Verder roofvogels, gieren, kiekendieven en andere, die links en rechts van onze taxi opvliegen, van de mesthopen waarop zij zich beijverden.
Hierna bezoek aan een zeetuin, die weldra mooier gevonden wordt dan die van de Molukken. Op een slimme manier zijn ruiten op de bodem van de schuit aangebracht, waarin wij met ons allen plaats hebben genomen, compleet geëquipeerd met handschoentje en dikke dame. Men hangt krampachtig over de ruiten, onder groot geroep van: «O, laat ons maar hièr blijven!» Wat hier zo bijzonder mooi is, en iedereen formuleert het, is de omstandigheid dat men niet alleen het aquarium, maar de bodem van de zee erbij ziet. «Man! (dit is de mevrouw van de planter) als ik weer geboren word, dan word ik een vis en dan ga ik hier wonen!» De dikke dame: «Ach, dit is het paradijs!» «Ja, zegt de oude planter, maar ze vreten elkaar op!» Alle opmerkingen zijn zoals ze behoren, en ook ik maak mijn grapje, bij zwart-en-wit gestreepte platte visjes: «Deze zijn van een voetbal-elftal». Met de straf later precies dezelfde opmerking te moeten aantreffen in het prospectus van de tocht, op het bord gespijkerd nog bij de eetzaal. Goddank dat de dikke dame alles overstemt: «Hebt u Pasar Ikan al gezien? O, daar heb je vissen als paradijsvogels! Maar ze moeten bóós gemaakt worden; nou, en toen maakte die man ze boos voor ons en toen werden ze vúúrrood gewoon, vúúr-róód!»
Op de terugweg, bij een paar kraampjes, onthult zich een personage, dat wij de scheepshysterica hebben genoemd. Het is een personage met ruige lippen en een vals gebit, dat men hoort zingen: «If you were the only boy in the world and I were the only girl, hahaha». Zij heeft nu de jonge Engelsman van de verlovingsringen bij zich en slaat eerst zichzelf en dan hem op de bipsen met een karwats uit een kraampje wegge-

grist: «Did you feel *that* one?» De jonge Engelsman ziet eruit alsof hij het niet helemaal zijn stijl vindt, maar lacht, huppelt en zweept dapper terug.
Door het aan wal gaan, het stilliggen van de boot, voelt men de warmte geweldig. Alle poriën gapen, men heeft rode hond op hals en gezicht, voelt zich kleverig en proeft zichzelf als zout.

22 October. Ik lees *Meneer Visser's Hellevaart* van Vestdijk. Als ze dit boek in hun gezicht krijgen, zullen onze braafhollandse critici, na de knapheid gegroet te hebben die onmiskenbaar is, hevig klagen over de geringe moraal, de viezigheid, de rarigheid, enz. van het onderwerp. Men weet dat nauwkeurig berekend vooruit. Maar men zou willen weten hoe ze gereageerd zouden hebben als het boek doodgewoon *De Hollandse Burger* genoemd was. Meneer Visser *is* de hollandse burger, zij het dan gezien met een talent à la Daumier. Hier in deze omgeving is de lectuur voor mij haast onverdragelijk; Montherlant was althans een tegengif.
Wij krijgen nader contact met de dokter, die het niet helpen kan dat hij een kinderlijke Deen is, maar die werkelijk twee wedergeboorten van cultuur meer heeft doorgemaakt dan alle anderen aan boord, meent Jane. Hij blijkt zelfs een soort artistiek temperament te bezitten: is verloofd met een duits meisje dat concerten geeft, vertelt uitvoerig schilderijen na en inhouden van boeken, vertoont een album van Wilhelm Busch, trekt een parallel tussen Brueghel en Van Gogh, spreekt van een heel bijzonder ‹dark green› van Manet. Hij vindt Axel Munthe zelfs onuitstaanbaar – vooral echter om een gebrek aan eerbied voor Charcot – en gaat in zijn hut een boekje halen van een andere dokter, een Deen, die op Java gepraktizeerd heeft en die ‹marvellous› schrijft: over Parijs en de Boroboedoer, alles dooreen, beschouwingen en belevenissen, en met veel citaten uit Shakespeare! (In het deense boekje ontdek ik zelfs een citaat van A. Roland Holst, die er

de ‹zanger der stilte› genoemd wordt; de vier regels waren niet van zijn beste.)

Het is werkelijk beminnelijk van de dokter, maar wat een mondaine komedie blijft al dit gepraat over zaken des geestes. Je begrijpt opeens hoe vanzelfsprekend noodzakelijk de gesprekken waren die je hield met je eigen vrienden; die gesprekken ‹op dood en leven›, die je toen soms zo vermoeiden en specialisterig voorkwamen. Sinds ik hier ben noteer ik onze nieuwe gesprekken om eruit te leren; zo ongeveer als die professoren-in-de-primitieve-ziel die alles optekenen van de bosjesmannen en papoea's. En het boeiende is, dat de onzekerheid niet eens altijd weggenomen wordt. De dokter bijv. houdt iets mysterieus'. Elk woord dat ik met hem sprak klinkt mijzelf toe als inept, want aangepast; je denkt van jezelf: ‹hoe kan hij iets goeds in mij zien als hij mij niet anders te zien krijgt dan zo?› En van de weeromstuit: ‹ misschien is hij zelf ook heel wat interessanter en verbergt hij zich net zo hard als ik›.

De kapitein heeft een gesprek met Jane gehad, informerend of haar man schrijver is. Ja, hij had hier aan boord al eens een ander schrijver gehad: « Mr Fabricius, a goodlooking man with a little moustache; seemed to make a lot of money. We have a book of his in the library, the girl with the some sort of hat ». En pal daarop de bekentenis dat Galsworthy (gesupposeerd een orakel voor ons te zijn) hem wel wat moeilijk was: zoveel personages en zo meer. Een sympathieke man, deze kapitein? Zijn gezicht is niet innemend, en men mag hem aan boord niet erg; de dikke dame vooral heeft haar besluit aangekondigd hem de hele reis te zullen negéren, omdat hij de passagiers niet behandelt zoals het behoort. Hij vindt de cocktail-parties ook niet zo leuk, vermoeden wij, hij moet er vrolijk bij doen en voelt waarschijnlijk meer voor een stille dronk, het gaat hem allemaal niet zo goed af. De conversatie het minst. Als hij met de juwelier praat, grijpt hij opeens een van diens dochtertjes bij het haar – gelukkige uitlaatklep, ontsnapping uit een gesprek dat niet vlotten wil. Hij gaat ook

graag voor ze op de handen staan, wat hij nog uitstekend doet. Kapitein, stuurman, dokter, wie niet, stoeit graag met de kleine meisjes. Hoeveel jongensachtigheid hierin, en hoeveel sexualiteit, bij deze Denen? (Onbewust altijd, o, hevig onbewust!)

23 October. Wij zijn de Rode Zee nu uit. Ze heette koel voor haar doen, maar toch... Wat je uit de douche kreeg was warm zeewater, slecht af te spoelen, een nieuw kleverig gevoel gevend. Geen brieven geschreven, je zou het met transpiratie inplaats van met inkt hebben gedaan. Er bestaat bij europese vrouwen een grote behoefte om de temperatuur op Java te vereenzelvigen met die van de Rode Zee. Gelukkig dat de indische warmte niet overschat wordt in het boekje met ‹wenken› van een dr Nijland: *Als dameskleeding overdag, buitenshuis, is aan te raden: een licht ruime blouse en rok, met zoo weinig mogelijk onderkleeding, n.l. dun katoenen hemd, onderlijfje, pantalon en onderrok.* Wat mij betreft, ik zie de manspersonen sinds de hitte als belachelijke oude jongens in hun ‹shorts› en neem mij voor deze klederdracht nooit tot de mijne te maken.

Deze middag, toen ons zoontje sliep, en hij Jane en mij alleen op het dek zag zitten, is onze boy Rasidi mij in het maleis verhalen komen doen. Hoe hij uit een desa in het Buitenzorgse naar Batavia was getrokken, hoe hij daar gewerkt had, daarna boy op een boot was geworden en in Holland gebleven in een indisch restaurant. Hoe hij hollandse lessen gekregen had van een javaans edelman, en hoe hij en de andere boys elkaar later die lessen overgedaan hadden, thuis, met een zwart bord; voor de goedkoopte, zoals ze elkaar ook schoren omdat de kapper te duur was. Hij, Rasidi, had met lesgeven en scheren soms wel *f* 60 in de maand verdiend.

Maar hij was nu zolang weggebleven en zijn vader had hem teruggeroepen; zijn moeder was ondertussen gestorven. Hij liet mij het briefje zien dat hem namens zijn vader geschreven

was, een briefje met duizend kreukels en in de geijkte stijl: je vader laat je zeggen dat hij nu zo vaak ziek is en graag geld zou hebben voor medicijnen, stuur dat dus; je zuster Zo is getrouwd, je twee zusjes Zo en Zo zijn nog thuis, maar al groot, je broer Zo werkt daar en je andere broer bebouwt nog altijd het land hier; je vader verlangt er erg naar je te zien; vergeet niet geld te sturen, aan dit en dat adres, want de kosten zijn groot.

Deze sociale bijzonderheden interesseren mij minder dan het wonderverhaal dat erop volgt. Zijn vader was eigenlijk ook een soort tovenaar, zei Rasidi; hij kon genezen met het woord en als hij boos was, werd hij gevaarlijk zonder dat hij het zelf helpen kon. Als bewijs van het eerste dit: Rasidi was eens met zijn broer het bos ingegaan om hout te halen – vermoedelijk om het te stelen – want zijn vader had geen geld gegeven; hij had toen drie vrouwen en Rasidi's moeder kwam te kort. Bij het wegslepen van een boomstam was het ene eind hem uit de handen geslipt en hij had het op zijn voet gekregen, die onmiddellijk ontzettend dik opgezwollen was. Hij stond als op de plek vastgenageld en op datzelfde ogenblik zag hij zijn vader aankomen, die tegen hem zei: «Wat heb je gedaan? Ik heb je toch gezegd dat je zulke dingen niet doen moest!» waarop Rasidi had geantwoord: «Habis? (en dan?) er is geen geld meer thuis». Zijn vader was dichterbij gekomen en had naar de voet gekeken; daarna iets gepreveld,en in een ogenblik was de zwelling weg. Rasidi kon weer doorlopen en zei bij zichzelf: ‹Maar dan is het toch waar, dat mijn vader grote macht bezit, want hij heeft alleen maar iets gepreveld en zoeven nog dacht ik dat ik mijn voet verliezen zou›.

De broer daarentegen die hem toen vergezeld had, zijn oudste broer, was door zijn vader doodgeslagen in een onbewaakt ogenblik. Het was overigens de schuld van de broer zelf geweest. Hij had een beetje geld gekregen van zijn moeder om wat handel te drijven en op een avond had zijn moeder hem afrekening gevraagd. Hij was toen zo woedend geworden, dat hij zijn moeder het geld in het gezicht smeet. Zijn vader zat

erbij en die was op zijn beurt boos geworden over de onbeschoftheid, en had de jongen een klap gegeven, één klap maar, met de open hand, op zijn rug. Rasidi's broer was ziek geworden en 3 dagen later overleden. Het had zijn vader zelf erg gespeten, lichtte hij toe toen ik hem ernaar vroeg, maar er was niets meer aan te doen geweest; de uitwerking van zijn eigen klap, die hem in boosheid ontsnapt was, had hij niet tegen kunnen gaan: de jongen moest sterven. En hoe vreemd, toen hij dood was, had Rasidi zelf gezien hoe op de rug van het lijk de open hand van zijn vader duidelijk stond afgetekend, met alle vingers, helemaal zwart.
«Is dat nu waar?» vraagt Jane. Ik denk van niet of niet helemaal; maar ik durf het zó toch niet zeggen: wij gaan het Oosten tegemoet en het verhaal is er te mooi voor.

24 October. De ellende van deze boot is die van een familiepension waarin iedereen te veel vrije tijd heeft. Op het dek lezen gaat niet meer zonder dat je wordt aangesproken; het gebeurt vroeger of later, maar altijd. Er moet gepraat worden, al is er niet één woord bij dat hout snijdt. O, Robert Louis Stevenson, op je reizen zo praatvaardig altijd, en bij allerlei lieden, hoe heb je het aangelegd? In de engelse stijl? Als de mensen je zó zwaar en langzaam uitleggen wat volstrekt niets betekent, hoe kan je dan dingen zeggen die iets betekenen en vlug? De verstgevorderde Deen hier aan boord, de dokter, is ons komen vertellen hoeveel hij houdt van Zwitserland (‹the most marvellous country I ever saw!›) en van sneeuw en kou; alles komt uit bij deze Denen, hun lunch, hun zoenlust (voor het overige heeft de volkswijsheid waarschijnlijk gelijk die een al-of-niet pittige keuken in verband brengt met sexuele prestaties), en dat Hamlet een Deen was weiger ik te geloven. Te zijn of niet te zijn? kom-kom, hij had zich al lang bij het laatste neergelegd.
En toch, wie weet: als we een paar eigen vrienden hadden, met wie *wij* konden lachen en roddelen naar hartelust, dan

werd alles misschien gezellig. Een van onze krampen wordt veroorzaakt door de beheersing in het roddelen: het heeft geen zin je met de ene (hier is een woord niet ingevuld) te verbroederen tegen de andere. Steeds nog het idee: *zij* horen bij elkaar, *wij* staan alleen. Hoewel in de laatste tijd beginnen wij met eerbied te kijken naar een paar andere mensen die zich ook niet ‹aansluiten›. Er is één heer bij (een Deen van Bangkok) die met niemand spreekt dan met zijn eigen vrouw en een oude dame van zijn tafeltje; hij leest ook nooit, hij zit maar ergens en staart; men heeft uitgemaakt dat hij ‹niet gezond› moet zijn, d.w.z. neurasthenisch. Troostende gedachte: wat zal dit alles gauw vergeten zijn; het is niet voor niets dat ik het hier opteken. Wat blijven zal, zijn misschien een paar beelden. De zee, op verschillende manieren geregistreerd; als kleuren: van saffier tot lood; als materie: van transparant tot olieachtig, stopverfachtig; als vormen: zelden puntige of hoge ruggen, maar veel plooien in perpetuum mobile, soms alsof ze zich makkelijk plooiden, soms stug. Het witte rasterwerk van de verschansing, en de wit-en-rode reddingsboeien met *København* erop, en de crème-en-groene luchtkokers.
Wat zal het langst nablijven? De grote wilde veren aan de hemel, juist toen het handschoentje haar zeeziekte op dek kwam laten doorwaaien? Het wegzeilen van het water als vleugels, links en rechts van het schip, daar waar het z.g. zeepsop, de groene champagne enz. ophoudt? De pastelhemel van vanavond, abrikozen en krijt, met een citroengele, d.w.z. groene maan erin? Er is nu een heerlijke wind en bijna geen deining, of dit schip vaart vaster dan ooit, onder zijn last van torpedo's! Wij hebben één dag ‹wijnkleurige› golven menen te zien; een soort paarsig vuilgrijs als van troebel druivensap. En bruinvissen of dolfijnen – niemand heeft het precies kunnen zeggen – die ons vergezelden, springend en op zij neerploffend als veulens (de dokter filmt ze, met veel list en koppigheid). En toen wij de golf van Suez uitkwamen, een zonsondergang, vlakbij het eiland Shadwan, als een illustratie voor een gedicht van Slauerhoff; met gouden banen in de

lucht, goud-bruin-geel als op sigarettendoosjes of egyptische postzegels, en precies een halfmaantje erbij, zoals er toch óók bij hoorde, vond het handschoentje, dat juist in de tobbe had rondgezwommen en in badkostuum naast ons kwam staan. En nauwelijks was zij weg, of het halvemaantje liet gouden hiërogliefen vallen op de baren, zowaar de arabische letters die er nog aan ontbraken.

25 October. Het promenadedek is ± 70 stappen lang. Er zijn er die het krijgshaftig op en af stappen. Er zijn ook vele spelletjes, die alle iets hebben van dekvegen. Sinds we in de Indische Oceaan zijn, ziet men de achtersteven sterker op en neer gaan; de deining is nauwelijks sterker, maar langer. Wij naderen, maar onder de Hollanders stijgt meer en meer gepruttel op over de deense lunch die tegen begint te staan. Zelfs voor hen die eerst dachten er makkelijk aan te zullen wennen; de aardigheid van het alles zelf uitzoeken is er af, men bepaalt zich tot wat er op tafel staat of gebracht wordt en peutert dagelijks tussen dezelfde smaakjes: dezelfde worstplakjes, vruchtenslaatjes al of niet met room, komkommers, augurkjes en die manie om alles wat zuur moet zijn zoet te maken. De oude planter legt het lelijk af tegen zijn vrouw, die altijd wel gezegd had dat deze boot een ‹snertboot› was.
Ik word gekweld door versregels, niet Slauerhoff's *De lange achtermiddagen aan boord*, hoewel ik daaraan wel denk, maar het kwatrijntje dat een kapitein zong, 28 jaar geleden, op een boot tussen Priuk en de Wijnkoopsbaai. Het was een vrolijke blonde jonge kapitein, een die al deze passagiers zou hebben verrukt; en hij zong:

Ik had een hondje, een aardig beest,
Zoals er nooit een is geweest,
Maar mijn moeder wa-as zo'n nare knar
En gaf hem aa-aan de hondekar.

Wat een verantwoordelijkheid om een kleine jongen zoiets voor al zijn latere zeereizen mee te geven.
De oude planter komt naast mij staan en zegt dat Rasidi een bliksems handige jongen is en dat hij zo aardig met mijn zoontje speelt. Ik vertel hem de mooie verhalen die Rasidi ons gedaan heeft, in het bijzonder dat van de klap van zijn vader. Hij schudt met een brede glimlach het hoofd. «Jongejonge, ja, wà-àt een klap was dat, zegt hij. Wa-at een klap moet dàt geweest zijn!»
Hij zet een gezicht alsof hij nog wel andere verhalen zou kunnen vertellen, al slaat hij hièraan blijkbaar geen geloof. Maar Jane komt erbij; hij stopt (zulke verhalen zijn niet voor dames) en wandelt weg.
Ik herlees Tolstoï's *Hadji Moerad* en de arabische trots in dit voortreffelijke militaire verhaal vermengt zich met gedachten over het eeuwige wantrouwen tussen Europeaan en Oosterling, die door de verhalen van Rasidi waarschijnlijk in mij zijn gewekt. En ik herinner mij opeens scherp deze voor mij pijnlijke gebeurtenis, die in Sukabumi plaatshad toen ik een jaar of 9 was, en die ik blijkbaar toch vergeten was toen ik mijn *Land van Herkomst* schreef. Ik vertel het Jane en het sukabumische straatje komt weer duidelijk voor me, met het zonlicht van dat uur. Het was voor het huis van mijn ‹grootma›, terwijl mijn ouders er op bezoek waren en ik in het rijtuig buiten was blijven wachten. Opeens gebeurde er toen iets: een troep inlandse kinderen kwam mij daar omringen; hoofdman was een lange jongen van een jaar of 14, met een reeds geheel gevormd, knap gezicht, en een fez op, want zijn vader was Arabier en heette, naar ik later hoorde, toean Pakaroedin. Hij zelf heette Ismaïl, ook dat is mij bijgebleven, ofschoon dit onze enige ontmoeting was. Hij rookte een sigaar met een mooie band erom; ik vroeg hem uit het rijtuig mij die even te geven, omdat ik de band ervan wilde bekijken. Hij zei spottend lachend: «Neen, neen» en ik drong aan, met de grootste vriendelijkheid; ik begreep dat hij mij niet vertrouwde en dit bleek dan ook eerst toen hij tegen zijn kame-

raadjes zei: «Alsof ik niet weten zou wat een blanda is!» Ik wilde hem bewijzen dat ik, hoewel blanda, te vertrouwen was; ik stapte uit het rijtuig en stak rustig mijn hand uit naar de sigaar. Hij bleef mij lachend aankijken en op het volgende ogenblik zei hij: «Goea timpa loe!» (iets als: Ik donder op je neer!) en stiet mij omver. Ik was helemaal verbouwereerd, maar sprong weer op om hem ditmaal te lijf te gaan; maar in een ogenblik was hij uit de kring en in een gangetje verdwenen. Mijn vader, die het gebeurde uit de voorgalerij gezien had, liet hem zoeken, en vijf minuten later verscheen hij weer, met hetzelfde brutale lachende gezicht, alsof hij zich werkelijk niets te verwijten had. Op de vraag waarom hij mij omgegooid had, antwoordde hij dat ik zijn sigaar had willen nemen om die weg te smijten. Mijn vader gaf hem een standje en joeg hem het erf af met een klap op de rug; hij liep even kranig heen als hij gekomen was en wat mij opviel was dat er een soort medeplichtigheid scheen te bestaan tussen mijn vader en hem, niet alleen in de manier waarop zij elkaar hadden aangekeken, maar tot in deze klap die geen werkelijke klap was geweest, maar iets vertrouwelijks had. Het was mij of mijn vader hem een flinke jongen vond, flinker dan zijn eigen zoontje, en of hij zelf geloofde dat ik best de sigaar had kunnen wegsmijten. De hele gebeurtenis had geen kwartier geduurd en er werd niet meer over gesproken; nu, *Hadji Moerad* lezend, zag ik Ismaïl Pakaroedin terug, meende ik in die ene ontmoeting met hem dezelfde kinderlijke onvervaardheid te hebben gezien, terwijl zijn optreden toch niet vrij was van een soort verraderlijke lafheid, waar hij te doen had met een blanda, die zeker 5 jaar jonger en een heel stuk kleiner was dan hij.

26 October. Nieuwe cocktail-partij – en er komt er zelfs nòg een voor we in Singapore zijn. Maar deze keer (o, men zal ons onze kuren wel afleren) zijn we tijdig in de salon. Wij sluiten ons niet aan bij de juwelier, die juist dezer dagen zich gelucht

heeft over mensen die zich niet willen aansluiten. Omdat wij zo vroeg zijn, vinden we ook in de salon een apart tafeltje, zodat behalve de met iedereen klinkende kapitein alleen de dokter even bij ons komt. Maar een Engelsman, de ‹cockney›, roept ons opeens tot getuigen omdat een klein engels vrouwtje haar rolkussen (dutch wife) een ‹dutch husband› heeft genoemd. Hij steekt zijn hand telkens op om de kapitein te roepen en hem dat te vertellen, waarbij het kleine vrouwtje smeekt: «Neen, zeg het *niet* aan de kapitein». Hij legt ons nu uit: «I don't know why, but we *call* it a dutch wife, you see?» Ik, laf: «I think you're right. The Dutch are like that». (En de Engelsen dan!) Vier cocktails gedronken: oranjebitter, gin en nog wat, maar vooral ijskoud. Beneden aan tafel, een half uur later, is iedereen al een beetje dronken; men ging echt ‹in vrolijke stemming› al naar de eetzaal. De lichten worden half uitgedraaid, wijn geschonken, tegen het eind van het diner worden groene en rode Heidelbergpetten en blauwe matrozenmutsen van papier rondgedeeld en de kapitein gaat zelf rond om de nog onwillige dames die op het hoofd te drukken. Te denken dat er mensen zijn die alleen daarvoor al bij het woord ‹bootreis› met de ogen draaien. Voor straks op het dek worden races aangekondigd. Wat voor races? Je denkt even, verblijd, dat ze plaats zullen hebben tussen de passagiers, de dikke dame tegen de mevrouw van de planter, de juwelier tegen de oude planter zelf, het handschoentje tegen de hysterica, en dat daarop zal worden gewed. Maar neen, er staan houten paardjes en dobbelstenen en een baan met vakken is met krijt op het dek getekend. Wij gaan naar de voorplecht om in de wind te staan – verrukkelijke plek waar je altijd vandaan komt met machinesmeer aan je kleren; dan vlug de hut in. Terwijl boven gedanst wordt, probeer ik de *Barrack-Room Ballads* van Kipling te herlezen. Povere en vulgaire tetterettet-poëzie; men moet er misschien bij bedenken, dat hij er de uitvinder van was, maar het ongeluk is dat zijn epigonen het dan even goed hebben gedaan. *Mandalay*, de trompet die melancholiek wordt. Ik ben bereid het

mooi te vinden, maar alle Hawaï-liedjes: *My own Iona, Yaka Hula Hicky Dula* zijn helemaal niet minder mooi en op even hoog peil.
Jane komt bij me zitten met haar boek over de primitieve mentaliteit – ook zij bereidt zich op het Oosten voor! – en vertelt de volgende anecdote die indruk op haar heeft gemaakt. Een zendeling werd door een primitief hoofd ondervraagd hoe men in Europa oorlog voerde en beschreef hem hoe de mannen daar in rijen tegenover elkaar stonden en geweerschoten losten op elkaar. Met belangstelling vroeg het hoofd of zij dan buiten schot stonden en toen de zendeling ontkennend antwoordde, riep hij uit: «Maar dan zijn jullie geweldige idioten!» Vervolgens wilde hij weten waar de aanvoerder dan stond. «O, zei de zendeling, die blijft achter staan, en vandaar zendt hij zijn mannen het gevecht in». Op deze woorden barstte een algemeen gelach uit.
Het is zozeer het gezond verstand dat Jane zelf bij oorlogvoeren gehuldigd zou willen zien, dat haar vreugde nauwelijks geringer is. Ik lach moeilijk mee; zelfs deze anecdote herinnert mij aan de veiligheid van dit schip, en aan Héverlé, Nicola en de anderen in Spanje. ‹Die in rijen tegenover elkaar stonden en geweerschoten losten op elkaar.› Het moet een oude anecdote zijn; even verwijderd van nu, als die geweerschoten van een aanval met assegaaien. Ik tracht in Kipling het heroïsche vers van de vervolgde paardendief te lezen, waaruit het onvermijdelijke *East is East and West is West* voorkomt, dat nu nog door iedere journalist in en over het Oosten geciteerd wordt, met imbeciele beschouwingen erachter van wat ‹de grote dichter› eigenlijk wel bedoeld heeft. Een hollandse vertaling geeft voor

When two brave men stand face to face
Though they come from the ends of the earth

deze diepzinnige interpretatie:

Als sterke mannen, oog in oog,
De mensheidszin verstaan.

Ziedaar de hollandse halfzachtheid.

27 October. De juwelier vertelt aan de oude planter hoe hij eens een rechtzaak verloren heeft, doordat 5 Chinezen meineed kwamen plegen. En 2 die hij nooit gezien had: «Toèn heb ik pas begrepen wat ze allemaal met je kunnen doen, als ze maar met genoeg getuigen zijn!» Zij hadden hem beschuldigd met een revolver te hebben gedreigd, hij die wel een revolver bezat (dat moèst je wel als juwelier), maar het ding eigenlijk nooit had durven aanraken. Deze ongetwijfeld ware bekentenis ontlokt de oude heer een nieuw verhaal dat ons allen een uur boeit.
De oude heer vertelt voortreffelijk; hieronder, in resumé, wat het verhaal bevatte. Op een dag, hij was toen ook nog employé, kwam de kokkin bij hem en zei: «Meneer, u moet oppassen; als u balletjes bij uw raam vindt, dan willen slechte mensen u in slaap maken». Hij zei dat het goed was, bleef rustig afwachten, en waarachtig, op een avond vond hij in de lijst van zijn raam een paar balletjes. Die nacht ging hij in bed liggen met een geladen geweer; hij had een lichtje opgelaten, maar zo berekend dat zijn eigen hoofd in het donker lag, en zich doodstil gehouden. Tegen de morgen al, daar ging zijn deur geluidloos open; vlak om de hoek stond de geldkist, met een ander geweer erop, niet geladen, dat hij daar expres neergelegd had. Met stangen zeep werd de vloer tussen de kist en de deur eerst goed glad gemaakt; hij zag het duidelijk vanuit bed, steeds zonder te bewegen; dan werd met een lus van rotan de kist zelf aangehaakt en volkomen geluidloos over de zeeplaag naar buiten getrokken. Hij maakte zich geenszins ongerust, want inplaats van geld had hij spaden in de kist gedaan; maar nu moest hij toch handelen; hij sprong in de deur en stond tegenover 3 inlanders: zij, die zijn geweer dach-

ten te hebben, renden weg toen zij hem met een ander zagen aanleggen. Het was een dubbelloop en hij schoot tweemaal: één man viel nog in de voorgalerij, de ander, wiens gele baadje hij in het donker was blijven onderscheiden, viel in de tuin. Terwijl hij de derde een eind naliep, wisten deze beide gevallenen ook weg te komen; hij volgde daarna een bloedspoor dat hem tot aan het huis bracht van zijn eigen mandoer. De man zei hem dat het bloed geen bloed was, maar sirih-speeksel, en dat hij niemand had gezien; maar hij begon hem te verdenken en drong erop aan om ook in zijn huis te kijken. Hij liep binnen, maar één kamer bleef voor hem gesloten, omdat de vrouw van de mandoer zogenaamd daarachter aan het bevallen was. Later bleek dat de mandoer zelf de inbraak had geleid, dat de gewonde zijn zwager was, en dat zijn vrouw op de man was gaan liggen om hem te verbergen en zonodig zijn bloed voor het hare te laten doorgaan. Die avond echter leek het de planter genoeg geweest; thuiskomend vond hij in zijn voorgalerij nog een paarlemoeren knoop. Een paar dagen later werd in een ravijn het lijk van een inlander gevonden, die de andere getroffene moest zijn; het schot (met lopers) had hem ontmand. Men sprak van een geheimzinnige dood, en de planter zei ook niets. In dezelfde tijd was hij eens op bezoek bij het dorpshoofd, toen daar, ongezien door hem, een inlander zich aanmeldde als gewond; deze man zei, dat het bij het kappen op een onderneming gebeurd was. De planter wenkte het dorpshoofd en fluisterde hem toe: «Vraag waar het gebeurd is». Op deze vraag noemde de man zijn eigen onderneming, en zelfs zijn eigen afdeling, waar niet alleen sinds lang niet gekapt was, maar zeker geen ongeluk had plaatsgehad. Het gevolg was dat de gewonde als verdacht werd gearresteerd. Dit bleek toen de zwager te zijn van de mandoer, en hij gaf de gevluchte derde man op; dus toen de zaak voorkwam, zaten zij daar met hun beiden. De gewonde had bekend, maar de andere ontkende heftig, keek de planter brutaal aan en noemde ook hem een leugenaar; op dit ogenblik zag deze dat een knoop van 's mans jas ontbrak en door

een lucifershoutje vervangen was. Zonder een woord te zeggen liep hij op hem toe, keek hem nog eens goed aan, haalde de gevonden knoop uit zijn zak en hield die waar de lucifer was; alle knopen waren van hetzelfde paarlemoer. Verder gepraat was onnodig, want de uitwerking was verpletterend: de man greep de hand van de planter, legde die op zijn gebogen hoofd en zei: «Allah!» Beide inlanders werden veroordeeld, maar op het ogenblik dat de planter weg zou gaan, moest hij langs hen heen en de gewonde zei tot hem: «Als ik weer vrij ben, ga je er aan». De planter, doodbedaard, riep twee agenten tot getuigen en diende meteen een klacht wegens bedreiging tegen hem in. De rechter antwoordde toen: «Maak u niet ongerust, wij zullen hem naar een streek sturen waar ze de beri-beri krijgen; u ziet die man niet terug».
Op dit punt – het strekt hem tot eer – opende de juwelier de mond en begon, als met een verbaasde zucht: «Nou, maar dat is toch èrg!» maar de planter hoorde hem niet of deed alsof, en daar ik niets zei, zweeg de juwelier verder ook maar.

28 October. Ik geloof dat de verhalen van de oude planter *de* winst zijn van deze reis. Wij laten hem graag vertellen en hij vertelt graag. Vandaag kregen wij een verhaal over een heilig meer in Celebes, waarin hij gevist had; de bevolking had hem toen vergiftigd. Hij werd ziek, moest uit de rimboe weg, drie maanden lang was hij helemaal stijf. De dokter wist het niet te verklaren en dacht aan lijkengif. Maar na drie maanden was hij ook weer terug, en toen het opperhoofd hem zag (op *zijn* last was het gif natuurlijk toegediend) verklaarde hij hem bijna heilig. «In die tijd, zei hij, had ik een lange baard, en die was rood». Hij kreeg de kinderen van het opperhoofd, twee dochters en een zoontje, om ze op te voeden; nu, de jongen had hij teruggezonden, maar de meisjes had hij dan maar opgevoed. «O ja?... vroeg de vrouw van de juwelier met haar moederlijke trage stem, en hoe oud waren die meisjes?» «Nou, zo... veertien, vijftien; juist goed om te

slachten.» Hier is dan een van de pittoreske oude zonderlingen die ik Jane in Indië heb beloofd. Het is niet te versmaden; maar is het genoeg?
Deze deining van de Indische Oceaan is werkelijk anders dan tot dusver; je merkt het vooral als je de trap afgaat, die onder je in de diepte wegzakt, je tracht dan beneden te zijn voor hij weer tegen je opklimt. Overmorgen Colombo; na de 16 dagen deense lunch verlang ik naar de kerry daar, zoals ik na het samenzijn met al deze mensen blij zou kunnen zijn met iedere derderangs-artist. «Dat is nu juist ook het gevaar van Indië», meent Jane genadeloos. Iedere middag in deze Oceaan krijgen wij een pracht van een zonsondergang: luchten, donkerrood en vochtig gloeiend achter eilanden van zwarte krulwolken, die langzaam opdrogen tot een bleke zalmkleur.
Als contraprestatie voor de verhalen van de oude planter, en ook om Indië weer wat ‹vooruit te proeven›, vertel ik hem van mijn vroegere kennis Goelam Moehammad. Hij was een van de vele Arabieren-en-Indiërs die op Java van een kleine handel in juwelen bestaan, maar in het soort moet hij een zeer eerlijk exemplaar zijn geweest. Hij was islamiet, maar behoorde niet tot de vermaardste rakkers die uit Gujrat komen; hij was dan ook ongeveer Afghaan en geen Arabier en kwam uit Sind. Mijn moeder zat eens met een van haar indische vriendinnen in de voorgalerij, in Bandung, en zag hem voorbijgaan; zij kreeg lust om zich de toekomst te laten voorspellen en liet hem binnenroepen. Hij verklaarde dat hij geen bedrieger was en dus ook de toekomst niet vertellen kon, maar dat hij goedkope en dure edelstenen verkocht en ook wel gekleurd glas. Hij was groot en fors, met een werkelijk innemend gezicht; wij raakten met hem bevriend en een paar maal in het jaar kwam hij plotseling opdagen en bleef enige dagen bij ons. Hij leerde mij schaken en had altijd verhalen, en hoewel hij niet occult genoeg was om de toekomst te voorspellen, gaf hij mij een talisman en met mijn ouders sprak hij veel over geesten. Hij was overigens mohammedaan.
Twee van zijn verhalen zijn mij altijd bijgebleven. Toen hij

pas in de Sundalanden was, kwam hij eens voorbij het huis van een inlands hoofd en zag in de pendopo (vergaderloods) een aantal mensen zitten, ernstig en zwijgend, waaronder vele eerbiedwaardige grijsaards. Hij was toen nog jong, en vol religieuze gevoelens sloop hij er heen om achter de anderen neer te hurken. Het inlands hoofd zat in een stoel tegenover de schare, ook ernstig en zwijgend, en Moehammad begon te geloven dat hij een van zijn kinderen had verloren; hij kon niet anders veronderstellen of al deze mensen waren bijeengekomen voor een gebed. Na enige tijd echter hoorde men ergens het kraaien van een haan. Al de eerbiedwaardige grijsaards zuchtten daarop: «Ach, ach, ach! och, och, och! zóiets moois kenden we nog niet!» De zaak was dat het inlands hoofd een nieuwe boshaan (tjangèhgar) gekocht had, met de zeldzame kraai van *Poetri dioek* (de zittende prinses). Zo zuiver was deze kraai, dat alle kenners verrukt waren. Maar voor Moehammad was meerder gekraai nodig eer de betekenis van de bijeenkomst tot hem doordrong: «En toen dacht ik bij mijzelf: ‹Al deze eerbiedwaardige grijsaards zijn gek, en ik lijk nu ook op een gek›, en toen ben ik zachtjes opgestaan en weer weggeslopen».

Volgens het andere verhaal zat hij eens in de trein, toen hij door een Chinees werd aangesproken. De Chinees was scheel en met een gehavende huid, en wilde na enkele woorden weten hoe het mogelijk was om aan God te geloven. Na vruchteloos op het landschap gewezen te hebben en op de hand van God daarin, vroeg Moehammad: «Maar mag ik mijn vriend dan vragen wie hem zelf gemaakt heeft?» De Chinees antwoordde: «Mijn vader en moeder». «Dat kan ik niet geloven, zei vriendelijk Moehammad; want als de vader en moeder van mijn vriend mijn vriend gemaakt hadden, hadden zij hun zoon mooi gemaakt, hartveroverend als geen ander, maar niet zo rottig als ik hem hier voor me zie». (Tapi tida begini boesoek.)*

* Ik heb deze verhalen eerder gepubliceerd, in een klein boekje, maar hier zijn ze beter op hun plaats.

De oude planter vindt het zo mooi, dat hij zachtjes applaudisseert.

29 October. Toen wij Europa verlieten, werden de eerste bombardementen van Madrid verwacht, daarna dat de stad binnen de week vallen zou. Dit was niet alleen de mening van de ‹rechtse pers› maar ook van alle ‹links-georiënteerden› in Parijs. Wij hebben de radio-berichten, die hier slordig verschijnen en die wel zonder uitzondering van rechts zijn, met spanning gevolgd, en het is duidelijk: nu, na 17 dagen verdedigt Madrid zich nog steeds. «Die regering daar moet het toch maar niet winnen, hè?» vraagt de oude planter met een afwerend gezicht. De juwelier gelooft ook dat het beter is van niet; ik zeg wederom niets. In de salon vinden de juwelier en ik een exemplaar van *Mein Kampf* op een stoel gegooid, met een portret van de schrijver op de omslag, ‹brooding›. Ik zeg, meer voor mezelf overigens dan tot de juwelier: «Absoluut iemand die zijn jeugd in een verbeterhuis heeft doorgebracht en later toch mislukt is voor autobandiet». Hij lacht; hij is Jood, haat Hitler dus. Hij wil weten wat ik van het boek denk; ik zeg het hem. Hij vertelt dan dat hij nu begonnen is aan *Henri van de Overkant*, dat de planter hem geleend heeft, zeggend dat het tegen de Joden ging; dat hem dat, gegeven de schrijfster, verwonderd had, en dat het hem dan ook niet waar leek, volgens het weinigje dat hij nu al gelezen had. Wij komen te praten over literatuur; hij maakt direct de onderscheiding van ‹voor u› (blijkbaar vakmensen) en ‹voor ons›. Ik wil hem aan het verstand zien te brengen waarom ‹wij› willen dat ‹men› ook goede boeken leest, goede boeken volgens ‹ons›.
Ik begin: «Zou u het niet erg vinden als u iedereen met gekleurd glas zag lopen?» maar hier heeft hij het verschil op slag door: «Jawel, maar kijk u 's, voor zover ik zie: wat u goede boeken noemt, die kosten niet meer dan de slechte, maar goede juwelen wel!» En hij begeeft zich in een uiteen-

zetting over de verkoop van juwelen: «Een steen van duizend gulden bijv. wordt altijd met meer schade terugverkocht dan een steen van vijfhonderd; dus die verkoop je dan ook moeilijker, niet alleen om de prijs. Maar de grootste moeilijkheid met kopers is dat ze stenen van duizend gulden zouden willen hebben voor honderd gulden. En dan zeggen ze: ‹Meneer, u geeft me geen goede steen!› En dan kan je wèl zeggen: ‹Ja, voor honderd gulden heb u daar een goede steen›, en dat is dan ook waar, dat is geen zwendel. Maar natuurlijk, het is er niet een van duizend».
«En nu zouden ‹wij› willen hebben, zeg ik, dat het publiek altijd stenen kocht van duizend. En die kosten dan wèl gewoon honderd». «Ja, nee, zegt hij lachend, dat is tòch wat anders. Want wat zegt ù dan wel, wil hij nu weten, van de werken van Querido?» Ik zeg hem dat het niet veel goeds is. «Nou, maar, hoe moet *ik* het dan weten? Daar zeggen ze nou allemaal van dat het een reuzeschrijver enz. is! wie weet het nou en wie weet het niet?» Ik geef toe dat het er inderdaad hopeloos uitziet, maar dat er tòch enige criteria zijn. Wat ‹de critiek› is, wat ‹medewerkers› van het literaire bijblad zijn, ik tracht het hem van dichterbij te laten zien, en hij is er niet helemaal gesloten voor, maar het is onontkoombaar dat één gedachte bij hem overweegt: wie het beste verkoopt, daar heb je houvast aan, dat is dan waarschijnlijk toch wel de beste schrijver. Al die opinies! «Toch staan sommige dingen wel vast, zeg ik; er is Shakespeare, er is Rembrandt, er is Beethoven». «Maar als de dokter hier nou toch opstaat, zegt hij, en van zo'n reuzepianist als Brailovsky zegt: ‹Dat kan ik niet aanhoren, dat *is* geen musicus!› Dan kunt u wel zeggen: ‹Dat is maar een scheepsdoktertje›, maar dat durft die man dan toch maar zeggen. Van zó'n geweldige beroemdheid! Nou, wat staat er dan vast?»

30 October. Colombo. Bij het binnenvaren fabrieksschoorstenen die blijken pijpen van stoomboten te zijn. Boven een

groot gebouw in letters als kanonschoten: *The Real Ceylon Tea* of zoiets (op het ogenblik dat ik dit schrijf ben ik het al vergeten). De engelse autoriteiten bekijken in de salon uitvoerig onze paspoorten.
Zodra wij aan wal zijn laten wij ons naar het hollands kerkhof rijden. De grauwe zerken zijn als in Oud-Batavia, maar sommige grafmonumenten zijn romantisch gebroken als op de vignetten voor Rhijnvis Feith, en op enkele stenen zijn doodskoppen boven gekruiste beenderen aangebracht, als piratentekenen naar het hart van Slauerhoff. Oleanders staan kleurig tussen de graven op dit pleintje, beperkt als een binnenhof; kraaien zitten in de bomen, kalkoenen in kuilen tussen het onkruid. Daar de taxi wacht, blijven wij maar kort; van hier gaat het naar de hollandse kerk. Het is alsof wij vurige patriotten zijn, die voor niets oog hebben dan voor de eigen historie. Men zegt ons dat de kerk nu nog gebruikt wordt voor halfbloeds die zich nog ‹burghers› noemen en die de preek aanhoren in het engels. De donkere zitbanken lijken op oude buffetten. Wij rijden hierna het ‹native quarter› door, waar ik Jane telkens huizen en winkels kan aanwijzen die al sprekend op die van Java lijken. Onze gids legt mij in het maleis uit dat zijn vader van Djohor kwam, nu dood is, zijn moeder daarentegen van Ceylon zelf.
Dorst doet ons eindigen in een engelse tea-room met de radiomuziek die men verwachten kon: *Ol' Man River* uit de *Show-Boat* en de barcarolle uit *Les Contes d'Hoffmann*; een dikke mesties die zich verveelt, een energiek-uitziende blanke die druk met een andere blanke praat, enorme ice-cream-soda's en kleine pasteitjes met kerry erin, we zijn nu wel volop in de koloniën. Ik laat mijn haar knippen door een pikzwarte kapper die mijn hoofd met vingers van rubber masseert, onder een sausje van menthol kneedt, mijn nek met menthol brandt, en zozeer als tovenaar optreedt dat ik met ijs op het hoofd weer op straat kom. Maar de hitte heeft maar 5 minuten nodig en alle menthol en ice-cream-soda lopen er in transpiratie weer uit. Je begrijpt opeens de oud-Indischgasten die

hun verloftijd in Europa doorbrengen met je over transpiratie te spreken in de trant van: «Hoeveel kubieke cm transpireer jij nou al? Ik zoveel!» en die zichzelf dan troosten: «Maar je voelt je daarna lekker. De volksmond zegt terecht: dat drijft de kwaaie sappen uit».
Aan boord terugkomend, lopen wij tegen de mevrouw van de planter en de hysterica aan die ook net terug zijn. De mevrouw van de planter heeft deze reis nu voor de 14e maal gemaakt en spreekt dus met verachting over Colombo (zij is gewoon maar een paar winkels ingegaan), de hysterica, die niets anders heeft gezien dan zij, zucht over ‹such a very nice day›.
's Avonds laten wij ons naar wal terugroeien met de bedoeling er nu de colombose kerry te eten. In een klein winkeltje moeten wij een trap op, worden dan geleid in een soort chambre séparée, met een houten ovalen tafel erin, die de hele ruimte vult, een zestal stoelen en twee gekleurde platen aan de wand van uitgeklede dikke dames die vergeten hebben hun hoed af te zetten. Hier komt de kerry voor ons: met een overvloed van uien, rauw gesneden, in zuur, gestoofd, gekookt, gebraden, herkenbaar en vermomd. Vergeleken bij een goede indische rijsttafel lijkt het ons pover, en het glas bier dat erbij komt is misschien 4 dagen oud, althans brak en van alle bruising ontdaan. Maar wij worden getroost met grote glazen *sherbet* die een eigengemaakte ‹rozenstroop› blijkt te zijn. Als wij klaar zijn, dringt de restaurateur erop aan, dat wij nog wat zullen zitten; wat zouden wij buiten doen, terrassen zijn er immers niet?
«Niemand komt hier, verzekert hij (behalve hijzelf iedere 5 minuten); you rest here, you see: *rest*aurant is also for *rest*». En hij komt ons vertellen dat zijn vader moslim was, zijn moeder daarentegen een Colombose van Java (van Java? in een van de Bombaywinkels daar geboren?) en dat zij nog leven of al dood zijn; het schijnt landsgebruik te zijn hier, dat ze je allemaal hun pedigree komen voorleggen. Als wij eindelijk toch opstaan vindt hij het ook goed – hij is werkelijk heel

vriendelijk – maar ik heb enige moeite hem te beduiden dat wij geen taxi willen hebben, zelfs niet ter vervanging van de afwezige terrassen.
Het is nog maar 8 uur als wij weer op straat lopen, en behalve de enkele open winkels, waar je niet naar binnen durft kijken om niet toegeschreeuwd en bijna binnengesleurd te worden, is alles doods; al wat engelse zaak is, is sinds lang gesloten, geen blanke op straat, de volmaakte dood van de blanke, althans in deze York Street die naar de steiger terugvoert. Onze illusie niet meer voor toerist door te gaan, is kinderlijk, want de Engelsman loopt hier blijkbaar niet. In de loods van de steiger worden wij toegesproken door een magere zwarte man die met de griezeligste magie een vierkante stuiver langs zijn naakte armen naar boven laat kronkelen; maar nadat hij ons demonisch heeft toegelachen, zegt hij dat hij ons voor een rupee het geheim zal leren en dat wij het hem direct na kunnen doen. Het geheim blijkt te zijn, dat hij met een lange haar (die aan zijn gordel vastzit) en een stukje was (uit zijn neus misschien, het ziet er sinister genoeg uit) de stuiver gewoon optrekt; de haar ziet men niet op zijn zwarte huid. Ik kan het hem niet nadoen en hij krijgt dus geen rupee maar een shilling; het is een uitgave die mij een grote autoriteit verleent aan boord, want het handschoentje, dat de man ook ontmoet heeft, is nog ademloos van zijn zwarte kunst, en staart mij met ontzetting aan als ik het mysterie blootleg, erbij zeggend dat het maar een shilling gekost heeft.

31 October. Wij varen Colombo uit door een water, geel als dat van de Arno soms zijn kan, onder geroep door kinderstemmen van: «O, wat een vieze zee!» Daarna wordt het prachtig groen, baljapon-zeegroen, met de bergruggen van Ceylon in verschillende plans op de achtergrond, vlekkerig, doorschijnend, paars en groen als op een aquarel. En hier is weer iets dat je uren lang *ziet*: moltondekens van schuim langs de scheepsromp; en iets verder, op het weggeduwde

water dat zich tot rug vormt, telkens weer een punt waar het te dun wordt, waar de rug breekt, in schuimvlokjes die terugsproeien op de donkere schaduwflank, en bijna altijd waaiervormig, als op een fluwelen lap een balwaaier uitgespreid van kant.
Ik vertel de oude planter de grote schildpadhistorie uit mijn jeugd: hoe ik eens in de Zandbaai, door mijn ouders als koninkje achtergelaten, een reuzenschildpad had bevrijd die door de bevolking al gevangen was. Het wordt hem een aanleiding om de wreedheid van de inlanders aan te demonstreren: op de markt in Menado, zegt hij, wordt het vlees van deze reuzenschildpadden uitgesneden en bij beetjes verkocht, terwijl de dieren nog leven, zogezegd omdat het anders zienderogen wegrot. Als tenslotte alleen nog kop, hals en hart overgelaten zijn, knippert zo'n beest nog met de ogen, tot bewijs dat de klant niet te klagen heeft. Ik zie mezelf weer staan op dat strand, als een held en een wijze van tien jaar, toen ik mijn schildpad liet losmaken, tegen het gemompel van al die vissers in.
Mijn zoontje speelt met Rasidi en de kinderen van de juwelier op een paar pas van ons af: hij zal maleis spreken, dit Parijzenaartje, en sinjo genoemd worden, maar helemaal alleen tussen inlandse vissers op een strand in de binnenlanden zal hij hoogstwaarschijnlijk niet staan. Alain Ducroo, en Eric erbij, omdat zijn naam op een hollandse school anders niet uitgesproken kan worden en hij ermee zal worden geplaagd. Maar op deze leeftijd – anderhalf – is hij nog ‹het Alijntje›.
Er was volstrekt niet op hem gerekend, maar hij kwam; en mijn schoonvader overleed en de nieuwe toevoer van geld nam het ‹onverantwoordelijke› van zijn komst weg. Ik heb Guy op een kostschool in Henegouwen moeten laten, om niet, door de onzekerheid van ons indisch avontuur, zijn toch al precaire opvoeding nog meer in de war te sturen, maar het Alijntje is op de gelukkige leeftijd dat reizen er niets toe doet, en op zijn manier verlicht hij zelfs enige moeilijkheden voor ons, normaliseert hij althans het verkeer dat

tussen moeders plaatsvindt. Vrouwen met kinderen hebben een gemakkelijker schijncontact door over de kinderen te spreken; zij bewonderen de eetlust van elkaars kinderen, en het is soms bepaald vertederend elkaar uit te nodigen om de kinderen te zien baden. Zoiets is inderdaad komisch en gracieus tegelijk, het is zelfs niet eens nodig, dat een kind in zijn bad een echt aardig kind is. Je staat erbij te lachen met een beetje het gevoel, dat je zelf als kind had, wanneer je moest spelen met kameraadjes die je niet zelf had uitgezocht en met het speelgoed dat je daar vond er toch nog het beste van wou maken.

1 November. Men pruttelt weer over de deense lunch, men zegt: «Als het maar een week duurde zou je niet klagen, maar dat dagelijks terugkomen van hetzelfde, zo lang nu al, daar leg je het tegen af». Deze deense boten zijn bovendien niet zóveel goedkoper dan de hollandse, hoor, zegt de juwelier; en men komt overeen dat er eigenlijk maar één voordeel is: de ruime hutten met eigen badkamer. Maar als de hollandse boten hun prijzen maar even verlaagden, legden deze deense het compleet af, want een ruime hut weegt niet op tegen goed eten en meer feesten.
Het handschoentje wordt nu zwaar besproken, want Colombo heeft aan het licht gebracht hoe groot haar succes is bij de heren. De cockney heeft haar een ring gegeven; de dokter is niet meer van haar af te slaan. Zij heeft met grote naiefheid tegen de dikke dame gezegd: «'t Is maar goed dat u bij mij slaapt, want op zo'n zeereis kom je al gauw tot dwaze dingen». Maar er is geen kwaad haar bij, het is vriendschap en jeugd bij jeugd. Alleen, op welke wonderlijke en deense manier dan ook, het blijft óók sexe bij sexe, de ‹sex-starved men› bij de enige jeugdige vrije sexe aan boord; en de aanwezigheid van een echtgenoot had toch alles veranderd. Het is mistroostig dit te bedenken, maar amusant als men zijn fantasie de vrije loop laat: een echte kei van een vrouweneter,

die er dan tòch op af zou komen en de echtgenoot, niet minder keiïg, die hem zou zeggen: «Meneer, zeer vereerd, maar doet u *mij* het plezier uw honger toch maar naar elders te dirigeren».

Het succes van het handschoentje is misschien oorzaak dat een veel knapper maar ouder vrouwtje, dat in Colombo van boord is gegaan, nu openlijk wordt afgemaakt: «You know, we called her Once-there-was-a-beauty and Very-little-drama» (zij veronderstellen dat het vrouwtje vroeger een ongelukkige liefde heeft gehad). De jongensachtige dokter blijkt hier de matador te zijn met de meest gevarieerde steken: zij was eigenlijk een verpleegster, openbaart hij, en toen zij voor de eerste keer spraken had zij tegen hem gezegd: «O, bent u de dokter? Wat een *interessant* bestaan, dokter te zijn!» Ja, en zij klaagde er altijd over dat de boot geen muziekkamer had, zij snakte er natuurlijk naar om Grieg te spelen op de piano. Ik amuseer mij, want ik herinner mij de innige toon waarop zij tegen mij gezegd heeft dat men in de koloniën inderdaad maar veel moest lezen: «Weet u, boeken zijn als vrienden». (Elle n'en ratait pas une, in deze komedie!)

Zeven gezichten zijn eergisteren van boord verdwenen, maar het is of de anderen de gelederen hebben gesloten; je merkt de opluchting alleen in een slordiger beheer van de dekstoelen. En iedereen heeft nu wel het mopje getapt over de dikke dame die meer dan ooit in broek rondloopt: «Gelukkig dat *zij* is gebleven!» (Dit omdat in Colombo zoveel ijzeren staven zijn uitgeladen dat de boot anders weleens zou kunnen schommelen.)

De Engelsen spreken misschien minder over het eten dan de Hollanders, zij zijn dan ook een grotere natie. Zij reizen meer, en men hoort hen dus meer van hun reisavonturen gewagen; overal stijgt het toontje op van verwijtende lesgeving, waarmee zij elkaar en waarmee andere rassen een stout kind toespreken. Een oude dame horen wij vanuit de verte verhalen hoe zij eens in Caïffa was aangekomen: «Now, and there in the hotel we had a *thorough* wash, you know, oh! quite

english; and there was a young gentleman with his wife, and *he* said to me: ‹Now I *don't* want you to miss *that* sunset›, and so we went up the hill, you see, and had tea there, *very* nice tea it was», enz. De anderen, met hartstochtelijke belangstelling: «Oh! and weren't you *tired*?» «Oh, *no*! it was *such* an *exciting* day!»

Aan het tafeltje waar wij 's avonds koffie drinken, deelt de juwelier mee dat hij *Henri van de Overkant* nu bijna uit heeft, en er werkelijk niets in heeft aangetroffen tegen de Joden; maar de oude planter heeft zijn woorden dan ook teruggenomen, blijkbaar heeft hij de ander alleen maar willen plagen. Wij komen over de politiek in Indië te praten, de oude planter komt erbij zitten en in een ogenblik heb ik de sfeer terug van mijn vader en zijn vrienden, zoveel jaar geleden: de ethische richting heeft alle kwaad gedaan. «En als je nou nagaat, vertelt met even bedenkelijk als verachtelijk gezicht de planter, dat zo'n G.G. bij het afscheid zijn djongos de hand geeft, zeg, in het publiek, voor iedereen, is dat nou een houding? komt dat te pas?» Zijn mevrouw komt erbij, europeser kijkend dan ooit, nu het over dat Indië gaat, en we raken in alle miseriën. De kakkerlakken; als ze iets op je huid doen, krijg je een ongeneeslijke huidziekte. De ratten in de dubbele bilikwanden; die brengen de pest. De slangen in de tuin, en niet alleen in de tuin, maar ze zijn dol op hout, dus ook vaak in de kamer; gelukkig dat er ongevaarlijke bij zijn. Je moet altijd direct naar de pestbestrijding om je huis te laten nazien, in dat heerlijke land, en altijd gekookt water drinken, anders heb je zó tyfus. En hoe zal de W.C. zijn, in een streek waar geen waterleiding is. En er zijn altijd muskieten op het water in de mandibakken, een douche is natuurlijk veel beter, maar daar is óók weer een leiding voor nodig, en die kost in Indië gepeperd duur.

2 November. Koers naar Penang. Verveling; ergernis over je eigen karakterloosheid als je ook nog wat vertelt; je denkt

dat je alles traag en omslachtig moet uitleggen ook bij de vlugste anecdote. Sinds Colombo zet ik taai door in een franse vertaling van Camoëns' *Os Lusiados*, deels om Malakka, dat wij ook nog zien zullen, maar voornamelijk toch om de bewondering die Slauerhoff voor hem had. De lezing van dit boek zou die bewondering voorgoed kunnen verjagen; men vindt geen spoor van de Camoëns van *Het Verboden Rijk*, men vindt een voor onze smaak allerellendigst patriottisch epos, gelardeerd met alle oude trucs uit *Ilias* en *Odyssee*, goden en godinnen die rampen veroorzaken, Vasco da Gama die behoorlijk zijn Calypso's en Circe's opgediend krijgt. Misschien nog genietbaar voor een portugees fascist in portugese strofen, maar armzalig in een prozavertaling, en de liefde van de Renaissance voor de Oudheid schijnt deze strijdbare poëet onmachtig te hebben gemaakt tot een grein oorspronkelijkheid. Zijn zwerflust en zijn verloren oog moeten de bewondering gaande houden, en natuurlijk ook nog het feit, dàt hij dit zwaar-op-de-handte opus uit de golven heeft gered.
Ik denk: hier aan boord, sous l'oeil des barbares, ben ik vandaag 37 geworden. En met zekere wanhoop kijk je naar de grote voorbeelden: wordt Indië het nieuwe leven? Multatuli was ook 37 toen hij een nieuw leven begon. Tussen 37 en 47 hard werken, veel schrijven: Multatuli was 40 bij de *Havelaar*, Stendhal 44 bij *Armance*, 47 bij *Rouge et Noir*. Tussen 47 en 57? lange open streep. Onmogelijk er iets van te zeggen. Tussen 57 en 67? Dat gaat beter: aftakeling en dood.
Gisteravond was er een rots als een wolk, waar wij in het donker op afvoeren, een licht opeens daarboven, tussen gescheurde wolken (à la Doré), van een maan die zelf bedekt bleef. De juwelier rende op mij af: «Dàt moet u toch komen kijken, dat is iets voor uw volgende boek!» Het was vriendelijk bedoeld, en vandaag heb ik een gesprek met hem en zijn vrouw moeten hebben over schrijven. Maar alleen het geld verdienen telt voor hen, daarbuiten wordt alles onlogisch. Anders is het immers maar liefhebberij; en natuurlijk, een liefhebberij is niet kwaad, zolang je het doèn kunt, d.w.z. met

ander geld. Ook dit gepraat gebeurt met o zo goede bedoeling, ze zouden je raad willen geven: van zo kom je 'r en anders kom je 'r niet. Dat er andere waarden zouden kunnen bestaan voor deze mensen, ziedaar ònze domheid; en wij staren hen toch aan, verbaasd dat zoveel domheid kan bestaan. Een schrijver die niet verdient en die niets voelt voor wat een schrijver maakt die wèl verdient, dat is een doodgewoon verschijnsel dat zij in hun eigen wereld ook vaak genoeg ontmoet hebben: dat is een man die vergaat van de kif. En de dwaasheid van een schrijver brengt hem tot tegenbetogen, terwijl hij alleen maar dingen zou moeten zeggen waarmee zij het zo heel erg eens zijn, dat zij alleen nog maar zwijgen kunnen of van de communie snorren. Absoluut als vooropgesteld veronderstellen, dat je schrijft om geld te verdienen; hoe ongelukkig het is als je dáárvoor nog niet genoeg succes hebt; dat je dáárop toch altijd nog enige hoop koestert, enz. Nooit een groot voorbeeld noemen, want de grootste naam is voor hen niets dan een naam, en een naam die zij niet meteen in een cijfer kunnen omdenken *bestaat* voor hen niet. Maar de dwaasheid van een schrijver maakt dat hij kwaad wordt, dat hij binnenin van verontwaardiging blaakt en zich tevens vernederd voelt, alleen omdat hij merkt dat de Papoea's nooit van Galilei hebben gehoord.

3 November. In de morgen ontdekt men het eerste stuk van Sumatra: niets minder dan Atjeh overigens, en het ontbijt wordt er haastiger voor afgedaan. Sumatra, Pulau Weh, heuvelruggen, diepe inhammen, telkens rijkbegroeide heuvels met hier en daar een dak. Men zoekt vruchteloos te bepalen waar de Sabang-baai precies ligt. Aan boord, ondanks alle kaarten, merk je dat je altijd minder weet dan je dacht; en dat je daar niet alleen in bent. Zelfs de oude planter, ex-scheepskapitein, weifelt. Terwijl wij doorvaren, wordt de lucht aan de horizon opeens als land, achter de wolken lijkt het blauw op nieuwe bergen, terwijl aan die kant niets kan zijn, en aan deze

kant, waar vasteland zou moeten zijn, plooit dit zich zo, dat het op weer een eiland lijkt.
Morgen Penang, en dammit, vanavond afscheidsdiner, waarvoor men na het ontbijt al begint te dreigen met al of niet smoking, met wie speechen moet, etc. De oude planter is de oudste van de gasten, maar: «Ik verdom het. Bovendien ik ken die vent niet». Die vent, dat is de kapitein, die zich niet aan hem heeft voorgesteld en met wie hij nog geen woord gewisseld heeft, en wat duivel, die vent moet het toch van de passagiers hebben! – Vanavond dàt dus nog. Maar morgen vergeten, en Penang.
Ik heb over al deze voorbesprekingen de schouders opgehaald, maar tegen de avond, als iedereen naar beneden verdwijnt om toilet te maken, raak ik uit mijn humeur. Ik zou het niet moeten laten merken, maar ik ben Byron niet, en ik erken dat ik het vervloekt vervelend vind. Ik zeg tegen de juwelier dat het principe van ‹iedereen fuift graag› volslagen idioot is, dat men een aparte plaats zou moeten maken voor passagiers die er *niet* voor voelen. Er komt een drukke en omslachtige uitleg voor in ruil: je moet je toch niet altijd van de anderen onderscheiden, een mens moet er soms toch ook ‹uit› zijn; hijzelf voelt er overigens ook niet zoveel voor, maar ach, je doet het dan voor je vrouw, en hij zal vanavond een witte smoking aantrekken omdat de oude heer het ook doet, maar anders had hij het niet gedaan en ik moet niet denken dat het gebrek aan karakter van hem is. («Zó moet u het opvatten, ziet u!» precies als toen hij mij vertelde dat hij vaak voor de zaak reisde, maar... in *eigen* auto en voor *eigen* zaak, en dat het dan soms ging om méér dan een paar duizend.) Ik zeg hem dat zijn kostuum mij geen steek schelen kan en dat ik eenvoudig geen smoking aantrek omdat ik er geen heb; maar dit is de verbluffendste mededeling die ik hem doen kon: ik kom toch uit Parijs en dan geen smoking? Hij is maar éven in Parijs geweest, maar mèt een smoking, en hij mag dan ook zeggen dat hij overal is geweest!
Dan komt het feest; eenmaal erin, valt het altijd mee. Het is

altijd komisch genoeg. De kapitein houdt een speech over ‹ships that pass in the night›; die woorden had hij een passagier horen zeggen, onlangs, toen een schip ons voorbijvoer, en die woorden past hij nu op de passagiers zelf toe. Hij zegt ook: «*Those* who have written it, must have thought...» en men zoekt even naar die geheimzinnige schrijvers-in-het-meervoud. Ik zit tussen een hollandse en een engelse dame, aan de grote tafel ditmaal, met wie ik voor het eerst praat; de Engelse vraagt of ik de speech niet really good vind, maar ook dit praten valt mee als je er eenmaal aan toe bent. De oude planter staat op, zegt in het hollands dat hij wel de oudste is maar geen engels spreekt en daarom het woord geeft aan de cockney-kleermaker. Deze komt met een papier in de hand vlak naast de kapitein staan, leest het papier voor in een engels met alle h's eruit, en geeft het sein tot het zingen van ‹he's a jolly good fellow›. Hoe moet iemand zich voelen die iedere reis hoort zingen dat hij een jolly good fellow is en die misschien op iedere reis moet spreken van ships that pass in the night? Met één reserve-speech misschien als er passagiers bij zijn (ships) die al meermalen passeerden? De dokter staat op en drinkt op the ladies; een lady staat op en drinkt terug op the men. The men moeten hierbij blijven zitten; ik, die al driemaal was opgestaan, stond voor de vierde maal in de houding toen ik werd neergesist.

4 November. Penang. Twee dagen voor we Parijs verlieten drukte de lieve Claire Parker, Amerikaanse uit Boston en waarschijnlijk met negerbloed, ons op het hart hier te letten op Palmbeach, een van de prachtigste havens die zij bereisd had en waar zij bijna voor de boot te laat was gekomen. De eerste indruk, van een overstelpende lieflijkheid, is inderdaad die van enorm veel klapperpalmen. Aan wal gekomen, raken wij dadelijk in een onreële winkelbuurt, half-europees half-chinees maar van karton. In een boekwinkel liggen de boeken overhoop en voor het rapen, uiterlijk geheel nieuw maar voor

uitverkoopsprijs; wij gaan binnen, nemen boeken op, kijken, kunnen niet uitscheiden, en ontdekken niet één schrijver waar wij ook maar van hebben gehoord; alle afval van de engelse ‹fiction› lijkt hier in Penang saamgevloeid. Weer buiten proberen wij nog eens een rickshaw, waarmee wij in Ceylon hebben kennisgemaakt, en het sinistere gevoel is er weer: dat van te drukken en te zweven boven een menselijk lastdier waarvan de magere rug schuin onder onze voeten wegvlucht; aan ons gebonden, blij ons te hebben, hopend dat het lang duurt, maar in deze schuine stand van ons wegschrikkend voor het oog. Bovendien, deze lastdieren verstaan niet wat men zegt, knikken met lepe oogjes en knorren beamend met monden vol tanden, daarna gaan zij kordaat de richting uit die hun toevallig invalt. Een Chinees op een fiets rijdt ons na om te waarschuwen dat wij verkeerd gaan, en het loopt uit op een taxi, door de waarschuwer verstrekt.

De rit naar de Air-Hitam-tempel brengt ons door een landschap, al zozeer op Java lijkend, dat Jane deze dag beschouwen mag als haar inwijding. De parvenuïge villa's van de Chinezen, maar ruim, in verrukkelijke tuinen, over het algemeen met veel meer bloemen dan men op Java ziet – de grote witte europese gebouwen – de weg met de huisjes van de inlandse bevolking – tot het stof en de geur ervan, zijn gelijkend. Er zijn ook meer palmen, of de opstelling ervan doet bewuster aan, als met het oog op een bepaalde aesthetica in het landschap gezet. Wij bekijken met liefde de brede, soms tot op de grond hangende pisangblaren, in Colombo al gezien, maar hier zijn er zoveel meer. Dicht bij de tempel, als wij een inlands dorp hebben doorgereden, een rivier met geel water, diep in de bedding, een bamboebruggetje erover. Het beeld van de tropen is compleet, en op dit ogenblik begint het te regenen, kort en verwoed; lang genoeg overigens, omdat wij juist zijn aangekomen en nu onder papieren pajoengs, vlug uit een winkeltje gehaald, de heuvel op moeten.

Een lange overkapte galerij eerst met om de zoveel stappen

een bedelaar; je moet geld wisselen voor vele koperen schijven als je de grootte van dit leger begint te beseffen. Half nat geregend ondanks de pajoengs komen wij bij de eerste altaren, maar wij moeten nieuwe trappen op; hier, onderweg, zien wij de bakken met de heilige schildpadden en het zwarte water waar de tempel naar genoemd is, maar het is mosgroen. In dit groene water en op de stenen aan de kant lijken de schildpadden, als zij stil liggen, zelf op zwarte stenen, maar zij worden dikke dames met rheumatische manieren zodra zij zich willen verplaatsen. De tempel zelf, boven (een unicum in deze landen, volgens de gids, want verder alleen in Tibet en midden-China voorkomend), is vol beelden; de mooiste zijn sommige kleine van jade en verguld brons, maar het meest overweldigend de rij reusachtige die alle muren afzetten, rijk aan bolle vormen en met alle uitdrukkingen van razend tot beaat, terwijl nog andere wrokkend uit nissen loeren. Zij zien er meestal uit als van gloeiendrood brons, reuzen die een Don Quichote met gevelde lans en te paard even futiel in de lucht zouden kaatsen als de beroemde windmolens, maar wij vernemen dat zij van gips zijn en alleen als brons geverfd. De altaren zijn overladen met papieren bloemen, die niet alleen doen denken aan roomse snuisterijen, maar waaronder er zijn als wierookvaten.

Maar alles wordt geslagen door een vitrine waarachter de portretbeeldjes zijn verzameld van de donateurs: voorop, het verzakte gelaat van een heer die sprekend lijkt op de altijd voor chinese verraaiers gebruikte filmspeler Warner Oland; een ander heer, met chinees wit baadje, draagt gouden tientjes als knopen en daarbij nog één hangende penning: deze is nòg veel meer de gemene man voor de film. Het zijn allen kooplieden, chinese en siamese. Een verdieping lager, waar een priester ons thee aanbiedt, zijn de muren nogmaals bedekt met hun beeltenissen, ditmaal in vergrote foto's. Als wij weer weggaan, is de regenbui al opgehouden; alle blaren zijn fris en glimmend, wat vooral opwekkend aandeed in het panorama uit de bovenste galerij en op een zee van palmkruinen. Het

riviertje van zoëven lijkt eens zo hard te stromen en is van geel veranderd in een warme caramelkleur.
Aan boord terug, vinden wij op het dek allerlei verkopers van steentjes naast waarzeggers. De juwelier doet goede zaken; om zijn vrouw een plezier te doen, laat ik mij in de hand lezen. De man zou mij ook zeggen wat mijn beroep was, en dit alleen windt haar al op: «Als hij dàt kan zeggen!» Maar hij kan het niet; hij brengt het tot: ‹onafhankelijk beroep, geen ambtenaar, misschien dokter›. Tot besluit neem ik de hand van een oude steentjesverkoper die achter hem staat en begin op mijn beurt te lezen; dat hij in zijn bestaan grote rampen heeft ondergaan, maar die moedig te boven is gekomen, dat hij, hoewel oud, nog voelt voor de vrouwen, met een voorliefde voor mollige; en de andere verkopers slaan zich op de dijen, alleen de waarzegger kijkt wat gepikeerd. De oude heer zelf echter, die steeds meer op Ghandi gaat lijken, riposteert; hij weet ook precies waar het leven uit bestaat, zegt hij, en met een geheimzinnig hoog stemmetje: «All the same, make money, spend money, eat, sleep and fuck».
Tot laat in de nacht zitten wij op het dek. Met rusteloos gerammel en geknars van voor- en achterschip wordt gelost. De vrouw van de juwelier vertelt met haar moederlijke stembuigingen een paar drama's uit het zakenleven: van vrienden die koppig waren, maar het juiste inzicht misten en financieel dan ook totaal moesten vergaan. De mevrouw van de planter komt erbij zitten, na veelmaals het dek te hebben doorkruist en het lossen gecontroleerd met hoge en zelfstandige blikken. Dit is de saaiste reis die zij ooit gemaakt heeft, deelt zij ons nu mee, en zij deed toch 14 reizen in 10 jaren tijds. De laatste, met de Norddeutscher Lloyd was zo leuk, je was meteen uit die misselijke sfeer van dat Indië, en in Singapore kwam een vriendin van haar aan boord, bij toeval, en die was met een vriend, een amerikaanse dentist, een reuzeleuke kerel, en dus was zij direct in dat clubje gekomen, zó'n leuk clubje, ze waren altijd bij de swimming-pool en bleven de hele dag in badpak, en de kapitein was verliefd op ‹een van ons tafeltje›,

dus ze waren ook telkens bij de kapitein aan het champagnedrinken, een schat van een kapitein was het, enz. Hier heeft iedereen het land aan iedereen, en zij vooral aan dat vreselijke mens dat gisteren op de mannen heeft gedronken.
Terwijl zij praat, bedenk ik dat iedereen, dus ook zij, het volste recht heeft mij op deze boot voor een cretijn aan te zien, dat wij het in zoverre dus eens zijn. Maar zij zelf is een klassiek type en ik heb tot dusver te weinig aandacht aan haar besteed, ondanks haar werkelijk goed gevormd lichaam, onder het astrante verouderende gezicht, haar shorts en haar vlotte engels: men zou haar tot voorbeeld nemen als men een kind moest uitleggen wat de onherstelbare vulgariteit is van een bepaald soort mondaine vrouw. Het is volmaakt in overeenstemming met haar levenskunst, dat zij het bijgeloof heeft van de champagne. En als zij zegt dat iedereen het land heeft aan iedereen, betekent dit dat iedereen het land heeft aan haar; de juwelier vertolkt dit aldus: «Ik vind haar zó antipathiek, dat mens, dat ik haar liefst niets zou aanbieden; maar ja, dat kan je dan weer niet, voor d'r man». Gauw een glas bier voor haar, al kan de juwelier dit aanzien voor gebrek aan karakter.

5 November. Het domme en luie lossen van de dakpannen in Penang heeft tot 4 uur 's morgens geduurd. In de nacht ben ik het dek opgegaan om te kijken; in de gapende ruimte beneden komt telkens een stalen beest krinkelen, happen naar een rij pannen, grijpt die precies, springt ermee omhoog; boven het gat even aarzelen; dan zwiert alles beurtelings naar links of rechts, boven de brede schuiten opzij van de boot, schokken daarin neer. Er wordt maar weinig geschreeuwd, men ziet de zwarte mannetjes de pannen schikken die gegrepen moeten worden, de andere opschuiven die neergelegd zijn. Maar het duurt eindeloos.
Vanmorgen, terwijl wij langs een blauwe kust naar Port Swettenham varen, komen alarmberichten van: te laat. De

juwelier heeft het al lang voorspeld, heeft de koers op de vakjes van de kaart nagerekend (‹volgens mij nog zóveel vakjes; nou, en dàt kan niet!›) en maakt zich nu druk: als wij morgenavond pas in Singapore komen, hebben wij de verbinding met de K.P.M. gemist. Wij moeten die hebben vóór 4 uur 's middags uiterlijk, en het is niet eens zeker meer dat wij dat halen, zelfs als wij Malakka overslaan. En die vervelende kapitein zegt aan tafel niets aan de passagiers, zoals op de hollandse boten.

Het vooruitzicht doet mij ook uit mijn humeur raken, de rotterdamse agent van deze deense lijn heeft de aansluiting in Singapore zo goed als verzekerd. Maar er is geen ‹zo goed als›, en het moet op schrift. Zodra de kapitein zich vertoont, vraag ik hem wanneer wij in Singapore zullen zijn, en het vonnis valt: morgenavond. Consternatie, vooral in de hollandse afdeling. De juwelier denkt alles te kunnen veranderen door protesteren, de eerste officier heeft hem gezegd dat Malakka wèl kon worden overgeslagen, het is de kapitein die niet wil. De kapitein is een onaangename vent, zoals iedereen nu wel gezien heeft, maar de protesterende Hollander kan veel bereiken. Hij bedenkt mogelijkheden om vanuit Port Swettenham met de trein te gaan, als wij vannacht nog weg kunnen.

Tegen het vallen van het donker varen wij Port Swettenham binnen. Eerst een eind een rivier op; een verrukkelijk water-en-land-gezicht in zachte kleuren, dat verdiende met andere gevoelens te worden ontdekt. Maar als de boot vastligt, blijkt dat achter de enkele pakhuizen en hangars niets dan een gat is; dat verdere verbindingen moeten uitgaan van Kuala Lumpur, een uur verder. Hier is niets en alles wat er was is al dicht: geen geldwisselaar, geen postzegels, geen behoorlijke inlichtingendienst. Een Chinees belt op om naar de prijzen te informeren van de trein, en onderwijl vult de juwelier met hees geschreeuw het kleine schrijfhok waarin dit plaatsheeft.

Aan boord stelt de agent van de lijn een reductie voor op auto's naar Kuala Lumpur en op de trein 1e klas naar Singa-

pore, omdat 2e klas voor Europeanen onmogelijk is. Het is een gerimpelde kleine Engelsman met een hollandse naam, die energiekerig zit en praat naast de kapitein, grof maar wat verwezen in zijn hemdsmouwen. Op dit ogenblik ben ik alleen nog maar de tolk van de juwelier, die geen engels praat en in het hollands dus eens zo fors zijn bezwaren kan opperen. Hij vindt alles te duur, wil eigen auto's huren en toch 2e klas reizen, maar als ik zeg dat wij niet meegaan, zakt hij af, d.w.z. hij maakt dadelijk een ander plan, met dezelfde verbale hitte, over teruggeven van kaartjes aan de K.P.M. en per trein reizen over Java zelf, een methode waardoor hij eigenlijk nog winst zou maken. Hier loop ik zwijgend weg. Een uur later hoor ik hem aan de oude planter uitleggen, dat hij niet denken moet dat het krenterigheid is, maar dat het hier gaat om het recht. De oude heer geeft goede raad: schrijven aan de agent die de verbinding gegarandeerd heeft, meerdere kosten terugvragen, maar niet direct dreigen dat je het anders aan al je kennissen zult vertellen, want dat brengt ze maar in verzet.

Mijn afkeer van deze mensen is op dit ogenblik zo groot, dat ik ertoe zou komen het Alijntje in de hut op mijn schoot te nemen en hem een uur lang als een paradijselijk meesterwerkje te bewonderen. Hoezeer is het begrijpelijk dat zelfs deze ‹gewone mensen› zich verfrissen aan hun kinderen; want kinderen *zijn* verfrissend, althans wanneer men nog niet kan zien welke abruti's zij later zijn zullen; – en als men dat nu al kan zien, dan zien het nog niet deze ‹gewone mensen›. «Als ik het talent van Kafka had, zeg ik tegen Jane, dan zou ik me amuseren met bladzijden lang dit hele schip in luizen en kevers en kakkerlakken te veranderen». Maar ik heb het eigenlijk niet nodig, en wat ik er reëel van denk, is ook wel mooi genoeg. Er zullen zelfs mensen zijn, die het nu al erg ‹overdreven› zullen vinden.

Hoeveel keer heb ik werkelijk op Alijntje gelet, heb ik inderdaad iets nieuws in hem kunnen noteren? Hoeveel Alijntjes zijn er al niet geweest en voorbijgegaan vóór hij het jongetje

met blonde krulletjes en grote donkere ogen werd dat hij nu is, – haast al te veel het jongetje van een engels plaatje? Bij zijn eerste verschijnen, in de wieg – twee minuten nadat Bella Héverlé mij om de hals gesprongen was omdat het een jongetje was, géén meisje! – leek hij op Goebbels; later weer op Mirabeau, op de komiek Lucien Baroux, op Schopenhauer, op het portret van François II door Clouet (dit laatste sprekend), op iedere oude heer die in zijn tukje gestoord wordt. Een zuigeling leeft alleen met het gat in zijn gezicht. Toch is het leven voor hem al compleet: het plaagt hem met honger; het troost hem met melk, zijn enig genot; het biedt hem voor de rest vergetelheid: slaap. Hij mag het zich als een zieke tot geluk rekenen wanneer dit laatste in zijn bestaan overheerst. Bij bewustzijn is alles wat hem onaangenaam treft – vies worden in zijn luiers, verschoond worden, in een badje door warm water gehaald worden, op dieet gesteld worden – heel wat overvloediger dan de enkele ogenblikken waarin hij zuigend geniet. Zijn uitdrukkingen zijn in de eerste weken dan ook vol tragiek: schrik, ontsteltenis, boos en pijnlijk fronsen, angst als voor een beroerte – tegen nog geen enkele lach. Eerst langzamerhand, als hij zich aan allerlei onaangenaams *gewend* heeft, aanvaardt hij een en ander zonder protest.

En dan, nadat hij geruime tijd alle illusies gewekt had door zijn uitdrukkingen: een preciese blik vol wereldwijsheid, ironische fronsjes en glimlachjes, tevreden en ontevreden zuchten, heel het zelfstandig gedrag van een menselijk wezen dat door zijn mysterie imponeert, begint een kind (ik spreek nog steeds van het Alijntje) in zijn 7e maand opeens met een hoog stemmetje te praten van ‹tata› en ‹djèh› en wordt op een ontstellende manier kinderachtig.

Tegenwoordig is Jane toe aan de grote bewonderingen voor zijn intelligentie.Hij had in Holland een gekleurde reproductie gezien van het *Joodse Bruidje*. Jane had hem de naam gezegd en hij had het doodgewoon nagezegd. Onlangs, in ons parijs' appartement, kwam hij op een tafel te staan met zijn hoofd vlakbij een ongekleurde reproductie van hetzelfde schilderij,

en hij keerde zich om en riep stralend: «Bluitje!» Gerechtigde moedertrots: een ongekleurde reproductie, en in ander formaat ook nog, dan de gekleurde! Ernaast hing een reproductie van de z.g. *Danaë*. Jane tilde het zoontje ervoor. Hij keek lang naar al die poezele naaktheid, die uitgestrekte arm, en herkende opnieuw: «Hàndje».
(Gerard Rijckloff, zo knap inzake vrouwen, aan wie Jane het vertelde, zei met een zucht: «Ach, hij heeft de tijd nog om te leren wat er allemaal aan zo'n handje vast of los kan zitten».)
Een paar dagen geleden vroeg de juwelier mij wat ik zou willen dat mijn zoontje werd: ook schrijver? en ik antwoordde: «Cavalerie-officier, maar dan zou de Heer hem moeten toestaan om veel gewone burgers te sabreren». Hij vergiste zich geen ogenblik in het zinsdeel waarop hij had te letten. «Cavalerie-officier? Nou, dan zal hij in deze tijd wel flink verdienen!» Natuurlijk, ik had ‹militair vlieger› moeten zeggen.

6 November. De morgen is verrukkelijk koel, en uren lang trekt de kust weer voorbij: met blauwe bergen op de achtergrond en tropische bomenrijen op de voorgrond, Java zonder de rijstvelden. Het gevoel van herkenning vermeerdert, maar wordt vanzelfsprekend, de geestdrift van Penang zakt dieperin, vervloeit, verwarmt gelijkmatiger. De oude planter komt aan de verschansing naast mij staan en vertelt verhalen van Zuid-Afrika, een land met aardige mensen en een heerlijk klimaat, en waar je nog eens een leeuw kan schieten. Op het ogenblik dat hij de zijne schoot, hoorde hij achter zich ‹klik› en het was zijn broer die een kiek had gemaakt. In ons Indië is tegenwoordig grote belangstelling voor Zuid-Afrika, er is nu dan ook een Afrika-lijn, 3 weken van Batavia, en met zo'n succes, dat er grotere schepen worden bijgebouwd. De K.P.M.-boot die wij nu in Singapore moeten nemen, duurder, want alleen met 1e klas-hutten, de *Swartenhondt*, is er een van die lijn – de andere boot heet *Bontekoe* – en gaat van Singapore naar Batavia en vandaar door naar Kaapstad.

De juwelier komt erbij en toont zich erg opgewonden over deze prachtige hollandse onderneming. Maar hij heeft nog een ander verhaal. Hij vroeg zich namelijk al lang af waarom zekere Engelsman, expert bij een grote engelse firma op Bandung, die dus zijn hele reis betaald krijgt, niet met een hollandse boot van Rotterdam is gegaan, waarom die ook op deze boot zit, en het antwoord heeft hij vanmorgen gekregen: de Engelsman reist met zijn dochtertje en dat speelt *hier* niet met indische kinderen. «Daarom speciaal, ziet u!» zegt de juwelier, en de drastische bekrompenheid van de redenering geeft mij een minuut vreugd dat ik de man even engels op een afstand gehouden heb als hij het een ander had kunnen doen. «En dan is *dit* kind nog maar 3 jaar, gaat de juwelier voort, maar ze hebben een ander van 7, en dat is nu al in Engeland moeten blijven, dat durven ze nu al niet meer in Indië te houden». Men kan deze ouders althans niet verwijten dat zij niet alles doen om van hun kinderen dezelfde verstopte wezens te maken die zij zelf zijn. En tenslotte, met welk zelfgevoel vermijden sommige Oosterlingen misschien het contact van hùn kinderen met blankhuidig gebroed? het kan een zaak zijn van ‹gelijke trots›.

Het binnenvaren van Malakka wordt gekenmerkt door het verschijnen van één enkele Oosterling aan boord, die diverse stokken uit hoezen haalt en in een ogenblik vele badientjes kwijt raakt. Dan mag men aan wal, al is het maar kort. De dokter, een stevige engelse juffrouw met snor, en wij beiden zijn de enigen die van de sloep gebruik maken; de anderen schijnen het dagelijkse ankeren niet meer interessant te vinden en blijven bridgen of dammen in de salon. Ik ben er zeker van dat de vrouw van de planter ons reuze-onbeschaafde lieden vindt omdat wij nog zo weinig van de wereld gezien hebben, en dat de juwelier, desgevraagd, zich gaarne bij dit inzicht aansluit.

Wij zien in Malakka trouwens weinig en missen de tijd om alle oud-hollandse overblijfselen te bewonderen; wij gaan naar een portugese kerk waarvoor de rickshaws ons neerlaten

en bekijken met toewijding alle Saint-Sulpice-poppen, die de koster met strelende glimlachjes toelicht. Van buiten is deze kerk charmant: een oud wit huis met brede deur in een tuin met klapperbomen, waarin twee buffels grazen. De koster, een halfbloed Portugees, noodt ons daarop in zijn woning, een soort tuinmanshuis op hetzelfde erf; zijn acht of negen dochters, lieve apinnetjes van klein tot groot, komen de een na de ander gluren, wagen zich grinnikend binnen, al is het om zich dadelijk tegen de muur te plakken, maar als wij weggaan staat alles in de tuin, te knikken en te wuiven. Bij het hek pluk ik een rode bloem waarin ik een ‹kembang sepatoe› herken en zeg het zo; een van de apinnetjes roept: «Sapato, ja!» en wij lachen en knikken weer tegen elkaar; twee historici die elkaar herkennen aan de interpretatie van één bijzondere stelling zouden niet blijer kunnen zijn. Op straat valt de hitte onverbiddelijk op ons; nieuwe rickshaws, en onze mensenmin went er al aan, angstig vlug. Op zoek naar briefkaarten met stadsgezichten, in een doodgewone waroeng, wordt mij een doos gebracht, waaruit heel pornografisch Parijs mij toeglanst. Wij komen langs oude muren, altijd door kokospalmen veraangenaamd; langs een blinkend-schone aloen-aloen, die het engelse centrum blijkt te zijn, en vinden de haven en de sloep terug, met de besnorde Engelse aan de waterkant, voor wij er erg in hebben. Zij en de dokter hebben wèl de oud-hollandse gebouwen gefotografeerd.

Terug aan boord, worden wij onmiddellijk weer gegrepen door de beschouwingen van de juwelier over de passage op de *Swartenhondt*. Hij meent dat er wèl 2e klas-hutten op zijn; hij heeft nieuwe gidsen nagezien en knalt los in de lijn van: «Ja, maar wat dáár staat is geen bewijs! maar nu moet u eens even zakelijk zijn!» Ik begin te geloven dat dit mensensoort van hun zakelijkheid en hun gewaande vondsten ook een ‹kunst› maken, dat zij er ijdel op zijn als een provinciale rijmelaar op zijn vaardigheid in het rondeel. Maar ik ben er wee van, en de belangengemeenschap die ik met deze man heb, om de *fl.* 25 passage meer per persoon, bederft mij de laatste avond

hier totaal. Wij varen nu zachtjes naar Singapore, immers met een overvloed van tijd nu, in een lauwe nattige wind en langs weerlichten aan de overigens stikdonkere hemel.
Wij hadden vanmiddag tot besluit een pracht van een zonsondergang, de mooiste van alle misschien wel: met een wolkenlandschap dat onverbeterlijk op een stad leek, met holen van vuur erin en stralen die daaruit weer over andere wolken stortten als zoeklichten; totdat alles langzaam gesmolten was, gestold, eerst als een verwoesting van Sodom, later enkel nog als een koude gloed vanonder de grond, een hel van William Blake.

7 *November.* Maar de laatste dag op dit schip was de laatste niet; en hier zitten wij nog.
In de morgen bij ruisende regen Singapore binnengekomen; de hele nacht door al had het geonweerd, zodat men met enige angst dacht aan de nog steeds aanwezige explosieven. Het zou wel zielig geweest zijn als juist de laatste dag één bliksemschicht – enfin, een van die al-te-mooie berichten uit de krant. Om half zeven 's morgens, op een nat dek, maakte ik naast de dokter in pyama kennis met een Singapore dat ik niet vermoed had: de bekoring van twee eilandjes met de meest arcadische bosschages, van groene heuveltjes met de beroemde lachende cottages erop; dan een inlands dorp even boven het water, als door de regen zo diep erin weggezonken vandaag (en dat de dokter weer haastig filmde). Dan de kade, een agent van de deense lijn aan boord, plus een agent van de K.P.M. De *Swartenhondt* gaat eerst morgen weg, *is* er nog niet eens, zodat wij nu opeens te vroeg zijn!
Onder een nieuw gutsend regengeweld ga ik met de juwelier naar het kantoor van de K.P.M.; wij hebben een onaangenaam gesprek met de agent; de juwelier in de kijk-u-eens en nou-komen-we-vragen-toon, ik met meer heftigheid; maar er is niets aan te doen, wij zullen moeten bijbetalen en alle ‹winst› kwijt zijn waarom dit deense avontuur begonnen

werd. Het bedrog bestaat eruit, dat op het agentschap van de deense lijn een sfeer gesuggereerd wordt van grote samenwerking met de K.P.M., terwijl deze eruit bestaat dat de K.P.M. kaartjes verkoopt aan de passagiers van de deense lijn, precies als aan andere passagiers, dat zij bijv. niet met stokslagen ontvangen worden. En het gemak van het doorgaande biljet, het *pseudo*-doorgaande, brengt mee dat men een denkbeeldige rust geniet vóór de ontgoocheling daar is, maar heeft geen andere betekenis – dan dat de agent van de deense lijn er 5 % aan de K.P.M. door verdiend heeft.

Van onze boodschap terug, vinden wij de andere hollandse passagiers meer dan ooit verbijsterd. Er was eerst aangekondigd dat de boot vanavond nog wegging, met een haast die niet te verklaren viel; nu, als iedereen sputtert, hoort men dat men nog blijven mag tot morgenochtend, tot de *Swartenhondt* er zal zijn. De mensen roepen elkaar toe: «Zie je hoe gemeen? Dat wisten ze vanmorgen ook al, toen ze ons zo gauw weg wilden hebben!» De agent van de deense lijn, vanmorgen gevraagd waar wij moesten blijven, antwoordde, met een ongepaste humor bij een tenslotte medeverantwoordelijke voor de gemiste verbinding: «O, een toertje in de plantentuin is heel aardig!» maar staat nu gebogen te luisteren naar de overvloedige klacht (geen enkel argument ontbreekt) van de dikke dame, die zich zo breed in haar stoel heeft gezet, dat hij wel denken moet te staan tegenover de wederhelft van de rijkste planter van Java. Als zijn slavenangst voorbij is, d.w.z. als hij zijn congé gekregen heeft, en ook dat geeft hem de dikke dame precies zoals het moet, gaat zij rond om te informeren wie morgen bij het weggaan de kapitein zal groeten en wie niet. Hiernaast ziet men de mevrouw van de planter nu voortschrijden in een koninklijk verstoorde houding (‹Al dat gemopper!›); zij luistert niet meer naar wat men zegt, heeft verpletterend gelijk gekregen over de snertboot en dus ongeveer ruzie met haar man.

Jane en ik besluiten Singapore toch te zien en vinden een nogal karakterloze stad. De vloek van het engelse decorum heerst

ook hier natuurlijk: nergens een terras. Om iets te drinken moet men de bovenverdieping op van een warenhuis, waar de bar dan nog niet eens uitziet op straat, maar ingekapseld werd tussen alle verkoopsartikelen; de bar is overigens propvol met deftig-kijkende burgers voor wie op een verhoging een mannequin paradeert, in een flodderige rose jurk waar men zich in Tarascon nog voor zou schamen, maar die hier onder muziek wordt voorgediend en uitbundig applaus veroorzaakt. Mistroostig verlaten wij het spektakel zonder aan zitten toegekomen te zijn. En nauwelijks op straat is het weer de geregelde aanval van de rickshaw-Chinezen, het loven-en-bieden met taxi's, de verzuchting van Jane: «Ze hebben gelijk dat ze ons Europeanen willen bedotten, maar het is toch ook onmogelijk sympathie te hebben voor mensen die op niets anders uit zijn!»

Daar wij koppig weigeren een europees restaurant binnen te gaan, eindigen wij in de chinese wijk, op een terras op de bovenste etage van een groen-en-wit chinees hotel, met niets dan Chinezen om ons heen, het weggeworpen vuil en de morsigheid niet meegerekend. Op een houten tafel krijgen wij hier het uitstekende en toch spoedig vermoeiende eten dat wij uit Parijs al zo goed kennen; maar het is hier overdadiger; wij stellen ons voor dat het ook echter is, en het eindigt met letsji's op water met veel ijs erin; iets dat Jane om het tyfusgevaar nu juist had willen vermijden.

Hierna een rit door de verdere stad: wij zien nu de buitenwijken, die mooi zijn; de engelse villa's, stereotiep maar heel wat aantrekkelijker dan de handelshuizen in het centrum; de plantentuin, die weelderig en goed onderhouden is en waarschijnlijk speciaal aangelegd om een vergelijking met die van Buitenzorg te doorstaan, waar Raffles immers ook woonde en waar hij een monument voor zijn overleden Olivia achterliet. Tussen de engelse villa's staat het reclamehuis van een Chinees die blijkbaar te rijk was om zelfs door de Engelsen binnen de chinese wijk te worden gebannen; deze man heeft tijgers van goud, marmer en porselein in zijn tuin opgesteld, een

toneel van vechtende tijgers in zijn voorgevel gemetseld, en het schijnt dat hij zo rijk geworden is als weldoener der mensheid, omdat hij de verspreider is van de *Tijger*-pillen (niet van het *Tijger*-bier!). Naast hem woont een andere Chinees, ook in een rijk huis, maar zo eenvoudig blauw-en-wit geverfd, dat het engelachtig aandoet naast het zijne. Het mooiste van alles is echter een chinees kerkhof, niet ver van hier: op een soort platgemaakte heuvel of gebombeerd grasveld vlak aan de weg, zonder enig parvenuïsme, steken ronde stukken steen uit, laag en wit tussen lang wuivend gras. De kleur van dat gras is lichtgroen, de wind waait er lang en licht door; het moet verrukkelijk zijn dáár in de grond te slapen, als men die grond met dat gras vereenzelvigen kan.
Tegen de avond richt de mevrouw van de planter het woord tot Jane: «En, hoe vond u Singapore?» «Nogal rommelig.» «God, hoe zal u Batavia dan vinden! Dit is de mooiste stad van the East!» Voor haar is dit bolwerk van ons tegen Japan blijkbaar nog steeds Anti-Batavia, een bewijs hoe een snert het bij ons is. Maar haar smaak voor Singapore blijft althans volkomen trouw aan die voor de reuzeleuke amerikaanse dentist.
Als het donker is, gaan wij de stad weer in, en ofschoon wij een halfuur vervolgd worden door lokkende rickshaw-mannen bereiken wij te voet de chinese wijk. Als in Colombo, is geen blanke hier meer te zien. Wit electrisch licht in de grotere negoties, ‹het rossige licht van de chinese winkels› (Malraux) in de kleinere. Wij kopen vruchten, voor het eerst andere tropische dan de reeds aan de scheepstafel gebrachte papaja's. Met ons tweeën in één rickshaw – het is een hele sterke man die ons torst en hij dringt erop aan – plus een mand vol mangga's, pisang radja's, een semangka, gaan wij de donkere straat terug naar boord; in een hoek van het dek proberen wij onze oogst. Rasidi komt er ons met een brede glimlach opzoeken; ook hij heeft vruchten gekocht, die hij ons hartelijk aanbiedt, ondanks onze overvloed, en hij heeft in een rickshaw gezeten: «Hier mag nog wel». Zijn geld is overigens zo

goed als op, want hij heeft aan de nodige cadeautjes gedacht voor de familieleden in Batavia en Buitenzorg.
De dokter komt op – Rasidi verdwijnt, – proeft mee en verklaart dat hij geen vrede kan hebben met de terpentijnsmaak van de mangga, dat deze hem ook te veel aan klinische geuren herinnert. De Engelse met de snor is hem gevolgd en daar zij ons kent, sinds Malakka, vertelt zij hoe dol zij juist op de mangga is, hoe dom de dokter, hoe interessant het chinese toneel, hoe zij niet zou kunnen leven zonder te reizen en hoe het staat met de trouwmogelijkheden van het engelse koningshuis: «Of course, *we* have to marry in the north...»
Als wij in de hut terug zijn, krijg ik een lachbui. Vanmorgen, toen de juwelier en ik op het punt stonden de K.P.M. te verlaten, kwam de Engelsman met de schrik-voor-indische-kinderen binnen, zeer ontmoedigd. Tot dusver had hij behoord tot de lieden die werkelijk boven het gekanker leefden, niet als de mevrouw van de planter die alleen boven de stijl van de juwelier staat, moet staan, meent te staan. Maar ditmaal murmureerde hij over de kapitein, die zijn auto de hele nacht in de regen had gelaten; en zodra wij weer buiten waren, legde de juwelier mij het fijne uit: «Ja, die duurdere hùtten, diè kunnen hem niet schelen, die worden wel door de firma betaald. Maar de auto, zie je, die wordt *niet* door de firma betaald; dat is zijn *persoonlijk* eigendom; en nou heb-ie lekker *ook* de pest!»
Het amusantste van deze belevenis is: dat alle stijlen de andere stijlen ‹door› hebben, en ieder op zijn beurt gelijk krijgt.

8 November. Zodra wij op de dure en pretentieuze K.P.M.-boot zijn, neemt de juwelier de honneurs waar: «Hè? vallen die hutten nou niet mee? Ja, ze zijn klein, maar nu moet u's opletten: ze zijn heerlijk koel. Dat komt, hier hebben ze tenminste windvangers, zie je?» Hij is er trots op dat men aan de lunch zoveel krijgt om uit te kiezen, en hij vindt alles heerlijk, tot een taaie vleesschotel toe. Hij wil ons bij aankomst in

Batavia uitnodigen in *Des Indes* om daar deze zelfde schotel te eten, en we zullen zien, die is daar *niet* lekkerder! nou, en *Des Indes* is het eerste restaurant van Azië, dat is algemeen bekend. «Ik geloof zelfs dat er niet één zo'n goed hotel bestaat in Europa!» Het is duidelijk, er gaat eigenlijk ook niets boven de hollandse schepen, al wil hij dan toegeven dat de K.P.M. profiteert van het feit, dat er geen concurrenten zijn, en al *is* het duur.

Deze boot heeft boven één lichte, want met glas afgeschutte ruimte, nogal gezellig hoewel gemeubeld als een stationswachtkamer, maar die feitelijk het hele promenadedek heeft verzwolgen, zodat op zij alleen nog maar plaats is voor wat banken in nauwe gangetjes. De deense boot herinnerde soms aan een kliniek, deze wordt gemakkelijk bij een langere reis een heldere gevangenis. «Is dit wel een boot?» vraagt een lange jongeman van het sportieve planterstype, die zegt ‹van de overwal› gekomen te zijn en die naar Zuid-Afrika moet. De oude planter lacht hem dadelijk gezellig toe en zegt dat men daar zo heerlijk jagen kan. Maar ditmaal wordt hem zijn leeuwenjacht meteen ontroofd; de jongeman antwoordt platweg: «Ja, maar ik houd niet van jagen». En als iedereen zwijgt: «Neen, als je, zoals ik eens, in één uur tijd 14 kantjils (dwergherten) hebt doodgeschoten, dan jaag je niet meer. Dat was op de kust van Bali; ze kwamen maar aan, en ik schoot maar. Dat noem ik geen jagen meer, dat is moordlust!» De oude heer kijkt hem met een toegeeflijk lachje aan, maar zwijgt.

Voor de dag om is, merken wij de keerzijde van het overdadige 1e klas-eten: onze boy Rasidi, die op de deense boot een behoorlijke hut heeft gehad en eten als ieder ander, is hier dekpassagier en krijgt ‹reglementair› geen koffie of thee, niets dan water, rijst en een stukje vis. Daar het maar twee dagen duurt, vindt hij het best (bovendien, wij brengen uit de eetzaal wat vruchten voor hem mee), maar als hij tegen de avond voor de vierde maal vraagt waarop hij slapen moet, krijgt hij twee stukken hout, ietwat gelijkend op die waarmee men

schoenen rekt. Het blijkt dat deze werktuigen bedoeld zijn als stut voor een matras die hij, inclusief dekens en kussens, zelf had moeten meebrengen. De menadonese klerk, aan wie hij vroeg of hij zo'n matras niet aan boord kon huren, behandelde hem bovendien arrogant; toen ik dezelfde man vriendelijk kwam vragen of er niet iets op kon worden gevonden, antwoordde hij dat ik het de hofmeester maar moest vragen (en dan met nadruk): *als een gunst*. De ignobele mentaliteit van de Europeanen die hem deze woorden leerden vond blijkbaar innige weerklank in 's mans domheid. Maar Rasidi, ertegen protesterende, zei mij: «Hij heeft misschien nog nooit meer verdiend dan 25 gulden, en ik heb weleens 30 gehad, moet hij dan zó verwaand tegen mij zijn?»

Het loopt uit op een fooi aan de man met het gezag, en Rasidi mag op een lange stoel op dek slapen, onder een deken zelfs. Maar ik gloei over de opvattingen hier aan boord en zeg het aan de juwelier, die deze lijn zo voortreffelijk vindt. Hij antwoordt dat ik 15 jaar weg ben geweest en zeker alles vergeten ben, want dat de inlander niets liever doet dan op de grond slapen; deze boy komt uit Holland en is verwend. Ja, en hij zelf, heus, is pro-Javaan, niemand zo goed als hij voor de Javanen; hij is werkelijk niet als de oude planter, die anti-Jood is! Vroeger zou ik die planken waarschijnlijk ook niet zo erg gevonden hebben, enz. Ik antwoord dat dit alleen zou getuigen voor de *besmetting* door deze opvattingen, èn dat ik mij nu, *als Europeaan*, dan ervoor schaam; Jane voegt eraan toe dat de Europeanen hier dan rekening zouden moeten houden met de bedienden van andere Europeanen, als zij alleen voor dat soort argumenten vatbaar waren. Hij begrijpt niet waar wij ons druk over maken. Ik zeg hem dat ik onder inlanders opgegroeid ben en ze altijd op een balé-balé heb zien slapen, op een matras of een matje, maar nooit op de grond. Hoe nu? zegt hij; hij is ook vaak genoeg in inlandse huizen geweest en heeft ze altijd op de grond zien slapen; en bovendien, nu moet ik dit eens van hem aannemen: zijn zuster werkt in een groot ziekenhuis en die vertelt van de inlandse

zieken: als je maar éven niet op ze let, dan liggen ze náást hun bedden, ja, gewoon op de grond! (De oude planter met wie ik hier later over spreek, zegt: «Ja, dan zijn het koortslijders; die zoeken de koelte».)
Kortom, ons gesprek komt neer op de onvermijdelijke moraal van ‹ze kunnen niet alleen lopen› (dit zal wel waar zijn) en ‹het moet langzaam gaan› (o ja, en hoe langzamer hoe beter, voor ons). En ‹zij zijn onbetrouwbaar›: hij had een Javaan vertrouwd, hem expres flink laten verdienen, tot 4 gulden per dag toe, en de man had hem bestolen! (Ik heb geen reden aan zijn woord te twijfelen.) «Een Javaan, mijnheer: hij doet net zijn behoeftes in de rivier en een ogenblik later, op dezelfde plek, poetst-ie z'n tanden met dat water!» (Bravo, zó moet je spreken om een klaarziende kolonist te zijn.)
Maar alles lost zich op in het Jodenvraagstuk. Zoals ik nu voor een Javaan ben opgekomen, zo zou ik het voor een Jood niet hebben gedaan. (Wat weet hij ervan?) Die oude planter, die voelde fel tegen de Joden, dat had hij drommels goed gemerkt. (Het heeft hem waarschijnlijk niet weerhouden zich ‹erkend› te voelen door deze man, en zelfs door zijn vrouw, aan wie hij zo het land heeft, wanneer hij met hen aan dezelfde tafel at.) Maar hij was op de heenreis met een duitse nazi geweest, en diè had hem getoond, dat hij best vrienden met hem kon zijn. (Waarom in godsnaam vindt *hij* dat zo mooi?) Hij komt ook te praten over de crisis, waardoor procuratiehouders, ja, mensen die 500 gulden 's maands verdiend hadden, een stukje zeep kwamen aanbieden, omdat ze van een kwartje per dag moesten leven, net als een inlander. «Als een inlander?» Neen, want nu komt het mooiste: een inlander kan inderdaad van $2^1/_2$ cent per dag leven, zoals de officiële ‹begroters› in Holland hebben verklaard, want als een Europeaan van 25 cent per dag kan leven, dan kan een inlander, *die zoveel handiger is*, het zeker van $2^1/_2$ cent. («Waarom, vraagt Jane, als wij in onze hut terug zijn, hebben we toch ooit met deze man moeten praten?»)

9 November. Na het gesprek van gisteravond is de juwelier er in geslaagd juist mijn volle aandacht te wekken. Tot dusver heb ik hem beschouwd als een komisch type van ‹barbaar›; na gisteravond tracht ik hem te begrijpen als ‹karakter›.

Met zijn hese schreeuwstem, zijn brutaal en overvloedig praten en een zekere vlotheid van betogen, blijft hij toch minder dan een handige onderwijzer. Hij heeft mij gisteravond tot het uiterste tegengesproken, terwijl hij tegenover de oude planter en de Engelsman uit Bandung, die hem beiden gezegd hebben dat zij het optreden van de nazi's tegen de Joden best begrijpen, heeft gezwegen; waarom? Waarschijnlijk alleen omdat hij zich een precies beeld vormt van hun maatschappelijke positie, terwijl ik voor hem vaag blijf en min of meer op-zoek-naar-een-betrekking. Vroeger, zei hij, toen hij alleen nog maar winkelier was, mocht hij geen lid worden van de soos; nu, sinds hij een ‹gesloten zaak› heeft, wel; maar nu bedankt hij ervoor. Flink zo, maar zijn haat voor de mevrouw van de planter is eerst definitief geworden sinds zij hem te kennen gaf dat zij hem liever niet mee liet rummiën; en hij bleef op dat meedoen gesteld. Hij vroeg mij gisteravond nog wat zij nu eigenlijk was; ik heb het hem precies gezegd en hij straalde, maar op hetzelfde ogenblik voelde ik er de valsheid van, ons schijnbaar ‹samendoen›, terwijl ik even precies zou moeten kunnen zeggen wie *hij* voor mij is. Ik geloof dat hij even laf is als brutaal, maar met een zekere eerlijkheid toch, een zekere braafheid zelfs, zeker die van de goede huisvader. Dat hij zozeer voor de Joden voelt, maar bereid blijft bevriend te zijn met wie, hoezeer verder Jodenverachter, hèm kennen wil, is eigenlijk het meest tekenend voor het personage. Vandaar ook dat hij zo op en top hollands doet en waarschijnlijk hollands voelt (leve deze boot, het heerlijke eten hier, de prachtige boten die nog gebouwd worden en waarvan de ontwerpen in de gang hem onstuimig maakten, en wat een genot ook om weer gezellig en los hollands te kunnen praten met de hoofdmachinist aan tafel, na daarginds zo vernederd te zijn

geweest door tekort aan engels); kortom, hij zou o zo graag willen vergeten dat hij Jood is, door zo krachtig mogelijk hollands te getuigen. Deze kleinburger voelt waarschijnlijk zo: ‹Ik ben er nu gekomen, ik sta veel hoger op de maatschappelijke ladder dan mijn vader en grootvader, kleine diamantslijpers, ik ben in Indië helemaal een mijnheer (vooral sinds ik een ‹gesloten zaak› heb), en verdraaid, alleen omdat ik Jood ben, telt dat alles niet of maar half, word ik tòch niet beschouwd als gearriveerd›.

Het was weinig edel van de oude planter hem dit zo goed te laten merken, en daarom alleen wordt iets van mijn gevoel van promiscuïteit opgeheven als het lijkt of ik met hem ‹samendoe›. Maar de misverstanden, eenvoudig uit kleinburgerlijkheid voortgekomen, zijn vermakelijk; toen de mevrouw van de planter hem eens zei: «Mijn ouders waren erg vroom, het fijnste van het fijnste!» vatte hij dit op alsof zij erop gesnoefd had dat zij van zo fijne afkomst was. Men moet altijd rekening houden met het analfabetisme van lieden die nooit van Multatuli gehoord hebben, maar zich Javanenkenners wanen en met de hand op het hart verzekeren dat de Javaan niets zo heerlijk vindt als op de blote grond te slapen.

Wij zijn nu althans zover met hem opgeschoten dat een gesprek over zaken des geestes volstrekt onmogelijk is geworden; dat Jane en ik volkomen berusten in de uitgebreide discoursen over lunch, prijzen, bootdiensten en andere practische dingen die hij zo goed weet, want werkelijk, het komt ook voor hem aan op veel wéten.

Wij hebben vandaag grijze lucht, grijs water, grijze regen. De boot vaart langzaam, heeft zelfs moeten stoppen om de vele eilanden. Wij zullen weer te laat komen; als je eenmaal zo'n reeks begint, komt er geen einde aan, en de Engelsman met de auto is de juwelier komen vragen of *hij* soms de Jonas aan boord is. Hij is zeker van niet; hij heeft immers net weer de sweepstake gewonnen, iets wat hij ook op de deense boot geregeld heeft gedaan. Aan tafel vertelt hij het stralend aan de hoofdmachinist, die eruit ziet als een reclamebaby van 40 jaar

in uniform; meteen ontspint zich de volgende losse conversatie:
«Nou, u ben mij te gelukkig, want... (hand voor de mond) affijn, ik zal maar niks zeggen.»
«Nee, spreek u maar gerust!»
«Nou, gelukkig in het spel, hè?...»
«Ou, daar ben ik nie-bang voor!»
«Jawe-el, maar je moet toch maar oppassen.»
«Ja, dà-wel natuurlijk.»
«Ja,... want ze zeggen wel, istniewaar: gelukkig in het spel, ongelukkig in de liefde.»
Men hoort zoiets aan met het idee: is dit nog werkelijkheid? Maar Jane beweert dat onze beste prullaria-schrijvers juist dit soort ‹levende personen› geven, dat *dit* ook de dialoog is in allerlei indische toneelstukken en romans. En het accent van de hoofdmachinist, hoewel iets sterker dan dat van de juwelier, valt er voor mij zo mee samen, dat, als de complimenten vallen voor de prachtige boten die in aanmaak zijn, ik mij even verbaas, alsof deze flirt plaatshad tussen naaste familieleden.
Zoëven, voor tafel, hebben wij gepraat met een K.P.M.-gezagvoerder die als passagier meegaat; aan tafel horen we de kapitein van deze boot praten, en het is tweemaal een herhaling van het acsjint van de hoofdmachinist; en het klinkt weldra overal als expres gedaan, bewust aangedikt omdat het zo smakelijk is; het wordt kortweg onverdragelijk. Een zo dure lijn als de K.P.M. zou misschien toch moeten beginnen met een minimum van beschaafd nederlands als eis te stellen aan haar geüniformde vertegenwoordigers. (Men hoort de reactie van deze geüniformden zelf als zij zoiets zouden lezen: «Nou, meneer, as je maar weit dawe niks minder zijn as u, hoor, en misschien zelfs heil wat meir!» «Beste man, waarom niet? maar ik kan er tòch verdomd sjlicht teuge!»)
Twee dagen op dit schip, na de 26 vorige, zijn een beproeving; ik heb zelden zo het gevoel gehad van samenhokken met pratende biggen.

10 November. Na een idyllische beschrijving in een prospectus te hebben gelezen over de eilanden voor Batavia, varen wij er tussendoor, in een vlak grauw morgenlicht, en zien het ene na het andere langs ons gaan: kleur- en vormloos, om volstrekt niets van te zeggen. Maar vóór ons wordt Priuk al zichtbaar en de emotie van het nieuwe leven – op zijn minst: van de nieuwe episode – schijnt daaraan vastgekleefd.
Onze koffers zijn al bovengehaald, de hut is leeg, en ik schrijf in dit cahier:
In geen geval praten over ideeën die mij werkelijk aangaan met de witte kaffers. Zij geven er toch niets om, *nooit*; zij begrijpen toch verkeerd, *altijd*. Alle platvoeten met hun opinie gelukkig laten: er is niets aan te doen, uit. Nooit voor hen schrijven, dat spreekt vanzelf. Maar ook het woord indachtig blijven dat bij het grote publiek smaad, succes, wat ook, *altijd* gegrond is op misverstand. Niet proberen te praten met geidiotiseerden (ook sympathieke) voor wie praten een minderwaardige bezigheid is. Praten is een kunst, een communie, vergt evenzeer hoorders als praters. Tegenover de zwijgers bestaat maar één middel: met nog meer minachting zwijgen over wat *zij* zouden kunnen zeggen. Praten als verkeersmiddel alleen; waarom niet? Maar dan altijd ook zo kort mogelijk. Zonder sfeer. Vooral niet de sfeer van de platvoeten slikken (als zij praten). Beleefdheid gebruiken als wapen.
Ja, dat staat er. Het kan, voor een man van 37 vooral, naief aandoen, maar het is niet anders. Mijn ‹kwetsbaarheid›, mijn gemis aan ‹hoogheid› zijn schuld aan dit reisdagboek waarin de oppositie ‹intellectueel – gewoon mens› dagelijks werd beleefd, tot een vijandigheid geworden is buiten alle proporties misschien, voor wie het later naleest. Dat is dan de schuld van het gedwongen samenzijn. Ikzelf, twee maanden na de boot te hebben verlaten, zal misschien alles anders terugzien, meer dan 9/10 vergeten zijn, had ik het hier niet vastgelegd. Maar ik ben niet vaak met zulke mensen samen, en nu dit rapport bestaat, wil ik het bewaren, met eraan inhaerent alle antipathiekheden van mijn kant. Neen, ik heb deze mensen niet

beschreven ‹met liefde›, niet ‹verdiept›, niet met ‹klinische koelheid›, zoals allemaal zou hebben gemoeten. Overgevoelig en overdreven, wellicht – ik heb de overtuiging dat ik tussen de zeewinden dag aan dag een geur van laagheid heb ingeademd waaraan mijn reukorgaan zich niet heeft gewend. Afgescheiden hiervan heeft dit dagboek misschien nog een andere betekenis: de lezer van later kan er misschien iets in vinden tot juister begrip van hoe men onder ‹geciviliseerde Europeanen› reisde anno 1936.

Ik weet dat er heel wat intellectuelen bestaan, die dit alles lang weten, die er niet over zouden denken zulke dingen op te schrijven. Naiever dan zij, wist ik dit alles niet; daarom heb ik het opgeschreven. En die stem die mij nu al toezeurt: «Meneer Arthur Ducroo, om te publiceren?»

«Ach, zeur, en indien ja? Zou ik niet weten welke bezwaren je kunt opperen?»

Ik zat eens, volkomen onvergezeld, in een klein koffiehuis in Utrecht, waar alleen de radio sprak. Het was mij onmogelijk niet naar die radio te luisteren, en die radio grifte in mijn overweldigd oor de rijke klanken van een vrouwenstem. Die vrouwenstem was een wonder van reine volheid; het was *de* stem van *de* Tante die zonnige liedjes zingt voor ‹de kinders›; een stem die tot een goudgele edammer kaas was geworden van blijhartigheid. Maar die stem beijverde zich toen tot het lozen van een innige preek, een preek die de zelfkennis tot basis genomen had, en zei tot mij:

«En als de menn-sen ons allemaal zo le-elijk, en slècht, en on-be-kwaam lijken, dan ligt dat wel dé-gelijk aan ons zèllff. En als we wisten, hoe de mensen ò-òns zagen... nou-ou, dan kregen we misschien wel een rrollberoerte van de schrikk».

ONVOLTOOID WERK

DE NIEUWE MANIER

Toneelspel in drie bedrijven

PERSONEN

KLARA DUYSINK, geb. Van Rheen, 54 jaar
THEODOOR VAN RHEEN, haar broer, 57 jaar
EVERT DUYSINK, haar zoon, 29 jaar
MARY DUYSINK, haar dochter, 22 jaar
ADA BLANKEN, haar nicht, 25 jaar
GERARD RIJCKLOFF, 40 jaar
ANTON OCKERSE, 37 jaar
MENNO VAN DEN BORGHT, 28 jaar
MARGA SCHELLING, 34 jaar
TILLY DE VRIENDT, 26 jaar

EERSTE BEDRIJF

Een gedeelte van de tuin der familie Duysink te Hilversum. Links een stuk van het huis, waarin een deur. Naar rechts wendt zich een pad af, dat verder de tuin ingaat. Daarvóór een bank, waarbij twee rieten stoelen.

(Ockerse komt langzaam uit de deur links, het ochtendblad in de hand. Hij is slank en donker, met ingevallen borst en slappe benen; lichtgrijs kostuum. Hij kijkt het ochtendblad in, geeuwt achter zijn hand, gaat op de bank zitten, kijkt om zich heen als zocht hij iets. Staat weer op, ruikt en frommelt aan een rozenstruik, heft dan opeens het hoofd op als zag hij iets dat hem verrukt, glimlacht.
Mary komt op van achter het huis, loopt naar hem toe, reikt hem de hand. Gracieus, blond, eenvoudige zomerjurk in frisse kleuren.)

OCKERSE

(spreekt traag en quasi-aarzelend, in werkelijkheid om het bijzondere van zijn woordkeus beter te doen uitkomen). Goede morgen, juffrouw Mary, ach! ik bedoel natuurlijk: juffrouw Miek. Dat is wel het kenmerk bij uitstek van deze – eh – ademloze tijd, dat zelfs de meest vrouwelijke vrouwen heur namen zo – eh – sportief ingekort hebben. Ikzelf ben nooit bijzonder gesteld geweest op vrouwen met een romantisch opschrift; maar dat ù ‹Miek› heet, eerlijk gezegd, derangeert me. Is daar werkelijk niets aan te doen?

MARY

Goede morgen. Hebt u goed geslapen?

OCKERSE

(strijkt de hand over de ogen) O! u mag me niet dwingen te liegen. Het *is* natuurlijk onbeleefd, maar... ik slaap nooit goed bij andere mensen.

MARY

(lief) Voor een eerste nacht zou dat nog zo erg niet zijn. Het vreemde bed, heet het zo niet? Evert ligt nu waarschijnlijk nog te ronken. U is ook veel te vroeg, voor iemand die een lange reis achter zich heeft.

OCKERSE

Een lange reis? Van Brussel naar hier? *(Lacht)* Neen, maar ik ben alleen bij mezelf thuis niet matineus. Ik heb mijn bestaan nu eenmaal zo raar ingericht, dat de – eh – meer rationele levensloop van anderen er nooit mee harmonieert. Het geeft ook niet, zolang ikzelf de lijdende partij ben. Ik heb van de slaap een ritueel gemaakt met ontzettend veel complicaties... *(Opeens snel)* ik mag er u niets van vertellen.

MARY

Hoe onaardig, dan had u er niet over moeten beginnen. Maar Evert heeft mij wel eens wat verteld. Het mysterie van uw nachtrust schijnt een groot onderwerp van gesprek te zijn voor uw vrienden.

OCKERSE

Ja-a, het schijnt,... het schijnt. Juffrouw Miek – neen, mag ik u juffrouw Mary noemen?

MARY

U mag mij Mary noemen, of Miek, zonder meer.

OCKERSE

O, dank u. Ik ben dan ook – eh – Anton voor u geworden. Het spijt me dat het zo weinig is. Nu, Mary, vertel me eens: héέft Evert er zich ook al over uitgelaten of wij hier lang of kort zouden blijven?

MARY

O, hebt u haast om weg te komen? Neen, Evert heeft niets gezegd; ik denk dat hij zelf nog niet weet wat hij doen zal. Nu meneer secretaris-af is... Als je geen secretaris in Brussel kunt zijn, kom je dan in aanmerking voor gezant in Chili, of voor consul in Papeete? Mama denkt dat Evert alles krijgen kan wat hij wil.

OCKERSE

Dan vrees ik dat hij nooit verre reizen zal maken. Misschien mag ik je wel verklappen dat hij voorlopig althans kamers heeft besproken in Amsterdam. Eergisteren...

MARY

Hoe heeft hij dat kunnen doen? Hij is toch doorgereisd?

OCKERSE

Eergisteren, telegrafisch, uit Brussel, en ongezien. In een keurige wijk, overigens. Een bovenhuis in de...

MARY

(lachend) Ik wil het niet eens weten! Als meneer mijn broer na zoveel tijd alleen overkomt om ons direct weer te verlaten... Ik zal het mama vertellen, dat zal haar plezier doen! En u hebt er natuurlijk aan meegewerkt?

OCKERSE

U? u? als u mij geen Anton noemt, noem ik u toch maar weer juffrouw Miekje. Ja, de waarheid gebiedt mij te bekennen dat

ik er krachtig aan heb meegewerkt. *Ik* heb kennisgenomen van deze woongelegenheid.

MARY

En u... en je was ook in Brussel?

OCKERSE

Deze woongelegenheid was mij bekend uit een vorige levensfase. De – eh – persoon, die hier als verhuurder optreedt, is een goede kennis van me. Het is een soort beroemdheid zelfs; misschien is die roem wel tot hier doorgedrongen: de zangeres Tilly de Vriendt. Een knappe vrouw en eigenlijk een nogal bedroevende zangeres; dat maakt nog een knappe zangeres. Andersom bleef het alleen maar iets bedroevends. *(Mary zwijgt, wendt zich af, ruikt aan een roos.)* Ik hoop dat ik je er niet mee schandaliseer? Ik heb misschien ook wel verleerd de juiste onderwerpen te kiezen. Misschien...

MARY

(snel) O neen! je hoeft me niet voor zó kinderachtig aan te zien, al ben ik dan mijn leven lang in Hilversum geweest. Als je Evert als broer hebt, hoor je nog wel eens wat. Ik dacht juist aan iets, dat ik meende gehoord te hebben.

OCKERSE

Wat zou dat kunnen zijn? Heeft men je verteld dat deze dame mij dierbaar was? Misschien heeft men dan niet gelogen. Ik – eh – weet langzamerhand zelf niet goed meer wat mij dierbaar is... of wàs. Het doet er ook niet toe, omdat ik mij toch, binnenkort, met heel andere dingen zal moeten bezighouden. Nu ik zoetjesaan veertig word, schijn ik de moeilijkste problemen te moeten entameren: het machtige probleem bijvoorbeeld van geld te verdienen. *(Nadenkend, voor zich uit)* Het gekke is, dat geen van mijn vrienden mij daarbij kan helpen. En dat, terwijl ik er toch niet één onbekwaam heb gevonden, destijds, in de kunst van het op

te maken. *(Opeens bitter, met een verwrongen trek om de mond die hem tien jaar ouder doet lijken)* Heb jij misschien ook vrienden?

MARY

(ernstig) Neen. *(Wendt zich weer af. Van den Borght komt van rechts op. Niet knap maar gebruind, gedrongen maar vlug van beweging; donker pak. Als hij Mary ziet, blijft hij even staan, loopt dan snel op haar toe. Ockerse is naar de bank gegaan, zit neer en neemt het ochtendblad weer op, luistert intussen naar het gesprek.)*

VAN DEN BORGHT

Pardon, ik... ik kwam om juffrouw Blanken te spreken.

MARY

(reikt hem de hand) Mijnheer Van den Borght, nietwaar? Mary Duysink. U treft het niet: Ada is sinds gisteravond naar Amsterdam. Had u een afspraak met haar?

VAN DEN BORGHT

(zichtbaar teleurgesteld) Neen. Ik had gedacht... Weet u niet wanneer...

MARY

Neen, niet precies. Zij is blijven logeren bij een vriendin die jarig was, geloof ik. Misschien dat zij vanavond terug is. Anders waarschijnlijk toch wel morgen.

VAN DEN BORGHT

Dan zou ik misschien overmorgen...? Goed, ik kom dan wel terug. Juffrouw Duysink. *(Groet stroef, wil weggaan.)*

OCKERSE

(van zijn bank af) Dag, Menno. *(Staat op.)* Wil je mij toestaan je hier te verwellekomen?

VAN DEN BORGHT

Hé! *(Drukt hem de hand.)*

OCKERSE

Ja, hier zit ik, ter zijde, als de verspieder. Ik ben nu eenmaal overal. Maar wat doe *jij* in Hilversum, kerel? *(Als Van den Borght niet antwoordt)* Ik ben blij je te zien. Ik ben blij je in dit decor, dat niet het mijne is, maar dat het mijne verre overtreft, te mogen behandschudden. In één opzicht, geloof ik, lijken we op elkaar. Ik had het net met mejuffrouw Duysink hier over mijn vrienden. *(Tot Mary)* De heer Van den Borght is eigenlijk geen vriend van me, hij heeft me nooit ergens mee geholpen. Wij zijn – eh – de aangenaamste kennissen. Daarom zou het mij goed doen een deel van deze morgen met hem te verkeuvelen. Zolang Evert niet is opgestaan...

MARY

Ik zal nu maar zo vrij zijn te kijken of dat nog gebeurt, vandaag. Dan laat ik u zolang. *(Knikt vriendelijk tegen Van den Borght; af naar links.)*

VAN DEN BORGHT

(effen) Een mooi meisje. Je nieuwe studie?

OCKERSE

Waarom niet? ik bestudeer àlles. Dit is wat je noemt ‹een schat›, kerel. *(Gaat weer op de bank zitten, schuift een van de stoelen naar Van den Borght.)* Ga erbij zitten, je hebt nog wel de tijd. *(Van den Borght gaat zitten.)* Ja, ik ben hier gelogeerd, in qualiteit van – eh – boemelvriend van de heer Evert Duysink, onlangs nog secretaris van de brusselse legatie. Wij zijn gisteren hierheen geboemeld, neen, geblikseмd, neen, enfin met een D-trein. Zware toeslag binnen het koninkrijk der Nederlanden. Enfin, de kosten waren voor Evert; ik leef tegenwoordig gewoon van de bedelarij, kerel. Ik verpest mijn nachtrust bij allerlei mensen, bij wie ik van te-

voren weet dat ik niet slapen zal. Hier *(Kijkt om zich heen)* is het anders wel gerieflijk, nietwaar? zowel binnen als buiten. Binnen *(Met een handbeweging naar links)*, ik bedoel: daar. Helemaal binnen moet je maar nooit kijken. *(Lacht geluidloos.)* Het onaangename voor mij is dat ik altijd alles zie, of ik wil of niet. Hier wonen nu, in gewone doen, vier mensen, het personeel niet meegerekend; heden dus vijf, want mezelf reken ik nooit mee. Uit de enkele gesprekken die ik met Evert had, en twee uren samenzijn, gisteravond, zou ik een volledige kroniek voor je kunnen opstellen.

VAN DEN BORGHT

Je was altijd een psycholoog.

OCKERSE

Ja, te veel, te veel et à mon corps défendant! Hier wonen gewoonlijk dan vier mensen: een man en drie vrouwen. De man is gelukkig niet jong meer, anders was het wel de ideaalsituatie voor een familiedrama. Maar de familiesfeer is er daarom wel; daarin vooral ben ik een specialist; ik ruik het. Ik weet alleen nog maar niet hoe hier precies de boel in elkaar zit. Papa is dood, schijnt een vieux beau geweest te zijn, Evert weet best van wie-d-i afstamt, mama is rijk, wàs rijk, lang niet lelijk ook indertijd, in alle opzichten het fortuin van papa. Tegenwoordig een beetje... nerveus, zullen we zeggen; de tijden zijn slecht. Tussen haakjes, hoe sta jij er nu eigenlijk voor? werkelijk zo bekaaid als je me laatst vertelde?

VAN DEN BORGHT

Zo bekaaid als je maar wilt. Ik heb zo goed als niets meer.

OCKERSE

Precies als ikzelf. De tijden zijn bijzonder slecht: corrupte politici en benauwde beursmannen, gefnuikte export, het wrakke Europa, enzovoort. Wat denk je te doèn, kerel?

VAN DEN BORGHT

Het bitter weinige wat ik kan. Ik heb overal vergeefs gesolliciteerd. In de betere branches nemen ze zelfs niemand meer met een diploma. Maar ik geloof dat ik mijn weg gevonden heb. Ik ga een winkeltje openen.

OCKERSE

Jezes, je bent gek! Een winkeltje waarin? In electrische lampen en strijkijzers?

VAN DEN BORGHT

Dat lijkt me ook nog te onzeker. Het liefst was ik iets begonnen in de eet-en-drink-rubriek, daarvan ben je tenminste zeker dat het altijd door zal gaan. Maar helaas, het is voor mij ook te laat om kok te worden. Ik heb mijn hoop er nu op gesteld dat het mensdom zal blijven roken. Met mijn laatste geld zou ik een sigarenzaak kunnen overnemen.

OCKERSE

Het is eigenlijk verwoed romantisch! Je bent toch wat men noemt ‹van goeden huize›, niet?

VAN DEN BORGHT

Daar ziet het wel naar uit. Als kind heb ik vele deftige ooms en tantes bezocht. Na de dood van mijn ouders... is dat minder geworden.

OCKERSE

Enfin, als je denkt op die manier gered te zijn... Ik heb, onder ons gezegd, alleen nog maar hoop me tijdig dood te drinken. Maar dit moet je aan niemand oververtellen. Het arm-zijn is zo erg niet, als het binnen een gestadige roes plaats heeft. Gisteravond was een uitzondering, maar anders ben ik geregeld tegen dat het donker wordt van mezelf bevrijd. Als je het maar zo ver brengt dat iedere realiteit uit het verband wordt gelicht; de rest zijn sensaties. Op een dag bezwijk je in

een laatste sensatie, zonder reëel te beseffen: dit is de dood. Je hebt mij wel eens verweten dat ik met allerlei kerels omga, die jij geen minuut rustig zou kunnen aankijken. Al had je honderd maal gelijk, ten eerste zijn mijn zenuwen dan misschien niet zo gevoelig als de jouwe, en ten tweede, wat kunnen mij die kerels schelen? Zie ik ze? hoor ik ze? ze zijn goed genoeg om te waken, als ik mijn bewustzijn kwijtraak. Denk aan het prinsje dat rustiger slaapt, met een paar lakeien aan zijn voeteneind. Het is te zot om lang over te praten. Waar waren we ook weer gebleven?... O ja, daar is dus mama, die veel geestkracht bezit, maar die in deze malaise toch best de kluts kan kwijtraken. En dan is er oom, haar broer, wiens aanwezigheid ik mij nog niet goed verklaar. Niet jong meer, zoals ik al zei, maar nog geen grijsaard. Of iemand die altijd een grijsaard is geweest; hij spreekt ons taaltje niet, hij heeft ergens zijn eigen wereld en geeft zich tegenover al de andere werelden een grimmig genre. Je kent die mensen wel, ergens hebben ze een klein geheim, een kleine desillusie. Wat oom in zijn leven heeft gehad, weet ik niet, maar hij is geen vriend van zijn zuster, zelfs niet van zijn nichtje. En het nichtje is toch wel een schat. *(Staat op)* Ja-a, dat is ze wel... *(Loopt langzaam heen en weer langs de stoel van Van den Borght.)* Te goed voor mij, kerel. Ik hoef me hier niet op de lijst te zetten. Daar staat bovendien al iemand op met ernstige qualiteiten: Gerard Rijckloff. Jou toch bekend? De grote dichter en verleider, de eeuwige rijke jongeling, de man van de wereld en niettemin de zwerver! Ik màg hem, ik heb zelfs nog altijd bewondering voor hem, al wordt zijn poëzie eentonig en hijzelf zoetjesaan oud. Hij moet nu wel veertig zijn... goeie God, als ik bedenk dat ik zelf loop naar die veertig! Als Rijckloff niet zo ‹gevaarlijk› was, was hij een goede partij. En wie weet, wie weet... *(Snuift)* ik zei het je al, ik ruik die dingen: hier hangt ergens een huwelijk in de lucht. *(Kijkt Van den Borght aan.)*

VAN DEN BORGHT

Ik zie Rijckloff niet trouwen. Men heeft het hem honderd

maal voorspeld; men heeft zelfs tegen hem gewed en tot dusver heeft hij alle weddenschappen gewonnen.

OCKERSE

Tot dusver was hij nog geen veertig. Denk niet dat een libertinage van twintig jaar iemand noodzakelijk verhardt. Op een dag valt de libertijn op de domste manier... *(Bezint zich)* tenzij hij vluchten kan in de alcohol. Gerard is geen drinker. En dan, als libertijn is hij ook te veel uit de oude school; hij brengt veel te veel van zichzelf in het spel. Ik heb het hem wel eens gezegd, en hij heeft het moeten toegeven. Ik voel eigenlijk veel meer voor de economie van Duysink Jr. Evert ken je niet, is het wel?

VAN DEN BORGHT

(staat op) Neen, ik heb hem wel eens ontmoet, nooit gesproken. Ik vrees dat ik ook te ouwerwets ben om hem naar behoren te appreciëren.

OCKERSE

(legt hem een hand op de schouder.) Jullie moeten toch ongeveer even oud zijn. Ik ben, bij jullie vergeleken, een eerwaardig voorganger. Maar, het is waar, ik meen bij jou een zeker respect voor de vrouw te hebben waargenomen. En dáár ben je toch weer niet jong genoeg voor. Vreemd, je bent ook niet dom; ik zou liegen als ik zei dat je dom was. Het zal een laatste vleug van kinderziekte zijn, kerel. Zoiets moet nu eenmaal uitwoeden. *(Gaat weer op de bank zitten, Van den Borght blijft staan.)* Ga je weg?

VAN DEN BORGHT

Ja, ik ben nu wel lang genoeg gebleven. Ik vind het altijd erg gezellig met je te praten, maar...

OCKERSE

Waarvoor ben je gekomen? O, pardon... ja, ik heb het zoëven

gehoord. Kan je niet rustig wachten tot zij thuiskomt? Die jarige vriendin klonk als een fictie; zij kan dus ieder ogenblik thuiskomen. Ik wist niet dat je haar kende. *(Onverschillig)* Ken je haar al lang?

VAN DEN BORGHT

(nerveus) Niet zo erg lang. Waarom? Ken jij haar?

OCKERSE

Ik meen dat ik haar vroeger eens ontmoet heb; niet hier, in Amsterdam, meen ik. Ik vraag mij af wat *zij* in deze familie doet. Zij is geen nichtje van mama, maar van papa Duysink; een zusterskind van papa, dat is dus een nicht van de kinderen hier...

VAN DEN BORGHT

Je bent inderdaad een kenner van familieverhoudingen.

OCKERSE

Stil, ik ben bezig uit te rekenen welke plaats zij hier inneemt. Is zij alleen maar het arme nichtje? *(Wrijft zich over de ogen.)* Ach neen, ik weet het al! Nu weet ik ook weer waar ik haar ontmoet heb. Zij is natuurlijk gisteravond weggegaan omdat wij, ik bedoel omdat Evert... *(Onderbreekt zich en ziet Van den Borght aan.)* Enfin, neen, het is maar een vermoeden.

VAN DEN BORGHT

(scherp) Je kunt het nù misschien wel uitspreken.

OCKERSE

(glimlachend) Neen, ik heb werkelijk het recht niet om aan een vreemde heer dergelijke – eh – losse vermoedens te openbaren. Laten we over wat anders spreken. Als je je winkeltje hebt...

VAN DEN BORGHT

Mag je er gratis komen roken. Nu, tot ziens. *(Wil weggaan;*

Van Rheen en Rijckloff op, door de deur links. De eerste klein en droog, grijzend haar; de tweede groot en goedgebouwd, donkerblond, een man van veertig die zich soepel houdt, verende stap, lichtbruin tweedpak, plus-fours, een dandy-achtige wandelstok met witte knop in de hand.)

VAN RHEEN

(tot Rijckloff) Ik meende toch dat ik haar in de tuin had gezien. *(Tot de twee anderen)* Heren. Was Miek zoëven niet hier?

OCKERSE

U heeft goed gezien, maar zij heeft ons weer verlaten. *(Begroet Rijckloff.)* Mijnheer Van Rheen, mag ik u mijn vriend Van den Borght voorstellen? *(begroeting)* Jullie kennen elkaar, meen ik? *(Van den Borght en Rijckloff geven elkaar de hand.)*

VAN RHEEN

(tot Rijckloff, toon kort en droog als zijn verschijning) Het lijkt mij beter als u zolang hier wacht. Ik zal eens kijken of zij bij haar broer is. Wij zijn hier verdeeld in twee generaties, moet u weten: die kort en die lang slaapt. Mijn zuster was vanmorgen om acht uur de deur al uit, om het vele onmisbaars voor de hervonden zoon op te doen.

RIJCKLOFF

(mondaine toon, maar met een soort rhythmische plechtigheid) Ik meen dat ik mij gerust tot de kortslapers mag rekenen. Niettemin kan ik niet zeggen dat het bed mij, ook overdag, antipathiek is. Zo heb ik het altijd betreurd dat de siësta een gewoonte bleef van zuidelijker landen.

OCKERSE

Er is ook een tussengeneratie, als ik mij zo mag uitdrukken, die nagenoeg nooit slaapt.

VAN RHEEN

De heer Rijckloff is een dichter, dat wil zeggen iemand wiens voor- of afkeuren mij uiteraard vreemd moeten zijn. Ik heb het bed altijd beschouwd als een plaats om je op te bergen.

RIJCKLOFF

Het heeft inderdaad soms iets van een stal. Maar u zult toegeven dat het ook iets van een circus kan hebben.

VAN RHEEN

Ik ben al evenmin van de generatie die op clowns verzot is. *(tot Ockerse)* Voor u, die nooit slaapt, moet het dan iets hebben van een observatorium?

OCKERSE

De sterren die ik pluk, laten mij meestal de tijd niet om de hemel te bestuderen.

VAN RHEEN

Dat moeten dan zeesterren zijn. Uw bed lijkt mij een aquarium.

OCKERSE

(geërgerd maar beleefd) Zoals u wilt. Een bokaal zelfs, om u plezier te doen.

VAN RHEEN

(tot Van den Borght) En het uwe?

VAN DEN BORGHT

(kortaf)
Ik zal het u zeggen zodra ik erover heb nagedacht.

VAN RHEEN

(vriendelijk)
Het zou mij het genoegen geven u terug te zien.

OCKERSE

Dat genoegen komt zeker. De heren Van den Borght en Rijckloff zijn eensgestemde zielen: het doel van hun belangstelling moge tweeërlei zijn, de belangstelling zelf is, om zo te zeggen, van een identiek gehalte. *(Rijckloff glimlacht, Van den Borght, gegeneerd, haalt de schouders op.)*

VAN RHEEN

U moet helderziend zijn, maar dat is het juist, ik geloof niet aan helderzienden. Ik zou op eigen onderzoek moeten uitgaan om overeenkomst te ontdekken tussen deze twee heren. De heer Van den Borght lijkt mij geen dichter. Hij heeft dus niet, als de heer Rijckloff, de beschikking over *(citerend)* ‹schepen, gevleugeld, die in wilde baan, het gloeiend paradijs veroov'ren onzer Waan›.

OCKERSE

Twee prachtige verzen, of u wilt of niet. Maar misschien had Rijckloff beter gedaan voor u een reëler paradijs te bedenken.

VAN RHEEN

Ik ben volmaakt incompetent om poëzie te beoordelen. Ik kan alleen maar lezen en betreuren dat *ik* nooit deze schepen zal kennen.

OCKERSE

(vriendelijk)

U zou een vliegmachine kunnen proberen. De luchtdienst Amsterdam-Parijs levert geen enkel gevaar meer op, als u maar zorgt voor watjes in de oren. Maar dit neemt niet weg dat de door u geciteerde verzen, met enkele van Shelley, en vooral van Blake...

RIJCKLOFF

(bezwerend) Mijn waarde, laat ons toch vooral niet over literatuur praten.

VAN RHEEN

De heer Rijckloff is als een dokter met vacantie. Ik ga proberen of ik *(tot Ockerse)*, om met u te spreken, het doel van zijn belangstelling kan ontdekken. *(Wil links om het huis gaan, wordt weerhouden door Marga Schelling, die vandaar opkomt; loopt bijna tegen haar aan.)* Pardon.

OCKERSE

De belangstelling groeit en de doelen nemen toe in getal. Of neen, dit is eigenlijk zelf een doel in beweging. *(Marga en Van Rheen komen samen terug. Tot Marga)* Treed toe in onze kring. Gerard ken je. *(Begroeting)* Dit is de heer Van den Borght. Mevrouw Schelling. *(Hoofdbuiging van de genoemden.)*

MARGA

(Een forse vrouw, die met een corset nog een slank middel vertoont, donker, zomertoilet met groot patroon, nogal fel gekleurd; kordate toon) Ja, ik kom voor Evert. Ik weet van joù *(vinger op de das van Ockerse)* dat hij hier is. Ja, je hoeft niet zo mal te kijken. Je hebt het uit Brussel geschreven, nietwaar, aan Pim. Nu, Pim heeft het *mij* verteld. Het is ganz einfach. Als het jongemens nu maar te zien is!

VAN RHEEN

(korzelig) Tenzij u mee wilt gaan, haal ik het jongemens nu uit zijn bed. *(Af door de deur links.)*

MARGA

Wat is dat voor een onaardige meneer?

OCKERSE

Ik dacht dat jullie elkaar kenden. Dat is... de oom van Evert.

MARGA

Ik ben hier nooit eerder geweest. Ik vond het huis nogal mak-

kelijk, en toen zag ik jullie hier staan. Waarom heeft Evert op al mijn brieven niet meer geantwoord?

OCKERSE

(glimlacht) Misschien omdat hij secretaris was van de legatie.

MARGA

(zonder te begrijpen)
Dat was hij vroeger toch ook? En toen kreeg ik drie brieven in de week!

VAN DEN BORGHT

(tot Ockerse) Nu moet ik werkelijk gaan. Tot ziens in Amsterdam!

OCKERSE

(handdruk)
Beste kerel. In Amsterdam... of hier.

MARGA

(coquet) In Amsterdam zijn àlle ontmoetingen mogelijk, al denken de heren van Brussel het soms anders. *(Steekt haar hand uit; Van den Borght met een knik naar haar en Rijckloff, zonder antwoorden af.)* Ook al zo'n aangenaam iemand.

OCKERSE

Wat kunnen ze eraan doen? Het zijn allebei zonderlingen, moet je weten.

MARGA

O, zijn die altijd zuur? En Gerard, God! die kijkt ook al of hij zijn laatste oortje versnoept heeft. Wat is er, Gerard? *(Rijckloff glimlacht gedwongen, beweging van: ‹Wat zie je aan me?›)* Neen, het wordt heus tijd dat Evert verschijnt. *(Tot Ockerse)* Och, toe...

OCKERSE

Ja, ik zal kijken of *ik* hem bij je kan slepen. *(Met slappe tred door de deur links af.)*

MARGA

(kijkt hem na, wendt zich dan weer naar Rijckloff, neemt hem op met een soort moederlijke glimlach.) Zo. Ben je een beetje gegeneerd me hier te zien? Waarom dan, beste jongen? Ik dacht dat *jij* nu toch over zulke kinderachtigheden al lang heen was. Of is het...

RIJCKLOFF

Is het niet beter als we er helemaal niet over spraken? Vanwaar die zonderlinge behoefte om telkens weer... Je komt hier toch blijkbaar met gevoelens, waar ik geheel buiten sta. Wat we eens voor elkaar kunnen zijn geweest... *(spottend)* is lang verstrooid op vele winden.

MARGA

Gek, die toon past je niet. Wat je vroeger wel eens tegen me zei, klonk heel anders; ik bedoel niet alleen door het verschil van gevoel, maar ik weet niet, het hoorde zoveel meer bij jou.

RIJCKLOFF

(zachter) Misschien had jij vroeger ook iets anders. Je bent in deze laatste drie jaar een beetje... reclame-achtig geworden als vrije vrouw. Ik begrijp niet goed wat het is dat je zo van je wezen heeft vervreemd. Het lijkt mij toch nodeloos om...

MARGA

Kan het de ouderdom al zijn, Gerard?

RIJCKLOFF

(even bewogen) Dat lijkt mij niet, neen. Je bent in ieder geval toch veel jonger dan ik. Maar misschien speel je jezelf teveel uit in een sport, waar je niet voor beschikt bent; er zijn

vrouwen die het van croquet tot golf kunnen brengen en erbij winnen, maar die zich alleen kunnen bederven als ze beginnen aan voetbal. Ik denk dat de mannen, met wie je verkeert, te veel eigenschappen van je vergen die eigenlijk...

MARGA

Gerard, ken je Evert?

RIJCKLOFF

(aarzelend) Ja... een beetje.

MARGA

Wat denk je van hem?

RIJCKLOFF

Hoe bedoel je? Als kameraad een alleraardigst iemand. Als mens... Ik moet je zeggen: voor mij had hij altijd iets mysterieus.

MARGA

Dat meen je niet! Evert en mysterieus, neen, dat is toch te gek! *(lacht)* dat moet ik hem vertellen. Gerard, je bent toch de enige om zulke dingen te ontdekken!

RIJCKLOFF

(schouderbeweging) Je schijnt niet te begrijpen wat ik bedoel. Zijn manier van optreden is al èrg klaar, zo klaar als ieder systeem maar zijn kan dat je even hebt bestudeerd. Maar wat er achter moet zitten, ontgaat me. Misschien komt er nog eens een tijd waarin de mensen van blik zullen zijn, waarin zij alles, tot de liefde toe, zullen bedrijven door een paar radertjes van binnen. Maar voor mij, die elk menselijk conflict zal blijven zien als de strijd tussen god en dier...

MARGA

O, Gerard! iets wat ik je allang had willen vragen! Dat ene

gedicht van je, dat prachtgedicht: *Helga*, waarin je beschrijft juist hoe god en dier in jou vechten, terwijl je samen bent met die vrouw... *(Rijckloff heeft onrustig een stap opzij gedaan.)* heb je dat misschien op mij geschreven? Het was toch uit dezelfde tijd, en ik dacht: die overeenkomst van klank in de namen...

RIJCKLOFF

Ik wist niet dat je ook al deed aan literatuur. Het is je laatste openbaring. Wanneer ben je toe aan de leer van Gandhi?

MARGA

Kan je me daarom geen antwoord meer geven?

RIJCKLOFF

(doet een stap naar haar toe) Jawel. Interesseer je alleen voor het ogenblik, maar neem dàt dan ook met je eigen middelen, maak er alles van binnen je eigen grenzen. Je bent... in hoge mate vrouwelijk, Marga. Misschien moet ik eigenlijk een ander woord gebruiken, maar ik denk dat je me wel begrijpt. Er is niets dat zo gemakkelijk omslaat in iets anders; en dan heb je de keus tussen vals worden en vulgair. *(Zij wendt zich af, hij neemt even haar hand.)* Wees niet bang voor het sentimentele dat je in je hebt; ook als het belachelijk mocht lijken, kan het je redding zijn.

MARGA

Dank je. Je hebt misschien toch een beetje te veel aan jezelf gedacht. *(Mary, om de hoek van het huis, verschijnt even, ziet hen bij elkaar, trekt zich snel terug.)*

RIJCKLOFF

(heeft haar gezien; plotseling luchtig) Mogelijk; doe er toch maar je voordeel mee. *(Haastig af om het huis. Marga blijft een ogenblik alleen staan, ziet hem na, glimlacht als de situatie tot haar doordringt.)*

EVERT

(komt snel op door de deur links. Smal en fijn gezicht, golvend blond haar; iets pedants in de manier waarop hij het hoofd houdt, wat hoog in de schouders, maar uiterst correct gekleed in een kostuum in modekleur. Snelle pasjes en snelle manier van spreken; zijn optreden zou energiek aandoen, als men niet voelde dat het voor de helft bestond uit nervositeit, voor de andere uit komediespel. Hij staat achter Marga voor zij het weet en legt zijn hand op haar rug.) Dag, mijn roodborstje.

MARGA

(schrikt) O! *(glimlacht)* O,... jij.

EVERT

Waaraan heb ik het bezoek van dit vogelijn te danken?

MARGA

Voor ik je dat zeg, ik geloof dat ik dáár *(hoofdbeweging naar de hoek van het huis)* Gerard Rijckloff met je zusje heb zien verdwijnen.

EVERT

Dat is wel heel erg mogelijk. En...?

MARGA

Ik weet niet hoeveel je voor je zusje voelt, en wat je bedoelingen met haar zijn...

EVERT

Mijn bedoelingen met haar? Allemachtig! ben ik nu opeens zo'n monster geworden in je ogen, dat ik...

MARGA

Ach, dwaas! Laat me dan zeggen: ik weet niet of de bedoelingen van Gerard je raken of niet...

EVERT

Heel weinig, heel weinig! *(Glimlach)* zolang ze mijn zusje betreffen. Gerard houdt er nu eenmaal van met jonge meisjes te converseren. Hij doet het trouwens voortreffelijk. Geen onvertogen woord komt over zijn lippen, ik zweer het je: geen on-ver-to...

MARGA

Neen, het onvertogene wordt bij hem juist onder de woorden bedolven. Dat is de ware manier.

EVERT

Zou je denken? Hoe vreemd! Enfin, je bent uit dezelfde school. Maar toch, maak je niet ongerust over Miek. Ten eerste blijf ik erbij dat Gerard veel te graag converseert, en ten tweede, heb je haar goed opgenomen? Vind je haar niet véél te lief om haar kwaad te doen?

MARGA

Als vrouwen daar ooit te lief voor waren!... *(Lacht)* Te lièf vooral is kostelijk. Heb jij er ook wel eens zo over gedacht?

EVERT

(quasi-zoekend)
Ik?... Neen, ik niet, neen. Maar... ik denk ook lang niet zoveel als Gerard. Dat moet jij toch weten.

MARGA

Ik geloof dat je Gerard onderschat. Je denkt dat hij er niet komt, omdat zijn methode langzamer is. Maar je vergeet dat hij daar op een bepaalde manier van geniet, van dat langzamer tempo. Gerard is juist gevaarlijk omdat hij zijn gevoel in het spel brengt, hij doet het zo natuurlijk, zo helemaal zonder komedie, dat men versteld staat van de brutaliteit waarmee het opeens afknapt.

EVERT

(loopt naar de bank, neemt het ochtendblad op dat Ockerse er heeft laten liggen, kijkt het in) Ach zo?

MARGA

O, als het je bepaald niet schelen kan, mij nog minder natuurlijk. Daarvoor ben ik niet hier gekomen.

EVERT

(gaat op de bank zitten, als plotseling erg geïnteresseerd door het blad) Goeie God, heb je gezien? Jack Diamond heeft het deze keer afgelegd. Drie kogels in zijn hoofd scheen hij niet te kunnen slikken. De vorige keer waren het er vijf in zijn maag. Je staat er anders versteld van, zoveel als die gangsters verdragen kunnen; het is met recht ‹onkruid vergaat niet›. Als ik gelezen had dat ze hem wéér hadden opgelapt...

MARGA

(komt naast hem staan)
Daarvoor ben ik niet hier gekomen.

EVERT

(opgewekt opkijkend, schuift de krant weg)
Neen, mijn roodborstje, dat is waar ook. Nu, vertel me dan eens gauw waarom je me zo spontaan met dit bezoek hebt verblijd.

MARGA

Om je te zeggen dat je een nare jongen bent. Waarom heb je me de laatste maand geen enkele keer geschreven?

EVERT

Heb ik dat niet? O ja, dat zou wel kunnen zijn. Ontzettend druk gehad, zeg, aan de legatie! Even voor koninginsverjaardag, je weet niet wat een brieven daarover moeten wor-

den geschreven. De portier, iedereen heeft moeten helpen.

MARGA

Omdat de koningin hièr jarig zou zijn? Beduvel een ander!

EVERT

Maar natuurlijk, mijn vogelijntje, hoe kun jij nu over die dingen meepraten! Als de koningin hièr jarig is, moeten wij dat iedere dag aan het hof dáár memoreren! Het is dáár juist een uitgebreide familie, moet je weten. De koning, die is erg lang, niet? en zo vlug van begrip als-i lang is, dus die telt voor twee; de koningin; de prinses, o neen, die is nu getrouwd en rondreizende, ja, maar die moet op die reizen natuurlijk ook nog achterhaald worden, die telt voor drie; dan de twee prinsen; en Astrid; en al het kroost van Astrid! Je denkt misschien dat ik er zat om vliegen te vangen?

MARGA

Neen, ik denk juist dat je er nièt zat en dat je heel andere dingen ving dan vliegen.

EVERT

Wat dan, o sweet robin of my heart? Altijd maar pierewieten? Mijn volière vullen met allerlei nieuwe fluiters? Of me bepalen tot de musjes van mijn balkon? Dàt, ja? Alleen maar lieve musjes?

MARGA

Evert, kan je deze toon niet éven verlaten? Als het uit is,... zèg het me dan. Je had het me niet eens hoeven te zeggen. Het was zoveel makkelijker geweest het te schrijven.

EVERT

(glimlachend)

Ik ben zo slecht afgericht op grafschriften. Die brieven voor koninginsverjaardag leer je veel gauwer.

MARGA

Dat wil dus zeggen dat ik mij niet vergist heb? Het *is* uit? Ik krijg mijn congé, vandaag?

EVERT

(staat op) O God! alweer die officiële termen. Ik dacht dat ik hièr tenminste, in het domein van mevrouw mijn moeder... Enfin, we moèten erover praten. Ga zitten. *(Biedt haar een stoel aan. Marga weigert, ziet hem strak aan. Hij gaat er zelf op zitten.)* Ja, ik kàn zoiets niet staande. Het zakt me in de benen. Nu dan... *(kijkt ernstig naar haar op)* ik heb mezelf onderzocht. Ik ben je niet langer waardig.

MARGA

O,... mooi. Dìt is onwaardig. Maar het zal wel de eerste maal niet zijn. *(Doet een stap van hem af.)* Dag. *(Een stap terug; Evert kijkt berouwvol op de grond.)* Je... je schijnt te veronderstellen dat dit alles buiten het gevoel omgaat? Dat ik... niet van je gehouden heb, misschien?

EVERT

O, jawel. Een beetje wel, dat mag ik niet ontkennen.

MARGA

Een beetje... veel.

EVERT

Maar dat is het juist, ik kan dat nooit bij een ander vaststellen. En eerlijk gezegd, ik kan het me zelfs niet goed voorstellen.

MARGA

Maar maak je niet ongerust, beste jongen. Ik zàl het in mezelf overwinnen! Dag. *(Doet weer een stap heen.)*

EVERT

(komt naast haar) Je denkt dat ik slecht ben, hè? Dat komt

omdat ik niet mooi kan praten. Maar onthoud wat ik je zeg: ik ben alleen maar bescheiden, grenzenloos bescheiden. *(Marga, zonder een woord meer te zeggen, links achter het huis af. Hij gaat naar de bank terug, neemt de krant weer op.)* Als je de waarheid zegt, denken ze dat je eerst recht begint te honen. *(Kijkt de krant weer in; Ockerse door deur links op.)*

OCKERSE

(gaat langzaam voor hem staan, toegeeflijke glimlach.) Wel?

EVERT

Boos. Beledigd, gekwetst, ontgoocheld, boos.

OCKERSE

(steekt een sigaret op) Pardon. *(Biedt Evert er een aan, geeft hem vuur. Gaat op een van de stoelen zitten.)* Ja-a. Die dingen zijn onvermijdelijk. Nu ik ouder word, geloof ik niet meer dat de kunst is: een vrouw te veroveren. Het is veel moeilijker haar – eh – in goede orde te verlaten.

EVERT

Ik moet je bekennen dat het me in laatste instantie ook niet veel kan schelen.

OCKERSE

Ja, zo gaat het, als je nog jong en wreed bent. Als je naar de veertig loopt, wordt het anders. Dan ga je het een beetje rommelig vinden, al die zielelijken. Maar voor jou blijft dit misschien altijd anders. Moreel behoor je tot die mannen, die een foto-collectie aanleggen van al hun vriendinnen, met de voornamen eronder in handtekening en een lokje haar ernaast geplakt. Je hebt net te veel smaak om het niet werkelijk te doen, zoals er mensen zijn die alleen maar in de geest hun dagboek bijhouden. Maar overigens, het is al een mooie col-

lectie. Gegeven je vocabulaire, moet het voor jou iets zijn als een zangerig woud. Heb je de blauwe vogel al ontmoet? Of neen, wacht... eens vind je misschien de vogel Rok.

EVERT

Waarom ook niet? *(Kijkt de tuin in.)* Misschien is die er zelfs al geweest. Je hoeft toch ook niet twee keer mazelen te krijgen? Toen ik een knaap was, een efeeb van even achttien jaren... *(Wuift af.)* Bah, zo'n verhaaltje heb je ook ergens in je verleden.

OCKERSE

Was ze oud, of jong? Was het een Oedipus-complex of een kinder-idylle? Ik vraag het je niet uit nieuwsgierigheid, maar omdat het tweede zoveel zeldzamer is dan het eerste. Kinderen onder elkaar kunnen razend liefhebben; zuiver als gevoel beschouwd, geef ik geen enkele man van dertig een kans tegen een ietwat bijzondere jongen van twaalf. Maar vertel.

EVERT

(onwillig) Ze was... niet oud en niet jong *(handbeweging)*, wat je noemt ‹tussen twee leeftijden›. Voor mijn gevoel van toen dan altijd. Beneden de dertig.

OCKERSE

Je was achttien en zij acht-en-twintig. Hoe gek dat ik mij dat niet eens meer kan indenken. Wat een raar optisch bedrog moet het voor je geweest zijn. Was ze getrouwd?

EVERT

Ja. *(Staat op.)* Zeg eens, op jouw beurt: is het tussen jou en die Tilly... werkelijk afgelopen?

OCKERSE

(pijnlijke trek om de mond)
O, ja... si le coeur vous en dit, trek je van mij niets aan, ke-

rel. *(Neemt Evert op.)* Ik vind zelfs dat je er niet aan kunt ontsnappen. Het zou ook – eh – heel bevredigend tussen jullie kunnen zijn. Jullie zijn wel mensen voor elkaar; ik vind in jullie beiden dat – eh – beheerste gevoelsleven, en daarnaast een gelijksoortige virtuositeit. Jullie zullen elkaar niet schaden. Ik zal je dan ook maar niet verhelen dat ze reeds met een zeker... welbehagen je rijzige figuur in zich heeft opgenomen.

EVERT

Is ze intelligent?

OCKERSE

Als een zangeres. Een intelligentie die – hoe moet je 't zeggen? – weinig initiatief heeft; maar dat is voor een vrouw nooit nodig. Ik ben er zelfs niet zeker van dat jij dat initiatief bezit. Neen, alles klopt opperbest. Vind je vogelnaam voor haar en vang. Wanneer ga je naar Amsterdam?

EVERT

Misschien pas over een week. Ik kan mijn moeder niet direct weer verlaten. Blijf jij ook zolang hier?

OCKERSE

Beste kerel, ik kan nog wel een dag of twee, drie blijven, maar dan ook niet langer. Dan moet ik weer eens in de stad proberen – eh – van deze aarde los te raken.

EVERT

Je bent stapelkrankiorum om zo te zuipen, maar enfin, we hebben 't al meer dan genoeg besproken en je bent wijzer dan ik. Zou jij dan even dat appartement voor mij willen opknappen? Mijn meubels zijn bij Verschans, ik zal je het adres en het bewijsje geven. Laat alles er maar vast indragen en voorlopig neerzetten zoals je zelf het beste lijkt. Als ik er ben, doe ik de rest dan wel in drie dagen.

OCKERSE

‹Dijn willighe dienaer›. Nog iets?

EVERT

Ja, als zij mocht komen kijken en de kamer er niet meer al te ongeriefelijk uitziet, en als je dan eens voor het laatst... Faites comme chez vous, dat spreekt vanzelf.

OCKERSE

Allervriendelijkst, maar neen, dank je. Ik wil haar dit gevoel van bij zichzelf... terug te zijn, voor een tête-à-tête met jou overlaten. *(Staat op. Ada Blanken komt van rechts op. Smal en bleek, zwart haar, ietwat stroef gezicht. Zomertoilet in sobere kleur.)* Ha, hier is...

ADA

(als zij Evert ziet, lichte verwarring. Loopt dan op hem toe, reikt hem de hand.) Dag Evert, goed thuisgekomen? *(tot Ockerse)* Mijnheer...

OCKERSE

Ockerse. Wij hebben elkaar reeds ontmoet, nu zowat twee jaar geleden. In Amsterdam, meen ik.

EVERT

Ja, bij mij, op een middag. Op de thee.

ADA

Inderdaad. *(Reikt Ockerse de hand. Doet een stap naar links.)*

OCKERSE

Pardon dat ik u ophoud, maar ik heb een boodschap voor u. Ja, dat lijkt u vreemd, en toch is het zo. *(Met een blik op Evert)* Mijn vriend Menno van den Borght is hier vanmorgen voor u geweest. Als hij niet zo gehaast was, had u hem nog getroffen.

ADA

(rustig) Dank u. En de boodschap?

OCKERSE

(glimlach) Dat is alles. O ja, hij heeft ook nog gezegd dat hij spoedig terug zou komen. Ik meen overmorgen. *(Kijkt beurtelings naar Evert en Ada; als zij niets zeggen, langzaam naar rechts af. Ada wil naar links doorgaan.)*

EVERT

Ada.

ADA

(blijft staan) Wat is er?

EVERT

Waarom ga je alweer weg? Je hebt me nauwelijks teruggezien. Is er iets veranderd in onze vriendschap? Waarom was je gisteren niet hier?

ADA

Ik dacht dat het beter zou zijn. Maar tenslotte *(glimlach)* vond ik het kinderachtig, en ben teruggekomen.

EVERT

(gaat dichter bij haar staan) Maar wat was er dan? Heeft iemand iets verteld dat je een verkeerde indruk gaf? Denk je dat ik veranderd ben... tegenover jou?

ADA

O neen. Dat hoeft nauwelijks. Maar misschien is deze... vriendschap, zoals jij het noemt, langzamerhand voor mij onmogelijk geworden.

EVERT

Is er dan in jouw leven iets gekomen dat een verandering

heeft aangebracht? Die meneer Van den Borght misschien? Zeg het gerust, je weet dat ik niet jaloers ben.

ADA

Ja, dat weet ik. Maar ik heb je niets sensationeels op te biechten, tot mijn spijt. Menno is een vriend, meer niet. Wel een goèd vriend, geloof ik...

EVERT

Dat is een pijltje tegen mij. *(Neemt haar kin in zijn hand, trekt haar gezicht naar zich toe.)* Laat me je aankijken. Eerlijk als altijd. En je houdt ook nog wel van me. Begrijpend als altijd. Waarom zou je me dan plotseling haten? Ik hoop je eens gelukkig te zien; met deze meneer Van den Borght of met een ander. *(Laat haar los.)* Je weet dat ik je nooit gelukkig zou maken.

ADA

Ook dat is waar. Mijn grootste domheid was, dat ik eigenlijk altijd hoopte je opeens te zien veranderen. Ook als ik mijzelf wijsmaakte dat ik van je hield zoals je was, heb ik dàt gehoopt. Nu ik ouder word, merk ik...

EVERT

Nu ik ouder word! Je spreekt als Ockerse. Ik hoor vandaag niets anders dan de moraliserende stem van de naderende ouderdom. Weet je wat zielelijken zijn? Die malle Ockerse had het zonet over zielelijken, en ik ben op het punt geweest hem mijn verhaaltje te vertellen, dat ene, dat jij alleen helemaal kent, het verhaaltje van Mrs... van Aino. Ik begrijp nog altijd niet hoe je dat zo helemaal hebt kunnen meeleven, want je was toen zelf toch maar een kind, drie jaar ouder dan Miek. Maar het is waar, je had me wel dicht bij je: ik was de spoorstudent, de student thuis, omdat mijn moeder ook al zo verliefd op me was! Jij,... was jij in die tijd wel verliefd op me?

ADA

(wendt zich af) Ik weet het niet meer. Ik weet zelfs niet of ik alles wel zó goed heb meegeleefd als jij het denkt. Ik dacht het toèn zelf ook, maar ik was vijftien, zestien. Later merk je dat je allerlei dingen eigenlijk zo'n beetje vooruit hebt gevoeld, die je met geen mogelijkheid werkelijk had kunnen begrijpen.

EVERT

Je was toch wonderlijk intuïtief, intelligenter al dan menige vrouw, dat kan ik je nù wel verzekeren. *(Scherper)* Maar het was dan ook wel een mooie historie, niet? Wel de moeite waard, die halve idylle tussen de spoorstudent en de fatale vrouw uit het Noorden. Ik was de lijdende partij; en jij leed met me mee, zonder me veel te kunnen troosten. En twee jaar later hèb je me getroost – o! ere wie ere toekomt! – heb je me wèrkelijk getroost; en toen was jij de lijdende partij. Dat noemen ze de wisselwerking. Alleen, je hebt begrepen dat ik er niets aan doen kon, dat ik zelf ook maar een knikkertje was op een draaischijf; je hebt dat merkwaardig vroeg begrepen. Je bent eigenlijk wel de intelligentste vrouw die ik tot dusver ontmoet heb, Ada.

ADA

Dank je.

EVERT

Ik meen het. Daarom vond ik het ook niet nodig tegen je te liegen of je te sparen. Bij de roulette hoort een systeem; toen ik het mijne zocht, heb ik er je altijd getuige van laten zijn;je hebt alles geweten, ook al mijn misrekeningen, mijn verliezen. Eigenlijk ben je in zeker opzicht mijn leerlinge; je bent met mij meegeëvolueerd, zoals de geleerden zeggen. En het is een natuurwet dat een intelligente vrouw meer te lijden heeft dan een domme. Want niet alleen dat je met mij meevoelde, daarin stak misschien nog een geheim plezier, maar ik was zó

eerlijk tegen je, dat je alleen maar pijn kon hebben erdoor, zonder mij iets te kunnen verwijten. Zo zijn we vrienden gebleven. Zo hoop ik je vriend te blijven, ook wanneer je eens de iemand ontmoet die dit alles gaat... repareren.

ADA

(zacht) Wat een afschuwelijk woord!

EVERT

Afschuwelijk misschien niet; burgerlijk. Maar waarom zouden we opeens schrikken van woorden? Als ik zei: goedmaken, is het dan zoveel delicater geworden? Trouwens, laat ons gerust zijn: niemand kan zelfs iets goedmaken. Het zou misschien nog het beste zijn, als die toekomstige meneer zich maar niets verbeeldde. Men maakt nooit iets goed, men kan hoogstens vervangen.

ADA

Als men dat dan maar volledig kan. Ik bedoel: niet wat de werkelijkheid geweest is, maar wat men zich als zodanig heeft voorgesteld.

EVERT

O ja, dan mag men best tevreden zijn! Vergenoegd zelfs; ik voel meer voor vergenoegd. En het kòmt, het komt zeker. Praat dus maar niet van ouder worden; het kòmt, voor jou. Er is, bij al je intelligentie, een soort romantiek in je, die *(trekt haar gezicht weer op)* ook altijd in je ogen geweest is, in de vorm van je gezicht, je huidskleur, je haar, je mond. *(Kust haar.)* Is het een reden om nu al met mij te breken? Ik ben uit Brussel gekomen met één vreugde in me: jou terug te zien. *(Kijkt snel om zich heen; trekt haar dan tegen zich aan.)* Ze denken hier dat ik vanmorgen zo lui was, omdat ik bekomen moest van de vermoeienissen van de reis. Maar ik heb niet geslapen, omdat ik razend was dat ik jou niet zag. Ada, wat een dwaze inval, zo weg te gaan! Dacht je heus dat

ik voor jou veranderd was? *(Ada, gezicht tegen zijn borst, schudt het hoofd.)* Wat was het dan? Dat ouder worden is dwaasheid. *(Maakt zich los, doet een stap terug, kijkt haar aan.)* Was het heus niet... die meneer?

ADA

(schudt het hoofd) Als ik nog eens denken ga dat hij van mij houdt, zal het jouw schuld zijn. Als hij van mij houdt, heeft hij het mij tenminste nooit gezegd.

EVERT

Soms denk ik dat ik van je hou, omdat ik het je nooit heb gezegd. Juist als je denkt dat je erg moedig bent, in je eerlijkheid, merk je dat allerlei dingen je nog zijn ontgaan. Misschien...

ADA

(een vinger op zijn mond) Stil. *(Door de deur links af. Evert blijft even in gedachten staan, ziet op zijn horloge. Rijckloff en Mary komen van rechts op; snel door de deur af.)*

RIJCKLOFF

(langzaam opkomend, hoofd naar Mary overgebogen) Ik zou je nog meer kunnen vertellen, maar het is beter van niet. Ik luister ook liever naar jou. Niet alleen dat je zo allerliefst praat over iedereen, maar ik hou ook van je stem, je stem heeft het geluid van water.

MARY

Ja, daar ben je dol op, hè? Van 't klotsen van de zee?

RIJCKLOFF

Van stromend, koel, helder water; een douche tegen alle groezeligheden des levens. Vertel maar wat je wilt. Over je moeder, van wie je zoveel houdt. Over je oom zelfs.

MARY

Of over Ada? Ik geloof dat ze net is thuisgekomen.

RIJCKLOFF

Geloof je dat Ada mij meer interesseert dan je moeder bijvoorbeeld?

MARY

Ja, en toch zeker meer dan oom? Ik denk dat je je meer interesseert voor... jongere vrouwspersonen.

RIJCKLOFF

(glimlachend)
Altijd die slechte reputatie. Maar het is waar, jij bent nòg jonger dan Ada. Ik zou me dus voor jou het meest moeten interesseren.

MARY

(eenvoudig) Dat doe je dan toch ook?

RIJCKLOFF

Inderdaad. Vertel me dan maar van jezelf.

MARY

Er is van mij zo weinig te vertellen. Ik heb altijd hier gewoond. Toen Ada begon te studeren en dikwijls naar Amsterdam ging, ben ik altijd hier gebleven. Ik zou nooit hebben kunnen studeren. Niet alleen dat ik er te dom voor ben, ik ben misschien ook te onrustig.

RIJCKLOFF

Jij te onrustig? *(Glimlach)* Ga voort.

MARY

Ja, vergeleken met Ada zeker. Zij was altijd het kind met de wijze ogen en ik...

RIJCKLOFF

De kleine fee met de stralende lach, die niets deed dan huppelen door deze tuin? Ik zal een nieuwe naam voor je bedenken. Ariël, Ariëlla, verkort tot Ella.

MARY

Neen, dat lijkt te veel op Elly. Ik heb een vriendinnetje gehad dat Elly heette, het was het naarste kind van de school.

RIJCKLOFF

Dat is voor het eerst dat ik je iets onaardigs van iemand hoor zeggen. Waarom was ze dan je vriendinnetje?

MARY

O, de anderen wilden helemaal niet met haar omgaan. Dan kreeg ik medelijden met haar en probeerde het. Maar ze was gewoon afschuwelijk.

RIJCKLOFF

Zo? Jij kon dus niet studeren. Wat ben ik daar blij om. Ik heb voor studerende vrouwen altijd een soort doodsangst gehad!

MARY

Wat een ouwerwets idee! Vind je Ada iemand om doodsangst voor te hebben? Dat kan je toch moeilijk volhouden?

RIJCKLOFF

Misschien maakt zij een uitzondering, en bovendien, ik ken haar toch eigenlijk niet? Is *zij* werkelijk een vriendin van je?

MARY

Zeker... dat wil zeggen: de laatste tijd dan pas. Vroeger was ze zoveel ouder. Ze was veertien toen ze hier kwam; tante, haar moeder, was toen net gestorven, en op een avond bracht papa haar thuis. Je hebt papa nooit gekend, hè? hij was altijd zo coquet met zijn grijze puntbaard; hij bracht

Ada bij ons binnen en schoof haar voor zich uit, en ik was toen een echt kind: elf, ik was dadelijk jaloers op haar. Ik was bang dat papa meer van haar zou houden dan van mij. Vind je het gek dat je zoiets denkt, als kind? Het heeft jaren geduurd voor ik werkelijk toenadering bij haar zocht, en Ada is niet erg ‹toenaderend› van aard. Misschien was het leeftijdsverschil ook te groot; toen ik dertien was, was zij al zestien.

RIJCKLOFF

Dat scheelt dàn wel veel, ja. En nu?

MARY

O, nu zijn we de beste vrienden.

RIJCKLOFF

De beste vrienden? Of de beste vriendinnen? Je zult me wel erg cynisch vinden, maar het komt mij soms voor dat vrouwen nooit met elkaar bevriend kunnen zijn; hoogstens wat ik ‹bevriendind› zou willen noemen.

MARY

Wat een onzin! *(Langzamer)* Of ja, misschien is het wel waar.

RIJCKLOFF

(opgewekt) Laten we direct een proef nemen. Hoe lang ken je mij nu? Nog geen maand. Nu, van wie hou je meer, van mij of van Ada?

MARY

Als je 't zó vraagt, dan zeker niet van jou. *(Wendt zich af.)*

RIJCKLOFF

Hoe moet ik het dan vragen? *(Komt dichter bij haar.)* Mary, lieve Miek, Ella,... hou je toch niet een klein beetje meer van mij? Zo?

MARY

(afgewend hoofd, zucht) Nu, nu moet jij maar weer wat anders bedenken. En... o ja! waar is mijn album gebleven?

RIJCKLOFF

(bedroefd gezicht, haalt een klein roodleren boek uit zijn zak) Ik had zo gehoopt dat je 't zou vergeten.

MARY

(gaat er mee naar de bank) Hèb je er wat in geschreven? *(Zit neer.)* Waar staat het?

RIJCKLOFF

(gaat naast haar zitten, zoekt de bladzij op) Hier. Ben je eigenlijk niet wat te groot voor zo'n poëzie-album? Of speel je ook nog met je poppen?

MARY

(quasi-ontsteld) Hè ja! Natuurlijk! Ik ben nog dòl op mijn poppen. Vind je dat zo kinderachtig? Neen, dat mag je niet... En laat zien, wat heb je er nu in geschreven?

RIJCKLOFF

O, een improvisatie. Deze poëzie is mijn fort niet; het is eigenlijk alleen een antwoord op wat je laatst zei, weet je nog? over die versregel in dat tijdschrift: ‹Leven is niet veel meer dan ademhalen›.

MARY

O ja, dat vond ik toen zo iets ontzettends. Jij toch ook? *(Rijckloff wijst in het album; zij leest:)*

> *'t Is goed dat gij de dichters niet gelooft*
> *die, als zij aad'men, denken dat zij leven;*
> *uw jeugd maakt dat het leven u belooft*
> *wat zelfs de poëzie hun nooit kon geven.*

En als het leven domweg verder stroomt,
en ge achterblijft: oud, en met lege handen,
wees dan een zachte vrouw, die rustig aad'mend droomt
over wat nú in haar mocht branden.

(Korte stilte) O... dat is lief. *(Kijkt Rijckloff aan.)*

RIJCKLOFF

Het is wat een verouderend man als mij voegt je te zeggen.

MARY

(legt haar hand spontaan op zijn hand)
Dank je. Maar *(kijkt hem weer aan)* waarom is dit alles zo droevig? Waarom spreekt iedereen van arm worden en verouderen? Jij bènt toch niet oud? *(Zachter)* En ik wòrd het toch ook?

RIJCKLOFF

(bitter)
We worden het goddank allen,... tenzij we op tijd doodgaan. Maar jij en ik kunnen er toch niet dezelfde kijk op hebben. Over tien jaar, als ik de ouderdom inga, ben jij een bloeiende vrouw. En als jij zo oud bent als ik dàn, hoop ik te zijn begraven.

MARY

Om mij niet te zien? Maar misschien ben ik dan nog niet eens zó lelijk! Vijftig. Vind je mama lelijk? Die is toch bijna vijf-en-vijftig.

RIJCKLOFF

Neen, zeker niet. *(Wendt zich af.)*

MARY

(grijpt zijn hand weer)
Wat is er dan? Waarom doe je opeens zo vreemd? Als je er treu-

rig van wordt, hoef je nooit meer versjes voor me te schrijven.

RIJCKLOFF

Tussen twintig en dertig gaat het langzaam. Tussen dertig en veertig gaat het vijfmaal zo snel. Tussen veertig en vijftig gaat het nog razend veel sneller!

MARY

(onhandig) Maar wat er àchter je ligt, daar heb je toch van genoten?

RIJCKLOFF

Ik geloof dat ik moet zeggen: ja. Op vele manieren. *(Sluit haar hand vast in de zijne)* Maar een werkelijk goede heb ik misschien nooit gevonden. *(Mary staat op, hij laat haar hand niet los.)* Het doet er ook niet toe, ik zeg het niet om me te beklagen. *(Trekt haar langzaam terug, tot zij op zijn schoot komt te zitten.)* Dit is nú. *(Kust haar.)*

MARY

(springt opeens op) Mama. *(Mevrouw Duysink komt van rechts op, met vele pakjes in haar handen. Groot en zwaar, geelblond, van nature of geverfd, wat opzichtig gekleed in te jeugdig toilet.)* Mama, het is tijd dat u komt. *(Omhelzing.)* Hier zit Gerard al de hele dag op u te wachten, en hij is er zó vreselijk somber van geworden! Help me hem op te vrolijken, mama, hij spreekt over niets dan oud worden. *(Rijckloff is naderbij gekomen, Mevrouw Duysink reikt hem de hand.)*

MEVROUW DUYSINK

(ziet hem doordringend aan; glimlacht) U moet trouwen, mijnheer Rijckloff.

RIJCKLOFF

Mevrouw, dàt heeft iedereen nu al gezegd.

MEVROUW DUYSINK

Reden te meer. Het is het enige middel voor u. Ik heb u bestudeerd.

RIJCKLOFF

Mevrouw, dan heeft u dat verkeerd gedaan. U wilt mij gewoon overbrengen in een element, dat het mijne niet is. Als een vis ziek is, kun je niet tegen die vis zeggen: ‹Ga wat op het droge liggen›, want dan gaat-i dood. *(De groep gaat langzaam naar links, blijft bij de deur stilstaan.)* Ik verzeker u: het huwelijk is voor mij het droge.

DOEK

TWEEDE BEDRIJF

Woonkamer in hetzelfde huis; met smaak maar wat al te ‹rijk› gemeubeld, geenszins modern. Donkere lambrizering. Ergens in de kamer staat op een ezel het vergrote portret van een man met puntbaard. Men komt op van links en rechts. Tijd: drie dagen na het eerste bedrijf.

(Mevr. Duysink, rechts op de achtergrond, zit aan een antiek damesbureautje, de rug half naar het publiek. Zij heeft een courant opengeslagen voor zich en maakt aantekeningen in een cahier. Van Rheen, links, op de voorgrond, zit behagelijk in een fauteuil, sigaar in de mond, benen wat opgetrokken, voeten op een pouf; kijkt ook in een courant.)

MEVR. DUYSINK

(nerveus, staat op, klapt het cahier dicht, bergt het in een la, sluit de la met enig geraas. Komt dan met haar courant naar de voorgrond) Alsjeblieft. Ik hoop dat ik je niet te lang heb laten wachten. *(Legt het blad naast Van Rheen.)*

VAN RHEEN

(droog) O neen. Dank je. Nog altijd even gezakt?

MEVR. DUYSINK

(trillende stem) Nog altijd, ja. Doet het je plezier?

VAN RHEEN

(als voren) Ja, ik heb altijd plezier als het jou niet meeloopt. Zo heeft ieder nu eenmaal zijn bijzondere pleziertjes. *(Lacht*

binnensmonds.) Hah,... Brazilian Traction, chinese tramlijnen. Je moet er je niet over verwonderen. Allemaal rovers en gespuis, dat kan een kind weten. Het eerste jaar stelen ze het voor je, en dan...

MEVR. DUYSINK

(driftig) Ach, ik wou dat je je mond hield over dingen waar je niets van af weet! Jij kènt zeker al die Brazilianen en Chinezen, hè? Jij, de bereisde man!

VAN RHEEN

Hé, juist omdat ik nooit reis, ken ik ze zo goed. Zonderlinge dwaling dat je mensenkennis zou opdoen door reizen. Poeh, de mensen zullen wel overal hetzelfde zijn, of ze bruin zijn of geel; aan het toerisme vertonen ze hun mooiste oppervlakte. Enfin, *ik* heb dan ook geen exotische aandelen, dat moet gezegd worden.

MEVR. DUYSINK

Ja, dat moet gezegd worden! Dat zullen we hier allemaal gaan zingen in huis. En dat *ik* ze wel heb, hè? Jij bent altijd zoveel knapper geweest! Wat jij met je geld gedaan hebt, was altijd voortreffelijk. *(Honend)* Daarom is niemand er ooit achter kunnen komen!

VAN RHEEN

(grinnikt) Ja, dit mysterie prikkelt je, lieve, ik geef er me rekenschap van. Prikkelt je zelfs niet van vandaag of gisteren. Wat moet Vik zich er ook voor hebben geïnteresseerd. Is hij wel eens serieus op informatie uitgegaan, dat je weet?

MEVR. DUYSINK

(verachtelijk) O neen, beeld je dàt maar niet in! Als ìk me nog voor je interesseerde, als je zuster, Vik dàcht gewoon nooit aan je. Hij was vriendelijk tegen je als je hier was...

VAN RHEEN

Pardon, hij was charmant. Het is heel iets anders. Vriendelijk heb ik hem nooit gezien, charmant daarentegen altijd. Ja, en zelfs nogal overdadig. *(Wendt zich half om naar het portret, lacht weer binnensmonds.)* Hah,... die Viktor. Wat was hij altijd elegant, hè? Neen, ik geloof dat je gelijk hebt, als hij mijn zwager niet was geweest, ik had zeker nooit één glas bitter met hem gedronken. Ik had zijn gezelschap bepaald nooit gezocht. Het kan een vergissing van me zijn, maar ik heb altijd gedacht: als je zó rusteloos charmant bent, moet je toch iets minder prettigs te verbergen hebben. Charme is soms net als parfum, het bedekt luchtjes.

MEVR. DUYSINK

(heeft verbluft geluisterd, loopt nu opgewonden heen en weer)

Maar Theodoor! Dit is toch àl te onhebbelijk! Vind je dat het moment gekomen is om mij... om een dode in zijn eigen huis te beledigen? Je zou niet zo gesproken hebben als hij nog hier was.

VAN RHEEN

O, jawel. Tenzij misschien om hem te sparen. Het had hem het geloof in zijn eigen charme kunnen ontnemen. Nu hij dood is... enfin, je kan natuurlijk nooit weten. Maar dit weet ik toch wel zeker: als *ik* dood ben, kan niemand mij meer beledigen.

MEVR. DUYSINK

Ja, natuurlijk! Een doorgefourneerd materialist ben je! God weet wat je nog meer bent, dat je zo rustig kunt blijven in deze slechte tijden. Misschien ben je in het geheim huisjesmelker. Verwónderen zou het me niet, moet ik zeggen. Ik begrijp nog niet hoe ik je ooit heb kunnen vragen met me samen te wonen.

VAN RHEEN

O, dat kan ik je wel verklaren. Toen Vik dood – en Evert in het leven ging, had je behoefte aan een mannelijke aanwezigheid hier, misschien bijwijze van lijfgarde. Je bedacht toen dat ik ergens alleen woonde en kreeg opeens hevig medelijden met me. En je bent me gaan halen. Misschien spaarde het een huisknecht uit, en dan, ik kon wel een huisjesmelker zijn, maar nu Anna tòch dood was, had ik ook geen verplichte erfgenamen.

MEVR. DUYSINK

Als je niet voelt, dat zo'n gedachte als een klap op je eigen gezicht neerkomt! Je moest je schamen. En ook om nog over Anna te spreken. Een prachthuwelijk, dat je daar gedaan hebt! Ik heb er met de kinderen nooit over gesproken, om ze nog enig respect voor je over te laten. Ja, dáár moet je nodig over spreken!...

MARY

(komt op van rechts; als zij de houding van haar moeder ziet, blijft zij staan) Kom ik ongelegen?

VAN RHEEN

(van zijn stoel af) Welneen, kindlief, treed binnen, treed binnen. Je moeder is net bezig te verklappen dat ze jou een beter huwelijk toewenst dan je oom. Niet, Klara?

MEVR. DUYSINK

Theodoor, ik verzoek je... *(Houdt ademloos op.)*

MARY

Wat is er dan, mama? Oom, waarom plaagt u mama zo? Ja, u plaagt, u plaagt altijd! Mama, Gerard is daar en vraagt...

VAN RHEEN

Ha, Gerard? *(fluit)* Van héle nette familie. Ik begrijp het al,

men trouwt niet met een wezen, men trouwt met een familie.

MARY

Ik, oom? Bedoelt u mij?

VAN RHEEN

Jou of een ander, kindje. Het is allemaal hetzelfde.

MEVR. DUYSINK

(nog opgewonden) Ja, hij bedoelt jou! Die, die... God weet wat-i is!... die huisjesmelker misschien, daar op mijn fauteuil. Hij heeft zóveel verstand van huwelijken, dat hij misschien het jouwe ook nog zou willen dirigeren. Maar dàt zal tenminste niet gebeuren zolang ik er ben.

VAN RHEEN

Lieve, je houdt mij voor edelmoediger dan ik ben, als oom van Miek. Ik verzeker je dat ik mij in haar huwelijk zal bepalen tot de rol van getuige. Dirigeer dus, dirigeer vrijuit, ik blijf hier gans werkeloos, in je fauteuil.

MEVR. DUYSINK

Miek, luister, hij mag het gerust horen. Gerard is er weer, zeg je. Goed, ik vind het heel prettig. Maar hij komt nu iedere dag, en het wordt tijd dat we weten waarvoor hij komt. Niet voor Evert, maar voor jou, dat hoef je niet tegen te spreken. Goed, ik heb er geen bezwaar tegen. Maar dan moet jij ook begrijpen... *(zwijgt.)*

MARY

Wat valt er te begrijpen?

MEVR. DUYSINK

Dan moeten jij èn hij begrijpen, dat hij niet met je spelen mag. Ik zie mijn dochter niet goed als zijn honderd-en-zoveelste...

VAN RHEEN

Dat is weinig.

MEVR. DUYSINK

Als zijn duizend-en-zoveelste... speelbal, zullen we maar zeggen. Als hij van je houdt, heeft hij je te vragen. *(Mary lacht kort.)* Ja, daar hoef je niet om te lachen. Het is misschien erg ouwerwets, maar het is en blijft toch maar de goede manier.

MARY

Mama, ik wil hem wel zeggen dat hij me vragen moet. Maar...

VAN RHEEN

Je moet het hem liever niet zèggen. Je moet het hem op delicate wijze aan het verstand brengen; ja, aan het verstànd brengen.

MEVR. DUYSINK

(bits) Zie je wel dat je mee-dirigeert?

VAN RHEEN

(staat op) Ja, het is zo spannend dat je mee gaat doen, of je wilt of niet. Maar goed, ik ga uit de kamer. Mijn materialisme is hier trouwens geheel misplaatst, dat is duidelijk. *(Af.)*

MEVR. DUYSINK

(nog steeds opgewonden) Miek, luister. Ik moet ernstig met je praten; de tijden zijn ernaar. *(Neemt Mary mee naar de voorgrond; zij gaan zitten.)* Ik wil met je praten als met een vriendin, iemand van gelijke leeftijd. Je weet dat het fortuin in onze familie voornamelijk van mij komt, van onze kant enfin, de Van Rheens. Gedurende papa's leven heb ik het nooit geheel uit het oog verloren, al deed hij natuurlijk alles; na zijn dood heb ik het helemaal alleen beheerd. Papa is nu zes jaar dood, en ik heb noch jou, noch Evert ooit tekort ge-

daan. Maar de tijden zijn nu algemeen slecht, je weet zelf dat iedereen spreekt van een wereldkrach van het kapitalisme. We hoeven daarom de moed niet direct te verliezen, maar toch, kind, we staan er slecht voor op het ogenblik, erg slecht. In bijzonderheden wil ik vandaag niet treden, ik weet ook te goed dat je me helemaal vertrouwt, dat je er zeker van bent dat ik al het mogelijke heb gedaan. Maar voorlopig... *(Wanhoopsgebaar.)* En daarom, als Gerard van je houdt, heb ik er volstrekt niets tegen, maar de Rijckloffs zijn gefortuneerd en jij bent geen meisje dat men zomaar... is 't wel? *(Kijkt haar scherp aan, Mary zwijgt.)* Hoe is het nu? Houd je van hem?

MARY

Ik weet het nog niet. *(Korte stilte.)* Ik weet ook niet of hij van mij houdt, hij heeft het mij nooit gezegd. Hij vindt mij wel heel aardig, maar... *(Breekt af.)*

MEVR. DUYSINK

Maar of hij je ten huwelijk zal vragen, is een andere historie! Kind, je begrijpt toch wel dat dit dwaasheid is? Het hangt van joù af, van joùw gevoel van eigenwaarde, welke houding hij tegen je aanneemt. Zelfs nu nog, in deze perfide tijd *(gebalde vuist)* regeert de wáre vrouw, als zij het wil! En ik moet op jou kunnen rekenen als op mijzelf. *(Met een plotselinge omzwaai en een soort snik.)* Miek, kind, we hebben elkaar misschien niet altijd even goed verstaan. Ik heb misschien te veel aandacht gehad voor Evert,... terwijl jij meer de lieveling van je vader was. En dan, jij was altijd bij me, terwijl Evert...

MARY

Ik heb het nooit gemerkt, mama. *(Zachter)* En ook als ik het gemerkt had, wat doet het er toe?

MEVR. DUYSINK

Maar ik heb daarom toch altijd evenveel van je gehouden. *(Drukt haar tegen zich aan.)* Je bent daarom toch niet min-

der *mijn* kind! *(Mary maakt zich zachtjes los.)* Je bent daarom niet minder Evert's zusje, en ik hoop dat je dit ook nooit vergeten zal. Ook als je de vrouw van Gerard zult zijn...

MARY

Ik begrijp u niet goed, mama. Gesteld dat ik ooit Gerard's vrouw word, wat heeft dit met Evert te maken?

MEVR. DUYSINK

(aarzelend) Het heeft... dit ermee te maken, dat je hem dan niet vergeten moet. De carrière van Evert is een moeilijke, dat weet je. Ik heb hem altijd gesteund, omdat het leven van een diplomaat, in de eerste jaren vooral, zo moeilijk is... en zo kostbaar. Je weet dat ook je vader al zijn trots in Evert had gesteld, in zijn carrière, en dat...

MARY

Wat een diplomaat precies is, zal ik wel nooit begrijpen; daar zal ik dan óók te dom voor zijn. Maar bedoelt u dat ik, als ik met Gerard getrouwd ben, Evert geld moet geven?

MEVR. DUYSINK

Nu ja, geld, geld; je hoeft het natuurlijk niet zó scherp te stellen. Je zou hem soms eens kunnen hèlpen.

MARY

(rustig) Met geld toch, bedoelt u? Als u geld bedoelt, kunnen we toch gerust zeggen: geld?

MEVR. DUYSINK

Soit. Ik heb het ook altijd gedaan. En dàn: in latere jaren zou Evert het je dubbel en dwars terug kunnen geven. Mogelijk kan hij ééns ook Gerard van nut zijn.

MARY

Ja, want het geld moet natuurlijk van Gerard komen.

(Staat op.)
Ik vind het niet prettig daaraan te denken.

MEVR. DUYSINK

(staat op) Het leven is niet prettig en wij moeten verenigd blijven. Zelfs Ada hoort bij ons. Ik spreek niet alleen van Evert, maar ook van Ada. Alleen, je broer is natuurlijk je broer en een nicht, een achternicht...

MARY

Ik zie ook niet in wat ik voor Ada zou moeten doen. Binnen een paar maanden haalt zij haar doctoraal en zij heeft mij onlangs nog verteld dat professor Ledeboer haar heeft voorgesteld bij hem op het laboratorium te komen. Ada kan best voor zichzelf zorgen, die heeft ons zeker niet nodig.

MEVR. DUYSINK

Nu ja, ik zei het maar bijwijze van voorbeeld. De familie is de familie, nietwaar? Ik spreek met jou over Evert, omdat ik weet dat *hij* jou nooit in moeilijkheden zou laten. Ikzelf, oude vrouw, blijf buiten beschouwing. En als Ada zo zeker is haar weg te vinden...

MARY

Blijft alleen Evert over. Ik zal erover denken. Maar ten eerste ben ik nog bij lange na niet de vrouw van Gerard, en ten tweede vind ik het wel naar om zo... *mijn* weg te vinden. *(Gaat naar de deur rechts, door Mevr. Duysink aarzelend gevolgd. Ada komt door dezelfde deur binnen. Opgewekt)* O, Ada, ik zocht je net. Kom je uit de tuin? *(Gaat met haar in de kamer terug. Tot haar moeder)* Gaat u dan zolang naar Gerard, mama? *(Mevr. Duysink, na een onderzoekende blik op beiden, af.)*

ADA

Had je me nodig?

MARY

Ja en neen. Het gesprek met mama vlotte vandaag niet erg. Zij ontdekt opeens qualiteiten in me.

ADA

(glimlach)
Wel wat laat.

MARY

Ik had ze zelf ook nog niet ontdekt. Luister,... ik kan jou toch alles zeggen. Mama zou het heerlijk vinden als Gerard mij vroeg. Niet alleen zomaar, om mijn geluk bijvoorbeeld, maar om familieredenen.

ADA

Ik begrijp het niet helemaal.

MARY

Ja, om Evert bijvoorbeeld. We schijnen er tegenwoordig niet al te schitterend voor te staan, en Evert is de hulpbehoevendste van ons allen.

ADA

(pijnlijk getroffen)
Waarom? Hij is toch...

MARY

De diplomatie, heeft mama mij uitgelegd, is een dure carrière. Vooral in het begin, en of Evert ooit aan het einde komt, is weer een andere vraag. Als hij aan het einde is, zal hij mij helpen. In afwachting daarvan moet ik het hem doen, als ik tenminste kan, begrijp je. Met het geld van Gerard.

ADA

(zacht maar ferm) Ik ben er niet zo zeker van dat hij het aan zou nemen.

MARY

(zelfde toon) Ik eigenlijk wel. Het spijt me als ik er je persoonlijk mee grief, maar ik eigenlijk heel erg. Wie zich op dat gebied zo rustig door zijn moeder laat verwennen, kan het zich ook laten doen door een getrouwde zuster. Maar *ik* denk er niet aan. Onder ons gezegd, ik heb helemaal geen sympathie voor deze dure diplomatieke carrière.

ADA

Dat is dan erg flink van je. Maar ik vraag me af of je het recht hebt om zomaar te veronderstellen...

MARY

(legt de hand op haar arm) Ik heb het recht over Evert te denken wat ik wil, en uit het weinige wat ik weet mijn conclusies te trekken. *Ik* ben niet verliefd op hem, en zie hem wel zoals hij is, geloof ik. Jij,... jou heeft hij altijd zand in de ogen gestrooid zoveel hij wou, niet? *(Met minachting)* Hij was met jou zo eerlijk!

ADA

Liefje, ik heb je nooit gezien als vandaag. Wat is er eigenlijk, en wàt weet je?

MARY

Alles wat je mij nooit verteld hebt. Dat je van Evert houdt, dat je gek van hem bent, dat je het jarenlang was, zelfs van kindsaf, dat je jarenlang zijn... *(haalt de schouders op)* enfin. Dacht je werkelijk dat ik zoveel minder vrouw was dan jij, omdat ik er wat kinderlijker uitzag? Je bent donker en ik ben blond, dat bedriegt een beetje. Maar mijnheer Evert had met mij misschien dit ‹eerlijke› spelletje niet gespeeld; evenmin als Gerard daarin zou slagen. Als hij de nieuwe manier beoefent, zoals je hem misschien wel eens hebt horen beweren, ik dan ook, ik ben daarin dan wel zijn zusje. Jij, met al je intelligentie *(Ada wil weggaan, zij houdt haar tegen)* bent

bijna altijd zijn dupe geweest, neem dit van mij aan, die drie jaar jonger ben. Ik had het je kunnen zeggen toen je voor het eerst... toen je dacht gelukkig te zijn en het voor iedereen wou verbergen. Vind je me vreemd, omdat ik nu pas zo tegen je spreek?

ADA

Neen, maar ik tracht je te zien zoals ik je tot dusver altijd gezien heb. Je bent opeens anders geworden.

MARY

Zoek niet te ver, het komt door het gesprek met mama. Ik zei je al: vandaag ontdek ik in mezelf ook qualiteiten. Maar, Ada, luister. Die mijnheer Van den Borght, die hier laatst voor je was... houdt die niet van je?

ADA

(kortaf) Ik weet er niets van.

MARY

Zeg dan liever dat je het me niet zeggen wilt. Dat je me niet vertrouwt en daarmee uit. Zoiets wéét je. Zoals je ook zeker moet weten dat Evert nièt van je houdt, nooit van je houden zal. *(Zachter)* Je wéét toch wel dat je je veel te veel aan hem hebt overgeleverd?

ADA

(ironisch) Miek, werkelijk, ik kan je niet meer antwoorden. Je moet maar denken dat ik bang ben voor je wereldwijsheid. Maar het zal wel over gaan; morgen kunnen we misschien weer beter praten.

MARY

Neen, want als ik me niet vergis, komt je vriend Van den Borght vandaag hier terug. Hij had er gisteren al kunnen zijn, dus vandaag komt hij zeker. En laat mij het dan maar voor je

zeggen: hij houdt wèl van je. Op een manier, die voor Evert waarschijnlijk voorgoed onmogelijk is geworden. Als je met jezelf rekening wilt houden, en niet meer alleen met je gevoel, als je met open ogen kunt staan tegenover de situatie, dan – geloof me – neem je hèm, en laat Evert over aan zijn... dure carrière. Maar misschien is een ironisch toontje gemakkelijker en vind je het al te dwaas dat ik je vriendin wil zijn. *(Wil weggaan.)*

ADA

(houdt Mary op haar beurt terug) Neen, Miek, heus, ik dank je. Ik had nooit gedacht dat je de dingen... zo helder kon formuleren. Maar laat me nu ook een beetje nadenken. *(Rijckloff komt aarzelend door de deur rechts op; Ada na korte groet af.)*

RIJCKLOFF

Ik vreesde al je niet meer te zullen vinden. *(Mary blijft in gedachten staan.)* Maar stoor ik misschien? *(Met een blik op de deur waardoor Ada is verdwenen.)* Is er iets met haar?

MARY

(opgewekt) O neen, niets, een klein huiselijk verdrietje. Zo, ben jij mama weer kwijtgeraakt? Hadden jullie elkaar niet zo èrg veel te vertellen?

RIJCKLOFF

(glimlach) Jawel; maar wij blijven al te veel tasten in het onzekere. Je moeder schijnt me nu eenmaal met alle geweld in het huwelijk te willen zien verongelukken. Het is misschien wel voor een groot deel plagen...

MARY

Maar ze meent het toch ernstig, wil je zeggen. O ja, vast en zeker. En weet je met wiè ze jou dan in het ongeluk zou willen storten?

RIJCKLOFF

Neen...

MARY

Met mij. *(Korte stilte.)* Kom, dat begreep je toch wel?

RIJCKLOFF

Neen, werkelijk...

MARY

Ik kan niet aannemen dat jullie mannen zo dom zouden zijn. Mama is er ontzettend op gesteld dat wij samen trouwen. Dat jij met mij trouwt. Dat jij mij ten huwelijk zult vragen.

RIJCKLOFF

(verward) Maar waarachtig, ik... eh...

MARY

Maar waarachtig, jij hebt er niet zóveel plezier in? Dat kan ik mij voorstellen. Ten eerste, nietwaar, ben jij al zoveel lange jaren volstrekt geen man voor het huwelijk; en ten tweede, gesteld dàt je moest trouwen, waarom zou het dan juist met mij zijn?

RIJCKLOFF

(afwerende beweging) Neen, dàn... àls het gebeuren moest...

MARY

(lacht helder) Kom, excuseer je niet. Jij bent veel aardiger zoals je bent; de – hoe zei je ook weer? – de verouderende verleider. *(Gaat bij hem staan en kijkt hem aan. Met een vinger op zijn gezicht.)* Hier, onder je ogen, ben je verouderend. En hier *(met de vinger op zijn mond)* ben je de verleider. *(Rijckloff trekt haar naar zich toe.)* Zie je wel? Je bent het meteen. En ik ben zo weinig coquet, ik láát me verleiden.

RIJCKLOFF
Binnen zekere grenzen.

MARY
Tot dusver wel, ja. Vind je het erg?

RIJCKLOFF
(hees) Ik weet werkelijk niet wat ik je daarop moet antwoorden. Als ik mocht toegeven aan mijn egoïsme...

MARY
En dat doe je natuurlijk.

RIJCKLOFF
Dan zou ik moeten zeggen: ja. Maar als ik aan jou moet denken...

MARY
En aan mij alleen.

RIJCKLOFF
Dan zou ik... *(met een glimlach)* nog wel wat kunnen wachten.

MARY
(tikt hem tegen de wang) Je zou bijvoorbeeld zo lang kunnen wachten tot dat vuur in me, je weet wel...?

RIJCKLOFF
Welk vuur?

MARY
Dat waarover ik later als een zachte vrouw ga dromen, maar waarvoor ik de goden – en jou – dankbaar moet zijn, omdat jullie het nù nog in me laten branden... *(Rijckloff maakt een smekend gebaar.)* Nu, tot dàt vuur dan zo hoog en sterk

brandt, dat ik helemaal in lichter laaie sta; en dàn... *(Lacht en maakt een pirouette.)*

RIJCKLOFF

Het is niet aardig me te bespotten om iets, dat ik door jou gedwongen op papier heb gezet.

MARY

(ernstig) Maar ik bespot je niet, ik lach omdat ik je aardig vind. Neen, echt. Een echte aardige verouderende verleider. Geef me nu een zoen, wil je? *(Gaat naar hem toe en voorkomt hem, als hij haar wil kussen.)*

RIJCKLOFF

(drukt haar vast tegen zich aan)
Kind, je weet werkelijk niet wat je... Neen, dit is toch onmogelijk!

MARY

Wat? Dat het vuur zo hard in mij brandt, of dat je me gaat verleiden? *(Schudt het hoofd, terwijl ze hem aankijkt.)* Maar het hoèft niet. Je hoèft me niet te verleiden. Je mag ook wel zó van me houden..., als het woord niet te groot is. *(Maakt zich los.)* Gerard, wat is er? Waarom trillen je handen? Neen, blijf niet zo staan, kom mee. *(Trekt hem zacht naar de fauteuil.)* Ga hier zitten. *(Rijckloff gehoorzaamt met een zucht en een glimlach.)* Zo, ja, en nu ik zó bij je. *(Gaat op de leuning zitten met een arm om hem heen.)* Alsof we heus, éven, getrouwd waren. Het is maar voor de grap, weet je. Anders was het ook niet aardig. Want mama zou wel graag willen, dat je mij vroeg, maar ik... wat ik daarvan denk, heeft niemand geïnteresseerd, tot dusver. Jij komt maar, hè, en dan... als je op een mooie dag eens zou willen abdiceren als verleider, dan vráág je. En alle jongemeisjes en vrouwen zeggen ja. ‹O ja, mijn Gerard, deze dag is de gelukkigste van mijn leven.›

RIJCKLOFF

(ziet haar glimlachend aan) Maar jij zegt dat niet? Jij wilt niet?

MARY

(glimlacht terug) Ja, ik... wil niet. Ik heb het mama nog helemaal niet gezegd, maar jou kan ik het nu al zeggen: ik... wil niet. Gek, hè? En je denkt, dat ik het zeg bijwijze van manoeuvre. Maar je vergist je. Ik heb net zulke bezwaren tegen het huwelijk als jij, al is de positie van ons vrouwen nog altijd een beetje moeilijker, dat zal je toegeven. Ik hoop ook niet, dat ik zo'n, zo'n... help mij eens...

RIJCKLOFF

Zo'n affiche zal worden voor de vrije liefde?

MARY

Dat bedoel ik precies! zo'n affiche zal worden als jij zegt. Maar ik geloof dat ik van mijn kant ook liever vrij blijf. Ik hou nu wel van je... o! je vindt het toch wel goed? *(Rijckloff maakt een gebaar.)* Ik hòu nu dus wel van je, maar... ik kan toch opeens van een ander gaan houden. En wat een catastrofe, als ik dan mevrouw Rijckloff was; minder nog voor mij misschien dan voor jou, en voor mama; ja, wat een schande zou het ook zijn voor mama! Ik heb een hoop gezond verstand, merk je wel? En jij, als bedrogen echtgenoot van mevrouw Rijckloff, wat zou dat je slecht staan, al zou je het natuurlijk wel filosofisch dragen. Neen, luister goed...

RIJCKLOFF

Ja?

MARY

Als ik vind dat *jij* mij verleiden moet, zal ik het je zeggen. Je moet het dan ook maar doen en niet praten van onmogelijkheden en zo meer. En vóór ik dat vind, moet je maar van mij

houden als nu. Zo, op een fauteuil, met mij, je echtgenote voor de grap, naast je. *(Legt haar hoofd tegen het zijne.)* Vind je dit erg vervelend?

RIJCKLOFF

O neen, ik vind het heerlijk.

MARY

Niet jokken. Maar onverdragelijk vind je het niet, anders was je al weggelopen. Nu Gerard, zeg eens, heel eerlijk, even eerlijk als ik met je praat: vind je het nièt naar, om zo'n beetje van me te houden, ook zonder me te verleiden?

RIJCKLOFF

Dat vind ik juist zo heerlijk.

MARY

Wat een bekeerling opeens! dat vind ik niet gezellig.

RIJCKLOFF

Ik zou het misschien niet meer zó heerlijk vinden, als ik vooruit wist, dat het ook altijd zo moet blijven. Maar je hebt me nu de hoop gegeven dat eens...

MARY

Dat het niet altijd zo zal zijn. Ja, en luister. Ik zal ook mijn best doen om het zo kort mogelijk te maken. Geloof je dit? *(Rijckloff knikt.)* Meer kan ik je niet beloven. *(Hij wil haar weer naar zich toetrekken, zij springt op.)* Pas op! *(Evert en Ockerse komen van links binnen. Zij loopt hen tegemoet.)* Ha, mooi dat jullie daar zijn, het wordt zoetjesaan tijd voor de thee. Is oom ook in aantocht?

EVERT

Ik heb hem niet gezien.

MARY

Dan ga ik hem even halen. Blijven jullie nu hier wachten? *(Af.)*

EVERT

(begroet Rijckloff) Al lang hier? Wij komen net terug van een wandeling.

OCKERSE

(begroet Rijçkloff) Ja-a, wij waren zelfs in deze dreven aan het marauderen. Edoch, wij moesten ons vergenoegen met een ietwat weemoedig commentaar over – eh – verre en vervlogen geneugten. Jij, ondertussen, schijnt je beter te hebben vermaakt.

RIJCKLOFF

(wrevelig) Vermaakt is niet helemaal het woord. Ik heb het hier heel gezellig gehad, ja.

EVERT

Ja, Miek is op haar tijd heel bruikbaar gezelschap. Heb je hier de hele middag met haar alleen gezeten?

RIJCKLOFF

Het laatste deel van de middag wel. Ik heb ook met je moeder in de tuin gewandeld.

EVERT

En de oom niet gezien? Dat is dan een bof. Ik weet niet waarom hij mij in de laatste tijd zo op de zenuwen gaat. Hij was altijd een beetje onmogelijk, maar ik kan er tegenwoordig minder goed tegen.

OCKERSE

Het is altijd een lastige fase, wanneer iemands eigenaardigheden eigenlijk niet veel meer dan een kleine traditie voor ons

zijn geworden. Zo raakt men zelfs gedegoûteerd van de grootste mannen. En je oom, met alle respect, is hoogstens groot als type.

EVERT

Het type van de kleine man, ja, met de vele reusachtige onhebbelijkheden. Mijn moeder zegt telkens dat ze niet goed begrijpt waarom ze hem hier gehaald heeft. En ik begrijp het ook niet. Maar vandaag of morgen zal ik hem dat zeggen.

OCKERSE

Je moeder zal het hem ook wel eens gezegd hebben. Met weinig resultaat, wil mij voorkomen.

RIJCKLOFF

Ik zou me maar niet tegen hem opwinden. Niet dat hij mij zo bijzonder sympathiek is, maar... hij lijkt mij niet helemaal verantwoordelijk voor zijn karakter.

EVERT

Wie van ons is dat wel, denk je? Jij? Ik steek direct de vinger op als er gevraagd wordt: wie niet? *(Van Rheen komt kuchend binnen.)* Waarom hoest u zo, oom? Heeft u kou gevat?

VAN RHEEN

Neen, ik vreesde anders te onverhoeds in jullie conversatie te vallen.

OCKERSE

Wij zweerden ganselijk niet samen. Wij discussieerden over mensen die al of niet verantwoordelijk mogen heten voor hun karakter.

VAN RHEEN

Een soort gewetensonderzoek onder u drieën? Ik feliciteer u

als het resultaat heeft opgeleverd, hoe dan ook. De meeste mensen missen in de eerste plaats het karakter, waarover ze zich zouden moeten verantwoorden.

EVERT

Ha! het karakter? Inderdaad, in deze zin wel een vergeten gebruiksvoorwerp, maar bij sommigen als oud roest nog aanwezig.

VAN RHEEN

(verrast) Hé, hé, de diplomatie betoont zich agressief, vanmiddag.

OCKERSE

Mijnheer Van Rheen, u die zo weinig – eh – diplomaat is, moest ons een kijkje gunnen in uw binnenste. U màg ons niet, zoals wij hier met ons drieën bijeen staan, zegt u het maar eerlijk.

VAN RHEEN

Wat zal ik u zeggen, mijnheer Ockerse? Het is natuurlijk gemakkelijk genoeg eerlijk te zijn, maar men zou elkaar toch ook nog moeten begrijpen. Het is tussen ons, vrees ik, een misverstand van generaties.

OCKERSE

Niet helemaal. Of althans, dan zijn er uitzonderingen. De plotselinge sympathie, die u bijvoorbeeld voor Van den Borght hebt opgevat, is mij niet ontgaan. En Van den Borght, ofschoon zijn stugheid u misschien aantrok, hoort toch onmiskenbaar bij òns.

EVERT

Spreek voor jezelf, ik ken die jonge man niet.

OCKERSE

Maak je niet ongerust, ik weet wat ik zeg. *(Ada en Mary komen door de deur rechts, de heren staan nu in een halve kring, met de rug naar de achtergrond. Mary houdt Ada in de deuropening terug.)* Van den Borght verschilt van ons op één belangrijk punt, hij is in staat tot wat Stendhal ‹l'énergie› noemde, wat hij in zijn italiaanse anecdotes zo ijverig telkens weer noteerde, wat hem inspireerde in het proces van Bertet, en waarvan hij het gemis zo betreurde bij de betere klassen in Frankrijk. Wij Hollanders zijn geneigd het ‹ woestheid› te noemen, of ‹onbeheerstheid› of iets dergelijks, en ontbreken doet het bij ons tot in de kleine burgerstand. U, mijnheer Van Rheen, zou misschien geneigd zijn het te verwarren met ‹karakter›. En dit is ons misverstand, want wij, zwakkelingen van de intelligentsia, ook Evert en Rijckloff *(legt zijn handen op hun schouders)* en ik zelf, die misschien door mag gaan voor het type van de betere raté, wij hebben òns ‹karakter›. En wat nu dit ‹karakter› betreft, vergist u zich niet, hoort Van den Borght bij ons, bij elk van ons drieën meer dan bij u, al heeft hij u wat korzelig geantwoord, laatst in de tuin, op een van uw – eh – pikante snaaksheden. Het is niet zozeer de manier van optreden die telt, als wel de – eh – innerlijke luciditeit, en die is bij hem niet minder dan bij ons, Evert en mij, en groter dan bij Rijckloff, zou ik zeggen. Of ik zou hem nooit hebben onderscheiden van de vele onnoembaren bij wie het mij soms vergund is – eh – mijzelf opzij te zetten.

MARY

Bravo! *(Wil Ada naar de voorgrond meetrekken. Mevr. Duysink komt op met een theeblad. Ada beijvert zich haar te helpen.)*

OCKERSE

(vat Mary bij de hand) Het werd tijd dat je ook mij een beetje bewonderde.

MARY

(tot Rijckloff) Dat is een compliment voor jou, vat je?

MEVR. DUYSINK

(komt van de achtergrond met twee koppen thee voor Rijckloff en Ockerse, terwijl Ada Van Rheen en Evert bedient) Kom, kom, mijnheer Rijckloff heeft ook wel het meeste recht op bewondering. Ik zag uw laatste bundel gisteren nog liggen bij een van mijn beste vriendinnen hier, de vrouw van notaris Schokker. Ik verzeker u, iemand met veel smaak, en vooral veel gevoel, voor poëzie.

RIJCKLOFF

(bezwerend)
Mevrouw, wat ik u bidden mag...

MARY

En ik die niets van hem ken! Ik, die van hem alleen maar twee strofen in mijn poëzie-album heb gelezen! Gerard, wanneer krijg ik een bundel van je?

RIJCKLOFF

Nooit! Goddank eindelijk een jongmeisje, dat niet aan literatuur doet, en dan zou ik deze paradijsstaat bederven?

MEVR. DUYSINK

Kom, Mary heeft wel meer gelezen dan ze nu doet voorkomen. Zij stelt zich een beetje aan. Zij zou het trouwens van niemand vreemds hebben, want ik was als jongmeisje dol op poëzie. Toen lazen we nog braaf De Musset en Lamartine.

EVERT

Sindsdien is het veranderd, nietwaar, mama? Niet alleen zijn alle jongemeisjes de meest verdorven auteurs gaan lezen, maar u heeft de poëzie verlaten, tenminste zolang het mij heugt, en dat wordt al een hele tijd, als je het goed nagaat.

VAN RHEEN

Je moeder is zich in de loop der jaren meer gaan toeleggen op de poëzie der feiten, heet het zo niet? En op die der cijfers, die nog veel moeilijker is. Vanmorgen nog hadden we een kleine polemiek over exotische poëzie van dit soort, nietwaar, Klara? Als we niet door Miek waren gestoord...

EVERT

Ik kan me levendig voorstellen hoe u over dingen debatteert die exotisch zijn. Heeft u wel eens een kamerjapon of maar een theemuts gehad, die niet echt hollands was? Wanneer is u voor het laatst in het buitenland geweest?

OCKERSE

Het is voor de heer Van Rheen niet nodig naar enig buitenland te gaan. Hij zou ook daar zichzelf niet verliezen.

MEVR. DUYSINK

U weet niet hoe juist het is, wat u dáár zegt! En toch, nietwaar? wat gaat op tegen de engelse distinctie, het germaanse gevoel, de franse esprit?

OCKERSE

Mevrouw, niettemin hebben wij ook hier in Holland onze curiositeiten. Ik bedoel nu niet onze museumschoonheden, maar zelfs onze levende waarden. Om tot de door Rijckloff zo verfoeide literatuur terug te keren, daar is bijvoorbeeld onze grote Florens...

VAN RHEEN

Ik heb wel eens wat van die man gelezen. Het mag een groot schrijver zijn, maar verder dan ook een burgerman. Een zwierige pen, mogelijk, maar een burgerlijke geest.

OCKERSE

Ik moet u alweer tegenspreken. Laat mij u maar deze anecdote

over hem vertellen. Toen Florens nog geen vier-en-twintig was, reed hij in een open rijtuig door Amsterdam naast mevrouw Waalders-Duntrop, op dat ogenblik veruit onze begaafdste actrice, zoals men toen zei: de Sarah Bernhardt van Holland. Hij had zich daarvoor een witte bolhoed aangeschaft, en aangezien daarbij een passend kostuum hoorde, had hij zich een compleet wit flanellen kostuum laten aanmeten, zodat hij zeer de aandacht trok. Zijn ouders, calvinisten van deftigen huize: de vader een schrale man met druipende bakkebaarden, de moeder een oude dame van ivoor, beiden altijd van top tot teen in het zwart, zaten op een bank in het Vondelpark en zagen het spektakel voorbijkomen. Dat hun zoon de amant was geworden van die vrouw – die bovendien zijn moeder kon zijn – hun hart bloedde ervan, edoch zij klaagden niet, zij negeerden het met de volle negatie van hun calvinistische deftigheid, zij bleven zelfs zonder kikken. Toen, op een dag, aan tafel, in de huiselijke kring...

MEVR. DUYSINK

(met een blik op Mary) Blijft het verhaal welvoeglijk, mijnheer Ockerse?

OCKERSE

Mevrouw, in allen dele. Toen, op een dag, aan tafel, sprak opeens de jonge Florens: ‹Vader, ik veroorloof mij u aan te kondigen – hij sprak altijd zo deftig – dat ik mij in de echt denk te begeven›. Doodse stilte aan tafel: de ouders keken elkaar aan met een blik van: ‹Daar valt onze zoon ten prooi aan dat wezen›. Niettemin zei rustig de oude Florens: ‹En met wie, als ik vragen mag?› En de jonge Florens antwoordde: ‹Dat zal u te gelegener tijd worden geopenbaard›. Een paar minuten later kwam het tweede meisje binnen met een dampende soepterrine. En de jonge Florens stond op, vatte haar bij de hand en sprak: ‹Mag ik u dan hierbij voorstellen aan mijn aanstaande gade?› En hoezeer de ouders nog méér schrok-

ken, hij is met haar getrouwd. Die man, mijnheer Van Rheen, is alles wat u wilt, behalve burgerlijk.

VAN RHEEN

(scherp) Als het een voldoende bewijs is voor iemands onburgerlijkheid dat hij met zijn dienstmeisje trouwt, dan vraag ik ook een goed cijfer. Dàt heb ik ook nog wel gedaan. *(Pijnlijke stilte.)*

MEVR. DUYSINK

U moet mijn broer niet au sérieux nemen als hij zulke dingen zegt, mijnheer Ockerse. U kent hem nog niet als hij schertst...

VAN RHEEN

Je weet heel goed dat ik niet scherts, lieve. Je hebt Anna weinig gefrequenteerd, dat is wel zo, maar zij heeft er daarom niet minder om bestaan.

MEVR. DUYSINK

Mijnheer Rijckloff, gaat u nog even met mij kijken naar de rozen? Jij ook, Mary? Als oom zo mal doet, laten wij hem maar zitten. *(Druk pratend met Rijckloff en Mary af.)*

VAN RHEEN

(tot de overigen) Het is mogelijk dat het in deze omgeving als een grap klinkt, maar het is toch, ik zou haast zeggen: heilig waar. Ada, mag ik nog een kopje? *(Ada bedient hem.)*

EVERT

Het kan mij persoonlijk weinig schelen of het waar is of niet. Maar u heeft voor mama daarnet weer wat bedorven. *(Van Rheen maakt een beweging van: ‹Maar als het nou toch waar is!›)*

OCKERSE

Het spijt mij oprecht, dat ik u de gelegenheid heb geboden

tot deze – eh – kleine manifestatie. Maar u zou wellicht iedere gelegenheid hebben aangegrepen, dat troost me.

VAN RHEEN

Het is mogelijk. We spraken zoëven van verschillen tussen generaties, maar door de eeuwen heen heeft men, in bepaalde omstandigheden, eigenlijk maar twee soorten mannen gehad: zij die trouw blijven aan hun woord, die het gevoel hebben van te moeten betalen, en zij voor wie ieder woord alleen maar deel uitmaakt van de veroveringscampagne en die zich tot niets verplicht achten.

EVERT

(schamper)

Deze laatste soort lijkt mij dan eervoller. Als u de liefde bedoelt, of wat daarvoor moet doorgaan, dan zijn zulke contractuele gevoelens toch wel een beetje vernederend. Het valt bovendien heel erg te bezien of men wel ooit spreken mag van veroveren, of het niet altijd op zijn best een ruil is,... ik geef toe: niet altijd van gelijke waarden.

ADA

(tot Van Rheen) Ja, is er niet iets beledigends voor de vrouw in uw manier van zien? Wordt zij zo niet teruggebracht tot de tweede rol in ieder opzicht? Zij geeft, maar zij neemt toch ook tegelijkertijd?

VAN RHEEN

Als er iets vernederends is in de rol van de vrouw, dan komt die vernedering door de natuur. Of door de maatschappij, die het ongehuwde moeders nog altijd zo lastig maakt. *(Lacht binnensmonds.)* Hah,... sommige dingen kunnen jullie ons tenminste nooit terugaandoen!

ADA

Ook zó zou ik nog willen dat de vrouw de volle verantwoor-

ding droeg. In onze tijd, tenminste. Een vrouw met enig karakter en energie, moet zich zelf ook zo nog weten te redden.

VAN RHEEN

Er zullen helaas altijd genoeg vrouwen overblijven, die in de eerste plaats zacht en... dom zijn. En dan, *(zachter)* soms gaat het om vrouwen die zelf nog maar een kind zijn: zeventien, zestien, jonger soms.

EVERT

Sweet seventeen, zacht, dom, onopgevoed, arm, en van mindere stand. Laat ons meteen àlle gegevens verzamelen voor de volksroman. Ja, dit verlaten en verleide meisje, met een pand van de verrader onder het hart, was door de eeuwen heen een beklagenswaardige verschijning, laat ons ook heden een traan storten over haar. *(Doet driftig een paar stappen.)* En als dat gebeurd is, eis ik nogmaals het recht op van de òncontractuele zienswijze.

OCKERSE

(tot Van Rheen)

Mij dunkt, dat wij nu verstandig zouden doen om ook de rozen bij zonsondergang te bekijken. In de late zomer is dit wel het uur, om in de eigen tuin – eh – ver en kosteloos te reizen. *(Gaat naar rechts.)*

VAN RHEEN

(met een blik op Evert)

Ja, deze kamer krijgt iets onrustigs. *(Achter Ockerse af. Evert kijkt hem na, trommelend met de vingers op een hoek van de tafel.)*

ADA

(legt haar hand op zijn arm) Wat is het? Waarom zo nerveus opeens?

EVERT

(lacht) Nerveus? Om de insipide praatjes van die oude neet-oor? Welneen, hoogstens een beetje gechoqueerd. Dat is dus zijn geheim, daarom was hij dus altijd zo zuur, en dat heeft hij dus, jaar in jaar uit, op ons terugverhaald, dié povere historie! Gek, mama heeft er ons nooit van gesproken, uit respect voor zichzelf of voor hem, of misschien wel voor ons. Maar nu zie je het opeens heel duidelijk: de arme man heeft ook de verleider willen spelen, ééns, en tot slachtoffer koos hij zijn dienstmeisje van sweet seventeen. Ende zij werd bevrucht, zoals de Bijbel zegt. En toen, natuurlijk: een gentleman betaalt, is hij met haar getrouwd en heeft zijn verder leven verknoeid in een provincie waar Hilversum een wereldstad bij is. Wat is er met dat kind gebeurd? Als het geleefd had, zou men er toch iets van merken. Het zal dood zijn, doodgeboren misschien; ik mag lijden dat hij te vroeg heeft betaald, dat maakt de historie nog wat zuurder. En toen zijn vrouw ook dood ging, heeft mama hem hier gehaald, in een onverantwoordelijk ogenblik. Allerliefst, maar het wordt nu toch wel tijd dat hij weer weggaat. Ik heb hem nooit sympathiek gevonden, ik vind hem nu... onsmakelijk.

ADA

Ik denk dat wij binnenkort allen wel uiteen zullen gaan. Over twee maanden hoogstens, ben ik klaar, en professor Ledeboer heeft me laatst zijn voorstel herhaald.

EVERT

(onverschillig) O ja? dat is prettig voor je. En mama denkt dat Miek wel trouwen zal. En ik heb van dit alles alweer mijn volle portie, ik heb haast om weer ergens op mijzelf te wonen. Ik ga morgen met Ockerse naar Amsterdam.

ADA

Het is gek zoals iedereen opeens anders doet, vandaag. Eerst Mary, toen oom, nu jij. Dat die kleine bekentenis van oom op

jou opeens zo'n indruk zou maken... Ik begrijp het niet; ook niet waarom jullie je zo schrap zetten tegen elkaar, in al dat praten. Waar dienen al die theorieën voor? Je bent toch zoals je bent?

EVERT

O! zó kant en klaar uitgeknipt en opgezet zijn wij toch ook niet. Maar je hebt gelijk, er is wel genoeg gepraat. *(Gaat op de leuning van een stoel zitten en grijpt haar hand.)* Kom bij me zitten en geef me een zoen, mijn houtduifje.

ADA

(trekt zich los, toonloos) Wat zeg je?

EVERT

(agressief duidelijk) Ik zeg: mijn houtduifje. Vind je dat geen lief naampje? Heb je een bezwaar tegen de titulatuur of tegen het vogelsoort? In het laatste geval wil ik graag wat anders voor je bedenken.

ADA

Het is onnodig tegen mij die komedie te spelen. Tot dusver was ik geen collectienummer.

EVERT

Het is geen komedie, ik word alleen maar consequent. Het is soms nodig, heus, om een houding, of als je dat mooier vindt: een levensopvatting wat scherper te bepalen. La mise au point, zegt de Franzoos. Ik poneer dit: àlle vrouwen zijn vogelijntjes. En ik doe het niet op de manier van een straatlied.

ADA

(strak) Ik dacht dat je intelligenter was.

EVERT

Alles slijt, bij nadere beschouwing. Al was ik zo intelligent als

Socrates en zo mooi als de Apollo van Belvédère, op een dag, in één uur, één minuut, zou je uitgekeken zijn en snakken naar andere schoonheden, andere intelligenties.

ADA

Je draait de rollen een beetje om, maar au fond heb je gelijk. Ik zei je al dat ik je zo nieuw zag, vandaag. En ja, ik raak nu wel een beetje uitgekeken.

EVERT

Er is met jou misschien ook iets gebeurd... Trouwens, ik zei al dat het tijd werd dat ik van hier wegging. *(Staat op, maakt twee danspassen.)* Wij zullen ons geluk elders moeten beproeven. *(Gaat naar links.)*

ADA

(van haar plaats af) Wil je me voortaan waarschuwen als je weer thuis komt?

EVERT

(wendt zich bij de deur om) Waarvoor?

ADA

Om niet in dezelfde fout te vervallen. *(Strekt haar hand uit naar de leuning van een stoel, gaat zitten.)*

EVERT

(bij de deur) In dezelfde fout, dezelfde fout?... Ha, van weg te gaan en dan toch terug te komen? Van nog langer in mij te geloven? Ik begrijp: dit is de laatste minuut van geloof in de onwaardige. Maar ook zó zullen we elkaar nog wel terugzien. En ons misschien niet àl te dwaas aanstellen. *(Af. Ada blijft een ogenblik zwijgend zitten, neemt dan uit een doos op tafel een sigaret, steekt die op. Hoofd in de hand, rookt zwijgend. Het toneel is gedurende de scène met Evert langzaam donker geworden.)*

MARY

(steekt haar hoofd door de deur rechts) Ada?... Zit je hier alleen? Hier is iemand voor je. *(Laat Van den Borght binnen; af.)*

VAN DEN BORGHT

(gaat aarzelend in de richting van Ada) Waar zit je? *(Ada reikt hem zonder op te staan de hand.)* O, dag. Ben ik misschien wat laat?

ADA

(rustige stem) Neen, je komt heel goed. Een sigaret?

VAN DEN BORGHT

Dank je. Het is donker hier. Zal ik het licht opsteken?

ADA

Neen, laat nog maar even. Ik zal het direct wel doen. Ga zitten.

VAN DEN BORGHT

Wat is er met je? Ik kan je bijna niet zien en je stem klinkt een beetje vreemd. Is er iets?

ADA

Niets, dank je. *(Van den Borght gaat na enige aarzeling zitten. Stilte.)*

VAN DEN BORGHT

Ik zie eigenlijk niets dan het puntje van je sigaret en een stuk van je hand. Als ik mijn hand *(steekt zijn arm uit)* er overheen leg, en dan alles tegelijk erin sluit, mag ik dan je hand even vasthouden?

ADA

Maar je zou je branden.

VAN DEN BORGHT

Daar is wel een kleine kans op. Maar dat zou zo erg niet zijn. Mag het? *(Staat op, brengt zijn hand dichter boven de hare.)*

ADA

Maar dan wil ik niet kijken. Ik ben niet erg sadistisch aangelegd.

VAN DEN BORGHT

Ik hoop het. Nù... *(bedenkt zich)* maar het is een proef; je zou je misschien ook branden.

ADA

Dat zou ook zo erg niet zijn. *(Van den Borght sluit zijn hand over de hare. Het vuurpuntje van de sigaret gaat uit. Hij opent de hand weer; zij kijkt er in.)* Heb je je niet gebrand?

VAN DEN BORGHT

Neen. Het was eigenlijk kinderachtig. En jij? *(Brengt haar hand aan zijn lippen.)*

ADA

(even spottend) Heb je het wel eens meer gedaan?

VAN DEN BORGHT

Neen, ik zei je al: het was een improvisatie. *(Laat haar hand los.)*

ADA

Maak nu het licht maar aan, wil je? Bij de deur daar, rechts. *(Van den Borght draait het licht op, zij kijken elkaar vreemd door de kamer aan.)* Kom je nu weer hier?

VAN DEN BORGHT

(komt aarzelend terug, gaat weer zitten) Nu, vertel. Waarom zat je hier alleen, en waarom... kwam ik op tijd?

ADA

Neen, later. Het is nu voorbij. *(Glimlach)* Alles gaat met bruuske wendingen vandaag. Vertel jij maar waarom je gekomen bent.

VAN DEN BORGHT

Toen ik je de laatste keer zag, bij Warda, had ik het gevoel dat je iemand nodig had; sterker dan ooit, bedoel ik, want ik had het eigenlijk altijd. En ook, terwijl ik toch veel sympathie heb voor Warda, de onaangename indruk dat jij... een ander soort was dan zij, dat zij niet veel voor je zou kunnen doen, ondanks al haar inzicht. Zij is toch een heel stuk ouder dan jij, niet? En een vrouw die *(ironische toon)* enige avonturen met glans heeft doorgemaakt.

ADA

Ik heb altijd veel aan haar gehad.

VAN DEN BORGHT

En toch was je alleen, ook bij haar; ik ga romantische dingen zeggen: trots en hulpeloos alleen. *(Kijkt onderzoekend.)* Je lacht niet. Dat is goed; waarom zou je lachen, als ik een beetje onhandig met zulke woorden omga? Enfin, ik vond mezelf natuurlijk dwaas en pretentieus daarbij, maar ik kon mij toch niet beletten te denken, dat ik misschien méér voor je kon doen..., kon zijn.

ADA

En het lijkt wel of het zo is.

VAN DEN BORGHT

Ja, op zoiets lijkt het. *(Nadenkend)* Toch ben ik geen dupe van de situatie. Er moet zoëven iets gebeurd zijn, waardoor het mij gemakkelijk werd gemaakt. Het kan mij op zichzelf ook niet schelen, ik beoefen deze dingen niet als sport. Ik weet immers, eenvoudigweg, wat je voor mij betekent.

ADA

(steekt haar hand uit) En jij betekent niets voor mij?

VAN DEN BORGHT

(staat op, neemt even de hand, legt die dan zacht op haar knie terug) Oneindig minder. Je probeert iets, dat is duidelijk, maar je tast in het donker; je zou je kunnen overgeven aan mijn gevoel, als ik niet oppaste voor ons allebei. Het zou heel pijnlijk kunnen worden voor later, dit ogenblik, als een van ons niet scherp zag voor twee. *(Een ogenblik stilte.)* Als ik je vroeg wat ik dan wel voor je zou kunnen doen?

ADA

(pijnlijke glimlach) Bepaald dóen? Het klinkt zo categorisch.

VAN DEN BORGHT

Ja. En als ik je vroeg wat ik voor je bèn, zou je zoiets zeggen als: een vriend.

ADA

Misschien iets meer toch.

VAN DEN BORGHT

Ièts meer dan, en sedert héél kort. Als ik denken kon dat het geluk met mij was, zou ik het geluk dankbaar zijn. Maar ik vrees dat ik alleen maar zou profiteren van een verwarring.

ADA

(aarzelend) Je hebt misschien gelijk. Ik zou... Ik kan je op dit ogenblik niet zeggen, wat je... misschien in de eerste plaats zou moeten weten. Ik ben er nog te rancuneus voor, geloof ik. Het is voorbij, heus, ik jokte niet toen ik dat zei. Maar de wending was misschien een beetje te bruusk.

VAN DEN BORGHT

Je kunt mij schrijven als je denkt dat ik werkelijk wat voor je

doen kan. Je zult het waarschijnlijk niet doen. *(Gaat naar de deur, Ada staat op, als om hem uit te leiden; hij wendt zich om.)* O ja, ik zou haast nog vergeten het voornaamste te zeggen. Ik sta geheel tot je dienst, maar als een heel arm iemand; in deze tijd is het niet alleen romantisch, maar waarschijnlijk ook nuttig zoiets erbij te zeggen. Misschien heeft Ockerse het je trouwens al gezegd.

ADA

(stroef) Neen, dat heeft hij niet.

VAN DEN BORGHT

Merkwaardig bescheiden van hem, en ongewoon. Ik vertelde hem eergisteren dat ik een sigarenwinkel zou openen. Het is niet waar, maar hem vertelde ik dat.

ADA

(als voren)
Hij *is* dan bescheiden geweest.

VAN DEN BORGHT

En ongewoon. Want hij doet wel eens meer zijn best, dat is het niet, maar hij slaagt er meestal niet in. *(Opent de deur, Ada blijft staan; Evert door de geopende deur binnen.)*

EVERT

(groet Van den Borght in het voorbijgaan met een hoofdknik, loopt op Ada toe, spreekt haar aan met de rug naar Van den Borght) Pardon dat ik stoor, maar ik kom even afscheid nemen. Ik vond het beter nu maar weg te gaan. *(Van den Borght af, de deur achter zich toetrekkend.)* Hé, gaat die mijnheer ook weg? Dat is een kort bezoek.

ADA

(rustig)
Ik wens je het beste.

EVERT

Je schijnt nog altijd boos te zijn. Waarom, vraag ik me af, waarom? Omdat ik je een vogelnaampje gegeven heb? Daar is het toch mee begonnen. *(Korte stilte.)* Enfin, je kunt er niets aan doen; soms valt er een woord, één woord, en de onthulling heeft plaatsgehad. Ik heb een knoop in mijn hersens gelegd bij het woord ‹houtduifje›.

ADA

Het is een heel goed woord. Het kan in een ander geval wonderen verrichten.

EVERT

Neen, ik geloof nu dat het ongeluk aanbrengt. Misschien maak ik er een volgende keer ‹woudduifje› van. Of waarvoor die rijmen? een volgende keer zeg ik ‹kolibri›. *(Kijkt haar aan als verwachtte hij antwoord.)* Het kan je niets meer schelen? Ik dacht het al: de oorzaak ligt dieper, als de vrucht rijp is, valt ze af. *(Ernstiger)* Maar wat ik niet begrijp, is dat je mij opeens niet meer kent.

ADA

Zoëven had je het beter door. *(Evert kijkt vragend.)* Toen je zei dat ik je te goed kende.

EVERT

O, dus je bent er werkelijk beu van? Dat is alleraardigst, als het waar is. Dat fnuikt mijn trots natuurlijk, maar dat *is* alleraardigst! *(Vriendelijk informerend)* Zou het kunnen dat ook bij een vrouw... de intelligentie het gevoel de baas werd? Of bèn je niet helemaal een vrouw? Zouden je chemische studiën tòch van invloed zijn geweest? *(Als Ada zwijgt)* Ik vraag je heus in alle ernst mijn domheid te verlichten. Het zou kunnen zijn, dat in onze tijd de chemie een heel wat sterker middel blijkt, ook voor de ziel, dan de wijsbegeerte. Als wij vrienden blijven, kun je me later misschien nog eens een

recept bezorgen. Zullen we hartelijk afscheid nemen en elkaar als vrienden terugzien? *(Steekt de hand uit.)*

ADA

Och, je hebt wel iets aardigs. Ik zei je al: het beste. *(Drukt hem even de hand.)*

EVERT

Bepaald hartelijk schijnt het niet te kunnen worden. Enfin, het is mijn schuld. *(Mary komt van rechts binnen.)*

ADA

(tot Mary) Zou je misschien... Neen, ik zal het je straks wel zeggen.

EVERT

Als ik in de weg sta... Tot ziens dan. *(Rechts af.)*

ADA

(maakt een beweging of zij ook weg wil gaan, beheerst zich dan) Miek, zou je me straks aan tafel willen excuseren? Ik ga nu naar boven, ik voel me niet erg wel. Ik had eigenlijk je moeder nog willen spreken, maar dat kan morgen ook.

MARY

(bezorgd) Wat is er met je? Waarom heb je je vriend zo alleen laten weggaan? Hij liep door het huis alsof hij niemand meer zag. Ik dacht even dat het van geluk was, maar nu... Heeft het bezoek zo weinig resultaat gehad?

ADA

Ik weet niet wat je verwachtte.

MARY

Minstens een aanzoek! Ik had het heerlijk voor je gevonden.

En dan was jij ook bezorgd geweest *(hervat zich)*... nu ja, bezorgd, in morele zin dan. Ik was er zeker van dat hij van je hield, en jij ook, je was met hem gelukkig geworden, daar was ik ook zeker van.

ADA

Het spijt me dat je zo wordt teleurgesteld. *(Wil gaan, bedenkt zich.)* O ja, je zou je moeder alvast kunnen zeggen, dat ik morgen een kamer in Amsterdam neem: dat lijkt mij met het oog op dat examen ook nog het beste. *(Knikt, naar links af.)*

MARY

(kijkt haar na, haalt de schouders op, blijft dan nadenkend bij de tafel staan. Verschikt een paar bloemen in een vaas en neuriet een paar maten van een modewijsje) Bizar... *(gaat naar de deur rechts)* Evert!

EVERT

(komt snel op) Het is godgeklaagd zoals Anton prutsen kan met zijn ene valiesje! Als hij een beetje beter pakken kon, waren we nu al een uur weg. Wat is er?

MARY

Ik heb een berichtje voor je: Ada gaat morgen ook weg.

EVERT

O, kon ze dàt niet in mijn bijzijn vertellen?

MARY

(snel) Jij weet er dus niets van? het heeft met jou niets te maken?

EVERT

Niet dat ik weet, neen. Maar soms weet je die dingen zelf niet, dat is het gekke.

MARY

(voor zich uit) Neen, ik geloof dat ik het mysterie door heb. Ik weet wel hoe ze kijkt, als ze iets verbergt. Het was ditmaal ernstig. Trouwens, ze heeft mij gevraagd haar aan tafel te excuseren.

EVERT

Zo, heeft ze haar migraine?

MARY

Van jou, ja. Men zou het van minder krijgen. Maar dat is niet alles; zij heeft waarschijnlijk behoefte met haar geluk alleen te zijn. Ik ben er toch zowat zeker van, dat de heer Van den Borght zich heeft uitgesproken.

EVERT

Dus toch de reparateur? Mooie rol, daar niet van.

MARY

(scherp) In ieder geval mooi in de lijn van mama. Dan blijft Ada zeker de deur uit. En dan ga ik, tot meerdere glorie van het huis... en van jou. Want jij blijft nog een beetje zoals je bent; jij trouwt toch zeker niet voor je consul bent, hè?

EVERT

(komt aan de andere kant van de tafel staan, trommelt met zijn vingers op het blad) Ha, mij dunkt: jij krijgt een rijpe kijk op de dingen. Jij wordt zo zoetjesaan allemachtig leep, niet? *(Kijkt haar spottend aan.)*

MARY

(beantwoordt over de tafel zijn blik) Ja, ik word allemachtig leep. Aardig dat je het gezien hebt. En jij wordt wat gauw nerveus, tegenwoordig. Dat lijkt mij toch geen goeie eigenschap voor een diplomaat.

EVERT

(beheerst zich, steekt de handen in de zakken) Ik zal als zodanig zeker rekening moeten houden met jou. Geloof je dat je het klaar speelt met Gerard?

MARY

Ik ben liever voorzichtig, als je het goed vindt. Jij zou alles nog kunnen bederven. Jij zou in staat zijn Gerard te besmetten... met je nieuwe manier.

EVERT

Het komt mij voor dat jij ook nog al ‹nieuw› bent, al zijn onze manieren dan verschillend. Je wordt toch werkelijk een toonbeeld van de doelbewuste nieuwe vrouw. Alle eer! Men kan een harde dobber aan je hebben.

MARY

Ja, en jouw methode zou zeker bij mij niet opgaan. *(Lacht minachtend.)* Ik heb me als kind al zo vermaakt met je goedkope grapjes.

EVERT

Had je liever gezien, dat ik ze duur maakte? Alle waar naar zijn geld...

MARY

Neen, ik heb zó juist veel aan je gehad. Ik heb minstens zoveel van je geleerd, als je leerlinge Ada, als je het goed uitrekent. Alleen stond ik wat minder onder suggestie van de leraar.

EVERT

Jij krijgt de eerste prijs! En wat wou je nu? Wat is de bedoeling van deze bekentenis? Moet ik je alleen maar hevig bewonderen, of wens je me te intimideren?

MARY

(rustig maar geaccentueerd) Ik wens dat je je eigen weg gaat: het kan me niets schelen hoe, als diplomaat of als vogeltjesvanger. Ik wens dat je mama dàt aan haar verstand helpt brengen, dan gaat het vlugger en prettiger. En verder dat jullie beiden, jij en mama, mij voor mezelf laten zorgen.

DOEK

DERDE BEDRIJF

*De woonkamer van Evert Duysink, te Amsterdam; tien dagen na het vorige bedrijf. Moderne meubels, maar zonder het zakelijk karakter dat deze meestal hebben, trouwens, met vele varianten en buitenissigheden, als een chinese panoplie, op een in het oog lopende wijze tegen de muur, en een scheepje in een fles. In de linkerhoek schuin een deur, die naar de trap van het huis voert; in de rechterwand, achter een sofa op de voorgrond, de deur van Evert's slaapkamer. (Gestoei en gelach achter deze deur. Tilly de Vriendt komt haastig op, in een fladderende peignoir, die zij op de borst bijeentrekt; slank, verward, witblond haar; aan haar voeten maar één pantoffel. Onmiddellijk gevolgd door Evert, in zijden pyama met brede biezen over de broekspijpen. Hij grijpt haar bij de pols; zij rukt zich los en snelt naar de deur links, opent deze, maar deinst meteen terug. Evert werpt zich in een fauteuil en lacht. Hij zit nu met de rug naar haar toe; zij sluit de deur, glijdt zachtjes achter hem en trekt hem aan het haar.)**

Woonkamer van Evert.
Scène I. Evert en Tilly de Vriendt in pyama en peignoir.
Scène II. Mama op, zeer ongerust, als Rijckloff nu maar loskomt. Er is toch geen verhouding tussen Mary en Rijckloff? Evert *(in pyama)* weet van niets – kijkt telkens naar de deur van zijn slaapkamer. Hij durft niet zeggen dat hij Mary best aan haarzelf durft overlaten; Ma ongerust af.

* *Noot van de redactie:* Behalve de toneelaanwijzing is van dit derde bedrijf slechts het hier afgedrukte ontwerp van de auteur aanwezig.

Scène III. Uit de kamer komt Tilly, geheel gekleed; kort gesprek, ook over Mary, Evert verveeld; Ockerse op, Tilly af.
Scène IV. Evert gaat zich kleden, spreekt door open kamerdeur. Ockerse alleen op toneel. Gesprek over libertinage, over Rijckloff, Evert spreekt van het vertrek van Ada, Ockerse zegt opeens: «O ja!» en spreekt over Van den Borght. «Een vreemd complex bij Van den Borght.» Evert smalend, Ockerse verdedigt Van den Borght.
Scène V. Rijckloff op, zichtbaar ontstemd dat Ockerse er is, Ockerse merkt het en gaat weg, na spottende opmerking.
Scène VI. Rijckloff spreekt Evert over Mary, waar is zij? Zeer ongerust. Evert supreem, laat Rijckloff maar naar huis gaan, hij zal hem wel opbellen als zij er is. «Ja, maar...» Evert geeft hem een lesje, speelt de *moderne* kunst van de verleiderij tegen Rijckloff uit; Rijckloff ontdaan af, laat hem *beloven* hem in ieder geval op te bellen.
Scène VII. Van den Borght op. Verwondering van Evert, snel bedwongen, schamper. Gesprek. De javaanse krissen, sigaretten, de klap.
Scène VIII. Oom op, Van den Borght af. Oom en Evert, kort.
Scène IX. Mary op. Oom schamper, Mary biedt hem het hoofd, onthult zich geheel. Oom af.
Scène X. Evert vraagt: «En?...» Mary: «O, al lang in orde, heb Rijckloff opgebeld.» «Goddank, hoef ik niet meer te doen», zegt Evert om te schertsen, maar nog steeds ontdaan. ‹Wat heeft hij?› «Niets, niets.» Minachting van Mary.
Scène XI. Rijckloff en Mama op, beiden nog ongerust. Huwelijksaanzoek.

DOEK

DIALOOG

Jaloezie. – Ontmoeting waarbij een man een andere man plotseling onheus bejegent, als in de komische anecdote van Héverlé. Maar de omstandigheden anders maken; zonder dat ze ‹dostojevskyaans› worden, ze toch dat karakter geven van onvermijdelijkheid, waardoor het komische alleen overblijft voor wie per se komisch zien wil.

Gegeven: een man die zijn leven lang jaloers is geweest (omdat het nu eenmaal zo heten moet), op een andere man, bijv. die de eerste is geweest voor de vrouw die voor hem alles betekend heeft. Hij heeft de man nooit gekend, hij is nooit zijn rivaal geweest; de andere is voor hem dus nooit iets anders geweest dan een ‹spook›, een ‹beeld›. Hij heeft jaren lang, toen hijzelf al sinds lang de enige was geworden voor de vrouw in kwestie, niet geweten, wie die eerste was, haar niet durven vragen naar iets van zo ondergeschikt belang immers, volgens de nieuwe opvatting. Hijzelf is, laat ons zeggen: advocaat, de andere man is bijv. bankier, althans vermogend, iemand die voor de vrouwen in het algemeen niet alleen iets magisch had in zijn eigen persoon, maar ook nog alle omstandigheden mee. De brillante jonge Heemeringh van de firma Heemeringh & Zoon, groot automobilist, groot theaterbezoeker, enz. – algemeen bekend al toen hij nog geen vijf-en-twintig was. Nu in de zestig en uit de zaken teruggetrokken, maar steeds ongetrouwd gebleven; op zijn villa in de duinen of op reis. De ander iets jonger, nog niet helemaal zestig; weduwnaar van de vrouw sinds enige jaren, Mr de Beil – praktizeert alleen nog maar om iets te doen te hebben, gaat nu naar het buitenland als vacantiereis. In de restauratiewagen komt hij te zitten tegenover een knap, goed-

gekleed man van zijn eigen leeftijd, lang bruin gezicht, golvend wit haar. Hijzelf is kalend, wat plomp, nooit een werkelijk knap man geweest: deze dingen zijn van belang in zo'n samentreffen. De eerste woorden zouden reeds anders zijn geweest wanneer hij, zelfs nu, zich in ieder opzicht superieur had gezien bij oppervlakkige vergelijking. Hij herkent de ander pas, d.w.z. hij brengt hem pas thuis, wanneer hij goed tegenover hem zit – of neen, dit is niet eens nodig: hij kan de ander hebben herkend bij het binnenkomen al, en als zonder gedachten, automatisch, naar hem toe zijn gegaan, om precies de vrije zitting tegenover hem in te nemen. Zij hebben geen buren, er zijn weinig mensen in de wagen, en zij kunnen vrijuit spreken; de trein rijdt door een deel van Frankrijk, hun taal heeft de waarde van geheimspraak, ook zonder dat zij hun stemmen dempen.

De Beil heeft enige tijd nodig voor hij de ander toespreekt; hij doet het opeens zonder moeite als hij merkt, niet alleen dat de ander bijna aan zijn dessert is, maar dat ook hij hem heeft thuisgebracht. Zijn eerste woorden zijn agressief maar gedempt; hij zegt bijv.: «Mijnheer Heemeringh, het zou jammer zijn geweest als wij elkaar nooit ontmoet hadden» en naar gelang de ander meer of minder verwonderd doet, laat hij er zijn eigen naam nog op volgen of beschouwt dit als overbodig. Zij spreken dan over de reis: «Wat doet ú tegenwoordig?» «Reist u ook veel?» «Deze streek van Frankrijk is charmant.» «Men kan niet helemaal zonder het buitenland.» «Ja, ik misschien nog wel, u waarschijnlijk niet.» Hoe kort het ook duurt, er is in De Beil's woorden een trekken naar het enige waar het op neer moet komen: Heemeringh kan natuurlijk minder dan hij zonder het buitenland, omdat zijn belangstelling voor gevarieerde vrouwen op zichzelf al zijn reislust verklaren zou. Het is naief en juist tevens, als zovele dingen. Als Heemeringh vraagt waarom, is het onvermijdelijke in één zin bereikt: «Ofschoon ik er nu misschien méér reden toe heb; ik ben weduwnaar, zoals u misschien wel weet». Het zou kwetsend zijn geweest, als Heemeringh hier had gezegd

dat hij het niet wist; hij knikt dus tactvol, bijna meevoelend. De drie of vier frasen die nu nog worden gewisseld, zijn van geen belang; als het verhaal geheel aangekleed wordt, hier de blikken even kluisteren aan de karaffen, waarin het water schommelt, een vlek op het tafellaken of iets aanverwants. Op een gegeven moment spreekt De Beil ongeveer zo:

«Zij is voor u van niet zo véél betekenis geweest, is het wel? Zij was voor u natuurlijk een specimen, een vrouw van het betere soort hier: een verhoogde gevoeligheid van de zenuwen bijv., en van hoogstens een bepaalde nuance daar: op het gebied van wat u onder temperament moet verstaan. Als ik aan u dacht heb ik altijd geprobeerd u als kenner van vrouwen althans de volle maat te geven; u moet een van die mannen zijn die zich precies weten te herinneren hoe de huid van een vrouw was, hoe haar loop, de geur van haar haar, de verhouding tussen knie, enkel en dij, hoe de golving van haar lendenen in bepaalde ogenblikken, hoe haar manier van reageren op uw eigen prestaties was. Ik wou dat ik zeggen kon dat ik hierin volkomen uw mindere ben, het zou aansluiten bij onze rollen in dit ene geval, het zou mij mijn specialiteit geven, zoals ik u de uwe toeken. Maar misschien is het niet eens geheel waar... Hoe het zij, ik heb ú als verzamelaar met iedere qualiteit van uw vak of uw talent toegerust, van het ogenblik af dat ik aan u begon te denken. Ik heb niet dadelijk aan u gedacht.

Toen ik haar voor het eerst ontmoette, begreep ik anders wel dat u er moest zijn geweest. Misschien waren er zelfs nog draden van u in haar ziel achtergebleven, misschien moest ik een soort ectoplasma uitroeien dat uw magie in haar leven achtergelaten had. Het gaf mij een pijnlijke positie; wanneer zij, zoals ik dacht en wilde, een vrouw was die maar ééns denkt lief te hebben, dan was u mij niet alleen fysiek voor geweest. Maar u, u was toen voor mij vaag de eerste, de onvermijdelijke eerste; een werkelijke vorm had u niet. Ik wist hoe gemakkelijk ik haar kwetsen kon met wat zij voor tyrannie, bezitsinstinct of nieuwsgierigheid kon aanzien en ik durfde

nog niet haar te zeggen dat in een *complete* verhouding al deze dingen normaal, banaal ondergeschikt zijn, in hun soort een onmisbaar voedsel om van te leven. Laat de liefde sterven, op één dag, en van dit alles is niets over, men zou zich kunnen martelen zonder er een spoor van terug te vinden bij zichzelf. Wij spraken over u zoals het toevallig uitkwam: als over ‹de eerste›, of ‹de bankier›. Het heeft misschien wel een jaar geduurd voor zij mij uw naam zei en voor ik wist dat ik u dus eigenlijk kende. Ik had u wel eens gezien, ik kon een vorm geven aan mijn nog sluimerende haat. Ik ben er op uitgegaan om u terug te zien, en een hele avond, in een café, heb ik naar u zitten kijken; misschien in de eerste plaats om de reden te vinden van uw superioriteit. U moèst toen nog superieur zijn, wilde ik het idee dat ik van haar had intact houden; u moest als het kon, en hoe afschuwelijk het voor mij ook zijn zou, liefst meer zijn dan ik. Maar ik heb er niets van kunnen bemerken. U sprak met een faciel mondain gemak, uw lach was niet bepaald geestig; ik zag een knappe man, maar met iets onmiskenbaar arms, iets onderkomens; ik formuleerde voor mijzelf: een teringlijder van het gevoel, hard door zijn armoede.»

Heemeringh trachtte de spreker hier doordringend aan te kijken, maar zijn blik weigerde tegenover de rustige uitdrukking van De Beil. Er was in diens spreken iets dat zo vanzelfsprekend de toestand beheerste, dat het kinderlijk leek hem in verwarring te willen brengen. Hij maakte dus een elegant gebaar met de linkerhand en zei: «Ik moet toegeven dat ik die formule niet slecht vind».

«Ik ging rustig weg, vervolgde De Beil, en dat niet alleen, maar die hele avond, terwijl ik naar u keek, is het mij geen ogenblik gelukt onrustig te worden. U was een duidelijke vorm, en meteen was u niemand. Ik geloof niet, dat ik er in geslaagd zou zijn mij toen al te kwellen met de beelden waarmee men zich het beste kwellen kan, maar het kwam zelfs niet in mij op het te beproeven. Misschien nam ik enkel uw vorm in mij op, voor... later gebruik. Het klinkt misschien

vernederend, vooral voor mij, maar het geeft u ook niets bepaald heroïsch.
Maanden later eerst, maar toen onafgebroken en steeds sterker, begon de jaloezie haar werk. De jaloezie – ik zeg het expres, omdat ik mijzelf langzamerhand heb leren lachen om het woord. Ik zou in het heden niet jaloers hebben kunnen zijn, omdat zoiets op vrees zou lijken en omdat het geen plaats vond in mijn opvatting: een absoluut vertrouwen in de ander was essentieel in de verhouding tussen haar en mij, en ik vond dit niet alleen met het hoofd, maar met heel mijn gevoel. Deze jaloezie van het verleden *is* geen jaloezie, is iets anders: een anachronisme van de jaloezie, een verkeerde logica, een logica die weigert om zich aan zoiets banaals te houden als de chronologische volgorde. Ik was uw rivaal nooit, u nooit de mijne; zelfs niet – laat ik uw ijdelheid deze laatste hoop ontnemen – als herinnering. Voor haar was u dood toen ik kwam, en ik heb zelden iemand gekend voor wie een herinnering zo dood kon zijn als zij; voor mij alleen was u levend. U werd het langzamerhand, en zonder dat hierin werkelijk ook maar iets verdienstelijks voor uzelf zat, u werd het door mijn vervloekte aard, maar ook door mijn ‹kunstenaarswil en welbehagen›. U hebt misschien wel eens gelezen, dat de verhouding tussen drie mensen altijd een verhouding is van tweemaal twee, altijd tweemaal twee waar niet eens drie uitkomt, maar het gekke is dat degene waar het om draait, de middelfiguur, de ‹zij› in dit geval, niet degene is die tweemaal in het sommetje voorkomt. Als wij ooit rivalen waren geweest, had het toch zo moeten zijn; nu bestond één paar uit u en mij terwijl zij er geen deel meer aan had. Als ik naar een psychoanalyst was gegaan, had de man mij natuurlijk gezegd dat ik eigenlijk een ontzettende lust had om met u naar bed te gaan; en ik zou hem de juistheid van die subtiele bêtise hebben bewezen, als ik u bijvoorbeeld de strot dichtgeknepen had. Ik had soms een ontzettende verliefdheid voor uw strot, dat moet ik erkennen, en mijn ergste kwelling was de onmacht waarin ik mij bevond om aan die verliefdheid toe te

geven; het onlogische van mijn recht dat te doen en het gevaar dat ik liep om haar en alles te verliezen, wanneer ik aan een zo ruwe behoefte toegaf.»
Heemeringh duwde zijn schouders naar achteren en glimlachte, maar zijn glimlach die ironisch moest zijn, voelde hij zelf als schaapachtig.
«De jaloezie is een haat, ging De Beil voort, en ik, die in het leven genoeg tegenstanders heb gekend, heb nooit iemand gehaat dan uw spook, dan uw onbekende grootheid. Naarmate ik meer aan u dacht, werden mijn waardebepalingen stoutmoediger; ik heb niet zovéél tijd nodig gehad om te weten, maar te weten zoals ik nu maar mijn hand heb uit te strekken om u aan te raken, dat ik hiërarchisch gesproken, een heel stuk meer waard was dan u, qua gevoel, qua intelligentie, qua eerlijkheid zelfs, qua alles, op een zekere handigheid na van minder allooi en waarin ik u ook nog niet voor een Napoleon houd. Hier komt de draai: ik kende haar toen al goed genoeg of ik had sterk genoeg voor haar ‹gekristalliseerd›, zoals u verkiest, om zeker van haar te zijn; haar waarde kon toen voor mij niet meer worden aangetast, zelfs niet door uw onwaarde. Als mijn haat werkelijk sterker werd dan alles, kon ik mij toen zelfs veroorloven haar te haten, omdat zij, zijnde die zij was, ú trouw kon zijn, in ú kon geloven. Het was tenslotte een vergissing geweest, en zij wist het, en ik wist het; maar mijn haat stelde zich met dat woord niet tevreden, ik vond dat het een hiërarchische vergissing was, die ik wel voor haar, maar niet meer voor u waar kon maken. Uit domheid van mijn kant, de domheid van de haat, zou ik ieder contrast tussen ons verscherpt hebben: ik hield u niet voor een Don Juan, omdat ik meer dan gewone eisen stel voor deze qualificatie, maar voor het gemak zou ik u als zoiets gezien hebben en mijzelf als de eerzame burger die het onrecht repareert, als het mij maar zuiver en scherp tegenover u stelde. Het werd een erop-of-eronder, waarin ik mijn troost vond: u of ik, niet alleen tegenover haar, maar in het absolute. U een superieur wezen en ik een hond of anders-

om – voor iedere andere opvatting had ik de schouders opgehaald.»
«Ik hoop, zei Heemeringh ernstig, dat u op dit extreme inzicht bent teruggekomen.»
«Op het ogenblik misschien. Zij is dood en wij zitten hier, en ik praat met u zoals men nog niet praat tot zijn beste vriend, zoals men alleen tot zijn uiterste vijand praat; maar het praten overwint alles; alles valt weg, zolang het praten duurt. Ik heb op deze zelfde manier mijn denken tegenover mijn gevoelens gezet, en mijzelf trachten te genezen door in gedachten met mijzelf te praten. Ik wilde in de eerste plaats weten wàt ik tegen u had: niet volgens de nooit missende trouvailles à la Freud, maar voor mijn eigen begrip. Ik las in die tijd een groteske novelle, van het soort waarin een man zijn medeminnaar in de val lokt en opruimt, u weet wel, en de auteur had het fatum van de moordenaar in zijn naam gelegd, hij heette namelijk Lodewijk Duisterhand. Maar de analyse van de jaloezie bij het groteske personage was goed, voldeed althans aan mijn behoefte van het ogenblik – op één punt na; deze man zei voor zichzelf ‹ha!› toen hij ontdekt had dat hij de ander haatte omdat hij de eerste was geweest, en mijn complexen, zullen we zeggen, zeiden niet veel bij dat idee van de eerste. Mijn complexen vertoonden zelfs een soort minachting voor die functie van de eerste, ik zei geen ‹ha!› en als ik u had kunnen opruimen, wat ik in bepaalde ogenblikken met wellust had gedaan, zou het niet zijn als hier om die *eerste* daad uit te wissen met de dader mee, gegeven de onmacht om ooit iets ongedaan te maken. Neen, u hinderde mij, ten eerste hiërarchisch, om de ongerijmdheid waarmee iemand als u haar gedwongen had uw spel te spelen, waarbij de ‹tragiek van het leven› de domineestekst leverde en waarbij in werkelijkheid één ding ernstig gespaard werd: uw eigen persoontje, uw eigen huid. De burgerlijkheid van iedere verleider schuilt hier, in de onweerstaanbare behoefte die hij heeft om zijn huidje te sparen, in zijn gierigheid, zodra het op betalen aankomt. En dan nog iets: naarmate ik verder na-

dacht over onze verhouding, die van u en mij, onze vijandschap, onze volmaakt onlogische rivaliteit, begreep ik wat ik veel meer in u haatte dan het feit dat u zo opgeruimd de eerste had gespeeld – namelijk dat u mij op dat ogenblik overwonnen had, als quantité négligeable had kunnen behandelen, eenvoudigweg omdat ik er niet was. Het was een nieuwe lafheid, vond ik, die aan uw verleidersrol niets brillants gaf. Ook dit leek onlogisch, en ook dit is toch vervloekt waar›.»
De Beil zweeg; hij verwachtte op dit ogenblik een antwoord dat naar het heroïsche streven zou, een logenstraffing of eenvoudig een verzet. Maar Heemeringh trok zijn handen weg van de bordjes die hij op elkaar had gezet en keek het raam uit naar het verschietende landschap. De Beil wachtte. Eindelijk zei Heemeringh: «Ook als dit zo was, vergeet u één ding: dat de verleider in zo'n geval niet aan een ander denkt».
«Het is de proef op de som en het bewijs van zijn onwaarde, zei De Beil, binnen mijn logica althans. Er zijn maar twee soorten vrouwen, vooral bij een eerste keer: zij die er sinds jaar en dag om schreeuwen, en zij die er werkelijk voor terughuiveren, ook als zij het tegendeel beweren, ook als zij voor zichzelf willen denken van niet. Het gaat nu minder om de operatie natuurlijk, dan om de betekenis ervan. Ik heb de kans gehad om zo'n fatale eerste te zijn, bij een vrouw die nog maar net tot het goede soort behoorde, en ik heb het ontweken. Ik dacht wèl aan degeen die mogelijk bleef. Ik wist op dat moment al, vaag – niet zoals ik het later geweten heb – dat hij betalen zou voor wat zij en ik zo dapper samen gingen bedrijven, en mijn... gebrek aan lafheid, heus, niet alleen mijn christelijke moraal, weerhield mij om onze dapperheid op zijn rekening te schrijven. Natuurlijk bedoel ik alleen gevallen waarin een van de twee niet geheel aanwezig is, waarin de man duidelijk beseffen kan dat alleen de vrouw betaalt, waarin de enige uitwisseling die eerlijk heten mag sexueel is, en ook die uiteraard nog niet eens... Ik heb mij soms afgevraagd of ik werkelijk zo christelijk voelde, dat deze eerste compliciteit tussen man en vrouw voor mij de betekenis had van een ‹inwijden in de zonde›.

Het is niet onmogelijk van wel: wij zijn nu eenmaal producten van de beschavingsperiode waarin wij leven, ook als wij wat tegendraads zijn aangelegd. Maar ook dit is toch niet het voornaamste. Neen, eenmaal een compliciteit toegegeven, hinderde mij vooral dat het tussen haar en u ging, dat de omstandigheden weer eens moesten toelaten dat de fijnere, de betere van de twee aan de ander werd opgeofferd, dat de andere weer die valse schijn van superioriteit moest krijgen waaraan het leven zo rijk is. En dat ik daar niets meer aan doen kon. U, wanneer u nu aan haar terugdenkt, ziet haar nauwelijks, denk ik; en dat is dan uw logica. Het is een toeval voor u dat ik hier met u praat en niet iemand, even dwaas als ik, in wiens leven een geheel andere vrouw de hoofdrol zou hebben gespeeld... en een andere bijrol, iets meer of minder belangrijk, in het uwe.»

Zijn stem was, van vol en denkend, onzeker geworden en toch scherp. Heemeringh viel hem in de rede:

«U vergist zich hier, zei hij. U moest begrijpen, dat voor sommige mannen de waarde van een vrouw op zichzelf geen rol speelt. Die waarde is bijkomstig, geeft een soort haut-goût aan andere dingen, die op hun beurt weer bepaald worden door andere omstandigheden. Ik bedoel dit: als u geloven kunt dat zij, over wie u spreekt, voor u logischerwijs de enige werd, ik zou niet durven zeggen, dat de vrouwen die in mijn herinnering het sterkst leven, inderdaad als vrouw alleen voor mij golden. Ik zie iedere vrouw terug als een stuk leven, als de begeleiding bijna van dat stuk van mijn leven. U kunt dit in mij verachten, maar u kunt niet zeggen dat...»

Hij aarzelde. De Beil vulde aan: «Dat wij niet anders zijn. Inderdaad, wij zijn geheel anders. Ik heb het altijd gehoopt, zei ik u al. Ik heb gehoopt dat wij elkaar gehaat zouden hebben toen wij zes jaar waren; dat wij bestemd blijven om elkaar te haten nu wij zestig zijn. U begrijpt dit niet? Laat mij voortgaan.

Het ‹eerste› was voor mij niet ellendig om zichzelf, maar om wat het als atmosfeer voor haar betekend had, omdat zij die

atmosfeer onherroepelijk niet meer door mij kennen zou. Niet u was mijn vijand hier, maar het leven, alles. Ik zei niet ‹ha!› maar ik had overal pijn als wanneer men een val heeft gedaan en de dokter nog niet gezegd heeft ‹hier› en de éne juiste plek aangeraakt. Ik leed aan mijn verlangen naar het volstrekte; ik wist dat u niets meer voor haar betekende, als vóór ik kwam, dat zij – hoe vreemd ik het ook bleef vinden – volkomen eerlijk was als zij zei dat ik werkelijk de enige was; maar ik leed eraan, dat een deel van haar leven, door een stomme chronologische wet, voorgoed buiten het mijne zou blijven, buiten het onze, buiten wat ik *dit* had genoemd. *Dit* zou nooit compleet zijn, omdat een deel ervan onherroepelijk vermorst was; tegen deze logica kon zelfs zij niets aanvoeren. Zo begint de kwelling, waarbij men telkens een stukje slimmer is dan zichzelf. Ik had soms zo erg het gevoel dat ook het heden niet goed was, alleen door het ontbreken van dat stomme stuk verleden, dat ik weggaan als de enige werkelijke oplossing beschouwde. ‹Ik zal weggaan, dacht ik dan, en haar zodoende laten voelen dat *dit* mislukt is, omdat *dit* toch alleen maar goed is als zij op die struisvogelmanier haar ogen voor het verleden sluit. Haar logica heeft ongelijk: in werkelijkheid is de vent wèl in haar leven, zo duidelijk als *ik* hem voel. Zij voelt hem niet, omdat zij werkelijk met hem heeft afgedaan,terwijl ik lijden mag aan dit gevoel van alles nog met hem te moeten afdoen; haar rekening met hem is vereffend, de mijne niet. Tant pis als het mijn fatum is om voor haar zijn verrotte aanwezigheid tastbaar te maken; ik heb dat nog liever dan die laffe logica van ‹toen was toen› en ‹nu is nu›. Ik zou, als ik werkelijk helemaal eerlijk durfde zijn, weg moeten gaan om haar te bewijzen dat *dit* onherstelbaar verminkt is door haar domheid van toen; dat zij mij toen op het spel zette, zonder naar mij te talen, zij ook, welke dan de opvatting en de rol van de vent was...› Maar het komt natuurlijk zelfs niet tot een begin van uitvoering, omdat de logica, de echte, sterker blijft: omdat men het onbillijke van de eigen redenering opeens beseft, en het zelfkwellerselement er in, en

de interessantigheid ervan, en vooral omdat men toch boven alles het geluk van de ander wil. Als zij dacht dat zij met *mij* gelukkig was, moest het zó duren. Het geluk is fragiel, maar daarom juist; het is nooit volkomen, maar daarom juist; het is een echt ‹*menselijk*› geluk. En men blijft. Ik probeerde soms mij om zogenaamde altruïstische redenen weg te cijferen: u was altijd rijk, ik heb tijden van armoede gekend, maar dan bedacht ik natuurlijk dat ook dit egoïsme was, dat ik mijzelf niet mocht wegcijferen, maar desnoods tegen al mijn logica in, mijzelf zien zoals zij mij zag, zoals haar geluk wilde dat zij mij zag. En dat het maar één stap verder was om haar struisvogelpolitiek te aanvaarden als de enige menselijke wijsheid, die de onvermijdelijke kwellingen van dit leven opheft. Alleen mijn zelfkwelling niet, dacht ik dan weer, maar daarvan was ik de enige schuld. Ik kon werkelijk niemand anders dáárvoor verantwoordelijk stellen; ik wilde haar geluk, en het mijne ook natuurlijk, en ik bleef.

Maar afgescheiden van de onmogelijkheid om het verleden te achterhalen, was er voor iemand van mijn natuur een andere kwelling: het geheim. Ik kon er niet met haar over praten zoals ik soms zou hebben gewild, om het onder de realiteit van woorden te vermoorden, hoezeer mij dat zelf ook pijn had gedaan. Masochisme? – neen; eerder een streven naar genezing, ondanks mijn werkelijke afkeer van pijn. Ik heb er trouwens nooit op aangedrongen, deels uit delicaatheid, maar zeker ook uit eigen vrees. En zo kende ik ook de woede tegen het geheim met de ander; en niet alleen tegen het onbekende in de graad en de wijze van die andere vervoeringen, maar om schijnbaar onnozele details: had zij haar beau-jour als de man haar voor het eerst ontmoette? Hoe was zij gekleed toen zij de eerste keren met hem uitging? Hoeveel banaliteit, hoeveel komedie was er in het eerste optreden waarmee hij haar veroverde? Hoe was de kamer, waarin ‹het› eindelijk gebeurde en de herhalingen, in welk decor vielen zij voor: een garçonnière, een gewone of luxueuse hotelkamer, een sofa in een werk- of woonkamer, omdat er geen bed bij de hand was?

Het doet er niets toe, en voor de beelden waarmee men zich kwellen wil, betekent het alles. Maar een vrouw die deze details verzwijgt, mag het uit schroom doen, uit tact is het nutteloos, omdat degeen die zich kwellen wil uit één woord, één schilfer gegeven, zich andere details bezorgt, die vals mogen zijn, maar daarom niet minder bruikbaar... ‹En gedurende dat alles, denkt men dan, en ook dat is natuurlijk onjuist, was zij ongeveer weerloos, overgeleverd; althans anders dan zij nu zou zijn, omdat ik er toen niet was.› U zou zich toch vergissen, besloot hij opeens kortaf, als u nu denkt dat u mij in de eerste plaats als een zelfkweller beschouwen moet.»

«Ik weet nog helemaal niet wat ik van u denken ga, zei Heemeringh; en u zult mij moeten toegeven dat ik dit ook wel zeggen mag. Ik ken u, alles welbeschouwd, werkelijk veel minder dan u mij.»

«Maar uw reactie van dit ogenblik?»

«Ik ben voornamelijk verwonderd. Een beetje trots misschien ook... of neen, niet eens. Ik ben toch iets minder vulgair dan u denkt. Wat u daarnet zei van die details vind ik een beetje dwaas.»

«U kijkt weer het raam uit, zei De Beil, en het bewijst beter dan alles, dat u een gentleman wenst te zijn en dat niet u mijn ongezonde nieuwsgierigheid zult bevredigen, al is het wat laat. Het is een goed punt voor u, maar nog geen slecht punt voor mij. Want àls u nu in vertrouwelijkheden van uw kant zou willen uitbreken, om te bewijzen dat wij tenslotte toch mannen onder elkaar zijn: twee mannen die spreken over een dode vrouw, dan... dan geloof ik niet dat ik u lang aan het woord zou laten.»

Heemeringh opende zelfs de mond niet.

«En dit alles heet jaloezie, ging De Beil voort; en ik heb geleerd het rustig zo te noemen, terwijl ik in het heden nooit jaloers van haar was, terwijl haar te wantrouwen mij onmogelijk leek. De spoken van de toekomst, en die altijd spoken bleven, waarvan niet één zich ook maar even gerealiseerd heeft, waren projecties van ùw geschiedenis, anders niet. Als

u dit met trots aanhoort, moet u toch dom genoeg zijn om niet te begrijpen, dat dit alles uw toevallige vorm verwoed te boven gaat. Nu nog, en op dit ogenblik vooral, nu ik er met u over spreek, vraag ik mij af of ik wel op ù jaloers was; ik zie u nu weer zitten zoals die avond op het caféterras en ik voel bijna niets tegen u. Maar dat ik u al die tijd voor een ploert wilde houden, bewijst toch weer dat de term niet verkeerd was. Ik haatte uw spook en er was reden voor: een deel van haar was mij onbekend, ‹een lichaam dat anders was, zoveel jaar jonger›, kwelde mij; ‹andere extases› – met een woord waaraan ik niet geloof en waar ik altijd een beetje om lachen moet om de christelijke bijsmaak ervan. ‹En dat is weggegeven, en aan wie? Aan die ploert – hier was de haat er weer in volle kracht – terwijl ik toen al bestond.› Ik was er niet, in haar leven; maar ik bestond toch al, ik was volwassen, ik was al meer dan in staat geweest om haar tegen u te beschermen, dacht ik, al was ik toen èn jonger èn armer dan u. Ik sprak er eens over met een vriend, die zelf de fameuze ‹jaloezie van het verleden› gekend had en die al deze haat baseerde op ijdelheid. IJdelheid? Misschien was het waar: want als wij rivalen waren geweest, dacht ik, toen, en u het gewonnen had, zou het voornamelijk zijn geweest door háár jeugd; zij had uw schijn voor ernst kunnen nemen, daardoor, terwijl ik haar toen misschien niet interessant genoeg geleken had. En toch, ook toen, dacht ik dan, moet ik in wezen een heel stuk meer waard zijn geweest dan hij; een oudere vrouw had er niet aan getwijfeld. IJdelheid dus toch – en ik trachtte mijzelf schaakmat te zetten: was de man werkelijk zo'n ploert? Ik trachtte uw spook te zien met andere ogen, net zolang tot ik mijzelf had wijsgemaakt dat ik u zeker had kunnen verdedigen, als ik maar even uw vriend was geweest. Maar dat nu juist wilde ik in geen geval zijn, onder geen voorbeding – ‹en bovendien, zei ik dan tot mijzelf, het gaat niet tussen hem en mij, maar tussen hem en haar, als het om een waardebepaling gaat, en wat *haar* waarde is voor mij, heeft hij juist nooit kunnen zien, de botterik, als het dan geen ploert is›. Maar, dacht ik dan

weer, wanneer het ging om haar versmade waarde, omdat wat voor mij zoveel waard was, door u versmaad werd, dan bleef de beschuldiging van ijdelheid toch van kracht, dan ging het in laatste instantie nòg om mij...
Er was maar één manier, leek mij tenslotte, om te beslissen: zij zou ons nog eens samen moeten zien, u zou in haar leven terug moeten komen om ditmaal door haar versmaad te worden en als nul behandeld. Het zou u zonder enige twijfel zo zijn vergaan, het zou geen romantische reprise zijn geworden, met grote verscheurdheden voor mij; niets dan een zuivere afrekening, een precies herstel van evenwicht. Ik verlangde het, ik zou het geen ogenblik hebben gevreesd; en toch heette ik jaloers op u? Ik dacht hierin toch voornamelijk aan haar, aan de kans die zij dan kreeg om zich eindelijk te verheffen boven u, zoals de eenvoudigste redenering als strikt rechtvaardig aangaf. ‹En toch is het ijdelheid, bedacht ik dan weer, want met dit alles loopt de man nog rond, en heeft even veel van haar gedaan gekregen als ik, en weet dat, en anderen weten het. Als hij dood was, zou dan de kwelling niet verdwijnen? Omdat zijn bewustzijn dan weg is van deze wereld, waarschijnlijk ja – maar ook omdat er dan van een nu nog altijd *mogelijke* afrekening tussen hem en mij geen sprake meer zou zijn, zelfs in mijn dromen niet.› En wat was dit dan, als het geen ijdelheid was? Sommige mannen schieten de minnaar van hun vrouw pas dood als iedereen weet dat zij bedrogen zijn. Een zo walgelijk gevoel voor consideratie bleef buiten beschouwing: voor hen telt de vrouw zelf soms niet; zij zijn soms blij dat er een minnaar is, tot de mensen het weten en zij zichzelf als publiek onteerd gaan zien.
Er bestaat nog een subtieler nuance: zij denken dat zij het goed moeten vinden – volgens de wetten van een bepaalde wereld – en slagen daar toch niet in, en grijpen dan de publieke schande aan als een uitkomst om eindelijk jaloers te mogen zijn. Mijn geval, als ik ijdel was, was nòg subtieler; met deze beide voorbeelden had ik werkelijk niets uitstaande. Ik bleef op de loer naar mijn lagere instincten: als het dan

geen ijdelheid was, was het minstens een bezitsinstinct, hield ik mij voor. Maar een ‹bezitsinstinct› wilde in de liefde niet veel meer zeggen, in geen enkele liefde waarin twee mensen elkaar definitief gekozen hebben. ‹Ik wijd mij voortaan aan jou alleen: hoeveel verlies ik daardoor van alle anderen? Maar het is goed, ik vraag je in ruil alleen helemaal terug: een gelijke afstand van alle anderen.› En deze volledigheid was er, en hoe meer zij er was, hoe intenser ook, hoe pijnlijker de onmacht tegenover wat er niet was, wat weggegeven bleef aan het verleden. Dat is de onvolkomenheid van het geluk, want gesteld dat ook het verleden er was, dat men het geluk meteen en zomaar kreeg, zonder tol aan iets anders, al was het maar om het volop te waarderen alleen, dan nog zou men zich laten storen, dan keek men de andere kant uit: naar de dood.»
Hij sprak nu als in een droom, voor zich uit, alsof de rechte figuur van Heemeringh opgehouden had te bestaan.
«Maar... de dood is tè fataal, lost alles op, ook het paar; men berust daar vanzelf. Tegenover het verleden, vooral als een deel daarvan buiten ons voortleeft – in de ex-medeplichtige – is het gevoel van onmacht kwellender.
‹Gesteld, dacht ik dan, dat zij geprobeerd had van iemand anders te houden, van iemand voor wie zij wèl geweest zou zijn wat zij voor mij geworden is, en dat die man, met volle recht zijn geluk had gevestigd, daar waar nu het mijne is.› In mijn haat tegen uw spook verlangde ik de overwinning van deze man, omdat hij dan in mijn plaats tegen u gestreden had. Ook dit kon nog worden opgevat als een vorm van ijdelheid, hoe veredeld dan ook. Maar ik voelde meteen dat ik werkelijk van de man zou kunnen houden, wanneer hij, in tegenstelling met u, van haar hield als ik – en als dit nog ijdelheid was of bezitsinstinct, dan toch een heel vreemde en gecompliceerde vorm ervan.»
«Was alles dan haat tegen mij?» vroeg Heemeringh hier, en de vraag viel zo precies, dat het de spreker leek of hij niet eens uit de richting werd geduwd, die zijn denken vanzelf aangenomen had.

«Ja, zei hij, of neen: tegen haar vergissing. Soms bijna tegen haar, omdat zij die vergissing maken kon. En door haar, omdat zij toch nooit werkelijk kwaad kon doen, werd alles weer goed, weer logisch en zoals het moest zijn. Het leven was nu eenmaal zo, de lijn liep rustig door... tot mij. En dan, opeens weer, neen! was het gedaan: dan verfoeide ik het om in déze omstandigheden dankbaar te zijn, om te erkennen, dat het zonder dat, voor haar en mij misschien anders was geweest. En ik zei vooral niet: ‹Het is goed, want het voerde tot mij› – ik zei: ‹Het is verrot, intens stom, intens verrot, het had niet mogen zijn, omdat ik toen ook al bestond, het had niet mogen zijn, evengoed als wanneer ik reeds ter plaatse geweest was›. Als ik er geweest was? dus altijd weer ijdelheid? Neen, als ik er geweest was in mijn betekenis van wat ik *voor haar* geworden ben, van wat zij dus toen al verlangde, in wezen, en zelfs als zij het zelf loochende, van uw poverheid. Zij verlangde *dit* geluk, en u drong haar uw manier van voelen op, die zij aanvaardde omdat zij onervarener was en waaraan zij mooie namen gaf: tragiek van het leven, strijd tegen haar eigen bezitsinstinct. Ik zei ‹ik›, maar ik bedoelde een ik zoals ik voor haar, door haar, geworden was, een ik-als-symbool.
En daar kwam het op neer, op de betekenis van dit ‹ik›: was ik alleen maar ik, en hield zij van een ander, die haar beter geven kon wat ik haar gaf, dan was er voor mij natuurlijk nog smart, verplettering, misschien de dood – alles goed, maar niet deze machteloze woede tegen een onrechtvaardigheid.
Het verleden hoort niet bij ons, zei zij, maar zij bedroog zichzelf, dit was de laffe logica van het willen gelukkig zijn in een uur, niet in een geheel, een lijn. Ik weigerde deze manier van zien, precies zoals ik de logica weigerde, die zei dat alles goed was wat gebeuren moest, voor wij aan *dit* toe waren, voor *dit* ‹rijp› werd. Arm *dit*, als het zulke broedplaatsen nodig had!
Onze liefde was volmaakt, maar onder de voorwaarde altijd, dat dat andere er af geteld moest worden, genegeerd en laf verzwegen, wilde het niet storen. ‹Wilde het niet storen›,

grifte ik in mij zelf: zo koppig wilde ik dat het zijn kracht behouden had, ook voor haar. Ik bleef hopen op een reëel conflict tussen u en mij, omdat ik mijzelf voorhield dat ik ook dan niets anders zou zijn dan een deel van *dit*, het volstrekte tussen haar en mij, dat toch door u verminkt was. ‹Mijn deel van ons *dit*, dacht ik, zou het spel willen spelen tegen hem, om te zien of hij tegen mij winnen kan zoals hij tegen haar won. Zij zou het ook nog kunnen winnen, nu, als zij wilde; maar ik ben zeker, dat ik het zoveel beter kan!› O, u weet niet, hoeveel malen ik u in gedachten vermoord heb, mishandeld, half gewurgd, over de grond gesleept, gekastijd. Het was ook de enige manier, leek mij, waarop ik u mijn logica had kunnen doen verstaan.» De stem klonk kalm terwijl hij het zei, en zijn blik, ofschoon onder oogleden die opeens zwaar schenen te worden, bleef op het gezicht tegenover hem gevestigd. Heemeringh keek hem even aan, toen, zo onverschillig mogelijk, op zijn bord. Hij luisterde naar de stem, die nog kalmer werd, een beetje hortend van kalmte, naar de woorden die wat rond werden uitgesproken, en toch soepel en nooit zwaar.

«Wij zijn nu twee oude mannen, en zij is een herinnering: een nog sterk levende voor mij, een vage waarschijnlijk voor u. Het zou te dwaas zijn als wij nu nog, op onze leeftijd, die rekening vereffenden zoals ik het in mijn dromen deed. En toch, logisch zou het voor mij nog altijd zijn, hoe vreemd u ook dàt wel zult vinden. En als het ertoe kwam – ik wil u niet beledigen door u voor laf te houden, ofschoon ik in mijn dromen uw moed altijd telde voor nul – ik geloof dat, zelfs nu, de kans voor u om uw huid te sparen... zo gering zou zijn als in mijn dromen van toen.»

Er was even stilte, het suizen van de trein, het trillen van het glaswerk op tafel, het zachte klapperen van het opgerolde gordijntje boven hun hoofden.

«Gaat u liever voort, zei Heemeringh dan zacht. Ik zal u straks misschien iets zeggen, als u uitgesproken hebt.»

«Maar als ik u vernederd had, zei De Beil, wat dan nog? Ook

met u tegenover mij, viel er voor mij niets terug te winnen, niets ongedaan te maken: omdat u zelf niet kon! En ik veronderstelde nog alleen maar, dat er straf uitgedeeld moest worden, dat u rondliep met een gevoel van triomf, een veronderstelling die misschien berustte op de meest foutieve logica. Aangenomen, dat dit alles waar was, wat dan nog? Ik zou enige dingen recht zetten door u te vernederen alleen? Neen, ook door iets... terug te doen. Dat was het nog het meest. Onmachtig iets ongedaan te maken, maar iets terugdoen. Als ik u vermoordde, u geheel schrappen kon, dan was er opnieuw iets *gebeurd*, iets tussen u en mij ditmaal, dat geen enkele andere ongedaan kon maken, ook zij niet. Als ik u vernederen kon op een manier die mij geheel bevredigde, dan was dat eigenlijk nog beter dan u geheel te schrappen, want dan zou u ook verder bestaan, met deze gebeurtenis die over u was heengegaan, door mij, en die voor u onuitwisbaar zou zijn. Maar dan: waar wachtte ik op? Waarom zou ik rekening moeten houden met de wetten van burgerlijke samenleving in een probleem dat zo ingrijpend was geworden in mijn eigen leven als dit? Wat was het voor en tegen, precies uitgerekend, volgens mijn wetten en mijn logica?»

«U brengt mij werkelijk in spanning, zei Heemeringh hier met een glimlach. Ik vraag mij nu af, waaraan ik het te danken heb dat ik u vandaag eerst ontmoet.»

«Als de liefde tussen haar en mij daardoor bedorven werd? ging De Beil voort, alsof hij niets gezegd had. Als zij mij ging haten, niet omdat ik u wat bedorven had, maar om het schandaal, of omdat ik als een tyran in haar leven had ingegrepen? Onzin, als dit de enige bedreiging was, zou men expres moeten zien. Zien of zij mij werkelijk – om zoiets – haten kon. Dan was het een vervloekte ijdelheid bij háár. ‹Het deel van *dit* dat ik ben, moet voor haar zwaarder wegen dan alles wat hij is en was, anders is alles verkeerd en is *dit* niet wat ook zij nu denkt.› Als zij tegenover deze afrekening, deze razende behoefte aan afrekening, haar gekwetste ijdelheid liet gelden, of zoiets als haar reputatie, of erger, omdat zij vond

dat haar verleden mij niet aanging, als zij dit verleden in welk opzicht dan ook, tegenover mij in bescherming nam – dan was alleen het bewijs geleverd dat *dit* iets anders was dan waar ik het voor hield. En dan, vooruit: dan de logica aanvaarden van een geheel ander drama.
Maar als dit niet zo was: als zij – bij wijze van spreken – alles goed vond, en er zelfs toe kwam de verplettering van het spook mee te verlangen, en als het dan verpletterd was – waar stonden wijzelf dan? Wat als het bleek, dat al mijn haat tegen het spook een voedsel was geweest voor *dit*, en dat zij zelf opeens als zonder smaak zou worden voor mij, door een te verzekerd gevoel dat alles nu volstrekt goed was? De overweging was subtiel, maar ik besloot dat ik ook zo'n gevolg zonder veel aarzelen aanvaard had. Als het spook alleen maar onze verhouding kruidde, er toch zoiets van interessantheid aan gaf, dan deze interessantheid uitroeien als iedere andere, deze bijsmaak verwerpen voor de echtheid alleen. Als het op deze manier misliep, zou het enkel een ander bewijs zijn, dat *dit* niet was waar wij het voor hielden; en hoe zou ik mijzelf niet moeten verachten als ik dacht het in stand te houden met een soort medewerking van het spook. Als een verhouding als de onze in laatste instantie niet buiten ‹interessantheden› kon, dan toch zeker niets aanvaarden dat niet strikt tussen ons beiden was ontstaan, dat enige medewerking vereiste van derden.
Neen, mijn klemmendste tegenargument was: dat de mogelijkheid bleef bestaan, dat ik mij in u vergiste. Ik sprak meer en meer met haar over u, en wat zij, uit loyaalheid tegenover wat zij zelf in haar verleden had willen zien, eerst nog vergoelijkte, zoniet verdedigde, werd spoedig genoeg weggebrand door de felheid en koppigheid van mijn argumenten. Ik bestreed uw spook in haar, en daar althans werd ik het, geloof ik, volkomen baas, daar verjoeg ik het, of liever riep ik het op om het te onderwerpen op alle manieren, ik geloof dat zij geen enkele illusie meer over u had toen wij een jaar samen waren, dat ik haar volkomen bewezen had, voor zover niet

alleen welsprekendheid maar de sterkste overtuiging dat kon doen, hoezeer zij zich in u vergist had, op hoe weinig realiteit zij haar romantiek voor u had gebaseerd. Alleen in mijzelf werd de strijd tot het uiterste voortgezet – met rustpozen natuurlijk, maar nooit kon ik zeggen dat ik het spook in mijzelf meester werd. In mijzelf bleef ik de mogelijkheid overwegen, dat de ploert misschien geen ploert was, maar inderdaad een ongelukkige, iemand wiens slechte eigenschappen op hun beurt vergissingen waren, iemand die tenslotte alleen maar armer, of dommer was in het zoeken van correctieven tegen het leven, dan ik zelf. Een slachtoffer van zijn armoede of – zoals iedereen – van zijn persoonlijk temperament. ‹Gesteld, dacht ik, dat hij zichzelf vernederde, dat hij met grote eerlijkheid en zonder een schijn van vijandige triomf zijn ongelijk erkende, toegaf, dat ik gelijk had, dat ik het beste deel koos, dat hij er wat voor geven zou als hij alles over kon doen, om dan te doen als ik – waar bleef dan mijn rechtvaardigheidsgevoel, mijn instinctieve moraal, het verschil tegenover haar waarde? Dan was het verleden ook volmaakt het verleden, veroordeeld ook door hem; dan was hij ook in mijn heden alleen in zijn nieuwe en sympathieke vorm bestaanbaar, dan kon ik hem onmogelijk verantwoordelijk stellen voor wat hijzelf maar was›.»

«Zo dacht ik», zei De Beil en zijn blik, intens nu, zocht de ogen van Heemeringh. ‹Ook nu nog, zei die blik duidelijk, denk ik aan deze mogelijkheid. Maar ook nu nog verlang ik eigenlijk dat het veel te mooi is›.

«U moet een uiterst koppig iemand zijn, zei Heemeringh zacht maar duidelijk. Ik kan mij voorstellen dat u mijn spook, zoals u het noemt, bij haar compleet hebt stukgepraat. En als u er werkelijk nog aan twijfelt, wil ik het u nu dan zeggen: u had volkomen gelijk. Ik begrijp zelfs niet hoe u daaraan twijfelen kon, en zelfs niet hoe u denken kon dat ik u géén gelijk zou geven. U schijnt te veronderstellen, zei hij iets warmer, dat ik óf mijzelf altijd ontzettend heb bewonderd, óf dat ik ontzettend veel van mijzelf houd.»

«Ik houd uw systeem van verdediging voor gevaarlijk, zei De Beil, omdat ik begrijp, dat u op deze manier ook met haar gesproken moet hebben. En misschien terecht: dit *is* uw waarheid. Maar ook als u niet van uzelf hield, kan ik u niet anders zien dan als grondig laf, als het soort egoïst dat zichzelf honderdmaal zal veroordelen, mits hij voort kan gaan met de lafheid waarmee hij instinctief als u wilt, in iedere omstandigheid zijn eigen huid zal sparen. Ik weet niet of u wel eens geleden hebt om een vrouw, het zou niet onmogelijk zijn. Maar ik ben er dan ook zeker van, dat uw kleinzerigheid zich toen meteen krachtig heeft geopenbaard, en dat in deze kleinzerigheid de oorzaak moet worden gezocht van al uw verder ongeloof, uw zogenaamde berusting in de tragiek van het leven, van uw successen, uw gemakkelijke hardheid, uw goedkope superioriteit.»

De laatste woorden klonken dof, maar tegelijk hard, als korte hamerslagen, niet voor het hoofd bedoeld, maar voor de ziel.

«U ziet mij nog altijd aan voor een ploert, dat is duidelijk, zei Heemeringh. Ik zou er mijn schouders over kunnen ophalen; maar ik doe het niet. Ik begrijp van mijn kant dat u mij zo zien moet.»

Hij zweeg. Het suizen van de trein, het klapperen van het gordijntje.

«Spreek over uzelf», zei De Beil. Het klonk als een bevel, maar het was sterker dan ieder argument dat Heemeringh zichzelf geven kon. Het had iets van die practische zetten, die iedere bespiegeling uiteenscheuren in ogenblikken waarin de handeling alles wordt.

«Ik ben dus zoals u mij ziet, hervatte Heemeringh aarzelend. Ik geef u nu gelijk hierin, zoals ik tien jaar geleden ook had gedaan. Wat kan ik u nog meer zeggen? Nu of tien jaar geleden, geeft het u enige verlichting? Brengt het u één oplossing die u voor uzelf nog niet vond? U hebt immers geweten en zelfs verlangd, dat ik anders dan uzelf zou zijn: welnu, ik ben het.»

«Ik neem aan, dat u het bent, zei De Beil, maar nu los van

ieder vooropgezet idee; ik neem het aan nù, omdat ik u hoor en tegenover u zit. Maar ons gesprek loopt werkelijk in gevaarlijke banen. Na al deze woorden, is het natuurlijk alsof ik gesteld word tegenover een nieuwe horizon, alsof ik nu zoeken moet naar een nieuwe uitkomst. U heeft alle middelen waarover een zwak mens van uw soort beschikt, mijnheer Heemeringh; uw houding is tegenover mij instinctief dezelfde als tegenover een vrouw. Het is wonderlijk, dit soort charme. Ik ben reeds niet ongeneigd om u tegen te spreken en te zeggen dat wij niet zó verschillend zijn.»

Hij keek op zijn beurt het raam uit, maar zijn blik had niets aan intensiteit verloren toen hij het gezicht van de ander terugvond.

«En daarom juist: neen, zei hij zacht. Daarom juist: nooit. Men heeft met ieder mens wel iets gemeen; het valt mij niet moeilijk, maar dat heb ik altijd geweten, om u, wanneer ik met sympathie aan u denken wil, te begrijpen. Maar ik wil niet, of sterker, ik kan niet. Ik zou het misschien kunnen als ik het zou willen, maar het feit dat de wil mij hier blijft ontbreken, is de proef op de som, is het bewijs dat ik ook werkelijk niet kan. Dit is geen dialectiek, helaas, dit is volle ernst, en toch zijn wij beiden oud; toch zouden wij beiden, meer dan om de waarden die wij nu bespreken, moeten geven om... dit kop koffie hier.»

Alsof hij zichzelf had uitgedaagd, nam hij het kop koffie op, dat de kellner een kwartier geleden voor hem had neergezet, dat bijna koud geworden was, en dronk het langzaam leeg.

«Maar omdat wij toch twee mannen zijn en voor het minst bedreigd door onze *soort* medeplichtigheid, zei hij, terwijl hij het weer neerzette, wil ik u nog wel meer zeggen, wil ik u nu wel spreken over de rancune die ik, onder alles natuurlijk toch ook tegen haar heb gehad. De enkele malen dat zij mij tegensprak, al was het uit naam van de logica alleen, heb ik dit gevoel soms duidelijk bij mij waargenomen. Soms dacht ik dat die rancune ook zou hebben bestaan als uw spook een geheel andere vorm had aangenomen, als uzelf overleden was bij-

voorbeeld, een overleden echtgenoot, dus met niets van de valse superioriteit van de verleidersrol, een overledene, die ook niet minder dan ik van haar gehouden had. Mijn kwelling zou anders geweest zijn, en ik had zo goed als geen argumenten meer tegen haar gehad. Ik had niet kunnen spreken van die vervloekte verachting voor de vrouw die ons allen eigen is, en waarvan de vrouwenverering voor vakpsychologen in een handomdraai de omgekeerde vorm uitmaakt. Die man zou op mijzelf geleken hebben, en toch zou mijn rancune ergens hebben bestaan; toch zou ik gevonden hebben dat zij mij, in het absolute, verraden had... Nu haatte ik soms duidelijk haar vrouwelijkheid, die vrouwelijke vorm van liefhebben, die nooit logisch op waarden let, die er een eer in stelt te zeggen: ‹Hij is wel zo, maar ik houd nu eenmaal van hem›. Ik was bereid te twijfelen aan de juistheid van haar gevoel voor mij, wanneer ik bedacht dat zij ook op die manier van mij zou kunnen houden. Het was geen eerzucht van mij voor mijzelf: ik wilde niet in haar ogen meer zijn dan iedere andere man, ik wilde de eerste plaats in haar gevoel alleen verdienen, alleen logisch waard zijn, door mijn gevoel voor haar.»

«Hoe meer ik mij uw... gevoel voor haar tracht in te denken, zei Heemeringh, hoe beter ik u begrijp, en – als u het mij niet kwalijk neemt dat ik het nu maar zo bot zeg – hoe hoger ik u stel. En wat ik van mijzelf denk, weet u nu. Maar ik moet erkennen dat ik, naar u luisterend, een groot respect begin te krijgen voor mijn spook, zoals u zegt. Ik heb nooit gedacht dat mijn vorm alleen een zo verwarrende invloed kon hebben op het hele wezen van een onbekende.»

«Ik wilde dit spook uitbranden in haar, zei De Beil plotseling hees, die vervloekte vergissing, die *keuze* van niets. Toen de beelden kwamen en mij bleven kwellen, wat ik dan ook bij haar bereikte, begreep ik mijn onmacht. Een enkel woord bracht soms verandering aan in een aantal beelden die ik mij had gevormd; bijvoorbeeld iemand sprak opeens over u, en ik merkte dan, dat zij u in andere omstandigheden ontmoet moest hebben dan ik dacht, dat de eerste onherstelbare stom-

miteit niet hier kon hebben plaatsgehad, maar daar, dat u zelfs bij haar ouders aan huis geweest was, of iets dergelijks. Opeens stortte alles in; het kostte een etmaal van lijden om de nieuwe beeldenschikking te aanvaarden. ‹Waarom moest het zó beginnen? dacht ik dan; waarom ook nog deze medewerking van haar familiekring; waarom die treurige vrijzinnigheid, vrijlaterij, die ellendige moderne opvoeding, bij deze ouders?› Iemand moest schuld hebben: haar ouders of haar vrouwelijkheid. Eéns kreeg ik een kans voor opluchting. Zij had een vriendin die een verhouding had met een financier; de man ging failliet na haar vermogen te hebben verbruikt, en vanzelfsprekend werd ik gevraagd haar advocaat te zijn in de laatste ellende. Ik heb nooit zo verwoed iemands belangen behartigd, maar de vrouw zelf was mij een dagelijkse prikkel: zij had er eerst haar vrouwelijkste trots in gesteld om zich te laten uitbuiten en toch steeds meer liefde, steeds meer vertrouwen te betonen, toch de altijd liefhebbende vrouw te zijn, tot er werkelijk niets meer aan te doen was, omdat voor de mijnheer alles werkelijk op was. Toen kwam de krach: inzinking, veertien dagen koorts, reactie en een advocaat. En *zij* sprak medelijdend over deze vriendin; diezelfde dag heb ik die vrouw gevraagd of zij dan niet wist dat iedere financier een schavuit was. Zulke dingen worden onhebbelijk genoemd, een botte lust tot kwetsen, en in werkelijkheid beantwoorden zij alleen aan iets zuivers, aan een innerlijke hygiëne, aan een zuiverheid van verhouding ook. Ik had het niet kunnen verdragen als die vrouw gedacht had dat ik haar eigenlijk gelijk gaf. Ik spande mij in om haar te wreken, en ik verheelde haar niet dat ik in de man een fielt, maar in haar een eend zag. En *zij* was gekwetst, toen zij op een dag merkte dat ik aan een uitwisseling van confidenties geloofde tussen de vriendin en haar: ‹Een uitwisseling van ongelukkige liefdes en van financiers?› zei ze spottend. Ik had weer een verkeerd beeld opgenomen in mijn reeks; met zulke verkeerde voorstellingen, ik zei het u al, voedt men de jaloezie even goed... Onmacht, jaren van onmacht tegen beelden! En toch

zijn zij zo scherp soms, dat het echte leven erbij verbleekt; als het leven van de geest altijd zó'n intensiteit had, dan had het geen onanistisch karakter meer, dan wàs het het ware leven, de ware activiteit – geen dromen meer, een hogere realiteit. En fysiek ondertussen had ik dan het gevoel of een kleine handpomp het bloed in mijn aderen voortjoeg: een opstuwing in hoofd en borst, het hart bonst, de adem wordt pijnlijk diep soms, gaat hijgend en fluitend weg. In zó'n ogenblik het spook tegenover je hebben – geen reis moeten maken, niets, het wondertapijtje – opeens in zijn kamer staan. Dan kan men ook zeker zijn goed te ‹acteren›, alles af te doen zoals het in de beelden zelf gebeurde, omdat de overtuiging jezelf dan voortdrijft, omdat je zelf dan niets meer bent dan de marionet van je ziedende overtuiging.

De volgende dag was ik dan doodmoe en leeg, vond ik mijzelf bedroevend en onwaardig. Ik had haar geplaagd door mijn slapeloosheid, en ik besprak alles nog eens met haar, in het volste vertrouwen: ieder detail waarin ik de jaloezie in mijzelf betrappen kon, ook mijn rancune tegen haar. Ik kon dit gerust doen, want ook deze rancune was natuurlijk tenslotte zonder angel. Ik behield mijn verkeerd idee van haar compliciteit met een schim, en ik wist toch meteen dat zij gelijk had als zij zei: ‹Je lijdt door je eigen dwaasheid, want het is alleen in jou; in werkelijkheid *is* er alleen maar jij-en-ik; hij is volkomen weg, en ik denk niet alleen niet aan hem, hij denkt ook niet aan mij›. Het moest waar zijn, en het mocht niet waar zijn, vond ik, mijn rancune keerde zich tegen dit afgedaan-hebben van haar. ‹Ja, zei ik, het is voor jou uit, terwijl het voor mij begint. Het is onbillijk dat jullie voor elkaar dood zijn en voortgaan *in mij* te leven!› En ik zocht naar een soort mystieke oorzaak, naar vreemde wetten onderin, waardoor mijn rancune nog verder kon gaan dan tegen haar; terwijl ik dat toch reeds een uiterste vond waartoe de jaloezie mij brengen kon.»

«Misschien zou het goed zijn geweest als u mij had opgezocht, zei Heemeringh. U had mij misschien toch niet ver-

moord; wij hadden toèn misschien al kunnen praten. Ik begrijp dat u geen vertrouwen in mij stellen kon, misschien kon u het ook niet doen voor haar, maar ik verzeker u dat onze ontmoeting geheel tussen ons zou zijn gebleven, als u toch genoeg vertrouwen in mij gesteld had, of als u naar mij toe was gedreven ook zonder dat.»
De Beil hief met een schok het hoofd op; zijn vuist balde zich op de tafel: een bruine, dooraderde oudeherenhand.
«Ik had niet met u kunnen praten, zei hij stotend. Ik kon toen alleen... mijn schoenen afvegen aan uw gezicht. U wordt wel erg zeker van uzelf, dunkt mij, door dit gesprek misschien, of door onze bedaagde leeftijd. Er was van hulp door u geen sprake.»
«Gaat u dan maar verder», zei Heemeringh effen.
«Dat u niet meer aan haar denken zou, zei De Beil, vond ik een nieuw vergrijp. ‹Hij denkt zelfs niet meer aan haar›, zei ik tegen mijzelf, en dan: ‹Hij denkt niet aan haar, soit; maar àls hij aan haar denkt, omdat zij toevallig in zijn aanwezigheid genoemd wordt, dan komt zij in hem op binnen een bepaalde sfeer – een van walgelijke mannelijke ijdelheid, van verleiderszelfbehagen – en daar tegen ben ik al even machteloos, en dat – of zij het wil of niet – heeft *zij mij* aangedaan›. Als ik de man wurgde, overwoog ik, en daarvoor dan zelf weer betalen moest, dan had zij alle tijd om over alles na te denken, over hem en over mij, en zij zou mij niet eens kunnen veroordelen, zij zou niet eens meer kunnen zeggen dat ik onze liefde verraden had, want het zou boven alle woorden zijn. Zij zou het alleen maar afschuwelijk vinden, en hoe afschuwelijker hoe beter dan maar, dacht ik dan met het wraakgevoel van de cocu die met een revolver op zak de deur uitgaat: ‹Lijd nu maar gerust om mij, want ik doe het om jou›. En in het mystieke terugvertaald, kon ik niet beter vinden dan dit: ‹Tegenover wat je toen verkeerd deed, tegenover je geminachte zelf, je eigen beledigde waarde, en omdat je, wat je ook bedenken kunt, altijd maar één vrouw blijft, één waarde vertegenwoordigt, en niet, zoals je zou willen, versne-

den bent in moten, met een heden, dat zich verheft boven wat vroeger geweest is, tegenover jezelf van vroeger moet je nu boete doen, moet je betalen met mij, met het liefste dat je hebt dan, als het zo is, met je enige vondst moet je nu betalen voor je vergissing van toen, en het is niet eens onbillijk›. Toen ik het haar zei, protesteerde zij: het was wreed en onlogisch en ik was de dupe van een christelijk schuldgevoel zonder dat ik het zelf wist. Zij ontdekte een christen in mij, en ik lachte er om of wij lachten samen, maar ik kwam op die opvatting terug als op mijn diepste waarheid.

Dieper zag ik niet. ‹Als ik de vent wurg en hij dus werkelijk tussen ons komt – tant pis; en zoek dan een ander, geef het niet op voor je een ander vindt, en profiteer dan van deze eindelijk complete les. Dan eerst heb je recht van spreken, recht van uitzoeken, en ik ben zeker de enige niet; ook als waarde ben ik nog gemakkelijk genoeg te vervangen voor een vrouw als jij.› Ook in deze overdreven vrouwenverering, zei ze dan, was ik niets dan een christen; zij wilde niet zó ernstig genomen worden, of als ik het toch deed, moest ik goed vinden dat zij het mij terug deed, moest ik ook simpelweg geloven dat ik wel onvervangbaar voor haar was. Maar hier was voor mij een nieuwe onmogelijkheid: ik kon mijzelf niet zo zien; ik kon mijn liefde dagelijks voelen voor haar, maar in de sterkste ogenblikken hoogstens benaderen wat zij in zich voelen moest voor mij. En mijn haat voor u kwam mij hier te hulp: ‹Zeg niet dat je van een ander niet houden kan, zei ik, want op dezelfde manier heb je je vergissingen ook voor het enige aangezien. Als ik daaraan denk, ben ik bijna zeker, dat ik zelf een nieuwe vergissing voor je moet zijn. Leer houden van niets anders dan van de waarde waar jouw waarde recht op heeft, neem van mij deze mannenlogica aan als het enige waar je houvast aan hebt: ik... voel mij alleen waardig als ik denk aan de grootheid van mijn gevoel voor jou. Maar hoe dan ook, als je denkt dat ik op mijzelf een waarde vertegenwoordig, reden te meer om voortaan niet minder te kiezen dan mij, beloof het›.

Wij hebben geen kinderen gehad; misschien zou ik zelfs een kind als een derde in onze verhouding gevoeld hebben, ik had het althans niet verdragen als zij mij had willen wijsmaken, dat er niets af zou gaan van haar gevoel voor mij, ook als zij dol was geweest op haar kind. ‹Ik wil vooral geen dochter van je hebben, zei ik; omdat ik in een dochter jouw vergissing zou kunnen beleven wanneer ik zelf oud ben – en hoe belachelijk zou dat zijn, en als vader! Trouwens, ik zou haar alles vertellen, jou op die manier verraden desnoods, als je het zo voelt. Ouders zijn er niet om hun kinderen veel wijze woorden te geven, maar als er dan lessen moeten zijn, dan ook alleen spreken in de toon van de confidentie, uit de eigen ondervinding en zoals men zou spreken tot zijn beste vrienden. Als je er op zou staan dat ik jou niet noemde, zou ik spreken van ‹een vrouw die ik heb liefgehad› – als in de romance van oompje na het bal, zei ik erbij, doelend op een liedje dat zij bijzonder afschuwelijk vond. Maar ik zou mijn dochter mijn theorie willen inbranden lang voor zij het leven begon: voor één vergissing – als zij maar even tot het goede soort behoort, het soort van ‹l'amour-passion› en de ‹romantiek› – zal zij later terugbetalen in de man die zij gevonden zal hebben, in zijn leed, in de manier waarop hij, misschien jaren lang, voor haar terugbetaalt›.

Was dit zelfbeklag? Was het niets dan een uitbreiding van die éne rancune? Het doet er niet toe. Toch was dit alles tegen haar angelloos, omdat het uit liefde voortkwam. Dat mijn ‹complexen› alleen zwollen, naarmate mijn liefde voor haar zwol, mijnheer Heemeringh, dat was ièts!»

Hij kruiste zijn armen voor zich op tafel en merkte dat de kellner ook hun lege kopjes weggenomen had.

De wagon was bijna leeg; het landschap buiten werd door een ondergaande zon dieper gekleurd.

«Ik zou u op mijn beurt over haar kunnen spreken, zei Heemeringh peinzend, als u dat verdragen wilt; er was misschien meer dan u denkt in mijn gevoel voor haar. Maar het lijkt mij dwaasheid, als ik het vergelijken moet met alles wat

u hebt kunnen zeggen. Ik denk dat ik minder goed spreek dan u, dat om te beginnen, maar ook verder zou het dwaasheid zijn. Ik kan ook niet aannemen, dat het u werkelijk interesseert. Het was, vergeleken bij u, een banaal geval, daar mag u zeker van zijn, en het banaalste was misschien ik. Ik zal u iets anders vertellen. Ik heb eens een verhouding gehad met een oudere vrouw, die charmant was, alleen omdat er niets meer aan haar te bederven viel. U gelooft natuurlijk niet aan de charme van dit soort vrouwen; maar deze had in haar leven iets dat u treffen zal. Zij had in haar jeugd van een man gehouden, die voor haar de eerste was geweest. Hij hield ook van haar, maar om bepaalde redenen, om wat u de ‹tragiek van het leven› noemen zou, wilde hij met haar niet trouwen, en zij begreep dit.»

«Zij had ongelijk, onderbrak De Beil. Het praatje over de banaliteit en de banden van het huwelijk heeft al lang afgedaan. Wie in deze tijden durf betonen wil, wie aan de banaliteit ontsnappen wil, trouwt; men moet wel erg dom zijn om te geloven dat het huwelijk als sacrament iets bijeenhouden kan. Een vrouw die vroeger banaal zou zijn geweest, omdat zij zich niet wilde geven voor zij veilig getrouwd was, zou nu alleen maar een bewijs geven van karakter. Zij zou honderdmaal gelijk hebben als zij het de moeite niet vond zich te geven aan een lafaard die zelfs een huwelijk niet aandurft.»

«Laat mij u mijn verhaaltje uitvertellen, hervatte rustig Heemeringh. Zij hielden van elkaar, zij werden alles voor elkaar, maar besloten niet met elkaar te trouwen. Op een gegeven moment, als om uw theorie gelijk te geven, bleek de vrijheid toch te groot. Zij maakte hem verwijten en trouwde haastig met een ander, met iemand van mijn soort. De man was financier en ging met zijn vrouw naar Argentinië; daar bedrogen zij elkaar over en weer zoveel als het maar uitkwam; tenslotte verveelde haar ook dit en zij keerde – zij was een Hongaarse – naar Budapest terug. Daar ontmoette zij de andere man weer, de eerste. Zij merkten dat zij nog van elkaar hielden en zij begonnen de verhouding opnieuw, en hier,

mijnheer De Beil, komt wat u treffen zal en wat ik, toen zij het mij vertelde, nooit begrijpen kon: die eerste man werd jaloers, als u, van een spook; hij zag altijd die andere man, die toch na hem gekomen was en voor wie zij nooit werkelijk had gevoeld, die zij onmiskenbaar genomen had uit dépit juist over *zijn* houding, en hij verbrak de verhouding omdat hij dàt spook niet langer verdragen kon. Hij ging diep rampzalig ergens aan zee om alleen te zijn; hij bezwoer haar niet meer bij hem te komen, omdat zij hem alleen nog maar kwellen kon. Ik heb er om gelachen toen zij het mij vertelde, omdat je dat doet in zo'n geval. Maar zij raakte er geheel haar stuur door kwijt, zij werd dáárdoor de vrouw die ik in haar gekend heb. Het is dramatischer dan wat u mij vertelde, objectief beschouwd, en ik vertel het u omdat ik nu eerst – door uw intensiteit – de volle ellende begrepen heb van de historie.»
«U dankt mij dus altijd dat», zei De Beil met een halve glimlach.
«Ik dank u misschien meer dan u denkt. Het verleden dat voor u nog zo vers is, was voor mij oud. Ik dank u dus voor het minst dat u het ook in mij zo wonderlijk ververst hebt. U is werkelijk een meester van het woord, en woorden kunnen veel, mijnheer De Beil, meer misschien nog dan u als vakman denkt.»
«U heeft zoëven uw ongelijk erkend, zei De Beil dralend, en zoals u zelf zei: het heeft mij niet verwonderd. Maar het verwondert mij nu... dat wij zo lang met elkaar hebben gepraat. Woorden kunnen inderdaad veel: zij kunnen gevoelens van jaren wegpraten, zij kunnen de kleur van een atmosfeer geheel veranderen, zij kunnen in een uur verraden wat zij zelf twintig jaar lang hebben helpen vormen. Die mannenmedeplichtigheid tussen u en mij, waar ik altijd voor gevreesd heb, bestaat op dit ogenblik, zei hij opstaande. Het zijn *mijn* woorden, inderdaad, waaraan wij dit te danken hebben.»
Heemeringh bleef zitten en stak een hand op.
«Wij zullen weldra naar onze plaatsen in de coupé teruggaan, zei hij, en elkaar dan waarschijnlijk nooit meer zien. U kunt

er zeker van zijn, dat al wat u mij gezegd hebt... tussen ons beiden zal blijven. (Hij legde iets te veel nadruk op het woord ‹ons›.) Maar blijft u nu nog even zitten, en laat mij u voor wij scheiden de likeur mogen aanbieden.»
«U hebt mij bijzonder goed begrepen, vervolgde De Beil als in trance, en ik geloof werkelijk dat ik... nooit iets anders heb gedaan dan u begrijpen. Waarom zouden wij elkaar na de likeur verlaten? Als wij geen vijanden meer zijn, zijn wij vrienden geworden; zelfs onze jaren kunnen daarvoor geen beletsel zijn. U zult, evenals ik, wel zijn gaan voelen voor de luwten van het leven.»
«Ik ben ouder dan u», zei Heemeringh opgewekt, en zijn hand streek over zijn witte haar.
«En zij is dood, zei De Beil. Een compromis tussen ons is nu toch onmogelijk, juist omdat zij dood is, vindt u niet? Het is toch werkelijk onmogelijk om nu nog... op elkaar te lijken. Alleen een daad rekent af, alleen een gebeurtenis is niet uit te wissen, zelfs niet door alle woorden... Ik denk dat ik nu maar wegga, mijnheer Heemeringh, èn voor haar nagedachtenis èn voor alles wat u zolang voor mij geweest bent, zou een verandering fnuikend zijn.»
Hij deed een stap naar buiten en Heemeringh maakte een beweging om op te staan. In dezelfde seconde greep De Beil de halfvolle waterkaraf en sloeg die op het witte haar aan gruis. Alleen de hals bleef in zijn gebalde hand over.

SCENARIO TEGEN DE VRIJHEID

Wat Stendhal ‹energie› noemde, schijnt nu enkel nog in de klassenstrijd te kunnen worden uitgeleefd: de verhouding tussen man en vrouw, de strijd die daar zal blijven bestaan, zolang zij niet werkelijk buiten elkaar kunnen, de positie van de vrouw van heden die steeds meer vrij wil staan en van de intelligente man die haar recht op vrijheid moet begrijpen, dit alles schijnt, behalve in de primitiefste lagen van het volk, zich alleen uit te spelen in psychologische conflicten, met samenblijven of uiteengaan als uiterste maatregelen. De strijd bestaat, maar door de strijders zelf zoveel mogelijk genegeerd, in subtiele psychologische zetten, onder het wederzijds begrijpen door, dat men elkaar en zichzelf verschuldigd is.
Men zou een scenario moeten schrijven voor een film, met als onderwerp de terugkeer van genegeerde of vervalste primitieve eisen. Met een verwoede handeling à la Stendhal soms, zou het een koppige les kunnen worden. De grote moeilijkheid is om er in onze tijd aan te doen geloven; de handeling zou zich moeten afrollen als een koortsdroom, overtuigend boven het realisme. Men zou Spanjaarden of voor het minst Italianen kunnen nemen voor de hoofdpersonen als Parijzenaars al te onwaarschijnlijk zijn, maar de truc is banaal; men doet dus beter tegen de waarschijnlijkheid in te gaan en zoal niet Zweden of Denen te nemen (of Hollanders), dan toch ook niet een ras waarbij men aan alles-overheersende hartstocht denkt als aan een verplichte zaak; geen Sicilianen, maar desnoods Duitsers. Aan de individuele bezetenheid van de hoofdpersoon zoals ik hem zou willen, viel trouwens toch niet te ontkomen.

Een jonge duitse landedelman, Erich von Kesten, schatrijk, komt op zijn 23e jaar in Parijs. Hij is eerzuchtig en wil schitteren, intellectueel genoeg om alle vrijheid in liefdesverhoudingen te begrijpen en met overtuiging te willen toepassen. Het gaat in het begin uitstekend; hij heeft in Berlijn al een paar avonturen gehad en merkt met trots dat de langgevreesde parijse vrouw hem na enkele ontmoetingen niet meer imponeert. Om zich de juiste omgangsvormen eigen te maken, begint hij in een maison de rendez-vous, met de zekerheid dat hij zich niet in de luren zal laten leggen door alle gravinnen en baronessen die men hem er zal aanbieden. In deze vrouwen leert hij alle andere minachten.

Na enkele maanden wordt hij gewikkeld in een onverwacht avontuur: een politiek personage heet bestolen te zijn door een spionne, het signalement wordt vaag gegeven en men denkt aan een Duitse, maar de vrouw blijft onvindbaar. Hij ontmoet dan een vrouw, die hij als een landgenote herkent en die hem voorkomt aan het signalement te beantwoorden; hij praat met haar over de zaak en zij verraadt zich. Twee dingen werken dan in hem: hij wil zichzelf bewijzen dat hij intellectueel en vrij genoeg is om niet in het minst patriot te zijn, en hij ondergaat de bekoring van de rol van amateur-detective; hij gaat op eigen houtje aan het werk, identificeert de vrouw geheel en geeft haar bij de politie aan. Zij wordt gearresteerd en enige journalisten, die van zijn aandeel in de zaak gehoord hebben, noemen hem en leggen er de volle nadruk op dat een Duitser spontaan heeft meegewerkt aan de ontmaskering van de spionne. Andere journalisten, in het bijzonder van het satiriek-mondaine blad *Larigo*, vallen hem daarentegen heftig aan, leggen de nadruk op het ongalante van een dergelijke handelwijze, beschuldigen hem van zucht naar publiciteit en publiceren een snapshot van hem met een beledigend onderschrift. Voor het eerst merkt Erich zijn naiveteit, en hoe belachelijk hij zich gedragen heeft: deze kinderachtige terugval naar de schooljongensmentaliteit, terwijl hij juist dacht in Parijs volkomen tot man gerijpt te zijn. Maar hij voelt dat hij

nu toch iets doen moet en hij heeft niemand om hem te raden dan een nogal verlopen boemelvriend. Deze amuseert zich inwendig kostelijk met het figuur dat de rijke jonge Duitser slaat: er is maar één ding te doen, zegt hij, vooral in Parijs, op een impertinente manier antwoorden in het blad zelf; en hij helpt Erich met het opstellen van het antwoord. Het wordt in het blad opgenomen en maakt een pijnlijke indruk van arrogante ploertigheid. De chroniqueur die zich niet verwaardigen kan er zelf op te antwoorden, vraagt aan de humoristische specialiteit van het bureau een geschreven caricatuur van Erich als amateur-detective, waarin met eindeloos veel humor duidelijk uitkomt dat de amateur-detective altijd een gentleman is en deze jonge Duitser alles wat daar niet op lijkt. Erich wil naar de krant gaan, maar zijn raadgever houdt hem tegen: hij moet nogmaals antwoorden, zegt hij, en ditmaal met evenveel humor, want de Parijzenaar geeft altijd gelijk aan degeen die hem het best heeft laten lachen. Erich, die over geen grein humor beschikt, maar zelf een onhandig, hoewel door de gloed misschien overtuigend artikel klaar had, laat zich opnieuw raden en ondertekent een stuk dat de vriend voor hem heeft opgesteld. Het wordt met vreugde in *Larigo* opgenomen, met twee verpletterende regels eronder van de hoofdredacteur. Ditmaal dwingt Erich zijn raadgever met hem mee in een taxi te stappen en komt heet van woede op de krant.

Men ontvangt hem na een eindeloos wachten en spreekt hem dan toe op hoge toon. De vriend, die als Parijzenaar hier beter het woord voert dan Erich, antwoordt; bij zijn eerste woorden merkt Erich hoezeer de man met zijn vijanden één is, hoe hij niets anders zal doen dan genieten van de klucht die men ervan maken kan. Hij vraagt dan zelf met wie hij spreekt: het blijkt dat hij staat tegenover de hoofdredacteur; hij gaat op hem toe en slaat hem over het gezicht. Andere journalisten komen aangesneld, Erich wordt overmand en de trap afgegooid. Diezelfde avond stuurt hij twee getuigen, die hij met moeite heeft weten te vinden maar die door zijn koppigheid

gewonnen worden, naar de hoofdredacteur, de chroniqueur en de humorist. Alleen de chroniqueur neemt de uitdaging aan; hij is iemand met traditionele opvattingen van eer, en wil op deze manier bewijzen dat hij èn een echte Fransman is èn van goede familie. Erich komt dus met de degen in de hand te staan tegen een slappe man van bij de veertig, met een kalend hoofd en een verouderd kindergezicht. Hij beseft hoezeer ook dit een komedie moet blijven en proeft vooruit op welke ironische manier het blad *Larigo* de verleende satisfactie altijd in eigen voordeel kan doen uitvallen; als hij tegenover de man staat, maakt dit vooruitzicht alleen hem zo woedend dat hij blindelings op hem losstormt. De grote chroniqueur is allesbehalve een groot schermer en had gerekend op de gewone wond aan de pink, hij pareert heel slecht, springt met een erg komische sprong achteruit, maar te laat, en krijgt een goed stuk van Erich's degen in het lijf.
(Dit deel beschrijven: een vierkante hof (tuin) wordt gehuurd van een leegstaand chic ‹hôtel› (van de concierge gehuurd, z.g. omdat men er culture physique wil doen). De getuigen vindende cour te klein. De tegenstander van Erich wil weg, maar wordt door E. teruggehouden (spot?) en het gevecht heeft plaats.)
Erich is er niet minder onmogelijk door, maar een goed deel van zijn publieke belachelijkheid wordt erdoor weggevaagd. Een andere krant, rivaal van *Larigo*, commenteert het duel en informeert dag aan dag met dodende belangstelling naar de toestand van de chroniqueur; Erich schrijft enkele regels om aan te geven dat hij ook de hoofdredacteur en de humorist heeft uitgedaagd, maar dat beide heren hun bijzondere opvattingen hebben over waardigheid; ook deze regels worden door het andere blad gepubliceerd. Daarna verlaat Erich Parijs; hij had als getuige moeten optreden in het proces van de spionne, maar walgt nu van zijn gedrag en verbergt zich een tijd in Zuid-Amerika, ook om de gevolgen van het duel te ontgaan; Parijs houdt hem voor een bruut zoals aan het duitse karakter immers eenmaal eigen is, maar alles bijeen-

genomen is ook de politie blij dat hij verder onzichtbaar blijft.

Dit alles worde in een soort voorspel van de film vlot afgedaan. Als Erich weer opkomt, is het ruim vier jaar later en is hij dus bijna 28. Hij ontmoet aan boord ergens (een willekeurige mooie streek uit te zoeken voor de entourage in de film) een oostenrijkse vrouw, iets ouder dan hij, charmant, teer, een beetje vermoeid maar natuurlijk even vrij van levenshouding, Maria Windingen. Zij reist, als hij, maar zij heeft weinig geld; zij is de gescheiden vrouw van een diplomaat die haar een toelage zendt. Erich wordt haar minnaar; op een dag zegt zij hem dat zij op een leeftijd gekomen is waarop een vrouw naar een kind verlangt. Hij is onder de indruk van haar bekoring en voelt haar als èn rijper èn verfijnder dan zichzelf; hij weet niet dat hij eigenlijk al van haar houdt, de regels van het spel verzetten zich tegen zoiets, maar hij denkt dat zijn onverschilligheid in al deze aangelegenheden hem hier juist toestaat galant en een beetje menselijk tegelijk te zijn. Hij vraagt haar dus of zij een kind van hem zou willen hebben; zij zegt: «Waarom niet? en zelfs graag». In werkelijkheid houdt zij al van hem, en zij weet het; in iedere verhouding die zij had, heeft zij geweten dat zij tegen zichzelf inspeelde, als zij het bij de oppervlakkige gevoelens van een liaison hield; iedere keer (zij heeft trouwens niet zoveel liaisons gehad als haar reputatie het wil) heeft zij gevoeld dat zij hierin een echte vrouw was, dat zij zich in werkelijkheid altijd meer gaf dan de regels van het spel het voorschreven en dan zij zelf het had gewild. Nu zij bijna dertig is, komt in haar gevoel voor Erich een bijsmaak van wanhoop; zij weet dat zij zich geheel aan hem zal hechten, en toch zou ook zij nog – ook ditmaal weer – vrij willen blijven. En in ieder geval zal zij hem niets zeggen: haar aard en de training die zij heeft op dit gebied, hebben haar in staat gesteld om zich nooit aan een man vast te klampen; zij stelt er haar vrouwelijke eer in, en de verscheurdheid die het gevolg is van de strijd tussen haar wil

en haar aard, geeft haar de toon van tere vermoeidheid en begrijpen die juist haar voornaamste charme is.
Als zij zo volkomen op haar manier antwoordt, verklaart Erich zich bereid de vader van het kind te zijn. Zij reizen enige tijd samen; Maria wijst hem op de moeilijkheden die het kind ondervinden kan als het geen wettige vader heeft, Erich antwoordt zonder aarzelen: «Laat ons dan ook maar trouwen. Het is gemakkelijker voor alles». Hij denkt dat hij, ook nu, niet anders dan onverschillig welwillend is.
Maria wordt zwanger en zij trouwen; het idee van vrijheid blijft tussen hen voortbestaan. Erich ondervindt een soort gêne als zijn kind geboren is; het is een meisje. Zij wonen een jaar in een villa op Capri; dan besluit Erich plotseling opnieuw te reizen en vertrekt. Hij heeft gedacht dat hij het zichzelf verschuldigd was, dat hij zodoende alleen de belachelijkheid van een geregeld huwelijk kon ontgaan, en Maria heeft er niet over gedacht om zich over zijn besluit te verwonderen. Zij blijft nog enige tijd op Capri, maar de eenzaamheid wordt haar te sterk en zij gaat naar Rome. Weer een jaar gaat om; Erich is geen groot briefschrijver en laat haar bijna zonder berichten; bovendien worstelt hij met al zijn koppigheid tegen de ‹illusie› dat hij niet buiten haar zou kunnen of zonder haar ongelukkig zou zijn. Zij van haar kant wil zichzelf bewijzen dat zij niet oud genoeg is voor de eenzaamheid, noch door het moederschap tot een verhouding tot haar kind alleen veroordeeld, in Rome neemt zij een minnaar: een oude kennis die zij daar terugziet, een vriend van haar eerste man, de braziliaanse politicus Vicente Sobral. Kort daarna wordt hij naar zijn land teruggeroepen; hij is een reeds ouder man, bij de 50, met zachte manieren en een onherstelbaar scepticisme in het leven, geen werkelijke leider maar iemand die gelooft dat zelfs de politiek een mens niet meer bevuilt dan iets anders.
Een half jaar later komt Erich terug; hij heeft ingezien dat hij van zijn vrouw houdt met een gevoel dat hij nooit eerder gekend heeft; en ofschoon hij zijn best gedaan heeft om een activiteit te vinden, heeft hij stelselmatig alle andere vrouwen

vermeden. Als hij Rome nadert, weet hij dat hij één ding doen zal: zijn vrouw zeggen dat hij gelukkig is met haar getrouwd te zijn, dat hij blij is haar te hebben gevonden, dat het kind voor hem niet telt naast haar, alleen waarde voor hem heeft omdat het van hem en haar is, enz. Hij komt thuis en zegt haar dit alles; zij trilt van geluk. Maar zij moet een liaison verbreken die zij juist weer aangeknoopt heeft – steeds meer met de bijsmaak van wanhoop: ditmaal is het een jong italiaans officier, klein en tenger, met een soort popperige bravoure bij de harddraverijen, een kruising van verwend kind en operaheld, aandoenlijk bij dat alles, Lauro de Santi. Zij maakt het met hem af, maar haar redenen treffen geen doel; hij glimlacht en hij weigert. De terugkeer van haar echtgenoot schrikt hem natuurlijk niet af; hij zegt haar dat zij hem op deze manier niet mag wegsturen, ook als zij hem thuis niet meer ontvangen wil. Zij heeft medelijden met hem en voelt toch dat voor haar dit hele leven nu gedaan is; zij komt uitgeput thuis. Erich merkt haar ontroering en vraagt haar wat er is; zij maakt dan de fout te geloven dat hij ‹intellectueel› nog steeds dezelfde is en bekent hem haar liaisons met De Santi en met Sobral.

Het is hem of hij in een ketel kokend water wordt ondergedompeld. Na de ontdekking dat hij van een vrouw houden kon op de sterkste, primitiefste manier, ontdekt hij nu dat hij op dezelfde manier jaloers kan zijn. Maar hij weet het voor haar te verbergen; zijn trots wil nog dat hij het haar tenminste niet zegt! In de volgende dagen doet hij zijn best De Santi te ontmoeten; hij ziet hem op de harddraverijen, maar verre van zijn stoutmoedigheden te paard te bewonderen, vindt hij hem ijdel en grotesk. ‹En toch is hij voor een vrouw misschien elegant en innemend, denkt hij, op een manier die mij geheel vreemd is›. Hij volgt De Santi naar een gezelschap, waarin hij zich mengt; daar brengt hij het gesprek op Maria Stuart, en met zijn blik op De Santi, alsof hij het voor hem alleen vertelde, zegt hij dat zij een bochel boven een knappe jongeman verkoos, spreekt hij over Rizzio en Darn-

ley op een manier die Maria Stuart niet excuseert en nog minder sympathiek maakt. De Santi, die zich steeds aangekeken voelt en Erich niet kent (zijn naam heeft hij niet verstaan), denkt dat van hem een antwoord verwacht wordt en zegt: «Ik vind deze Maria nauwelijks een gesprek waard». «Als u de naam van een vrouw uitspreekt die mij lief is, zegt Erich, drinkt u dan eerst op haar gezondheid!» en hij gooit hem zijn glas in het gezicht. De Santi vliegt hem aan, maar hij is als een marionet in de handen van Erich die èn veel sterker èn vol haat is; men moet hem gehavend en halfgewurgd uit zijn handen losmaken. Een uur later krijgt De Santi een briefje: *Denkt u aan de naam Maria in verband met mij voortaan.*

Hij is allerminst laf, maar heeft niets van de koppigheid van Erich; hij laat zich zo spoedig mogelijk overplaatsen om het gebeurde te doen vergeten. Maar Erich zelf heeft na enkele dagen Rome verlaten. Maria, vernederd en ontsteld door het gebeurde, is met hem meegegaan. Zij vestigen zich opnieuw in een villa, ditmaal aan de Oostzee, in Duitsland zelf. Een jaar gaat om en Erich merkt dat het geluk waarop hij gerekend had, wegblijft; hij wordt nu verteerd door jaloezie, een soort medelijden voor De Santi ook vervolgt hem: waarom heeft hij die ene gestraft en de andere niet, die misschien van minder allooi was? Hij vraagt Maria naar Sobral; zij antwoordt hem met een werkelijke onverschilligheid, maar hij kan niet nalaten te denken dat dit een krijgslist is, dat de man misschien een diepe indruk bij haar heeft achtergelaten, vooral omdat het een zoveel oudere man is. Zoals hij geneigd was zich bij De Santi ten achter te stellen vanuit een oogpunt van charme en gratie, wordt hij nu gekweld door de mogelijkheid dat Sobral hem overtreffen kan in levenswijsheid; het wordt hem een behoefte de man te kennen en hij laat nagaan waar hij op het ogenblik zijn kan. Op een dag krijgt hij het bericht dat hij hem zou kunnen vinden als vertegenwoordiger van zijn land in Lima. Hij gaat er heen, na Maria een gefingeerde reden te hebben opgegeven (zij weet zelfs niet dat hij Europa

verlaten heeft) en na enige moeite treft hij Sobral op een officiële soirée. Hij ziet een forsgebouwd man met grijzend haar al en zachte ironische ogen, maar in de plooi van zijn lippen wil hij een valsheid herkennen, waarvoor hij Maria opeens haat toedraagt: hoe heeft zij de zoenen kunnen verdragen van zo'n mond? Hij zegt nauwelijks een woord, tot Sobral hem vraagt of hij niet veel gereisd heeft; dan antwoordt hij met de grootste uiterlijke rust: «Een beetje overal en het laatst in Brazilië, waar ik de ondervinding heb opgedaan dat iedere Braziliaan een schavuit is». Er is een kleine opschudding, maar de aanwezige Peruanen vinden het nog zo vreemd niet; Sobral tracht zijn volk met een bon-mot te verdedigen; Erich vervolgt: «Iedere Braziliaan is een schavuit en tegen iedere Braziliaan wil ik dit op iedere manier volhouden. Is u niet Braziliaan en vertegenwoordiger van uw land?» Sobral is verplicht op de belediging in te gaan; zij duelleren de volgende dag op het pistool. Erich schiet ongemeen goed, maar zijn haat speelt hem parten; terwijl hij zich voorgenomen had de ander te doden, wondt hij hem alleen aan de schouder. Sobral heeft sinds lang begrepen wat de ware aanleiding is en aanvaardt zijn wond ironisch als een afbetaling; Erich voelt zijn wrok nauwelijks verminderd, maar moet Peru verlaten na het duel.

Hij kan niet naar Maria teruggaan hierna; iets tussen hen is onopgeruimd gebleven voor zijn gevoel; na enig nadenken meent hij dat hij het weet: hij wilde Sobral dood hebben en moet deze behoefte dus bevredigen. Al zijn vergissingen, alle intellectuele leugens hebben zich samengepakt op het hoofd van Sobral, in deze man localiseert hij onbewust al zijn jaloezie en zijn haat. Hij schrijft Maria alles, maar krijgt geen antwoord; hij blijft in Zuid-Amerika en wacht maniakaal tot Sobral overgeplaatst wordt. Dit gebeurt eindelijk; Erich reist hem na en vindt hem terug in een salon van New-York. Sobral herkent hem onmiddellijk als men hen aan elkaar voorstelt, het is of de hele verdere zaal voor hem wegvalt. «Wij hebben eens met elkaar gesproken over het braziliaanse

ras, zegt Erich; is u nog altijd Braziliaan?» Sobral haalt de schouders op. «U is dus nog altijd dezelfde schavuit.» «Wanneer u mij zoeken wilt, zegt Sobral, ditmaal met bijna even grote haat, zegt u dan liever precies wat de ware reden is». «De ware reden *is* dat ik u voor een schavuit houd, zegt Erich; u bent het natuurlijk individueel, maar zeker is het verergerd doordat u ook nog Braziliaan bent. Ik wil u graag nogmaals verantwoording geven voor dit gevoelen». De woorden worden over en weer zo zacht en haastig uitgesproken dat de omstanders ze niet verstaan of aan een komedie denken of een grap. «Onnodig, zegt dan Sobral, een Braziliaan van mijn leeftijd mag zich de luxe veroorloven niet verder te letten op een duitse dwaas». Hierop draait hij hem de rug toe; Erich doet een stap naar hem, maar de anderen hebben nu begrepen, grijpen in en voeren hem weg. Zodra hij op straat en alleen is, begeeft Erich zich naar het huis van Sobral; hij loopt in de kou heen en weer tot laat in de nacht en het geeft hem geen andere gedachten; toch beseft hij nu dat hij niet zozeer wordt gedreven door haat als door een idée-fixe. Eindelijk een auto, waaruit Sobral stapt; als hij aan wil schellen, komt Erich te voorschijn en trekt hem aan de arm. Sobral rukt aan de schel en springt dan Erich naar de keel; maar in de enkele minuut die verloopt voor de bediendes zijn toegesneld, is het of zijn woede uiteenstuift tegen de razernij van een gek; de bediendes moeten hun meester in smoking uit de modder ophelpen, Erich wordt weggerukt terwijl hij op het punt staat de ander de borst in te trappen. De agenten verschijnen ook, hij wordt naar het politiebureau gesleept, daar op zijn beurt mishandeld, tot een zware boete veroordeeld en het land uitgezet. Ook nu gaat hij niet naar Maria terug; hij hoopt dat zij niets van dit alles vernomen heeft en wacht in eenzaamheid af tot hij opnieuw handelen kan. Natuurlijk is zijn jaloezie nu voor een groot deel verdrongen door een klassieke vete: alles wat de amerikaanse politie hem heeft aangedaan, heeft hij blindelings overgebracht op rekening van de Braziliaan. Drie jaar later eerst verneemt hij dat Sobral zich be-

vindt in Lausanne; hij reist er onmiddellijk heen, laat zich onder een valse naam bij hem aandienen en schiet hem ditmaal bij het eerste teken van herkenning à bout portant dood. Hij wordt tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.
Deze man heeft al die jaren van zijn vrouw gehouden; eronder geleden dat hij niet bij haar kon zijn; alleen, de terugkeer van zijn primitieve natuur was zo allesoverheersend en wraakzuchtig geweest, *ook tegen hemzelf*, dat hij geen keuze meer had: hij kon eerst met haar gelukkig zijn, dacht hij, als deze tol aan het verleden volkomen betaald was. Als hij in de gevangenis zit, is hij *alles* vergeten en hij voelt zich als een pasgeboren kind. Na enkele jaren wordt hij gegratieerd; zijn geval is zo curieus, dat een wereldberoemd zwitsers psychiater zich ervoor geïnteresseerd heeft en met onbestrijdbare argumenten bewezen dat hij niet normaal is. Als hij weer in het leven komt, is hij nog geen 40 jaar: het dringt weer tot hem door dat hij een vrouw en een kind heeft, dat hij rijk is. Hij durft niet naar Maria te gaan, maar hij schrijft haar: zij antwoordt dat zij niets meer voor hem zijn kan, dat hij alleen aan zichzelf heeft gedacht, dat hij willens en wetens hun geluk vermoord heeft, en dat het ook voor hun dochter beter is als zij hem nooit leert kennen. Hij gaat hierna naar haar toe en kan alleen met toonloze stem zeggen dat het *niet waar* is, *niet waar* is; een gedeelte ervan is waar, maar het was *niet* zijn haat alleen. Dan, terwijl hij met haar spreekt, merkt hij dat zij een ander is, dat hij haar eigenlijk niet herkent. Maar hij wil trouw blijven aan zijn keuze, zijn liefde en alles wat hij door haar alleen vond, wat hij op haar gezet heeft. Zij is oud geworden, zij heeft onzeglijk geleden maar heeft geen nieuwe minnaar genomen, en toch dacht zij dat zij hem nooit terug zou zien. Hij vraagt haar om onmiddellijk met hem op reis te gaan, niet met het kind dat hij nu niet eens zien wil, zij en hij alleen. «Je bent ook hierin een egoïst», zegt zij en weigert: zij is bang, alles is toch bedorven, enz. – en toch heeft zij werkelijk geen ander, zij ook (heeft hij daar ooit aan gedacht?), *zij ook* zal nooit meer een ander vinden nu. Als hij dan weg-

gaat, vraagt zij hem één dag bedenktijd. Zij zal morgen vroeg bij hem komen in zijn hotel, om hem te zeggen wat zij doen zal.
(Voor het gelukkige einde in de film is dit het punt om af te breken, of er een paar meters aan toe te voegen met de verzoening van het paar en hun wandeling met het kind, een lief meisje nu van 10 jaar. Voor de logica van het betoog is een andere ontknoping onvermijdelijk.)
Als zij de volgende morgen bij hem komt, heeft hij zich in zijn hotelkamer opgehangen. De knecht komt het haar verschrikt zeggen en zij durft niet naar boven gaan om hem te zien. Er was een brief voor haar op zijn tafel. Hij schreef: *Ik ben ook bang geworden voor iedere verdere oplossing tussen ons. Maar ik ben je trouw gebleven, jou – jou alleen, in werkelijkheid of in mij, wat geeft het?* – Zij voelt op dit moment eerst werkelijk (zij heeft een jarenlange wrok tegen hem gekoesterd ondanks haar liefde voor hem), dat het er ook werkelijk *niets* toe doet. Maar misschien voelt zij zich hierna vrij voor een nieuwe minnaar.

Ik weet wat de bedenkingen hiertegen zullen zijn: de man is tè ‹energiek›, is een maniak, bijgevolg ongezond, bijgevolg geen goed voorbeeld, enz. Ik voor mij geloof dat een te sterke terugkeer van gezondheid hem juist zo heeft gemaakt; natuurlijk is zijn temperament, zijn natuur overigens niet als van iedereen. Als ik later meer tijd heb, wil ik trachten een minder ruw voorbeeld te geven van wat ik als het recht van de jaloezie beschouw, ook waar de uitingen ervan op zichzelf ongewoon mogen zijn. Ik geloof aan zelfbedriegerij, waar deze claim wordt bestreden tussen mensen die werkelijk van elkaar houden; het is niet het ‹bestrijden van onze lagere instincten›, zoals Héverlé zegt, het is essentieel iets anders, de bestrijding op zichzelf is de ontkenning van iets essentieels in een complete verhouding. De z.g. jaloezie kan een sterke vorm zijn van trouw, van het absolutisme in de trouw; en de trouw is in iedere liefde als in iedere vriendschap onmisbaar;

om de trouw te behouden verplaatste Héverlé in zijn voorbeeld het accent: *in ruil* voor de ontrouw in de sexualiteit werd het trouw in de dood. Maar de dood is er niet altijd om deze trouw mogelijk te maken, en bovendien, het is voor de smaak van sommigen desperaat hetzelfde niet; men zou ook het ene èn het andere kunnen eisen, niet het ene in ruil voor het andere. Een levensmoe romanticus à la Von Kleist die na veel moeite een vrouw vindt, vermoeid genoeg om met hem de zelfmoord in te gaan, heeft daarmee niets bewezen tegen de mogelijkheid van een jong meisje dat van hem had kunnen houden, van hèm compleet en alleen, en dat misschien de zelfmoord geweigerd had.

‹ZICH DOEN GELDEN›

I

DE SLECHTE DOCHTER

Voor Caroline van Hogendorp werd het verschil tussen haar twee zoons geheel uitgedrukt door hun stemmen: die van Dirk, op zijn tiende reeds, laag maar naar de hoge tonen schietend bij vrolijkheid, soms hees en onzeker van intensiteit, die van Karel eigenlijk van nature hoog, maar omlaag gedrukt en overheerst, een stem die reeds koel en mannelijk wilde zijn toen de bezitter nog volkomen een kind was. Het was haar opgevallen hoe Dirk in zijn prilste jeugd krakend open scheen te splijten als hij zijn zin niet kreeg, terwijl Karel uren lang stom kon lijken, een kind dat zich in stilte scheen te wennen aan de beproeving van aan grote mensen overgeleverd te zijn.

Toch was er een tijd dat Karel – toen zes of zeven – schichtiger was dan Dirk, angstig deed bij ieder geluid; en Dirk er opeens plezier in vond te bewijzen dat hij dit opgemerkt had: hij ging voor zijn broertje op de grond zitten, tekende kanonnen op een stuk papier en riep: «Boem! Boem!» De eerste keer was Karel ijlings opgestaan en weggelopen; hij had zelfs de deur hard achter zich dichtgetrokken. Dirk opende de deur weer, steeds met het papier in zijn hand en met zijn neus erop herhaalde hij het geboem. Karel was niet teruggekomen. De volgende keer, toen dit opnieuw gebeurde, bleef hij zitten; hij nam Dirk het papier rustig uit de hand, keek strak naar de kanonnen en scheurde ze in twintig stukken. Zelf door zijn logica gevangen, hield Dirk zich onmiddellijk stil. Na die daad was ook Karel's schichtigheid verdwenen. Dit was misschien de eerste keer dat Caroline zich op een gevoel van bewondering voor haar jongere zoon betrapte. Maar ongeveer gelijktijdig moest zij ontdekken dat hij buien kon hebben van mateloze

koppigheid; hij was veel koppiger dan Dirk en zij had nuttig gevonden een van die buien met de zweep te breken. ‹Hij is méér dan Dirk›, dacht zij ondanks zichzelve. En toch bleef Dirk haar oudste, degene wiens geboorte, temidden van zo pijnlijke familieomstandigheden, haar felste vreugd was geweest.
Over het algemeen hielden de broers veel van elkaar; men kon zien dat zij zich bewust waren bijeen te horen wanneer zij in Den Haag samen wandelden; maar op Sion, wanneer zij spelletjes verzonnen, kwam het soms tot vechten. Er was één spel bij dat altijd in ernst uitliep, het heette Claudius Civilis, vrijheidsheld der Bataven, tegen Julius Caesar. Dirk was Caesar, Karel Civilis, en meestal won Caesar het, maar er waren builen en schrammen. En de verdere dag maakte Civilis Caesar beschaamd, plaatste hij zichzelf boven de fysieke nederlaag door een voor zijn jaren ongelooflijke waardigheid.
Caroline had de kinderen gewend heel jong reeds in haar salon te verschijnen, zelfs wanneer zij hoge of bijzondere gasten ontving, want ook haar man was van gevoelen dat men hen niet te vroeg met de wereld vertrouwd kon maken; zij had de gewoonte aangenomen om, als zij haar kinderen voorstelde, van Karel te zeggen: «Dit is eigenlijk de oudste». Voor Dirk was dit toen amusant, als werd zijn broer er eigenlijk beschaamd door gemaakt, voor Karel scheen het de waarheid, zodat er niets geks mee was verkondigd. Langzamerhand was iedereen zich eraan gaan wennen dat Karel, die ruim een jaar jonger was, voor Dirk's oudere broer doorging, wat hem twee jaren ouder maakte dan hij in werkelijkheid was. Beiden leken op haar, zij wist het: het waren Van Harens, geen Van Hogendorpen. Zij vreesde dat zij even geniaal, maar onder een even ongelukkig gesternte, waren geboren. Geen van beiden was misschien werkelijk mooi, hoewel Karel een fijn jongetje was en ieder op eigen wijze iets zeer opmerkelijks bezat dat ook in de fysionomie tot uiting kwam; de knapheid van hun vader scheen alleen gediend te hebben om de trekken van hun moeder in de hunne regelmatiger te maken.
Bijna tegelijk met haar man had zij deze twee zoons verloren.

Was het een vervloeking die op haar rustte? Hoezeer zij zichzelf ook opgevoed had met de redelijke geschriften van de filosofen, iets van deze oud-testamentische angst was over haar blijven hangen. Zij kon zeggen dat zij een goede moeder had weten te worden, maar was zij – ondanks alles – niet een slechte dochter geweest? Zij had haar vader als dood beschouwd na de ellendige dagen die aan haar huwelijk voorafgingen; hij had evenzo gedaan, maar zij wist dat hij zijn schuld niet inzag. Het was of God hem geholpen had zijn misdaad te vergeten: hij had haar zuster Betje vergeven, maar *zij* was in zijn oog schuldig gebleven, *zij* had tot het uiterste meegeheuld met de vijanden die hem ten val hadden gebracht, en haar zuster Amelia, de enige van de familie met wie zij nog betrekkingen onderhield, had haar geschreven dat Onno van Haren voornamelijk *haar* bedoelde, wanneer hij zijn verwensingen uitsprak tegen de vadermoorders. Na zijn dood had zij, in een uitbarsting die niet meer te weerhouden was, vanuit haar eigen eenzaamheid, aan haar moeder als aan een langverloren lievelingszuster geschreven – en nooit antwoord ontvangen.

Het beeld van haar vader had haar vaak voor ogen gezweefd, soms als de verbannen bewerker van een afzichtelijk onrecht dat haar was aangedaan maar waaraan zij toch niet kon geloven, soms veel meer nabij, als een onmiddellijke bedreiging. Eens had zij van hem gedroomd en hem zo duidelijk vóór zich gezien of hij er in levenden lijve was, maar hij hing boven haar en zij voelde zich gebonden. Zijn ogen stonden zwart en kwaadaardig in zijn vlezig gezicht, het was als ging hij haar honen en slaan, en opeens, zo vlug dat zij de overgang niet merkte, zonder dat er verder één verandering kwam in de houding van hoofd of gezette figuur, zag zij rode kraters inplaats van de ogen, en toen zij beter toekeek, duidelijke bloedtranen langs zijn neus vloeien. ‹Ik word vreselijk gestraft, kind›, het was of hij haar dit zei, maar zijn mond opende zich niet, en zij begreep dat zij, zelfs in de droom, die woorden er zelf bij had verzonnen.

Dat was in de dagen geweest toen het scheen of alles haar mee zou lopen, als werd door het ongeluk van haar vader haar geluk gevoed; zoals ook billijk scheen, na het gebeurde. Dirk was geboren toen haar man en haar vader nog in volle strijd waren, Karel op de dag zelf waarop het hof van Friesland haar vader niet schuldig, maar ook niet onschuldig verklaard had, en omstreeks deze zelfde tijd was haar man lid geworden van de vroedschap van Rotterdam. Het wees erop, zei iedereen, dat hij zijn beloning kreeg van de dikke hertog; maar dan zag men de algemene politiek van Brunswijk niet in, die, juist als voogd van de jonge stadhouder, erop uit was zich meer dan beminnelijk te tonen tegenover de staatse regenten. Daarbij, haar Willem was een man met gebreken, driftig en lichtzinnig in sommige opzichten – zij zou gek moeten zijn geweest als zij na twaalf jaar huwelijksleven had nagelaten dat op te merken – maar voorzeker niet zonder bekwaamheden.

Zij wist hoe men over hem oordeelde: schrander maar oppervlakkig enz., maar dan toch weer schrander genoeg om de deïsterij van zijn jeugd tegen een nieuwer piëtisme te ruilen als zijn belang dat meebracht. Maar zij wist ook dat die deïsterij in wezen altijd jeugdcoquetterie geweest was; Willem was niet gelovig, maar had zich tegen een godsdienstige opvoeding van de kinderen in beginsel nooit verzet: «Laat ze maar vroom zijn, zei hij schamper; het kan helpen, als de vroomheid hun maar niet wordt toegediend als in den huize Haren».

Zijn haat tegen haar vader scheen nooit geluwd; soms dacht zij dat dit de enige aanwijzing was dat hij eens toch op haar verliefd was geweest. Toen zij die droom had, was Willem juist weer hoger gestegen, was hij lid geworden van de gecommitteerde raden van Holland. «Och, had zij met een glimlach verondersteld toen zij hem haar visioen beschreef, kon het zijn dat haar vader daarom weende?» Hij voor zich scheen nu eerst lijflijk te voelen hoe hij die man uit de vergadering had gedrongen om zijn plaats in te nemen. Zij waren toen ook van

Rotterdam naar Den Haag verhuisd, en de schone en drukke dagen waren begonnen, die het einde hadden voorbereid; de geluksstrelingen van de aanzienlijkheid, waaruit het ongeluk van de financiële slag was gesprongen.
Zij hadden toen hun weelderige woning betrokken aan het Noordeinde, waar ieder open tafel vond, waar iedere vreemdeling van betekenis, zij het door geboorte, rang of geest, van harte werd ingehaald. Zij zag Willem in zijn element: zij, die hem nooit in de raadzaal gehoord had, maakte hem nu avond aan avond mee, converserend in de wereld. Hij zag als bezoeker van zijn eigen huis de beroemde Diderot terug, die hij in zijn parijse dagen reeds ontmoet had, en onderhield enige tijd een briefwisseling met deze filosoof en met Marmontel, de in Holland zo bestreden auteur van de *Belizarius*. Caroline genoot met Willem van deze uitwisseling van inzichten en opvattingen, waarin enige belangstelling en wegwijsheid een patriciër de illusie konden geven van op gelijke voet te verkeren met de vruchtbaarste en onafhankelijkste denkers. Zij moest zich inspannen om als Willem's vrouw, als de gastvrouw van dit huis ook, geen slecht figuur te maken.
Het werd een roes, ook een geestelijke. Zij was de dochter van Onno van Haren, maar haar opvoeding was grillig geweest; graag vertelde zij hoe haar vader zijn taak had opgevat wanneer hij de bevlieging had zijn kinderen zelf les te geven; hoe hij haar, onder de leus van maar met het moeilijkste te beginnen, engels uit Pope had willen bijbrengen en italiaans uit Tasso. Toen zij Willem had leren kennen, was zij begonnen met lezen; daarna had zij, door haar moederplichten, vaak haar lectuur weer verwaarloosd; nu begon zij, tussen de vele gesprekken door, vaak als een gespannen voortzetting van die gesprekken, haar lectuur opnieuw. Zij vond ook een nieuwe opvoedster in een knappe en geestrijke vrouw die zich tot haar zozeer aangetrokken gevoelde, dat zij, hoe vreemd zij het in den beginne zelf vond, zich weldra als haar boezemvriendin beschouwen moest: de vrouw van de russische gezant, de prinses Gallitzin. Voor haar kinderen, voor Karel

vooral, zag zij deze vriendin worden tot een tweede moeder; en zij zelf dankte aan deze vriendschap dat zij nu als een vriendin met haar zoon Karel kon corresponderen. Daarnaast, even ongemerkt, groeide haar goede verhouding tot het stadhouderlijk echtpaar, noemde men haar, Caroline van Hogendorp, de vriendin van de prinses van Oranje, zoals haar moeder de vriendin van de vorige prinses, al wist zij zelf te goed hoe grote afstand hier altijd behouden bleef.

Zij bracht met Willem de zomermaanden door op Sion te Heenvliet, toen zij voor het eerst van de latere prinses Willemijn hoorde. Men wenste eerst, volgens de traditie, een engelse prinses voor de jonge stadhouder; toen werd opeens deze genoemd, die enerzijds nicht was van de pruisische koning, van niemand minder dan Frederik II, anderzijds, waar haar moeder zijn zuster was, nicht van niemand anders ook dan de dikke hertog. Het gesnap van de wereld drong tot Sion door; Willem van Hogendorp vernam dat de partij van 's prinsen zuster, de prinses van Weilburg, waarbij Onno van Haren zich moest hebben aangesloten, liever het huwelijk met de engelse prinses zou zien, omdat deze misvormd en ongezond was, de duitse daarentegen welgemaakt, geestig en daarbij van zacht karakter. Daarna kwamen berichten dat de broer van de duitse prinses, de vermoedelijke troonopvolger van Pruisen nog wel, een zeer slechte reputatie genoot en, evenals de vader van de tegenwoordige koning, een sensuele bruut was met de smaak en neigingen van een sergeant; dat hij met zijn vrouw in zo slechte verhouding leefde dat het daar een hel in huis was; dat zijn vrouw, door haar broers opgestookt, haar man had willen regeren, maar dit mislukt zijnde, hij, prins van Pruisen, nu min of meer door haar schuld een leven leidde van uitspattingen en tegennatuurlijke driften. En deze prinses nu was er weer een van Brunswijk, nicht van de dikke hertog, waar zij een dochter was van zijn broer Ferdinand, zoals haar man zijn neef was, want zoon van zijn zuster. En heel dit bloed van Brunswijk deugde niet, zei men; de dikke

heer die nu de jonge stadhouder bij de neus leidde, was misschien nog de minst kwade, hoezeer bemoeial, vals en onbetrouwbaar. Maar de echtgenote van de prins van Pruisen, schoonzuster dus van de prinses die men beoogde voor gemalin van de stadhouder, was wel de allergemeenste vrouw die ooit werd geboren; men vertelde dat zij zich vóór haar huwelijk reeds had overgegeven aan zekere muzikant Pietro, kamerdienaar van haar vader en bovendien door de pokken verrot, dat zij zich na haar huwelijk tussenbeide door knechts of soldaten liet bedienen. Haar huwelijk zou ingewijd zijn geworden door een van haar broers, die zich in priesterkleren vermomd had; en later was zij met Pietro naar Italië gereisd, na geprobeerd te hebben haar man te vergiftigen. Men zei dat Pietro toen op last van de pruisische koning in een kerker was gestopt of zelfs onthoofd, maar de koning verachtte ook zijn neef de kroonprins; en als dit de zeden waren van Berlijn, wat viel er van een prinses uit die omgeving te verwachten?
Daarna was de raadsheer Larrey als afgezant van de prins van Oranje zeer vertrouwelijk door de koning toegesproken en gunstiger berichten waren ingekomen: Frederik II had zich de opvoeding van zijn nicht altijd persoonlijk aangetrokken en haar geïsoleerd van alle schadelijke invloeden, terwijl zijn bekende smaak haar lectuur gekozen had. «Ik geef u haar niet voor een schitterende geest, had hij tot Larrey gezegd, maar zij denkt helder en degelijk, wat in deze tijd niet zo vaak voorkomt, heeft een beminnelijk karakter en geleerd dat zij als vrouw haar man niet moet plagen en zich met niets heeft te bemoeien dan hem vrienden te maken». Bovendien was de koning erop gesteld geweest haar iemand mee te geven, in wie hij volledig vertrouwen stelde, freule von Dankelmann, die hij op zich nam te bezoldigen, zoals hij tot dusver gedaan had. Voor de dikke hertog was deze freule van dat ogenblik af een kijk-in-de-pot geweest, spionne van de koning van Pruisen, die hem geenszins mocht lijden en die hij al evenmin mocht, maar hij durfde niet weigeren.
Het huwelijk had plaats, en de jonge stadhouder, plomp, met

zijn uitpuilende ogen en voortdurend verlegen glimlach tussen de volle wangen, was onmiddellijk zeer verliefd op zijn vrouw geworden, die hem van haar kant inderdaad met alle eerbied behandelde, hoezeer de republikeinse vormen in het nieuwe land haar soms ook verbaasden. Zij zag de prins van Oranje als de eerste dienaar van de Staten, en daarbij maar al te vaak hulpeloos overgeleverd aan haar oom van Brunswijk. Men zei dat zij veel werk maakte van haar oom de koning, maar haar oom de hertog op slag vijandig gezind was. Dat zij zijn invloed op haar gemaal wenste tegen te gaan was overigens begrijpelijk, en voor het hart van Caroline van Hogendorp te meer, waar men vertelde dat de hertog van zijn kant de verliefdheid van zijn pupil trachtte af te leiden als een ernstig staatshoofd onwaardig; maar ook in deze strijd zou freule Dankelmann aanvankelijk de hoofdrol vervullen.

Het begon al bij de eerste ontmoeting, toen de hertog het jonge paar op het Loo had opgewacht en kort daarop bevolen had het eten op te dissen. Genoemde hofdame had toen verzocht dat de prinses niet aan tafel zou gaan eer zij wat uitgerust zou zijn, daar zij door stof, hitte en sterke beweging een moeilijke dag achter zich had. De hertog, die plots een uitbarsting nabij scheen, had de freule op boze toon gevraagd of zij soms andere orders beliefde te geven, dat dit haar dan vrij stond enz.; waarop de freule op beleefde en zachte toon geantwoord had dat het haar plicht was voor de prinses te zorgen, wier delicate constitutie haar immers bekend was; en de hertog, zijn gewoonte getrouw, had meteen een al te nederige en hoofse houding aangenomen. Het leek toen of hij meteen inzag dat hij zich Dankelmann beter te vriend kon houden.

Caroline van Hogendorp maakte haar opwachting bij de prinses eerst veel later, maar ook zij begreep zonder aarzelen dat de goede gunst van Dankelmann onontbeerlijk was. Het gelukte haar echter zonder moeite die gunst tot zich te trekken, en nu nog was zij verheugd zo goed gemanoeuvreerd te hebben, wanneer zij dacht aan het kritieke ogenblik toen de

opvoeding van haar zoons op het spel stond. De prinses zelf nam Caroline onmiddellijk voor zich in, en het gevoel werd beantwoord. Met vrouwelijke warmte had Caroline zich geheel ingedacht in de plaats van deze jonge vreemdelinge met haar rose gelaatskleur en haar bekoorlijke jongemeisjesachtigheid ondanks de scherpte van haar blauwe ogen en haar goed getekende maar dunne lippen, de hoekigheid van haar kaken en jukbeenderen. De prinses was een vrouw, ondanks het helder inzicht en de wat mannelijke zekerheid van oordeel die haar onmiskenbaar eigen waren; met haar ranke gestalte deed zij niettemin in niets denken aan de vorige prinses, die met de jaren van poppig plomp was geworden. En de prins zag in haar niets dan de vrouw, door de tact waarmee zij ook later – toen zij het met grote bewustheid ondernam de invloed van de dikke heer te bestrijden – hem wist te doen geloven dat zijn wil haar veel meer waard was dan de hare. Willem V keek naar zijn vrouw met blikken waarin de gewone schrikachtige onnozelheid soms werkelijk plaatsmaakte voor een soort mannelijke trots. In haar tegenwoordigheid leek hij ook sneller te denken, critischer te reageren dan gewoonlijk, zelfs tegenover de hertog; zich los te maken van zijn wonderlijke neiging om onbeduidende dingen persoonlijk af te doen met de pen in de hand, wat men zijn manie noemde om op te treden als zijn eigen secretaris. Men begon zelfs te mompelen dat hij de hertog eigenlijk zeer goed doorzag en hem geenszins liefhad, hoewel hij zich nog altijd te jong voelde om het consulentschap van deze dikkere dan hijzelf van zich af te werpen.

Caroline maakte in de jaren die volgden veel mee van de innerlijke strijd die aan het hof werd geleverd, en wat zij niet van freule Dankelmann hoorde, die haar graag in vertrouwen nam, vernam Willem van Hogendorp meestal van de oude heer Verelst, lid van de Raad van State en gecommitteerde van Zeeland, iemand die haar vader zeer goed gekend had en hem altijd slecht had kunnen zetten, overigens de grootste rondbrenger van nieuwtjes die men zich in Den Haag zelfs

kon denken. De heer Verelst wist te vertellen dat de prins, gegeven zijn zwak karakter, niet alleen de hertog maar zelfs zijn vrouw wantrouwde, dat het vele werken waartoe zij hem gekregen had, door hem toch verkeerd was aangevat, en dat hij hiermee slechts de indruk op de hertog wilde maken van zijn steun niet meer te behoeven, maar dat de hertog wel slimmer was en zich niet ontzag in privé heftig tegen de kinderachtigheden van de prins uit te varen. Deze had onlangs, 's nachts na 2 uur nog wakker zijnde, al zijn edellieden en pages wakker gemaakt door hun beddelakens weg te trekken.

De prinses schaamde zich dan voor de prins, en Dankelmann had niet weten te verzwijgen dat zij hem eens, op zeer onhandige wijze, in een brief aan haar oom van Pruisen had menen te moeten verdedigen, omdat deze, die eerst een goede indruk van de jongeman scheen te hebben, nu – en dit kon niet anders dan door de rapporten van haar, Dankelmann, had Willem van Hogendorp er vlug aan toegevoegd – die mening wel zeer had gewijzigd. De prinses had haar man willen redden van de indruk van stumperigheid die hij op haar oom de grote koning wel moest maken, maar helaas als over een kind over hem geschreven. De koning had zijn nicht koeltjes geraden vooral geen complot tegen haar oom van Brunswijk te beginnen, want dat daar haar taak niet lag; en Willem van Hogendorp had hieruit opgemaakt dat de koning, schoon de dikke heer verachtend, in hem toch het sterkste personage aan het stadhouderlijk hof wenste te erkennen. De sympathie van Caroline voor de prinses was, na deze lans voor haar man gebroken en de kleine vernedering die zij er slechts mee behaald had, hevig toegenomen.

Intuïtief raadde Caroline dat de prinses alleen stond, dat haar wereldwijze beschermster de freule weliswaar de hertog niet kon uitstaan, maar van haar kant begrepen had in grote lijnen met het sterkste personage van het hof gemene zaak te moeten maken. Zoals men zei dat de dikke heer de belangen van de stadhouder maar al te graag verried, wanneer zijn

eigenbelang hem de gunst deed nastreven van de staatse regenten, zo zag Caroline, onder de schijn van allerlei kleine botsingen om harentwil, de freule niettemin in het groot de prinses in de steek laten, en deze ‹realpolitik›, in het hofleven overgebracht dat zoveel kleine menselijke trekjes behield, vervulde haar soms met verontwaardiging. Zij sprak er met Willem over, maar hij leerde haar zich er buiten te houden en – iets waar zij later maar al te dankbaar voor zou zijn – zich in geen geval met de freule te brouilleren.

Met wellust vertelde de oude heer Verelst aan Willem hoe zonderling het was dat de prinses niet zwaar werd, hoewel de prins toch alle nachten bij haar doorbracht en niet oversloeg haar te caresseren; dat de hertog ontevreden was over de jonge prinses omdat het, volgens hem, haar schuld was en alles aan haar koelheid te wijten; maar de heer Verelst vertelde erbij dat de hertog haar voornamelijk ondankbaar vond tegenover hem, hertog, aan wie zij toch haar huwelijk dankte. De dikke heer was ook over Dankelmann uitgebarsten, die hij beurtelings een oude hoer en een slecht vrouwspersoon genoemd had, want zij had haar meesteres niet kunnen leren zich tegenover hem, haar oom, te gedragen. Verelst had het toen de freule maar overgebracht, die het weer aan de prinses gezegd had; de prinses had gebloosd en een zo slecht gespeelde poging gedaan om vriendelijk tegen haar ‹cher oncle› te zijn, dat deze daar al evenmin over was te spreken. De oude heer Verelst, die gezant was geweest te Berlijn, verzuimde nooit aan deze verhalen andere toe te voegen betreffende de schoonzuster van de prinses, hoe die door het gebruik van drogues zich wel hoedde zwanger te worden, en van soortgelijke gewoonten in die familie. Met een fijn glimlachje, dat tegelijk alles en niets kon zeggen, vertelde hij tenslotte aan Willem van Hogendorp, dat hij zich de schrik van de dikke heer maar al te goed kon voorstellen, toen deze onverwachts hoorde hoe *zijn* prinses, de vrouw van de stadhouder, een reis naar Berlijn dacht te maken en hoe hij onmiddellijk het plan van deze reis aan Dankelmann had toegeschreven.

Wonderlijk snel na al deze commerages, was de prinses van een dochter bevallen, en het was in de dagen daaropvolgende dat Willem van Hogendorp in persoon een kleine scène mocht bijwonen tussen de dikke heer en de scherpe freule, van een ongemene belachelijkheid. De freule, die de hertog schoorvoetend had zien binnenkomen, had lachend tot hem gezegd dat, nu de prinses zo goed verlost was, het er niet meer toe deed of zij dik werd of niet (de hertog had verkondigd dat vrouwen die te dik werden geen kinderen meer kregen), waarop de hertog rood van woede haar had toegeschreeuwd dat hij zulks nooit gezegd had, dat hij wel wist hoe men hem de vriendschap van prins en prinses trachtte af te nemen, dat de freule daar lang genoeg aan gewerkt had, maar dat haar zulks kon lukken bij de prinses maar nimmer bij de prins enz. De freule had effen geantwoord dat zij niet begreep wat Zijn Hoogheid zeggen wilde met deze zonderlinge en onwellevende taal en dat het scheen of hij zijn hoofd had verloren. Zij verlieten daarop beiden de kamer, ieder door een andere deur, de hertog in het voorbijgaan tot Willem van Hogendorp grommend dat zij hem het land uit wilde jagen, de freule de oude heer Verelst tot getuige roepend van wat er van weerskanten gezegd was, en vragend hoe men in dit land kon blijven zolang zulk een man er was. De volgende dag Van Hogendorp ziende, begon de hertog onmiddellijk met: «Wat zegt ge van dat canaille, dat mij gisteren zo grof beledigd heeft? O, ik ken haar en haar plannen; zij zoekt mij te brouilleren met dit hof en dat van Pruisen tezamen!» en daarop, als was hij beangst dat men hem zou verdenken brieven te openen: «Want ge weet dat men praatziek is te Berlijn». En tenslotte: «Zeg mij toch, hoe vondt ge die scène?» Waarop Willem met zijn fermste stem antwoordde: «Ik vond dat u ongelijk had, Hoogheid, want zij heeft niets gezegd dat u in het minst ter wereld kon treffen». De hertog keek hem aan, als ontnuchterd en met een wantrouwige glimlach, langzaam vragend: «Gelooft ge, Hogendorp?» En Willem weer: «De scène was belachelijk, want volstrekt nutteloos. Uw

Hoogheid weet zelf al te zeer dat men zulk spel anders spelen moet».
De volgende morgen vroeg begaf de hertog zich naar de freule, vroeg haar te zien, overstroomde haar met bekentenissen van zijn ongelijk, beledigde zichzelf, vroeg haar hand te kussen, en toen zij dit niet wilde toestaan, of zij verlangde dat hij op de knieën ging, wat hij dan aanstonds doen zou, enz. En twee dagen later vertrouwde hij haar dingen toe over de rol die de prins zou kunnen spelen, als hij maar genoeg rekende op het leger, zodanig, dat de freule zelf zich afvroeg hoe hij zulke gevaarlijke taal kon houden tegen een vrouw, en dan nog wel een op wie hij zo kort tevoren zo kwaad was geweest. Zij had dan ook gemeend er de prins zelf over te moeten onderhouden, en de prins had hoofdschuddend gezegd: «Hoe zonderlinge gedachten heeft deze man; als ik ze zelf had, ik zou ze voorwaar niemand, zelfs u niet, durven zeggen».
Het was Caroline van Hogendorp die dit laatste vernam van de freule in persoon, en het completeerde wat Willem had bijgewoond. Daarop verscheen weer de oude heer Verelst en verkondigde met zijn glimlach dat de hertog vooral knorrig was over de prins omdat in deze heel geen militair stak; dat de dikke heer, in alle landen waar hij gediend had onbetrouwbaar verklaard door zijn eigen officieren, binnen de Republiek sinds twaalf jaar over een militaire staatsgreep droomde, maar ook hierin voor zichzelf de vruchten begeerde en zijn pupil de verantwoordelijkheid wilde zien dragen.
Maar de prins had hem, Verelst, eens gezegd: «Luister, zo ik ooit de heerschappij in dit land op die manier wenste, ik zou goedvinden dat men mij op staande voet vermoordde». Daarop had Verelst bijgewoond hoe de hertog zich beijverde de prins aan het verstand te brengen dat de pruisische koning hem Gelderland zou afnemen zoals hij eertijds Silezië geroofd had, en hij, Verelst, had bij die gelegenheid gezegd dat de koning daarvoor te veel van zijn nicht de prinses hield, zodat hij er nu zeker niet meer aan dacht, wanneer hij er al ooit aan gedacht kon hebben, maar dat men beter deed hem niet te

vertoornen. En Willem van Hogendorp had plotseling uitbundig gelachen, zo zelfs dat de heer Verelst een beetje ongerust had gekeken. Toen Caroline hem later vroeg waarom, antwoordde hij: «De wet in heel deze komedie blijft: zich te doen gelden».

Hij had opnieuw gelachen, maar zij begreep dat het ernst was. Zij zelf kon dit alles niet zo belachelijk vinden als het oppervlakkig leek; zij zag altijd de diepten eronder, en de positie van de prinses leek haar verre van benijdenswaard; voor zover zij nodig had het nog beter te weten – beter dan zij het in de boeken gelezen had – ontdekte Caroline hier hoe ellendig het leven van de groten kon zijn. Haar eigen leven vergat zij, wanneer zij zich verdiepte in het bedreigde bestaan van de jonge duitse prinses in deze vreemde omgeving, tussen al deze hansworsten, van de eerste tot de laatste bereid haar te verkopen. Zij vroeg haar man met klem: «Wat bedoel je? zeg het precies» en Willem van Hogendorp had met de grootste ernst geantwoord:

«Zich doen gelden. Wat is het leven anders? ik meen: hoe anders kan men bestaan? Men moet zich doen gelden zonder verpozing; tegen iedereen; tegen minderen, gelijken, superieuren.Telkens anders, maar altijd evenzeer. Zo niet, dan moet men zich resigneren met te bestaan als een nulliteit, als een slapende.»

Zij wist dat het niet geheel waar was, maar waar voor hem; dat zijn overigens niet diepe geest hier een van de diepste dingen had geraakt betreffende hemzelf. In deze tijd was haar vriendschap met mevrouw Gallitzin verinnigd en had zij vaak beproefd de wijsgerige geest van haar vriendin te volgen niet alleen, maar te beantwoorden; zij vertrouwde haar toe wat Willem gezegd had naar aanleiding van het stadhouderlijk paar, de hertog en de freule, en mevrouw Gallitzin had prompt geantwoord: «Hij heeft gelijk, ook voor hen, zelfs in 't algemeen, maar op een bijzondere wijs ten opzichte van zijn eigen karakter».

Toen de financiële catastrofe kwam, was Caroline, ondanks haar ontsteltenis, nieuwsgierig te zien hoe Willem zich zou gedragen. Hij bleek een klaar inzicht te hebben in zijn eigen gesteldheid. In de Republiek zelf van onderaan overbeginnen, alle luxe opgeven, traag en moeizaam de oude stand heroveren, was niets voor hem, zei hij koppig; hij verkoos harder maatregelen met sneller resultaten. Zo besloot hij naar Indië te gaan. De familie had zich bij het eerste bericht van hem teruggetrokken: de tijden waren ernaar, zeiden zij; het was nu niet meer de wisselruiterij van tien jaar terug, waardoor het fortuin van Caroline's oom Willem van Haren de nekslag had gekregen, maar het speculeren in de aandelen van een concurrent als de engelse Oostindische Compagnie was niet minder verwerpelijk. Het huis Clifford was door deze engelse kunstgrepen gevallen zoals het huis De Neufville tien jaar eerder; het beste was nog Willem van Hogendorp voor te stellen als het slachtoffer van de knoeierijen van dat huis, niet van zijn eigen speculaties. Maar de familie wist beter: de bedorven jongen, het kind dat de luxe met de moedermelk had ingezogen, was zichzelf gelijk gebleven, de verkwister moest nu maar zien hoe zichzelf te redden.

Willem had een paar nederige buien tussen driftaanvallen door, – de laatste kwamen voornamelijk wanneer hij zich voorstelde met welk genot zijn verpletterde schoonvader, zoals hij Onno van Haren noemde, deze berichten zou ontvangen – maar hij vond een zekere rust toen hij eenmaal vast besloten had zijn fortuin binnen de kortste tijd in de Oost te herstellen. Een oom, generaal-ontvanger der Unie, kwam het eerst terug en sprong bij voor de dringendste eisen; dan kwamen, door dit goede voorbeeld beschaamd gemaakt, enige andere familieleden. Men sprak veel over de eer der Van Hogendorpen, maar men bleef ook zakelijk en wilde uit de boeken zien hoe Willem zijn financiën bestuurd had: de enige boeken die overgelegd konden worden waren de uitgavenboekjes van Caroline. Ieder schreeuwde in huis of keek verwijtend bedroefd; Willem schreeuwde soms toch nog harder

dan de anderen. Hij beet zijn oom toe: «Ik dank u; ik dank u, maar jammer niet om de voorschotten; bij God! de Compagnie zal ze u teruggeven!» Na dit woord drong ieder erop aan dat hij zou gaan; terugkrabbelen ware niet meer mogelijk geweest, ook als hijzelf het gewild had. Hij ging – met aanbevelingsbrieven van de prins en van de hertog voor de gouverneur-generaal daarginds, de heer Van der Parra, en onmiddellijk reeds met de rang van koopman.

Er was eerst sprake van dat zijn vrouw en kinderen hem zouden vergezellen: Dirk en Karel lagen reeds te bed toen hun moeder het hun in tranen kwam aankondigen. Zij zouden allen naar Indië gaan, want het moest; zij kon er niet bij zeggen: want wij zijn arm geworden. Dirk antwoordde dadelijk met tranen; toen leefde hij plotseling op en zei: «Het land van de tijgers? Zijn er ook olifanten?» als zag hij zich reeds op jacht. Karel bleef doodstil liggen. Het kind keek voor zich uit met samengeknepen lippen, toen zijn moeder hem vroeg iets te zeggen schudde hij het hoofd. Zij dacht dat hij het misschien niet helemaal had begrepen, maar hij zei haar later dat hij liever zou zijn doodgegaan dan naar dat land te vertrekken. Maar nog later, toen zij hem erover schreef, antwoordde hij er zich niets meer van te herinneren.

In deze dagen kreeg Caroline gelegenheid over haar goede relatie met freule Dankelmann te juichen. De freule droeg haar geval met alle ijver voor bij de prinses; de prinses, door de freule gesteund, had geen moeite haar sympathie voor Caroline in daden om te zetten. Zij schreef aan haar oom van Pruisen en het enige middel werd gevonden: de twee kleine Hollanders zouden op de cadettenschool te Berlijn worden toegelaten. Het was de eerste keer dat Caroline zo zelfstandig buiten haar Willem om optrad, maar de moeder sprak in haar zo sterk als nooit tevoren, *zij* voelde zich verantwoordelijk voor het lot van haar jongens. De prinses zou haar een klein jaargeld geven; zijzelf zou zich in een eenvoudig huis, zo sober mogelijk, aan de opvoeding van haar jongere kinderen, haar dochters ook, kunnen wijden, en de grote schuld schrikte haar

niet meer af, zij zag helder in hoe hier opgetreden kon worden, en toen Willem vertrok was het of zij hem zonder gevoelens zag gaan, zij sprak geen woord van smart of aanmoediging, haar keel was dichtgeknepen. Hij kuste de kinderen en haar – de kinderen langer – en wenste niet dat men hem uitgeleide zou doen; hij ging de trap af met harde maar vlugge stappen.

Toen hij vertrokken was, zond zij hem een lange brief na, waarin zij alles uitsprak wat tussen hem en haar nog leefde. Zij hield nog steeds van hem, na twaalf jaar huwelijk, en al had zij hem leren beoordelen; zij schreef over zijn terugkomst, over de mogelijkheden van geluk zelfs, later (men had hem gezegd dat hij zijn oude plaats in de regering zou herkrijgen, als hij uit zijn ballingschap terugkwam), zij wijdde niet meer dan twee woorden aan de furieuze luxe die hun ondergang was geweest. Toen de brief weg was ging zij naar haar zoons, met een geheel verruimd hart. Zij hadden juist les, zij onderbrak die met de woorden: «Kinderen, ik kom u iets brengen, zoeter dan confituren!» en vertelde het bericht van hun plaatsing op de cadettenschool en dat zij zelf hen naar Berlijn zou brengen. «Hoe kon uw moeder zo gelukkig zijn met die scheiding?» vroeg verbaasd hun onderwijzer de volgende morgen. Ook voor Dirk en Karel scheen alle verdriet vergeten, ook hun harten sloegen met moed.

Mevrouw Gallitzin vergezelde haar vriendin naar Berlijn. Caroline had haar plan moeten doorzetten tegen alle critiek in van de geldschietende familie, maar zij herinnerde zich van de dagenlange reis niets dan haar indrukken van de cadettenschool en van de oude generaal Von Buddenbrock, de gouverneur ervan, aan wie zij haar zoons afleverde. Zij kende echter de eerste brieven uit het hoofd die de jongens haar schreven toen zij weer thuis was. Zij was blij dat zij, ondanks de furieuze luxe, hen in betrekkelijke eenvoud had opgevoed: *Herinner u*, schreef zij hun later, *hoe ik u simpel kleedde in een tijd toen de fortuin mij veroorloofde u te galonneren als andere kleine heertjes van uw jaren.* Ook later, toen zij wist

dat alles goed was gegaan, kon zij met tranen in de ogen terugdenken aan de avond toen de oude generaal haar te dineren had gevraagd, en zij haar zoons aan tafel voor het eerst gezien had in hun cadettenuniform. Dirk was iets steviger gebouwd, maar Karel was hem bijna over het hoofd gegroeid, wat hem nog fijner maakte. Toen, aan dat diner, had zij zich overgegeven aan de heldere vreugde die uit de ogen van de jongens keek, maar zij wist toen ook dat zij als hollandse vrouw aan de opvattingen van pruisische militaire straftucht nooit zou wennen; het onderwijs daar mocht beter zijn dan op de hollandse scholen, maar lichamelijke straffen die op haar kinderen toegepast konden worden deden bij voorbaat haar hart bloeden.

Het bleek inderdaad dat Karel vooral zich moeilijk aan de commando-toon kon wennen. Maar hij troostte haar op de hem eigen, voor een kind veel te serieuze manier: *Wij bevinden ons zeer wel van weinig eten en te voet gaan*, schreef deze elfjarige, *beter zelfs als van de vorige weelde*. Caroline liet de brief aan mevrouw Gallitzin lezen en de beide vrouwen omhelsden elkaar vertederd. Maar de moeder schreef terug: *Uw brieven zijn altoos zeer wijs, dat doet mij plaisir, maar ik hoop al evenwel dat je nog wel kunt ravotten met je kameraads.*

Dit laatste berustte niet alleen op menskundige intuïtie; ook over de nieuwe kameraden schreef Karel met wijsneuzige zwaarwichtigheid. Hij ontving hun vriendschapsbetuigingen met wantrouwen en berichtte zijn moeder dat hij bang was een deugniet te verkiezen boven een jongmens van goede educatie, wiens vriendschap hem even nuttig als aangenaam kon zijn. Hij schreef ook, in een brief die naar zijn vader in Indië moest worden doorgezonden: *Le dîné et le souper sont fort mauvais chez nous, mais en récompense de cela on peut beaucoup apprendre*. Van Dirk waren zulke missives niet te verwachten; hij vond eerder troost voor het leren bij de vele nieuwe kameraden. Hij leerde vlug, als hij wilde vlugger dan Karel, maar gaf zich te veel over aan zijn levendige natuur

om niet altijd even spontaan te worden afgeleid. Aan hem schreef Caroline: *Ik heb u vaak gezegd dat ik u nog strenger strafte voor de fouten, die ik in mij zelf vind, dan voor andere.* Maar als zij ‹mijzelf› zei, bedoelde zij eigenlijk: zijn vader. Dirk was haar zoon, ja, maar er stak in hem een goed stuk van het karakter van Willem van Hogendorp. Hij had zich altijd in alles toegegeven, hij had het spontane en de driften. Wanneer dit uit haar eigen familie moest worden verklaard, dan had Karel de beheerstheid van haar vader, Dirk de luchtige onvoorzichtigheid van haar oom Willem van Haren. Zij moest op hem extra letten, en van hun eerste tijd in Berlijn al deed het haar goed dat de kleine wijsneus Karel daar ook was om de taak van haar over te nemen.

Zij had, in haar eenzaamheid, zich inderdaad weten te bekrimpen. De prinses en mevrouw Gallitzin waren haar bijgesprongen, het was de prinses zelfs die in het zakgeld van haar twee cadetten voorzag, maar de opvoeding van de jongere kinderen was er nog, en tegen een jaargeld van tweeduizend gulden woog de schuld van tweehonderdduizend.
Als echte hollandse aristocrate ging voor haar de toekomst van haar zoons boven alles; zonder het geheel te beseffen zocht haar eerzucht in de mannelijke carrière van haar oudsten te worden voldaan, en meer en meer werd haar innigste bevrediging alles daaraan op te offeren. Uit deze eerzucht bestond voor een groot deel haar moederliefde, en zo kon het gebeuren dat Karel ook in het moederhart steeds meer Dirk verdrong; *hij* zou haar zeker eens terugbetalen voor haar opofferingen.
Zij had Sion opgegeven. De berichten uit Indië waren niet al te slecht, maar Willem van Hogendorp had daar ervaren dat de schitterende naam van de Compagnie in Holland de grootste gaten van corruptie in de indische werkelijkheid dekte. De Compagnie ging voort haar aandeelhouders te betalen omdat de bewindhebbers alle fouten geheim hielden; wat de Compagniesdienaren overzee betreft, zij werden onderbetaald omdat vanzelf sprak dat de handigsten zich wel rijk zouden

stelen. Willem van Hogendorp schreef met bitterheid dat hij zijn best deed, maar niet zeker was zich tot de handigsten te mogen rekenen. Toch kwamen er remises van geld uit Indië, in Holland zelf vielen kleine erfenissen ten deel; de schuld slonk langzamerhand; na zes jaar begon Caroline een herstel van haar familiegeluk redelijk te achten.

Aan het hof kwam zij nog maar zelden, haar situatie was voldoende excuus, en de vriendschap met mevrouw Gallitzin troostte haar gemakkelijk over de geringe toevoer van hofcommerages. Maar door de enkele malen dat zij bij de prinses verscheen, kon zij des te beter merken hoe deze nu steeds openlijker de hertog durfde bestrijden, en in haar moederliefde zich dankbaar willende tonen, ontdekte Caroline in zich de spotzucht van Onno van Haren; het gelukte haar enige pijlen aan het adres van de dikke heer af te schieten die haar vader eer zouden hebben aangedaan en de prinses verrukten. De hertog ging voort zich te beklagen over het slechte werk van de prins en diens ‹pagnotteren›, de anderen bleven zeggen dat het genot van de hertog om zich met alles te bemoeien de prins belette te werken. Maar dat hij de invloed van de prinses steeds meer vreesde, bleek duidelijk uit zijn ijver om de prins, van 's morgens zeven uur af, de hele dag niet alleen te laten. Als de prins zoveel nerf in de ziel had als de prinses, zei men, zou de dikke bloedzuiger nu afgeschud zijn.

Maar de prinses liet zich niet verder onderdrukken. Op een dag dat de engelse gezant wilde weten of zij iets doen zou of laten en de prins gezegd had: «Wij zullen daarover eerst met de hertog spreken», had zij gezegd: «Dat hoeft niet; ik accepteer het». Ook freule Dankelmann werd nu soms naar behoren op haar plaats gezet; eens toen zij, in gezelschap van Caroline, over de caprices van de kleine prinses Louise sprekend daaraan toevoegde, naar de prinses kijkend: «En het is geen wonder, want mama toont die ook weleens», had de prinses haar, zonder een woord te zeggen, zó terug aangekeken dat zij verward was afgegaan. Ook de prins had de freule bij die gelegenheid helpen wegkijken.

Als om haar prestige in de ogen van Caroline te herwinnen, verhaalde Dankelmann haar iets later dat de prins zich soms maar al te frivool kon gedragen, dat hij geheel in de strik was gelopen die de hertog hem gespannen had in de persoon van freule Constance van Lynden van Hoevelaken, aan het hof genoemd juffrouw Hoeflaken, in wie hijzelf een toekomstige Pompadour scheen te zien en over wie hij iedereen begon te onderhouden als over de ‹dame de ses pensées›, zozeer dat een van de oudere heren hem had moeten zeggen: «Monseigneur, si vous aimez cette fille, couchez avec elle, mais sauvez les apparences». «En de prinses?» vroeg Caroline oprecht geschrokken en met het geluk van het jonge paar weer voor ogen. De prinses had gezegd: «Het is te belachelijk om over te praten». Waarvoor de prins haar echter niet dankbaar was geweest, want hij had hakkelend en boos gevraagd: «Wat? zegt ge dat ik belachelijk ben?» En toen de prinses met nadruk herhaalde dat het belachelijk was erover te *praten*, was hij blijven bouderen, omdat zoniet hijzelf dan toch de ‹dame de ses pensées› te gering voor een gesprek werd bevonden. En onder deze beuzelingen door, die Caroline toch voor de prinses griefden, kwamen steeds krachtiger de geruchten van een partij in het land die ontevreden was en steeds meer alles durfde schrijven en zeggen, en van een dreigende oorlog met Engeland.

In deze dagen had Caroline de uitnodiging aangenomen van haar zuster Amelia, wier man commandant van Maastricht was, om bij haar te komen logeren. Zij was gegaan, de wandelingen daar, tussen de zogenaamde bergen van Limburg en in de valleien, hadden haar verkwikt. Maar daar ook had haar het bericht van haar vader's dood bereikt, en het had haar de behoefte gegeven naar haar eigen woning in Den Haag terug te keren, zich weer op te sluiten in haar eenzaamheid. Toen had zij, in tranen, de brief aan haar moeder geschreven, waarop geen antwoord was gekomen. Zij had willen weten hoè haar vader was gestorven, en de berichten die zij van haar zuster Amelia kreeg, over zijn afschuwelijke pijnen, zijn hypo-

crisie en de straf die hem tot het uiterste daarvoor vervolgd had, bevredigden haar niet. Amelia was er niet bij geweest, en zij, eens de mooiste van de zusters, was nu een verzuurde matrone met ogen die voortdurend woedend keken, met een mond die vormloos was geworden van het kwaadspreken en bedillen. Het leek Caroline niet onmogelijk dat haar vader verzoend was heengegaan, en als dat zo was, en al had haar moeder gezwegen, zou hij haar dan niet hebben vergeven? Zij kon wat hem en haar gescheiden had niet meer afwegen als schuld tegen schuld, zij wilde geen slechte dochter meer zijn, zelfs niet tegen een slechte vader; zij had behoefte om in rust met zijn nagedachtenis te leven. De bijbellezingen uit haar jeugd waren nooit geheel weggewist door haar lectuur van later, en zij herinnerde zich nog levendig de schrik waarin dit haar werd geopenbaard toen zij eens Karel had zien bladeren in een handschrift uit zijn vader's parijse tijd, dat *La Foi d'un Déiste* heette.
In haar beklemdheid schreef zij Karel, nu toch ruim 17, voor het eerst over het familiedrama dat de val van haar vader veroorzaakt had, en kon zich niet weerhouden hem arbiter te maken over haarzelf. Zij schreef eerst vele regels over het opperste dat zij als moeder voor hem begeerde, over de *perfectie* die zij voor hem in alles slechts kon eisen, dan, met een terugkeer tot wat zij eerder geschreven had: *Ik beroep me op mijn kinderen: kunnen zij eraan twijfelen of ik een goede moeder ben; en is het dan mogelijk dat ik niet een goede dochter ben geweest onder zware en wrede omstandigheden?*

Sommige biografen van Dirk en Gijsbert Karel van Hogendorp hebben verband gelegd tussen hun kinderjaren en het familiedrama dat hun ouders voorgoed gescheiden hield van hun grootouders. Hoewel het verleidelijk mag zijn deze schaduw over hun kinderleven aan te brengen, de waarheid is anders. Inderdaad hadden de jongens hun vader soms met heftigheid over hun grootvader Van Haren horen spreken,

maar de ware reden konden zij niet vermoeden en Caroline had hun eens gezegd dat deze grootvader een vreemde oude man was die van niemand hield en zich daarom geheel afgezonderd had teruggetrokken in Friesland. Toen zij Karel eindelijk alles geschreven had, was deze reeds op de hoogte. Hij had te Berlijn juist een bezoek gebracht bij graaf Van Heyden, de nederlandse gezant aan het hof van Pruisen, en deze had hem de kennisgeving willen voorlezen die hij juist ontvangen had van mevrouw Van Haren, Karel's grootmoeder, toen een dame, die daar ook op bezoek was, hem het papier uit de handen had gerukt. Verstoord en verrast was Karel de kamer uitgegaan. Toen hij enige tijd later terugkwam, zei de dame tot hem: «Graaf Heyden zegt dat ik u heb weggejaagd toen ik het stuk hardop wilde voorlezen». Karel zag haar strak aan, opende de mond als wilde hij iets zeggen, en zei niets. Dit was de inleiding tot de brief van zijn moeder. Toen hij die brief gelezen had, schreef hij in zijn dagboek: *Mijn moeder, God! uw vader stierf, eerst heden wist ik het – hoe zal ik u troosten?* Maar wat hem trof, was toch meer haar leed dan een besef van wat vroeger gebeurd was.

Hij sprak erover met zijn vriend en mentor Biester, de oudere en zo beminde vriend die hij toen gevonden had en over wiens verhouding tot hem zijn moeder zich ongerust begon te maken. Aan Dirk erover schrijven, kwam niet bij hem op; bovendien, zijn moeder had hem niet toegestaan die in te lichten. Eerst later, toen hij in Holland terug was, begon het oude geval voor Karel te leven, toen hij de deducties van Onno Zwier erover en de replieken van zijn vader en de anderen was gaan lezen. Hij was toen begonnen het vergeten hollands te bestuderen, niet alleen in de werken van Wagenaar en Hemsterhuis, maar ook in de *Friso* van zijn oom Willem van Haren, die hij echter als een willekeurige dichter wenste te beschouwen; zo was hij als ongemerkt geraakt tot de verzen van zijn eigen grootvader en hij had ze niet zonder verdienste bevonden; de stroefheden van de taal konden hem nog niet hinderen en gedachtenvlucht en toon leken hem

vaak even kloek en waardig. De deductiën echter deden hem duizelen, en de laagheid waarmee de zijnen elkaar bestookt hadden, leek hem geheel dezelfde als die in de politieke schotschriften waarvan het land nu krioelde. In Onno's betoog hoe onwaarschijnlijk het was dat hij zich aangetrokken zou hebben gevoeld tot zijn eigen dochters, las hij: *de ene schrikkelijk van kinderziekte geschonden, de ogen bijna altoos vol bloed hebbende en 's winters en 's zomers met stinkende voeten bezocht, de andere een zwak en ziekelijk kind, nog niet huwbaar en sedert elf jaren aan een zwaar accident laborerende; en dat te hebben getenteerd onder 't oog van de Moeder, ene vrouw van veertig jaren, en in die tijd frisser en van beter constitutie dan alle hare dochters, en zekerlijk mooier dan een van die beide kinderen.*

Vooral de beschrijving van haar die zijn moeder geworden was, herlas hij tot zij niets meer betekende dan een gewetenloze leugen. ‹Die dat geschreven heeft, loog alles, dacht hij; àlles wat die man verklaard heeft, is gelogen!› Hij had het gevoel dat hij hiermee zijn grootvader voorgoed aan de hel had overgedaan. Met ontzetting dacht hij: ‹Als Dirk dit maar nooit krijgt te lezen›. Hij herinnerde zich dat Dirk hem eens gevraagd had of hij niets wist van de reden waarom hun ouders met die grootvader altijd gebrouilleerd waren gebleven; hij had toen geantwoord dat hij wel iets wist maar eerst aan hun moeder wilde vragen of zij goedvond dat hij het ook aan Dirk vertelde; zij hadden het daarna beiden vergeten. Dirk was niet iemand om zich voor een oude familietwist ernstig te interesseren; niettemin, dat *hij* dit dragen kon en Dirk niet, sprak voor hem te zeer vanzelf om er verder over te denken.

Ook tegenover zijn moeder repte hij er sindsdien met geen woord over; de dichtwerken van Onno van Haren vermeed hij als leugens die, hoewel berijmd, niet minder verfoeilijk waren. Maar hij herlas met meer begrip de brief die zijn moeder hem bij 's mans dood indertijd geschreven had: *Waar zou er inniger vertrouwen kunnen en moeten bestaan dan*

tussen ouders en kinderen! Helaas, ik zelf ben een voorbeeld en een bewijs van het tegendeel. Maar God moge oordelen of het mijn eigen vrije schuld was; en wat heb ik al niet gedaan tot herstel van de natuurlijke orde der dingen...

II

DE TWEE BROERS

Na door hun moeder in persoon aan de berlijnse cadettenschool te zijn afgeleverd, waren de broers tot Dirk's 16e jaar samengebleven. Aanvankelijk hadden zij grote hinder van hun onbekendheid met het hoogduits en moesten in de laagste klas aanvangen; weldra haalden zij hun achterstand in en vergaten zelfs hun hollands, want aan hun ouders schreven zij in het frans. Misschien leerde Dirk vlugger nog dan Karel; althans wanneer zijn eerzucht in het spel kwam, maar die eerzucht kwam en ging. Het was of hij het soms nodig had Karel als zijn rivaal te voelen, om weer aangespoord te zijn. Karel van zijn kant scheen, sinds zij op de cadettenschool waren, juist meer dan ooit er op gesteld zijn veroverde rang van ‹oudste› te behouden.

Op zijn 14e jaar werd Karel, bij een bezoek van de russische grootvorst, de latere Paul I, aan het berlijnse cadettencorps, uit meer dan 200 leerlingen uitgezocht om hem toe te spreken; hij voelde niets dan trots en blijdschap hierover. Hij stond tegenover de jonge man wiens volle wangen, wipneus en brede lippen welwillend boven hem hingen en die een buiging maakte, iedere keer als hij ‹votre Altesse Impériale› zei en hem weer van boven naar beneden scheen op te nemen. Toen de toespraak afgelopen was, zei de grootvorst: «Je vous suis très obligé» en tot prins Heinrich van Pruisen die naast hem stond: «Il parle bien le français». Later, toen de cadetten voor hem geschermd en gedanst hadden, danste Karel, na een kort menuet te hebben helpen uitvoeren, de allemande française met Dirk, en op dit ogenblik herkende hem de grootvorst en zei tot prins Heinrich: «Voilà le petit cadet qui m'a harangué». Dirk's beurt kwam het volgende jaar, toen hij

met andere leerlingen die zich voor vaandrig candidaat hadden gesteld, werd voorgesteld aan de grote Frederik in persoon. Uit diens gerimpeld en geel oudemannengezicht kwam een stem van onzegbare bekoring; deze stem zei van Dirk: «Wat is hij klein». Niettemin werd Dirk ingelijfd bij het regiment van Steinwehr, en dit was het ogenblik waarop hij Karel moest verlaten. Later, gedurende de exercities zag de koning hem weer, herkende hem zoals de grootvorst Karel herkend had en zei: «Wat is hij jong, wat is hij klein». Deze herkenningen, door hun chefs aan hen overgebracht, vervulden hen met mateloze trots en de behoefte voor gekroonde hoofden te sterven, zonder een schaduw van wat anders. Zij schreven het uitgebreid aan hun moeder, en het had op haar een nauwelijks verminderde uitwerking.

De beierse successie-oorlog van 1778 tot 1779 zag de beide broers in het veld, maar het was een oorlog met veel vermoeienissen, maar zonder veel gevaar. Als de vorige oorlog van Frederik de Grote ‹la guerre en dentelles› genoemd was en voor velen een coquet plezier had opgeleverd, hoewel Pruisen tweemaal aan de rand van de ondergang was geweest, de huidige heette voor de soldaten zelf ‹de aardappeloorlog›. Er waren vele savante marchen en contramarchen, men trok de Elbe een paar keer over en bleef dan een maand liggen kijken naar het oostenrijkse leger dat zich even stil hield. Tenslotte maakte Dirk toch nog enige schermutselingen aan de achterhoede mee: de spanning ervan was niet zo groot als de eerbied die hij opdeed voor het technische gedeelte van de krijgsdienst, voor de nauwkeurigheden waar de krijgskans zo vaak van afhing, ‹als in een horloge van het minste radertje›, zei hij, maar natuurlijk, er was ook nog een leidende ziel nodig. Dit was Frederik II voor hem, zoals Napoleon het later zou zijn, de militaire leiding gaf een definitieve kronkel aan zijn denken. Toen de winterkwartieren betrokken werden en Dirk in het vriendelijke Meissen lag zag hij zijn broer even terug; Karel was bleek maar opgeschoten, des te beheerster en prompt in de uitvoering van zijn plichten naarmate hij

zich zwakker voelde. Hij had eerst tevergeefs verzocht aan de oorlog deel te nemen, een generaal had hem afgewezen omdat hij hem te jong en zwak leek, en Karel had er zich op toegelegd door een streng regime die zwakte te overwinnen. Prins Heinrich van Pruisen in persoon, broer van de koning, nam hem als vaandrig aan en getroffen door het karakter waarmee de jongen de grootste vermoeienissen trachtte te doorstaan, nam hij hem later op onder zijn pages, waardoor Karel, die tot dusver te voet had moeten gaan, in zijn gevolg mocht rijden.

Voor Dirk was de vrijheid na de cadettenschool onmiddellijk een te grote verleiding gebleken, op zijn 16e reeds speelde hij met hartstocht; na de veldtocht met de titel van luitenant van de grenadiers teruggeplaatst op de Academie, nu echter in Königsberg, ondervond hij de grootste moeite zijn leven te beteren. Het was des te opmerkelijker dat hij in deze tijd, ten huize van graaf Keyserling waar hij bijna dagelijks kwam, niemand minder dan Kant ontmoette, wiens eenvoud en ongeniale wijze van doen hem zozeer veroverden, dat hij zijn lessen volgde en zich later nog voorstelde zijn leven naar diens leer te hebben gericht. In Berlijn had Karel een hartelijke germaanse vriendschap gesloten met zijn leermeester Biester en schreef aan zijn moeder dat Kant, volgens deze, weinig geleefd had buiten zijn studeervertrek, bescheiden was tot aan het verlegene toe en dus niet de man om indruk te maken op Dirk; dat hij een ander aanraadde die ook de Keyserlings bezocht, maar evenals Dirk alles van de natuur had meegekregen, die in zijn stormachtige jeugd gespeeld en slecht gezelschap gekend had, en die overigens een vriend van Biester was. De volgende dag schreef hij als postscriptum hieronder: *Je vois, ma chère mère, que je vous ai parlé fort librement d'un homme fort respectable. C'est assez vous dire que je n'en parle ainsi qu'à vous.* Een dergelijk trekje vervulde Caroline met trots en eerbied voor haar jongere zoon.

In deze zelfde tijd had Dirk zijn eerste duel, met een oude kapitein die de Hollanders een volk van kooplieden genoemd

had en zich spottend over het huis Keyserling had uitgelaten. Hoewel inwendig kokend, wist Dirk niet hoe te antwoorden; een ouder officier nam hem toen opzij en zei hem dat het zijn plicht was meteen te laten zien wie hij was en dat één goed duel twintig andere kon voorkomen. «Vooral waar je Hollander bent», zei hij erbij; woorden die Dirk nooit zou vergeten. Hij ging dus voor de oude kapitein staan en zei met harde stem: «U bent te dom om ons te doen lachen, zwijgt u dus liever». In de ontmoeting die onmiddellijk gearrangeerd werd, had hij het geluk de man in de rechterarm te schieten; overtuigd dat hij nu de lachers op zijn hand had, trachtte hij zich weer latijn en filosofie eigen te maken. Maar zijn speelschulden brachten hem in knellender moeilijkheid, en hij zag zich verplicht Karel te schrijven om hem hierin te helpen. Karel deed het; hij was Dirk's voorspraak bij de baron von Stosch, die in Duitsland voor de financiën van de twee broers had te zorgen. Maar hij schreef hem stijve brieven waarin hij hem voorhield hoe hij te kort was geschoten en zijn beloften van beterschap huichelarij noemde. Onmiddellijk antwoordde Dirk dan met uitbarstingen van wanhoop: *Scheld liever, maar verneder mij niet met verachting en spot.* En op een keer, Karel geheel ontwapenend: *Je brief was weer bitter als gal, maar ik houd van je als was je zoet als honing.*

Aldus bevestigde Karel alle verwachtingen die zijn moeder altijd van hem had gekoesterd; meer nog dan de baron von Stosch werd hij in haar ogen Dirk's mentor; zij schreef hem onomwonden de vrees die Dirk haar inboezemde. In werkelijkheid herkende zij in de eigenschappen van verwend kind die Dirk altijd vertoond had, in zijn spelen nu, zijn vader, en hoewel zij het zichzelf niet wilde bekennen, haar gevoelens voor hem waren warmer dan voor Karel, wiens toon haarzelf soms imponeerde en voor wie zij een stille angst koesterde. Prinses Willemijn zei later dat zij dit altijd geweten had, en voor haar die geen moeder was viel het contrast tussen de twee broers steeds nadeliger uit voor Dirk, die zij de verloren zoon noemde. Toch wist Caroline van Hogendorp bij ogen-

blikken heel goed hoeveel meer liefde Karel *verdiende* en vol zelfverwijt overdreef zij dan in die richting; haar vergelijkingen overdreven Karel's voortreffelijkheid, terwijl zij in haar brieven steeds meer over Dirk's gebrek aan liefde klaagde. Zij was zelfs zo tactloos Karel openlijk met het toezicht op Dirk te belasten, en Dirk beklaagde zich van zijn kant bij Karel dat hun moeder hem voor zo dom scheen te houden, dat het soms was of zij dacht dat hij het a-b-c niet kende. Baron von Stosch greep eindelijk in en zei op een dag tot Karel: «Ik had liever dat die vergelijkingen ophielden, want zij zullen tenslotte vijandschap en afgunst kweken, en ik zie jullie liever verenigd blijven». Het karakteriseerde Karel dat hij deze woorden onmiddellijk aan zijn moeder overbracht en ze onderschreef. Hij zei erbij dat hij er zeker van was haar genoegen te doen met dit bewijs hoeveel hij zelf van zijn broer hield. En het was waar; het zou zelfs waar blijven tot het einde, ondanks alle moeilijkheden waarin Dirk zichzelf, maar daarom ook zijn broer, zou brengen. Huet heeft terecht gezegd dat Gijsbert Karel van Hogendorp in vele opzichten aan zijn grootvader Onno Zwier deed denken, over wie hij toch nooit repte: dezelfde beheersing vanaf hun jeugd, dezelfde ernst en intelligentie, dezelfde trots en tenslotte dezelfde eenzaamheid. Hij had erbij kunnen zeggen dat zijn broederverhouding tot Dirk evenveel overeenkomst vertoonde met die van Onno tot Willem van Haren. De kleinzoon scheen alleen de eigenschappen te missen die de grootvader hadden doen vallen. Hij zou er niet minder tegenspoed om ondervinden.

Wanneer een waarheid nog erkend kon worden, dan erkende Karel dat zijn moeder hem altijd boven zijn leeftijd behandeld had, dat haar orders raadgevingen waren geweest en haar waarschuwingen verzoeken. Hij was soms eigenzinnig geweest, maar kreeg dan ook niet altijd verdiende verwijten. Misschien had hij ook niet altijd uitdrukking weten te geven aan de gevoelens die hij zijn moeder toedroeg; dan moest zij

maar bedenken hoe jong hij nog was. Aan gehoorzaamheid had hij zich nooit willen onttrekken.
Hij wist wel dat hij soms op een te fiere toon sprak; dit sproot voort uit de behoefte zich te overtreffen, men moest het hem vergeven. Hij *was* eerzuchtig, zijn goede en geleerde Biester had het hem gezegd, maar vormde hij zich niet geheel en al om ook zijn moeder trots te doen zijn? Hij dacht altijd aan al haar raadgevingen. De cadetten-uniform had hem een linkse gang gegeven, omdat die zo stijf was dat ze hem hinderde in zijn bewegingen, het pak van page had een ander mens van hem gemaakt omdat het bijna lichtzinnig was. Zijn moeder had hem soms verweten dat hij zo weinig vrolijk was; hij was het toch werkelijk, zij het niet op de vulgaire manier van sommigen. En frivool wilde hij niet zijn, mensen die alleen aan toilet en eten dachten boezemden hem afschuw in, liever boosaardig dan frivool! Een geforceerde lach, een lach voor niets, neen, had hem nooit kunnen doen meelachen.
Zijn moeder had een silhouet van Biester gevraagd, maar ziedaar, die uitnemende vriend was wellicht te uitnemend van bescheidenheid om aan dat verzoek te voldoen. Hij kon zich niet voorstellen dat zijn beeltenis zou hangen in de kamer van de gravin Van Hogendorp. Hoe gelukkig overigens dat zij nu in iedere zin – zij had het zelf geschreven – verrukt was over zijn verhouding tot Biester; zij was de enige geweest om er zolang over te doen alvorens tot deze erkenning te komen en die had kunnen veronderstellen dat Biester verwijfd zou zijn.
Het vooruitzicht eerlang naar Holland te gaan deed hem goed; alle nattigheid, alle natte dagen deden hem denken aan Holland. Hij zag zich dan heel scherp terug als kleine jongen, in Sion en elders, en herinnerde zich dan ook kleine feiten uit zijn leven van toen. Biester had hem geraden om, telkens als hij zich zo'n feit herinnerde, het op te schrijven met het jaartal en het hem, Biester, toe te vertrouwen, als bouwstoffen voor zijn leven. Zo ontdekte men oorzaken van feiten die anders verkeerd verklaard werden, en het zou even aangenaam zijn als nuttig voor Biester en voor hemzelf. Hij groeide

nu uitstekend, omdat hij zijn zwakheden bestudeerd had. Zijn maag en darmen waren slecht, zijn vaak gezwollen oogleden wezen daarop, maar met een streng dieet, met vruchten, wandelingen, baden had hij zich gestaald. Hij sprong nu met gemak over sloten die hij vroeger niet passeren kon, hij zwom al haast beter dan Biester, die hem toegeroepen had: «Moge je mij in alles overtreffen!»
Zijn moeder had zijn portret als page gevraagd; hij zond het haar. Dit was het resultaat van Biester's en zijn opmerkingen erover. Als men mond en neus bedekte leek het, zijn ogen keken goedgehumeurd. Als zijn moeder hem boos wilde zien, moest zij de ogen bedekken en naar de mond en kin kijken. Zijn gezicht was minder lang, zijn onderlip meestal minder vooruitstekend, zijn neus in geen enkel geval zo plat en breed. Als verrassing had hij in griekse letters op het blad papier in zijn hand gezet wat zij lezen zou; zij moest het uitwissen als zij het gelezen had. Maar zij deed het niet; het was haar kleine ijdelheid dat naieve raadselschrift te behouden.
Over Dirk slechte berichten; slechte berichten altijd weer, helaas. (In de publicatie door de familie Hogendorp zijn deze dan ook door 2 rijen puntjes vervangen.)
Over allerlei mensen, als gezelschap of apart beschouwd, oordelen en samenvattingen van buitengewone scherpte, zelfs voor die tijd opmerkelijk, als men bedenkt dat de schrijver 18 was. Maar Biester lichtte mevrouw Van Hogendorp in dat Gijsbert Karel zichzelf in zijn brieven overtrof, als altijd trouwens wanneer hij voelde dat hij het ogenblik moest uitputten. Maar ook zijn conversatie was opmerkelijk, vergeleken bij die van anderen.
Terwijl Caroline deze getuigenissen uit Berlijn met trots aan de beschermvrouw van Oranje liet lezen, had de Republiek steeds minder reden om over de eigen toestand tevreden te zijn. De amerikaanse vrijheidsoorlog, die een zeer fraai ding op zichzelf was geweest en het hollands hart verrukt had toen de vrijgevochtenen met nadruk op de staatsinrichting van de Republiek wezen, werd aanleiding tot de oorlog met Enge-

land; één aangehouden schip met een concept-handelstractaat dat duidelijk getuigde van Amsterdam's sympathie met de overzeese rebellen, een weinig dralen met het straffen van de schuldigen aan dit ‹voorbeeldeloos komplot› tegen een bevriend souverein, en de engelse oorlogsverklaring was er. Aan hen die zeiden dat de Republiek nog steeds een gevaarlijk vijand was, scheen de engelse natie nu te willen bewijzen dat zij deze oude mededingster en slappe bondgenote niet meer telde, zelfs niet als hulp voor Amerika en Frankrijk, en dat zij haar zou slaan op ieder gebied, niet het minst op het langbetwiste koloniale deel van haar wordend ‹empire›. Dat onze vloot nog steeds in zo treurige toestand verkeerde, belette de pamfletschrijvers niet om over de oude dagen van Tromp en De Ruyter te roepen, maar de engelse schepen hadden sinds lang niet geschroomd handelend op te treden; de hollandse schepen zonder konvooi die als smokkelvaartuigen waren opgebracht, werden nu buitgemaakt, zonder dat onze zeehelden ook maar kans zagen in te grijpen. Een 200 argeloze koopvaarders op thuisvaart van de Oost en de West, een waarde vertegenwoordigend van 15 millioen, werden in een ogenblik ingerekend; in de West werden even vlug verscheidene eilanden waaronder Sint-Eustatius genomen, wat een schade van 40 millioen betekende. Toch twijfelden de strijdlustigen in de Republiek er niet aan of de slechte raad van Brunswijk en de slapheid van de Stadhouder droegen schuld van alles en onze zeehelden zouden spoedig herleven.
Caroline van Hogendorp had gemeend dat haar zoon Gijsbert Karel zich voor het eigen vaderland nuttig zou kunnen maken in tijden als deze, wanneer zij haar zoon Dirk al in pruisische dienst liet. Zij won het oordeel van de prinses in, die haar bijviel; van de stadhouder werd dus een aanstelling voor hem verworven in de hollandse garde met de rang van luitenant. Nog vóór die af te wachten schreef Caroline haar zoon dat hij zich moest voorbereiden naar Holland terug te keren en schilderde in de warmste kleuren het geluk dat zij hem zou bereiden.

Hij las het eerst met jaloezie, bij vergissing menend dat het Dirk betrof en niet hem, maar welk een vreugde toen hij de vergissing gewaar werd. Maar waarom moest het lot hem Biester ontnemen nu hij zijn moeder terug zou zien? O, moederlief, ons geluk zal lang zijn, laat mij nu mijn smart om Biester, wie weet hoe kort die duren zal?... De heer von Stosch scheen kwaad om wat zijn moeder gedaan had en het als ondankbaarheid te beschouwen zich in Duitsland te laten opvoeden om dan naar elders te vertrekken; maar Biester had hem altijd gezegd dat hij geen schoner bestemming zou vinden dan zijn eigen vaderland te dienen. Hij zelf wist niet hoe hij het nu had – de toestand daarginds, waarover hij hier vaak weinig vleiends had moeten horen, had hem ook vaak doen denken dat hij daar nuttig zou kunnen zijn, maar was destijds niet bepaald dat hij eerst zou komen wanneer zijn vader uit de Oost zou zijn teruggekeerd? Hoe dan ook, hij hoopte nog veel van Duitsland te zien, niet om het aangename, maar alleen voor zover het nuttige voor hem het aangename was. Hij zou nu weer veel hollands gaan lezen; de *Friso* van Willem van Haren leek hem een energie te bezitten die hem het frans deed verachten. Nog was hij jong genoeg om een Hollander te kunnen zijn; had men langer gewacht, hij ware wellicht reeds te zeer als vreemdeling gevormd; en hij gaf toe, het was zijn plicht Holland te dienen en het huis van Oranje, waaraan zijn moeder altijd gezegd had zoveel verschuldigd te zijn. Om zijn goede wil te bewijzen schreef hij touchante brieven waarin frans en duits met elkaar wedijverden om op hollands te lijken.

Alvorens Biester te verlaten, had hij hem een dienst willen bewijzen. Hij was naar Hamburg gereisd, omdat hij – volgens de raad van zijn moeder ook – nog wat meer interessante lieden wilde zien dan hij in Berlijn had kunnen vinden, en hij had er zovele ontmoet dat hij er niet meer over kon schrijven, dat hij het als een schat opzamelde om er met zijn moeder over te praten. Hoe onbeduidend was de berlijnse ‹wereld›, daarbij vergeleken! Maar niet ver van Hamburg was Lübeck,

en – wat hij tot dusver niet geweten had – daar woonde zij die door Biester bemind werd. Hij had het tot hiertoe niet geweten, en vernam nu dat Biester reeds 8 jaar op haar wachtte; vergeefs echter had hij beproefd een situatie te vinden die hem in staat zou stellen een eigen huisgezin te onderhouden. Het arme meisje had hem nu in 5 jaar niet gezien, zij leed aan de borst en haar zuster en broer waren kort achtereen gestorven, zodat zij nu alleen woonde met haar vader, een predikant, te oud reeds om voor haar te zorgen. Zodra Karel Biester's verzoek had gekregen haar op te zoeken, was hij vertrokken; 's avonds laat kwam hij in Lübeck en had haar een briefje van Biester gezonden met de vraag wanneer hij haar zou bezoeken, en zij had teruggeschreven: *Vanavond nog, als u kunt*. Een ogenblik later betrad hij het donkere huis waar zij woonde en haar bleekheid, haar angstigheid, haar hoesten deden hem aan een veroordeelde non denken. Zij zei hem al haar klachten. Biester had haar eens gezegd dat hij haar in het ongeluk gestort had en niet wist hoe zijn schuld goed te maken; zij had daaruit begrepen dat hij zijn woord hernam. Karel had één grote behoefte om zich voor haar op te offeren, tot iedere prijs wilde hij Biester met haar samenbrengen, en hij nam het dus op zich haar dit te beloven. Haar vreugde was zo groot, dat hij zich alleen een even grote kon voorstellen door te denken hoe het zou zijn als hij na 8 jaar in de armen van zijn moeder zou snellen. Toen zij hem uitgeleide deed en hij vroeg of hij nu gaan kon, zei ze: «Blijf morgen nog; ik zou anders niet kunnen geloven aan wat u mij gezegd hebt, dit hele bezoek zou mij een visioen toeschijnen». Hij zou een week gebleven zijn, als zij hem dat gevraagd had. Onder een overwelving ging zij hem voor met een lantaren; hij vroeg waar zij zich bevonden en zij antwoordde: «Hier worden de doden begraven». De volgende dag bracht hij met haar door bij vrienden van haar, men maakte een wandeling in gezelschap van vier mooie kinderen; 's avonds bracht Karel haar thuis, maar bleef toen nog 2 uur bij haar zitten om over Biester te praten. Hij had opgemerkt dat zij bijna niet gehoest had en zei het

haar; zij antwoordde: «Ik hoest niet als ik gelukkig ben». Hij was vertrokken, vervuld van haar zachte stem en haar lief vertrouwen en bitter omdat hij niet rijk genoeg was om, na haar te hebben doen genezen, haar geluk met Biester te verzekeren.

Nu dit bezoek achter hem lag, durfde hij het zijn moeder wel schrijven. *O ma chère mère, qu'une bonne action élève l'âme!* En Biester had hem gezegd: «Jij, die altijd van dankbaarheid sprak, wie van ons tweeën is de ander nu meer verschuldigd?» Hij voelde dat hij zich als een man gedragen had, gesproken en gehandeld met bedachtzaamheid; en hij zou nu zijn reis met Biester opofferen en alleen naar Leipzig gaan, opdat Biester en zijn geliefde zouden kunnen samenzijn; en zijn moeder hoefde niet ongerust te wezen, want Biester zou hem onzichtbaar gezelschap houden.
Zijn moeder had hem eens geschreven: *Bonne amitié, bonne confiance entre nous, mais nous tenons toujours nos relations de mère et de fils, n'est-ce pas, Charles?* Kon zij daaraan twijfelen? Zijn eerbied voor haar, en haar ongerustheid over hem, beïnvloedden overal zijn gedragingen, en indien zijn moeder nieuwe beproevingen zou ondergaan, slechte berichten zou krijgen over haar man, zou hij toesnellen en alles vergeten om alleen nog maar voor haar te leven. Hij had laatst haar verjaardag vergeten, maar als zij wist hoe moe hij die dag geweest was – en hij tartte een ieder meer van haar te houden dan hij. Indien God, die goed bleef ook als hij sloeg, haar opnieuw zou slaan, zou zij gewaarworden wat een zoon voor zijn ongelukkige moeder zou zijn.
Stikkend van vreugdetranen maakte Caroline van deze brief een afschrift en zond dat aan haar man te Batavia. Het kwam terug met een niet minder bewogen onderschrift van Willem van Hogendorp, waarin deze zijn zoon voorspelde dat hij onder de illustere burgers zou behoren van de staat, indien hij leven mocht in een tijd waarin de verdienste tot zijn recht kwam. Maar Karel las dit onderschrift eerst bij de dood van zijn moeder, toen hij het onder haar papieren aantrof.

Met dat al werd het tijd dat hij naar Königsberg vertrok als hij Dirk terug wilde zien eer hij Duitsland verliet. Zijn moeder wilde dat hij Dirk zou verrassen; hoewel hij daar zelf weinig voor voelde, omdat het hem het plezier ontnam zich voor te stellen hoe Dirk met spanning naar hem uitzag, en omdat hij zichzelf dan moest intomen waar hij zijn broer zou ontmoeten tussen vreemden, hij zou het doen, zoals hij in alles zijn moeder's wensen volgde. Hij hoopte slechts dat zij hem niet zou vragen ook haar zo te verrassen, nu hij haar in zolang niet gezien had.

Na twee dagen bij Dirk in Königsberg te hebben doorgebracht, kon hij zijn moeder schrijven dat alles als vanouds was. De eerste dag had hij Dirk zo veranderd gevonden, dat hij tegen hem gezegd had: «Om godswil, kijk me aan als je tegen me praat, anders weet ik niet dat jij 't bent». Dirk was nu bijna even lang als hij, leek door het verkeer in den huize Keyserling geheel vertrouwd met de manieren van de wereld, kleedde zich goed, toonde geest in de conversatie, had betere tanden dan hijzelf, hoewel hij ze minder verzorgde, schreef hij erbij, en verzorgde handen, die de aandacht trokken. Daarentegen was zijn karakter nog geheel hetzelfde: snelle wisseling van vreugd in somberheid en andersom, handelen naar impulsen, veel goede wil om altijd het beste te doen en evenveel zwakheid in de uitvoering ervan. Hij had weinig gefundeerde kennis bij de eerzucht iets groots te worden; hij wilde zich alles eigen maken wat nodig was om een leider te zijn, maar dacht al te zeer aan de beloning terwijl hij nog slechts aan de inspanning toe was, en tegelijk, helaas, betoonde hij zich al heel gauw tevreden met het weinigje dat hij wist.

Karel verzond dit rapport niet alvorens het Dirk te hebben laten lezen. Het was moeilijk, schreef hij in een volgende brief, om de juiste toon met hem te treffen, want hij werd gauw boos; maar op een dag toen hij hem iets gezegd had over het latijn dat hij zich voorgenomen had te studeren, had Dirk lachend gezegd: «Als je het zo aanpakt, overtuig je me». In

ieder geval was Dirk's fysiek voortreffelijk, hij ging vroeg naar bed en at niet veel. *Il a l'air naturel et diffère en ceci de moi, car j'étude à l'avoir tel; Dirk le possède n'y pensant pas. Mais pour compléter ce dernier trait, Dirk n'a pas le coup d'oeil d'apercevoir que dans moi c'est étude.* Met deze laatste opmerking, uiterst subtiel voor iemand van zijn jaren, scheen Karel zijn superioriteit ook meteen weer te bevestigen. Hij gaf echter een illustratie van de stelling: wanneer hij iemand die tweemaal zo oud was tegensprak over de hele tafel heen en bang werd dat dit niet te pas kwam en het toch weer niet laten kon, bloosde hij een beetje; Dirk zou dat niet doen.
Hij had graaf Keyserling tegengesproken die Rousseau's *Emile* had aangevallen: aan een moeder die hem gezegd had dat haar zoon door zijn opvoeding een deugniet was geworden, moest Rousseau gezegd hebben dat het haar eigen schuld want dat zijn boek een roman was; met verontwaardiging had Karel dit voorbeeld van de graaf als vals en bedacht verworpen. Ook voor Dirk was Rousseau een halfgod en over het begrip vrijheid in diens *Contrat Social* hadden de twee broers lange gesprekken. «Hij zegt uitdrukkelijk dat men slechts vrij is als men zich aan de staat heeft verkocht, zei Dirk; dat de ware vrijheid een ruil is tussen de staatsburger die bereid blijft zijn leven voor de gemeenschap te offeren en de veiligheid, dus de vrijheid, daarvoor door de gemeenschap gegarandeerd krijgt. Hij is tegen de tyrannen, maar men moet bereid blijven desgewenst te vechten voor de staat, omdat de staat ons in vredestijd ontheft van de plicht om dagelijks voor onszelf te vechten. Ik kan daar niets tegen vinden, als officier, maar zelfs als ik dat niet was, lijkt deze opvatting van vrijheid mij de enige ware». Karel wees hem op de opvattingen van de zogeheten rebellen in Amerika, wier vrijheid hij ter plaatse zou willen bestuderen. Rousseau en Franklin, zei hij, bleven geniale theoretici, maar na een vrijheidsoorlog kon men over de resultaten oordelen. Dat er vrijheid in Holland zou zijn, in de zin van Rousseau, leek Karel waarschijnlijker dan in het Duitsland van Frederik II. «Maar de koning, zei Dirk, heeft

de geest van deze tijd, heeft de franse denkers te goed begrepen, om een tyran te zijn; hij is een streng handhaver van de vrijheid, en zo moeten wij hem zien». «Hij heeft de strengheid van de noodtoestanden, zei Karel, en ziet te zeer de vrijheid van zijn eigen land alleen; de prins van Oranje, die minder een genie is, lijkt mij meer in de geest van Rousseau te handelen». Maar het was hun beiden onmogelijk te vatten waarom er iets was in dit vrijheidsidee dat hen tegelijk veroverde en bleef ontsnappen; zij beseften beiden vaag dat zij bereid waren te sterven voor een idee dat alleen bestaan bleef als men zichzelf verbood het tot het uiterste te volgen, dat doodgeknepen dreigde te worden zodra men trachtte het nauwer te omvatten. Toch hadden beiden te goed Montesquieu ook gelezen om niet te weten dat van een anarchistische wanorde niets dan de grofste willekeur viel te verwachten.

In het huis Keyserling was Karel weldra geheel op zijn gemak: *hier* heerste vrijheid, zei hij lachend. Toch verveelde hij zich er soms, wanneer het gezelschap al te zeer het frivole wilde, omdat zijn plezier altijd het degelijke wilde, schreef hij aan zijn moeder. Op Dirk ging van deze familie echter de beste invloed uit; vooral gravin Von Truchses, schoonzuster van mevrouw Keyserling, had vat op hem. Zij was een vrouw van 28 à 30 jaar, en een heldin, want zij maakte tochten als een man dwars door struikgewas en moerassen; tevens was zij echter een goede moeder, en zij speelde voortreffelijk in *Mérope* zonder iets van de rol te begrijpen, eenvoudig omdat zij ontroerend was in de scènes van moederliefde. Dirk speelde Aegisthus zonder al te veel kindergevoelens, want hij was verliefd op de gravin zonder het misschien goed te weten; voor Karel werd het duidelijk toen hij in een brief naar huis wel over het toneelstuk en de rol van de gravin schreef, maar zonder haar naam te noemen. Hij durfde haar ook niets van zijn passie te tonen; hoewel haar reputatie wat geleden had door haar losheid. Zij wist het trouwens zelf en had met haar diepe stem gelachen dat zij te veel hield van haar vrijheid

om zich daaraan te storen; nogmaals de vrijheid! en voor Dirk reden genoeg om haar als een heilige te vereren. Rustig haar charme analyserend, nu hij dit geheim van zijn broer vermoedde, had Karel vastgesteld dat haar huid wat te bruin was, maar dat zij niettemin voor mooi had kunnen doorgaan zonder een paar grimassen die zij soms onwillekeurig maakte, de onderkant van haar gezicht die wat uitstak had iets origineels, ging hij voort zijn moeder te rapporteren. Wat de Keyserlings zelf betreft, de graaf had iets zeer stijfs ondanks al zijn beleefdheid en leed ook aan zere ogen; hij was vriendelijk tegen Dirk en sprak hem alleen in particulier over ernstige zaken. De gravin behandelde hem ook zeer vriendelijk, maar was het tegen iedereen. Zij had met Karel over Dirk gesproken en zich toen opeens geëxcuseerd dat zij zoveel frans sprak, maar dat het ook was opdat Dirk die taal niet zou verleren. Karel had opgemerkt dat Dirk haar vaak op bruuske toon tegensprak; hij had het hem gezegd en Dirk had het op slag gewillig toegegeven.

Karel, die zich nu in het zwemmen onvervaard voelde, leerde het Dirk, die het nooit gedaan had. Na tweemaal had Dirk reeds grote vorderingen gemaakt en wilde niet meer uit het water komen. «Zal je ook zo doen met je latijn?» had Karel gevraagd en Dirk had gelachen. Caroline van Hogendorp werd zeer ongerust en schreef een bijna boze brief over deze onvoorzichtigheid: voor Dirk vrezend wat Karel zichzelf had kunnen leren; en dat terwijl Dirk juist zijn eerste duel achter zich had en om zijn mannelijke eigenschappen geëerd was onder zijn kameraden.

Dirk liet het de mensen te veel zien als hij het land aan hen had; zo met een vriend van Biester, die Karel in zijn kamer ontvangen had; hij had zich toen in het vensterkozijn teruggetrokken en was daar gaan zitten lezen. De arme man (was zijn conversatie te ernstig, te duits geweest voor Dirk?) had tot Karel gezegd: «Uw broer veracht de wetenschappen en hen die ze beoefenen». «Voorwaar, zó erg is het niet!» had Karel uitgeroepen. Hij hield nu zoveel van Dirk dat hij het

niet verdragen kon wanneer men iets minder goed van hem sprak, zelfs de Keyserlings en wanneer hij het verdiende. De dag voor zijn vertrek, zijn handen op zijn schouders leggend, had hij hem gezegd dat hij, door zich met een mannelijke ernst te gedragen die niet meer beloning vroeg noch zelfs begeerde, het best aan deze opmerkingen een eind kon maken, omdat zij dan alle grond zouden missen. Dirk had ernstig geknikt; toen, hem bij de hand vattend, zei hij: «Ik benijd je om je rang van luitenant in de hollandse garde». Karel antwoordde dat er genoeg militairen waren die het leger van Frederik II ver boven het hollandse stelden, dat de heer von Stosch hem zulks onomwonden gezegd had, dat hij trouwens zelf niet tevreden zou zijn wanneer hij dacht zijn vaderland als militair te moeten blijven dienen. «Ik benijd je dan dat je naar Holland gaat, zei Dirk; zeg moeder dat ik meer liefde voor haar en ons land heb, dan zij mij schijnt te willen toekennen». «Ik zal het doen», zei Karel. «Alleen wanneer je het zelf gelooft», zei Dirk met iets bitters in zijn stem. «Ik geloof het». Dirk was meteen van onderwerp veranderd: woorden als vrijheid, onafhankelijkheid, recht en liberale gedachte waren opnieuw vurig tussen hen heen en weer geschoven. «Zeg mij dat er geen stadhouderlijke willekeur in Holland bestaat, zei Dirk, en ik deserteer om met je mee te gaan». «Zie, zei Karel, hoe je meteen al je vrijheid zou prijsgeven!» «Wat *is* de volkswil, de vrije wil van de vrijgeboren mens, als grondslag van alle maatschappelijke verhoudingen? Ik zou mijn militaire loopbaan met vreugde opofferen, als ik dit maar werkelijk kon begrijpen». «Als men in de jeugd is als wij, zei Karel, is men geneigd alle figuurlijke waarden van de filosofie tot het uiterste gerealiseerd te denken. Er is geen betere methode om zich te vergissen en om ongelukkig te zijn. Ik zal je zeggen waar het op neerkomt als ik er in slaag in Amerika te komen».

De volgende dag vergezelde Dirk hem tot Elbing. Zij aten samen in een herberg, verschillende postwagens zouden hen in tegengestelde richtingen voeren. Bruusk, zonder afscheid

te nemen, zo snel dat Karel niet besefte wat er gebeurde, steeg Dirk in zijn wagen. Gijsbert Karel barstte tweemaal in tranen uit toen hij in de zijne zat, verschillende onweersbuien waar hij door moest leken hem het meest welkome om hem weer kalm te krijgen, daarna bedacht hij dat die buien de richting uitgingen waarin Dirk verdwenen was en legde zijn hand op zijn hart om het te voelen bonzen. «Biester, prevelde hij, geen vriend zal u ooit vervangen, maar een moeder wacht mij; mijn vaderland roept mij, maar waarom moet ik een broer daarvoor verliezen?» Deze jongeman, zo beheerst en weloverwogen, zag niet in dat zijn gevoel weerloos overgeleverd was aan de mode van het rousseauïsme en zijn duitse opvoeding; hij dacht bovendien terecht dat hij meer dan menig ander voldeed aan het voorschrift om het ‹met rede te temperen›.

DRIE JEUGDVERHALEN

DON QUICHOTTE TE SURABAJA

«Mag ik zien wat u daar voor reislectuur heeft?» vroeg de man in de wachtkamer.
«Een heel bekend boek», zeide ik. Ik klapte het dicht, maar hield er mijn vinger tussen; zó hield ik hem de omslag voor. Hij ontcijferde langzaam: «D.o.n... Q.u.i... O, Don Quichotte!»
«U kent het zeker?»
«Ik heb als kleine jongen wel eens gelezen, ja. (Ik was niet pedant genoeg om hem hier in de rede te vallen, dat hij dan waarschijnlijk een *bewerking* van Cervantes' boek had gehad.) Een beetje onzinnig, hè?»
«Een heel klein beetje. Vond u het toen ook niet mooi?»
«Nee, toen ook niet.» En met iets in zijn ogen, dat op een vrolijke schittering moest gelijken: «Ik was toen ook al vrij verstandig».
«Ja...»
«Maar u leest het toch niet voor de eerste keer? Wat doet u er dan mee? Het is toch geen lectuur!»
«Och, ik had het zo maar bij me. Ik heb het beloofd aan een paar vriendinnetjes... twee. Misschien vindt u het vreemd, maar ik heb twéé aardige meisjes ontmoet. (Hij wilde protesteren.) En nog wel in één huis, 't is wel ongelooflijk! En nu, och, nu lees ik weer zo'n beetje...» (Hier viel de stoomfluit me in de rede met een kort, scherp signaal.)
«Ik geloof, dat daar m'n trein gaat. Moet u nog lang wachten?»
«Ja, een hele tijd nog. Dat komt, ik ken hier niemand in Surabaja, ik ben er absoluut vreemd. En of ik me nu verveel aan het station of ergens anders...»

«Ja, dat is wel zo. Goedenmiddag.»
«Goedenmiddag, mijnheer...»
Toen hij verdwenen was, keek ik *Don Quichotte* weer in. Ik herlas de passage van Dulcinea del Toboso. Toen vielen m'n ogen haast dicht. Het was twee uur 's middags; broeiend. Gelukkig was het licht gedempt in de wachtkamer. Ik keek eens om naar het zwarte buffet. De Chinees achter de stopflessen stond te kauwen. Toen ik me weer omdraaide, zat daar don Quichotte.
Hij was precies als ik hem me had voorgesteld. Van alle tekenaars heeft Doré hem het best getroffen. Een hoog voorhoofd, diepe rimpels er doorheen, krullerig grijzend haar links en rechts langs de oren, de schedel bedekt door het heroï-komische scheerbekken. Een langgerekt, bruin gezicht, melancholiek, waarin een gebogen, magere neus, snorren en baard, die huilden... maar geestige, dunne lippen.
«Men heeft mij altijd niet begrepen, zeide hij. Altijd niet. En nu minder dan ooit.»
«U is wat ouder geworden», antwoordde ik, sympathiserend.
«Heel begrijpelijk, gaf hij toe. Men heeft mij veel uitgelachen... en dat heeft z'n sporen achtergelaten. Het is de schuld van Cervantes. Ik háát Cervantes. Hij was mijn vader en hij hield van mij, maar hij had één grote fout: hij hield het mensdom voor knap. Hij dacht, dat men hem wel zou begrijpen. Daarom zeide hij niet duidelijk genoeg hoe onze verhouding was en dat hij veel van mij hield. Als de mensen geweten hadden hoe veel hij van mij hield, zouden ze mij niet hebben uitgelachen. Ze zouden het niet gedurfd hebben voor Cervantes.»
«Hield hij zóveel van u?» vroeg ik ongelovig.
«Zeer zeker, zeide hij. Maar hij was als zovele vaders; hij wilde het niet laten merken. Hij scheen partij te trekken voor Sancho Panza, voor wie hij een innige minachting had. En de mensen dachten, dat hij het meende! Er kwamen geleerde mannen (zijn stem was schor geworden, met een onaangename, bittere klank) ...héle geleerde mannen... en zij ver-

klaarden mij voor een zot! Voor een parodie!... Ha! ha... een parodie!... Ze hadden wèl gelijk... (Hier zweeg hij even en staarde voor zich uit. Toen hernam hij opeens, bruusk:) Maar was het mijn schuld, dat ik een parodie werd? Zeg eens, was het mijn schuld? Heb ik me niet altijd gedragen als een ridder? Viel er iets op mijn gedrag, op mijn principes aan te merken? (Hij greep me bij de schouder.) Hier... jongmens, die in een eeuw van ‹principes› leeft!... wàt viel er op mijn principes aan te merken?»

Zijn laatste woorden schenen mijn trommelvliezen te verscheuren, – en toch was hij treurig. Er was kleur gekomen op zijn benig gezicht, dat nu vlak bij het mijne was. Zijn snorren en baard huilden meer dan ooit.

En ik antwoordde, verbluft:

«Maar don Quichotte, neem me niet kwalijk... Men heeft mij altijd zo verteld. Ik had vroeger een vriend, die op de H.B.S. was en die vertelde het me. Hijzelf had het weer gehoord van een leraar, van een dokter. Die had het weer van een professor. Ze zeiden allemaal, dat u een parodie was van een ridder... of neen, zo was het eigenlijk niet... dat uw geschiedenis de parodie was van een ridderroman... Meer weet ik er niet van. U moet weten: ik heb niet veel geleerd, ik heb nooit in de tweede klas van de H.B.S. kunnen komen...»

«Zó, zeide hij langzaam. Zó?»

Ik meende even, dat zijn blik vriendelijker werd. Maar zijn toon was strenger zelfs dan tevoren, toen hij vroeg:

«Je bent dus dom?»

Over het algemeen ben ik nogal lichtgeraakt en in het bijzonder wanneer men mij dadelijk tutoyeert. Ik vind, dat men met even veel gemak ‹u› kan zeggen, vooral daar dit voornaamwoord minder aan afwisseling onderhevig is dan het veranderende ‹je›, ‹jij›, ‹jou›. Maar ondanks de korte kennismaking hinderde dat ‹je› van don Quichotte me helemaal niet.

«Ongetwijfeld», antwoordde ik.

«En niet... geleerd?»

Nu kon ik me niet weerhouden te lachen. Het idee, dat ik ‹geleerd› zou zijn, was mijn gevoel voor humor te machtig.
«In-het-minst-niet», bracht ik er proestend uit. Maar zijn ogen bleven even donker kijken. Toen vroeg hij scherp:
«Hoeveel verdien je?»
Ik stond versteld. Op die vraag was ik het allerminst verdacht geweest. Waar wilde hij heen? Het antwoord was al héél vernederend; toch voelde ik, dat ik *moest* antwoorden. Ik stamelde:
«N-n-niets... nòg niets. Maar ik denk...»
«*Niets!*» schalde het naast me. En toen ik verwonderd opkeek... lachte hij, don Quichotte!... en hij greep me bij de hand en schudde die en klopte me op mijn schouder met zijn ijzeren handschoen, dat de klappen daverden... en zijn vaal perkamentgezicht scheen te glimmen...
«Goddank! riep hij uit. Niets!!!... in Surabaja... één mens... die... niets... verdient!»
En toen scheen zijn woordenstroom opeens niet meer te stelpen. Het was één rollen van klanken, van syllaben, van zinnen.
Hij was verrukt iemand te spreken, die niets verdiende! Al zijn ongelukken, zijn smarten, zijn ontgoochelingen vertrouwde hij me toe, alsof ik een dierbaar vriend was inplaats van een oppervlakkige kennis. Men had hem miskend! verguisd! erger nog: bespot! Was het zijn schuld, wanneer hij de parodie was van een ridder? Welke ridderlijke eigenschap miste hij? Waarin kwam hij te kort? Was hij ooit gevlucht? Was hij immer onhoffelijk tegen één dame? Had hij de zwakken ééns zijn hulp geweigerd? Was zijn taal niet altijd bloemrijk geweest, gekuist en verheven? Zo juist had ik daar nog iets van gelezen, nietwaar: «Don Quichotte biedt zijn dame, de schone Dulcinea del Toboso, etc. etc.». – mankeerde er iets aan die vertolking van zijn grote liefde? Geen verwijt trof hem! En toch... was hij een parodie!... Maar niet door zijn schuld! Het lag niet aan hem, wanneer dat zo was, het lag aan zijn tijd. Hij was als De Musset: *venu trop tard dans un monde trop vieux!* Of ik De Musset kende, vroeg hij daartus-

sendoor. En dan weer: Het lag aan de wereld! De wereld had hem geen kans gegeven, omdat zij hem en zijn ridderlijkheid niet begreep, omdat zij voor ridderlijkheid in het algemeen geen atoom gevoel had! Het klonk belachelijk, dat één man gelijk kon hebben in een geschil met... de wereld! Maar het was zo! Hij had gelijk, hij, don Quichotte!...

Dat alles galmde hij er uit, en ik luisterde, – met open mond. Hij was opgestaan, zwaaide woest met zijn armen, met zijn dorre lichaam, greep af en toe naar het gevest van zijn zwaard. Zó moest hij eruit gezien hebben toen hij de poppenkast vernielde en een slachting aanrichtte onder de moorse ‹vervolgers›; *subliem in zijn dwaasheid!* Zijn wapenrusting rinkelde, zijn baard ruiste...

«Ik, – don Quichotte – had gelijk! En Cervantes was het met mij eens! Aan mijn kant stond hij met zijn sympathie – met zijn *liefde!* Maar hij was niet duidelijk genoeg!... hij dacht, dat men hem wel begrijpen zou... dat ook de sympathie van ‹men› aan mijn kant zou zijn! Hij gaf iemand mee, een tegenstelling, een antipode van mijzelf, – een ignobele pummel, een infame gluiper, die de rol van vriend speelde, en van dienaar... maar die in waarheid heulde... met de wereld!»

En hijgend boog hij zich, strekte zijn gespierde, magere arm uit... en sleepte van onder de tafel – in de wachtkamer van het station Surabaja! – een ellendig wezen tevoorschijn. Hij had zijn klauwachtige vingers in de plooien van diens nek geslagen en trok hem nu naar voren als een bundel wasgoed. Het slachtoffer trachtte zich met zijn dikke handjes aan de tafelpoten vast te klemmen, maar tevergeefs. Meer en meer kwam hij uit zijn schuilplaats, – en toen hij tenslotte zijn kogelrond hoofd omdraaide, herkende ik hem dadelijk. Die bolle wangen, nu blauw van halve verwurging, die grote neusgaten, dat stoppelige baardje, die opgetrokken, kale wenkbrauwtjes, maar vooral die opgeblazen, dikke lippen: *Sancho Panza*!

Ik had overigens niet veel tijd hem te bekijken. Het volgend moment bolde zijn buik boven zijn hoofd op, dat geheel ver-

dween... want don Quichotte had hem in een van de ruime stationsstoelen neergesmakt; toen doemde een gedeelte van zijn gezicht weer op en zag ik twee kleine ogen wild in hun kassen rollen, van woede en van vrees.
Zijn meester had hem nog niet losgelaten, maar hij wurgde hem niet langer.
«Schòft, zeide de ridder van La Mancha met zachte stem, maar in ieder woord scheen de walging te vibreren. Kinkel... boer!» En alsof hij zich geen smadelijker woord kon indenken, herhaalde hij tweemaal: «Boer!... boer!...»
Toen trok hij zijn hand terug – maar Sancho bleef onbewegelijk liggen, want de ogen van zijn heer waren nog niet van hem afgewend.
«Ik zou je kunnen kastijden, vervolgde don Quichotte, maar ik veracht je te innig...» Toen richtte hij zich weer tot mij: «Deze gluiper, legde hij uit, is de hoofdoorzaak van mijn bespotting. Toen ik met hem rondtrok door de dorpen en velden van ons oud Spanje, toen wist ik het nog niet. Ik leerde het eerst later, na mijn dood... Wat heeft het nageslacht niet gegrinnikt en gegrijnsd om het gezond verstand van Sancho! Bah! Zoals hij was, was het nageslacht, en zoals het nageslacht was, waren mijn tijdgenoten. Dezelfde practische gauwdieven. Zo onverantwoordelijk nuchter!...
Cervantes, vervolgde hij, terwijl hij vast naar het plafond van het Gubeng-station staarde, Cervantes, die mij op dit ogenblik hoort, die mij ziet en mij zonder twijfel gelijk geeft, Cervantes wist dat reeds! Maar die fout van hem... die fout!... Hij wilde de al-te-nuchtere wereld een veeg uit de pan geven en men dacht, dat hij het de ridderschap wou doen. De klap kwam op mijn wang neer! Sancho was zijn parodie, was het prototype van die wereld, die hem nu nog verheerlijkt en toejuicht – en men dacht, dat ik het mikpunt was van zijn sarcasme. Jullie Indiërs hebben een goed woord: ka-si-an!
Ik bedenk daar iets. Ook hier in Indië heeft die lafaard daar zich laten kennen. Het was in de tijd van de Java-oorlog. Dat verwondert je, niet waar? Toch is het zo; we waren overal

tegenwoordig: hij daar en ik, zelfs ná onze dood. In het leven als in de geestelijke uitingen daarvan. Je kent het leven natuurlijk nog niet, je hebt nog geen enkele baardhaar! Maar je zult wel een paar romans kennen. Heb je Dumas père gelezen, en Sue en d'Ennery en bij jullie te lande die nu langvergeten De Vries – kortom, die schrijvers van ‹draken›, maar van eerlijke ‹draken›? Ze werden door mij gedicteerd! Het volk las ze, men vond ze amusant, en de mensen werden er niet slechter om. Hier en daar droomde een huurkoetsier, een brievenbesteller, een schooljongen, dat hij d'Artagnan was of Lagardère. Wat gaf dat? Zulke dromen doen geen kwaad. Tegenwoordig heeft men ze afgezworen; men houdt zich thans bezig met ziels-problemen – hu! – het ene nog ingewikkelder dan het andere. En iedereen verbeeldt zich, dat z'n ‹psyche› in de war is. Slechts af en toe doemde ik nog op. Ken je de *Cyrano* van Rostand? Ik heb hem gedicteerd!! Ken je *Practisch Boekhouden* van Kreukniet? – ik zag het nog al dikwijls in Indië. Dat is Sancho's pennevrucht! Hij zag altijd het practische, het nuttige! En geld maken... dat is het nuttigste wat er bestaat! Tegenwoordig is Sancho zakenman.
Maar ik zou je vertellen van de Java-oorlog. Je kent de vieze bladzijde uit jullie koloniale geschiedenis: de gevangenneming van Dipo Negoro. Ook dat was Sancho's werk. We waren daar ook bij, weet je! En ik zeide tot Merkus de Kock: ‹Generaal! wees voor alles edelman. Houd uw woord; laat Dipo Negoro gaan, die als inlander op dat woord vertrouwd heeft. Wees voor hem: Europeaan – en wees voor u zelf: edelman! Baron! u heeft een wapenschild; roep u dat voor de geest, houd het hoog. Wees edel, man!›
Toen sprak Sancho: ‹Be-je gek, Merkus? Daar vreet je nie-van, geloof me, al ben je honderd maal generaal! Het nut, jochie, da-mot-je voor oge houwe! En wat wil het nut? Da-je goed angeschreve staat bij de baas. En wat wil de baas? Da-je deze bruine sinjeur knipt. Medunkt: 't is toch logisch? Waar filesefeer je dan nog over?› *En De Kock knipte de bruine sinjeur!*»

Er was een grote stilte. Ik trachtte de zin te vatten van al wat ik gehoord had. Ik telde, in gedachten, de vloertegels. Toen sprak een arrogante, plebeïsche stem:
«Nou, nou hè-je genoeg gezwamd! Ruk nou maar uit!»
Ik keek op en vertrouwde m'n ogen niet. Vóór mij stond nog altijd don Quichotte, maar zijn wapenrusting was weg en hij had een gewoon wit toetoep-jasje aan, met gerafelde mouwen. Wat ik voor het beroemde scheerbekken had aangezien, was een groezelig-verkleurde strohoed. Zijn zwaard was geheel verdwenen; zijn armen hingen slap langs het lijf, dat deemoedig gebogen was.
Achter hem stond, met de benen wijd van elkaar en de handen op de rug, Sancho Panza. Ook hij was in de witte tropenkleding, maar hij had een open jas, met een onberispelijk boordje en een fleurige flodderdas. Zijn stoppelbaard scheen hij met één veeg te hebben weggewassen en zijn varkensoogjes gluurden nu door een so-easy. Hij was ‹quite› modern. Hij had een sigaar in zijn mond en op zijn hoofd een ‹tropical helmet›.
«Ruk nou maar uit!» herhaalde hij.
Don Quichotte boog. Terwijl hij langs me heenging, fluisterde hij nog: «Zo gaat het nu altijd. Hij wint het me steeds af, de laatste jaren...»
Toen was hij de wachtkamer uit en het perron opgestapt. Ik wilde hem volgen maar het luidruchtige binnenkomen van een groot gezelschap dames en heren weerhield me een ogenblik. Allen liepen op Sancho toe, drukten hem de hand, lachten en glunderden, deden allercharmantst, met ridicule stembuigingen.
«God, we dachten dat u nog goed en wel thuis zat. Hoe is u zo vroeg vertrokken?»
«Ja, en m'n man zei al: ‹Verbeeld je, dat de trein al weg is!...› Ja, verbeeld je nou toch!»
«Nou, maar we zijn toch maar blij, dat we u nog hebben kunnen wegbrengen, hoor!»
«Hè! Hè! Hè!»

Plotseling zag ik Sancho's ogen vast op me gericht. Hij keek verre van vriendelijk, die meneer! Mijn tegenwoordigheid scheen hem bepaald te hinderen.
Ik greep mijn hoed en mijn boek en snelde don Quichotte na. Het werd benauwd warm in de wachtkamer, en ik was bang voor al die ‹society›-mensen. In mijn zenuwachtige haast liep ik tegen een stationsklerkje op.
«Pardon, m'nheer», zeide ik, terwijl ik uitkeek naar de verdwenen ridder. Ik zag hem in de verte, terwijl hij juist met gebogen hoofd naar de uitgang stapte. De halve lengte van het station lag tussen ons in.
«M'nheer, wendde ik mij tot de kleine Staatsspoorbeambte, zou u me kunnen zeggen wie die meneer is? Ja, die daar net naar buiten gaat».
«Jawel, m'nheer, dat is de heer Echec.»
«Wat is dat voor iemand?»
«Dat weet ik niet, m'nheer. Hij scharrelt zo'n beetje overal rond...»
«Een *dolende ridder* dus?» vroeg ik.
«...Maar wat hij precies is zou ik u niet kunnen zeggen», ging hij voort zonder op mijn veronderstelling in te gaan.
«Dank u.» (Met grote jovialiteit en bijbehorende drukte kwamen Sancho-en-gezelschap vlak achter ons het perron op.)
«En weet u ook wie dat is, misschien? Die kleine dikke meneer daar, in het midden?»
Het bewegingloze gezicht van de klerk kreeg dadelijk een respectueuze uitdrukking.
«Kent u die niet, m'nheer?» vroeg hij vertrouwelijk.
«Nee, zeide ik, ik ben hier vreemd».
«Dat is mijnheer De Proll, m'nheer. Iedereen kent hem in Surabaja. Hij is chef van verscheidene handelshuizen, superintendent van een heleboel suikerfabrieken, groot-aandeelhouder van...»
«Ah, dank u zeer! Is dat de trein naar Solo?»
«Jawel, m'nheer. D'r is al tweemaal gebeld.»
«God zij dank!»

En ik holde de treeplank op, smakte het portier achter me dicht, ging zitten. De trein rolde langzaam het station uit. Toen ik uit het raampje keek, deed Sancho mij uitgeleide met zijn hautaine blik. *Sancho*, zeg ik. Want ik kende hem beter dan het S. S.-mannetje, ondanks mijn onbekendheid met Surabaja. De schijn is tegen mij, maar ik zal dit koppig blijven volhouden. Het S. S.-mannetje had het mis. Want de rijke De Proll was: Sancho Panza en mijnheer Echec was: don Quichotte!

HET SPOOK VAN DE ARABIER

De oude man, meegesleept door zijn ontzettend verhaal, had zich in de wrakke rotanstoel opgericht, die allerijselijkst onder hem kraakte, en zijn beide handen, met trillende, wijd-uitgespreide vingers, omhooggeheven. En onderwijl zat zijn bezoeker hem aan te staren met een intense belangstelling, die zijn ogen op de rand van zijn oogleden bracht.

«Ik heb een gevoel of die Arabier op het ogenblik achter mij staat», zeide de bezoeker eindelijk.

«Ik ben er zeker van dat hij naar ons kijkt, zei de ander op fluistertoon. Dat is altijd zo. Als je over geesten spreekt, zijn ze in de buurt». Toen hij dit gezegd had, kreeg de bezoeker onmiddellijk een geheimzinnige rilling, en de spreker zelf achtte het van het grootste gewicht om aandachtig om zich heen te kijken. Toen beiden een diepe zucht hadden geslaakt, kon het gesprek worden voortgezet.

«Ik heb Papa al zo dikwijls gezegd om niet tegen menggerip naar de badkamer te gaan, begon de oude man weer, maar hij wil nooit luisteren. Eigenlijk is het zijn straf dat hij die geest gezien heeft. Maar ik maak me toch ernstig ongerust over deze ziekte, want de man is al op jaren: hij is al acht-en-tachentig».

«Een schrik bij oude mensen kan heel gevaarlijk zijn, merkte de bezoeker op, met een diepzinnigheid die men achter hem niet gezocht zou hebben. Enfin, meneer L*, ik zal zien u te helpen. Als die man daar nog woont, zal ik hem morgen meebrengen».

«Is hij werkelijk knap, ja?» informeerde meneer L*.

«Hij is niet alleen knap, was het antwoord, hij is bepaald kundig. Hij is beroemd. Laatst is nog een heer helemaal uit

Tasikmalaja bij hem geweest; dat is toch geen gering end, nietwaar? Trouwens, hij heeft immers die chinese vrouw van Gang Sentiong totáál genezen! Die vrouw was stapelgek! Na één visite – na één visite, zeg! – heeft hij haar helemaal van haar kwaal afgeholpen». Nadat hij deze toelichting met ongewone kracht had uitgebracht, keek de bezoeker de heer L* aan op een wijze, dat (hadde men niet beter geweten) men bepaald gedacht zou hebben dat hij ernstig boos op hem was. Maar aangezien die heer, gedurende het gehele verhaal, met overtuiging knikkend had toegeluisterd, kon van zoiets geen sprake zijn.

«Nou, enfin, Willem, antwoordde de heer L* terwijl hij opstond, ik hoop dat jij ons helpen wilt. Hoe heet hij ook weer?»

«Ratanaloe.»

«Ratan-aloe. Zijn naam geeft wel vertrouwen. Is hij erg duur?»

«O, neen! Hij vraagt geen geld. Wil je hem wat geven en is hij geslaagd, dan is het wat anders, dan zal hij niet weigeren. Maar hoeveel laat hij helemaal aan jezelf over. Ik zal u zeggen, meneer L*, als hij niet zo prachtig mijn tante geholpen had, zou ik u zo iemand niet durven aanbevelen. Hij zegt: ‹Ik vraag geen geld. Ik wil alleen maar helpen. Als ik geld vroeg, zegt hij, zou ik misschien mijn macht verliezen›. Zó moet hij toch ook zijn, is 't niet?»

«Natuurlijk. Nou, ik ga nu weer naar de oude heer kijken. Ik maak me werkelijk ongerust.»

‹De oude heer› lag met open mond te slapen. ‹Acht-en-tachentig› jaar was hij, zoals zijn zoon verklaard had, maar hijzelf meende dat hij er honderd-en-drie telde. In elk geval had hij zijn hele leven te Meester-Cornelis gesleten, al had hij niet altijd in dit huis gewoond. Een klein jaar geleden was hij verhuisd, de enige maal in zijn bestaan. En ik kan er veilig bijvoegen dat, als hij van den beginne af geweten had, dat in dit huis een Arabier werd vermoord, ook die énige maal niet zou hebben plaatsgegrepen.

Noch hij, noch zijn zoon, noch zijn dochter (die beiden bij hem inwoonden, en alleen hierin op elkaar geleken, dat beiden ongetrouwd waren gebleven) vermoedden het geringste, vóór en aleer zij reeds maanden het huis hadden betrokken. Van de eigenaar, een neef van de Arabier in kwestie en iemand die het dus heel goed had kunnen weten, was het een unfaire streek geweest om hen niet te waarschuwen; vooral niet waar hij hen zo goed kende. Ware de buurt minder sinister, het gangetje 's avonds verlicht, het verkeer drukker geweest, dan nog zou zoiets onaardig, maar vergeeflijk zijn. Nu, zonder betamelijke buren, die men eens een nacht te logeren kon vragen (de dichtstbijwonende rechts was een inlander; links een gebroken hollands sprekende Menadonees, bovendien veel te jong om in de termen te vallen), zonder 's nachts voorbijrijdende sado's, die met hun wielengeratel de angstbeklemming konden helpen verlichten, en met een bamboebosje in al zijn onguurheid vlak naast het huis, was zoiets misdadig. Geen drie dagen nadat zij voor het eerst het schokkende nieuws hadden gehoord, had de eerste verschijning dan ook plaatsgehad.

Het was nog niet eens zo laat geweest, even na den eten. De hond had eerst verschrikkelijk geblaft; honden, naar men weet, zijn fijner bezintuigd en hebben een aangeboren afkeer van geesten; in dit geval was de afkeer dubbel, nu het de geest van een Arabier gold. Toen was Jacqueline (dat was de dochter) met de sapoelidi in de hand op de lawaaimaker afgestoven. Zij vond hem met steil opstaande haren en opgetrokken lippen, op alle vier zijn poten schrap gezet, voor de badkamer, en tegenover hem: met een doodsstaar in zijn ogen, de Arabier, niet de hond, doch háár aankijkende met die koudmakende blik. Jacqueline vertelde later dat het net was of haar hoofd verdubbelde, zó zwaar werd het; met een gil die zelfs de oude heer op de been bracht, was zij de achtergalerij weer ingelopen en krijtwit op een lange stoel neergevallen; maar terwille van Papa had zij toen maar gezegd – niet zo dadelijk, want het had een glas vol water gekost, vóór zij iets

kon uitbrengen – had zij gezegd dat de hond haar had willen bijten. Haar broer was naar achteren gerend en had de hond onder handen genomen, eer zij het kon beletten; maar te oordelen naar het voldane gezicht, waarmee hij weer binnenkwam, had hij de geest niet weer aangetroffen. Toen Papa naar bed was, vertelde zij eerst alles; zodoende ook Quick reddend van een onderzoek in het Instituut Pasteur.
Het was een fataal geheim. Een Donderdagavond – de vermaarde malam djoemahat – werd de heer L * junior bij het avondeten gemist. Met verwondering had L * senior gevraagd of hij was uitgegaan; zoiets was zijn zoon de laatste jaren niet overkomen. Maar Jacqueline, haar tanden op elkaar klemmend, stapte in gezelschap van haar kamermeid regelrecht op de badkamer af. Goddank! hij was daar niet; de hond was rustig; en ook in de tuin struikelde zij niet over zijn bezwijmd lichaam. In het voorkamertje bestemd voor de ontvangst van hele intieme kennissen, vond zij hem eindelijk, met zijn wang in de hand gesteund op de oude divan zitten; zijn lorgnet lag op de grond tussen zijn sloffen, en zijn grijze snor trilde boven de hand voornoemd. Hij was erg rood in zijn gezicht, wilde geen woord zeggen, was melancholiek aan tafel gegaan, en bracht de oude heer uit z'n humeur door zijn diep stilzwijgen en weinig eten. Laat in de nacht klopte hij haar op. Ze gingen samen zitten op de lange stoel in de achtergalerij, waar een laag-neergedraaid petroleumlampje aan de muur hing, en daar, terwijl zij elkaar over en weer met angstogen zaten te begluren, vertelde hij haar wat er gebeurd was.
Op het ogenblik dat hij, als gewoonlijk, het raam in het voorkamertje was gaan sluiten, had een afgrijselijk verwrongen, gebaard gezicht hem van buitenaf vlak in het zijne gekeken. Hij had het maar één seconde gezien, doch de ogen waren erg wit geweest en het gezicht erg donker, en toen hij half bewusteloos op de divan was neergetuimeld, drong het tot hem door dat het 't gezicht was van een vermoorde Arabier.

Van toen af gaf de dode Aboe Saggaf een serie van manifestaties. De baboe, die in die tragische nacht zo plichtsgetrouw haar meesteres had vergezeld, was het derde slachtoffer; de kebon het vierde; en toen kwam de baboe weer aan de beurt, ditmaal niet met een verschijning, maar met een droom.
Nog ongeteld alle nare geluiden, en vluchtig voorbijgaande gedaanten, en duidelijk gehoord gefluister, en herhaaldelijk blaffen van de hond, waarop men tenslotte maar niet meer lette; doch hetgeen allemaal bewees dat slechte geesten een drommels ongemakkelijk volkje waren, wanneer ze eenmaal begonnen, en hopeloos lastig kwijt te raken óók.
Het spreekt vanzelf dat waar de bezoeken van Aboe Saggaf bijna het aantal gingen krijgen van die ener praatzieke buurvrouw, zij niet voor het hoofd van het gezin verborgen konden blijven. Zelfs kinderliefde kon hier niets geheim houden, en Jacqueline vertelde hem alles, in de meest getemperde kleuren. Zij ging zelfs zóver dat zij in de plaats van de Arabier een Arabische vrouw schoof, in de mening dat haar grijze vader nu niet te zeer zoude vrezen. Maar de heer L* senior werd van die dag af ongewoon onrustig; hij keek op ongeregelde tijden uit de ramen, vond dat de baboe te veel in de slaapkamers kwam en had 's nachts zijn dochter nodig om hem het glas water van het nachttafeltje te brengen.
De familie besloot te verhuizen. Reeds had L*, de zoon, enige stappen in die richting gedaan, toen de catastrofe kwam. In het schemeruur was de grijsaard met zeepbak, handdoek en al, zittend voor de badkamerdeur neergevallen, en toen zijn hevig verschrokken kinderen hem in bed hadden gebracht, veroorzaakte hij bijna een paniek, door met wild rollende ogen te stamelen dat hij ‹de Vrouw... de Vrouw!› had gezien.
Van dat tijdstip af verliet hij het bed niet meer. Hij sliep of staarde suf vóór zich heen, sprak weinig, ademde piepend en moeilijk, en moest Jacqueline onafgebroken bij zich hebben zodra het donker werd. In die dagen kwam Willem, die als jongen bij de L*'s in huis was geweest, de familie bezoeken, en L* junior had naar hem gegrepen als naar een stuk wrak-

hout, – ik bedoel natuurlijk zoals een drenkeling dat zou hebben gedaan. Willem stond nog in het volle leven; hij kende iedereen; hij moest raad schaffen! En inderdaad vond Willem onder zijn kennissen de heer Ratanaloe. De lezer is er getuige van geweest.

Het was een winderige avond en een meester-cornelische duisternis buiten, toen die heer (onder Willem's geleide) zijn intrede deed in de familiekring. Hij werd in enen door in de ziekenkamer geleid, waar Jacqueline hem drie maal en de heer L* junior hem even zoveel keren moest vragen te gaan zitten, vóór hij zich eindelijk, zonder evenwel zijn ogen één moment van de zieke af te wenden, in de stoel bij het bed neerliet. De oude heer had zich half opgericht en staarde, zo wantrouwend als zijn wezenloosheid het hem veroorloofde, naar de zonderlinge gast.

«Papa! dit is meneer Ratanaloe, Papa, zeide Jacqueline. Dit is meneer Ratanaloe, hij is gekomen om u te genezen, ja meneer Ratanaloe? Hij zal u gauw beter maken, maar u moet vertrouwen hebben, Pa».

De heer Ratanaloe droeg onmiskenbaar de stempel van het mystieke Oosten. Hij was interessant donker van gelaatskleur, had zwarte pupillen, niet in wit, maar in rood gevat, borstelig hoewel heel kort geknipt haar, een mond die ik, om der waarheid getrouw te blijven, groot moet noemen, en een onberispelijke rij blinkend-witte tanden, die hij voor de prijs van vijftig gulden bij een chinese dentist was machtig geworden, en die het voordeel hadden van véél goedkoper, veel meer flonkerend, en niet minder vals te zijn dan elk nieuw gebit van europese makelij. Hij had die specifieke eigenschap van de denker (van de occulte denker vooral!) dat hij weinig sprak; zo bestonden zijn antwoorden voor het merendeel uit een gebrom, dat ik het best weergegeven zag door een paar m's achter elkaar geschreven.

Nadat L* senior hem terdege had opgenomen en zonder een klank te uiten in de kussens was teruggevallen, begaf Jacqueline zich in een opstandig relaas van het voorgevallene, ter-

wijl zij niet terugschrok voor het vermoeiende van dit alles in de fluistertoon te doen, want nog steeds – en ondanks alle complicaties – wilde zij haar vroom bedrog tegenover de zieke handhaven. Toen de heer Ratanaloe, onder veel knikken en brommen, op de hoogte van de toestand was gekomen, haalde hij een bijzonder vettig en mishandeld-uitziend notitieboekje en een stompje potlood voor den dag.
«Mmmm... Hoe is uw naam?» vroeg de heer Ratanaloe.
Jacqueline gaf haar beide voornamen op; daarop was de beurt aan de jongere L*; en toen de heer Ratanaloe ook was ingelicht dat de heer L* senior Emiel Valentinus heette en acht-en-tachtig en dat de jongere L* drie-en-zestig was, en ook de leeftijd van Jacqueline had opgekregen, die ik me wel zal wachten hier mede te delen, en nadat hij bovendien had vernomen dat Jacqueline naar haar grootmoeder van vaderszijde en naar haar tante van moederszijde was genoemd en dat vooral de naam van de grootmoeder een gelukaanbrengende was geweest, schreef hij een heleboel magische cijfersommetjes naast de opgetekende informatie, en bleef een tijdlang met grote inspanning daarop turen. Vervolgens gaf hij zijn verlangen te kennen de baboe te zien en werd de beproefde huisnimf binnengebracht.
In plaats van haar evenwel in verhoor te nemen, vroeg hij haar om wat roet en olie. Het bescheiden verzoek werd met haast ingewilligd, en met het gezicht van iemand die het grootste ongerief voor de goede zaak over heeft, smeerde de heer Ratanaloe de nagel van zijn rechterduim daarmee in, tot hij (die nagel) glom als een spiegeltje. Toen informeerde hij of er een kind in huis was.
Helaas! dat was het geval niet! Maar als men gemeend had dat de befaamde Ratanaloe door zó'n kleinigheid uit het veld geslagen zou zijn, had men hem miskend. Al was ook een kind, aldus legde hij uit, door grotere zedelijke reinheid, minder bijziend aan het geestesoog dan een volwassen mens meestal is, men hoefde nog niet te wanhopen! Hier vestigde L* junior er de aandacht op dat zijn zuster ongehuwd was en

beproefde Jacqueline buitengewoon gewóón te kijken, maar hetzij doordat de heer Ratanaloe nog te kort geleden de leeftijd van de jongedame had geboekt, tenzij om een andere reden, hij verklaarde de baboe voor het doel te prefereren. Hij strekte zijn hand uit, met de besmeerde duim naar omhoog en gelastte haar in het zwarte ‹spiegeltje› te kijken.
Indrukwekkend was de scène. Buiten gierde de wind door het bamboebos en veroorzaakte een geknars en gekreun, dat de ongelovigste in twijfel zou zijn geraakt of het wel de wind was of (in het bijzonder geval) de geest van Aboe Saggaf, die om het huis waarde. Maar onbewogen zat op zijn stoel de heer Ratanaloe, terwijl de baboe met tot een kier geknepen oogjes op zijn duimnagel trachtte te zien, en het gehele overige gezelschap, de oude heer niet uitgezonderd, zijn ademloze aandacht verdeelde tussen het gezicht van Sanniah en de duim van de wonderdokter.
«Djangan takoet, djangan takoet, sprak deze. Kom gerust naderbij en zie, zonder vrezen».
Vijf minuten van de grootste spanning gingen om. Trappelend van zenuwen, fluisterde Jacqueline haar broer in: «Ziet ze nog niets?... ziet ze nog niets?...» alsof die brave jonkman dat beter kon weten dan iemand anders, en de heer Willem keek toe met een gelaatsuitdrukking die onmiskenbaar verkondigde hoe overtuigd hij was dat men reeds lang verder zou zijn, wanneer zijn geleerde vriend hem gekozen had. De grijsaard in bed tuurde met open mond, als verwachtte hij dat in een spanne tijds ‹de Vrouw... de Vrouw...› levensgroot uit de duim van de magiër zou stappen.
«Zie je niets?» vroeg de grote man, met een zweem van ongeduld.
Sanniah durfde het antwoord niet uitspreken.
«Wees niet bang, hernam Ratanaloe op zachte toon, zie je geen man daar staan?»
«Ja, ja», hijgde Sanniah. Het leek geen twijfel of de suggestieve kracht van de magiër was haar stompheid te hulp gekomen.

«Kijk goed naar zijn hoofd, beval de Meester van het ogenblik. Wat heeft hij daar aan?»
«Een sorban», was het antwoord.
«Kijkt hij je aan? Hoe zijn zijn ogen? (Matanja pegimana?)»
«Mendelik! mendelik!» krijste de clairvoyante. En zij stapte achteruit en zou in verwarring het vertrek hebben verlaten, als de jongere L* haar niet met gezag had weerhouden. Een half dozijn ‹djangan takoet's› van de heer Ratanaloe brachten haar bevend vóór de duim terug.
«Ada djènggot? (Heeft hij een baard?)» vroeg de magiër weer, met zachte klem. De meid knikte slechts, maar door het klapperen van L* junior's tanden was het niet volmaakt doodstil in het vertrek.
Toen Ratanaloe vervolgens zijn sujet deed openbaren dat de baard in kwestie zwart was, riep L*, de zoon, opgewonden uit dat dat de Arabier was die hij had gezien, en niemand anders! Jacqueline's zachte hand had hem niet kunnen beletten dit luide uit te schreeuwen. Met een schorre, onvaste stem mengde de grijsaard zich nu in het gesprek en vroeg trillende onder de dekens, of er nu ook een ‹Man› bij was.
«Nee, een vrouw, Pa, een vrouw», haastte Jacqueline zich.
«Met een baa-a-ard??» huiverde de oude.
«Ach neen! zeide Jacqueline met een soort van stuiplach. Papa verstaat altijd verkeerd! Verbeel-je nou, een vrouw met baard!» Maar de oude heer keek niets gerust, en ik geloof zeker dat hij verder gevraagd zou hebben, ware het onderwerp minder pijnlijk geweest.
Aan de ‹magische spiegel› was intussen een einde gekomen en de heer Ratanaloe bracht zijn belangstelling in haar geheel op de zieke over. Onder zijn doordringende blik keek L* senior bijzonder hulpeloos naar zijn dochter en vertoonde de deken, vreemd genoeg, een onverklaarbare neiging om zich over het hoofd van de oude heer uit te spreiden, zodat Jacqueline wel twee- of driemaal met liefdevolle hand moest ingrijpen. Daartussendoor bracht zij de geleerde bezoeker op de hoogte van alle Papa's symptomen, waarna de heer Ratanaloe

peinzend vóór zich keek en toen ‹mmm› zeide op een wijze, alsof het juiste geneesmiddel hem plots te binnen was geschoten. Op zijn verzoek werd hem een glas water gegeven, waarin hij lang en strak keek, en waarover hij iets heen prevelde; zonder twijfel een gebed. Het is een grote merkwaardigheid dat wanneer mensen van het slag van Ratanaloe bidden, de ernst van de handeling voldoende alles verklaart, ofschoon niemand er ooit iets van begrijpt. Met onverminderd decorum reikte de vrome man het glas nu aan Jacqueline, met de woorden: «Laat hem drinken».

«Dan zal hij gauw genezen, ja meneer?» vroeg die dame.

«Hij zal genezen, als hij drinkt.»

«Maar hij moet vertrouwen hebben, ja meneer?»

«Vertrouwen.»

«O, maar dat zal hij zeker doen, ja Pa? Drink dit, Pa, een beetje maar, dan wordt u gauw beter!»

De deken kwam weer krampachtig in beweging, maar hetgeen de Vrouw wil, wil immers God, en Jacqueline slaagde er in Papa de helft van het water te doen inzwelgen.

«Ik genees altijd met water», lichtte de heer Ratanaloe toe. Hij had de *Gil Blas* nooit gelezen, deze wonderlijke man, dat staat vast; hij was geen plagiaris, hoogstens een parallel-geest van de vermaarde dokter Sangrado. Toen de heer L* junior nog een reeks diepzinnige vragen had opgelost over de kracht van gebed in water en in andere vloeistoffen, en een vergelijking daartussen had getroffen, stond de grote man op en ging, omstuwd door de drie anderen, de kamer uit. Hoe wonderdadig het middel werkte bleek op dit tijdstip: dat de grijsaard reeds in die mate gekalmeerd scheen, dat hij Jacqueline verzocht niet bij hem te blijven, ofschoon het reeds lang avond was. Weliswaar opende hij tweemaal de mond; doch hij scheen zich beide keren te bezinnen en liet haar aan de mystieke bezoeker over.

Veel wetenswaardigs werd in de achtergalerij door de heer Ratanaloe onthuld. Wanneer ik niet aan ruimte gebonden was, zou ik mij misschien laten verleiden ook van dit gesprek

een stenografisch verslag te geven. Thans moet ik mij beperken tot de mededeling dat de heer Ratanaloe volkomen tot de zaak was doorgedrongen; dat de geest werkelijk die was van Aboe Saggaf, die ongeveer acht jaar geleden in dit huis werd vermoord; dat, behalve zijn gewetenloosheid, het een of andere voorwerp hem nog aan de aarde scheen te kluisteren; dat de heer L* senior echter heel best een vrouw gezien kon hebben, omdat immers iedere geest van betekenis naar verkiezing elke vorm kan aannemen die hem goeddunkt; dat Aboe Saggaf waarschijnlijk gemeend had de oude man in deze gedaante het meest te zullen verschrikken, omdat Jacqueline's leugentje-om-bestwil (ofschoon in het hollands gedaan) hem natuurlijk bekend was; en tenslotte dat de grijsaard alleen maar tèkènà * was, doch overigens niets mankeerde. Dit alles ontleende ik aan de heer Ratanaloe zelf.

Vervolgens stapte die heer regelrecht, en op eigen dringend verzoek onvergezeld, naar de badkamer, wind en duisternis niet achtend. Welke gruwelijke ontmoeting daar plaatshad, konden de anderen slechts vermoeden, en ook liet de heer Ratanaloe zich in zijn grote eenvoud nimmer daarover uit, maar geen halve minuut na zijn vertrek hoorden Jacqueline en haar broer hetzelfde verwoede te keer gaan van de hond, dat aan de eerste verschijning was voorafgegaan, en onmiddellijk daarop de stem van de duivelbanner, als in een vurige bezwering om tot rust te komen.

De heer Ratanaloe vertrok die avond met medeneming van vijftien gulden voor een sedekah, waarvoor noodzakelijk een geit en twee zwarte kippen moesten worden geslacht, en weigerde voor zichzelf iedere cent eer hij zijn taak ten einde had gebracht.

De Donderdagavond in de week daaropvolgende kwam hij bij het vallen van de schemering het voorerf opgestapt, met een

* Voor deze vakterm is het mij niet mogelijk in enkele woorden een bevredigende omschrijving te geven. Een complete uitleg zou mij hier te ver voeren. De lezer die geprikkeld is door het geheimzinnige, informere bij iedere oud-Indischman; hij zal een ‹sprekend› woord rijker worden.

gelaat vol berustende kalmte en een oude inlander, die een groot pak droeg en in uiterlijke gemoedsrust met zijn meester kon wedijveren. De heer Ratanaloe trad binnen, reikte broer en zuster, alsmede de heer Willem, die reeds een vol uur aanwezig was, de hand en nodigde met grote vriendelijkheid ‹Pa Simoen› uit om ook binnen te komen. Pa Simoen deed dienovereenkomstig, stak driemaal zijn hoofd vooruit met een innemende glimlach, legde het pak waarmee hij belast was, voorzichtig in een hoek op de grond en ging met gekruiste benen daarachter zitten. Zijn gezicht was weer in de plooi van rust teruggevallen en zijn ogen, die zonder ophouden knipperden, richtte hij onverzettelijk op één plek van de rotanmat.
Zijn meester had plaatsgenomen, en nam deel aan een conversatie waarvan hij op slag het middelpunt werd; zijn ‹mmm's› volgden elkaar regelmatig op. De oude heer, deelde men hem mede, was minder angstig sedert zijn vertrek, maar lichamelijk zieker geworden.
De heer Ratanaloe keek weer heel ernstig en liet hem een tweede glas bepreveld water brengen. Toen wenste hij te weten of het huis werd verlicht door petroleumlampen.
Aldus was het. De geestenbezweerder had geen bezwaar dat zij zouden worden opgestoken, mits zij in de eerste tijd wat laag mochten branden. Hier stond Pa Simoen op, met in de hand een aarden wierookbrander die hij ongemerkt uit het pak had opgediept.
De heer Ratanaloe verzocht Jacqueline de weg te leiden, en dra schreed die waardige dame door het huis, met Pa Simoen, die krampachtig wierookpot en pak met zich meevoerde, achter haar, en naast deze de magiër, met zijn arm wijde cirkels in de lucht beschrijvend. De gang en alle kamers waren spoedig met welriekende menjan-rook gevuld. Hoe groot was het ontzag van Sanniah toen de processie ook ‹haar› keuken binnenkwam! Vooral bij de badkamer kwam de wierookbrander duchtig in werking.
De lampen waren opgestoken toen de twee heren, die in de voorgalerij waren gebleven, de geestenbezweerder zagen te-

rugkomen. Hij keek nu héél strak; men voelde, men zag dat het grote moment gekomen was. Ratanaloe bewoog driftig zijn lege hand achter zich en Pa Simoen vulde die haastig uit het geheimzinnige pak met een klos garen no 8, waaraan een koperen vishaak bengelde. Nu zwaaide de magiër met imperatief gebaar zijn andere arm in de richting van het voorerf, hetgeen gevolgd werd door het snel naar buiten stappen van Pa Simoen, wie het pak geen moment verliet. Toen hij bij het hek gekomen was, schreeuwde de heer Ratanaloe hem opeens zeer hoorbaar toe dat hij buiten op straat op hem moest wachten en dat hij vast een sado kon gaan zoeken. En ofschoon Pa Simoen hem blijkbaar heel goed verstaan had, want hij knikte energiek, achtte hij het nodig om het bevel op nog luider toon te herhalen. De trouwe trawant verdween in de duisternis.

Nu zag L* dat de wonderdokter zich tot zijn zuster overboog en haar enige woorden toefluisterde. Jacqueline ging dadelijk naar achter, om in gezelschap van de baboe terug te keren; op wie de heer Ratanaloe toetrad en wie hij plechtig de klos in de hand drukte. Met de haak in de zijne liep hij de voorgalerij nu in haar volle lengte door en beval de baboe in de verst verwijderde hoek te gaan staan, de klos stevig vast te houden, te zorgen dat de draad vlug kon aflopen en bovenal: zich niet te verroeren eer hij haar zou roepen. Tot de drie Europeanen in het midden van het vertrek wendde hij zich thans met een verklaring.

«Heren, juffrouw, zeide hij met onbeschrijfelijke somberheid, in dit huis moet iets verborgen zijn, begraven misschien. Wat het is, kan ik niet weten, maar het moet. Zolang wij dat niet hebben gevonden, zal toean Aboe Saggaf geen rust kennen. Laten wij nu allen vertrouwen in mijn Helper (hiermee bedoelde hij niet Pa Simoen, doch zijn ongeziene beschermer, zoals zijn auditorium onmiddellijk begreep), misschien zal Hij vinden... Bissmillah!...»

Een vlug geprevelde formule, en toen trok hij Willem bij de arm mede, drukte hem voorzichtig bij de deur tegen de wand

en gaf hem een deel van het garen vast te houden. Met de haak in de hand en de zich geleidelijk ontrollende draad achter hem, stapte hij nu de gang in, terwijl hij Jacqueline en L* wenkte hem te volgen.
Met kloppend hart volgde de broer; de zuster was doodsbleek. In welk bovenaards drama had hij hun een rol toegedacht? Zij werd in de gang geposteerd en moest eveneens de draad in haar tedere vingers nemen. Rechtop en zonder gerucht liep de meester voort – op zijn tenen balancerend – met zijn laatste volgeling in het oog. Bij de laatste kamerdeur in de gang gekomen (die van het slaapvertrek waarin L* senior lag), trok de wonderdokter die open en gaf ook de jongere L* de draad in handen; liet hem met zachte druk achter de geopende deur neerknielen; wrong de haak met zorg door de kier bij de scharnieren en nam hem aan de andere kant weer op.
«Ik zal even weggaan, fluisterde hij, en deze haak in de achtergalerij leggen. Als u straks voelt dat er aan de draad getrokken wordt, moet u meegeven».
Hij liep vlug de gang uit en verdween om de deur die in de achtergalerij uitkwam. De draad ging slap neerhangen uit de handen van de neergeknielde voorpost en door zijn kier zag deze de Meester weldra terugkomen. Hij had de haak niet meer, liep L* junior snel voorbij, en ging ook de zuster zijn order influisteren. L* hoorde zijn stappen zich verwijderen en zonder moeite leidde hij daaruit af dat Ratanaloe ook in de voorgalerij zijn instructies was gaan uitdelen. Dan: een eindeloze tijd niets. Het moeilijke ademhalen van zijn vader was nooit zo pijnlijk door hem opgemerkt als in deze ogenblikken. Hij zag de oude man niet en de oude man kon hem niet zien, maar het kwam hem voor dat zijn vader even duidelijk het bonzen van zijn hart moest horen als hij het van zijn vader's ademhaling deed...
Wordt in zulke omstandigheden niet de goedgelovigste mens na verloop van twee minuten (maar wèlke minuten!) een ergerlijke twijfelaar? Zelfs L* junior stond op het punt om zijn deemoedige houding te verlaten en toornig de heer Ratanaloe

te roepen, toen de draad, op de maat die zijn hart sloeg, in beweging kwam!
Vlugger en vlugger schoot hij hem door de vingers, recht vóór hem uit, door de kier, glijdend over het onderste scharnier, zonder de grond aan te raken de gang door en dan, met een nijdige hoek, de achterkamer in. Hij keek en kéék op dat demonische witte draadje, zonder te durven denken aan de verschrikkelijke Trekker aan het andere eind, en met een klimmende verering voor de man die dit alles had kunnen bewerken.
Ftts! – de draad lag stil; eensklaps had het glijden opgehouden. En dadelijk scheen de piepende ademhaling van zijn vader zich weer met kracht in zijn oren te dringen. Maar de tergende pauze was nu niet lang. Een schaduw was pijlsnel binnengekomen, had zich achter de deur over hem heen gebogen – hij kromp in elkaar –, maar een harde stem zeide: «Trek!» en hij sprong overeind toen hij de Meester herkende, en ging in zijn ijver bijna aan de dràad hangen. Een helder gerinkel deed zich horen uit de achtergalerij, een satanisch, onverklaarbaar, ontzenuwend gerinkink, en toen scheen iets te haken, maar hij gaf een verwoede ruk, – weer het gerinkel en geen halve tel later een scherpe bots tegen het houtvlak voor hem (in zijn oren een pistoolschot) en de Meester die hem van achter de deur wegrukte en de gang in, waar hij zijn zuster en Willem en de baboe reeds zag toelopen.
Terwijl allen zich om hem heen verdrongen, bukte Ratanaloe zich en maakte iets los dat door de haak was meegesleept, dat – o enigma! – met een groezelig stuk tali rami aan de haak bevestigd zat, en dat niet door de nauwe kier had gekund. Het was een goedkoop keukenmes, met een ringetje aan het heft, en waarvan het lemmet bruinverroest en gekarteld was. Aan het geheel kleefden hier en daar vlokjes verse aarde.
«Dáár heb je 't! schreeuwde de magiër, voor het eerst een weinig nerveus. Dus dit hield hem nog aan de aarde vast! Dit heeft mijn Helper opgegraven!... Begrijpt u, meneer? begrijpt u, juffrouw?...»

En Jacqueline, met een grafstem, formuleerde:
«Het mes waarmee Aboe Saggaf werd vermoord».
De heer Ratanaloe vertrok, de familie doortrokken van ontzag achterlatend. De waarlijk grote man had zich tevredengesteld met de vijf-en-dertig gulden welke Jacqueline hem, met een schuchter lachje, verzocht had aan te nemen. Hoe gaarne hadden de brave mensen meer gegeven!
En toch, van dit weinigje gaf de duivelbanner zijn trouwe Pa Simoen nog een niet te versmaden deel.
De oude heer L* stierf vijf dagen later; echter minder aan ziekte dan aan hoge ouderdom. Dit werd door een medicus geconstateerd en verhief de geneeskracht van Ratanaloe's water boven alle verdenking.
L* junior en zijn zuster verlieten een maand na hun vader's dood dit oord van droeve herinneringen. In die tussentijd had de baboe een droom gehad, maar verschijningen werden niet opgemerkt.
De heer Willem vertelde het wonder waarvan hij getuige was, met veel succes in zijn uitgebreide vriendenkring, aldus bijdragend tot meerdere eer van Ratanaloe en tot het lang leegstaan van het spookhuis. De eigenaar, die zoals men weet een neef was van Aboe Saggaf, strooide echter overal rond dat hij zeker wist dat zijn oom werd vermoord met een kris, en nooit met een keukenmes. Maar natuurlijk was dit een laaghartige poging om zich over de geleden schade te wreken.
Vreemd genoeg eisten de nieuwe bewoners van het huis, na een maand, belangrijke vermindering van huur, omdat zij verklaarden onophoudelijk gekweld te worden door het spook van een Arabier.

EEN SPARRING-PARTNER

Happy is the fist that goes
To black an eye or punch a nose.

I

«Ik ben twee-en-zestig jaar oud geworden, zeide mevrouw van Kamp, met verachting van iedere coquetterie om meerdere klem bij te zetten aan haar betoog, maar ik heb nog nóóit zó iets meegemaakt».

Op hetzelfde moment steeg het gebons en gerinkel in het huis tegenover ons, waarnaar wij allen met gespannen aandacht tuurden, tot angstwekkende hoogte. De deur van de lage uitbouw vloog open en door de opening gekwakt kwam een Inlander; breed van schouders en zonder twijfel sterk, maar met die eigenaardige eenzijdig-ontwikkelde lichaamsbouw, eigen aan zovelen van dit ras; zonder hoofddoek en met ontbloot bovenlijf. Half schuivend, half zwevend werd hij als 't ware het voorerf opgepèrst; op het grint gekomen verloor hij zijn evenwicht, kwam op zijn rug terecht en bleef twee à drie seconden bewegingloos liggen. Toen kwam hij langzaam in zittende houding overeind, – zijn gezicht was thans naar ons toegekeerd, zodat wij duidelijk konden zien hoe 's mans rechteroog compleet dichtgezwollen was, en hij krabde zich de vieze haren met de lijdelijk-verbaasde fysionomie van iemand die een pak slaag heeft gehad zonder er goed achter te zijn gekomen.

«Astaga, kreet mevrouw van Kamp, verstijfd van schrik, die arme man! Als hij maar niet voor zijn leven ongelukkig wordt!»

«Een keurige knock-out», merkte ik op, met het gezicht van een expert, en de goede, oude dame keek mij aan alsof ik iets monsterachtigs had beweerd.

«Ja maar, meneer, kwam ze los, met ronde ogen, dat is toch terlaloe! Ik zèg u...» De belangrijke mededeling kwam tot

volslagen stilstand. Een vrolijk gegrinnik kwam door de nu open deur aan de overzijde, toen twee, drie harde bonzen – en de man op het kiezel, die hierdoor omkeek, kreeg een rood-wit gestreept, maar groezelig-vuil geworden hemd, vrij onzacht tegen zijn opgeheven gezicht aan, met het hele gewicht van vlees, vel en botten, dat in het vuile hemdje stak. De Inlander die nu buiten... kwam, maakte een halve draai vóór hij op zijn landgenoot neerviel, zodat hij een fraaie profielafdruk maakte in het grint. Mevrouw van Kamp zat met open mond, doodsvrees in de ogen. Wij allen zaten plechtig stil. Maar door de open deuren gluurden lachende gezichten, bruine en witte, onder welke vooral de aandacht trok een rooddoorgebrande, ronde facie, met krappe wangen, helblauwe ogen en dik, verward, maar heel kortgeknipt haar.
«Nah! dat is hij, die lammeling, fluisterde mevrouw van Kamp, driftig maar zacht genoeg om niet aan de overkant te worden verstaan, dat is hij, die akelige vent, die Van Dure».
Ik las niets dan misprijzen, bijna haat in de ogen van elk van ons gezelschap. Deze beste mensen, die hier opgegroeid waren, konden zich moeilijk verenigen met al die ‹nieuwighedens›. Zij kenden het Indië van voorheen, van veel gevloek en geransel op Inlanders, maar niet van *sport*. Bovendien: een partijtje voetbal ging er bij hen nog door, maar boksen en moord stond in hun ogen gelijk.
Toen ik die middag deze verplichte afscheidsvisite bij de Van Kamps ging maken, had ik niet verwacht nog zoiets belangwekkends te zullen zien. De naam Van Dure zeide me genoeg. Niet voor niets volkomen zeker dat binnen enkele weken in een bioscoopgebouw dat ik hier ‹Luna-theater› zal noemen, een voor Bandung haast ongekende boksmatch zou worden gehouden tussen sergeant Boutma van de zoveelste compie en deze Van Dure, iemand die zonder veel gerucht was komen opdagen, die de eerste tekenen van leven had gegeven in een kranten-advertentie, en die van een bokscursus leefde. Het had lang geduurd eer de boksleraar de uitdaging

van de sergeant had aangenomen; Boutma, ofschoon naar beweerd werd technisch verre zijn mindere, was een geducht vechter, iemand met veel ‹animal power› in zich, zoals de Engelsman het uitdrukt, en die formidabele slagen kon uitdelen. Maar hij had zijn reputatie op te houden. En hetgeen ik hier geheel bij toeval had gezien, had mij een kleine kijk gegeven op zijn methode van training.

Toen ik bij de Van Kamps opstapte, had ik een ‹hoofd vol gedachten›. Ik stelde bijzonder veel belang in deze tak van sport; ik was er zelf een amateurtje in, met veel liefde en weinig talent ervoor; maar ik zou het komende gevecht niet meemaken, dat stond vast. Nog slechts één week zou ik te Bandung blijven, dan wachtte mij de boot – en Holland.
Toch stapte ik stevig door, met een doel voor ogen. Dat doel was het paviljoentje van mijn vriend en oud-medescholier Jip Verlanen. Wij kenden hem allen als ‹Jip›, al had hij officieel wel vier klinkende voornamen, geloof ik. ‹Jip› was hij, op en top, met zijn uiterst slank, bijna mager lichaam; niet al te groot: 1,73, maar taai en gespierd, en daarboven het goedgevormde hoofd met donkere krullen (geen kroeskop alstublieft!), heldere kijkers, spitse neus en fijne mond; altijd een beetje bleek, en bijna meisjesachtig – wanneer er niet zo'n duivelse energie in de kerel had gestoken!
Ik herinner me een Zondagmiddag dat we een bokspartijtje in mijn kamer georganiseerd hadden; een partijtje met een eigenaardig verloop. Wij waren met ons zessen, en Jip was de jongste en werd door ons allen voor nogal onbetekenend in de edele vuist-sport aangezien, al verborgen wij hem die mening zorgvuldig. Ik was altijd het best bij kas en een van de oudsten; mijn kamer was ruim en vrij; het lawaai dat we maakten hinderde niemand; en als mijn schrijftafel in een hoek ging en mijn bed in een andere, hadden we een ruimte, die, ofschoon geen ideaal-ring, ruimschoots gelegenheid gaf tot aanvallen en ontwijken. Die middag hadden we een vreemde eend in de bijt: een Rotterdammer, die van Toepoel

les had gehad en daarover niet weinig opgaf. Toen hij zijn jas uittrok en we konden zien hoe sturdy hij in elkaar zat, voelde geen onzer zich volkomen op zijn gemak, geloof ik. John nam hem critisch op en... meer niet; en toch vonden we allen zo'n beetje dat de vreemdeling hèm toekwam. De Rotterdammer ging in het midden van de kamer staan en maakte een paar demonstratie-bewegingen; hij had daarbij een ‹fighting-face› gezet, dat op z'n minst vervaarlijk was. Wat ons betreft, wij zagen onmiddellijk aan de manier waarop hij zich bewoog, aan de katachtige, lenige bewegingen van zijn ledematen, aan zijn ver vooroverbuigen bij een rechte slag, zonder noemenswaard uit zijn evenwicht te komen, dat hij in ieder geval beter onderricht was dan een van ons allen. Maar toch... bàng was John niet. Hij begon zijn jas los te knopen, maar hij was een ogenblik te laat.

Jip, op wie niemand van ons had gelet (de Rotterdammer het allerminst) kwam in zijn nethemd en onderbroek naar voren. «Een friendly game», zeide hij rustig tot de Rotterdammer en hij keek of het helemaal vanzelf sprak dat *hij* de partij zou hebben. «Het gaat er om elkaar véél te raken, niet hàrd», liet hij daarop volgen. De blonde jongen tegenover hem glimlachte, maar zijn ‹all right› klonk koeltjes. Zij trokken de train-handschoenen aan. De traditionele handdruk was vlug en vluchtig; bijna op hetzelfde ogenblik vloog de linkerarm van de Rotterdammer recht vooruit en kwam in kort, hard contact met Jip's voorhoofd. Onze ‹jongste› tuimelde achterwaarts; instinctmatig had hij de rechterarm, die bot op de ander volgde, ontweken, maar het was zeker dat hij niet op die eerste stomp verdacht was geweest. Gebrek aan routine, want de stoot was veroorloofd.

De Rotterdammer ging nu recht op de man af; de voeten stevig op de grond geplant. Jip zocht zijn heil in de clinch, – een lelijk ding in een amateurspartij. Vergeefs! Zijn tegenstander maakte een fort van zijn hoekslagen, en wat ook al te duidelijk bleek toen wij er Jip drie, vier zagen ontvangen: hij sloeg uit alle macht. Het tengere lichaam van Jip ging tegen

de muur aan; de Rotterdammer was zo edelmoedig om nu een paar stappen terug te gaan; maar onze kampioen was doodsbleek; hij keek verwilderd, en zijn mond bloedde.
Ik geloof dat John op het punt stond hem te vragen de partij te mogen overnemen; maar het gevecht kwam tot zó'n snel einde dat hij er de tijd niet toe had. Nog hijgend had Jip één sprong gedaan, maar deze had hem òp zijn man gebracht. Een dergelijke verwoede aanval kan vaak heel voordelig zijn in een gevecht, maar in een bokspartij kan hij noodlottig worden voor de aanvaller zelf. Een geroutineerde prijsvechter zou zijn man in zulke omstandigheden koelbloedig hebben geveld. Maar er was nog een grote afstand tussen onze Rotterdammer en een beroepsbokser. Zijn armen werden hem links en rechts van zijn lichaam afgeslagen, dat geheel ongedekt kwam: en Jip sloeg er op los, zo ráák hij kon, op een afstand van misschien twee decimeter, met een vlugheid en een verwoedheid die we niet in hem waanden. De Rotterdammer kreeg een uppercut tegen het puntje van zijn kin, volgens alle regels van de kunst; zijn hoofd scheen een luchtsprong te maken, en het volgend ogenblik zagen wij hem in elkaar gevouwen op de grond en boog Jip zich over hem heen; zijn kin strijdlustig naar voren gestoken, zijn stukgeslagen lippen vast op elkaar geklemd en zijn magere armen in positie om direct weer uit te schieten. De Rotterdammer bleef liggen, en Jip hief zijn hoofd op. « Verd..., siste hij ons toe, laat hem opstaan, ik wil hem verder ranselen ».
Maar daarvan was geen sprake. De Rotterdammer was knock-out geslagen, en dat met een *train*-handschoen, en het kostte ons volle vijf minuten, en mij een vuil bed, om hem weer bij te brengen. Het was de eerste en enige knock-out in ons train-‹lokaal›, en van die dag af beschouwden we Jip met andere ogen.
En inderdaad, toen wij anderen het vrijwel verwaarloosd hadden, trainde Jip zich nog steeds; en toen ik mij die middag naar hem begaf, was het als naar de persoon die er nog het meest ‹in› zat.

En ik vond Jip in pracht-conditie. Hij had juist de dumbbells weggelegd, toen ik binnenstapte. Hij luisterde naar mijn geestdriftig verhaal met groot flegma, maar het train-systeem met Inlanders scheen hem bijzonder te interesseren. Hij deed trouwens altijd een beetje lui, behalve wanneer hij zich trainde, glimlachte weinig en sprak minder. Toen ik mijn hart had uitgestort haalde hij zijn portemonnaie voor de dag en liet mij de inhoud zien: twee guldens, drie dubbeltjes en een stuiver. Toen nam hij zijn hoed en verzocht mij hem naar het huis van Van Dure te brengen.

«Als hij er voor betalen wil, zeide hij peinzend, kan ik hem een europese sparring-partner bezorgen. Dit trainen met Inlanders moet noodgedwongen zijn. Misschien is de man een ‹kei›, maar ik wed dat ik langer op mijn benen blijf staan dan welke Inlander ook. En overigens geloof je me zeker wel als ik je zeg dat ik het geld best gebruiken kan».

Het was reeds donker toen we op de bewuste deur aanklopten, en ik kan niet zeggen dat ik er rouwig om was. Ik vleide mij een aangename indruk bij de Van Kamps gemaakt te hebben en het zou me gespeten hebben wanneer zij mij, zo kort vóór mijn vertrek, voor een verkapte moordenaar hadden aangezien. De boze blik van de oude dame was ik nog geenszins vergeten.

Dus maakten we kennis met de heer Van Dure. Hij viel me erg mee in de conversatie, sprak vrij beschaafd nederlands en luisterde bepaald welwillend naar Jip's voorstel. Voor proefsparren was het te laat, maar in principe voelde hij er heel veel voor. Over techniek en tactiek gepraat werd er wel, en Jip was voor zijn doen welsprekend. De voor- en nadelen van een in-elkaar-gedoken of hoog-opgerichte garde, van balanceren op de tenen of vast staan op volle zool, etc. etc. werden lang en breed besproken. Toen beloofde Jip de volgende morgen terug te zullen komen en haalde Van Dure een portret uit een lade.

«Ik hoop dat het lukken zal, mijnheer Verlanen, zeide hij, zo vriendelijk kijkend als hem mogelijk was, ik zou er ook zeer

mee geholpen zijn. Maar ik zeg u van te voren dat ik hard *moet* slaan. Ik heb het al eens eerder met Europeanen geprobeerd – dat was in Semarang – maar ze trokken zich de een na de ander terug. Inlanders vechten minder goed, maar ze kunnen beter tegen opstoppers; je kunt ze afwerken met minder – eh – gewetensbezwaar». Hier glimlachte hij allerinnemendst. «Kijkt u hier, vervolgde hij dan, het portretje uitstekend, dit is de man tegen wie ik moet uitkomen. Als u dit een beetje bestudeert, zult u zelf wel inzien dat hard slaan noodzakelijk is».

Wij zagen een brute, bolle kop, gemillimeterd, met een massieve hals en vierkante schouders, dom maar zelfbewust, met grove lippen en iets in de ogen dat de geboren ‹vechter› verraadde. Hij stond in de houding, de gewone schoolstand, en zijn uitgestoken linkervuist leek erg groot en erg hoekig.

Ik nam onze nieuwe kennis van het hoofd tot de voeten op en keek, geloof ik, heel ernstig. Maar Jip stak zijn hand uit en glimlachte op zijn beurt. «Tot morgen, mijnheer Van Dure, zeide hij rustig, en slaat u maar, zo hard u kunt».

II

«Wel, zeide Jip, het zou me heel erg spijten als de match niet doorging, maar er is alle kans op». Het was twee dagen vóór mijn vertrek, en hij zat tegenover mij in mijn voorgalerij, met een witte sweater om zijn slank lichaam en een paar lelijke, donkere vlekken op zijn meisjesgezicht.

«Kom je nu net van het train-lokaal?» vroeg ik.

«Ja, en ik wou half dat ik er maar niet heengegaan was. Het bokslievend publiek hier kon deze dag wel eens vervloeken. Het is dat lamme humeur van me, zie je, dat me als sportsman parten speelt. 't Gaat een gegeven ogenblik, dan is het mis. En dan...»

«M'n goede man, waar heb je het over??» informeerde ik.

«Alleen maar, zeide Jip, aanstellerig langgerekt, dat ik de heer

Van Dure zoëven een gat in z'n hoofd heb geslagen. Dat wil zeggen: de deur heeft het gedaan. Als je er eens even heenwandelde zou je zien dat een van de panelen er zo'n beetje bijhangt. Maar de oorzaak van al dat moois ben ik, vrees ik».
Ik vond het niet nodig blijk te geven van verwondering, want ik wist dat Jip op ‹effect› uit was. Maar ik wist meteen dat hij nooit opsneed en dat elke syllabe van zijn verbluffend verhaal waar moest zijn.
«Het was invechten en invechten, hernam hij, tot vervelens toe. Wie heeft toch ooit verteld dat deze Van Dure zo'n goede techniek had? Ik heb weinig matches van betekenis gezien, maar ik ben er zeker van dat een goed bokser anders vecht. Van de eerste dag af scheen hij mij te willen neerhameren, liefst zo vlug mogelijk; in geen van de vier dagen waarin ik tegenover hem heb gestaan, heeft hij zich ook maar enigszins *geoefend*. Ruw invechten, met z'n kin bloot, hard stompen zoveel hij kon, voetwerk nihil, dat was alles. Hij is ongetwijfeld sterker dan ik, en daar vertrouwde hij blindelings op. Hij heeft, geloof ik, geen ogenblik gedacht aan de mogelijkheid dat ik hem kon neerslaan. En ik – nu, ik heb mezelf tot op vandaag als train-materiaal beschouwd, en hem als hoofdpersoon, en hem als zodanig de voorrang gegund; maar zoeven, zie je, sloeg hij wel wat èrg woest, en toen was 't weer dat verwenste humeur van me...»
«En?»
«Ja, en... en hij gaf z'n kin weer bloot, en toen kon ik de verzoeking niet weerstaan om hem daartegen te raken, maar goed, bedoel ik. En, ging hij voort, bijna melancholiek, het zou heus maar een heel gewone knock-down zijn geweest, als hij niet met zijn hersens door die beroerde deur was gegaan.»
«Maar nu?»
«Nu ligt hij in bed, dat is het juist. Kerel, het hele huis is er bij te pas gekomen; hij bloedde nogal, en het werd vreselijk lawaaierig, en ik werd uitgescholden door... een soort opperbaboe, denk ik, en enfin, ik ben van wanhoop weggelopen en wou wel graag een kop thee van je hebben.»

En Jip kreeg het kop thee en een tweede en een derde, want het werd heel laat voor hij vertrok omdat ik maar geen ‹nadere bijzonderheden› genoeg kon krijgen; en Van Dure hield het bed nog toen ik de trein naar Batavia nam. Toen, in het Java-Hotel, kreeg ik een briefkaart, de morgen van het vertrek van mijn boot. Jip schreef:

‹Er is een nieuwe fase in het drama gekomen. Van Dure nog steeds defect. Ik heb besloten tegen Boutma uit te komen: Luna-theater 14 Augustus, dat is over tien dagen. Weinig tijd voor goede training, maar ben gelukkig al lang bezig geweest. Please, doe een schietgebedje voor me, wil je? Zou ik van sparring-partner bokskampioen worden, als ik erg m'n best doe?›

En daar dit de geschiedenis is van een boksmatch en niet van een zeereis, kan het slot kort zijn. Ik had Jip geschreven om mij de uitslag te seinen, op straffe van mijn eeuwige toorn. En het telegram wachtte mij reeds te Marseille: ‹Boutma geslagen. Derde ronde. Jip›.

Het sportverslag uit de Bandungse courant dat ik later ontving en dat nog over mijn schrijftafel rondzwerft, zal ik de lezer sparen. Jip's draadbericht mist alle uitgebreidheid, doch er staan tenminste geen domheden in. Jip Verlanen was ‹indisch bokser› geworden, en als ik het aantal ronden in aanmerking neem, geloof ik dat hij het werd... omdat hij *zijn best had gedaan.*

VERANTWOORDING EN INHOUD

VERANTWOORDING

In de nalatenschap bevindt zich een map met aantekeningen en fragmenten betreffende een cyclus van verhalen die door de schrijver in de loop van de jaren met verschillende namen is aangeduid, o.a. als *Kroniek van de Vrije Wil* en als *De Onzekeren;* de laatste titel had tenslotte zijn voorkeur. Deze verhalen, die hij zich al omstreeks 1930 voornam te schrijven als een serie ‹Levens› (in de in het frans gebruikelijke zin van levensbeschrijving), zouden hun formeel verband ontlenen aan verschillende generaties van deels historische en deels fictieve personages. Toen Du Perron stierf, stond de definitieve vorm van dit geheel nog geenszins vast; wel weten wij dat het zijn bedoeling was, ook enige reeds gepubliceerde stukken, n.l. het uit 1929 daterende en in deel I van deze editie opgenomen . . . *E poi muori* en de twee in dit deel afgedrukte verhalen *Bij wat Stendhal noemt ‹energie›*, verschenen in *Forum* III 1934, in deze cyclus te gebruiken.

Tot *De Onzekeren* behoren ook de in deel III herdrukte roman *Schandaal in Holland* en de twee hoofdstukken van de, als vervolg daarop bedoelde, onvoltooide roman *‹Zich doen gelden›*, die men thans in dit deel V aantreft. Deze beide hoofdstukken zijn posthuum verschenen in *Groot Nederland* XXXVIII 1940. Van het eerste hoofdstuk is echter een door de schrijver op verschillende plaatsen gewijzigde versie gevonden, die nu in dit deel is afgedrukt.

De in *Libertinage* II 1949 posthuum gepubliceerde *Dialoog* en het hier voor het eerst gepubliceerde *Scenario tegen de Vrijheid*, eveneens bestemd voor *De Onzekeren*, moet men beschouwen als verre van voltooide ontwerpen, die door de auteur in deze staat zeker niet uit handen zouden zijn gegeven.

Wij hebben tot publicatie in het *Verzameld Werk* besloten, omdat zij, anders dan een groot aantal losse notities betreffende ongeschreven verhalen in deze cyclus, voldoende vorm en samenhang bezitten. Het leek ons bovendien interessant, omdat de plannen voor *De Onzekeren* Du Perron vele jaren hebben bezig gehouden, met deze onvoltooide stukken een proeve te geven van ‹werk in wording›.
Dezelfde overweging geldt ook voor *De Nieuwe Manier*, een in 1932 geschreven toneelstuk, dat Du Perron onvoltooid heeft gelaten, omdat het hem niet beviel. Hiervan zijn twee voltooide bedrijven in de nalatenschap gevonden, terwijl van het derde bedrijf slechts de toneelaanwijzing en het ontwerp van het scenisch verloop zijn aangetroffen. Uit een fragment in manuscript blijkt, dat de schrijver heeft overwogen om ook dit gegeven te gebruiken als verhaal voor *De Onzekeren*.
In de marge van het manuscript van de *Dialoog* zijn enkele aantekeningen geplaatst: naast passages die overeenkomen met de tweede alinea's van blz. 464 en 466 in dit deel, staat resp. ‹Korter?› en ‹Beter?›

Brieven van een zwaarmoedig Auteur is geschreven in het najaar van 1930 te Brussel, en verschenen in *Forum* I 1932.

Scheepsjournaal van Arthur Ducroo, geschreven in October-November 1936, verscheen posthuum in 1943.

In deze Grootse Tijd, geschreven van October 1934 tot Mei 1938, verscheen posthuum (hoewel voorzien van het jaartal 1946) in Februari 1947, in één uitgave samengebracht met ‹Brieven uit Holland›, die in deel VII van deze editie worden opgenomen. De in dit deel V gepubliceerde tekst droeg in de boekuitgave van 1947 de ondertitel ‹Blocnote Klein Formaat› naar aanwijzing van de auteur. Ook de titel *In deze Grootse Tijd* is van Du Perron, die de tekst ervan samenstelde uit passages van *Blocnote Klein Formaat* (1936), *Graffiti* (1936) en uit soortgelijke notities en stukken in *Groot Nederland*, *De*

Sleutel, De Groene Amsterdammer, Het Vaderland, Nieuwe Rotterdamsche Courant en *Bataviaasch Nieuwsblad.*

Onder het hoofd ‹Drie Jeugdverhalen› zijn Du Perron's eerste proeven in proza samengebracht, die, uiteraard door hem verworpen, hier curiositeitshalve een plaats krijgen. De redactie meende zich deze vrijheid te mogen veroorloven, juist omdat deze verhalen nog buiten iedere literaire preoccupatie om werden geschreven en gepubliceerd. Zij verschenen onder het pseudoniem Joseph Joséphin in resp. *Bataviaasch Handelsblad* van 31 Juli 1920 en in twee nummers van *Algemeen Geïll. Indisch Weekblad ‹De Revue›* I 1920.

Alle teksten zijn overgebracht in de spelling die gebezigd is in de reeds verschenen delen van deze editie.

INHOUD

Brieven van een Zwaarmoedig Auteur 5
Bij wat Stendhal noemt ‹energie› 21

IN DEZE GROOTSE TIJD

Woord vooraf 49
In deze Grootse Tijd 51

SCHEEPSJOURNAAL VAN ARTHUR DUCROO

Voorwoord 287
Scheepsjournaal van Arthur Ducroo 291

ONVOLTOOID WERK

De Nieuwe Manier 373
Dialoog 459
Scenario tegen de Vrijheid 493
‹Zich doen gelden› 509

DRIE JEUGDVERHALEN

Don Quichotte te Soerabaja 555
Het Spook van de Arabier 566
Een Sparring-partner 581

VERANTWOORDING 593

COLOPHON

Dit vijfde deel van het Verzameld Werk van E. du Perron werd verzorgd door E. du Perron-de Roos, F. E. A. Batten en H. A. Gomperts.
De typografische verzorging is van Helmut Salden.
In opdracht van G. A. van Oorschot, uitgever te Amsterdam, werd het, uit de Romulus gezet, gedrukt door N. V. Drukkerij G. J. Thieme te Nijmegen en gebonden door Elias P. van Bommel te Amsterdam.